

DOMINAT

DOMINAT

Vlast gospodara

Salmedin Mesihović

Prof. dr. Salmedin Mesihović
DOMINAT
Vlast gospodara

Izdavač:
O.D. "FONT" - Sarajevo
E-mail: font@post.com

Urednik:
Tarik Jažić
Dizajn naslovne strane:
Nadir Jažić
DTP:
Nadir Jažić

Elektronsko izdanje

Sarajevo, 2021. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Dominat [Elektronski izvor]: vlast gospodara / Salmedin Mesihović. - El. knjiga. - Sarajevo: Font, 2021

Način pristupa (URL): https://www.academia.edu/. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvor dana 04.02.2021.

ISBN 978-9926-480-08-0

COBISS.BH-ID 42596358

Salmedin Mesihović

DOMINAT

Vlast gospodara

O.D. "FONT"

Sarajevo, 2021. godine

Sadržaj

Chronicae Dominorvm

Ali kao i u slučaju principata, koji se oblikovao u razumljiv i djelotvoran sustav u toku decenija augustovskog sustava, tako se i dominat postupno fomirao od strane Dioklecijana, ostalih „tetraha“ i na kraju od Konstantina. I ovaj sustav predstavlja i posljednji kvartal, posljednju četvrtinu života rimskog svijeta. Ustvari uvođenje dominata je bilo samo logički završetak jednog procesa degradacije antičkog koncepta o građaninu kao nosiocu baznog, izvornog suvereniteta i temelju postojanja i funkcioniranja državne zajednice. Dok je principat održavao bar u formalnoj oblandi ovo načelo (uključujući i republikanske institucije), dominat je stavio tačku i na njego oficijelno predstavljanje. To je ustvari „despotska“ faza u političkoj povijesti rimskog svijeta. Naravno iz te političke povijesti kraci despotije će se disperzirati u i u druge sfere rimskog svijeta, kao što su društveno – socijalna, ekonomska, kulturna i religijska. Dok je institucija princepsa ustvari shvatana kao koncentracija niza prava, institucija i moći koje su postojale i u republikanskom sustavu, institucija dominusa postaje posebna institucija, nevezana za taj dosta kompleksan koncentracijski sustav.

Dominus je i za razliku od princepsa uzdignut na viši nivo u odnosu na građane. Temeljno načelo princepske uprave po kojem princeps nije monarh nego prvi građanin, uzor i korektor i osoba sa najvišim *auctoritas*, izmijenjeno je u stilsko i suštinsko odvajanje dominusa od naroda. Tako car nije više jedan od građana, jedan od njih, samo sa više prava, privilegija i odgovornosti, on je i stilski i suštinski postavljen na pijedestal odvojen od građana, on je sada nad građanima, bolje reči podanicima. To odvajanje dobija metafizičko objašnjene, posvećenost koje služi podrubljivanju jaza između dominusa i ostalih. To se onda manifestiralo i u ostalim aspektima oko institucije dominusa. Posebno je indikativno razvijanje ideje o tome da car ne može da boravi u bilo kojem domu, nego samo u onome posvećenom koji tako postaje i sinonim carske vlasti. Njegov dom ne može više ličiti na domove ostalih, nego mora sadržavati nešto posebno. Palate dominusa postaje vrlo luksuzne i iznimno prostrane. Najbolji primjer pruža Dioklecijanova palata u Splitu. Isto se dešava i sa njegovom odjećom, nakitom, insignijom. Nakon Dioklecijana, dominusi su počeli da nose odjeću i obuču ukrašenu nakitom, za razliku od jednostavnije, više građanskije odjeće princepsa. Posebno se mijenja odnos i u etiketi javnog obraćanja dominusu, sa strogim pravilima koja trebaju da održavaju tu suštinsku odvojenost dominusa od podanika. Uvode se i pravila kao što je klećanje ispred i ljubljenje ruba odežde dominusa u vidu proskineze.

U vrijeme principata, dvorjani bar formalno nisu bili od državnog značenja i bili su uglavnom sastavljeni od osoba od povjerenja samoga princepsa, kao što su oslobođenici, milosnice, pa i robovi. Njihov društveni statusa u rimskoj hijerarhiji ugleda bio je na nižim razinama, bez obzira koliko oni imali stvarne moći i bogatstva. Sa dominatom se i to mijenja. Dvorske službe su postale priznate kao institucije i formalne i faktičke moći i

odgovornosti. One se više ne popunjavaju samo oslobođenicima i evnusima, nego i osobama koje dolaze sa viših nivoa rimskog društva. Obnašatelji dvorskih službi imaju visoke počasne naslove. Sami nazovi dvorskih službi ukazuju i na bliskost sa institucijom dominusa u privatnoj sferi. Ovi dvorjani borave ili u novim palatama ili se nalaze u neposrednoj blizini dominusa i članova njegove familije i koji obavljaju čitav niz državnih poslova, posebno u birokratskoj shemi.

Dominat, za razliku od principata, u kontekstu povijesti političkih sustava i nije bila neka radikalna novina. Ovaj sustav se po svojim karakteristikama približio nekadašnjim helenističkim monarhijama i apsorbirao odlike istočnih despotija. Dominat je po svojim osobinama bio znatno bliži tadašnjem sasanidsko – iranskom političkom sustavu (na koji se izgleda i ugledao), nego drevnoj Republici i principatu kojim upravlja neokrunjeni prvi građanin.

Dominat je na budući razvitak političkih, društveno – socijalnih i ekonomski odnosa u euromediteranskom području imao presudni utjecaj. Načela i metode njegove realizacije su postale osnova i budučih političkih tvorevina, bez obzira da li one formalno (radi pozivanja na kontinuitet sa klasičnim rimskim svijeta) imale u svome nazivu i „rimski“ atribut ili ne. Tako je ustvari rimski dominat evoluirao u autokratska carstva i kraljevstva, autokratske sultanate i kneževine.

Autokratija / αὐτοκρατής je kovanica od grčkih riječi αὐτός („sam/samo”) i κρατεῖν („vladati“). Grčka riječ autokrator se na vizantijskom istoku koristila za prevođenje latinskog *imperator*.

Tako se njegovo trajale nastavilo skoro čitav milenijum nakon što je rimski svijet završio svoje postojanje i raspao se na tri osnovne komponente euromediteranskog prostora : latinski zapad, grčko – vizantijski istok i islamsko područje. Paradoksalno, ali ovaj postrimski dominatski oblik vladanja je i završio svoje postojanje kada su se širom Europe i Mediterana proširile ideje i revolucije koje su se pozivale na neke druge tekovine klasičnih civilizacija kao što su republika i demokratija.

Naziv dominat potiče od latinskog *dominus*, u značenju gospodar. Ovaj riječ se uglavnom koristila u odnosu gospodar – rob, da bi od Dioklecijana postala naziv koji su prema vladaru primjenjivali svi njegovi podanici, bez obzira na porijeklo, stalež, klasu, zanimanje i položaj u socijalnoj hijerarhiji. U vrijeme principata ta riječ se sporadično koristila prema princepsima, često u ulizivačkom i udvorničkom kontekstu a nikada u oficijelnom nazivlju. Pojedini princepsi su imali i vrlo negativan odnos prema takvom načinu oslovljavanja, kao npr. Tiberije. A i javnost nije bila raspoložena da se takvo tituliranje koristi u odnosu princeps – građanin. Ali Pedestogodišnjica je i to izmijenila i sa Dioklecijanovom vladavinom to postaje uobičajeno tituliranje careva, najčešće u vidu dekliniranih iblika fraze *dominus nostrum*. Uvođenje termina dominus nije bilo slučajno, nego je sa jasnim ciljem uvedena. Termin reflektirani i božanski status nositelja. Dok je u principatu status

božanskog stican posthumno i to odlukom Senata, u dominatu i živući car ima neke odlike božanskog. Razlog takve promjene je vrlo razumljiv. Kako bi se pojedinci odvratili od pobuna i uzurpacija koje su bile karakteristika Pedesetogodišnjice, carska institucija je morala u sebi sadržavati i neki vid božanske legitimacije svojstvene istočnim despotskim i helenističkim monarhijama. Kada se Teodozije brutalno obračuna sa klasičnim rimskim svijetom i kao vladajuću ideologiju uvede nikejsku varijantu i dogmu kršćanstva, stvoriti će se jedna vrlo uska povezanost crkve, moći i države.

Statue „tetraha". U prvom planu su Dioklecijan i Maksimijan, a iza njih Konstancije I. i Galerije. Skulpture su nastale početkom IV. st. n. e. i izgrađene su od porfira (magmatska stijena). Crvenkastiji porfir, sa prelazima na purpur, je bio idealan da ovjekovjeći četvoricu vladara rimskog svijeta. Sa izvorne pozicije su prebačene u Konstantinpolis. Nakon krstaškog zauzimanja Konstantinpolisa, kao ratni plijen su prebačene u Veneciju. Danas se nalaze na jednom uglu Piazza San Marco (blizu Porta della Carta) u Veneciji. Umjetnički prikaz teži da pokaže skladnost novog sustava „tetrahije" koji je uspostavio Dioklecijan i harmoniju koja vlada među „tetrasima".

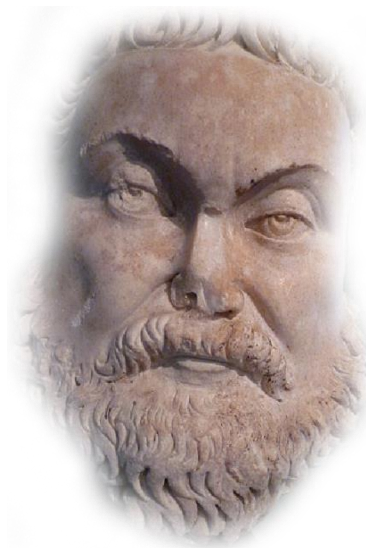
U kronološkom smislu dominat bi se mogao podijeliti na dva dijela:

1. Period od osnivanja dominata za Dioklecijana do Teodosija I. Ovo razdoblje bi se moglo smatrati posljednjom fazom postojanja ne samo klasičnog rimskog svijeta, nego općenito klasične civilizacije. Pošto u njemu nastaju i razvijaju se mnoge forme i oblici koji su karakteristični za mediavelno doba i njegove ideološke, političke, društvene, ekonomske, kulturološke i civilizacijske odlike, ovo stoljetno doba bi se moglo smatrati i nekom vrstom prelaznog doba.
2. Period koji je započeo sa vladavinom Teodosija I. i koji završava sa raspadom rimskom svijeta na : latinski zapad, grčko – vizantijski istok i islamski svijet. Ovo doba ne pripada klasičnoj civilizaciji i može se smatrati ako ne prvom fazom mediavelne civilizacije na Euromediteranskom području, onda sigurno protomediavelnom fazom. Ideološka postavka ovog doba nije više klasična kultura i njene vrijednosti, nego abrahamističke denominacije kršćanskog i islamskog tipa.

"TETRAHIJA"

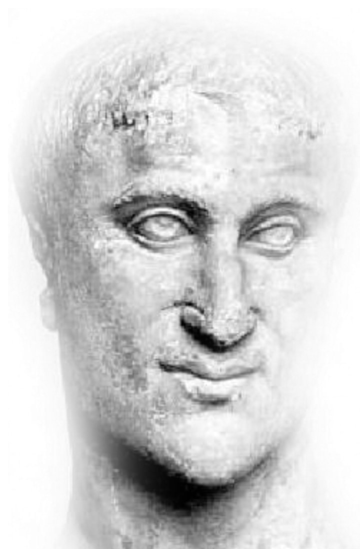
Bista Dioklecijana. Danas se nalazi u Arkeoloji Müzesi u Istanbulu.

Bista Maksimijana. Danas se nalazi u Musée Saint-Raymond u Tuluzu.

Portretna glava Galerija izrađena od porfira. Nađena u njegovoj palati u Romulijani (Gamzigrad).

Bista Konstancija I. Danas se nalazi u NY Carlsberg Glyptoteket u Kopenhagenu u Danskoj.

VLADAVINA DIOKLECIJANA

284. – 305. god. n. e.

Dioklecijan (cc. 22. XII. 244. – 3. XII. 311. god. n. e.) vladao od 20. XI. 284. do 1. V. 305. god. n. e. *Diocles*, pravo puno ime nepoznato, kao vladar se zvao *Caesar Caius Aurelius Valerius Diocletianus Augustus*. Vjerojatno je rođen u provinciji Dalmaciji, ali se precizno mjesto rođenja još uvijek pouzdano ne zna. U znanstvenoj literaturi spominju se tako Salona, Doklea…itd… Čak i prijedlog datuma (22. XII. 244. god. n. e.) njegovog rođenja u znanstvenoj javnosti isto izaziva kontroverze. Jedino što se zna od njegovog imena prije stupanja na carski tron bilo je Diokles, a možda mu je gentilno ime bilo Valerije. Dioklesovi roditelji su bili u socijalnom pogledu niskog statusa. Pojedina literarna vrela koja mu nisu naklonjena navode da je njegov otac bio pisar ili oslobođenik senatora Anulina (*Anullinus*), pa čak da je i sam Diokles bio oslobođenik. Vrlo je slabo poznat Dioklesov život i njegova karijera prije izbijana na scenu u jesen 284. god. n. e. Zonara iznosi mišljenje da je on bio vojvoda Mezije (*dux Moesiae*), odnosno zapovjednik jednog dijela dunavske granice. *Historia Augusta* navodi da je Diokles službovao i u Galiji, ali se ova tvrdnja poslovično nepouzdane *Historia Augusta* dovodi u pitanje. Nakon što je aklamiranjem armije kod Nikomedije izabran za novog augusta, Diokles je promijenio ime u Dioklecijan. Odmah po preuzimanju carskog trona Dioklecijan i Lucije Cesonije Bas (*Lucius cCaesonius Ovinius Rufinus Manilius Bassus*) imenovani su za konzule – sufekte 284. god. n. e. Bas je poticao iz jedne kampanske familije senatorskog statusa, i imao je značajnu političku karijeru. Izbor Basa je bio dobar potez jer on (u odnosu prema Dioklecijanu) imao mnogo više iskustva na političko – upravnoj sceni visoke rimske politike. Uz to, sa izborom Basa kao konzulskog kolege, Dioklecijan je i simbolički pokazao da će politiku uvažavanja senatorskog reda i da računa na njihovu podršku. Ovo je za njega bilo veoma važno, jer je Dioklecijan bio osoba koja je svoj uspon dugovala čisto vojničkim rankovima i vojničkoj hijerarhiji. Sa Basom se želio predstaviti (iz taktičkih razloga) da će iako je potekao iz višeg oficirskog kora rimske vojske, tražiti podršku i legitimitet za svoju vlast i na osnovi političkih institucija i tradicionalnih staleža. Čin nikomedijskog izbora dvojice konzula je slao i jasnu poruku Karinu anulirajući njegov izbor za konzula za 284. god. n. e. Raskid i građanski rat su bili neminovni. Dioklecijan nije imao namjeru da dijeli vlast na ravnopravnoj osnovi sa Karinom. Iako je imao nešto slabiju armiju u odnosu na Karina, Dioklecijan je mogao da računa na logističku podršku bogatijeg istoka i veću popularnost u odnosu na Karina, koji se zamjerio mnogima. Tako je bilo i prebjega Dioklecijanovu stranu. Tako je tada na Dioklecijanovu stranu možda prebjegao i Flavije Valerije Konstancije, poznatiji po nadimku Klor / *Clorus* („Blijedi“) koji potiće iz romejskih vrela. Konstancije I. je tada bio namjesnik Dalmacije. Nakon pobjede i zaklinjanja na vjerrnost zapadnih armija

Dioklecijanu, on je krenuo ka Italiji. Dioklecijan je bio oženjen sa Priskom. O njoj i njenom porijeklu ima veoma malo podataka. Dioklecijan i Priska su imali kćerku Valeriju.

Početak vladavine

Prije nego što je ušao na italijansko područje, Dioklecijan je možda morao predvoditi vojsku u sukobima sa Kvadima i Markomanima. Nepoznato je da li je Dioklecijan tada posjetio i Grad, ili je boravio samo na sjeveru Italije. Emisija novčića sa legendom *adventus* / dolazak sugerira da je Dioklecijan i posjetio Rim. U slučaju da nije posjetio Grad, time bi Dioklecijan jasno stavljao na znanje da su Rim i njegov Senat postali irelevantni za općedržavnu politiku. U tom kontekstu je potrebno navesti da je i Dioklecijan datirao svoju vladavinu od datuma aklamiranja armije, a ne od dana ratifikacije u Senatu. On se ustvari samo vodio ranijom odlukom Kara, koji je objavio da je senatska ratifikacija bezpotrebna formalnost. Za prefekta Grada je postavljen Bas, ali izuzev toga nije bilo većih kadrovskih čistki i većina političara i časnika koji su služila i za vrijeme Kara i Karina je nastavila obnašati svoje službe i dužnosti. Nije ubijen niti je svrgnut sa svoga položaj i Karinov prijetvorni pretorijanski prefekt Aristobul. Nešto kasnije Aristobul je bio i prokonzul Afrike i gradski prefekt.

Dioklecijanova politika *clementia* je bila dobro proračunat politički potez. On je dobro znao da dugovječnost svoje vladavine može osigurati samo ako smanji intenzitet strasti u rimskom svijetu. Dioklecijan je morao da izbjegne histeriju i napetost koji su obilježili razdoblje Pedestogodišnjice, i ima široko zasnovanu podršku i među elitom i među običnim pukoma. Zato bi nastup koji bi odbijao pojedince i zajednice mogao biti kontraproduktivan. Dioklecijan je bio vizionarski vladar, a ne puki vojni starješina koji se domogao carske vlasti i zato je morao voditi dugoročnu politiku zasnovanu na razumu, a ne strastima i emocijama. Umirivanje situacije na unutarnjem, pa i vanjskom planu je omogučila poduzimanje široko zasnovanih reformi u političkoj strukturi i društveno – ekonomskim odnosima. I to je bila prva vrijednost Dioklecijanove vladavine i koja je ukazivala da Dioklecijan ima izvornu mudrost.

Ako je i boravio u Rimu, Dioklecijan se nije zadržao dugo u njemu. Već u novembru 285. god. n. e. je on opet u Podunavlju gdje vodi kampanju na Sarmate.

Suvladarsto sa Maksimijanom, začeci „tetrahije“

Proračunati Dioklecijan je dobro znao da u tadašnjim uvjetima, teško može kvalitetno solo upravljati cjelokupnim rimskim svijetom. Granice su bile i previše raširene na tri kontinenta da bi jedan vladar mogao da stigne na svaku stranu kada dođe do vanjskih ratova ili pobuna. Uzurpacija u udaljenijim provincijama je bila sasvim realna mogućnost. Ubistva Aurelijana i Proba su jasno pokazala da je vrlo teško samo jednom pojedincu da drži državne uzde na svim teritorijama. Podjela ovlasti i teritorija nije bila novina Dioklecijana, već je ranije primjenjivana. Primjere imamo još na samom kraju Republike, kada su II. triumviri podijeli provincije među sobom. Suvladare, ali bez diobe teritorija nalazimo u slučaju Marka Aurelija i Lucija Vera, zatim Marka Aurelija i Komoda. Na suvladarstvo sa diobom teritorija i odgovornosti (na zapadne i istočne provincije) u slučaju Valerijana i Galijena i Kara, Karina i Numerijana.

Dioklecijan je samo u ovu praksu uveo zakonska pravila i tako je legitimizirao, predviđajući je kao dugoročno rješenje. Definirana i regulirana podjela odgovornosti, ovlasti i teritorija tako će postati uobičajena stvar u političkom životu Naravno praksa diobe će na kraju ispasti, u praktičnoj realizaciji, nešto sasvim suprotno od onoga šta je njenim uvođenjem Dioklecijan želio postići.

Za razliku od Valerijana i Kara, Dioklecijan nije imao muške djece, niti bližeg muškog srodnika sa kojim bi dijelio vlast. Ali i bez obzira na ovu činjenicu, Dioklecijan je bio dovoljno proračunat da zna da je za pomoćnika u uprvi najbolje izabrati isto tako značajnog vojnog starješinu, istog zemljopisnog porijekla kao i većina vojnika. Naravno, to podrazumijeva da odabir bude osoba od visokog povjerenja i lojalnosti. Dioklecijan je u Milanu u julu 285. god. n. e. izabrao Maksimijana za cezara.

Maksimijan (cc. 250 – cc. juli 310. god. n. e.), kao cezar vladao od 21. ili 25. jula 285. do 2. IV. 286. god. n. e., a kao august otada pa do 1. V. 305. god. n. e. (ponovo se proglasio augustom od kraja 306. do 11. XI. 308. god. n. e., kao i 310. god. n. e.). Puno vladarsko ime *Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculius Augustus*. Maksimijan je bio rođen blizu Sirmiuma oko 250. god. n. e. u familiji koja se bavila prodajom robe. Blizina burne granice i stalnih konflikata duž Dunava su imali utjecaja ne samo na Maksimijana, nego i na dobar dio ovih Graničara da se priključe vojsci još u ranoj mladosti. Maksimijan je kao i Dioklecijan gradio vojničku karijeru. I Maksimijan je kao i Dioklecijan gradio vojničku karijeru. Služio je pod Aurelijanom, Probom i vjerojatno se nalazio i u armiji koju je predvodio Kar u napadu na Iran. Prisustvovao je i Dioklecijanovom uzdizanju na carski tron. Moguće je da su se Dioklecijan i Maksimijan duže znali dok su napredovali u vojnoj hijerarhiji. Maksimijan je bio poznat po velikoj energiji, agresivnom robusnom karakteru i velikom vojničkom talentu, pa su mu ove osobinu uz nenaklonenost pobuni bile glavni

aduti da ga Dioklecijan uzme kao partnera. Ipak treba priznati da je uz navedene kvalitete Maksimijan imao i određene mane. Bio je veoma neobrazovan i pošto je preferirao akciju u odnosu na promišljanje bio je brzoplet. Zbog toga je on nastupao sa vojničkih pozicija, dok je politiku i faktičku upravu prepustio Dioklecijanu. Maksimijan je bio oženjen sa Sirijkom po imenu Eutropija, sa kojom je imao dvoje djece: sina Maksencija i kćerku Faustu. Maksimijan je po svome izboru za cezara, uzeo i Dioklecijanovo gentilno ime *Valerius*. Za razliku od Dioklecijana, Maksimijan je bio i manje odan puritanističkom načinu života. Laktancije, koji u svome djelu iskazuje duboku mržnju prema Dioklecijanu i Maksimijanu, optužuje ga da je bio veliki ženskaroš, i da kao suvladar zavodio kćerke senatora i mlade djevice.

Posebno mjesto kod Maksimijana unosi pitanje Flavije Maksimijane Teodore (*Flavia Maximiana Theodora*), koja je u vrelima nazivana Maksimijanovom počerkom. To je kod pojedinih naučnika razvilo ideju da je Teodora kćerka Eutropije iz njenog ranijeg braka sa Flavijem Afranijem Hanibalijanom (*Flavius Afranius Hannibalianus*). Međutim, ima i drugih mišljenja koji navode da informacija o počerci potiće iz hipotetičkog djela „Enmannsche Kaisergeschichte“, koje baš i nije poznato po povijesnoj tačnosti. U tom slučaju ona bi bila i biološka kćerka Maksimijana sa njegovom neimenovanom prvom suprugom, možda jednoj od kćerki Hanibalijana.

Nakon proglašenja za cezara, Maksimijan je na upravu dobio zapadne provincije i odgovornost da uguši pobunu Bagauda u Galiji, dok je Dioklecijan trebao upravljati bogatijim istočnim provincijama.

Dioklecijan na istoku

Dioklecijanovo putovanje u istočne provincije se odvijalo dosta sporo. 2. XI. 285. godine n. e. je tek bio u gradu *Civitas Iovia* (mjesto Botivo, blizu Ptuja), a prolazeći kroz jugoistočnu Europu naišao je na jedno sarmatsko pleme, koje je tražilo ili da im Dioklecijan pomogne da povrate svoja izgubljena područja ili da im se dodijele prava ispašišta unutar granica rimskog svijeta. Dioklecijan je to odbio i započeo je borbe sa njima. U ovom ratu rimske trupe nisu uspjele da osiguraju potpunu pobjedu, pa su nomadski pritisak i pretnja na granicama još uvijek bili izraženi.

Dioklecijan je prezimio u maloazijskoj Nikomediji. Dioklecijan je tada znatan broj stanovnika azijskih provincija preselio u Trakiju. Razlozi su ova potez su ostali nepoznati; možda je na istoku bila neka buna, pa je stanovništvo iz te oblasti raseljeno ili je to bilo motivirano da se određeni dijelovi Trakije (koji su možda depopulirani) dodatno nasele.

Dioklecijan je posjetio Siriju i Palestinu u toku proljeća 286. god. n. e. Najvažnije pitanje na istočnim granicama je bio odnos sa sasanidskim Iranom. Bahram II. je poslao vrlo vrijedan poklon Dioklecijanu, obavljujući otvoreno prijateljstvo sa pozivnicom rimskom dominusu da ga posjeti. Pitanje Jermenije je ipak i nadalje bilo sporno. Iranci su uspjeli da privremeno okupiraju Jermeniju. Sa Dioklecijanovom pomoći legitimni nasljednik jermenskog prijestolja (koje je pripadalo jermenskoj grani Arsakida) po imenu Tiridat III. je 287. god. n. e. uspio da izbaci Sasanidsku vojsku iz Jermenije.

Tiridat III. (Տրդատ Գ, živio 250. – 330. god. n. e.) je bio sin Hosroa II. i neimenovane majke. Hosrou II. je 252. god. n. e. ubijen u atentatu koji je izveo velikaš Anak Partski ili Pahlavi (koji je bio u nekom srodstvu sa arsakidskom dinastijom). Anaka su na ovo djelo potaknuli sasanidski vladari., obečavši mu kao nagradu povratak njegove domene. Sasanidi su bili ogorčeni na jermensku vladajuću dinastiju jer su Tiridat II. i Hosroe II. izvojevali vojne pobjede nad njima. Usto, željeli su i da anektiraju Jermeniju. Nakon ubistva Hosroa II. i njegove supruge, jermenski vojnici su proganjali Anaka, koji se pokušavajući pobjeći udavio u rijeci Aras. Ogorčeni jermenski vojnici i velikaši su pobili čitavu Anakovu porodicu, izuzev najmlađeg sina Gregorija koji je bio u Kapadokiju. Pošto je bio jedini nasljednik jermenskog trona, kao dijete je odveden u Rim. Tamo je stekao obrazovanje i bio je poznat kao poliglota i dobar znalac vojnih vještina, a dobro je upoznao i rimsko pravo. Opisuje se i kao hrabar i dobar ratnik, i on je lično predvodio svoju vojsku u bitkama. Tiridat III. je imao izvanredne uspjehe u ratu protiv Iranaca. Dva puta je u otvorenoj bitci porazio iransku vojsku, istjerao je njihove garnizone iz utvrđenih gradova, a čak je i prešao granicu Jermenije sa Iranom nižući pobjede i na iranskom tlu. Kada se vratio u Jermeniju, za prijestolnicu je izabrao Vagharshapat. Tiridat III. je najpoznatiji po tome što 301. god. n. e. proklamirao krščanstvo kao državnu religiju, i tako je nastalo drugo kršćansko kraljevstvo. Po legendi za konverziju Tiridata III. je najzaslužniji Gregorije, sina Anaka koji se ranije bio preobratio. Legenda u sebi sažima duhovni nemir, osjećaj krivice, martirstvo i oprost, kao glavne tematike inače konverzija na kršćanstvo u klasičnom historijskom razdoblju. Gregorije je bio i prvi katolikos (poglavar) Jermenske Apostolske crkve. Međutim konverzija čitavog kraljevstva nije išla lagano, jer je bilo i previše nekršćanske opozicije Tiridat III. je zato često koristio silu i vojsku kako bi privolio stanovništvo na kovenrziju. Čak je i došlo do bitke, koja se završila kršćanskom prednošću. Tiridat je ostatak svoje vladavine posvetio eliminiranju drevnih vjerovanja, religija i kultova, ustvari svega onoga što nije odgovaralo kršćanskom učenju. Tom prilikom su uništene mnoge statue, umjetnički radovi, hramovi i znatan broj pisane građe. To je u pravom smislu bio kulturocid, od kojeg se Jermenija nije nikada uspjela oporaviti. Npr. zbog uništavanja starih zapisa, vrlo je malo poznato i iz samih jermenskih vrela o ranijoj jermenskoj kulturi i historiji. Zato se na izučavanje prekršćanske Jermenije znanost najviše oslanja na grčke, rimske i iranske izvore. Slučaj Jermenije je bio znakovit, jer je jasno ukazivao na pravac kojim će se kretati svaka zajednica koja prihvati dogmu neke od abrahamističkih denominacija.

Jermenija će ostati u rimskoj sferi utjecaja, i to ne samo radi rimskog odgoja i obrazovanja Tiridata III., nego i kontinuiranog iranskog pritiska. Iran je i priznao autoritet Rimske države nad područijima zapadno i južno od rijeke Tigrisa.

Diplomatska pobjeda Dioklecijana mnogo je dugovala i velikim pobjedama Kara nad sasanidskim Iranom. Bahram II. je 283. god. n. e. uspio da pobijedi brata i odnese pobjedu na istočnoj granici, ali je nešto kasnije doživio težak poraz od Tiridata III. Sve navedeno je uticalo na iranskog „šaha nad šahovima" da u miru nađe mogućnost da konsolidira vlast, ojača vojsku i institucije Irana. Oružani sukob sa Rimom je ostavljen za kasnije, a izašlo se u susret Dioklecijanu kako bi se dobio taj željeni mir. Pored toga što je ostao na prijestolju, Bahram II. je i sam u ovoj diplomatskoj igri dobio garanciju da se neće desiti nova rimska ofanziva na Mesopotamiju i tako mu je priznato pravo na središnju i južnu Mesopotamiju (nekadašnji slavni Sumer, Akad i Babiloniju). Sa rimske strane, ovi diplomatski uspjesi su predstavljeni kao simbolička pobjeda u skoro polustoljetnom sukobu sa sasanidskim Iranom. Dioklecijan je pozdravljen kao „utemeljitelj vječnog mira", a izvršena je i reorganizacija mesopotamijske granice i utvrđen je grad *Circesium* (današnji Buseire u Siriji) na Eufratu. U zapadnim provincijama stanje je bilo znatno ozbiljnije nego na istoku. Unutrašnja sigurnost u Galiji je bila na niskom nivou, granica izložena prepadima, a pojavio se i novi uzurpator koji je bio sposoban i autoritativan. Maksimijan je imao dosta posla.

Problem Bagauda

Jedna od posljedica Pedestogodišnjice je bila i pojava pokreta radnih slojeva stanovništva. Kaotično vrijeme stalnih prevrata, secesija, upada vanjskih neprijatelja, povećanja nameta i pritiska na radne slojeve, produbljivanje procesa latifundizacije u provincijama stvorili su savršen ambijent za izbijanje na svjetlo dana i pokreta skromnijih slojeva stanovništva. Inače se kako je Država dublje zapadala u probleme ekonomske, financijske, društvene i političke naravi, proporcionalno tome se pojačavala i eksploatacija i ljudi i resursa. Režim i na latifundijama (bilo u privatnom ili državnom vlasništvu) i u vojnim jedinicama je postajao brutalniji, nesmiljeniji. Oni (seljaci i radnici) su se uslijed krize međusobno staleški i strukovno organizirali, kako bi zaštitili svoje interese, živote, prava i imovinu. U tom kontekstu je moguće promatrati i pobunu radnika u kovnici novca u Rimu za vrijeme Aurelijana. U Galiji i Španiji su se pojavile grupe pobunjenih i naoružanih seljaka koji su nazivani *bagaudae/bacaudae*. Njihova pojava je primarno bila vezana za slabije romanizirane oblasti u ovim zemljama. Pojavi i jačanju ovih pokreta je doprinijela i činjenica da su za vrijeme krize Pedesetogodišnjice olabavile veze međuzavisnosti među klasama, slojevima i staležima i u metropoli, a posebno u izloženijim provincijama. Oslabila

je tradicionalna elita u provincijama, koja je bil izložena čestim personalnim promjenama. Siromašenje nije zahvatalo samo radne slojeve, nego je u ovim decenijama došlo i do degradacije elite čiji se pojedini predstavnici na svojim veleposjedima zatvaraju u autarkične/samodopadne zajednice. Tamo gdje se unutrašnja energija regionalnih i lokalnih elita se potrošila u znatnoj mjeri, nastupaju bagaudi.

Bagaudi su napadali vile veleposjednika i drugih imućih osoba, spaljivali bi ih, plijenili stoku i odnosili žito. Po oficijelnom stavu imperijalne vlasti bagaudi su bili obične bande razbojnika i otpadnika koje su krstarile određenim prostorom pljačkajući i pustošeći. Međutim, ova definicija pokreta bagauda sa imperijalne tačke gledišta, ipak ne odgovara u potpunosti stvarnom stanju na terenu. Bagaudi su se uglavnom novačili iz redova osiromašenih seljaka (koji nisu bili u statusu kolona/zakupnika), kolona, robova koji su pobjegli, dezertera pa i stvarnih razbojnika i odmetnika. Oni koji su se odmetnuli u „šumu“. Njihove vođe su mogle dolaziti iz redova elite, od razočaranih, osiromašenih ili ambicioznih njenih predstavnika. Historijska vrela kao njihove lidere navode izvjesne Amanda (*Amandus*) i Elijana (*Aelianus*). Amand i Elijan, rukovoditelji ustanka, imali su kao centar jednu tvrđavu u području Parisija. Pokret je predstavljao opasnost i po gradove, od kojih su jedni prešli u njihove ruke, a drugi su očekivali napad.

Eutropije opisuje bagaude kao seosko stanovništvo pod vodstvom Amanda i Elijana, dok ih Aurelije Viktor prosto naziva razbojnici. U „Panegiriku Maksimijan“, nastalom do 289. god. n. e. sljedećim riječima opisuje se bagaudski pokret u području Liona: ...kada su napali težaci, koji ne znaju za vojne običaje, kada se orač pretvorio u pješaka, a pastir u konjanika, kada je seljak pustošio svoje usjeve, oponašajući neprijatelja-barbara".

Iako slabo opremljeni, slabo obučeni i sa neiskusnim (u vojnom pogledu) vođama, bagaudi su ipak predstavljali pretnju za sam poredak koji je Dioklecijan želio reformirati i održati, pa je njegov partner u vlasti bio određen da se obračuna sa bagaudima. Maksimijan je brzo i žestoko intervenirao sa adekvatnim brojem trupa. Ova kampanje je slabo poznata preko izvorne građe i ono što se može pretpostaviti da je snaga bagauda slomljena zaključno sa krajem 285. god. n. e.

Maksimijan je izgleda naišao na ozbiljan otpor od strane protivnika. Pribjegavajući čas neobično okrutnim mjerama, čas privlačeći sebi ustanike prividnom popustljivošću, on je potisnuo neprijatelja na sjever i tek poslije znatne pripreme krenuo u odlučnu bitku, u kojoj su bagaudi bili potučeni. Ali su ostaci ustanika zauzeli položaj u tvrđavi i pružali i dalje uporan otpor. Tek nakon dugotrajne opsade tvrđava je bila zauzeta, njeni branitelji pobijeni, a utvrda sravnjena sa zemljom.

Pošto su suparnici Maksimijana bili obični seljaci i građani Imperije, ova kampanje nije rezultirala sa trijumfom, počasnim naslovima ili nekim detaljnijim zapisima. Ali to nije značilo da je pokret bagauda u potpunosti ugušen.

Uzurpacija Karausija 286. – 293. god. n. e.

Ugušivanjem ustanka bagauda i smirivanjem germanskih naroda na granici, Maksimijan nije u potpunosti pacifizirao stanje u zapadnim provincijama. Područja duž kanala La Manš i Sjevernog mora, i na galskoj (Armorika, obala Belgike) i na britanskoj strani su trpila pirateriju Franaka i Saksonaca.

Sudeći po arheološkim nalazima (artefakata germanske provenijencije u grobnicama) i podatku Eutropija da je u toku 280tih godina n. e. more duž obala Belgike i Armorike bilo inficirano sa Francima i Saksoncima, pretpostavlja se da nije samo odvijala piraterija, nego da su se Germani i naseljavali u tim područijima.

Još u vrijeme Aleksandra Severa, pojedine jedinice su povućene sa sjeverne granice Britanije i smještene su u garnizone na jugu. Primorski gradovi su utvrđivani sa stalnim posadama. Posebno se prekomandovanje trupa sa sjeverne granice Britanije i dodatno podizanje utvrda intenziviralo u periodu od 270. god. n. e. Prob i Karin su posebnu pažnju posvetili utvrđivanju ove zone u Britaniji i Galiji. Ali zbog brzih promjena careva i uprave, dosta je toga ostalo neuređeno po pitanju zaokruživanja sustava odbrane od piraterije. I to je morao završiti Maksimijan. Za suzbijanje piraterije, Maksimijan je izabrao vojskovođu Marka Aurelija Mauseja Valerija Karausija (*Marcus Aurelius Mausaeus Valerius Carausius*).

Karausije je bio skromnog porijekla iz belgijskog naroda Menapa (*Menapii*), koje je bilo naseljenu uz obalnu liniju provincije Balgike. On se veoma istakao za vrijeme Maksimijanove kampanje protiv Bagauda. Zahvaljujući tome, kao i njegovom pomorskom iskustvu, Karausije je postavljen za zapovjednika britanske flote (*classis Britannica*), sa osnovnim zadatkom da se uguši piraterija Franaka i Saksonaca.

Karausije je bio uspješan u sukobima sa gusarima, zarobivši veliki broj brodova. Ali izgleda da je neke stvari počeo raditi za svoj interes. Tako je na njega pala sumnja da zadržava zarobljeno blago (umjesto da ga vrati zakonskim vlasnicima ili pošalje u državnu blagajnu) i da dozvoljava piratima da izvode napade i da dolaze do bogatog plijena i tek onda pokreće akciju protiv njih kako bi došao u posjed opljačkanog. Maksimijan je brzo reagirao i naredio je njegovo pogubljenje. U toku 286. god. n. e., saznavši za osudu, Karausije je pobjegao u Britaniju. Tamo je na Maksimijanovu osudu odgovorio uzurpacijom i proglašavanjem sebe za cara u Britaniji i sjeverozapadnoj Galiji. On nije raspolagao samo sa svojom flotom (koju je povećao sa gradnjom novih brodova), nego i sa tri britanske legije, sa jednom legijom u Galiji i sa velikim brojem auksilijarnih jedinica, sa posadama galskih trgovačkih brodova i sa znatnim brojem („barbarskih“) plaćenika.

Možda je u Britaniji prije nego što je Karausije imenovan za komandanta flotile, bilo određenih problema. Na to bi ukazivao počasni nadimak *Britannicus Maximus*, koji je Dioklecijan uzeo 285. god. n. e., te znaci razaranja u britanskim gradovima koji potiču iz ovog razdoblja.

Podaci o borbama Karausija sa Maksimijanovim snagama su oskudni. Maksimijan nije odmah mogao reagirati na uzurpaciju, jer je bio zabavljen borbama sa Francima i Herulima. Zna se da je, zahvaljujući panegiriku posvećenom Maksimijanu, ovaj Dioklecijanov partner u vlasti pripremao invaziju Britanije 288. ili 289. god. n. e., ali da su izostali rezultati. Panegirik posvećen Konstanciju I., neuspjeh pripisuje lošem vremenu, ali navodi i da je Karausije tvrdio da je izvojevao vojničku pobjedu. Po Eutropiju neprijateljstva su bila uzaludna zahvaljujući vojničkom umijeću Karausija, pa je dogovoreno jednon nesigurno primirje. Maksimijan je tolerirao Karausijevu upravu u Britaniji i dijelu sjeverozapadne Galije, ali je odbijao da je prizna i legitimizira.. A i sam Karausije je bio zadovoljan sa opsegom teritorije kojom je upravljao.

Antoninijan iz londonske kovnice. Na aversu portret Karausija,
a na reversu lav (simbol IV. legije *Flavia Felix*).

Karausije se bio zanio vizijom sopstvenog legitimiteta i oficijelnog priznavanja. U skladu sa tim, je dao nalog da se započne sa izdavanjem emisija novca iz kovnica u *Londiniumu, Rotomagnusu* i na trećoj lokaciji (možda u *Colonia Claudia Victricensis*). Novac je i glavni izvor znanja o ovom uzurpatoru. Sudeći po ovom tipu nalaza, Karausije je računao na razočaranost Britanaca sa središnjom, rimskom upravom. Samim tim je sebe prikazivao kao obnovitelja i spasitelja Britanije, na što ukazuju novci sa legendama *Restitutor Britanniae* i *Genius Britanniae*. Zanimljivo je da je on dao (poglavito u propagandne svrhe) da se izrade prave srebrne kovanice, koje se nisu pojavljivale u rimskom svijetu već decenijama. Sa ovom emisijom on je želio ukazati na svoj stabilan položaj, na svoju

legitimnost i na to da je on uspješniji od Dioklecijana i Maksimijana. Izdavanjem kvalitetnijeg novca, Karausije je dobio podršku i trgovačke klase u Britaniji i Galiji, čije se poslovanje uzdiglo sa ranijih nivoa. Neki od ovih srebrnih novčića nose i legendu EV = *expectate veni* (“dođi, dugo očekivani”) koja potiče iz Vergilijeve Enejide. Sa time je izgleda čak pokušavao sa jedne strane da izrazi svoje mesijanstvo, a sa druge da pokažu svoju kultiviranost u smislu klasične civilizacije. Neki od srerbnih novčića i Karausijevih medaljona nose i legende RSR i INPCDA, koje predstavljaju šesti i sedmi stih Vergilijeve četvrte ekloge: *Redeunt Saturnia Regna, Iam Nova Progenies Caelo Demittitur* („Zlatna doba su iza, sada nova generacija silazi sa gornjih nebesa”).

Interesantno je ovo pozivanje Karausija na Vergilijev opus, koji se u tim stoljećima tretirao skoro kao jedan od glavnih međaša (da se poslužimo modernim sintagmama) rimskog nacionalnog i kulturnog identiteta. Kao da se nije želio predstaviti samo britanskim vladarem, nego nekim obnavljaćem drevnog rimskog svijeta. Nesumnjivo je Karausije pred javnosti, a moguće i da je bio i iskren u tome, isticao taj svoj eksplicitni odnos prema „vrlinama” i velikim tradicijama klasičnog Rima. Time je računao i na nostalgični i utopijski patriotizam rimskog svijeta u tim teškim vremenima kada se politički, društveno – ekonomski, kulturni i religijski poredak radikalno mijenjao. Sebe je tako predstavljao kao onoga koji će uspostaviti vrijednosti augustovskog poretka. Zanimljivo je da se taj pokušaj etabliranja augustovskog sustava (shvaćenog u prilično idealističkom i romantičarskom obliku) dešava u dalekoj Britaniji, a ne u samom metropoli Italiji. Ovakva propagandna aktivnost je morala imati efekta ne samo na teritoriju koju je Karausije kontrolirao, nego i u susjednim zapadnim područijima uključujući i vojsku i civile. Radi toga, ova prijetnja po sigurnost uprave je morala biti eliminirana.

Konstancije I. je 293. godine n. e., u funkciji tek izabranog zapadnog cezara, je pokrenuo ofanzivu u sjevernoj Galiji, zapadnoj Belgiki, Donjoj Germaniji i franačkom području. Uspio je da nanese poraz Karausijevim snagama, opkoljena i izolirana (građenjem vještačkog mola) je luka *Bononia* (današnji Boulogne-sur-Mer). Kako bi se osiguralo zaleđe Konstancijevih trupa, pokrenuta je ofanziva na Karausijeve franačke saveznike. Konstancije I. je napredovao duž obale do Rajne i Scheldt ušča gdje je pobijedio Karausijeve franačke saveznike. Zbog ove pobjede Konstancije I. je dobio počasni naziva *Germanicus Maximus*. I pored velikih i brzih uspjeha na sjeverozapadu galsko – germanskih provincija, Konstancije I. nije izvršio invaziju Britanije, jer mu je nedostajala odgovarajuća flota. Gubici u ratu na kontinentu su imali veoma negativne i ozbiljne posljedice po Karausijevu vladavinu. Na scenu izbija Alekt/*Allectus*, koji je bio zadužen za Karausijeve financije. On se urotio protiv Karausija, koji je ubrzo i ubijen.

U aprilu 210. god. n. e. je otkrivena velika ostava novčića (čak 52.500 kovanica) blizu Frome u Somersetu (Engleska), koja uključuje i najveću do sada pronađenu grupu kovanica (760 primjeraka, od kojih 5 srebrnih denara) iz Karausijeve vladavine.

Alektova uzurpacija u Britaniji 293. – 296. god. n. e.

I u slučaju Alektove vladavine, najviše se podataka o njoj nalazi u pronađenim kovanicama. Ovi novčići se nalaze i u sjeverozapadnoj Galiji, što bi impliciralo da zauzimanje Bononije nije označilo i kraj vlasti britanskih uzurpatora u pojedinim zonama kontinenta.

Novčić (iz kolčesterske kovnice) portretom Alekta
na aversu i sa prikazom broda-galije na reversu.

Dok je Alekt upravljao Britanijom, Konstancije I. je dao da se izgradi invaziona flota. Jedna od garancija uspješne invazije je bila i sigurnost rajnske granice. Radi toga je 296. god. n. e. Maksimijan iz Italije (gdje je tada stolovao) došao na Rajnu, kako bi trupe pod njegovom komandom bile na straži. Konstancije I. je izvršio invaziju Britanije u septembru 296. god. n. e. Flota i armija središnje vlasti je nastupala u više pravaca. Jednu armijsku grupu, koja je isplovila iz Bononije, je predvodio sam Konstancije I. Drugu, armijsku grupu koja je isplovila iz Le Havre, vodio je pretorijanski prefekt Julije Asklepiodot (*Iulius Asclepiodotus*). Ova druga skupina je iskoristila maglu kako bi izbjegla Alektovu flotu, stacioniranu na otoku Wight, i iskrcala se u Britaniju. Konstancijeve trupe su se iskrcale kod Dubrisa (danas Dover u Engleskoj).

Alektove trupe su bile prisiljene da se povuku sa obale, ali im je presječen put od strane trupa koje je vodio Konstancije I. Došlo je do bitke i poraza Alektovih snaga, a i sam Alekt je ubijen. Arheološki nalazi sugeriraju da je prostor kod *Calleva Atrebatum* (današnji Silchester) bio pozornicom ove bitke. Dio rimskih trupa koje su prilikom prelaska Lamanša zbog magle bile odvojene od glavnine snaga, su se sukobile kod Londona sa ostacima Alektove armije (sačinjenim uglavnom od plaćenika Franaka) i potpuno ih potukavši.

Novčić sa portretom Konstancija I. na aversu i sa prikazom
boginje Monete na reversu koja drži vagu i “rog obilja”.

Nakon ponovnog osvajanja Britanije, i Konstancije I. je primijenio propagandu na kovanicama u stilu koji je primjenjivao Karausije. Tako je izdana medalja u čast ove pobjede u kojoj je Konstancije I. opisan kao *redditor lucis aeternae* („Obnavljač vječnog svjetla”). Izgleda da je i u tim godinama, uslijed vjerojatnog jačanja nostalgije i utopizma kod javnosti, vrijedilo pozivanje na „obnavljanje” nečega. Zato je i zavladala „pošast” uzimanja počasnih naziva u kojima se njihov nosilac tretira kao „Obnavljač”.

Na lijevoj strani avers zlatne medalje izdane za vrijeme Konstantina.
Na desnoj strani prikaz Konstancija I. kako ulazi u London, nakon poraza Alekta.

Iako su britanske uzurpacije trajale samo 10 godina, sjećanje na njih je ostalo duboko usađeno u kolektivnu svijest Britanaca. U srednjovjekovnom djelu „Historija kraljeva Britanije" (nastalom cc 1136. god. n. e.) od Geoffreya od Monmouth, pojavljuju se i Karausije (u konfliktu sa Basijanom[1]), Alekta, Akslepiodota i Konstancija I. Geoffrey je prilično odstupio od stvarne povijesti i u nekom romatičarskom vidu je smješao, vrlo neprecizno, britanske rane tradicije i sjećanje na rimsko doba sa određenim povijesnim podacima do kojih je dolazio u starim kronikama.

Po *Notitia Dignitatum* ovo priobalno područje za koje je Karausije dobio komandu je navedeno kao posebna komanda i nazivom *litus Saxonicum* / "Saksonska obala". „Saksonska obala" je trebalo da predstavlju posebnu komandu seriju utvrda i fortifikacija i na britanskoj i na galskoj strani, te za borbene flotile u tome području. Nepoznato je da li je ovaj naziv korišten i u Karausijevo vrijeme, ali su naznake posebne komande već tada postojale. Po *Notitia Dignitatum* „Saksonskom obalom" je zapovijedao *comes littoris Saxonici per Britanniam*. Vjerojatno u Karausijevo vrijeme načelnik komande flote i utvrda na Lamanšu i Sjevernom moru nije nosio navedenu grofovsku titulu.

Dalje razvijanje suvladarstva Dioklecijana i Maksimijana

Maksimijan se 1. IV. 286 god. n. e. proglasio augustom, a to je možda uzrokovano i Karausijevom uzurpacijom, jer se ovaj proglasio augustom. Dioklecijan nije bio prisutan prilikom Maksimijanovog proglašenja za augusta, ali to nije značilo da se uzdizanje Maksimijana na rang augusta desilo nekim samovoljnim aktom i vjerojatno je urađeno u saglasnosti sa starijim partnerom u vlasti radi određenih strateških i taktičkih razloga, posebno kako bi u očima javnosti Maksimijan imao isti rang kao Karausije. Tako je stvorena diarhija / διαρχια („vladavina dvojice"), „prvi stupanj ka kasnijoj izgradnji „tetrahije" (vladavina četvorice). U teorijskom pogledu Rimska država nije bila podijeljena sa postojanjem dvojice augusta sa posebnim zonama odgovornosti. U praksi svaki od dominusa je imao svoju teritorijalnu zonu odgovornosti, posebni dvor (*sacrum palatium*), administraciju, armiju i zvanične rezidencije, ali je jedinstven zakonodavni poredak. Upravo zbog dualnosti, a kasnije i „tetrarhije", obnašatelja vrhovne vlasti imperijalna propaganda insistira na jedinstvenom i nedjeljivom rimskom svijetu, odnosno *patrimonium indivisum* koji ima samo više zajedničkih upravitelja koji vladaju u harmoniji i slozi bez međusobnih sukoba. Panegirist iz 289. god. n. e. uspoređuje dvojicu augusta sa dvojnim bazileitetom u državi Lakedemonjana (Sparta). Imperijalne svečanosti su davane u ime obojice

[1] Pod ovim imenom britanski mitovi i tradicije reflektiraju Karakalu.

augusta, zakoni izdavani u ime obojice i isti novci su izdavani u obje teritorijalne zone odgovornosti. Zna se da je nekada Dioklecijan izdavao naredbe za prokonzularnu Afriku, teorijski u zoni odgovornosti Maksimijana. Sve to govori o nastojanju da se vlast dvojice augusta što je moguće više isprepliće i međusobno prožima.

Ali sa proizvođenjem Maksimijana za augusta nije se izgradnja novog sustava na tome zaustavila. Oni se u javnosti predstavljaju kao braća/*fratres*. Da bi se dala i određena sveta posvećenost dvojici augusta, oko 287. god. n. e. suvladarstvo je definirano i u kontekstu religioznosti. Tako je Dioklecijan dobio nadimak *Iovius* ("Jupiter"), a Maksimijan nadimak *Herculius*. Jasno se u ovim nadimcima vidi ne samo religijski simbolizam, nego i aluzija na odnose među dvojicom augusta. Jupiter je bio otac Herkula/Herakla, pa je samim tim i Dioklecijan stariji partner u upravljanju Državom. Uz to, Dioklecijan je kao Jupiter imao dominantnu ulogu u političkim procesima, planiranju i vrhovnom zapovjedništvu, dok je Maksimijan bio zadužen za "herojska djela", odnosno za akciju. Međutim, i pored ovih nadimaka, potrebno je istaći da Dioklecijan i Maksimijan nisu smatrani za živuća božanstva u okviru carskog kulta, iako su u panegiricima oni bili pozdravljani i na takav način. Oni su više sebe doživljavali kao instrumente božanske volje na Zemlji, što je isto davalo značajan sanskokratni položaj. Sa dobijanjem navedenih nadimaka, Dioklecijan i Maksimijan su svoju legitimnost u očima javnosti sa nivoa vojničke aklamacije uzdigli do nivoa božanske sankcije, tj. odobrenja. Religijska legitimiranost je trebala da u svijesti vojnika i javnosti dovede do većeg poštivanja osoba koje obnašaju carsku instituciju i tako spriječi splet uzurpacija i pobuna. Iako je uvođenje jasne religijske svetosti na ovaj način u carsku instituciju urađeno u neabrahamističkom kontekstu, ovo će postati osnova na kojoj će i kršćanski i islamski vladari (i njihove odgovarajuće dinastije) temeljiti svoje pravo upravljanja.

Rat na Rajni

Porajnje je u povijesnom smislu je od najvažnijih europskih zona dodira, na kojoj se sudaraju etničkih i kulturnih ploća romanstva i germanstva. I zato je ta linija obilježena i rimskim limesom, kao i tranšejima i rovovima svjetskih ratova.

Poradi skoro kontinuirane napete situacije u Porajnju, Maksimijan se nije odmah mogao pozabaviti sa uzurpacijom Karausija. Uostalom pojedini transrenski njemački narodi su bili i saveznici Karausija. Ali i Maksimijan je imao u strateškom smislu olakšavajuće okolnosti, pošto su Transrenci bili u političkom smislu ustvari skup niza politija koje su se i međusobno mrzile i sukobljavale. Ti unutar germanski sukobi su bili čak i znatno češći i žešći nego sukobi između Transrenaca i Rimljana. Nekada bi se u te sukobe uključivala i

rimska strana, podržavajući čas jednu, čas drugu stranu. Naravno, transrenske njemačke zemlje su bile i krajem IV. st. n. e. i nadalje prostor odakle su se u rimski svijet odašiljale brojne skupine robova. Za rimski svijet je Germanija bila jedno od glavnih izvora robova, čemu su doprinosili i ratovi Rimljana sa Transrencima, unutrašnji međusobnim sukobi u Transreniji, ali i profesionalni lovci i trgovci robljem.

Kao i u slučaju Karausija, pisanih svjedočanstava o Maksimijanovom djelovanju na Rajni je malo. Posebno je malo podataka preko kojih bi se određeni događaji datirali, radi čega prilikom rekonstrukcije događaja može doći do konfuzije. Pouzdano se zna da je tokom primanja konzulskih *fasces* 1. I. 287. godine n. e. Maksimijan dobio vijest o upadu Transrenaca. On je odmah pokrenuo armiju protiv upadača. Iako ih nije potpuno porazio, Maksimijan je proslavio pobjedu.

Maksimijan je imao stav da su Burgundi i Alamani najveća opasnost, tako je odlučio prvo sa svojim trupama udariti na njih. Maksimijan je u okviru ove kampanje primijenio strategiju „spržene zemlje“ iscrpljujući neprijatelja koji je trpio velike gubitke ne samo uslijed borbi, nego posebno zbog gladi i bolesti. Nakon toga je udar preusmjeren na slabije Herule i Kaibone, koji su pobijeđeni u samo jednoj bitci. I sam Maksimijan je osobno bio u „prvim linijama“. Rimljani su nastavili goniti razbijenog protivnika. Nakon što su Maksimijanovi neprijatelji znatno oslabljeni, pokrenuta je u velikom stilu invazija na Transreniju. Maksimijanova armija je sve užase rata prenijela u domovine navedenih naroda, demonstrirajući ujedno i superiornost rimske oružane sile. Stradanja i uništavanja Transrenske Germanije je bilo velikog intenziteta. Do zime 287. godine n. e, Porajnje je oslobođeno od slobodnih germanskih zajednica. Maksimijanov panegirist ističe: „Sve što vidim iza Rajne je rimsko“.

Zajednička kampanja protiv Alamana i pohod Konstancija I. na sjeverozapad

Narednog proljeća, dok je Maksimijan bio u pripremama za sukob sa Karausijem, Dioklecijan je došao sa istoka. Nepoznato je kada i gdje su se sastali, ali na tom sastanku su se vjerojatno složili o zajedničkoj kampanji protiv Alamana i pomorskoj ekspediciji protiv Karausija. Kasnije iste godine, Maksimijan je iz pravca Majnca izvršio invaziju na prostoru *Agri decumates,* dok je Dioklecijan vodio armiju koja je nastupala iz Retije. Ova ofanziva se pretvorila u opće pustošenje, uništavanje resusra (posebno usjeva i hrane) i razaranje alamanskog teritorija. Nakon ovog pohoda, granica je konačno smirena. Obnavljani su stari gradovi i naselja, a izgrađivani su novi. Porajnje je bilo čvrsto u

rimskim rukama. Podizani su mostovi preke Rajne, npr. u Klenu i Majncu, a učvršćena je cijela linija odbrane koja se sastojala od utvrda, cesta (građenih u svrhu povezivanja vojnih pozicija) i utvrđenih gradova.

Početkom 288. god. n. e. Maksimijan je svoga pretorijanskog prefekta Konstancija I. odredio da predvodi pohod na Franke, koji su bili i Karausijevi saveznici. Ovi Franci su kontrolirali strateški bitnu zonu ušća Rajne, odakle su sprečavali morske napade na Karausijeve pozicije. Konstancijeva armija je provalila u ovo područje, i ostavljajući za sobom pustoš izašla je na obale Sjevernog mora. Franci su molili za mir, i po utvrđenom miru Maksimijan je dao da se na franački prijesto ponovo postavi svrgnuti kralj Genobaud/*Gennobaudes* koji je postao i Maksimijanov vazal. I kada su manji franački poglavari zakleli se na vjernost Genobaudu, rimska regionalna dominacije je bila osigurana.

Sa svoje strane Maksimijan je dozvolio naseljavanje Friza, Salijskih Franaka i Hamava na rimskom prostoru ili između rijeka Rajne i Waal, odnosno između grada *Noviomagus* (danas Nijmegen u Nizozemskoj) i *Traiectum* (danas Utreht u Nizozemskoj), ili blizu Triera. Ovim zajednicama je dozvoljeno da se naselja pod uvjetom da priznaju rimsku dominaciju. Njihovo prisustvo na navedenom područje je osiguralo novu bazu za novačenje vojnika, te sprečilo da naseljavanje drugih germanskih zajednica koje nisu bile po volji Rimljana. Ujedno je Maksimijan dobio i tampon područje duž donjeg toka rijeke Rajne, a i smanjena je i potreba za postavljanje garnizona u toj regiji. Ovom odlukom je predestinirana budućnost Europe. Vezanost Salijskih Franaka za Rimljane će omogučiti da se iz ove zajednica razvije jezgro koje će kasnije prerasti u ranosrednjovjekovne političke tvorevine Merovinga i Karolinga. Značenje navedenih političkih jedinica za oblikovanje i razvitak latinskog zapada je bio krucijalan.

Dioklecijanov povratak na istok

Nakon pobjede nad Alamanina, pri povratku na Istok, Dioklecijan je poveo još jednu kampanju na Sarmate. O ovoj oružanoj kampanji nema sačuvanih detalja, izuzev toga što je Dioklecijan uzeo počasni naslov *Sarmaticus Maximus* nakon 289. god. n. e. Na istoku je Dioklecijan opet diplomatski angažiran, i to u pregovorima sa beduinskim plemenima iz tampon zone između rimskog i iranskog svijeta. Dioklecijan ih je nastojao privući u rimsku sferu uticaja, i ujedno smanjiti intenzitet njihovih upada na prostor sjedilačkog stanovništva. Ni o ovim pregovorima nema dovoljno informacija. Pojedini beduinski šeici su već bili iranski vazali, što je sigurno izazivalo neraspoloženje sa sasanidske strane.

Sastanak Dioklecijana i Maksimijana

Vjerojatno saznavši za Maksimijanov neuspjeh da izađe na kraj sa Karausijem, Dioklecijan je požurio na zapad, i tako je u Emesu došao najkasnije 10. V. 290. god. n e., a u Sirmium najkasnije 1. VII. 290. god. n. e. Dvojica augusta su se sastali u Milanu ili krajem decembra 290. god. n. e. ili u januaru 291. god. n. e. Velika masa ljudi se okupila da bude svjedokom sastanka, što je dobro iskorišteno u propagandne svrhe. Augusti su inače posvetili dosta vremena javnoj prezentaciji sopstvene veličanstvenosti. Ova manifestacija i sastanak su trebali da javno demonstriraju Dioklecijanovu podršku Maksimijanu koji se suočavao sa jednim snažnim i aktivnim uzurpatorom na krajnjem zapadu. Augusti su i tajno raspravljali i o nekim političkim i vojnim pitanjima, i možda su i raspravljali o proširenju opsega carske vlasti sa još nekim pojedincima. Primljeno je i izaslanstvo Senata. Augusti će se ponovo sastati tek 303. god. n. e. Izbor Milana, a ne Rima za ovaj sastanak još je više od Rima stvaralo samo fiktivnu prestolnicu, dok su se stvarni glavni gradovi rimskog svijeta nalazili negdje drugo... Sada nastupa načelo po kojem centar Imperije nije Rim, nego gdje je sjedište imperatora. Jedino što je od Rima ostalo jeste to što Država još uvijek nosi njegovo ime. Gradom je i nadalje upravljao prefekt Grada (*praefectus urbis*). Derogiranje uloge Rima kao faktičnog glavnog grada nije automatski značilo da će se ovaj grad zapustiti. Grad još uvijek pruža metropolitansku snagu i veličanstvenost, kao i održanje tradicija klasičnog rimskog svijeta. Broj stanovnika se nije smanjivao. Senat je na državnom nivou totalno bačen u zasjenak. Pitanja od općedržavnog značaja nisu više iznošena na njegovo razmatranje. Rad Senata kao institucije se uglavnom usmjerava na bavljenje komunalnim pitanjima samoga Grada i sa pitanjima u vezi sa priređivanjem javnih predstava i raznim obvezama senatora. Sve njegove odluke morao je sankcionirati dominus. Ali upravo na tome segmentu djelovanja, Senat pokazuje energiju i preduzimljivost. Paradoksalno, ali zanemarivanje postojanja Senata na državnom nivou, je pojačalo autonomiju i važnost djelovanja ove institucije na lokalnom nivou. Senatori su ipak smatrani najvišim rangom u rimskom svijetu.

Uspostava “tetrahije”, odnosno „kolegija četvorice”

Potrebno je istaći da se termin „tetrarhija” nije upotrebljavao u klasično historijsko razdoblje za opis i pojmovno određenje Dioklecijanove upravne reforme i uvođenje sustava dvojice augusta i dvojice cezara. Riječ je o modernom konstruktu i običnom *terminus techicus*. U klasično historijsko doba termin “tetrahija” se upotrebljavao kako bi se opisali dijelovi jednog kraljevstva kojim su upravljali nezavisni vladari. A Dioklecijanova “tetrahija” nije podrazumijevala separaciju pojedinih dijelova Rimske države, nego samo

mandate na pojedinim područjima jedinstvene države. August i cezari nisu bili nezavisni vladari, nego je postojao čitav jedan sustav međuzavisnosti i međusobne lojalnosti. To je ustvari bio jedan obični, rimski kolegij četvorice vođen od onog sa najviše iskustva i autoriteta.

Promučurni Dioklecijan je dobro procijenio sve opasnosti Karausijeve uzurpacije, koja se više nije mogla tolerirati. Trebalo je protiv nje nastupiti energično i odlučno. Istovremeno je i sam imao izazova na dunavskoj granici, u Siriji i Egiptu. Zato je došao na ideju o daljoj diobi u vrhovnoj upravi, zonama odgovornosti i mandatima. To se pokušavalo realizirati preko uvođenja i pozicije prvih zamjenika augusta.

Upravo su vojne potrebe bile izgleda i najveći motiv za uspostavu vrhovnog vladajuće – upravnog kolegija dvojice augusta i dvojice cezara. U vrijeme Pedestogodišnjice pojedini carevi su morali prelazi velike udaljenosti radi sređivanja situacija na različitim stranama rimskog svijeta. Tako su oni bili stalno u pokretu, i vodeći sa sobom goleme armije. To je onda uzrokovalo goleme logističke probleme. A pošto ti carevi nisu mogli biti na svim stranama u isto vrijeme, dolazilo je do konstantnih pobuna vojske i pokušaja uzurpacije. A kako ne bi pojedinci postali moćni i popularni, izbjegavalo se da se delegiraju određene vojskovođe sa značajnim mandatom kako bi se pozabavili onim dijelovima granice ili određenog teritorija na koja car personalno ne može doći. Bila je sasvim realna mogućnost da ti pojedinci u slučaju pobjede budu aklamirani od vojske ili stanovništva određenog područja za careve. U dioklecijanovskom sustavu, svaki član kolegija bi bio blizu zona konfrontacije, i mogao bi osobno predvoditi vojsku. Možda bi najbolje bilo teritorije za koje su zaduženi augusti i cezari promatrati vojne zone vojne odgovornosti.

Nakon međusobnih konsultacija, u Milanu je 1. III. 293. god. n. e. Maksimijan imenovao Konstancija I. za cezara, odnosno za svoga prvog zamjenika. Istog dana ili mjesec dana kasnije Dioklecijan je ili u Filipolisu (*Philippopolis*; današnji Plovdiv) ili u Sirmiumu izabrao Galerija za cezara, odnosno svoga prvog zamjenika. Tako je ustanovljena „tetrahija"/ Τετραρχία → "vladavina četvorice" koja će formalno trajati sve do 326. god. n. e. kada bude preostao samo Konstantin. Odmah po imenovanju za cezara Konstancije I. dobio zadatak eliminiranja Karausija i njegovog odmetništva.

Svaki od "tetraha" je imao svoj dvor, svoju administraciju, zapovjedništvo nad vojnim jedinicama. To je dovelo do značajnog povećanja birokratije u rimskom svijetu, i sukladno tome i nameta. Zakonodavni, ekonomsko-financijski sustav je ostao zajednički. Sa uvođenjem novog tipa vladajuće – upravnog kolegija koji se sastojao od dvojice augusta i dvojice cezara, nije došlo do podjele Rimske države na četiri strogo podijeljena dijela. Svaki od njih četvorice je imao neke zone odgovornosti i mandatna prava i obaveze, ali ništa više od toga. Nijedan od njih četvorice nije mogao reči „ova i ova teritorija je samo moja". I teritorijalna podjela Rimske države je bila zajednička u vidu organiziranja na dijeceze, provincije i lokalne jedinice autonomije. Ni po pitanju jurisdikcije na pojedinim

regijama nije bilo precizne podjele među augustima i cezarima. Načelno, Maksimijan je bio nadležan za zone zapadno od Jadranskog mora i Kirenajke, sa tim da je Konstancije I. pod svoju odgovornost dobio Galsko – germanske provincije i Britaniju. Na istoku, teritorijalni aranžmani između Dioklecijana i Galerija su bili mnogo više fleksibilniji, pa se ne može odrediti teritorijalna zona odgovornosti svakog od njih, jer je i Dioklecijan vodio operacije i u Podunavlju i u Egiptu, a Galerije je bio nadležan i za Iranski rat a znao se boriti i u Podunavlju. Svaki od četvorice je imao i svoj prestoni grad. I ovaj put je Rim u potpunosti zaobiđen. Glavna vodilja za izbor tih gradova bilo je vojno i strateško značenje. Tako su ti gradovi imali bili u blizini granica ili su bili na strateškim pozicijama u unutrašnjosti. Nikomedija u sjeveroistočnoj Maloj Aziji je bilo sjedišta Dioklecijana. Milano/*Mediolanum* je bio sjedište Maksimijana. Sirmium je bio sjedište Galerija, a Trier/*Augusta Treverorum* je bio sjedište Konstancija I.

Ostaci imperijalne palate u Via Brisa u Milanu.

Zajednica „tetraha" je učvršćavana i rodbinskim vezama, jer je Konstancije I. bio oženjen sa Teodorom (mogućom kćerkom ili poćerkom) Maksimijana, a Galerije je bio muž Valerije. Augusti su formalno i adoptirali Galerija i Konstancija, što je jasno ukazivalo na to da će oni naslijediti auguste kada se ovi povuku. Samim tim bi tada novi cezari postali Maksimijanov

sin Maksencije i Konstancijev sin Konstantin. Kako bi se pripremili za buduću odgovornost Maksencije i Konstantin su otišli na Dioklecijanov dvor u Nikomediji. I među „tetrasima” je postojala jasna međusobna hijerarhija. Dioklecijan je imao najviši autoritet i njegova je bila zadnja, zatim je dolazio Maksimijan, pa onda Konstancije I. i na kraju Galerije.

Dvojica augusta i cezara su mnogo pažnje posvećivali i snažnoj propagandnoj aktivnosti. Prilično im je bilo stalo da ih rimska javnost i vojska percepiraju kao skladan kolegij koji dobro i odgovorno vlada ujedinjenim imperijem (*patrimonium indivisum*). To je posebno bilo važno nakon kaosa Pedestogodišnjice. Tako se kreirala (uz friziranje historije) pozitivna slika obnove i neumitnosti promjena. Sami “tetrarsi” su tako odavali utisak restauratora. Kao i svaka nova vlast i novi poredak koji teže apsolutnom poimanju svoje moći, tako je i doba “tetrarha” produciralo historiju decenija prije proglašenja Dioklecijana za cara kao doba građanskih ratova, kaosa, despotizma, divljaštva i kolapsa, potpuno zanemarujući npr. vrijeme Aurelijana i njegov doprinos.

Konstancije I. (cc. 31. III. 250 – 25. VII. 306. god. n. e.), kao cezar vladao od 293. do 1. V. 305. god. n. e., a kao august 305 – 306. god. n. e. Puno vladarsko ime *Marcus Flavius Valerius Constantius Herculius Augustus*. Konstancije je rođen u Dardaniji i to najvjerovatnije na prostoru današnje južne Srbije. Tvrdnja *Historia Augusta* da je Konstancije sin dardanskog velikaša Eutropija i Klaudije, nećakinje Klaudija II. i Kvintila je dvojbena i još uvijek je nepoznato da li je riječ o fabriciranoj genealogiji sa ciljem uzdizanja II. flavijevske dinastije ili o stvarnom srodstvu.. Konstancije je možda bio u stvarnosti znatno skromnijeg porijekla. Njegov otac je možda ipka bio brat Eutropije, supruge Maksimijana. Konstancije je prošao punu vojnu hijerarhiju. Za vrijeme Aurelijana je bio pripadnik elitne jedinice *protectores augusti nostri*, i borio se na istoku protiv Zenobijinih snaga. Za vrijeme Kara, Konstancije je bio namjesnik Dalmacije. Pretpostavlja se da je u vrijeme rata Karina i Dioklecijana prešao na stranu potonjeg. Konstancije je nakon namjesničke funkcije bio pretorijanski prefekt zapadnog augusta Maksimijana. Zajedno sa Maksimijanom učestvovao je u ratu sa Alamanima, predvodeći napade na neprijateljsko područje.

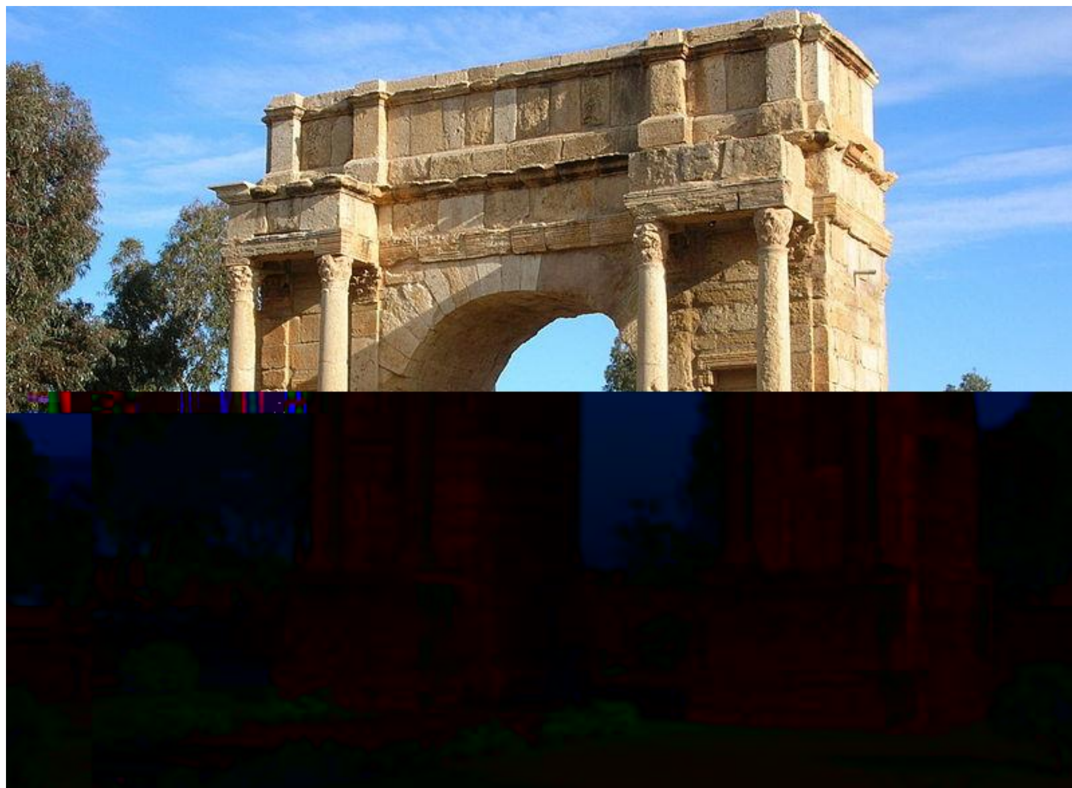
Konstancije je imao vezu sa Helenom (živjela cc. 246/50. – 18. VIII. 330. god. n. e.), sa kojom je imao sina Konstantina. Mjesto njenog rođenja još uvijek nije pouzdano detektirano. Prokopije navodi da je Helena bila rodom iz Drepanuma u Bitiniji. Indikativno je da je njen sin Konstantin preimenovao ovaj grad u *Helenopolis,* nakon smrti majke. Međutim, postoje i drugačija mišljenja koja ističu da je *Helenopolis* obnovljen i preimenovan u svrhu snaženja komunikacija oko svoje nove prijestolnice Konstantinpolisa. Uostalom postoji i *Helenopolis* u Palestini (današnja Daburiyya) i *Helenopolis* u Lidiji. A postoji i provincija *Helenopontus* u dijecezi Pont. Postoji i apokrifno vjerovanje da je rodom iz Britanije. Slabo je poznata njena mladost. Pojedina vrela iz IV. st. n. e. ističu da je ona porijeklom iz nižih društvenih slojeva. Sv. Ambrozije je naziva Halenu „*bona*

stabularia“ („dobra domaćica, gostioničarka“). Isto tako je nepoznato je gdje je i pod kojim okolnostima upoznala Konstancija. Postoji samo veliki broj špekulacija. Nejasno je da li ova veza bila zakoniti brak ili konkubinat. Konstantin je rođen 27. II. možda cc 272. god. n. e. u Naisusu/Nišu. Kako bi se oženio sa ženom, koja bi mu više odgovarala pri njegovom karijernom uspinjanju, Konstancije je ostavio Helenu i oženio se sa Teodorom nešto prije ili u 289. god. n. e. Helena i Konstantin su poslani na Dioklecijanov dvor u Nikomediji. Helena se nije nikada udala i ostala je sa sinom koji joj je bio naričito privržen. Helena je osoba koja je postala nezaobilazna u procesu jačanja kršćanstva.

Sa Teodorom Konstancije je imao šestoro djece i to: Flavija Dalmacija Starijeg (*Flavius Dalmatius*), Julijea Konstancija (*Iulius Constantius,* otac dominusa Julijana Apostate), Hanibalijana / *Hannibalianus*, Anastaziju, Flaviju Juliju Konstanciju (*Flavia Iulia Constantia,* kasnije supruga dominusa Licinija) i Eutropiju (majka Nepotijana). II. flavijevsku dinastiju predstavljaju ustvari ta dva ogranka: od Helene i od Teodore. Druga Konstancijeva supruga je umrla cc 306. godine n. e., dok je Helena živjela još decenijama.

Galerije (cc. 260. – april ili maj 311. god. n. e.), kao cezar vladao od 1. III. ili 21. V. 293. do 1. V. 305. god. n. e., a kao august od 1. V. 305. do kraja aprila ili početka maja 311. god. n. e. Puno vladarsko ime *Caius Galerius Valerius Maximianus Augustus*. Po Eutropiju Galerije je rođen u Serdici (današnja Sofija u Bugarskoj), ali pojedini znanstvenici smatraju da je precizno mjesto rođenja lokacija gdje je on dao izgraditi palatu koju je nazvao po svojoj majci (*Romula*) → *Felix Romuliana* (današnji Gamzigrad kod grada Zaječara u sjeveroistočnoj Srbiji) i u kojoj je sahranjen. Njegov otac je bio tračkog, a majka dačkog porijekla (izbjegla iz Dakije zbog napada Karpa). On je u početku slijedio zanimanje oca, pa je bio pastir radi čega je dobio nadimak *Armentarius* (latinski *armentum* = stado). Zatim kao i mnogi tadašnji stanovnici Zapadnog Balkana i Podunavlja prijavljuje se u vojsku. On je izrazito požrtvovano služio kao vojnik za vrijeme Aurelijana i Proba, pa je napredovao na ljestvici vojničke meritokratije. Galerije je imao sina Kandidijana (*Candidianus*) i kćerku Valeriju iz braka sa nepoznatom ženom.

Nisu samo „tetrahija” i podjela zona odgovornosti proizašli iz Dioklecijanove vladavine, nego su bili samo jedan segment preobražaja rimskog svijeta u skoro dvije decenije Dioklecijana kao vhovnog autoriteta. Dioklecijan je več od početka svoje vladavine započeo sa reformnim procesima koji su zahvatili skoro sve segmente života rimskog svijeta. Motivacija je bila u njegovom skoro mesijanskom shvatanju povjerene dužnosti da povrati mir u rimskom svijetu i na granicama, da uspostavi stabilan red i poredak, da da novi posticaj za jačanje autoriteta zakona, ekonomiku i financije dovede u red, izvrši teritorijalnu reorganizaciju Države i oružanu silu radikalno restrukturira.

Dioklecijanov slavoluk ili trijumfalna kapija “tetrahije” u Sbeitla u Tunisu.

Carski protokol

Prvo gdje je započela reformna aktivnost bila napuštanje onih formalnih principatskih, kvazi-republikanskih pojmova kao što je ideja o “prvom građaninu”. Razvija se posebni protokol, dvorski ceremonijal koji simbolički odvaja dominusa od svih ostalih osoba. Pojava cara predstavlja pravu vjersku svečanost. On se i po svojoj vanjštini izdvaja od svoje okoline. Njegova je odjeća sašivena od svile i purpurne tkanine, ukrašena zlatom i dragim kamenjem. Dioklecijan je počeo nositi zlatnu krunu i drago kamenje, a zabranjeno je korištenje purpurne odjeće za sve izuzev onih koji nose titulu augusta i cezara.

Uveden je i posebni dvorski ceremonijal. Umjesto ranijeg *salutatio* („pozdrav“) uveden je *adoratio* („obožavanje“). Pred dominusom su njegovi podanici morali i da, po orijentalnom običaju, padaju ničice (proskineza, προσκύνησις). Onima sa višim značenjem su imali privilegiju da poljube rub odjeće dominusa. Ovi ceremonijali su se zadržali u svim

imperijama srednjeg vijeka, pa i ranog novog vijeka (samo npr. : Romania, Sveto rimsko carstvo, Španija, Osmansko carstvo). Cirkusi i bazilike su bile obavezne da drže sliku dominusa na mjestu najvećeg autoriteta u tim objektima i da može biti jasno viđena. Ovaj običaj se zadržao sve do danas u vidu držanja slike osobe sa najvišim autoritetom u određenoj državnoj ili političkoj zajednici. Svaka fizička pojava dominusa u javnosti je bila brižljivo i pedantno organizirana. *Sanctus* („sveti“) i *divinus* („božanski“) su epiteti svega što se ticalo dominusa. Njegovi savjetnici čine *sacrum consistorium*. Sa navedenim promjenama u protokolu, dominus postaje figura sa transcendentalnim, uzvišenim, posebnim autoritetom koji ne proistiće više iz volje građana, državnih institucija ili zakona.

Centralizacija i birokratizacija

Dioklecijanova reformna aktivnost i uvođenje dominata su imali i jedan zanimljiv paradoks. Dok je na samom upravljačkom nivou izvršena disperzija vlasti, moći, ovlasti i odgovornosti, dominat je ustvari na nižim nivoima izvršio priličnu centralizaciju i birokratizaciju. Za vrijeme republikanskog i principatskog sustava sastavnice Države kao što su provincije i lokalne (peregrinske i municipalne) jedinice samouprave su uživali značajnu autonomiju u svojim unutarnjim poslovima, institucijama i odnosima. To je onda imalo pozitivan efekt jer je zahtijevalo postojanje samo malog, neophodnog administrativnog aparata.

Kada se ušlo u krizu principatskog poretka, raslo je pogrešno uvjerenje da je rješenje u smanjivanju autonomija, niveliranju lokalnih jedinica, centralizaciji i birokratizaciji. Moguće je da su i vojnički carevi iz Pedesetogodišnjice i „tetrarhije“ doživljavali za svoj ukus civilni život suviše anarhičnim i kaotičnim. Oni su onda željeli vojnički sustav prebaciti u nekoj formi na uređenje čitave Države, odnosno da je discipliniraju. Tako su i Dioklecijanove široko zasnovane reforme ustvari dobrim dijelom motivirane radi jačanja vojske i osiguravanja regrutnih, logističkih i ekonomskih resursa za nju. Dioklecijan je tako pretvorio čitavu rimsku imperiju u jednu logističku bazu koja je služila vojsci kao instituciji. Ilirskim carevima, Dioklecijanu i „tetrasima“ se ne treba sporiti dobra namjera, ali činjenica je da je to bilo vrlo loše rješenje. Vojska i civilstvo imaju sasvim različite ritmove života, potreba i ciljeva, i nemoguće je da društvo postoji samo radi zadovoljavanja vojske koja ima status najsnaznije državne institucije. I kad tad će se početi pojavljivati pukotine u tako kreiranoj međuzavisnoj vezi između civilstva i vojnika. Da bi se radi toga održala disciplina Države i njenih stanovnika, uvođene su nove službe. Država je uzimala sve više nadležnosti u svim segmentima života, gušila autonomije i preduzimljivosti, a zakoni su postajali sve stroživi. Ali rezultati provođenja ovakve politike na duge staze kao posljedicu su imali

jačanje birokratskog aparata, zloupotrebu položaja, jačanje korupcije i pronevjere. Dok su bili stroži i autoritativniji carevi kao npr. Dioklecijan ove negativne posljedice nisu dobijale na snazi, ali kasnije su postajale sve izražajnije i primetnije.

U skladu sa proklamiranom i vođenom politikom udaljavanja od repulikanskih ostatka i principta, Dioklecijanov savjet se razlikovao i po imenu (*consistorium* umjesto *consilium principis*) i po svojoj suštini od savjeta ranijim careva. Za razliku od *consilium principis, consistorium* je imao stalne, a ne ad – hoc članove. Augustova vizija o državnoj vlasti kao kohabitaciji i kooperativnosti careva, Senata i vojske je zauvijek napuštena. Umjesto toga je izgrađena autokratska struktura koju održava u funkcioniranju odgovarajuća birokratija. Dvorske službe su regulirane izdvajanjem posebnih odjela (*scrina*) za posebne poslove. Iz ove strukture dolaze i službe različitih činovnika nazivanih *magistri*, kao što je npr. *magister officiorum* i odgovarajući sekretari. *Magister officiorum* je najviša dužnost, i on kontroliše cjelokupnu upravu i administraciju Države.

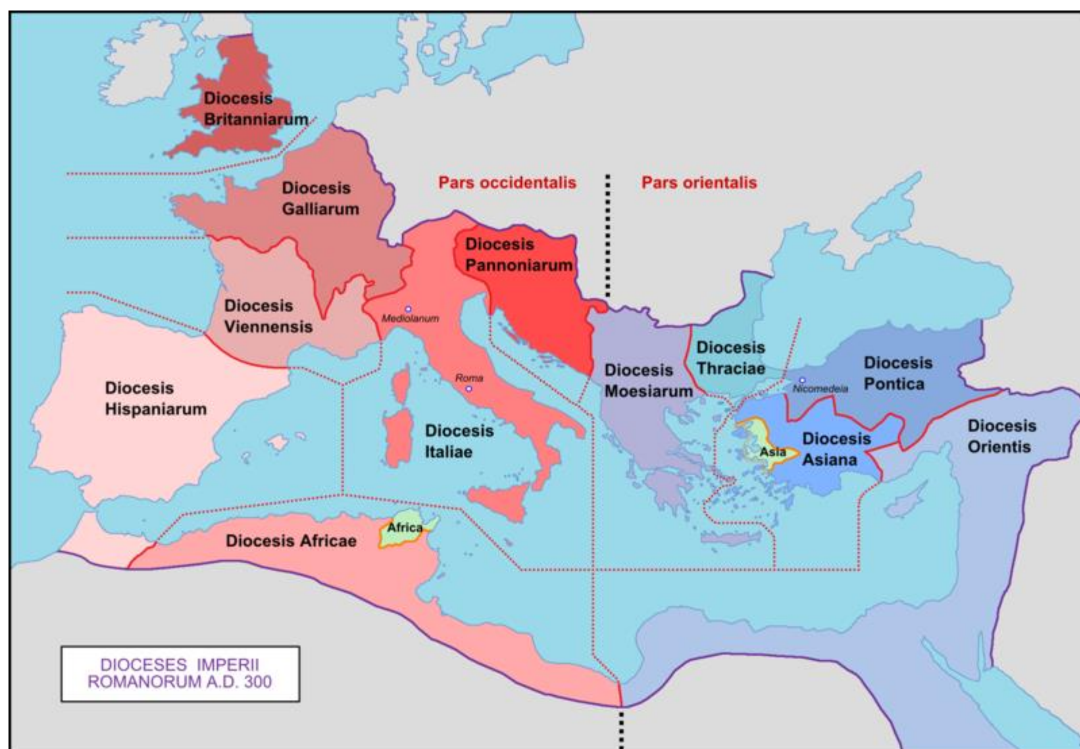
Dvorski činovnici su bili zaduženi da se bave peticijama, zahtjevima, korespondencijom, pravnim poslovima, stranim izaslanstvima i sl. Pri dvoru se nalazio i stalni odsjek pravnih savjenika, koji su imali značajan utjecaj na pravno – zakonsko djelovanje izvršne vlasti. Postojala su i dvojica činovnika, sa odgovarajućim brojem subordiniranih službenika, od čega je jedan bio zadužen za javne financije, a drugi za privatno vlasništvo dominusa. Svaki od augusta i cezara je imao svoga pretorijanskog prefekta, koji je nakon „tetrarha“ bio najvažnija osoba u svakoj od zona odgovornosti. Tako je pod prefektovom odgovornošću bio čitav administrativno – upravni aparat, a upravljao je svim segmentima vlasti : porezima, administracijom, jurisprudencijom, nekim manjim vojnim zapovjedništvima, održavanjem puteva i poštanske mreže ... itd... Njemu su bili podređeni vikari i ispod njih provincijski namjesnici. Pretorijanski prefekt je bio subordiniran samo odgovarajućem augustu ili cezaru.

Institucija pretorijanskog prefekta je tako odvojena od i bitne zapovjedno – vojničke funkcije jer je prestala komandirati pretorijanskom gardom, koja se pretvorila u obični gradski garnizon Rima.

Navedeni ustroj je samo za administraciju jednog „tetrarha“ prevazilazio u broju birokratskog osoblja ranijeg, principatskog sustava cjelini čitave Države. A onda se i taj broj osoblja morao pomnožiti sa četiri, pa se dobijao abnormalno veliki broj birokrata. Zatim su postojal i administracije na nivou dijeceza i provincija, pa lokalnih jedinica. Laktancije je to više figurativno izrazio tako što je naveo da je tada bilo više „buđetskih korisnika“ nego onih koji pune buđet, tj. poreznih obveznika. Razmjere povećanja birokratskog opterećanja se mogu dobro sagledati i iz činjenica da Država tada nije bila buđetski opterećena sa izdvajanjima za obrazovane i zdravstvo (kao danas) nego samo, nego samo za vojsku i administraciju.

Teritorijalna reorganizacija, dioba provincija, uvođenje dijeceza i formiranje vojvodske institucije

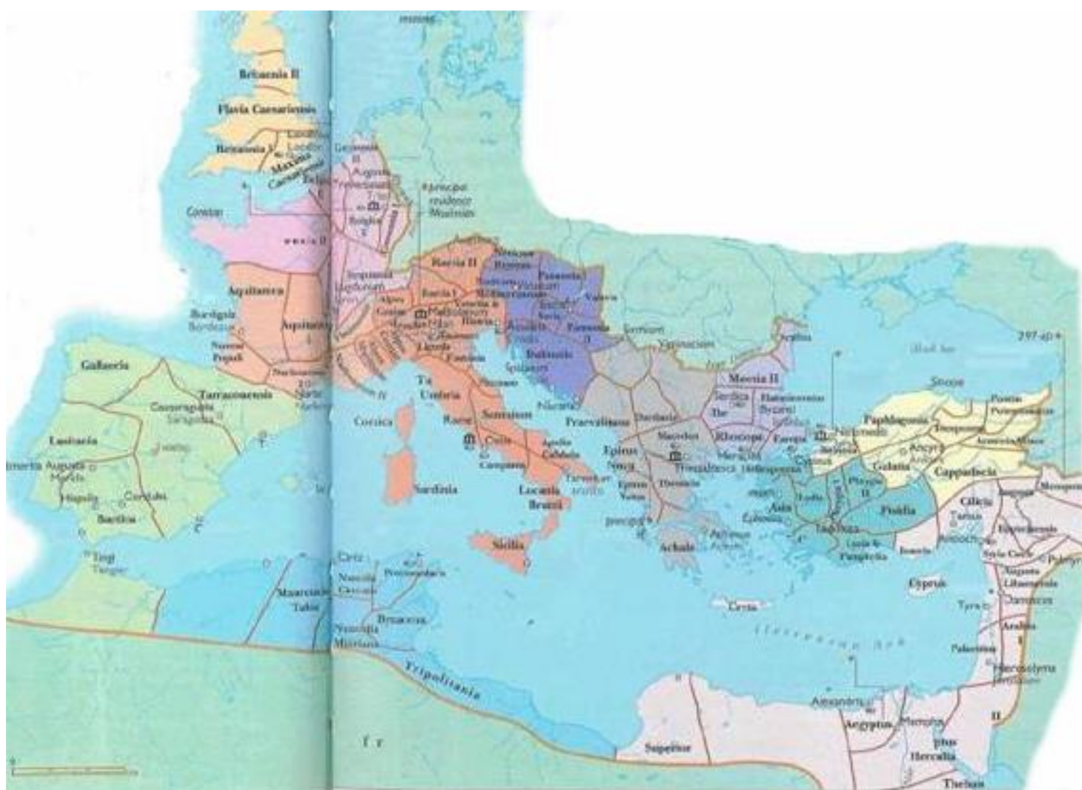
Skoro polustoljetni upravno – teritorijalni sustav zasnovan na odnosu Metropola – provincije, je u okviru dioklecijanovskih reformi je u potpunosti izmijenjen (možda u periodu 296. – 298. god. n. e.). Možda kako bi se umanjile mogućnosti i potencijali za eventualne uzurpacije, provincijskim namjesnicima su oduzete vojne ovlasti, čime su se pretvorili u civilne dužnosnike. Nestala je u potpunosti podjela na senatske i carske provincije, koja je i inače u III. st. n. e. izgubila bilo kakav smisao. Sam Dioklecijan je imenovao namjesnike provincija. Devalvacija značenja provincija se ogleda i u radikalnom teritorijalnom smanjivanju opsega provincije, što se dešavalo diobom i osnivanjem novih provincija. Sam broj provincija je skoro udvostručen, a provincije su sada bile kompaktnije i bilo je lakše upravljati manjim prostorom. Naravno, to je neumitno vodilo povećanju birokratije. Moguće je pretpostaviti da je ovih promjena došlo i kako bi se dobio efikasniji sustav za skupljanje poreza i drugih resursa.

Raspored dijeceza cc 300. god. n. e.

Da je vrijeme Rima i Italije kao metropole rimskog svijeta neumitno prošlo, dokazuje i činjenica je i Italija ušla u novouređeni provincijski sustav, pa je čak i podijeljena. Kao i u vrijeme Republike i principata, namjesnici provincija i u dominatu su bili hijerarhijski rankirani. Najugledniji su bili i dalje prokonzuli Afrike i Azije, zatim su dolazili *consulares, correctors* i *praesides*. Posljednje spomenuti su bili regrutirani samo iz viteškog staleža. Sada su provincije imale i grčko ime → eparhija/ἐπαρχία.

U novoj teritorijalnoj reorganizaciji pojavljuje se i još jedan nivo, nazvan dijeceza (*diœcesis*, iz grčkog διοίκησις → administracija), kojom upravlja dužnosnik sa titulom vikar / *vicarius*. Sve provincije su grupirane u 12 dijeceza : *Britannia, Gallia, Viennensis, Hispania, Africa, Italia, Panoniae, Moesia, Thraciae, Asiana, Pontica, Oriens.* Grad Rim je ostao zasebna administrativna jedinica definirana perimetrom radijusa 100 rimskih milja / 160 km, na čijem čelu je gradski prefekt. Samo prokonzuli Afrike i Azije, kao i gradski prefekt Rima (kasnije i Konstantinpolisa) su bili izuzeti iz odgovornosti vikara. Oni su direkno odgovarali augustima i cezarima.

Podjela na dijeceze i provincije

Kasnije će i dijeceza Italija biti podijeljena na dvije dijeceze : *Italia suburbicaria* i *Italia annonaria*. Prvo spomenuta dijeceza je obuhvatal područja blizu Rima, južnu Italiju i ostrva Korziku, Sardiniju i Siciliju. Drugo spomenuta dijeceza je obuhvatala sjevernu Italiju i Retiju.

Za razliku od principata, u dominatu je promjenljivost teritorijalno upravne organizacije bila znatno češća. Posebno su se često mijenjali rasporedi dijeceza. Uslijed toga teško napraviti jedan prikaz njenog izgleda za razdoblje dominata.

Podjela provincija na osnovi *Laterculus Veronensis* (stanje iz 314. god. n. e.?):

Dijeceza	**Provincija**
Oriens	1. *Libya Superior* 2. *Libya Inferior* 3. *Thebais* 4. *Aegyptus Iovia* 5. *Aegyptus Herculia* 6. *Arabia (Nova)* 7. *Arabia* 8. *Augusta Libanensis* 9. *Palaestina* 10. *(Syria) Phoenice* 11. *Syria Coele* 12. *Augusta Euphratensis* 13. *Cilicia* 14. *Isauria* 15. *Cyprus* 16. *Mesopotamia* 17. *Osrhoene*
Pontica	18. *Bithynia* 19. *Cappadocia* 20. *Galatia* 21. *Paphlagonia* 22. *Diospontus*

	23. *Pontus Polemoniacus* 24. *Armenia Minor*
Asiana	25. *(Lycia et) Pamphylia* 26. *Phrygia Prima* 27. *Phrygia Secunda* 28. *Asia* 29. *Lydia* 30. *Caria* 31. *Insulae* 32. *Pisidia* 33. *Hellespontus*
Thracia	34. *Europa* 35. *Rhodope* 36. *Thracia* 37. *Haemimontus* 38. *Scythia* 39. *Moesia Inferior*
Moesiae	40. *Dacia [Mediterranea]* 41. *[Dacia Ripensis]* 42. *Moesia Superior/Margensis* 43. *Dardania* 44. *Macedonia* 45. *Thessalia* 46. *[Achaea]* 47. *Praevalitana* 48. *Epirus Nova* 49. *Epirus Vetus* 50. *Creta*
Pannoniae	51. *Pannonia Inferior* 52. *(Pannonia) Savensis*

	53. *Dalmatia* 54. *Valeria* 55. *Pannonia Superior* 56. *Noricum Ripense* 57. *Noricum Mediterraneum*
Britanniae	58. *Britannia Prima* 59. *Britannia Secunda* 60. *Maxima Caesariensis* 61. *Flavia Caesariensis*
Galliae	62. *Belgica Prima* 63. *Belgica Secunda* 64. *Germania Prima* 65. *Germania Secunda* 66. *Sequania* 67. *Lugdunensis Prima* 68. *Lugdunensis Secunda* 69. *Alpes Graiae et Poeninae*
Viennensis	70. *Viennensis* 71. *Narbonensis Prima* 72. *Narbonensis Secunda* 73. *Novem Populi* 74. *Aquitanica Prima* 75. *Aquitanica Secunda* 76. *Alpes Maritimae*
Italia	77. *Venetia et Histria* 78. *Aemilia et Liguria* 79. *Flaminia et Picenum* 80. *Tuscia et Umbria* 81. *[Latium et Campania]* 82. *Apulia et Calabria*

	83. *Lucania [et Brutii]* 84. *[Sicilia]* 85. *[Sardinia]* 86. *Corsica* 87. *Alpes Cottiae* 88. *Raetia*
Hispaniae	89. *Baetica* 90. *Lusitania* 91. *Carthaginiensis* 92. *Gallaecia* 93. *Tarraconensis* 94. *Mauretania Tingitana*
Afrika	95. (*Africa) Proconsularis / Zeugitana* 96. *Byzacena* 97. *Tripolitania]* 98. *Numidia Cirtensis* 99. *Numidia Militiana* 100. *Mauretania Caesariensis* 101. *Mauretania [Sitifensis] / Tubusuctitana*

U novoj dijecezansko – provincijskoj reorganizaciji, provincijski namjesnici kao glavnu svoju dužnost su imali sudbene poslove i oporezivanje. Pored toga morali su brinuti i održavanju *cursus publicus* i da gradska vijeća ispunjavaju svoje dužnosti.

Na ovaj način se smanjivala mogućnost da ambiciozni namjesnici pokrenu pokušaj neke nove uzurpacije. Oni su svedeni praktično na imperijalne predstavnike – delegate. Međutim, sa druge strane, zbog smanjivanja ovlasti i moći, namjesnici su bili na autoritetu u samim provincijama. Smanjena je njihova mogućnost da se suprotstavlja lokalnim moćnicima, posebno onima koji su veliki latifundisti.To je onda kao posljedicu imalo i pojave samovlasti i arogancije kod lokalnih elita, a to je direktno narušavalo stabilnost i koherentnost Države.

Vojna odgovornost je prenesena na novu instituciju i to vojvoda (*duces*), koji su djelovali nezavisno od civilnih institucija. Vojvode su dolazile iz reda vitezova. Tako je nastala

zasebna vojna komandna odgovornost, jer su vojvode bile subordinirane direktno odgovarajućim višim vojnim, a ne više civilnim institucijam. Više – manje na ovaj način definirana razdvojenost (u hijerhijskom smislu) vojnih i civilnih institucija zadržala se do danas. Provincijski namjesnici su imali neka mala vojna ovlaštenja u izuzetnim slučajevima i samo u provincijama u kojima je stanje nestabilno sa neredima.

Pravni, zakonski i sudski razvitak

Kao i ostali carevi prije njega, i Dioklecijan se dosta bavio pravnim, zakonskim i sudskim poslovima. Odgovaralo se na raznorazne molbe, zahtjeve i peticije i sukladno tome su se donosile odluke. Carsko izdavanje reskripta, interpretacija u vidu odgovora na zahtjeve i molbe učesnika u određenoj raspravi, i u slučaju i javnih i privatnih slučaje od strane careva već je bila uobičajena praksa i dužnost princepsa iz II. i III. st. n. e. U rimsku kulturu je bilo duboko usađeno pitanje legalizma, pa se pravno – zakonsko reguliranje smatralo poslom od iznimne vrijednosti po rimski svijet. Tako je i u ovom segmentu Dioklecijan pokazao revnost, čak i preveliku. Dioklecijan je prosto bio zatrpan papirologijom, ali je bio i efektan. Do danas je sačuvano i poznato oko cc 1200 reskripta izdanih u njegovo ime, a vjerojatno je stvarnih broj Dioklecijanovih reskripta bio znatno veći. Dioklecijan je tako u odnosu na sve ranije careve, daleko više ulagao i vremena i energije u reguliranje čitavog niza pitanja, a posebno onih iz pravne sfere. I to ustvari dokaz napora i želje Dioklecijana da usmjerava razvitak cijele imperije prema uvjetima koje on diktira. U tom poslu Dioklecijan se mogao osloniti na svoje pretorijanske prefekte kao što su Afranije Hanibalijan / *Afranius Hannibalianus*, Julije Asklepiodot/ *Iulius Asclepiodotus* i Aurelije Hermogenijan / *Aurelius Hermogenianus,* te juriste Gregorija i Aurelija Arkadija Karisija (*Aurelius Arcadius Charisius*). Imperijalna vlada je počela i izdavati oficijelne knjige koji su sadržavali sve reskripte koji su izdavani od vremena Hadrijana pa do zaključno sa vladavinom Dioklecijana. *Codex Gregorianus* uključuje reskripte do 292. godine n. e., a *Codex Hermogenianus* dodaje i reskripte izdane 293. i 294. god. n. e. Dok je kodifikacija pravnih odluka bila značajna inovacija, stvarajući presedan u razvitku prava i osnovu za buduće kodifikacije, spomenuti Dioklecijanovi juristi su bili prilično konzervativni konstantno se oslanjajući i u teoriji i u praksi na znatno ranija rješenja. Za razliku od kasnijih kodifikacija (Teodosijevog i Justinijanovog kodeksa), juristi koji su vršili kodifikaciju za vrijeme Dioklecijana su imali slobodnije ruke u svome radu, nego oni za Teodosija i Justinijana. Tako Gregorijanov i Hermogenijev kodeksi nemaju rigidnu strukturu kasnijih kodeksa, i bili su objavljeni sa imenima glavnih kodifikatora, a ne imenima careva. Dioklecijanovo doba predstavlja i kraj klasičnog doba razvijanja rimskog prava. Dok dioklecijanski sustav

reskripta još uvijek uzima kao uzore i urneke iz rimske pravne tradicije, već naredni konstantijanski pravni sustav je prilično otvoren za grčko – helenističke i istočne utjecaje.

Sudbeni poslovi na prvostepenoj instanci su bili zaduženje civilnih upravitelja, ali imperijalno univerzalno pravo je dozvoljavalo da se apeluje na središnje državne autoritete. To je davalo dominusu i njegovim službama veliku moć u sudbenim poslovima i posebno u arbitraži, ali i bavljenje sa gomilom papirologije koja je stizala sa svih strana rimskog svijeta. Ali to baš nije bilo jasno provođeno, i znala je vladati šarolikost i nesređenost u odnosu na prvostepenu i apelacijsku instance, odnosno ko je prvostepeni a ko apelacijski nivo.

U zakonskoj legislativi Dioklecijana se ističu i zakoni o moralu. Tako je 295. god. n. e. august iz Damaska izdao edikt kojim se zabranjuju incestuozni brakovi i afirmira supremacija rimskog prava nad ostalim, lokalnim ili regionalnim, pravnim sistemima. Njegova preambula ističe da je dužnost svakog cara da provodi sveta pravila rimskog prava, kako bi besmrtni bogovi ukazali milost i bili u miru sa rimskim imenom.

Ekonomske i fiskalno - financijske mjere

Dioklecijanova administracija se morala i suočiti sa ekonomskim i fiskalno – financijskim problemima. Ekonomski i financijski problemi su se počeli osjećati već na kraju II. st. n. e., da bi dobili na radikalnosti u III. st. n. e. Ratovi i smrtonosne epidemije su odnijeli sa sobom dobar dio populacije, proces latifundizacije je prekrivao i većinu provincija, uvoz je i dalje bio iznad iznad izvoza. Ekonomsko opadanje za vrijeme Pedesetogodišnjice je postalo veoma vidljivo. Javni prihodi, i pored novih poreza i taksi te fiskalnog manevriranja, su bili značajno nedostatni za pokrivanje troškova. To je onda vodilo ka devalvaciji novca, i antoninijan je izgubio 95 % svoga srebrnog sadržaja. Ista količina plemenitog metala sada je korištena za izradu 20x više kovanica nego ranije, najviše kako bi se podmirile vojničke potrebe. Uslijed devalvacije i inflacije, dolazilo je i do nestanka punovrijednog novca, jer je pretvaran u blago i zakopavan u zemlju. Devalvacija je vodila inflaciji, pa je tako za Dioklecijana cijena brašna bila 67x veća nego u vrijeme I. i II. st. n. e.

Iz ekonomskih, vojnih i strateških razloga i Dioklecijan je nastavio praksu naseljavanja Transdanubijaca i Transrenaca na rimsko područje. Velika skupina Bastarna, Sarmata i Karpa su raseljeni po rimskim provincijama. Nepoznati su uvjeti pod kojim su oni naseljavani, ali moglo bi se pretpostaviti da su oni bili obavezni da obrađuju i kultiviraju dodijeljenu zemlju i da plaćaju poreze i namete, da budu baza vojne obaveze u kvotama većim od onih koje su davale druge zajednice. Ove zajednice su se ubrzano romanizirale,

gubeći više- manje svoj originalni identitet. To je i bila i dobro smišljena strateška politika kojom su se slabili stvarni i potencijalni rimski neprijatelji, jer bi gubili dijelove aktivne populacije. I znatan broj zarobljenika je sada umjesto da bude prodan na tržnicama robljem, naseljavan kao zavisno seosko stanovništvo u vidu kolona ili serva kasata. U IV. st. n. e. ove zajednice preseljenih su bile poznate i kao *laeti*.

Kao jedan od glavnih razloga se navodi depopulacija pojedinih provincija uslijed ratova, pandemija i bježanja ispred raznoraznih vojski. Smatramo da je stvarno došlo do određenog demografskog nazatka, ali da ono nije bilo baš tako velikih obima pa da su opustele čltave oblasti. U graničnim podunavskim i balkanskim provincijama nije došlo do velikog pada populacije, jer su te provincije u drugoj polovici III. st. n. e. ipak davale najveći broj i careva i vojnika. A to stalno dobijanje vojnika u značajnom obimu iz podunavsko – balkanskih provincija bi bilo nemoguće da su te provincije potpuno opustile. Raseljavanje Transdanubijaca i Transrenaca je popunjavalo neke demografske gubitke, ali nije predstavljalo zamjenu za potpuno navodno nestalo ranije stanovništvo. Uostalom da su ti naseljenici bili smješteni na potpuno pusta područja, oni bi sigurno duže zadržavali svoju kompaktnost, etnički i kulturni identitet, i ne bi brzo podlijegali romanizaciji.

Država je bila i najveći potražitelj novca i resursa, ali ujedno i najveći potrošać. To je značilo da je Država bila esencijalna sila koja rukovodi ekonomskim procesima.

Glavne prihode državi su osiguravali porezi i rudnici, davanje u zakup državnih domena (zemljišta, zgrada itd..), carine koje su naplaćivane na granicama provincija i kretale su se od 2% do 5%. Prihode u provincijama su naplaćivali prokuratori, koji su upravljali i državnim rudnicima (*procuratores metallorum*), dajući ih i u zakup, i carskim kovnicama (*procuratores monetarum*).

U I. i II. st. n. e. Država je dobijala dovoljno sredstava, pa je samim tim mogla i da svoje potrebe izmiruje u konvertabilnom novcu (pokrivenom uglavnom srebrom). To je značilo da je Država i plaćala sve što bi uzimala u čvrstoj i kvalitetnoj valuti. Međutim, kako je vrijednost novca naglo padala za vrijeme Pedesetogodišnjice ovaj sustav je kolabirao, pa je Država (bolje rečeno vojska) svoje potrebe namirivala i rekvizicijama, a i plaćala u naturi. Takav porez nosio je naziv anona (*annona*) i sakupljan je neredovno. Tako se zbog gubitka povjerenja u novac, čija je stvarna vrijednosti bila itekeko nedokučivo, robno – novčani sustav je oslabio. Kako bi se izgradio sistem u ekonomsko – financijsko - poreznom uređenju, Dioklecijan je praktično pretvorio rekvizicije u porez.

„Tetrahija” je bio skup projekat, jer je ne samo povećala vojsku i nego i birokratiju, sjaj i blještavilo novih dvorova, i podizanje novih grandizionih građevina širom rimskog svijeta. Zato su za njeno održanje bila potrebna značajna sredstva. Najbolji način da se osigura materijalna osnova poretka, bila je reforma poreznog sustava kako bi on bio učinkovitiji i donosio više sredstava nego ranije. Prelaskom na izmirivanje poreza u proizvodima, nastojala se osigurati ekonomika rimskog svijeta od stalnih devalvaciono – inflacionih

potresa. Dioklecijan je 296. god. n. e. izdao edikt kojim se reformirao porezni sustav. Preinačeni sustav je zasnovan na mjernim jedinicama nazvanim „glavama” (*capita*) i „jaramima” (*iuga*; ustvari riječ je o zemljištu) i povezan sa novim regularnim popisima stanovništva i imovine svakih pet godina. Popis ljudi je bio *capitatio humana,* a popis životinja *capitatio animalium.*

U ranijim epohama veliko značenje su imali indirektni, posredni porezi koji su bili raznovrsni i kojih je bio veliki broj. Sa opadanjem gospodarskog života, padom vrijednosti novca, posredni su porezi nesumnjivo gubili svoju prijašnju važnost. U Dioklecijanovo doba veliki su značaj stekli neposredni, u prvom redu zemljišni porezi.

Raniji popisi su bili neredovni i nestandardizirani, pa su se odvijali u različitim terminima. Sa uvođenjem jedinstvenog popisa, zasnovanog na sistemu *capitatio – iugatio,* i koji se odvija u isto vrijeme Dioklecijan je strogo centralizirao porezni sustav. Porezna jedinica određivana je prema količini obradive zemlje koju može obraditi jedan čovjek da bi imao sredstva za život. Jedinica *caput* nije bila konzistentna mjera, pa je žena često vrijedila pola „pola glave”, a ponekad i u drugim mjerama. Ni jedinica *iugum* (koja predstavlja zemljište) nije bio konzistentna mjera, nego je varirala zavisno od tipa zemljišta, da li je obrađivana ili ne, kvaliteta obradive čestice, usjeva, vrste kulture koja se uzgaja i količine rada koji je potreban da bi se održavao. U Siriji je, npr., 20, 40 i 60 “jarama” oranice odgovaralo 5 “jarama” vinograda, 225 ili 445 stabala masline. Odrezivanje poreza je zavisilo i od broja, tipa i kvalitete stoke. Tako su *iugum* i *caput* dovedeni u određen odnos (nejednak u raznim područjima rimskog svijeta). U odnosu na procjenjeni broj *capita* i *iuga* odmjeravalo se koliko ljudi za vojsku, novca, životinja, žita, ulja, vina, mesa i drugih namirnica treba predati Državi. Zbog fluktuiranja vrijednosti novca skupljanje taksi u naturi je postalo uobičajeno, iako se ono moglo konverirati u novac. Tečaji novca su se mijenjali kako bi se uzela u obzir i inflacija. Javni podaci o svim porezima su javno objavljivani. Od poreza nisu oslobađani ni senatori, koji su pored zemljišnog plaćali i posebni porez (*aurum glaebale*). Gradsko stanovništvo koje se nije bavilo poljoprivrednim poslovima plačelo je porez u novcu (*capitatio plebeia – tributum capitis*). Ovakvo oporezivanje je primarno motivirano potrebama vojske, o čemu govori i porez koji se nazivao *annona* ili *annona militaris*.

Sačuvan je edikt iz 297. god. n. e. namjesnika Egipta Aristija Optata kojim se obavještava stanovništvo o mjerilima pri popisu. Svi treba da prijave polja i njihov kvalitet, a isto tako i broj ljudi koji rade na njima. Jedna od posljedica popisa je bila zabrana napuštanja zemlje koju je neko uzeo da obrađuje (uključujući i kolone), o čemu će kasnije biti više govora.

Prikupljanje i raspodjelu anone kontrolisao je prefekt pretorija, a činovnici *censorites* su utvrđivali broj “jarama” i “glava.” Većina poreza je dužna bila da se skupi 1. IX. svake godine, i lokalni dekurioni su ga skupljali od individualnih posjednika. Ovi dekurioni (kurijali kako su sve češće nazivani) su sada bili odgovorni da se skupi procijenjeni porez u životinjima, ljudima, hrani, a slučaju da nisu uspjeli postići zahtijevani i propisani nivo

poreza, kažnjavani bi bili što bi se iz njihove imovine namirivala razlika. Radi te nepopularne obaveze, mnogi dekurioni pokušavali su da je nekako izbjegnu. Kako bi porezni sustav uveo u red i zaoštrila njegova primjena, Dioklecijan je povećao i broj financijskih činovnika (*rationales* i *magistri privatae*) u provincijama. Činovnici su „češljali" rimski svijet, procjenjući vrijednosti i „glava" i „jarama" za svakog posjednika, za svaku lokalnu zajednicu.

Dioklecijan je ukinuo i porezne privilegije (većeg dijela) Italije, pa je i ona uključena u porezni sistem kao i druge provincije. Ipak su sam Grad i okružujuća Suburbicana ostali izuzeti.

Ali da bi ekonomske i fiskalne mjere mogle funkcionirati, morala se u red dovesti moneta i suzbiti devalvacija i inflacija. Aurelijanove ranije reforme nisu uspjele. Reformu monetarnog sustava Dioklecijan je izveo 294. god. n. e. sa izdavanjem novih vrsta kovanica (o čemu je više riječi bilo u lekciji "Dominatski monetarni sustav"). Pošto je nominalna vrijednost ovih novčića bila manja od njihove cijene kao sirovog metala, Država je faktički bila na gubitku. Taj gubitak se nastojao namiriti tako što bi se vršila rekvizicija plemenitih metala od privatnika u zamjenu za državne kovanice (u naravno u faktički mnogo manjoj vrijednosti nego što je vrijedio rekvirirani metal).

Zato ova reforma nije imala nekog naročitog uspjeha, jer realna vrijednost novca nije bila u potrebnom skladu sa njenom nominalnom vrijednošću, dalje, odnos između vrijednosti metala bio je određen proizvoljno i, najzad, nije bio uzet u obzir sustav cirkulacije novca. Uslijed toga, punovriijedna je moneta nestajala iz optjecaja i pretvarala se u kovane poluge a cijene robi ne samo da nisu padale, već su i dalje rasle.

Kako bi se suzbila inflacija, Dioklecijan je donio, sa ekonomskog stajališta, vrlo kontroverznu mjeru. Prvo je 301. god. n. e. izdat "edikt o novcu" kojim se ponovo uvodi tarifa svih dugova tako da *nummi*, najčešće korišteni novčić , vrijedi upola manje. Ovaj edikt je sačuvan na epigrafskom spomeniku iz Afrodisija u Kariji) i po njegovom tekstu svi dugovi zaključno sa 1. IX. 301. god. n. e. moraju se isplatiti po starom standardu, dok su svi dugovi zaključeni nakon navedenog datuma moraju biti isplaćeni u novom standardu. Ovaj edikt je izgleda pokušavao da sačuva trenutnu vrijednost zlata i održi rimski novac od srebra. Ovaj edikt je riskirao davanjem poticaja inflaciji, kao što se desilo nakon Aurelijanove monetarne reforme.

Država je zato reagirala sa "ediktom od maksimumu cijena" (*Edictum De Pretiis Rerum Venalium*) koji je izdan dva – tri mjeseca nakon edikta o novcu, i to između 20. XI. i 10. XII. 301. god. n. e. Po ovom ediktu Dioklecijan je naveo da su trenutne visoke cijene rezultat pohlepe trgovaca i da kao rezultat imaju nemire u masama. Edikt danas postoji samo u većim ili manjim fragmentima koji su pronađeni uglavnom u istočnim provincijama. I pored toga, ti sačuvani fragmenti omogučavaju da se tekst rekonstruira u dovoljnoj mjeri kako bi se mogao čitati i shvatiti smisao. Uostalom, Edikt o maksimalnim cijenama je još

uvijek najduži sačuvani legislativni dokument iz vremena “tetrarhije”. U prve dvije trećine teksta edikta daje se uvodni tekst sa obrazloženjem donošenja zakona. Tako se duplira vrijednost bakarnog i brončanog novca. Trgovcima se zabranjuje da stavljaju više cijene a transportni troškovi ne mogu se koristiti kao opravdanje za veće cijene.

Tako edikt navodi sljedeće o ljudima koji špekuliraju sa cijenama na tržištu: "….smatraju za svoj gubitak ako uslijed povoljnih vremenskih prilika nastane obilje plodova...u nerodnim godinama ucjenjuju kod prodaje sjetvenog sjemena i zakupničkih obveza… idu samo za osobnom korišću…jagme se za pljačkaškim kamatama".

Prijeti se čak i smrtnom kaznom profiterima i špekulantima koji se krive za inflaciju i koji se po svojoj štetnosti čak upoređuju sa “Barbarima” koji napadaju rimski svijet.

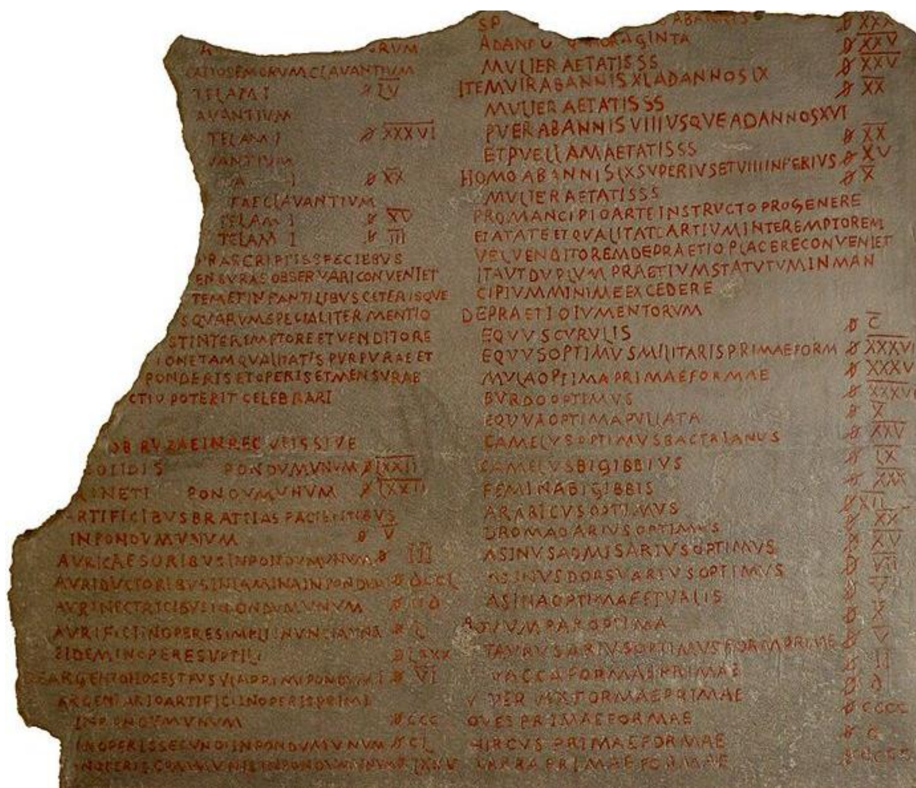
Edikt tako kaže : …neka nitko ne smatra ovu odluku (smrtnu kaznu op. a.) okrutnom, jer je svakom pružena laka mogućnost da izbjegne kaznu ako se drži umjerenosti".

Zadnja trećina teksta je podijeljena je u 32 sekcije u kojima se daje maksimalna cijena u maloprodaji za preko 1000 proizvoda i robnih jediniku, uključujući i govedinu, žito, vino, pivo, kobasice, cipele, pokrivaće, pa i za lavove, vozarinu za putovanje morem, sedmične plate, honorare za arhitekte i advocate. Najvšu cijenu ima jedna libra u purpur obojene svile. Sa ekonomskog stajališta ovaj edikt je promašaj, jer zaobilazi pravila tržišta i ponude i potražnje. Mommsen je ovu mjeru nazivao administrativnim bezumljem (gouvernementaler Wahnsinn). Uvođenjem jedinstvenih cijena za čitav rimski svijet, potpuno se ignorira činjenica da cijene variraju od regiona do regiona, zavisno od dostupnosti i kvantitativnosti određene robe. Zatim se ignoriraju transportni troškovi. Ovo je dobar primjer kako je Dioklecijan mislio da će primjenjivanjem metoda vojnog zapovjedništva unijeti red i stabilnost u civilnom sektoru, koji je ipak mnogo složeniji i osjetljiviji. Posljedice edikta o cijenama su vrlo brzo postale vidljive. Inflacija i monetarna nestabilnost su se nastavili, a raznorazne špekulacije su se i povećale kao i crno tržište. Trgovci i kompanije, pa i čitavi gradovi su povlačili robu ili prestajali sa proizvodnjom što je naravno vodilo švercu sa enormno visokim cijenama za robu koje je sada sve više nedostajalo. Neki pojedinci i zajednice su počeli da se prebacuju na sustav trampe, odnosno da razmjenjuju robu sa robom, što je još više obesmislilo monetarni sustav. Na kraju se vidjelo da su najviše ovim ediktom bili oštećeni radnici, jer su njihove zamrznute plate uslijed inflacije i devalvacije izgubile bilo kakvu vrijednost, a morali su doći do robe na crnom tržištu sa visokim cijenama. Edikt je ubrzo i povučen.

Međutim sa druge strane, možda je ovo reguliranje cijena imalo i određene razloge koji su nastali kao posljedica centralizacije i podržavljenja. Državna je uprava raspolagala ogromnim zalihama namirnica, koje su pristizale, s jedne strane, sa carskih posjeda, sa druge – u vidu poreza. Država je raspolagala i sa velikim radionicama, koje su izbacivale mnoštvo svakovrsnih izrađevina, i, prema tome, vlasti su mogle izbacivati na tržište određenu količinu robe i samim time regulirati cijene.

Cijene naznačene robe u ediktu znatno su više od onih koje se odnose na doba koje je prethodilo krizi III. st. n. e. Ali su one znatno niže od ediktu suvremenih egipatskih cijena, poznatih na osnovu papiroloških podataka. U Egiptu su se cijene uvijek odlikovale relativnom jeftinoćom. To pokazuje da je zakonodavac proizvoljno utvrdio cijene. Primjeri maksimalnih cijena (napisanim u denarima, valuti koja je davno izgubila stvarnu vrijednost):

- Cipele – 60 do 150 denara
- Vino – 8 do 70 denara
- Kokoš – 60 denara
- Sir – 20 denara
- Maslac – 70 denara
- Govedina – libra 8 denara
- Svinjetina – libra 20 denara
- Morska riba – libra 70 denara
- Poljodjelski radovi – 25 denara + hrana
- Tesar, stolar – 50 denara
- Klesar – 60 denara
- Ličilac – 75 denara
- Kovač, pekar – 50 denara
- Brodograditelj – 50 denara
- Učitelj, po djetetu – 50 do 200 denara
- Odvjetnik – 250 denara po tužbi
- Šišanje, brijanje – 2 denara

Fragment (na latinskom) Edikta o maksimalnim cijenama.
Danas se nalazi u Pergamonmuseum Berlin.

Jedan od četiri dijela Edikta o maksimalnim cijenama (na grčkom) koji se u sekundarnoj upotrebi koristi u srednjovjekovnoj crkvi Sv. Jovana Hrizostoma u mjestu Geraki.

Sarmatsko pitanje

Dioklecijan je proljeće 293. god. n. e. proveo putujući sa Galerijem od Sirmiuma do Bizanta. Dioklecijan se nakon boravku u Bizantu vratio u Sirmium, gdje je ostao i u toku zime 293./294. god. n. e. i proljeća 294. godine n. e. U jesen iste godine opet je vođena uspješna kampanja protiv Sarmata. Nakon ovoga poraza, Sarmati neće zadugo ugrožavati dunavsku granicu. Kako bi se bolje osigurala granica, utvrđeni su *Aquincum*, *Bononia* / Vidin, *Ulcisia Vetera*, *Castra Florentium*, *Intercisa* / Dunaújváros, *Onagrinum* / Begeč. Ova utvrđena naselja su činila dio nove odbrambene i borbene linije nazvane *Ripa Sarmatica*. U 295. i 296. god. n. e. Dioklecijan je ponovo vodio operacije na ovom području, izvojevavši pobjedu nad Karpima u ljeto 296. god. n. e. Kada je Dioklecijan u periodu 299. – 302. godine n. e. boravio na Istoku, sada je na redu bio Galerije da vodi pobjedonosne kampanje na Dunavu. I tako je do kraja Dioklecijanove vladavine osigurana dunavska granica. Pored jačanja fortifikacija u gradovima i garnizonima, čitava dunavska linija odbrane je dodatno ojačana sa utvrdama, mostobranima i cestama. Velika je vojna sila bila stacionirana na ovoj liniji. I natpis iz *Sexaginta Prista* (danas Ruse u Bugarskoj) u Donjem Podunavlju veliča obnovljeni mir / *tranquilitas* na navedenom prostoru. Ovo naselje je obnovljeno kao *praesidium* (utvrda sa značajnim fortifikacijama), nakon što su Goti razorili 250. godine n. e.

Podaci koji govore o napadima Sarmata na dunavsku granicu i skoro kontinuiranim sukobima njima, ukazuju da se Goti još uvijek nisu oporavili od teškog poraza 270. god. n. e., te da su Markomani, Kvadi i Rimljani imali sada stabilne odnose.

Bez obzira što je gotska seoba unijela novi etnički element u stepsko područje, još uvijek su veći dio panonsko – karpatskog područja istočno i sjeverno od Dunava zaposjedale politije / narodi sarmatskog i neromaniziranog dačkog porijekla. Iako vrela navode samo skupno sarmatsko ime, u borbama sa Rimljanima su učestvovali samo pojedine sarmatske zajednice, jer jedinstvana sarmatska politička formacija nije postojala. Dioklecijan se borio protiv Jaziga, koji su kontrolirali područje između Dunava i Tise. Inače međusobni odnosi među Transdanubijskim zajednicama nisu bili nimalo srdačni. Nomadski Iranci i Goti su od samoga dolaska ovog germanskog naroda na sjevernocrnomorsko područje bili u kontinuiranom neprijateljstvu. Gotske političke tvorevine su napravile usjek i više – manje odvojile panonske Sarmate od onih nomadskih iranskih zajednica u ukrajinskim i južnoruskim stepama.

Rat sa Iranom

Mir sa sasanidskim Iranom nije dugo trajao, i nova promjena na tronu „šaha nad šahovima" je kao direktnu posljedicu imala i početak novog rata. Sin i nasljednik Bahrama II. je bio Bahram III. (vl. četiri mjeseca u 293. god.). Gubitak Jermenije je imao priličan razočaravajući efekt po iransku elitu, i tražila se osoba koja bi mogla da se suprotstavi Rimljanima. Iz Jermenije su i vodili putevi za lakši upad u Mediju, što je dodatno izazivalo nezadovoljstvo. Bahram III. je smatran slabim, pa su mnogi velikaši odlučili da podrže Narseha (sina Šapura I.) koji je pružao impresiju snažne osobe koja će se moći nositi sa Rimljanima. Tako je Narseh, (vl. 293. – 302. god. n. e.) nekim vidom državnog udara, preuzeo vlast, dok je sudbina Bahrama III. ostala nepoznata. Zanimljivo je da je po stupanju na prijesto Narseh primijenio neku vrstu iranskog *damnation memoriae*. Naredio je da se uništi svaki trag i spomen na vladare izmedju njega i oca Šapura I. On se želio u javnosti predstaviti kao agresivni i ratnički raspoloženi "šah nad šahovima" kao što su bili Ardašir i Šapur I.

Novčić sa likom Bahrama II.

Novčić sa likom Narseha.

Odmah po preuzimanju vlasti, Narseh je 294. god. n. e. poslao uobičajene darove, a Dioklecijan je uzvratio sa razmjenom ambasadora.

Održavanje mira nije bila opcija Narseha, posebno imajući u vidu povremene upade na iransko područje trupa Tiridata III. U znak odmazde za to Narseh je 296. god. n. e. izvršio uspješnu invaziju Jermenije i Tiridat III. se morao skloniti na rimsko područje. To je bio *casus belli* za Rimljane i Dioklecijan je poslao Galerija sa trupama kako bi

pomogao Tiridatu III. Glavno poprište rata je bilo u sjevernoj Mesopotamiji. Galerijeve trupe su vodile sa Irancima tri bitke, prve dvije su bile neodlučne, a treća je vođena između Kare (Harran u današnjoj Turskoj) i Kalinika (*Callinicum,* danas Ar-Raqqah u Siriji), možda negdje na rijeci Balikh. U ovoj trećoj bitci rimska armija je teško poražena i Galerije se sa trupama morao povući prema Antiohiji u kojoj se nalazio Dioklecijan. Zbog poraza august je svoga cezara javno ponizio. U javnoj ceremoniji u Antiohiji, Dioklecijan je naredio Galeriju (obučenom u carski purpur) da hoda jednu milju na čelu imperijalne karavane.

Javno ponižavanje Galerija je imalo efekta. Galerije je bio željan revanša i u toku zime 297/298. god. n. e. vršene su pripreme za ofanzivu i reorganizirana je armija. Nova pojačanja su u proljeće 298. god. n. e. došla sa Balkana i Podunavlja. Pošto Narseh nije sa svojom vojskom prodirao iz pravaca Jermenije i Mesopotamije, Galerije je preuzeo borbenu inicijativu na frontu. Ofanziva rimske armije (u snazi od oko 25 000 ljudi) je započela napadom (zajedno sa jermenskim trupama) preko Jermenije u pravcu sjeverne Mesopotamije. Narseh se sa glavninom trupa povukao u Jermeniju kako bi se suočio sa Galerijevim vojnicima. Brdoviti i planinski teren je više odgovarao rimskoj pješadiji, nego iranskoj konjici, i u dvije bitke Galerije je u potpunosti pobijedio. Za vrijeme drugog borbenog sraza u bitci kod Satala, Rimljani i Jermeni su iznenadili Narsehovu vojsku, teško je porazili i zarobile iranski tabor, Narsehov trezor, porodicu i harem. Nakon ovih pobjeda, Galerijeva armija je napredovala u dubinu Medije i Adiabene. Tom prilikom je samo nizala uspjehe, kao što je bitka kod Teodosiopolisa (današnji Erzurum u turskom Kurdistanu), zauzimajući Nisibis prije 1. X. 298. god. n. e. Nakon toga je pravac ofanzive usmjeren prema jugu. Napredujući duž Tigrisa, Rimljani zauzimaju Ktesifon i dolaze do ruševina Babilona. Nakon toga su se vratili na rimsku teritoriju. Na jermenski kraljevski tron vrećen je Tiridat III.

Narseh je pokušao sklopiti mir sa Galerijem, poslavši mu radi toga i molbe za povratak porodice zaslanika Afrabana. Galerije nije Afrabanu dao definitivni odgovor nego je poslao natrag, ujedno podjećajući i optužujući Sasanide na postupak sa Valerijanom. Rimljani su tretirali zarobljenu Narsehovu porodicu relativno dobro, možda želeći obnoviti reminisenciju na postupanje Aleksandra Velikog sa porodicom Darija III. Narsehova supruga je provela ostatak rata u Dafni, u blizini Antiohije.

Ozbiljni pregovori o miru su počeli u proljeće 299. godine n. e. Dioklecijanov sekretar (*magister memoriae*) po imenu Sikorije Prob / *Sicorius Probus* je poslan Narsehu sa prijedlozima mirovnog sporazuma. U gradu Nisibisu je potpisan mir sa teškim uvjetima prema Iranu. Jermenija je i oficijelno vraćena Tiridatu III., a i dobila je i proširenje granica u pravcu Medije i sa utvrdom Ziata. Kavkaska Iberija izlazi iz okvira iranske sfere utjecaja i prelazi pod rimsku. Trgovina između rimskog i iranskog svijeta će se odvijati u Nisibisu koji je bio u rimskim rukama. Najteži dio mirovnog sporazuma

je bilo prepuštanje Rimljanima pet satrapija koje su se nalazile između Tigrisa i Jermenije. Ove satrapije su bile strateški veoma bitne jer su se u njima nalazili prolazi prema istoku, jugoistoku i jugu. Rimljanima su pripala i uporišta Amida (današnji Dijabekir u Turskoj) i Bezabde. Pod rimsku kontrolu su došli i mnogi gradovi istočno od Tigrisa (Tigranokerta, Saird, *Martyropolis*, Balalesa, Moxos, Daudia i Arzan).

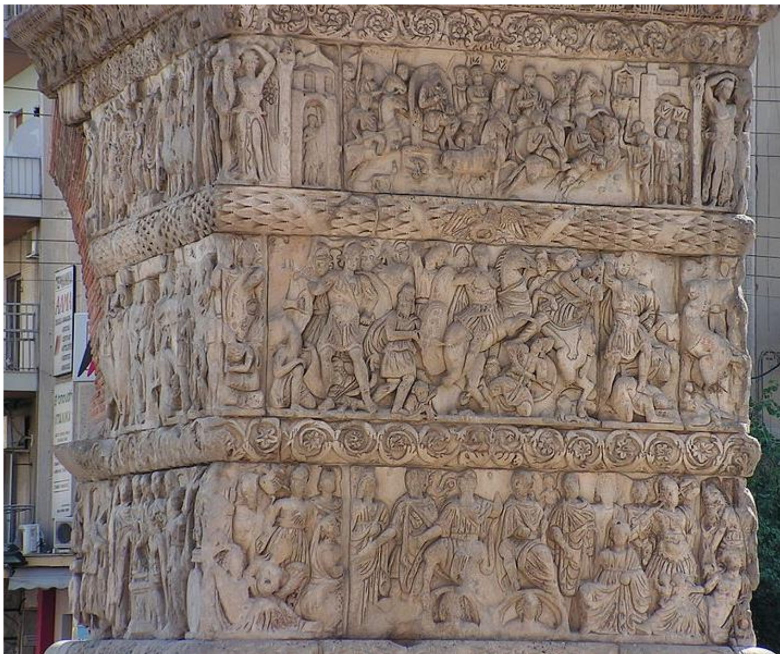
Briljantna pobjeda u iranskom ratu pokazala je svu snagu rimske vojske, ali ujedno i efikasnost novog sustava. Potrebno je imati u vidu da su „tetrarsi" od prve godine Dioklecijanove vladavine vodli kontinuirane ratove, poglavito vanjske i to na svim granicama i neke građanske ratove i unutrašnje pobune. Svi ti nizovi kontinuiranih ratova su završavani pobjedonosno. Vojska je u potpunosti ostala lojalna „tetrasima", što je bilo toliko različito od preddioklecijanovskog doba.

Galerijev slavoluk u Solunu. Slavoluk je izgrađen 298. ili 299. god. n. e., a posvećen 303. god. n. e. Frizovi na slavoluku prikazuju pobjedu Galerija nad Irancima.

Reljefni prikazi sa Galerijevog slavoluka.

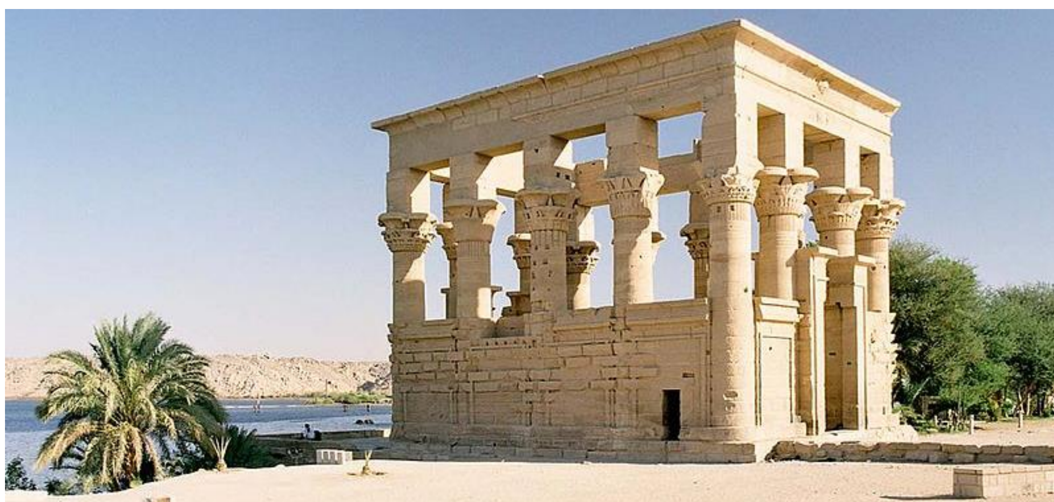

Reljefni prikazi sa Galerijevog slavoluka.

Egipat

Nedugo nakon postavljanja na mjesto cezara, Galerije je bio angažiran (293./204. god. n. e.) u Gornjem Egiptu, gdje je ugušio lokalni ustanak u gradovima Busiris i Koptos. I nakon toga situacija u Egiptu nije bila nimalo stabilna i u ljeto 297. god. n. e. došlo je pobune i pokušaja uzurpacije carske vlasti u Egiptu od strane Lucije Domicije Domicijan (*Lucius Domitius Domitianus*). Možda je pobunu uzrokovao novi porez. Veći dio Egipta, zajedno sa Aleksandrijom se pridružio pobuni. Osobno je predvodeći armiju u Egipat došao Dioklecijan. Prvo je ugušena pobuna u Tebaidi u jesen 297. god. n. e., a zatim je pod kontrolu stavljen veći dio Egipta, izuzev Aleksandrije. Domicije je bio mrtav u decembru 297. god. n. e., a možda ga je naslijedio *corrector*/korektor (namjesnik provincije po novom uređenju) Aurelije Ahilej koji je bio odgovoran za odbranu Aleksandrije. Dioklecijanova armija je čak osam mjeseci (do marta 298. god. n. e.) opsijedala Aleksandriju. Nakon što je pao u ruke Dioklecijanovim vojnicima Ahilej je pogubljen.

Zbog učešća u pobuni Aleksandrija je izgubila pravo na neovisno kovanje novca, a izvršen je cenzus/opći popis. Dioklecijan je izveo i reforme u upravi i birokratiji Egipta. Skoro stoljeće ranije je i Septimije Sever izveo upravno – administrativnu reorganizaciju Egipta. Severove i Dioklecijanove reforme su dovele upravno uređenje u Egiptu bliže općim rimskim standardima. Interesantno je da su Aleksandrija i Egipat i u rimsko doba dugo čuvali tradicionalne oblike unutarnjeg upravno – administrativnog sustava. Van Aleksandrije ti oblici su poticali iz još drevnijeg, predhelenističkog vremena.

Hram iz doba Trajana na otoku File, na novopostavljenoj granici između Blemija i Nobata na jednoj strani i Egipta na drugoj strani.

Dioklecijan je zatim duž Nila krenuo prema jugu, gdje je posjetio *Oxyrhynchus* i *Elephantinu*. Utvrdio je mir sa Nobatima i Blemijima, po kojem se rimska granica pomjerila prema sjeveru do egipatske File uz godišnju isplatu u zlatu Blemijima i Nobatima. Na primjeru Egipta je Dioklecijan popustio, ali je time i održao stabilnost esencijalne provincije. Dioklecijan je napustio Gornji Egipat u septembru 298. god. n. e., i u Siriju je došao u februaru 299. god. n. e. gdje se i sastao sa Galerijem.

Konstancije i borbe na Rajni.

Još od svoga postavljanja za cezara, Konstancije je skoro kontinuirano vodio borbe na rajnskoj granici. Krajem 298. god. n. e. došlo je do bitke kod Lingonesa (danas Langres) između Konstancijevih snaga i Alamana. Konstancije je bio u početku potisnut i morao se povući u grad, ali ipak su na kraju Alamani doživjeli poraz. Konstancije je ponovo porazio Alamane kod *Vindonissa* (danas Windisch u Švicarskoj).

Maksimijanova kampanja u sjevernoj Africi

Kada je elimirana pobuna u sjeverozapadnoj Galiji i Britani, Maksimijan je fokus pažnje prebacio na sjevernu Afriku. Opadanje rimskog autoriteta u III. st. n. e. se osjećalo i na afričkim granicama rimskog svijeta. Upadi slobodnih berberskih skupina na područja mauritanskih provincija su postajali sve drskiji, opasniji i ozbiljniji. Namjesnik provincije *Mauretania Caesariensis* je 289. god. n. e. postigao privremeni predah u sukobima sa Barvarima i Kvinkvgentianima. Međutim, upadi su se uskoro obnovili. Maksimijan je 296. god. n. e. odlučio da uzme stvar u svoje ruke i riješi problem u sjevernoj Africi. Podignuta je velika armija, koja se u jesen 296. god. n. e. preko Španije uputila u mauritanske provincije. U martu 297. god. n. e. započela je krvava i brutalna ofanziva protiv nezavisnih berberskih zajednica. Kampanja se odužila i Maksimijan je proveo zimu 297./298. god. n. e. u Kartagini. Kada su se obnovile borbe, Maksimijan se nije zadovoljio potiskivanjem polupustinjskih i pustinskih napadača u Atlas planine, nego je ofanzivu proširio u dubinu područja napadača. Teren je bio težak, a Berberi su bili vični gerilskom ratovanju, ali i pored toga Maksimijan je nastavio vršiti pritisak. Kako bi nanio što veću kaznu protivniku, Maksimijan je naredio totalno pustošenje, ubijanje što je moguće više i potiskivanje preostalih u Saharu. Kampanja je zaključena do proljeća 298. god. n. e. i 10. marta je

trijumfalno ušao u Kartaginu. Tamošnji natpisi ga tituliraju kao *redditor lucis aeternae* (“Obnavljača vječnog svjetla”). Maksimijan se vratio u Italiju 299. god. n. e. i iste godine u proljeće je proslavio trijumf u Rimu.

Zapad 299. – 305. god. n. e.

Nakon mauritanske kampanje, Maksimijan se vratio ležernom životu u palata Milana i Akvileje. Ratovanje je prepustio Konstanciju. Maksimijan ipak nije napustio i vođenje politike, pa je bio oštar u odnosima sa Senatom. Laktancije ga optužuje da je čak i podizao lažne optužbe nad nekoliko senatora koji su onda bili pogubljeni, uključujući i prefekta Grada 301. ili 302. god. n. e. Za razliku od njega, Konstancije je nastojao zadržati dobre odnose sa Senatom. Istovremeno je Konstancije nastavio sa borbenim aktivnostima na rajnskoj granici. Borio se protiv Franaka 300. ili 301. god. n. e., a 302. god. n. e. vodio je kampanju protiv Germana u gornjorajnskom području. Konstancije je naselio Franke u depopulirane dijelove galsko – germanskih provincija. Nakon proslave *vicennalia* (zajedno sa Dioklecijanom), Maksimijan je 304. god. n. e. vodio sekuralne igre.

Reforma vojske

Sve dioklecijanske reforme su primarno rađene u interesu vojne organizacije, koja je pretrpila najveće promjene na druge državne institucije. Dioklecijanov paket promjena je uključivao i punu reformu i preobrazbu i reorganizaciju rimskih oružanih snaga, koja se već u III. st. n. e. prilično transformirala i promijenila u odnosu na vojsku augustovskog i antoninijanskog vremena. Dominatska vojska se od one principatske (koju je ustanovio August) razlikovala i po načinima regrutacije, vojnih doktrina, vojne opreme, vrste i tipova jedinica, načina zapovijedanja, logističkoj podršci i sl. Veća je razlika između principatske i dominatske vojski, nego između augustovske i kasnorepublikanske, pa i srednjerepublikanske vojski. I na rasporedu dominatskih vojnih jedinica se osjetio proces centralizacije, jer je komanda i kontrola prenošena sve više na dominuse i njima neposredno subordinirane. I manufakturna djelatnost vezana za potrebe vojske i njeno snabdjevanje su dovedeni pod centraliziranu državnu kontrolu. Tako je i vojska na sebi itekako osjetila procese centralizacije i birokratizacije. O dominatskoj vojsci će u kasnijim poglavljima biti znatno više riječi.

Dioklecijan se za vrijeme svoje vladavine u potpunosti oslanjao na vojsku. Tako je i njegov izbor za cara obavljen aklamacijom pred vojskom, a i njegova abdikacija se isto desila pred vojničkom skupštinom. Izgeda da Dioklecijana stare građanske i civilne ustanove više nisu zanimale, i da je on shvatao vojsku kao glavnu, temeljnu instituciju Rimske države. Pod njegovim direktnim zapovjedništvom vojska u 20 godina nije doživjela poraz, a i svaki rat završio je u konačnici pobjedom Rimljana (Napoleon je u razgovoru s generalom Marmontom nazvao Dioklecijana največim žandarom *u povijesti*). Dioklecijan je kao neophodne osobine vojske isticao *fides militium* („vojničku vjernost, vrijednost”), *virtus militium* („vojničku vrlinu”) i *concordia militium* („vojničku slogu”).

Veliki pogrom kršćana

Dioklecijanovo ime se u kolektivnom sjećanju Euromediterana najčešće povezuje sa pogromom kršćana. Za razliku od svih ranijih pogroma i persekucija kršćana, ovaj se smatra najžešćim i najsveobuhvatnijim.

I danas postoji pučko vjerovanje da su skoro tri stoljeća kršćani bili sustavno progonjeni, mučeni i kažnjavani od strane Države i da su cijelo vrijeme provodili u ilegali. Ovo uvjerenje je bilo i historiografska činjenice sve do Edvarda Gibona i njegovog kritičkog pristupa tome pitanju. Progoni su se dešavali, ali povremeno, sporadično i u određenim područijima, o čemu je ranije više govoreno u lekciji “Progon kršćana iz 64. god. n. e.” Nekada je znalo proteći i više decenija prije nego što bi se javio neki edikt usmjeren protiv kršćana ili bi izbili nemiri u kojima bi masa za neke svoje nedaće krivila kršćane (ili bi se u tu svrhu koristile izmišljene i lažne optužbe) pa bi došlo do javnog linča. Nekada je neprijateljstvo javnosti prema kršćanima bila tolika da je čak Država morala intervenirati kako ne bi došlo do pokolja. Plinije Mlađi je npr. imao listu denucijacija kršćana od strane anonimnih pošiljatelja za koje mu je princeps Trajan predložio da ih ignorira. U Lionu je 177. god. n. e. je tek intervencija vlasti zaustavila opći pogrom i pokolj od strane nekršćanske mase. Ustvari Država, u prva stoljeća postojanja kršćana, nije izdala nijedan oficijelni dekret, zakon, edikt koji bi bio direktno bio uperen protiv kršćanstva (u globalnom smislu) kao takvog i koji bi se odnosio na cjelokupni rimski svijet. Ovo stanje iz I. i II. st. n. e. bi se moglo okarakterizirati kao trpljenje od strane Države sa povremenim lokalnim napadima i progonima. Za razliku od toga ranijeg razdoblja od Severa i u toku III. st. n. e. takav odnos prema kršćanstvu se suštinski promijenio. Principsi su sve više pažnje posvećivali kršćanstvu i kao religiji i kao općekulturnom pokretu koji se polako, ali sigurno širio. Sada su bili i otvoreniji prema zahtjevima masa da se obračuna sa kršćanstvom. To je sa jedne strane bila namjerna politika podilaženja masama i dobijanju na popularnosti

tako što bi se podilazilo najnižim strastima; sa druge strane činjenica je da je u III. st. n. e. kršćanstvo izašlo iz okvira pokreta koje je najviše sljedbenika dobivao u skromnijim slojevima stanovništva. Ono je sada postajalo vidljiva snaga (posebno na istoku), i pristalice je nalazilo i u okvrima tadašnje elite. A pošto je kršćanstvo odbijalo da se integrira u okvire tadašnje vladajuće ideologije i njenih predstava, počelo se na njega u državnim institucijama gledati kao na vrlo ozbiljnog unutarnjeg neprijatelja. Septimije Sever 202. god. n. e. izdaje reskript kojom zabranjuje konverziju na abrahamističke religije, a Maksimin nastupa protiv vođa kršćanskih zajednica. Vrlo težak progon, i to općeg karaktera, preduzima Decije, a nakon njega nastavlja Valerijan. Galijen zaustavlja progone i uspostavlja neku vrstu primirja sa crkvom, koji traje sve do zadnjih godina dioklecijanove vladavine. U tom „primirju" koje traje skoro četiri decenije kršćanstvo i dalje raste, pa se tako pretpostavlja da je kršćanska populacija narasla (sa oko 2%) na čak oko 10% neposredno pred dioklecijanovske pogrome. Kršćanske zajednice više nisu ograničene na gradove, u kojima su se one najviše i širile, nego su vidljivo prodrle i na seoska područja. Decenije mira i etablirana i vidljiva crkvena organizacija doprinijeli su da se smanji intenzitet vjerovanja u lažne optužbe i objede na račun kršćana. Tako je i među elitom i među masom je opadao interes i entuzijazam za provale bijesa mase prema kršćanima. Jednostavno rečeno javnost se navikla na prisustvo kršćanstva. Ni crkve nisu više bile neupadljive, a grade se i veće crkve u najvažnijim gradovima rimskog svijeta. Ove crkve održavaju ne samo sve brojnije „stado", nego i sve jači utjecaj same kršćanske zajednice i njene hijerarhije. U Nikomediji je podignuta crkva na jednom brdu, sa pogledom na carsku palatu, praktično stalno pred očima Dioklecijana.

Kršćanstvo je ipak antipod klasičnog svijeta i njegove kulture. Zasnovan na hebrejsko – semitskom obrascu otkrovenja apsolutne istine teško je mogao način zajednički *modus vivendi* sa eklektičkom klasičnom kulturom. I kako je kršćanstvo napredovalo, sve više je privlačilo pažnju dobrog dijela tadašnje intelektualne elite. Ova skupina je shvatala šta je krajnja konsenkvenca širenja kršćanstva i ušla je u direktni sukob sa kršćanstvom i njegovim predstavnicima. Pošto su je vodili obrazovaniji i ugledniji pojedinci, nije se udaralo po kršćanstvu širenjem lažnih glasina, fantastičnih priča i objeda kojima bi se huškala i razjarila masa. Sada se prešlo na ideološku borbu, na sistematičnije i jasnije suprotstavljanje (korištenjem i naučnih i teoloških argumenata), te na urgiranje da se Država ovom pitanju djelotvorno i institucionalno u potpunosti posveti. Neki predstavnici ove stranke su zauzimali i visoke pozicije u dioklecijanskoj administraciji. Tu treba istaći neoplatonskog filozofa Porfirija iz Tira i Sosijana Hijerokla (*Sossianus Hierocles*; visoki dužnosnik, vikar Oriensa, namjesnik Sirije i Bitinije). Porfirije je uz mnoga druga svoja filozofska djela napisao i „Protiv kršćana" (*Adversus Christianos*) u 15 knjiga, od kojih su sačuvani samo fragmenti. Često se navodi njegova rečenica „bogovi su proglasili Krista da je bio najpobožniji, ali kršćani su konfuzna i zlobna sekta". Prema sv. Jeronimu, Porfirije je posebno napao navodno Danijelovo proročanstvo, jer su Jevreji i kršćani ukazivali na

njegovo historijsko ispunjenje kao odlučujući argument. Porfirije je opet napisao da Danijelovo proročanstvo nije napisao Danijel, nego neki Jevrej koji je živio u vrijeme kralja Antioha Epifana. Ustvari Porfirije je dokazivao i ukazivao da je navodno Danijelovo proročanstvo obični falsifikat. Hijerokle je napisao djelo „Ljubitelj Istine" (Φιλαλήθης), jednu žestoku kritiku kritiku kršćanstva. Zanimljivo je da su i Porfirije i Hijerokle upoređivali Isusa sa Apolonijem iz Tiane. Početkom IV. st. n. e. jedan još uvijek neidenticirani filozof (moguće učenik neoplatoničara Jambliha), koji je bio blizak Dioklecijanovom dvoru je izdao pamflet protiv kršćana. Na ovom intelektualno – elitističkom „frontu" tadašnji najsnažniji protivnik kršćanstva je bio neoplatonizam, a na seoskom – ruralnom stari kultovi vezani za pastire (npr. Pan ili Silvan), zemlju, plodnost...itd... Otpor širenju kršćanstva su pružali i raznorazni svećenici, auguri, tumaći snova, proricatelji, proroci i sl... jer je to ugrožavalo njihove financijske i materijalne interese.

Dioklecijan je po pitanjima religijske misli bio tradicionalista i konzervativan, i za razliku od Aurelijana nije promovirao nijedan novi kult i uglavnom je bio odan starim kultovima „olimpskih" bogova. Posebno je Dioklecijan poštovao Jupitera, i njemu je podredio svoju vladavinu. Dioklecijan je u okviru svoje državničke aktivnosti je nastojao i obnoviti posvećenost ovim kultovima, koji su već prilično oslabili u svojoj snazi. Dioklecijan je sebe vidio, slično Augustu, kao obnavljaća starih kultova i običaja. Uostalom on je i uvođenje novog sustava predstavljao kao obnavljanje „dobrih starih" običaja i vrijednosti, nasuprot haosu Pedestogodišnjice. Obnavljali i novogradili su se oltari, statue, hramovi U sjevernoj Africi veliki broj natpisa koji se odnose na obnovu, opravku i dizanje hramova pripadaju dioklecijanskoj epohi. Sam Dioklecijan je sebe povezao sa Jupiterom, a Maksimijana sa Herkulom, čime je povezao "olimpsku" religiju sa samim državnim vrhom. Dioklecijan je bio uvjerenja da samo centralizacija može dovesti do neophodne obnove, pa je takav stav izražavao i u polju religioznosti. Jedinstveni položaj Jevreja i kršćana je predstavljao za državni vrh dređenu anomaliju u okviru opće religioznosti rimskog svijeta. Jevreji su mogli da se pozovu na drevnost svoje duhovnosti i tako osiguraju bar kakvu – takvu toleranciju, i da budu izuzeti iz Decijevih i Valerijanovih, a kasnije Dioklecijanovih progona. Kršćani nisu imali takav izgovor, a i sami su se nastojali distancirati od Jevreje i jevrejstva kao svoga izvora.

Prvih 15 godina Dioklecijanove uprave kao da je navještavalo da će se primirje Države i kršćanstva održati. Kršćani su u ovim decenijama zauzimali i neke dužnosničke i službeničke poslove u državnoj hijerarhiji. Čak je neke od njih na ove pozicije postavio i sam Dioklecijan. Navodno su i Dioklecijanova supruga i kćerka imali simpatije prema kršćanstvu. A kršćana je već bio i vidljiv broj i u vojsci. Dioklecijan, iako religijski tradicionalista, je ipak održavao drevnu rimsku maksimu o toleranciji. Međutim, ispod takve površine pripremala se bura. Dioklecijanovo neposredno okruženje su upravo činili ranije navedeni antikršćanski političari i filozofi. Bez obzira na to njegovo okruženje, i sam

Dioklecijan (inače tradicionalistički raspoložen) je polako dolazio do uvjerenja da je kršćanstvo unutarnji neprijatelj i da se to pitanje mora staviti ad – acta. Sa druge strane, i kršćanstvo je (i pored višedecenijskog primirja i napredovanja), i dalje ostalo oporbeno (učenjem i djelovanjem) prema Državi i njenim interesima. Osobito je opasno bilo njegovo širenje u vojsci. Kršćanski izvori navode niz primjera odbijanja iskazivanja počasti carevima od strane vojnika.

I njegov cezar Galerije je pokazivao protukršćanske pozicije, i izgleda da je on imao ključni utjecaj na Dioklecijana da se pokrene pogrom. Kršćanska vrela pripisuju Galeriju da je on bio glavni i pobornik i izvršilac pogroma. Moguće je da je Galerije pogrom pokušao iskoristiti i za kretanje naviše u imperijalnoj hijerarhiji. Laktancije navodi da je Galerije prosto „bio gladan" za višim pozicijama na navedenoj hijerarhijskoj ljestvici. Po Laktanciju i njegova majka Romula je bila žestoko antikršćanski raspoložena → "Njegova (Galerijeva op. a.) majka, vrlo praznovjena žena, bila je odana kultu planinskih bogova (moguće skupina oko Silvana = Silvan, Dijana i nimfe op. s.) ... gotovo je svakodnevno priređivala žrtve i na gozbe pozivvala i suseljanje. Kršćani su se toga klonili i dok se žena gostila sa suseljanima, oni su ustrajavali u postu i molitvi. Tako je ona zamrzila na njih i svoga ne manje praznovjernog sina ženskim žalopojkama poticala na uklanjanje takvih ljudi."

Nakon pobjedničkog rata sa Iranom, Dioklecijan i Galerije su 299. god. n. e. došli u Antiohiju. Laktancije govori sljedeće : „Dok je vodio poslove u istočnim područijima, a jer je zbog straha ispitivao buduće događaje, često je (Dioklecijan op. a.) prinosio žrtve da bi iz jetre životinja saznao što će se dogoditi. Tada su neki njegovi pomoćnici (misli se na neke pojedince iz tadašnje Dioklecijanove pratnje op. a.), koji su upoznali Gospodina, prisustvujući žrtvama, stavili na svoja čela besmrtni znak (moguće križ, koji je naslikan ili tetoviran među obrvama kao svojevrsni *manifestatio fidei* op. a.), na što su se demoni poplašili i obred je bio pokvaren. Haruspici su se uznemirili jer u utrobi nisu mogli naći znakove, i kao da dotada nisu uopće žrtvovali, više su puta ponavljali obred. Ali ni višekratno klanje žrtvenih životinja nije ništa pokazalo, dok Tagis (načelnik haruspika op. a.) bilo iz nagađanja ili iz vlastitog viđenja, nije kazao da žrtva nije dala rezultata jer su svetim činima prisustvovali neposvećeni ljudi. Tada je on (Dioklecijan op. a.) planuo od bijesa te je zapovijedao da moraju žrtvovati ne samo oni koji su pomagali nego svi koji su se nalazili u palati, a ako bi ko odbio, neka bude izbičevan. Uputio je dopise i svim zapovjednicima da prisile vojnike obavljati odvratne žrtve, a ko odbije, mora biti otpušten iz vojske." Pošto je Laktancije bio ideološko -namjenski vođen u svome djelu, ne bi se baš trebalo vjerovati u kompletan opis ovog događaja. Vjerojatno je sam Laktancije doradio neki slični stvarni događaj. Ali bez obzira na autentičnost ili ne, vidljivo je da je Dioklecijan najviše motiviran time što kršćani predstavljaju ozbiljnu smetnju starim kultovima, kojima je on bio posvećen. Po njemu kultni obred proricanja haruspika koji se izvodi u ime i u prisustvu najviših državnih funkcionera (augusta i cezara) i inače poštovanje prema drevnim kultovima, koji nesumnjivo imaju i prizvuk državne ideologije, je potreba radi

opstanka i funkcioniranja Države i postojanja rimskog svijeta u njegovoj cjelini. Diokleacijan nepoštivanje onoga što donosi korist Državi, doživljava kao pretnju samoj državi i njenim interesima. On ustvari ne shvaća osnovnu logiku kršćanstva, a to je da „zemaljska država, zemaljsko carstvo" za njih ima značenje tek toliko koliko služi kršćanstvu i „carstvu nebeskom". Nasuprot njima, Dioklecijan „zemaljsku državu" (konkretno onu sa rimskim imenom) doživljava kao ovalopećenje božanskog i samim tim je stavlja na prvo mjesto, a njenu izdaju (onako kako je on definira) tretira kao i svetogrđe. Upravo zbog pitanja odnosa prema „zemaljskim stvarima i pojavama" dolazi do nerazumijevanja između na jednoj strani Dioklecijana i drugih antikršćanskih istaknutih pojedinaca i kršćana na drugoj strani. Dioklecijan je takvo ponašanje jednostavno smatrao veleizdajničkim.

Nebrahamistički grčko – rimski klasični svijet nikada nije bio načisto sa odnosom prema „ovozemaljskom" i „onozemaljskom", i postojala su najrazličitija mišljenja i tumaćenja. Ali bez obzira na sva ta tumačenja, u klasičnom rimskom svijetu „ovozemaljski život" mnogo veće značenje, nego za abrahamiste (u konkretnom slučaju kršćane) za koje je „ovozemaljski život" samo prolazna kategorija, neka vrsta ispita na osnovi kojeg se određuje u koje dijelove vječitog, „onozemaljskog svijeta" će pojedinac otići nakon smrti. I zato za predstavnike klasičnog rimskog svijeta *Res publica Romana* ima mnogo veće značenje (koje je esencijalnog karaktera) nego za kršćanski svijet za koji ona ona može, ali ne mora apriori da postoji. Kada kršćansko nadvlada klasični rimski svijet, takav idejni i životni osjećaj je onda imao dugoročno gledano loše posljedice po preživljavanje rimskog svijeta i njegove Države. Sa gubljenjem državnih vrijednosti klasične Rimske Države (direktno uvezanih sa starim običajima), gubio se i osjećaj dužnosti prema javnim i državnim interesima ne samo elite, nego i običnih građana. Nema više općeg interesa, nema više borbe za ono što se podrazumijeva „rimskim", sada se sve više okreće prema onome „kršćanskom". Interes pojedinca u kršćanskom svijetu nije više državotvoran, on je religiozan i zato Rimska država gubi na značenju. Sada se interes pojedinca pomjera sa „ovozemaljskog" na „onozemaljski" svijet. To direktno proizvodi udaljavanje pojedinaca od zalaganja za borbu na ovom svijetu. Za ozbiljnog i istinski vjerujućeg kršćanina tijelo je samo prolazna forma i njega treba urušiti radi duše koja je po njemu jedino vrijedna da se za njen spas bori. To proizvodi egocentričku aksioznost jer javni interesi države i njenin institucija gube smisao pred uobraziljom sopstvenog svetog spasa u raju. Neabrahamistički svijet nije nudio nagradu na vantjelesnom obliku, nije nudio teoriju spasenja, nije nudio zahtjev da se obnašaju ovozemaljske dužnost....pojedinci su sada smatrali da im je bitnije da vrijeme provode u nekoj osami, isposništvu i pustinjskim samostanima nego da se bore za javne funkcije, dužnosti, interese.

I Eusebije iz Cezareje navodi da je zapovjednicima trupa izdano naređenje da svojim vojnicima daju izbor: žrtvovanje ili otpust iz vojske koji je podrazumijevao kraj karijere, penzionog obeštećenja i osobne ušteđevine u vojničkoj blagajni. Ova čistka je bila prilično

uspješna. Eusebije ipak inicijativu za čistku u vojsci prebacuje na Galerija. Nakon čistke u vojsci, situacija se ponovo primirila. Dioklecijan je tri godine ostao u Antiohiji, a posjetio je i Egipat u zimu 301./302. god. n. e. U Aleksandriji je 31. III. 302. god. n. e. Dioklecijan je nakon konsultacija sa namjesnikom Egipta izdao reskript u kojem naređuje da vodeći manihejci budu živi spaljeni zajedno sa njihovim svetim zapisima. Ovo je prvi put da je donesena odluka od strane cara da se namjenski uništi sveta literatura. Manihejci nižeg statusa su isto bili pogubljeni, a oni višeg statusa su poslani na rad u kamenolomima na ostrvu *Proconnesus* (danas otok Marmara) ili u rudnike Fana u južnoj Palestini. Sva manihejska imovina je zaplinjena i pohranjeni u državnom trezoru. Dioklecijan je navodio da su manihejci nova sekta u oporbi prema starijim vjerovanjima...da će oni inficirati cijelu imperiju kao otrov zločudne zmije. Po ovakvom Dioklecijanovom izrazito konzervativnom shvatanju da se drevne religije ne kritiziraju, nego samo one nove, bilo je pitanje dana kada će se Dioklecijanov udar prenijeti i na kršćane. Za progon manihejaca je Dioklecijan imao i drugo, mnogo pragmatičnije i svjetovnije razloge. U ovo vrijeme maniheizam je bio podržavan u Iranu, i njegove pristalice su izgleda smatrane nekom vrstom „pete kolone".

Sveta Julijana iz Nikomedije, stradala 304. god. n. e. Ona je bila vrlo popularna u srednjem vijeku, kao što i pokazuje ova slika sa jednog manuskripta iz XIV. st.

Dioklecijan je u Antiohiji boravio u jesen 302. god. n. e. Đakon Roman iz Cezareje je posjetio dvor dok su se odvijala žrtvovanja i prekinuo je ceremoniju glasno osuđujući taj čin. Odmah je uhapšen, prvo je osuđen na spaljivanje, ali je Dioklecijan preinačio tu kaznu u rezanje njegovog jezika. Ipak je nakon tortura u zatvoru Petar zadavljen. Ubrzo su Dioklecijan i Galerije napustili Antiohiju i uputili se u Nikomediju. Prema Laktanciju su Dioklecijan i Galerije, uz prisustvo Porfirija i drugih dužnosnika i savjetnika, ušli u raspravu kakvu državnu politiku voditi prema kršćanima. Po Dioklecijanu je dovoljno bilo da se kršćani uklone iz dvorskih službi i vojske i da će to biti dovoljno da se umire i zadovolje bogovi. Galerije je predlagao njihovo istrebljenje. Zato su odlučili da zatraže savjet Apolonovog proročišta u Didimi kod Mileta. Po povratku, glasnik je prenio odgovor koji je protumačen kao božansko opravdanje za opći progon kršćana. Ovaj primjer, iz ranog dominata, jasno ukazuje kako će izgledati naredna stoljeća, kada će iza kojekakvih božanskih saglasnosti kriti obični osvajački, pljačkaški i uništavajući pokreti. Postavljen je temelj za mediavelnu budućnost sa njenim vjerskim ratovima. Kraj starog klasičnog rimskog svijeta je bio na pomolu.

Dioklecijan je 23. II. 303. god. n. e. na praznik *Terminalia* naredio da se novopodignuta crkva u Nikomediji sruši, tekstovi u njoj spale i blago zaplijeni. Ovaj dan je uzet sa simboličkim značenjem, jer je Termin bog granica, a na ovaj dan će se omeđiti postojanje kršćanstva. Idućeg dana je izdat prvi Dioklecijanog edikt protiv kršćana, koji je usmjeren protiv kršćanske imovine i viših klerika. Edikt je predviđao i uništavanje svetih spisa, liturgijskih knjiga i kultnih mjesta, a zabranjeno i skupljanje kršćana radi molitve i bogosluženja. Navedeno uništavanje spisa kao način nečijeg zatiranja, su preuzele i abrahamističke denominacije kao u svojim borbama protiv "pagana, inovjeraca i heretika". Kršćanima je zabranjeno i pravo da upučuju peticije dvoru, čime su djelimično stavljeni van zaštite zakona. Kršćani senatori, vitezovi i dekurioni, veteran i vojnici su bili degradirani, a kršćani carski oslobođenici bi bili vraćeni u status roba. Laktancije navodi da je Dioklecijan naložio da se odluka provede bez prolijevanja krvi. Uprkos ovoj Dioklecijanovoj namjeri o ne prolijevanju krvi, situacija na terenu se odvijala nešto drugačije. Lokalne sudije su često naređivali egzekucije, a Galerijeva preporuka da se kršćani živi spaljuju, postao je uobičajen način pogubljivanja kršćana u istočnim provincijama. Zanimljivo je da su ovaj metod kažnjavanja nepodobnih u religijskom i kultnom smislu preuzeli i sami kršćani, pa su lomače bile sastavni dio kasnosrednjovjekovne zapadne i središnje Europe. U Nikomediji, kršćanin Eutije je pocijepao proglas o ediktu. On je brzo uhapšen, mučen i živ spaljen, i tako je Eutije postao prvi martir dioklecijanovskih progona. Pri kraju februara je izbio požar u nikomedijskoj palati. Galerije je ubijedio Dioklecijana da požar podmetnut od strane kršćana. Tada su stradali i eunusi palate. Najraniji martir u Cezareji je pogubljen 7. VI. 303. god. n. e.

Grčka ikona iz XVI. st. prikazuje kako Sveti Juraj/Đorđe/Đurđe ubija aždahu/zmaja. Riječ je o jednom od naprikazivanijih motive u kršćanskoj umjetnosti. Prema legendi, česte su slike i kipovi gdje Sveti Juraj pobjeđuje zmaja. U počecima kršćanstva zmaj je simbolizirao zlo, što se u prenesenom značenju odnosilo na tzv. "paganstvo". Prikazuje se u odori rimskoga vojnika ili srednjovjekovnog viteza na bijelom konju kako zamahuje mačem. Na zapadnom Balkanu se javlja i prikaz gdje sveti Juraj ubija - vuka. To je prikaz koji se može naći na stećcima. Juraj je bio kršćanin-oficir (tribun) u Dioklecijanovoj gardi. Juraj je ostao ustrajan kao kršćanin, pa je bio mučen i na kraju pogubljen odrubljivanjem glave 23. IV. 303. god. izvan zidina Nikomedije. U hagiografiji sv. Juraj je jedan od najpoštovanijih martira u rimokatoličkoj crkva (oba obreda, pravoslavnoj ckrvi, anglikanskoj crkvi i orijentalnim kršćanskim crkvama. Po gregorijanskom kalendaru 6. mart je praznik Jurjevo/Đurđevdan. Kod Zapadnih Balkanaca ovaj festival se stopio sa određenim predkršćanskim proljetnim festivalima, tako on predstavlja slavljenje prirode. Zanimljivo je da su sve donedavno ovaj festival kod južnih Slavena slavili i katolici i pravoslavni i muslimani. Danas je uglavnom ograničen na romsku populaciju. I pored načelnog otpora slavljenju svetaca, i u najmlađoj abrahamističkoj religiji → islamu Juraj je našao svoje mjesto. Muslimani Egipta, bliskog i srednjeg Istoka i Male Azije respektiraju ulogu Juraja. Na ovim područijima slika o Juraju je ustvari kompozitna figura nastala miješanjem raznih biblijskih, kuranskih i folklornih elemenata. On se djelimično identificira i kao Al-Khidr.

U ljeto 303. god. n. e., uslijed niza kršćanskih oružanih pobuna u Meliteni (danas Malatya u Turskoj) i u Siriji, izdan je novi edikt po kojem se naređuje hapšenje biskupa i drugih kršćanskih svećenika. Toliko je pohapšeno biskupa/episkopa, đakona, lektora, egzorcista i drugih svećenika da su zatvori bili prebukirani i po Eusebiju morali su se obični kriminalci puštati kako bi se dobilo dovoljno mjesta. U spomen 20-godišnjice dolaska na vlast 20. XI. 303. god. n. e. Dioklecijan je u trećem ediktu proglasio opću amnestiju. Svaki uhapšenik je mogao biti oslobođen, samo ako bi izvršio žrtvovanje bogovima. To je bio veoma promišljen potez sa ciljem kompromitacije uglednika kršćanskih crkava i općina. Dioklecijan je dobro prozreo da bi njihovo pogubljenje samo proizvelo veliki broj martira, pa je primijenio proračunatiju politiku tako što bi slomio crkvenu hijerarhiju. Ova politika je djelimično uspjela, jer je jedan dio uhapšenika izvršio žrtvovanje bez većeg pritiska, a drugi dio uslijed mučenja. Namjesnici su željeli da se otarase problema uhapšenika, pa su nivo onoga šta bi ovi trebali učiniti sveli za svoje oslobođenje na najmanju moguću mjeru. Tako se spasio značajan broj pripadnika crkvene hijerarhije, koji su se samo nominalno pokorili. Naravno, bio je i značajan broj novih martira, a znatan broj nepomirljivih je prognan, sakaćen, mućen i poslan na rad u rudnike i druga slična mjesta. Uskoro (januar ili februar 304. god. n. e.) je uslijedio i četvrti edikt po kojem je naređeno svim stanovnicima rimskog imperija da se okupe na nekom javnom trgu i izvrše kolektivno žrtvovanje. Onima koji odbiju da učestvuju u ovom ceremonijalu, slijedila je smrtna kazna. Ovaj edikt se nije primjenjivao u domenama Maksimijana i Konstancija. Na istoku je ovaj dekret ostao važeći. Po svemu sudeći Dioklecijan je bio uvjeren da je odnio efikasnu pobjedu i da su ovo posljednji trzaji kršćanstva. Crkve su bile uništene, dobar dio svetih spisao uništen, civilne službe i vojska su očišćeni, crkvena hijerarhija i vodstva crkvenih općina ili bila likvidirana ili rasturena ili doživjela apostaziju i tako bila kompromitirana. Sam Eusebije iskreno priznaje bezbrojnost (μυρίοι) apostata sa kršćanstva. Nakon povlaćenja Dioklecijana i Maksimijana, i nastupa druge „tetrarhije", izgleda da je progon ostao na snazi samo u istočnim provincijama nad kojima je Galerije bio august. Posebno se novi istočni cezar Maksimin Daja isticao u progonu kršćana. On je 306. i 309. god. n. e. izdao sopstvene edikte zahtijevajući opće žrtvovanje. Na zapadu su se ipak odvijali drugačiji procesi, koji će u krajnjoj konkluziji spasiti kršćanstvo. Ćim je preuzeo vlast na zapadu Konstantin je zaustavio progone i ponudio kršćanima povratak svega što su izgubili u zadnjih par godina. Maksencije je po preuzimanju vlast proglasio toleranciju za sve kršćane na prostoru koji je kontrolirao, ali nije naredio povrat imovine.

Na istoku su progoni započeti u februaru 303. god. n. e. oficijelno završeni 30. IV. 311. god. n. e., iako su pogubljenja mučenika u palestinskoj Gazi nastavljeni do 4. V. Galerije je dok se nalazio na samrtnoj postelji izdao (i u ime Konstantina i Licinija) proklamaciju kojom je završio period neprijateljstava i kojom se kršćanima daju prava da djeluju slobodno i u okvirima propisanih zakona. Laktancije opisuje ovu odluku kao da je riječ o ediktu, dok sudeći po tekstu koji donosi Eusebije možda je riječ o carskom pismu. Iako se vraćaju

prava, sloboda i tolerancija kršćanima, Galerije odluku obrazlaže time što progon nije polučio osnovni cilj → jačanje tradicionalne rimske religije i religijskih i kultnih običaja. Galerije je zadržao svoj izrazito negativan stav o kršćanima.

Tekst odluke Galerija (po Laktanciju): „Među svim ostalim odlukama što smo ih uvijek donosili na korist i dobrobit države, dosada smo htjeli sve dovesti u sklad sa starim zakonima i javnim poretkom Rimljana, i pobrinuti se da se i kršćani, koji su napustili način života svojih predaka, vrate zdravom razumu, jer je iz nekih razloga upravo te kršćane zahvatila tolika samovolja i jer ih je obuzela takva glupost da nisu više slijedili odredbe svojih starih, koje su možda uvodili upravo njihovi pretci, nego su po svojoj volji i želji stvarali zakone koje će održavati i sa raznih strana skupljali su različite narode. Kada smo izdali zapovijed da se vrate starim odredbama, mnogi su se izvrgli opasnostima, a mnogi su i stradali. I budući da je većina ustrajavala u svom načinu života, te smo uvidjeli da oni niti služe obrede, niti iskazuju dužnu vjeru bogovima, niti pak časte kršćanskog boga, mi smo, slijedeći našu razboritost i u skladu sa našom stalnom težnjom da svim ljudima osiguramo oprost, a sa obzirom na našu blagost, odlučili da i tim ljudima moramo odobriti da opet budu kršćani i da smiju obnoviti svoj okupljališta, sa time da ne rade ništa protiv poretka. Drugim dopismo dat ćemo dužnosnicima uputu kakve postupke moraju provoditi. Sikladno tom našem oprostu, oni će morati svoga boga moliti za naše zdravlje, za državu i za sebe same, tako da bi država u cjelosti ostala očuvana i sigurna, a da oni mogu bezbrožno živjeti u svojim domovima."

Nakon Galerijeve smrti, ova zakonska odluka se na prostoru koji je kontrolirao Maksimin Daja nije dugo održala. Nakon samo sedam mjeseci Maksimin Daja je obnovio progone i koji će trajati do 313. god. n. e.

U svrhu lakšeg pronalaženja kršćana u kontekstu četvrtog edikta, Galerije je i naredio opći popis sa novim parametrima. Uobičajeni rimski popisi su popisivale poreske obveznike, tako da u njega nisu ulazili stanovnici gradova koji nisu imali zemljišni posjed. Sada su popisani i gradski stanovnici, odnosno glave familija i broj članova njihovog domaćinstva.

Progoni kršćana nisu baš bili konzistentni na cjelokupnom prostoru rimskog svijeta, zavisno od osobe (augusta i cezara) koja je primarno imala mandat na određena područja. Najmanje je progon provođen u domeni Konstancija (Galija, Germanija, Britanija). Tamo (Italija, Španija i Afrika) gdje je bio Maksimijan, edikti su strogo provođeni. Dioklecijan i Galerije su na Istoku i Balkanu su strogo i odlučno provodili zakone iz edikata. Od svih zapadnih provincija sjeverna Afrika je dala najviše mučenika. Tamo su se po djetvornosti i oštrini isticali namjesnik prokonzularne Afrike Anulin i namjesnik Numidije Valerije Flor / *Valerius Florus*. Progoni u Africi doveli su do rođenja pokreta donatista koji su zabranjivali bilo kakav kompromis sa Rimskom državom i osuđivali su izdajničke biskupe koji su predavali svete spise vlastima. Radikalni elementi afričkih crkava su protestovali kada je Cecilijan izabran za kartaginskog episkopa. Ovaj Cecilijan je za

vrijeme dioklecijanskih progona izvršio *traditio* (izdaja; odnosno predao je svete spise vlastima), pa je to poslužilo kao uzrok nezadovoljstva. Protivnici Cecilijana su za episkopa predložili Majorina. O ovim dešavanjima i nastanku donatizma će biti u kasnijim poglavljima više riječi. Posebno je u progonima kršćana bio okrutan, čak sa elementima sadizma, namjesnik Palestine po imenu Urban. Njegove zločine opisuje Eusebije. Tako je bacao u more (kako bi se utopili) one koji su odbijali da se povinuju državnim ediktima, slao u rudnike, naređivao spaljivanje živih ljudi, neke je natjerao da budu gladijatori, svećenika je bacio zvijerima, naređivao kastriranje mladića, slao djevice u bordele da služe. Na kraju je i sam Urban opozvan, degradiran, suđen i pogubljenih, iz nepoznatih razloga.

Umjetnička slika koja prikazuje mučeništvo svete Eulalije iz Meride u Španiji. Autor John William Waterhouse, 1885. Danas se nalazi u galeriji Tate u Londonu. Eulalija je bila djevica koja je od svoje rane mladosti željela biti martir. Za vrijeme progona, imala je između 12 i 14 godina. Na sudu je priznala svoju vjeru. Bila je mučena i ubijena zajedno sa svetom Julijom iz Meride.

U samom Rimu se desilo nešto što još uvijek nije razjašnjeno. Rimski episkop (papa) Marcelin nije bio uhapšen i zatočen. Možda je to bilo iz razloga što se edikt o zatočenju kršćanskog svećenstva nije provodio na zapadu ili možda iz razloga što je Marcelin bio *traditor*, odnosno da se povinovao zahtjevima rimske vlasti. Nakon smirivanja progona u Italiji i Rimu, desilo se nešto što je karakteristika u poimanju „drugačijeg" kod abrahamističkih denominacija. Makar razlike bile i minimalne, ili čak apsurde, svaka od strana će namjeravati da ili potčini ili uništi onu drugu. Rimska crkva se tako podijelila na dva dijela: na one koji su se pristali na zahtjeve vlasti i na one rigorozne koji su bili protiv bilo kakvog kompromisa sa svjetovnim i sekularnim vlastima. Čak je došlo i do otvorenog nasilja i sukoba po ulicama između dvije strane sa smrtonosnim ishodima. Marcel, nasljednik Marcelina (umro 304. god. n. e.) na mjestu rimskog episkopa je bio u frakciji rigoroznih. Na kraju je i Marcel prognan iz Rima i umro je u egzilu 16. I. 308. god. n. e. Maksencije je dozvolio nove izbore za gradskog biskupa. Izabran je Eusebije, koji se smatrao umjerenim. Međutim, pošto je rimska crkva bila duboko podijeljena, problemi su se nastavljali. Herkalije, vođa rigoroznih se protivio ponovnom primanju u crkvu onih iz suprotne frakcije. Došlo je do ponovnih nemira na ulicama Rima. Maksencije je izgnao Eusebija na Siciliju, gdje je i umro 21. X. 308. god. n. e. Šizma i posljedična mržnja unutar kršćanskih crkava u Egiptu, i to stranaka koje su predvodili Petar i Meletije, nije prestajala ni kada su svi oni bili pohapšeni. I u zatvoru su ne samo ostali podijeljeni, nego se međusobna mržnja i produbila. Tako je Petar jednom zavjesom podijelio ćeliju u kojoj su se svi nalazili, kako bi se simpatizeri stranaka podijelili. Čak su odvojeni išli i na sudište, ignorirajući jedna drugu.

Hagiografija spominje martirstvo kršćana kipara na Fruškoj Gori, koji su odbili za cara napraviti kipove božanstava.

Dioklecijan je izgleda u zadnjoj četvrti svoje vladavine izgleda potpuno napustio uobičajenu rimsku toleranciju i odlučio da ukloni (po njegovom mišljenju) anomalije na duhovnom biću rimskog svijeta na vojnički način, brzo, brutalno i temeljito. Ali primjenjivanje vojničkih poteza za rješavanje civilnih poslova se i na ovom primjeru pokazalo poražavajućim. Pokazati će se kao i u slučaju edikta o maksimalnim cijenama, da je ovaj Dioklecijanov i Galerijev postupak ustvari bio u potpunosti kontraproduktivan. On ne samo da nije uništio manihejce i kršćane nego im je dao (posebno kršćanima) novog goriva za jačanje. Poradi progona, bačene su u zasjenak one struje u kršćanstvu (uključujući i neke gnostičke elemente) koje su bile spremne da nađu zajednički jezik sa klasičnom civilizacijom i da žive uporedo sa drugim, a ne sami sa eliminacijom drugih. Radikalni, dogmatski i isključivi elementi u okvirima kršćanstva, motivirani i željom za osvetom, su dobili na snazi i popularnosti. Dioklecijan i Galerije su tako svojim nepromišljenim potezima odustajanja od rimske tolerancije praktično dali krila manihejcima i posebno kršćanima da se samo još više homogeniziraju i radikaliziraju. Tako su oni predestinirali budući tijek dešavanja. Dioklecijan je ostao duboko urezan u kolektivno sjećanje

kršćanskog svijeta. Tako se u srpskoj i crnogorskoj balkanskoj mitologiji on naziva Dukljan ili Dukljanin, koji je bio neprijatelj boga. Kršćanske crkve su u svoje idejne svrhe vlo eksploatirali temu dioklecijanskih progona, posebno stradale martire. Zato postoji npr. mnogo umjetničkih djela iz mediavelnog i novovjekovnog perioda koja prikazuju mučeništvo pojedinaca. To je bila svojevrsna propaganda kršćanskih crkava.

Abdikacija (povlačenje sa položaja augusta), Split, mirovina i smrt

Dioklecijan je došao u Rim u ranu zimu 303. god. n. e. Zajedno sa Maksimijanom je proslavio 20-godišnjicu svoje vladavine (*vicennalia*), desetogodišnjicu "tetrarhije" (*decennalia*) i persijski trijumf. Nezadovoljan odnosom stanovnika i predstavnika Grada prema njemu, Dioklecijan je Rim napustio 20. XII. 303. god. n. e. Čak nije sačekao ni ceremonije proglašavanja njegovog devetog konzulata. On je krenuo na sjever i u Raveni je bio 1. I. 304. god. n. e. Iz Ravene je Dioklecijan otišao u Podunavlje, gdje je zajedno sa Galerijem učestvovao u kampanji protiv Karpa. Tada je i obolio, a stanje mu se pogoršavalo.

U jeku ovih zbivanja pobunio se jedan garnizon stacioniran Seleukiji Pijeriji koji je svoga starješinu tribuna Eugenija proglasio za cara. Eugenije je sa vojskom krenuo na Antiohiji, ali je bio poražen u bitci u kojoj je i život izgubio.

U kasno ljeto 304. god. n. e. krenuo je u Nikomediju i 20. XI. 304. god. n. e. pojavio se pred javnošću da posveti otvaranje cirkusa. Nakon ceremonije Dioklecijan je doživio kolaps, i zimu 304./305. god. n. e. je proveo u nikomedijskoj palati. Čak su kružile i priče da je on i umro. U drugoj polovici marta u Nikomediju je došao i Galerije.

Vjerojatno ponukan velikim naporima u već staračkom dobu (samo njegov itinerarij je impozantan), Dioklecijan je izveo nešto što do tada, a neće ni kasnije učiniti ni jedan rimski car. Dioklecijan je 1. V. 305. godine n. e. sazvao skupštinu svojih vojskovođa, comitatus trupa i predstavnika udaljenih jedinica. Ova vojnička skupština se okupila na istom onom brdu na kojem je Dioklecijan bio od vojske proglašen za cara. Ispred statue Jupitera, Dioklecijan se obratio skupštini rekavši da zbog iscrpljenosti ima potrebu za mirom i da je njegova volja da abdicira. I tako je Dioklecijan pred svojim postrojenim nepobjedivim legijama skinuo sa sebe grimizni plašt i predao ga uz riječi: „…primi na sebe Jupiteru ono što si mi pozajmio…".

Laktancije u svome bijesu na Galerija, navodi da je ovaj bio inicijator Dioklecijanove abdikacije. Po tome je Galerije prisilio Dioklecijana da se mirno povuče, kako bi on popunio svojim pristalicama državne službe i institucije. Laktancije govori da je on ranije

(304. god. n. e.) u Sirmiumu isto prisilio Maksimijana da se povuče s vlasti. Po ovoj verziji dešavanja, Galerije je manevrirao zadnjih par godina kako bi se nametnuo kao glavni august, a svoje kandidate (Valerija Severa i Maksimina Daju) postavio za nove cezare čime bi bili istisnuti dotadašnji potencijalni kandidati →Konstantin i Maksencije. I na kraju je i uspio u svome naumu.

Istog dana je u Milanu abdicirao Maksimijan. Dvije abdikacije istog dana u dva grada udaljena stotinama i stotinama rimskih milja, jasno pokazuju da je ovo bio brižljivo planirani čin. Riječ je o obostranom dogovoru, vjerojatno proizašlom iz Dioklecijanove inicijative. Određene indicije sugeriraju da su se Dioklecijan i Maksimijan o ovome činu dogovorili kada su se sastali prilikom proslave *vicennalia.* To bi na neki način opovrgavalo priče o pritisku Galerija. Sa povlaćenjem augusta, na njihova mjesta stupaju Konstancije i Galerije. Iako je očekivano da se titula cezara dodijeli Konstantinu i Maksenciju, ipak se desilo nešto drugačije. Za cezare su imenovani Maksimin Daja na istoku i Valerije Sever na zapadu. Isključivanje Konstantina i Maksencija iz nasljeđivanja cezarske vlasti bilo je pogubno za sustav „tetrahije”.

Dioklecijan se povukao u svoju domovinu Dalmaciju, u več pripremljenu palatu za mirovinu koja se nalazila u Splitu, nedaleko od Salone. On je nadalje bio tituliran augustom. Postojanje impozantne palate za Dioklecijanovu mirovinu, isto pokazuje da je čin abdikacije i povlačenja ranije detaljno planiran. Maksimijan se povukao u vile u Kampaniji ili Lukaniji. Njih dvojica su ostali u međusobnom redovnom kontaktu. Dioklecijan je čak izabran za konzula zajedno sa Galerijem za 308. god. n. e. U jesen 308. god. n. e., kada je situacija u rimskom svijetu bila vrlo ozbiljna, u Karnuntumu su se sastali Galerije, Konstantin, Maksimin Daja, Licinije, Dioklecijan i Maksimijan koji želi da se vrati na vlast. Zvanično je sastanak dogovoren kako bi potvrdili Licijana za novog cezara, no neslužbeno da bi rješili međusobne probleme. Maksimijan je gurao ideju da se Dioklecijan povuće iz mirovine i ponovo stane na carski tron. Maksimijan je za tu opciju bio vrlo zainteresiran, jer bi se u tom slučaju i on vratio na vlast. Dioklecijan je ove prijedloge i iste molbe naroda odbio riječima: "Da vam je moguće vidjeti u Saloni kupus, što sam ga svojom rukom zasadio, sigurno vam ne bi došlo na um, da to od mene tražite“. Dioklecijan je živio još tri godine, provodeći ih najviše u vrtovima palate. Tako je doživio da vidi kako se njegov sustav raspada u ognju i krvi građanskog rata koji su poveli sebični i pohlepni za vlašću pojedinci. Doživio je i smrt svoga nekadašnjeg partnera u vlasti Maksimijana, saznavši ujedno i za *damnatio memoriae* prema Maksimijanu. Poštujući oficijelnu odluku i u splitskoj palati su porušene statue i portreti Maksimijana. U teškoj depresiji i bolesti Dioklecijan je umro u Splitu 3. XII. 311. god. n. e., možda izvršivši samoubistvo.

Laktancije, ne bez zluradosti i slavodobitnosti, opisuje zadnje dane Dioklecijana: „Tako je Dioklecijan doživio oni što se nije dogodilo nijednom drugom vladaru i zbog dvostrukog jada koji ga je spopao, odlučio je da mu valja umrijeti. Zbog očaja što mu je mučio duh, bacao se tamo i ovamo i odbijao spavati i jesti. Sa jecanjem i jaucima, uz česte provale

bijesa bacao se nemirno čas na ležaj čas na zemlju. Tako ga je nakon što je dvadeset godina bio najsretniji vladar, Bog ponizio kukavnim životom, udarivši ga nevoljama, te je zamrzio život i konačno izdahnuo od gladi i tjeskobe”.

Dioklecijanov grob je kasnije pretvoren u kršćansku crkvu svetog Duje (*Domnius*), osobe koja je u Saloni stradala za dioklecijanskih progona.

Kada se Dioklecijan povukao u Split, to nisu učinile njegova supruga Priska i kćerka Valerija. Priska i Valerija su ostale u Solunu kod Galerija. Nakon smrti Galerija, briga o njima je prepuštena Liciniju, ali su one pobjegle Maksiminu Daji. Međutim ni tamo nisu našle sigurnost. Valerija je bila uhapšena i internirana u Siriju, a njenu imovinu je dao rekvivirati Maksimin Daja. Nakon poraza Maksimina Daje, Licinije je naredio pogubljenje Valerije. Međutim, Valerija se uspjela skrivati i lutati 15 mjeseci. Konačno je u Solunu prepoznata i zajedno sa majkom uhvaćena i pogubljena. Dioklecijan nije puno pažnje posvećivao obitelji zbog državničkih poslova, no očito ih je volio jer Laktancije navodi kako je on pokušavao spasiti kćerku kada je bila protjerana „u neke puste sirijske predjele”. Dioklecijan nije uspio da nagovori Maksimina Daju da mu kćerku opozove iz progonstva i pošalje u Split.

I tako je završio tvorac dominata, sustava koji će u različim varijantama i oblicima dominirati u narednih skoro 1400 – 1500 godina u euromediteranskom svijetu. Možda je umro duboko razočaran, gledajući kako mu se djelo raspada u građanskom ratu, ali je ipk na kraju „balade” dobio ovu posthumnu zadovoljštvinu.

Razloge abdikacije treba tražiti ne samo u umoru i iscrpljenosti sa dvodecenijskim upravljanjem, nego vjerojatno njegovoj želji da uspostavi poredak po kojem bi svakih 20 godina augusti povlaćili sa dužnosti. Da je zaživio ovaj projekat, do bi dovelo nesumnjivo do stabilizacije državnih poslova i prilika. Međutim, posljedice su bile drugačije od onoga što je Dioklecijan želio. Razloge ne povratka na augustovski tron je ipak više moguće tražiti u općoj razočaranosti sa ljudima, posebno onima oko sebe, kojima je vjerovao a koje je pohlepa odvela na suprotnu stranu.

Dioklecijanova palata u Splitu

Dioklecijan je inače za svoje vladavine puno gradio. U Rimu su izgrađene terme (zahvatale površinu 380 x 370 metara). Renovirana je senatska kurija nakon što ju je Karin zapalio, obnova akvedukta u Rimu, izgradnja slavoluka *Arcus Novus*, spomenik „tetrarsima”, obnova amfiteatra u Veroni, brojne građevine u njegovoj prijestolnici Nikomediji, obnova, obnova teatra u Saloni.

Početak izgradnje Dioklecijanove palate nije još uvijek precizno utvrđen. Pretpostavlja se da je to bilo oko 295. god. n. e., nakon uvođenja „tetrarhije”. Ipak i deset godina nakon te odluke, kada je Dioklecijan abdicirao, palata još uvijek nije bila završena. Postoje i naznake da su se neki radovi odvijali dok je on boravio u njoj. Po čijoj je arhitektonskoj ideji palača izgrađena i tko su bili njeni graditelji, ne zna se. Međutim, uklesana grčka imena *Zotikos* i *Filotas*, kao i brojna uklesana grčka slova ukazuju na to da je određeni broj profesionalnih graditelja bio porijeklom iz istočnog dijela rimskog svijeta tj. da je Dioklecijan doveo sa sobom majstore s Istoka. Ipak, velika je vjerojatnost da je veliki dio obične radne snage bio lokalnog porijekla. Osnovna građa je dolazila iz neposredne blizine. Bijeli vapnenac je dopreman s Brača i ponešto iz Segeta kraj Trogira, sedra se vadila iz korita obližnjih rijeka, a opeka se izrađivala u salonitanskim i drugim radionicama smještenim u blizini. Građevina kao cjelina nije imala neposredni uzor u dotadašnjem rimskom graditeljstvu. Njena originalnost proizlazi iz osnovne funkcije i prilagodbe položaju.

Svojim oblikom Dioklecijanova palata nalikuje vojnom taboru. Vanjski su zidovi gotovo pravokutni, dimenzija 175-181 x 216 m, a kule na uglovima palate slijede tradiciju vojne arhitekture. Budući da je palata bila udaljena od Salone 6 km., bila je okružena bedemima. I unutrašnji raspored palate podsjeća na vojni tabor. *Cardo* i *decumanus*, glavne okomite ulice odgovaraju glavnim taborskim ulicama *via praetoria* i *via principalis*. Postojala su četiri ulaza u palatu: tri sa kopnene i jedan sa morske strane. Cijeli prostor palate je bio podjeljen na dva dijela, različite namjene. U sjevernom dijelu su bile smještene zgrade za poslugu, vojsku, skladišta i dr. U južnom, raskošnijem dijelu, koji je zbog izravnavanja sa sjevernim bio podignut nad zasvođenim supstrukcijama (tzv. podrumi palate), nalazili su se objekti namjenjeni Dioklecijanovoj familiji. Ni fasade nisu bile jednake. Najreprezentativnija je bila ona južna, okrenuta prema moru. U donjem dijelu (kojeg je u Dioklecijanovo vrijeme zapljuskivalo more) su se nalazili manji otvori i vrata tzv. *porta aenea* („Mjedena vrata”). Istočna i zapadna fasada su međusobno slične i bez ukrasa, a vrata na njima se zovu *porta argentea* (“Srebrna vrata”) i *porta ferrea* (“Željezna vrata”). Na sjevernoj fasadi je bio glavni ulaz u palatu sa dvostrukim vratima sa arhitravom → *porta aurea* (“Zlatna vrata”), na kojem je ležao luk sa nišama u kojima se se nalazile statue (vjerojatno Jupitera i četiri “tetrarha”). Od dviju glavnih ulica, *cardo* je vodio na *peristil*, otvoreni prostor ispred carevog stana, na čijoj se lijevoj strani nalazio Dioklecijanov mauzolej (danas katedrala sv. Dujma). Sa desne strane peristila su se nalazila tri hrama. Prvi je Jupiterov, a druga dva se danas nazivaju Kibelinim i Venerinim, iako ti nazivi nisu potvrđeni. U carev stan se ulazilo iz *protirona* preko *vestibula*. Nekadašnji se raspored prostorija može rekonstruirati uz pomoć prizemnih dvorana, koje su identičnog rasporeda.

Likovna rekonstrukcija originalne Dioklecijanove palate.

Sa Dioklecijanovom smrti život u palati se ne gasi. Budući da je bila u posjedu carskog dvora, pružala je utočište prognanim članovima dominatskih obitelji. Kada je Salona od strane Avara i Slavena razorena početkom VII. st. n. e., dio salonitanskog stanovništa je našao utočište unutar zidina palate. Tada počinje novi, organizirani gradski život. U razdoblju slobodne srednjovjekovne splitske komune, između XII. i XIV. st., dolazi do većeg arhitektonskog razvoja, kada su brojne mediavelne kuće ispunile ne samo rimske zgrade nego i veći dio slobodnog prostora ulica i trijemova. U tom razdoblju započinje i izgradnja romaničkog zvonika Katedrale sv. Dujma. Romanička je umjetnost zastupljena i radovima velikih majstora kao što su Andrija Buvina koji je izradio drvena vrata katedrale u XIII st. i Juraj Dalmatinac, iz čije su radionice potekle raskošne plemičke palate u oblicima venecijanske gotike s naznakama renesanse (npr. palata obitelji Papalić). U katedrali je i njegovo remek-djelo, oltar sv. Staša. Dioklecijanova palača nije samo izvanredan antički spomenik, nego je i nacionalno i svjetsko dobro. Zajedno sa kasnijom mediavelnom dogradnjom ona čini vrijedan arheološki i povijesno-umjetnički kompleks i zato je 1979. g. uvrštena na UNESCO-ov popis svjetske baštine.

Unutrašnjost Dioklecijanove palate danas.

Zidine Dioklecijanove palate.

NEOPLATONIZAM

U intelektualnom životu rimskog svijeta III. i IV. st. n. e. veliku ulogu je igrao neoplatonizam / νεοπλατωνισμός. Riječ je o mističkoj filozofiji, baziranoj na učenjima Platona i ranih platonista. Najvažnije preteće neoplatonizma su poticali iz reda srednjih platonista kao, npr. Plutarh, i neopitagorejaca, posebno Numenija iz Apameje (Νουμήνιος ὁ ἐξ Ἀπαμείας).

Platonovo učenje bilo je samo osnovica Plotinovog idealističkog sustava; u tom sustavu kombinirali su se elementi raznih filozofskih sustava antičke filozofije (Aristotela, stoičara, pitagorejaca itd.). Za razliku od klasične filozofije, u neoplatonizmu su pojačani mistički elementi, sasvim u duhu vremena. U određenom pogledu neoplatonizam se može nazvati racionalističkom teologijom.

I jevrejski učenjak Filon iz Aleksandrijski bi se mogao smatrati pretećem neoplatonizma. On je prevodio i objašnjavao judaizam sa stoičkom, platonističkom i neopitagorejskom terminologijom. Ranokršćanski filozofi kao što su sv. Justin i Atenagora iz Atene (Ἀθηναγόρας ὁ Ἀθηναῖος), koji su pokušavali povezati kršćanstvo sa platonizmom, su odražavali neke elemente neoplatonizma. I kršćanski aleksandrijski gnostici, posebno Valentin i sljedbenici Basilida (Βασιλείδης) su odražavali neke elemente neoplatonizma. Navedenim kršćanskim misliocima je ipak nedostajala ona neoplatonizmu svojstvena samodosljednost. Međutim, još uvijek se ne raspolaže sa dokazima da su navedene filozofske i mistične tendencije u okviru abrahamističkog okvira uticale na Plotina. Tek kasniji neoplatonizam, od Jambliha (*Iamblichus Chalcidensis;* Ἰάμβλιχος; živio cc 245. – 325. god. n. e.)[2] pa nadalje ima upečatljive paralele sa Filonom i gnosticima.

Neoplatonizam je općenito metafizička i epistemološka filozofija. Neoplatonizam je forma idealističkog monizma, takođe zvanog i teistički monizam, te kombinira i neke elemente politeizma.

Monizam je metafizički ili filozofski stav koji sve pojave svodi na jedan jedinstveni duhovni ili materijalni princip po kojem je svijet ono apsolutno razumljivo samo po sebi i objašnjava se samim sobom, za razliku od dualizma i pluralizma koji prihvaćaju dva ili više temeljnih principa. Nazvan prema grčkoj riječi *monos*, što znači jedan. Da je bitak (srž, ono što nas čini i ispunjava) samo jedan. Kod Platona je bitak ideja.

[2] Jamblih je bio sirijskog porijekla i neoplatonista. On je visoko cijenio Pitagoru i napisao je „Kolekciju pitagorejskih doktrina“ u 10 knjiga (od kojih su sačuvane prve četiri, i fragmenti pete knjige). Pošto je Jamblih bio plodan pisac, pored navedenog djela on je napisao još dosta djela o kojih je sačuvan samo dio. Tako se spominju Veliki komentari o Platonu i Aristotelu, koji su sačuvani samo u fragmentima. Jamblihovo autorstvo djela *Theurgia* ili *De Mysteriis Aegyptiorum* je dubiozno.

Iako se pretpostavlja da je osnivač neoplatonizma Amonije Saka (*Ammonius Saccas*; Ἀμμώνιος Σακκᾶς; III. st. n. e.), Enede/Ἐννεάδες od njegovog učenika Plotina (*Plotinus*, Πλωτῖνος; živio cc 204/205. – 270. god. n. e.) potiču primarni i klasični dokument neoplatonizma. Plotin je po rođenju aleksandrinac, a u rodnom gradu je stekao i naobrazbu. Uglavnom je kasniji život proveo u Rimu i Italiji.

Ima ukupno šest Eneda, i riječ je o kolekciji Plotinovih zapisa, koje je prikupio i editirao njegov učenik Porfirije (Πορφύριος, *Porphyrios;* živio cc 232. – 309. god. n. e.). Plotinove zapise je Porfirije uredio u 54 „rasprave" , koje značajno variraju u dužini i broju poglavlja. To variranje je najviše rezultat toga što je Porfirije cijepao neke originalne tekstove i pridruživao ih drugima kako bi dostigao navedeni broj. Zatim je po devet rasprava grupirao u jednu enedu (grčki *ennea* = „devet"). Same enede su grupirane u tri volumena : I. volumen sadržava prve tri enede, II. volumen sadržava četvrtu i petu enedu i III. volumen sadržava šestu enedu. Nakon imenovanja svake rasprave, Porfirije je i napisao biografiju Plotina, i ona je trebala poslužiti kao uvod u Enede. Porfirije navodi u tome uvodu da prva eneda se bavi ljudskim i etičkim temama, druga i treća su posvećene kosmološkim pitanjima ili fizičkoj realnosti, četvrta bavi dušom, peta znanjem i razumljivom realnošću, i konačno šesta ima za temu Biće i iznad svega Jedno ili prvi princip/načelo svega.

Učenje neoplatonizma sadržava teorijske i praktične dijelove. U prvom redu bavi se porijeklom duše pokazujući kako je odstupila iz svoga prvotnog posjeda, a zatim pokazujući put kojim se duša može vratiti u Vječnost i Najviše. Sistem može biti podijeljen na nevidljivi svijet i pojavni svijet, od kojih ranije spomenuti svijet sadržava i transcendentalno Jedno iz kojeg proizilazi vječno, savršeno i esencijalno koje na posljetku stvara svijet duša.

Drevno vrelo Bitka je Jedan i Bezmjerno, nasuprot mnogima i ograničenim. To je izvor života i samim tim apsolutna uzročnost i jedino stvarno postojanje. Ipak važna odlika toga je da je ono ujedno svaBitak i izvor svega. Zbog toga to ne može biti poznato kroz rezonovanje i razumijevanje, dok prema Platonu samo dio Bitka može biti poznat. Bitak izvan egzistencije, najstvarnija stvarnost, izvor manje realnih stvari je Bog, toliko da sve ograničene stvari imaju svoju svrhu u njemu, i trebaju da mu se vrate. Ali se i ne mogu pripisati originalnom Izvoru Bitka moralni atributi, jer to implicira ograničenje. Jedno nema bilo kakvih atributa, ono je izvan svake veličine i dimenzije. Ustvari to Jedno je izvan svake egzistencije, iznad božanskog i ono je aktivno bez supstrata, kao aktivna snaga/sila drevnog Izvora Bitka uvijek stvara nešto, bez promjena, bez kretanja, bez umanjena. Neoplatonizam može biti opisan i kao vrsta dinamičnog panteizma. Direktno ili indirektno sve je izvedeno iz Jednog, i zato u svim stvarima, onoliko koliko postoje, ima božanskog jer je Bog sve. Izvedeno postojanje, ipak nije slično originalnom Izvoru Bitka, nego je objekt zakona umanjujuće potpunosti. To je ustvari slika i refleksija prvobitnog Izvora Bitka. I te projekcije se onda mogu zamisliti u vidu koncentričnih krugova, i sila originalnog Bitka je u najdaljem krugu. Svaki donji, bliži kruga postojanja

je spojen sa Jednim preko viših, daljih krugova, i prima svoj dio stvarnosti samo transmisijom kroz njih. Originalni Bitak u početku zrači ili izbacuje *nous*, što je savršena slika Jednog i arhetip svih postojećih tvari. To je u isto vrijeme i biće i misao i ideja i idealni svijet. Kao slika *nous* korenspodira savršeno sa Jednim, ali kao derivat on je sasvim različit. Po Plotinu, *nous* je najviša sfera prihvatljiva za ljudski um. *Nous* je najkritičnija komponenta idealizma, pa tako neoplatoniza postaje čista forma idealizma. *Nous* je ustvari demijurg. Po Plotinu Bog je izvjesno u najistinitijem smislu ništa više nego drevni Bitak koji se otkriva u nizu emanacija i manifestacija. Plotin naučava da postojanje bezgraničnog Jednog, Svog, i kojeg proističe Univerzum. Riječ je o jednom strogom monoteizmu i neidolatriji, sa prizvucima panteizma i teorije o demijurgu. Zanimljivo je da Porfirije sa stajališta neoplatonske teze o Jednom, smatra da kršćani čine blasfemiju obožavajući radije ljudsko biće (misli na Isusa Krista) nego Vrhovnog Boga. Inače Porfirije u svojim ranim radovima generalno ima pozitivno mišljenje o samom Isusu, uz neke sitne kritike, kao o svetoj, pokornoj individui. Međutim, kasnije je ovo mišljenje značajno revidirao, usput uspoređujući Isusa sa Apolonijem iz Tiane, sa nepovoljnim ocjenama za prvo spomenutog. Razlozi revizije sigurno su ležali u sve lošijem mišljenju koje je prema kršćanima vladalo u tim godinama vezanim za dioklecijanske progone.

Od ove originalne neoplatonske ideje o suštinskom filozofskom strogom monoteizmu odstupaju kasni neoplatonski filozofi, kao Jamblih. Vjerojatno pod utjecajem politeističkih shvatanja abrahamističkih postavki, oni dodaju stotine međubića kao što su bogovi, anđeli, demoni, koji su kao medijatori između Jednog i čovječanstva.

Iz ideje o tome da duša mora istim putem da se vrati Vrhovnom, proistiće i praktična filozofija neoplatonizma. To se postiže praksom vrline koja ide ka sličnosti ka Bogu. U Plotinovoj etici sve stare šeme vrline su preuzete i uređene u stupnjevite serije. Najniže su one građanske vrline (koje se tiču života), zatim slijede pročišćavajuće (koje se tiču duše) i na kraju božanske vrline. Religiozna filozofija Plotina je sama sebi dovoljna, i ne treba joj pomoć religijskih institucija ili bogosluženja. Neoplatonisti su vjerovali da su ljudska sreća i perfekcija dostižni i na ovom svijetu, bez čekanja na zagrobni život. Perfekcija i sreća se mogu dostići kroz filozofsku kontemplaciju. Oni nisu vjerovali u nezavisno postojanje zla, onako kako to tumaće zoroastrizam i abrahamizam. Za njih je tama samo odsustvo svjetlosti. Po tome zlo je samo odsustvo dobrog. Zato po neoplatonizmu svi ljudi se vraćaju Izvoru. Sve stvari imaju silu ili potencijal (*dynamis*) kao svoju esenciju. Ova sila rađa energiju. Kada se ljudi vraćaju Izvoru, ova energija se vraća u Jedno i onda se reciklira u kosmos, gdje se amalgamira u druge stvari. Neoplatonisti vjeruju u besmrtnost duše, koja se sastoji od niže iracionalne duše i više racionalne duše, tj. uma. Neoplatonisti su vjerovali i u reinkarnaciju, pa slično budizmu, zavisno od života individue njena duša se reinkarnira u različite stupnjeve. Tako nečiste duše, nakon pretrpljene purifikacije, idu na niže stupnjeve, pa se mogu reinkarnirati i u životinjsku formu. Čistije duše se reinkarniraju u više, bolje i

kvalitetnije stupnjeve. Isto slično budizmu i tezi o nirvani, i neoplatonisti naučavaju da se duša koja se vrati Jednom (kao vrhovnim stupnju kojem svi teže), odnosno ostvari uniju sa Njim, više ne reinkarnira. Termin logos se različito interpretirao u neoplatonizmu. Plotin, pozivajući se na Talesa interpretira Logos kao princip meditacije. Nakon Plotina i Porfirija, i Aristotelovi nebiološki radovi su ušli u kurikulum platonističke misli. Inače bi se neoplatonizam mogao promatrati kao vrhunac klasične filozofija, koji pored platonističke osnove u sebe apsorbira i elemente drugih filozofskih pravaca kao što su pitagorejski i nepitagorejski, aristotelovski i peripatetički, stoički, te neke elemente religioznosti i one nebrahamističke a u zadnjoj fazi razvitka i abrahamističke.

Najistaknutiji neoplatonistički filozofi su spomenuti Amonije Saka. Po Porfiriju Amonije je bio mišljenja da su škole Platona i Aristotela bile u harmoniji. Eusebije i sv. Jeronim su čak tvrdili da je Amonije Saka bio kršćanin do svoje smrti, dok Porfirije iznosi da se on odrekao kršćanstva i prihvatio filozofiju klasičnog razdoblja. Amonijev učenik je bio i ranokršćanski mislilac Origen. Plotin je ne samo praktični osnivač neoplatonizma, nego je i jedan od glavnih predstavnika klasične filozofije. Njegovi spisi otkrivaju da je primao šarolike utjecaje od grčke, iranske i indijske filozofije pa i egipatske teologije. Njegovi spisi su opet inspirirali u velikom luku judeo-kršćansko-islamske i gnostičke mistike. Plotinova definicija potpuno transcedentalnog Jednog je vrlo lako shvatljiva i prihvatljiva. Plotinovo djelo nastavlja Porfirije, koji je u svojim originalnom djelima, on je pisao i o filozofiji, i o religiji, i o astrologiji i od muzičkoj teoriji. Porfirije je važan i za povijest matematike, zbog njegovog biografskog djela o Pitagori i njegovim komentarima Euklidovih elemenata koje je *Pappus* koristio kada je pisao svoje komentare. Jamblih je najviše poznat po svome sažetom pregledu pitagorejske filozofije. Bitnu ulogu u neoplatonističkoj filozofiji je imao i dominus Julijan (živio cc 331. – 26. VI. 363. god. n. e.) koji je nastojao reformirati tradicionalni religijski izraz ujedinjujući ih u formi neoplatonizma razvijenog od Jambliha. Jedan od posljednjih značajnijih neoplatonističkih filozofa je Prokl Likejski (Πρόκλος; *Proclus Lycaeus*; živio 8. II. 412. – 17. IV. 485. god. n. e.) koji je razvio jedan potpuno razvijeni neoplatonistički sistem. U red zadnjih neoplatoničara starog vijeka vrijedi izdvojiti i Simplicija (*Simplicius*) iz Kilikije. Ortodoksno fanatični Justinijan je pokušao ugušiti neoplatonizam zatvarajući atensku Akademiju. Tada su se neoplatoničke i druge sekularne filozofije nastavile u Aleksandriji. Neoplatonizam se raširio i van okvira rimskog svijeta, jer je dio filozofa nakon ukidanja atenske Akademije, prešao na iransko tlo i bio prisutan i na sasanidskom dvoru.

Neoplatonističko učenje, teško za shvaćanje i savladavanje, je ostalo filozofijom uskog kruga „paganske" aristokracije i obrazovane elite, koja je nastojala apstrahirati suvremenu stvarnost, naći mir u udubljivanju u samu sebe i istovremeno opravdati ono što je u antičkoj prošlosti predstavljalo određenu vrijednost, a što je kršćanstvo poricalo.

Neoplatonizam je odigrao nemjerljivu ulogu u oblikovanju kršćanstva jer su rani oci bili dobro upućeni u ovu mističku filozofsku školu, što je imalo utjecaja na oblikovanje njihovih stavova. U islamskom svijetu je neoplatonizam imao još veću ulogu, i za njega su Platon, Aristotel i Plotin su bitan dio tradicije. Razlog bitnosti neoplatonističke filozofije u islamskom svijetu je u dostupnosti veće građe (bilo je mnogo kopija na grčkom filozofskih djela) na istočnom Mediteran, činjenici da su skoro svi neoplatonistički filozofi bili rodom sa ovog područja i neoplatonističkim mističkim perspektivama (sličnim sufizmu). Bitne figure iz islamskog neoplatonizma su Avicena / Ibn Sina, al-Ghazali, al-Kindi, al-Farabi i al-Himsi. Neoplatonizam je bio prisutan i u grčko – vizantijskom prostoru, jer su se tamo nalazile očuvane biblioteke i grčki kulturni kontinuitet. Neoplatonizam je golemu ulogu imao u renesansi, a najbolja škola se nalazila u Firenci. U XVII. st. neoplatonizam je imao značajnu ulogu u Kembridžu.

U monoteističkom konceptu platonističke i neoplatonističke filozofije bitnu ulogu ima i ideja o jedinstvu, uniji, ujedinjenju (*henosis*, ἕνωσις). Cilj *henosisa* je ujedinjenje sa Jednim (Tò Ἕν), Izvorom ili Monadom. Za vrijeme drevnih i klasičnih civilizacija se razvilo jedno zanimljivo protomonoteističko vjerovanje kojem je njemački učenjak Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling dao ime *henotheism* (εἷς θεός = „Jedan Bog”). *Henotheism* je monoteističko vjerovanje u jednog Boga, dok se prihvata postojanje ili moguće postojanje drugih božanstava ili da se ona interpretiraju kao aspekti, dijelovi ili epiteti Vrhovnog Boga.

MANIHEIZAM

U III. st. n. e. pojavilo se, van okvira rimskog svijeta, još jedno religijsko – etičko učenje koje će odigrati golemu ulogu u „duhovnom“ razvitku Euromediterana i Srednjeg istoka. Kao što je neoplatonizam sebe ugradio i u judeokršćansko – islamsku misao, tako će i maniheizam biti ugrađen u ovaj i druge kompleksne „duhovne komplekse“, kao što su hinduizam i budizam. Maniheizam je izvorno iransko religiozno učenje, koje se objašnjava kao sinkretizam iranskog vjerskog dualizma dobra i zla, elemenata ranoga kršćanstva (uz znatnu primjesu gnosticizma), budizma (posebno njegove etike.)

Osnivač maniheizma je bio Mani ili Manihej (Μάνης, Μανιχαίος, *Manes, Manichaeus*, živio cc 4. VI. 216. – 26. II. 277. god. n. e.), rođen u babilonskom gradu Mardinu (blizu prijestolnice Ktesifona) i domu ugledne i velikaške iranske porodice. U mladosti je već pročitao dobar dio zaratustrističkih, kršćanskih i budističkih tekstova. On je bio vrlo svestran kao filozof, muzičar, slika, ljekar i prorok. Prema iranskom predanju, Mani je oko 240. god. n. e. počeo je da propoveda svoje izrazito sinkretičko učenje.

Pojava Manija kao vjerskog i socijalnog propovjednika poklapa se sa dolaskom Sasanida na vlast u Iranu. Sasanidi su utvrdili tradicionalni zaratustrizam kao državnom religijom. Tim je institucionaliziranjem zaratustrizam postao ideologijom vladajućih slojeva Irana. Njegovi svećenici su opravdavali i branili dati politički poredak i socijalne odnose u iranskom društvu. Sasanidi su tako oslanjajući se na zaratustrizam ustvari održavali socijalni poredak i svoju vlast. Zato i nije bilo neobično da se u Iranu vremenom počnu javljati i odgovarajući pokreti i vjerska učenja koja su u suprotnosti sa tradicionalnom državnom i institucionaliziranom religijom. Ta učenja su kao po pravilu sinkretistička, heterodoksna i asketsko – mistička. Među takva učenja je svrstano i manihejstvo.

Osnova maniheizma je vjera u Boga kao jednu od strana tradicionalnog iranskog dualizma. Po Manijevom učenju od praiskona postoje dva uzajamna nezavisna počela, dobro i zlo, koji su ustvari Bog i satana. U prilično razrađenoj manihejskoj kosmologiji opisuje se upravo ta borba između dobrog i zlog. Manihejski Bog je tvorac svega dobrog i duhovnog, a simbolizira ga svjetlost, dok je manihejski Sotona tvorac svega materijalnog, zavodljivog i mračnog. Ustvari po manihejcima svjetlosni dobri dio predstavlja „onozemaljski“, metafizički svijet dok mračni zli dio predstavlja „ovozemaljski“, fizički svijet (praktično naš život).

Tako je svetlost zatvorena u ljudsko telo. Svrha postojanja čoveka je oslobođenje duha iz telesnih okova. Čovek je dužan da čuva čistotu svoje duše kroz uzdržavanje kako bi malo po malo iz materije oslobodio božansku suštinu koja je u njemu zatvorena. Bog je u tu svrhu u pomoć ljudima slao proroke i učitelje: Noja, Abrahama, Isusa (koji je učio ljude kako da otvore svoju svjetlost), a među njima je i Mani. Tako je Mani sebe predstavljao

kao posljednjeg proroka, nakon starozavjetnih proroka, Isusa, Bude i Zaratustre. Mani je za života imao 12 učenika oko sebe, što je bilo oponašanje 12 Isusovih apostola. Po Maniju: "...svaka duša i svako živo biće koje se kreće učestvuje u suštini dobrog Oca."

Iz same prirode manihejskog učenja jasno je da je Mani zagovarao i živio strogi asketski život, susprezajući se od jela i pića, pogotovo mesa i vina, koje je kasnije izričito zabranio. Samim tim je i osuđivao materijalna dobra i „ovozemaljska" uživanja. Manihejci su život provodili teško radeći, ali su uvijek odvajali vrijeme za askezu i predano bogoslužje, istovremeno se susprezajući od jedenja mesa, pijenja vina i vođenja ljubavi. Vjernici su se dijelili na pročišćene pojedince i obične vjernike. Prvi su imali velike privilegije i bili su duboko poštovani i usluživani od strane običnih vjernika, te su život provodili u skromnim samostanima. Mani je zabranio zaklinjanje, proklinjanje, inicijaciju u vjeru, te posljednju pomast, jer je naučavao da je svaki pojedinac potpuno i izričito odgovoran za svoje postupke pred velikim Bogom. Mani je potvrdio postojanje života poslije smrti, ali ga nije izričito definirao, ostavljajući vjernicima da ga individualno protumače i da se u skladu sa sopstvenim tumačenjem ophode na ovom svijetu. U svome prijeziru prema materijalnom Mani je zabranio izgradnju raskošnih i bogatih samostana i bogomolja, pozlaćivanje i izradu ikakvih skulptura, te prikazivanje Boga i Sotone na slikama. Zbog toga su manihejski hramovi često vrlo proste konstrukcije, bez skulptura i sa malo ili nimalo likovnih prikaza.

Pošto je Mani strogo zabranio izrađivati skulpture i likovno prikazivati Boga ili sotonu, njegovi sljedbenici su svoju želju za umjetničkim prikazima tema iz svoje vjere zadovoljavali slikajući freske koje su prikazivale prizore iz svakodnevnog i vjerskog života te pjevajući vrlo lijepe i melodične pobožne pjesme. Skulpture, dakle, nisu izrađivali, a ukoliko je prikaz Boga bio nužan, pokušavali su ga dočarati svjetlošću. Također, nisu prihvaćali usporedbu prikaza i simbola Ahura Mazde sa svojim Bogom. Manihejci su bili vrsni majstori minijature, te se u tome njihov uticaj ogleda ne samo na Orijentu i u Aziji, već i u brojnim knjigama u Europi.

Jedno vreme Mani je boravio i u Indiji. U Iran se vratio oko 270. god. n. e., pokušavajući u Iranu proklamirati svoje učenje kao novu mainstream religiju. Međutim, maniheizmu su se suprotstavili ne samo oficijelne zaratustričke strukture nego i novi „šah nad šahovima" Bahram I., koji je podupirao zvanični zaratustrizam. Prema Maniju, spas svakog pojedinca ne zavisi od volje zaratustričkih institucija, nego od njegovog ličnog života. i taj njegov stav je morao izazvati reakciju i državnih i oficijelnih zaratustričkih krugova koji su pozvali Manija na javnu raspravu u gradu Gundešapuru. On je prihvatio poziv na tu raspravu, nakon koje je proglašen otpadnikom od vjere predaka i bačen u tamnicu, nakon ćega je na okrutan način ubijen.

Kanon Manija uključuje šest njegovih djela napisanih na aramejskom jeziku i sedmi (posvećen „šahu nad šahovima“ Šapuru I.) napisan na srednje persijskom. Nijedno od ovih djela nije sačuvano u kompletnoj formi, ali su zato bila često citirana i eksceptirana. Od njegovih dijela vrijedi istaći: „Shabuhragan“ (djelo na srednje persijskom), „Knjiga divova“, „Fundamentalno pismo“, „Veliko jevanđelje“, „Pismo u Edesu“. Preko Manijevih učenika su sačuvana mnoga apokrifna hrišćanska dela, poput Tominog jevanđelja, koja bi inače bila izgubljena.

Manijevo učenje se poslije njegove smrti proširilo iz Perzije u okolne zemlje i rimski svijet koji je uvijek bio otvoren za nove religije, filozofije i razmišljanja. Najprije se pojavilo u Maloj Aziji, odakle je prešlo na Balkan i dalje u Evropu. Njegovo brzo širenje i iransko porijeklo su u vrijeme Dioklecijana pobudili podozrenje u visokim državnim krugovima. Progon manihejaca je prethodio onom nad kršćanima. U Dioklecijanovom protumanihejskom ediktu se osuđuje manihejstvo i naređuje progon njegovih sljedbenika. On tu ističe da su do njega, kao imperatora, stigle vijesti da su manihejci, "kao iznenadna kuga" provalili iz zemlje "neprijateljskih Iranaca" u Rimsku državu i tu prouzročili "brojne nevolje i tragedije" u želji da svrgnu velike bogove i odvrate "odabrani" rimski narod od svete im vjere. Od njih se treba čuvati, jer oni prijete da svojim "neljudskim postupcima" i "ludim iranskim običajima" zatruju "miroljubivi i nevini rimski narod", pa čak i "narod cijelog svijeta". Dioklecijan stoga naređuje da se njihova imovina svugdje zaplijeni, a njihove knjige spale.

Uprkos žestokim progonima, Manijevo učenje se sve više širilo, posebno među skromnijim i obespravljenijim slojevima stanovništva, kako na zapadu, tako i na istoku rimskog svijeta. Tako se maniheizam prikriveno usađuje u svijest stanovnika euromediteranskog prostora. Zbog svoje prisutnosti među nezadovoljnijim slojevima, među opozicionom inteligencijom maniheizam postaje često izraz oporbe i suprotstavljanja vladajućim establishmentima. Zbog svoje izrazito sinkrestičke prirode maniheizam ima još jednu odliku, a to je da vrlo izdržljiv i otporan, jer posjeduje sposobnost prilagođavanja datim okolnostima. Npr. u iranskom svijetu se pojavljuje kao heretički i oporbeni pokret zaratustrizma, u kršćanskom svijetu (i onom latinsko zapadnom i onom grčko – vizantijskom istočnom) kao heretički i oporbeni pokret kršćanstva, u islamskom kao heretički i oporbeni pokret islama.... itd... Najvećim dijelom maniheizam to zahvaljuje time što je dobrim dijelom stopio abrahamističke, zaratustričke dualističke i indijske elemente. U srednjem vijeku, stalno se pojavljuju i nestaju razne neomanihejske sekte, učenja, pokreti koje nekada postaju i vrlo ozbiljna pretnja ustanovljenom crkvenom, feudalnom i državnom establishmentu. Od tih pokreta vrijedi istaći pavlikijance, bogumile, katare, albinežane, valdenge... itd... i vjerojatno Crkvu bosansku, koja se sigurno jednim svojim dijelom inspirirala i neomanihejskim strujama koje su se oblikovale unutar feudalne Europe.

Upravo ta sinkretistička osobina maniheizma koja mu omogućava ugrađivanje u raznorazne velike religijske sisteme je razlog njegove prisutnosti i van rimskog i iranskog svijetova. Budući da je imao podudarnih tačaka i sa hinduizmom i budizmom, maniheizam je našao svoje mjesto i u Kini i u Indiji, te na Tibetu i djelimično u Japanu. U ovim zemljama je stekao priličan broj sljedbenika, a posebno u Kini, gdje su podizani lijepi, ali skromni hramovi, kako to Manijevo učenje nalaže. Manihejstvo se do dana današnjeg održalo tek u Kini, i to u nešto izmijenjenom obliku.

RAT “TETRARHA”

305. – 324. god. n. e.

Bista Maksimina Daje od porfira.
Danas se nalazi u Kairskom muzeju.

Avers novčića sa porterom Valerija Severa.

Bista Konstantina I. Danas se nalazi
u Kapitolinskim muzejima u Rimu.

Mramorna kolosalna glava Konstantina I.,
dio nekadašnje gigantske statue iz
Konstantinove bazilike na Forumu.

Ahistorijska predstava Konstantina i njegove majke Teodore na fresci vizantijskog stila.

Avers novčića sa portretom Licinija.

Novi saziv "tetrahije"

Sa uspostavom "tetrahije" i imenovanjem prvih augusta i cezara, izgleda je bilo usmeno dogovoreno ili se samo podrazumijevalo da kada Dioklecijan i Maksimijan odstupe i zamijene ih Konstancije I. i Galerije, da se na upražnjena mjesta cezara imenuju Konstantin i Maksencije. Galerije je u prvoj "tetrahijskoj" hijerarhiji zauzimao zadnje mjesto, i izgleda da nije držao do onoga što se podrazumijeva za nasljeđivanje u sljedećem izdanju "tetrarhije". Izgleda da je on uspio da između 302. i 305. god. n. e. dobro politički izmanevrira i stvori takvu situaciju po kojoj raniji dogovor o novim cezarima nije više važio i po kojoj bi on u novom sazivu augusta bio senior. Nepoznato je ostalo na koji način je to Galerije uspio uraditi, i kojem se sve metodama i načinima služio.

Laktancije govori da je Galerije već ranije prestrašio Maksimijana sa potencijalnim građanskim ratom, a da se zatim upustio u razgovor sa Dioklecijanom sa ciljem da se ovaj povuće sa mjesta augusta. Laktancijev opis toga razgovora je prilično detaljan, i po tome opisu Galerije je prvo prijateljski i obazrivo predlagao da se povuće, iznoseći i neke primjere iz rimske historije. Dioklecijan nije baš bio raspoložen da prihvati ovaj prijedlog. Zato je Galerije prešao na prikrivene prijetnje, aludirajući na mogućnost korištenja brojne i snažne armije Ilirika. Nakon toga je Dioklecijan u suzama rekao: „Neka bude, ako ti tako

hoćeš”. Poslije se razgovor nastavio vezano za izbor cezara. Galerije je iznio razloge protiv biranja Maksencija i Konstantina, a predložio je da to budu oni koji će biti pod punom njegovom kontrolom, koji će ga se bojati i koji ništa neće napraviti bez njegove komande. I onda je predložio Severa i Maksimina Daju. Ovaj Laktancijev opis je vjerojatno kao i mnogi drugi podaci dorađen kako bi istakao „propast” i uniženje (npr. Dioklecijan plače) neprijatelja kršćanstva. Jer dok se vrlo negativno odnosi prema svima, on jedino uzdiže Konstantina koji je u tom trenutku bio u Nikomediji, na dvoru Dioklecijana. Inače se Laktancije skoro najgore u svome djelu odnosi prema Galeriju. Ustvari njemu skoro niko ne valja osim Konstatina koji je svima njima antipod. Galerije je sigurno uspio izmanipulirati Dioklecijana, pa djelimično i Maksimijana da se stvari urede po njegovom, ali da je u sred Nikomedije, na Dioklecijanovom dvoru gdje su se nalazile najodanije trupe starog augusta, ovome prijetio sa armijom koja se nalazi bar 500 km dalje, i da ga je natjerao u plač jednostavno vrlo je malo moguće. Uostalom Dioklecijan je uživao enorman ugled u vojsci i pitanje je da li bi se armija Ilirika uopće pokrenula protiv Dioklecijana koji je opet mogao računati na armiju Istoka, a tu su još bili njemu odani Maksimijan i Konstancije I. Galerije jednostavno nije bio u mogućnosti da prijeti, ali na koji način je uspio da ostvari željeno još se ne zna.

Dioklecijan (u Nikomediji) i Maksimijan (u Milanu) su istoga dana 1. V. 305. god. n. e. odstupili sa funkcije augusta. Novi augusti su sada bili Galerije i Konstancije I. U nova zvanja su uvedeni i Maksimin Daja (cezar za istok) i Sever (cezar za zapad). Međutim, već u tim danima se mogla naslućivati pukotina u odnosima novog saziva “tetrarhije”.

Bilo je od početka jasno da se Konstantin neće miriti sa situacijom da nije izabran za cezara. Galerije je sigurno bio svjestan onoga što predstavlja Konstantin. Situacija na nikomedijskom dvoru je vjerojatno bila takva da je Konstantin osjećao da mu je ugrožen život.

Postoji jedna priča koja se odnosi na odnos Galerija u tom periodu prema Konstantinu. Po toj priči, Galerije je želio Konstantinovu smrt, pa mu je dao zadatak da komanduje jednom jedinicom koja je bila prethodnica konjičkog napada kroz močvaru srednjeg Dunava. To prilikom se Konstantin sukobio sa lavom i Konstantin je bio uvijek pobjedonosan. Konstantin se vratio u Nikomediju vodeći zarobljenog Sarmata kojeg je bacio pred Galerijeve noge. Priča je gotovo sigurno apokrifna.

Konstancije I., sigurno predosjećajući novi razvoj događaja, a ne želeći da više bude ucjenjivan i kontroliran sa sinom kao taocem, je u kasno proljeće ili rano ljeto 305. god. n. e. zatražio od Galerija da mu pusti sina kako bi sa njim učestvovao u predstojećoj kampanji u Britaniji. Uostalom Konstancije I. je bio već ozbiljno bolestan i znao je da bi se u slučaju njegove smrti, Konstantin našao u vrlo nezavidnoj prilici sa vrlo realnom mogučnosti da bude likvidiran po Galerijevom naređenju. Galerije je nakon jedne noćne pijanke dopustio Konstantinu odlazak iz Nikomedije. Kasnija propaganda je prikazivala

kako je on u toku noći pobjegao iz Nikomediji, kako je brzo prelazio distance, a sve imajući u vidu da bi Galerije mogao promijeniti mišljenje kada se otrijezni. Konstantin se pridružio ocu na obali Lamanša u Bulonju (*Bononia*), baš kada se Konstancije pripremao da povede novu kampanju u Britaniji. Galerijeva odluka da dopusti odlazak Konstantinu je bila krucijalna greška. I tako je mladi Konstantin, sigurno nezadovoljan i razočaran sa novonastalnim političkim aranžmanom, došao do oca i njegove brojne i snažne armije. I bivši august Maksimijan je sigurno bio neraspoložen sa novim cezarima, ali je za početak prihvatio tu situaciju čekajući potencijalnu priliku kada će ponovo nastupiti.

Maksimin Daja (20. XI. cc 270. – juli ili august 313. god. n. e.), kao cezar vladao pod Galerijem od 305. do 310. god. n. e., a kao august od 310. do maja 312. god. n. e. Puno vladarsko ime *Caius Valerius Galerius Maximinus Daia Augustus.* Maksimin Daja je bio bliži rođak samoga Galerija, tj. sin njegove polusestre. i on se pridružio vojsci i napredovao je u činovima. Nije spadao baš u red obrazovanih ljudi, izuzev vojnih vještina. Maksimin Daja je za upravu dobi Egipat i Siriju.

Sever (? – 16. IX. 307. god. n. e.), kao cezar vladao pod Konstancijem I. od 1. V. 305. do ljeta 306. god. n. e., a kao august od ljeta 306. do marta ili aprila 307. god. n. e. Puno vladarsko ime *Flavius Valerius Severus Augustus*. Sever je bio izrazito skromnog porijekla, rođen u Iliriku sredino III. st. n. e. I on se pridružio vojsci i napredovao je u činovima. U vojsci se zbližio sa Galerijem. Nije spadao baš u red obrazovanih ljudi, izuzev vojnih vještina. On je trebao zapovijedati Italijom i Afrikom. Iako je formalno priznao starješinstvo Konstancija I., Sever je u potpunosti bio odan Galeriju koji je na svoje direktno zapovjedništvo preuzeo široki pojas od istočne granice Italije do sjeverne granice Sirije. Imao je i sina Flavija Severijana (*Flavius Severianus*).

Konstancijeva kampanja u Britaniji i smrt
Stupanje na dužnost Konstantina

Konstancije I. je u toku 305. god. n. e. prešao u Britaniju, pokrečući invaziju zemlje Pikta. Po svemu sudeći ovaj udar na krajnji, neodvisni dio Britanije je bio uspješan i Konstancije I. je od 7. I. 306. god. n. e. nosio počasni naziv *Britannicus Maximus*. Zimu je proveo u *Eboracum* / Jork, pripremajući se da nastavi kampanju. Međutim 25. VII. 306. god. n. e. Konstancije I. je umro u Jorku. Na samrtnoj postelji, Konstancije I. je vojsci preporučio svoga sina Konstantina za svoga nasljednika. Tako je Konstancije otvorio prvu pukotinu u novom sazivu „tetrahije“.

Konstancije se najviše poradi toga što je bio otac Konstantina, ponajviše u djelima kršćanskih pisaca pokazuje kao veliki i ugledni vladar. Za njega se drži da je tek reda radi i to više formalne prirode, izvršavao naredbe Dioklecijana vezane za progon kršćana. O njemu pozitivno pišu i nekršćanski pisci iz doba II. flavijevske dinastije, najviše kako bi se ulagivali tadašnjim dominusima. Konstancijeva djelatnost u Britaniji je također očuvana u srednjevjekovnoj britanskoj tradiciji, i nalazi se i u mnogim velškim legendama.

Konstantin I. (cc. 27. II. 272. – 22. V. 337. god. n. e.), cezar u Galiji i Britaniji od 25. VII. 306. do 309. god. n. e., nakon toga august od 309. god. n. e. Od 29. X. 312. do 19. IX. 324. god. n. e. jedini august na zapadu, a od 19. IX. 324. do 22. V. 337. god. n. e. jedini august u Rimskom Carstvu. Po rođenju se zvao *Flavius Valerius Constantinus.* Puno vladarsko ime *Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus*. Konstantin je rođen u Nišu (*Naissus*), od oca Konstancije I. (dardanskog porijekla) i Helene. Konstantin je značajan dio vremena proveo u Dioklecijanovom dvoru, gdje je primio uobičajeno obrazovanje koje se sastojalo od latinske i grčke književnosti, oratorstva, prava i filozofije. Nikomedija u kojoj je dobar dio vremena Konstantin proveo nudila je tada jedno višekulturno, višereligijsko otvoreno, fluidno i socijalno mobilno okruženje. Tako se on upoznao sa svime onim što je tada strujalo rimskim svijetom.U to vrijeme je kršćanski učenjak Laktancije živio u Nikomediji, predavajući latinsku književnost. Možda je i Konstantin slušao ta predavanje. Ustvari boravak Konstantina i Maksencija u Nikomediji je bila neka vrsta garancije Dioklecijanu da će njihovi očevi ostati lojalni. Konstantin je na istoku stekao i vojno i političko znanje. Borio se u Dioklecijanovim i Galerijevim kampanjama na Dunavu 296. god. n. e., protiv Iranaca 297. – 299. god. n. e. Postao je i *tribunus ordinis primi* /„tribun prvog reda“. Konstantin se bio vratio u Nikomediju sa istoka u proljeće 303. god. n. e. i tako je postao svjedoka početaka i razvijanja dioklecijanovskih progona kršćana. Nepoznata je uloga Konstantina u svim tim zbivanjima. Znatno kasnije je Konstantin sebe predstavljao kao protivnika dioklecijanskih edikata protiv kršćana, međutim nepostoje nikakve indikacije da je on tada bio efektivna opozicija Dioklecijanu. Takva njegova pozicija je i razumljiva, imajući u vidu njegovu tadašnju poziciju, stepen moći i utjecaja. Konstantin je oženio Minervinu (*Minervina*) 303. god. n. e. sa kojom je imao sina Krispa (*Crispus*).

Odmah po smrti Konstancija, alamanski kralj Krok/*Chrocus*, koji se tada nalazio u službi Konstancija I. je javno pred armijom proklamirao Konstantina za augusta. Trupe su aklamacijom podržale njegovo proglašenje. Britanija i galsko – germanske provincije su prihvatile Konstantinovo proglašenje, dok su iberske provincije to odbile.

Krok je bio jedna interesantna ličnost. Kao vođa Alamana je učestovao u nizu ratova protiv Rimljana, pustošeći pojedine oblasti Galije, alpskih provincija i sjeverne Italije. On je napadao i franačke posjede.

Konstantin je biranim riječima, dosta pomirljivo oficijelno izvjestio Galerija o smrti oca i svome uzdizanju u rang augusta pod navodnim pritiskom vojske. Konstantin je

zahtijevao oficijelno priznanje. Dobivši pismo o tome, Galerije je pobjesnio, ali su ga savjetnici smirili navodeći da bi potpuno odbacivanje Konstantinovih zahtjeva značilo izbijanje građanskog rata. Galerije je pristao na kompromis , tako što mu je priznao titulu cezara, a ne augusta. Kako bi Konstantina i formalno uveo u sistem, sam je poslao purpurnu odjeću Konstantinu. I sam Konstantin je pristao na kompromis.

Brončana statua Konstantina I. u Jorku. Novovjekovni rad.

Konstantin je bio vladar epohalnog povijesnog značaja, sa čitavim nizom kontroverzi, debata i rasprava o njemu. To se već primjećuje i u kasnoantičkim vrelima koja govore o njemu, a priličan ih je broj. Jedan dio vrela je kršćanske provenijencije, i samim tim je bio izričito naklonjen Konstantinu, ponekad imajući i patetični i laskavi ton. U njima je Konstantin besprijekorna osoba koja uvijek uspijeva, koja je puna vrlina i koja ima opću podršku naroda, vojske i naravno crkve. Ova kategorija vrela već uvodi prilično crno – bijelu sliku historijskog procesa, po kojoj su neprijatelji crkve i kršćanstva po defaultu na mračnoj strani, a oni koji su blagonakloni i koji podržavaju crkvu po defaultu na strani

svjetla. I uvijek se insistira na uporedbi ove dvije krajnosti, kako bi tzv. „strana svjetla“ ostavila još efektniju sliku. Naravno ovdje se ne može govoriti o stvarnoj historiografiji, nego o oktroiranom viđenju povijesti.

Ovaj tip dualističke historiografije se upravo najbolje očitava na Laktancijevim opisima Maksimina Daje i Severa na jednoj strani i Konstantina na drugoj u okviru navodnog razgovora Dioklecijana i Galerija: Dioklecijan pita Galerija koga će imenovati za cezare na što ovaj odgovara „Severa – Zar onoga pijanicu, plesu odanoga, što pretvara noć u dan (riječi Dioklecijana op. a.) – On je dostojan, on se iskazao kao nama vjeran vojnički zapovjednik. Ja sam ga već poslao Maksimijanu da ga uvede u vlast (Galerijeve riječi op. a.) – Neka bude. Kojega drugog još predlažeš ? (Dioklecijanove riječi op. a.) – Ovoga ovdje (Galerijeve riječi op. a.) – Odgovori pokazujući na Daju, mladića polubarbara (Laktancijeve riječi op. a.)... – Ko je taj koga koga mi nudiš (riječi Dioklecijana op. a.)... – Moj rod (riječi Galerija op. a.)... – Ljudi koje mi predlažeš nisu pogodni da bi im se povjerila briga za državu (Dioklecijanove riječi op. a.)....- Svi su promatrali Konstantina, i nije bilo nikakve sumnje. Prisutni vojnici i najugledniji iz redova vojske koji su izabrani i pozvani iz vlastitih legija samo u njega su gledali, njime su bili oduševljeni, njega su željeli i za njega se molili (Laktancijeve riječi op. a.).

Laktancije i Eusebije iz Cezareje su bili obični laskavci Konstantinu, u istom stupnju kao i Velej Paterkul prema Tiberiju. Navedeni primjer samo pokazuje pravac kojim se kreću navedena vrela, i kasnija mediavelna mitologija i tradicija o Konstantinu. Sljedeća kategorija vrela koja govore o Konstantinu su ona sekularne, nekršćanske prirode i koja su nastala za vrijeme II. flavijevske dinastije. Riječ je o djelima Aurelija Viktora, Eutropija, Rufija Festa, anonimnog autora djela *Epitome de Caesaribus,* anonimnog autora djela *Origo Constantini* se uglavnom orijentiraju na političku i vojnu historiju bez ulaženja u kulturna i religijska pitanja. I ona daju relativno pozitivnu sliku Konstantina. Izvorna građa o Konstantinu je te prirode, iz razloga što je Konstantin vodio prilično dobru i snažnu propagandističku aktivnost. Konstantin je sebe želio predstavnici kao tvorac novog svijeta, što je (kako je povijest pokazala) i stvarno bio. Iza Konstantina je ostala i velika materijalna zaostavština.

Konstantin je kao novi legalni cezar na zapadu, pod svoj mandat dobio Britaniju, galsko – germanske provincije i Španiju. Pod komandom je imao jednu od najsnažniju armiju rimskog svijeta, onu stacioniranu na rajnskoj granicu. Nakon što je Galerije legitimizirao njegovu poziciju, Konstantin je neko vrijeme ostao u Britaniji kako bi se osigurao sjevernu granicu i završio rekonstrukciju vojnih tabora koju je već započeo njegov otac. Konstantin je brinuo i o britanskoj infrastrukturi, pa je naredio popravku glavnih cesta. Konstantin je onda napustio Britaniju i otišao je u Trier, svoj glavni grad. Franci su pokušali iskoristiti Konstancijevu smrt i napali su rimsko područke u toku zime 306/307. god. n. e. Konstantin je brzo i efikasno reagirao, potpuno ih je porazio zarobivši i dvojicu njihovih vođa Askarika

(*Ascaric*) i Merogaisa (*Merogaisus*). Njih dvojica i mnogi drugi zarobljeni franački ratnici su bačeni zvjerima na zadovoljstvo publike u trierskom amfiteatru. Konstantin je dodatno utvrdio fortifikacije Triera, dao da se podigne masivne terme, a počeo je graditi svoju veliku palatu. Konstantin je inače bio i sponzor mnogih drugih građevinskih projekata širom Galije, posebno u *Augustodunumu* i Arlu. Konstantin je u tim godinama vodio i tolerantnu, iako formalno nije bio kršćanin, politiku prema kršćanstvu. To je od početka radikalno odvajalo Konstantina od galerijske oštre politike prema kršćanima. Konstantin je donio i odlulu o povratu imovine kršćanima, koju su oni izgubili za vrijeme progona. Na zapadu je to uglavnom značilo ponovno otvaranje crkvenih prostora. Konstantin je od početka razvijao i svoju propagandu, a nastojao je zadobiti i utvrditi i podršku zapadnoeuropskog stanovništva. Tu propagandnu aktivnost prate pobjede na granici, graditeljska djelatnosti, panegirici, novac, skulpture. Osjeća se i pojačavanje prezira prema „barbarima". Tako su nakon pobjede nad Alamanima, izdane kovanice koje prikazuju Alamane kako plaču i mole.

Maksencijeva pobuna

Galerije je sada preuredio odnose na zapadu, tako što je Konstantin postao novi cezar, a Valerije Sever august. Ali Konstantinovo aklamiranje od vojske, ohrabrilo je i druge nezadovoljnike, posebno kada se to poveže sa nezadovoljstvom naroda. Suočen sa materijalnim i financijskim potrebama, Galerije je donio odluku o popisu imovine svih podanika, radi njenog oporezivanja. Popis se provodio veoma strogo i striktno, pa su čak mučeni oni koje se sumnjalo da prikrivaju stvarno stanje imovine i ljudi. Galerije je unio i jednu novinu u popis, jer je ovaj put odlučeno i da čitava Italija sa Gradom bude popisana radi namirivanja poreza. I kada su popisivaći počeli svoj posao, pojavilo se otvoreno nezadovoljstvo u Rimu i Italiji. Posebno se to stanje usložnilo kada je došla vijest da se planira raspuštanje pretorijanske garde, koja je tada obnašala ulogu Gradskog garnizona. Došlo je do nemira, i grupa oficira garde, koje Zosim imenuje kao Marcelijana (*Marcellianus*), Marcela (*Marcellus*) i Lucijana (*Lucianus*) predložili su Maksenciju da prihvati carski purpur. Ovi časnici su vjerojatno prosuđivali da je nakon Konstantinovog imenovanja za cezara, red da se purpurom zaogrne i Maksencije. I tako je 28. X. 306. god. n. e. Maksencije javno aklamiran. Za uzvrat je Maksencije obećao donacije Gradskim trupama. Ovaj puč je proveden bez krvi, i Zosim spominje samo jednu žrtvu. Na Maksencijevu stranu je prešao i prefekt Grada. Pučisti su otišli i do Maksimijana, ali je on za sad odbio da se vrati u vlast. Ovo je bio i zadnji put da je pretorijanska garda nekako proizvela za cara.

Maksencije (cc. 278 – 28. X. 312. god. n. e.), sin Maksimijana, vladao od 28. X. 306. do 28. X. 312. god. n. e. Puno vladarsko ime *Marcus Aurelius Valerius Maxentius Augustus*. Maksencije je bio sin Maksimijana i Eutropije. I on je proveo dio mladosti na Dioklecijanovom dvoru, ali za razliku od Konstantina ne postoje podaci da se nalazio na nekoj vojnoj ili administrativnoj dužnosti. On je bio oženjen sa Valerijom Maksimilom (*Valeria Maximilla*), kćerkom Galerija, sa kojom je imao dva sina i to Valerija Romula (*Valerius Romulus*) i jednog nepoznatog imena (možda Aurelije Valerije / *Aurelius Valerius*). Valerija je kao kćerka cara nosila titulu *nobilissima femina*. Nakon imenovanja novih augusta i cezara 305. god. n. e., Maksencije se povukao na jedno imanje blizu Rima.

Maksencije je priznat od srednje i južne Italije, otoka i afričkih provincija. Sjeverna Italija je još uvijek ostala pod kontrolom Severa, zapadnog augusta, čije je sjedište bio Milan. Maksencije u početku nije koristio nazive august ili cezar i samo se nazivao *princeps invictus*/"nepobijeđeni princeps". To je uradio kako ne previše provocirao Galerija. Ali za razliku od slučaja sa Konstantinom, koji bi se mogao promatrati i kao regularno nasljeđivanje, Galerije je odlučio da intervenira oružanim putem. Da je ostavio Maksencija na miru, to bi bio dobar presedan za druge uzurpacije. Uostalom vladajući kolegij se sastoji od četiri, a ne pet članova. A i Maksencije je raspolagao sa manje vojske nego što je imao Konstantin, pa se činio laganim plijenom. Sever je dobio naredbu za napad na Maksencija. Sever je predvodio armiju kojom je samo godinu i po ranije komandovao Maksimijan.

U strahu od značajne armije koju je predvodio Sever, Maksencije je predložio svome ocu zajedničku vlast. Ovaj put je Maksimijan pristao da se vrati u carski kolegij. I u tomu je velika armija pod komandom Severa stigla pred Grad i počela ga opsjedati. Ironijom povijesti, tako su Aurelijanove zidine prvo opkoljene od jedne rimske armije. Na Severovu žalost, vojnici su se pridružili Maksimijanu. Sever je pobjegao u Ravenu, koja je imala neosvojivu poziciju. Maksimijan je obečao da će mu se poštediti život i da će biti tretiran humano ako se mirno preda. To je Sever i uradio u martu ili aprilu 307. god. n. e. Uprkos datom obečanju, Sever je uhapšen i zatvoren u mjestu *Tres Tabernae* (nekih 18 km od Rima). Kada je Galerije izvršio invaziju Italije, Sever je ili pogubljen ili prisiljen da počini samoubistvo 16. IX. 307. god. n. e.

Nakon poraza Severa Maksencije i Maksimijan su preuzeli kontrolu i nad sjevernom Italijom, sve do Alpa i Istre. Sada je morao lično Galerije da dođe sa armijom i da pokuša pobijediti Maksimijana i Maksencija. Sakupljena je jedna golema armija od jedinica iz Ilirika, Podunavlja i Istoka. I tako je u jesen 307. god. n. e. Galerije na čelu te armije provalio u Italiju, sa ciljem gušenja uzurpacije i kažnjavanja odgovornih.

Maksimijanova i Maksencijeva armija su bile slabije od one Galerijeve, pa se iskusni Maksimijan odlučio na strategiju povlaćenja, zatvaranja (sa dostantnim resursima) i utvrđivanja svakog mjesta, grada i utvrde kako bi mogle da budu neosvojive. Tražeći saveznika, Maksimijan je otišao u Galiju kod Konstantina. Tamo je dogovoren brak

Konstantina sa Faustom (živjela 289–326. god. n. e.), kćerkom Maksimijana. Konstantin se razveo od Minervine. Ujedno je odlučeno da se Konstantin uzdigne u rang augusta. Zauzvrat je Konstantin trebao podržati Maksencijevu stvar u Italiji. Dogovor je zapečaćen na ceremonijama u Trieru u kasno ljeto 307. god. n. e. Ipak je ne želeći prekid sa Galerijem, ostao neutralan prilikom upada Galerijeve armije u Italiju. Kako bi imao opravdanje za ne miješanje u italijanske poslove i prije dolaska Maksimijana Konstantin je privremeno boravio u Britaniji. A umjesto slanja trupa kao pomoći za Maksencija, Konstantin je 308. god. n. e. postavivši most kod Kelna, prebacio trupe i izvršio invaziju zemlje Bruktera. Zatim je 310. god. n. e. pokrenuo napad na Franke. Kada nije bio na pohodima protiv Germana, Konstantin je obilazio zemlju i podržavao ekonomiju i umjetnost. Njegovo odbijanje da se aktivno uključi u rat mu je donijelo veliku popularnost naroda.

Rat u Italiji

Iako je Galerije uspio da prodre do grada Narni (nekih 60 rimskih milja od Rima), njegova armija je praktično kontrolirala samo ono područje gdje se nalazila. Uz to je Galerijeva armija bila opkoljena načičkanim nizom utvrđenih pozicija. Ustvari Galerije je veoma slabo poznavao Italiju i Rim nikada u životu nije vidio, pa je pretpostavljao da sje i Rim nije nešto veći od drugih gradova koje je poznavao.

Shvativši poziciju u kojoj se nalazi, Galerije je odlučio da ipak pokuša primijeniti strategiju pomirenja. Poslao je dvojicu svojih oficira sa ponudom o zajedničkoj konferenciji koja bi riješila sporna pitanja, i sa drugim pomirljivim porukama. Ponuda Galerija je bila glat odbijena. Pošto je shvatio nepogodnu situaciju u kojoj se našao, Galerije se odlučio na povlaćenje. Međutim, moral i vjernost njegovih vojnika je bila pomućena ponudom velikog novčanog poklona vojnicima od strane Maksencija. Radi toga je Galerije sa velikim teškoćama sprećavao vojnike da promijene stranu. Frustriran, bijesan i veoma ljut Galerije je odlučio da oslabi stegu i pustio je svoje vojnike da pustoše, pljačkaju, ubijaju, siluju i razaraju sve na što bi naišli u toku povratka u Ilirik. Pošto se Maksimijan i Maksencije nisu usudili da uđu u otvorenu bitku, srednja i sjeverna Italija su prepušene stihiji i osebujnom nasilju zapadno i središnje balkanskih i podunavskih vojnika. Laktancije opisuje ovo pustošenje na sljedeći način: „...dao je (Galerije op. a.) vojnicima dopuštenje da se što je moguće više raspršе i sve pljačkaju i uništavaju, kako bi onaj ko bi ga progonio ostao bez opskrbe. Tako je taj dio Italije kuda se kretala pogubna vojska doživio pustošenje, sve je bilo opljačkano, žene obeščašćene, djevice okaljane, očevi i muževi stavljeni na muke da bi predali svoje kćeri, žene i imetak. Stada sitne i krupne stoke odvodila su se kao plijen

otet od barbara. Na taj se način povukao do svojih područja, pošto je nekada rimski imperator, sada pljačkaš Italije, poput neprijatelja, poput neprijatelja sve opustošio. Nekoć, kada je primio čast augusta, iskazivao je on svoje neprijateljstvo prema rimskom imenu, želјeći ga promijeniti tako da se više ne zove rimski imperij, nego dački imperij." I nešto ranije u svome tekstu (u okviru govora o uvođenju poreza i u Italiji) Laktancije objašnjava (sigurno pretjerano) navodnu mržnju Galerija prema rimskom imenu kao njegovu osvetu radi toga što u vrijeme Trajana njegovi pretci bili kažnjeni od Trajana: „Ono što su nekoć činili pobijeđenima prema ratnom pravu, sada se ovaj (Galerije op. a.) usudio primijeniti protiv Rimljana i rimskih podanika, jer su njegovi pretci bili podvrgnuti procjeni imetka, koju je pobjednički Trajan nametnuo kao kaznu trajno buntovnim Dačanima." Edvard Gibon u svome djelu daje prilično slikovit opis razaranja i pustošenja koja je pretrpila Italija od „sopstvene armije": „Galerijeve legije pružile su veoma žalostan dokaz o svom raspoloženju pustošenjima koja su počinile u povlačenju. Ubijali su, silovali, pljačkali, odvodili Italijanima jata i stada; spaljivali su sela kroz koja su prolazili i nastojali da unište zemlju koju nisu imali snage da pokore". Ovo razaranje će se duboko utisnuti u italijansko sjećanje. Nakon povlaćenja Galerija, i Maksimijan i Maksencije su se ponovo proglasili augustima.

Konferencija u Karnuntumu

Nakon Galerijevog povlačenja, Maksencije je utvrdio svoju vlast u Italiji i afričkim provincijama. Međutim, ubrzo je došao u sukob sa oce. U proljeće 308. god. n. e. Maksimijan je pokušao da detronizira sina na skupštini vojnika u Rimu. Maksimijana je dočekalo neprijatno iznenađenje, jer su prisutne trupe ostale lojalne njegovom sinu. Maksimijan je pobjegao svome zetu Konstantinu.

Galerije je odlučio da riješi pitanje vladajućeg kolegija, sazivanjem konferencije u Karnuntumu u jesen 308. god. n. e. Njoj su prisustvovali i Dioklecijan, Maksimijan i Galerije. Tamo je odlučeno da Maksimijan ponovo ode u mirovinu, te da se ne prizna Konstantinu titula augusta i da ostane i nadalje cezar, potvrđeno je i da Maksencije nije legitimni vladar nego uzurpator, te da se na mjesto novog augusta zapada imenuje Licinije, stari ratni drug Galerija. Odluke konferencije nije prihvatio Konstantin, Maksimin Daja je bio frustriran da je on zaobiđen u napredovanju u koristi Licinija pa je zahtijevao i da i njega Galerije proglasi augustom. Kao kompromis Galerije je predložio da se i Maksimin Daja i Konstantin nazivaju *filius augusti* / „sin augusta", ali nijedan od njih nije ovo prihvatio. Maksimin Daja je naziv august uzeo za vrijeme kampanje protiv sasanidskog Irana. Od proljeća 310. god. n. e. Galerije je ipak i njih dvojicu nazivao augustima.

Licinije (cc. 263. – 325. god. n. e.), vladao kao august na zapadu od 11. XI. 308. do 313. god. n. e., a od 313. do 324. god. n. e. kao august na istoku. Puno vladarsko ime *Caius Valerius Licinianus Licinius Augustus.* I Licinije je porijeklom iz Gornje Mezije i od djetinjstva je bio prijatelj Galerija sa kojim je učestvovao u iranskom ratu. Licinije je bio od visokog Galerijevog povjerenja, pa ga je 307. god. n. e. ovaj poslao kao osobnog izaslanika Maksenciju radi pregovora. Licinije je po svome uzdizanju na rang augusta na upravu dobio balkansko – podunavske provincije.

Galerijeva supruga i Dioklecijanova kćerka Valerija je 208. god. n. e. dobila počasne nazive auguste i *mater castrorum*. Pošto sa Galerijem nije imala djece, ona je adoptirala Kandidijana. Inače po njoj nazvana jedna od panonskih provincija uređenih po dioklecijanovskom modelu.

Portret Valerije na aversu jednog novčića.
Na ovom novčiću se Valerija titulira kao augusta.

Maksimijan se početkom 309. god. n. e. vratio na dvor Konstantina koji je jedini bio voljan da ga prihvati. Međutim, Maksimijan željan vlasti nije se mirio sa svojom pozicijom. Naredne 310. god. n. e. Konstantin je poveo kampanju protiva Franaka, a Maksimijan je poslan sa dijelom trupa na jug u Arl u svrhu priprema za odbranu južne Galije od potencijalnih Maksencijevih napada. Tamo je Maksimijan odlučio da preuzme vlast i proglasio je da je Konstantin mrtav, što se ubrzo pokazalo netačnim. I pored obećanja o bogatom daru, veći dio Konstantinovih vojnika je ostao lojalan svome augustu. Maksimijan je bio prisiljen da bježi. Kada je Konstantin saznao o pobuni, napustio je franačku kampanju i krenuo je na jug sa dostatnim trupama. Maksimijan je

pobjegao u Masiliju, ali su i njeni stanovnici bili lojalni Konstantinu i otvorili su njemu vrata. Maksimijan je bio uhapšen i prekoren zbog svojih prestupa. Konstantin mu je ipak pokazao milost, ali snažno ga podržavajući da izvrši samoubistvo što je Maksimijan i izvršio u julu 310. god. n. e. I pored ranijeg neslaganja sa ocem, nakon Maksimijanovog samoubistva, Maksencije se želio prikazao kao odani sin koji želi da osveti smrt oca. On je dao kovati novac sa prikazom deificiranog Maksimijana.

Konstantin je ispočetka prezentirao samoubstvo kao neželjenu familijsku tragediju. Međutim, od 311. god. n. e. konstantijanska propaganda je širila drugačiju verziju. Prema toj verziji, Konstantin mu je oprostio pokušaj državnog udara. Međutim, i pored toga, Maksimijan je i dalje planirao da ubije Konstantina dok spava. Fausta je saznala za to i upozorila je Konstantina koji je u svoj krevet postavio jednog eunuha. Maksimijan je nakon što ubio eunuha i tako otkriven, ponuđeno mu je da izvrši samoubistvo što je on i prihvatio. Konstantin je i proglasio *damnatio memoriae* na Maksimijana. Sjećanje na Maksimijana je bilo rehabilitirano nakon bitke kod Milvijskog mosta. Dok je poništena Maksencijeva odluka o deifikaciji, kasnije (317. god. n. e. ?) je ipak Maksimijan ponovo oficijelno deificiran, pa se on kao *divus* počeo pojavljivati na Konstantinovim novcima.

Maksimijanova smrt je označila i promjenu konstantinijanske propagande. Konstantin nije više mogao računati na vezu sa augustom iz prve „tetrahije“, pa je morao tražiti neki drugi izvor svoga legitimiteta. I tako je stvorena dinastička veza Konstantina sa Klaudijem II. ovo je značilo i raskid Konstantina sa „tetrahijskom“ dinastijom, i prelaz na starije tačke legitimiteta. Dolazi i do pomjeranja fokusa sa „tetrahijskog“ obožavanja Jupitera i Herakla. Sada se proklamira da je Konstantin doživio božansku viziju Apolona i boginje Pobjede koji mu dodjeljuju lovorove vijence. To se jasno odgleda i na predstavama sa novca. U počecima vladavine Konstantin oglašava Marsa kao svoga patrona, da bi od 310. god. n. e. Mars bio zamijenjen sa „Nepobjedivim Suncem“, koji se često identificirao i sa Apolonom. U tim godinama ništa ne ukazuje na kasniju prokršćansku politiku.

Galerijeva smrt

Dok se pitanje vrhovne vlasti pokušavalo riješiti pregovorima i konspiracijama, i sam Maksencije se suočio da pobunama. Tako se krajem 309. god. n. e. pobunio u Kartagini Lucije Domicije Aleksandar / *Lucius Domitius Alexander*. Tako su se otcijepile od Maksencija sjevernoafričke provincije. Izgledalo je da rimski svijet pocijepanih na čitav niz međusobno ratujućih dijelova. Konstantin u Zapadnoj Europi, Maksencije u Italiji, Licinije na Balkanu i Podunavlju, Galerije u Maloj Aziji i Maksimin Daja u Siriji, Mesopotamiji i Egiptu.

Domicije je možda bio frigijskog porijekla i bio je afrički vikar, kada je Maksencije zahtijevao da mu pošalje sina kao neku vrstu garancije za Domicijevu lojalnost. To je Domicije odbio i sam se proglastio za cara. Zosim daje dosta detaljan, ali i pomalo konfuzan opis dešavanja vezanih za ovu uzurpaciju. Moguće je pretpostaviti i da je ova uzurpacija bila i posljedica zavade Maksimijana sa Maksencije. Domicije je pored afričkih provincija kontrolirao i Sardiniju. Postoji jedno epigrafsko svjedočanstvo (*CIL* VIII 22183) da je Domicije sklopio i savezništvo sa Konstantinom. Odvajanje Afrike je bila ozbiljna opasnost za Maksencija, jer je ova plodna regija namirnicama snabdjevala Rim i Italiju. Kako bi se ugušila pobuna u Africi, Maksencije je poslao svoga pretorijanskog prefekta Gaja Ceionija Rufija Volusijana (*Caius Caeionius Rufius Volusianus*) i izvjesnog Zenasa. Domicije je poražen, zarobljen i pogubljen. Po svemu sudeći afrička armija nije pružila bap dostojan otpor. Izvršena je velika konfiskacija imovine pobunjenika. Pored bogatstva u Rim je donesena i velika količina žita.

Folils od Domicijana iz kartaginske kovnice. Na aversu portret Domicijan. Na reversu antropomorfni prikaz Kartagine.

U ovom (309. god. n. e.) periodu je i umro Maksencijev sin Valerije Romul i sahranjen je u mauzoleju u Maksencijevoj vili na *Via Appia*. Blizu svoje vile Maksencije je dao i da se izgradi i po njemu nazvani cirkus. Valerije Romul je bio i deificiran, a otac mu je posvetio hram božanskog Romula na Forumu.

Licinije je 310. god. n. e. poveo rat na Sarmate, nanijevši im težak poraz. Nakon toga je Licinije pokrenuo armiju prema Maksenciju, zauzevši Istru. Međutim, morao je zaustaviti kampanju zbog Galerijeve teške bolesti i očekivane smrti. Galerije je kao *primus inter pares* uspijevao da nekako od sporazuma u Karnuntumu održava mir. U te tri godine Galerije se posvetio i javnim radovima. Tako su prekomjerne vode jezera Balaton puštene u Dunav, a i raskrčavana je gusta šuma oko jezera. Galerije je obolio od veoma teške bolesti, od koje je

preminuo krajem aprila ili početkom maja 311. god. n. e. Sahranjen je u *Felix Romuliana* / Gamzigradu.

Grob mladog Romula.

Felix Romuliana / Gamzigrad

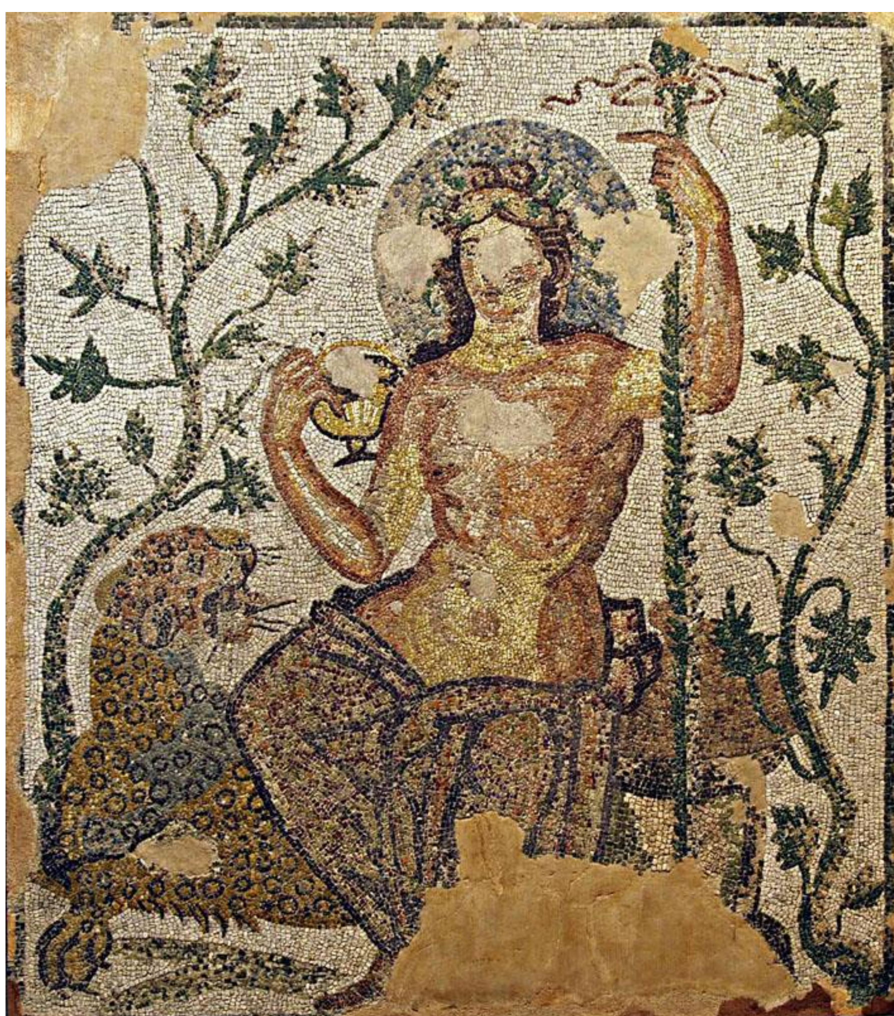
Kompleks antičkih zgrada i objekata u Gamzigradu predstavlja Galerijevu rezidenciju. Nazvan je *Felix Romuliana* po Galerijevoj majci Romuli. Najvjerojatnije je Galerije dao mu se izgradi kompleks, u koji bi se on povukao kao i Dioklecijan u Split kada za to dođe vrijeme. Smrt je ipak bila brža i Galerije je preminuo, a onda su mu posmrtni ostaci preneseni u Gamzigrad. Po svemu sudeći kompleks nije nikada u potpunosti završen. Kasniji dominusi su ovaj kompleks prepustili crkvi, a u toku V. st. n. e. je bio napadan i razaran. Justinijan je dao u VI. st. st. n. e. da se Gamzigrad obnovi kao utvrda u sustavu limesa. Sa slavenskim naseljavanjem, Gamzigrad je u potpunosti napušten.

Felix Romuliana je bila močna palata, sa oko 20 utvrđenih kula. Unutar su se nalazili: raskošna palata, dva nekršćanska hram, tri hrišćanske crkve i druge građevine. Podni mozaici se smatraju ravnima najboljim ostvarenjima kasnoantičkog doba u Evropi.

Felix Romuliana gledano iz zraka.

Interesovanje za antičke ruševine u Gamzigradu je počelo već od sredine XIX. st. n. e., da bi se početkom XX. stoljeća interesovanje za ovaj jedinstveni spomenik antičke civilizacije potpuno ugasilo. Tek posle II. svjetskog rata obnovljeno je interesovanje za Gamzigrad, a 1953. god. su i započela ozbiljnija arheološka istraživanja. Sve nedoumice vezane za ovaj kompleks su nestale 23. VI. 1984. god. kada je pronađen natpis *Felix Romuliana*. Danas je i izvesno da su Galerije i njegova majka Romula sahranjeni u blizini Gamzigrada, na lokalitetu „Magura". Ovde su otkrivene dve zidane grobnice, bogato ukrašene arhitektonskom plastikom, i dve humke sa lomačama na kojima je izvršeno spaljivanje i apoteoza dominusa i njegove majke. Gamzigrad se od 29. VI. 2007. god. nalazi na UNESCO listi svjetske baštine.

Mozaik koji predstavlja Dionisa iz *Felix Romuliana*.

Mozaik iz *Felix Romuliana*

Dva bloka

Galerijeva smrt je predstavljala i konačni raspad onoga što je ostalo od “tetrahije”. Sada nastupa vrijeme stvaranja blokova između pretendenata i sukladno tome i građanski rat. Četiri su bila tada glavna „igrača”: Konstantin koji je upravljao zapadnom Europom, Maksencije u Italiji i Africi, Licinije na Balkanu i Podunavlju i Maloj Aziji, Maksimin Daja u Siriji i Egiptu.

Maksencije se pripremao za rat, i to protiv Konstantina. Utvrđivana je sjeverna Italij, pokušao se približiti i kršćanskoj populaciji dozvoljavajući rimskoj crkvi da izabere i novog episkopa po imenu Eusebije. Međutim, njegova rana popularnost u Italiji se počela značajno smanjivati uslijed povećanja poreza i ekonomske i trgovinske depresije. U proljeće 311. godine n. e. Maksencije je izvršio mobilizaciju svojih snaga, iskorištavajući Licinijevu zauzetost zbog odnosa Maksiminom Dajom. Maksimin Daja je iskoristio Galerijevu smrt i iznenada je zauzeo Malu Aziji. Ubrzo je i dogovoren i između Maksimina Daje i Liciniji i to na brodu koji se nalazio na sredini Bosfora. Po tome sporazumu granica između Licinijeve sfere i Maksimina Daje sfere su bili Bosfor, Propontida i Helespont.

Maksencije je onda objavio rat Konstantinu, a kao povod mu je poslužila smrt oca kojeg je on kao želio osvetiti. Maksencije je vjerojatno želio da iznenadi Konstantina svojom inicijativom i objavom rata. Konstantin nije ništa prepuštao slučaju, i kako bi spriječio da Maksencije sklopi savez Licinijem, Konstantin je požurio i uspio je u zimu 311./312. god. n. e. stvoriti vojni blok sa Licinijem. U okviru pakta dogovoreno je i da Licinije oženi Konstantinovu polusestru Konstanciju. Nasuprot njima Maksimin Daja je poslao svoje izaslanike Maksenciju nudeći savezništvo, tako što bi Maksencije bio oficijelno priznat u zamjenu za vojnu pomoć. Maksencije je prihvatio i tako su nastala dva vojna bloka u rimskom svijetu. Najbliži Konstantinovi savjetnici i zapovjednici su bili mišljenja da ne treba ići u preventivni napad na Maksencija, a i haruspici su ito preporučavali, jer su žrtvene životinje pokazale nepovoljne znake. Konstantin je sve ovo ignorirao i u rano proljeće 312. god. n. e. Konstantin je prešao Kotijske Alpe sa armijom od oko 40.000 pripadnika. Samo kvantitativno gledano, Maksencije je imao veću vojsku, ali Konstantinova armija je bila kvalitetnija, sastavljena od veterana sa rajnske i britanske granice.

Približavajući se gradu *Augusta Taurinorum* (današnji Torino), Konstantinova armija se susrela sa brojnom Maksencijevom teško naoružanom konjicom. Bitka se završila pobjedonosno po Konstantina, a i Torino je prešo na njegovu stranu. Uskoro su i drugi sjevernoitalijanski gradovi i zajednice prešle na stranu Konstantina. Vrhunac je bio prelazak Milana. U tome gradu Konstantin i njegova armija su se odmorili do sredine ljeta 312. god. n. e. Nakon toga su došli do Verona, gdje se u blizini nalazila velika Maksencijeva armija pod komandom Ruricija Pompejana (*Ruricius Pompeianus*), tadašnjeg Maksencijevog pretorijanskog prefekta. Nakon niza manevriranja, Konstantinova armija je na kraju

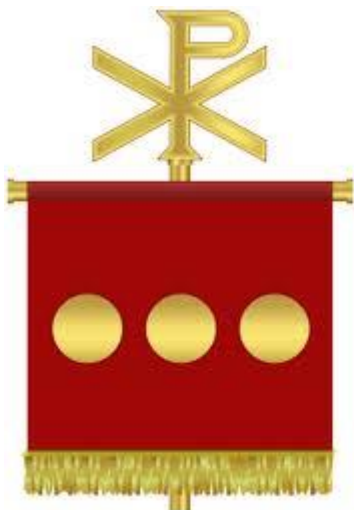
izvojevala pobjedu; Ruricije je poginuo a njegova armija slomljena. Ubrzo se i Verona predala, a za njom i niz drugih gradova. Put za Rim je sada za Konstantinovu armiju bio otvoren.

Maksencije se pipremao da i na Konstantinovu armiju primijeni istu strategiju koju je koristio protiv Severa i Galerija. On se zatvorio u Rim i pripremao za opsadu. Glavna preostala snaga Maksencija je bila pretorijanska garda. Maksencije je i naredio da se poruše svi mostovi na Tibru, čime je ostavio središnju Italiju nebranjenom. Konstantin je napredovao polako duž *Via Flaminia*. Maksencije je zbog niza poraza postajao sve slabiji, a njegov autoritet je smanjen na minimum. Na trkama održanim 27. X. 312. god. n. e. masa se otvoreno rugala Maksenciju. Ovo je bio Laktancijev podatak, pa je moguće da je pisac namjerno prenaglasio nezadovoljstva mase.

Maksencije iznenada mijenja prvotnu strategiju i sada se odlučuje za bitku na otvorenom. Razlozi takve promjene su nepoznati, i več antički pisci davali svoja objašnjenja Na šestogodišnjicu svoje (28. X. 312. god. n. e.) vladavine Maksencije je zatražio savjet u "Sibilskim knjigama". Odgovor je glasio da će neprijatelj Rimljana umrijeti. Maksencije je krenuo sa vojskom u susret Konstantinovoj armiji. Obje armije su se srele sjeverno od Grada na *Via Flaminia*.

XP monogram na nebu?

Prije bitke Konstantin je donio jednu vrlo iznenađujuću naredbu za svoju armiju. Po Laktanciju : "U snu bude Konstantin opomenut neka na štitove svojih vojnika stavi nebeski Božji znak i neka tako otpočne boj. Poslušavši taj nalog, naslikao je nakošeno slovo X, zaokruženo pri vrhu i tako naznačio na štitovima Krista." Eusebije iz Cezareje daje dva izvještaja o bitci i Konstantinovom znaku. Prva, kraća koja se nalazi u njegovoj historiji kršćanske crkve, ne spominje bilo kakvu viziju koju je Konstantin doživio. U kasnijem djelu o životu Konstantina, Eusebije daje prilično detaljan izvještaj o ovim dešavanjima. Po drugoj, široj verziji, dok je Konstantin sa svojom armijom marširao, pogledao je u nebo i vidio svjetlosni krst i sa porukom na grčkom: Ἐν Τούτῳ Νίκα, koja se na latinski tradicionalno prevodi kao: *In hoc signo vinces*: ("sa ovim znakom, ti ćeš podjediti"). Međutim doslovan prijevod poruke na grčkom je: „sa ovim pobijedi". Eusebije zatim navodi da Konstantin nije bio siguran u značenje onoga što je vidio na nebu, i u toku naredne noći on je sanjao Krista koji mu objašnjava da bi trebao koristiti taj znak protiv neprijatelja. Eusebije smješta san u narednu noć, kada se Krist pojavio sa istim nebeskim znakom, rekavši mu da napravi navedeni simbol (*labarum;* λάβαρον) za svoju armiju. Eusebije izrijekom navodi da je drugu verziju čuo od samoga Konstantina.

Labarum (slika sa lijeve strane) je zastava/*vexillum* na kojoj se nalazi i monogram (slika desno) imena Krist nastao spajanjem prva dva grčka slova u imenu Krist = XP od ΧΡΙΣΤΟΣ. Kasnije su se monogram i *labarum* smatrali sinonimima.

Sama priča je možda rezultat propagande Konstantina, jer verzije Laktancija i Konstantina nisu baš podudarne. Uostalom, u ovim pričama ni samom Konstantinu u početku nije baš bilo jasno šta je vidio. Ut to, pitanje je šta je to po Laktanciju „simbol Krista". Još uvijek nema izvjesnog dokaza ni da su se grčka slova XP u vidu monograma koristila kao neka vrsta kršćanskog znaka prije Konstrantina. Samim tim se postavlja pitanje pa kako su znali da je ono što je Konstantin vidio na nebu ili usnio bio simbol XP. Nastarije pojavljivanje XP monograma je na srebrnom konstantinijanskom srebrenjaku iz cc 317. godine n. e. Konstantin je intenzivnije koristio XP monogram i *labarum* tek kasnije u vrijeme rata sa Licinijem. Labarum monogram XP se ne pojavljuje ni na slavoluku od Konstantina, koji je podignut nekoliko godina nakon vizije Konstantina. Uostalom ni sam Konstantin nije tada javno ispoljavao svoju veliku privrženost kršćanstvu, iz razloga što se još uvijek dvoumio ili iz političkog oportunizma. Moguće je da je Konstantin na nebu vidio nešto, što su mu njegovi kršćanski pratioci objasnili kao njihov znak.

Postoji više teorija o tome šta je video ili sanjao Konstantin (ako je uopće video ili sanjao nešto). Eusebijev opis vizije se može po jednoj teoriji objasniti tipom solarnog halo efekta zvanim "sunčev pas". Riječ je o meterološkom fenomenu koji može proizvoditi slične efekte, a koji su kasnije kršćani i Konstantin modelirali kako bi odgovarao čitavoj legendi. Druga teorija je ona njemačkog astronoma Fritza Heilanda koji nudi interpretaciju po kojoj se u jesen 312. god. n. e. desio jedan neuobičajeni spektakl. Riječ je o bliskom poravnanju tri svjetle planete (Mars, Saturn i Jupiter), na noćnom nebu iznad jugozapadnog horizontal, pozicioniranom duž linije od cc 20 stepeni jednog od drugog na granici sazvježđa Jarca i

Strijelca. Treću teoriju daje George Latura teoriji, koji tvrdi da je Platonov vidljivi Bog iz njegovog djela *Timaeus*, ustvari križanje Mlečnog puta i Zodijačke svjetlosti. Riječ je o rijetkom prikazivanju bitnim za "paganska" vjerovanja, a koji su kršćanski episkopi interpretirali u kršćanski symbol. Četvrta teorija je ona švedskog geologa Jensa Ormoa da je sve to posljedica toga što je Konstantin svjedočio dnevnom efektu kretanja meteorite kroz Zemljinu atmosferu, a da je Sirente krater u pokrajini Abruzzo rezultat pada toga meteorita.

Da je Konstantinova vizija bila na neki način povezana sa nekim astronomsko – atmosferskim fenomenima sa suncem kao učesnikom, možda bi govorile i sljedeće činjenice. Novci Konstantina koji ga prikazuju kao pratioca sunčevog božanstva su bili kovani već 313. god. n. e. Sol (božanstvo sunca) je često prikazivano sa nimbusem, halo / ἅλως ili areolom (riječ je o prstenu svjetla ili vatre oko nekog božanstva ili svete osobe). Sve do 325/326. god. n. e. Konstantinovi novci nose prikaze prikaze Sola, božanstva sunca. Inače su kultovi "Nepobjedivog sunca" i Mitre bili veoma popularni među vojnicima. Zanimljivo je da je i Konstantinov slavoluk podignut kako bi bila u skladu sa kolosalnom statuom"Nepobjedivog sunca". Na reljefnim prikazima sa slavoluka nalaze se na tri mjesta i figure Sola, božanstva sunca. Na slavoluku nema nikakvih kršćanskih simbola, ali ima prikaza boginje Pobjede i za vrijeme njegovog posvećivanja su izvršena žrtvovanja bogovima Apolonu, Dijani i Herkulu. Potpuno je jasno da neposredno nakon bitke kod Milvijskog mosta Konstantin izražava značajnu povezanost sa kultom "Nepobjedivog sunca", a ne sa kršćanstvom. Konstantin je inače 7. III. 321. god. n. e. izdao i dekret po kojem stari drevni rimski "dan boga sunca" (*dies Solis*; na engleskom Sunday) postaje novi rimski praznik za odmor i za kršćane i za nekršćane. I tako je zahvaljujući ovom Konstantinovom ediktu nedjelja postala neradni dan, dan odmora.

Novčić kovan 313. god. n. e. sa prikazom
Konstantina kao pratioca božanstva sunca.

Zaključak koji se može izvući iz opisa dešavanja vezanih za Konstantinovu “viziju” je sljedeći. Pod uvjetom da je stvarno Konstantin nešto vidio, onda bi se to objasnilo kao astronomsko – atmosferski fenomen u kojem je sunce imalo vidljiv položaj. Ni samom Konstantinu, inače osobi sa znatiželjnim karakterom, nije u početku sve to bilo najjasnije.

Konstantin, koji je vjerojatno i sam imao već izgrađene sinkretičke poglede je izgleda to tumačio kao neku mješavinu “sunčeve religije” i kršćanstva. U početku je uteg više bio na strani sunčevog božanstva, a kasnije kako se profilirala njegova prokršćanska pozicija uz prisustvo kršćanskih prvaka uteg se definitivno pomjerio na kršćansku stranu. Nesumnjivo je ovo pomjeranje i konačno oblikovanje mita o monogramu PX rezultat i najviše tih kršćanskih uglednika i prvaka kojih je u Konstantinovoj blizini bilo sve više. Naravno to pomjeranje je praćeno sa velikom dozom sinkretizma i asimiliranja pojedinih elemenata iz kulta sunca. To je bilo moguće jer su kršćanski prvaci i svećenici dosta toga asimilirali iz „kulta sunca” , kao što je slavljenje nedjelje i posebno 25. XII. Posljednje spomenuti datum je u predkršćansko vrijeme bio praznik boga Sunca, a onda su kršćanski moćnici, kada su vidjeli da narod slavi ovaj sunčev festival, jednostavno taj datum proglasili za dan kada se rodio Isus. U znanosti postoji i drugačije mišljenje po kojem je ovaj datum uzet za rođenje Isusa. Po tom mišljenju Isus je začet 25. III., pa bi se nakon devet mjeseci rodio, slučajno ili ne, na festival Sunca. Uostalom u ovom ranokršćanskom periodu Isus je nekada bio povezivan sa suncem i njegovom svjetlošću.

Po svemu sudeći Konstantinovo približavanje kršćanstvu više treba promatrati kao proces koji traje decenijama, a ne kao neko iznenadno preobraćenje, kako se često misli u pučkom vjerovanju i pojedinim historiografskim djelima. Pa i čak kada su sa novčića, izdavanih u Konstantinovo ime, nestali „paganski motivi” kršćanski motivi se pojavljuju samo kao Konstantinovi osobni atributi i to XP momogram ili *labarum* između njegovih ruku, ali nikada sami. Izvorna građa jasno pokazuje da se Konstantin prema kršćanstvu odnosio u smislu njegove korisnosti za njega i njegovu armiju, a ne privućen dogmatskim i teološkim postavkama. Tako je on postajao sve više kršćanin, dok su se nizale njegove pobjede, jer se obraćao kršćanskom Bogu za pomoć. Konstantin je do smrti nosio i drevnu titulu *pontifex maximus*, vrhovnog svećenika rimske religije. Uostalom tu titulu su nosili i naredni dominusi, sve do Gracijana.

Bitka kod Milvijskog mosta 28. X. 312. god. n. e. i Konstantin u Rimu

Do bitke između Maksencijevih i Konstantinovih armija je došlo kod Milvijskog mosta (*Ponte Milvio*) preko kojeg je *Via Flaminia* premošćavala Tibar. Držati most u svojim rukama je bilo krucijalno za Maksencija, jer bi tako Konstantinovim trupama bio

onemogućen proboj prema Rimu. Sam most je bio djelimično oštećen, pa se digao i drveni, pontonski most kako bi se Maksencijeva vojska prebacila na drugu stranu.

Milvijski most danas.

Ubrzo je došlo do bitke u kojoj je Konstantinova armija izvojevala odlučujuću pobjedu. Bitka je bila krtka, ali ogorčena. Bitka je odlučena kada su probijene linije Maksencijevih vojnika i on odlučio da se povuće i to preko mosta koji mu je bio jedini izlaz ka Rimu. Na kraju je i sam most kolabirao, ostavljajući dio Maksencijeve armije odsjećen. Veoma hrabro, herojski i postojano su se borili pripadnici pretorijanske garde i konjičke garde. To je bila posljednja bitka pretorijanske garde koja je ovog oktobarskog dana dostojanstveno otišla u povijest. I Maksencije je poginuo u bitci, tako što se utopio u rijeci.

Konstantin je u Rim ušao 29. X. 312. god. n. e. Maksencijevo tijelo je bilo izvučeno iz rijeke kako bi mu se odrubila glava. Sa odrubljenom glavom se onda paradiralo ulicama Rima, kako bi je svi vidjeli. Nakon toga, ta glava je poslana u Kartaginu kao dokaz o porazu Maksencija. Afrika je bez borbe prešla na stranu Konstantina. Sada se čitav zapadni dio nalazio u rukama Konstantina. Kao iskusni političar Konstantin je nakon zauzimanja Rima, vodio politiku pomirenja i saradnje. Pažljivo je pazio koje poruke šalje, prema kome i zašto. Ostavljao je utisak otvorene osobe spremne na poštivanje „starih prava”, šta god to značilo u kontekstu dominata. Senatorima je obečao da će obnoviti njihove ranije privilegije, a nije ni javno promovirao bilo kakve religijske poruke ili određenja. Senat mu je zauzvrat dodijelio pravo prvog imena, što je značilo da će njegovo ime biti prvo spomenuto na svim zvaničnim dokumentima. Konstantin je povratio od Maksencija konfisciranu imovinu, pozvao nazad prognanike i oslobodio od Maksencija uhapšene građane.

Umjetnička slika sa romantiziranim viđenjem bitke kod Milvijskog mosta. Autori Gérard Audran i Charles le Brun. Nastala 1666. god. Danas se nalazi u Getty Research Institute u Los Anđelesu.

Nije bilo ni osvete prema Maksencijevim pristalica. Ipak su pretorijanska garda i konjička garda (*equites singulares*) raspuštene, čime je iz oružanih snaga izbacio Maksencijeve pristalice. II. legija Parthica je izmještena iz Albe i ostatak Maksencijeve vojske je prekomandovan na rajnsku granicu. Sudbina Valerije, supruge Maksencija, je nepoznat i o njoj se nakon bitke kod Milvijskog mosta ništa više ne zna. Sjećanju na Maksencija je pokušano zadavanje značajnog udarca. Prvo je njemu dosuđena *damnatio memoriae* i anulirane su njegove odluke i reskripti (*rescissio actorum*). Konstantin je i uzurpirao i prisvojio sve Maksencijeve značajne gradnje u Rimu, uključujući i hram Romula i Maksencijevu baziliku. Tim jednostavnim činom je pokušao učiniti da Maksencijevo bude zaboravljeno i preslojeno njegovim imenom. U tome nije uspio. Konstantinijanska snažna propaganda, a na koju se komotno naslonila i kršćanska propaganda i historiografija, je Maksencija predstavljala kao nekog zločinca, okrutnog i krvoločnog, te nemoralnog i nesposobnog tiranina a Konstantina kao idealiziranog oslobodioca (*liberator*) od te "tiranije". Činjenica je da Maksencije nije vršio progone kršćana, ali je kasnija propaganda prikazivala kako se Maksencije neprijateljski odnosio prema kršćanstvu. To je uzrokovano kako bi se dobila što je moguće više crno – bijela slika rata Konstantina i Maksencija, u kojoj je po propagandi i kršćanskoj historiografiji njen junak Konstantin morao da bude suočen samo sa najgorim antipodom.Takva slika je dominirala sve do u duboko u XX. st., kada je kritička analiza uspjela donijeti uravnoteženiju i tačniju sliku.

U decembru 2006. god. italijanski arheolozi su objavili da su u iskopavanju blizu Palatina, našli neke nalaze u drvenim sanducima. Te nalaze su oni identificirali kao carske regalia, koja su možda pripadala Maksenciju. Ti nalazi se danas nalaze u Muzeo Nazionale Romano u Palazzo Massimo alle Terme.

Konstantin je i sa svoje strane nešto gradio, pa je povećao kapacitet mjesta u *Circus Maximus*. Bivša baza konjičke garde je 9. XI. 312. god. n. e. izabrana da se na njoj razvije Lateranska bazilika.

Milanski „edikt" / *Edictum Mediolanense*

Konstantin i Licinije su se u martu 313. god. n. e. sastali u Milanu. Tom prilikom Licinije je oženio Flaviju Juliju Konstanciju, polusestru Konstantina. U Milanu su Konstantin i Licinije su donijeli zajedničku odluku, koja je danas poznata kao Milanski „edikt". Riječ je o dokumentu koji u svojim djelima spominju Laktancije i Eusebije iz Cezareje, sa određenim razlikama u prezentiranim tekstovima dokumenta. Neka suštinska pitanja vezana za ovaj dokument su još uvijek otvorena; npr. da li je sam dokument bio izdan u vidu zajedničkog edikta Konstantina i Licinija, ili je riječ o nekom drugom tipu

dokumenta. Dokument koji se naziva Milanski „edikt” nije izgleda nikada bio u formi epigrafskog spomenika. Verzija koja se nalazi kod Laktancija nije bila u formi edikta, nego je to bilo pismo (izdato u Nikomediji 13. VI. 313. god. n. e.) Licinija namjesniku Bitinije. Eusebijeva verzija (djela o crkvenoj povijesti) potekla je iz kopije dokumenta koja je objavljena u rano ljeto 313. god. n. e. vjerojatno u samoj Cezareji. Zanimljivo je da u drugom djelu (o Konstantinovom životu) u kome spominje navedeni dokument, u potpunost briše Licinija. Tako izgleda da je samo Konstantin izdao ovaj dokument, jer je Licinije zbog rata sa Licinijevim i Eusebijevim „herojem” Konstantinom prikazan, po istom šablonu kao Maksencije, kao zločinac, tiranin...itd... Moguće je da je Milanski „edikt” izdan i kako bi se oslabila pozicija Maksimina Daje na istoku, gdje je živila ubjedljiva većina kršćana. To i objašnjava činjenicu da su njegove objavljene verzije vezane za istočne provincije.

Maksimin Daja je zadržao antikršćanski stav, i radi toga je smatran lošim i zlim vladarem u kršćanskoj publistici. On je i obnovio progone, koje je svojim ediktom Galerije zaustavio, kao odgovor na zahtjeve antikršćanskih gradskih autoriteta ili stanovništva određenog grada i zajednice. O tim zahtjevima i dobijenim odgovorima podatke daju i Eusebije iz Cezareje i pronađeni epigrafski spomenici. Ipak nakon pobjede Konstantina nad Maksencijem, Maksimin Daja je ublažio antikršćansku retoriku i djelovanje. U samo predvečerje rata sa Licinijem, Maksimin Daja je ponovo obnovio Galerijev edikt, a pred svoj konačni kraj, Maksimin Daja je izdao edikt o toleranciji, dajući kršćanima pravo okupljanja, građenja crkvi i povratak konfiscirane imovine.

Ova odluka nazvana Milanski „edikt” je ustvari bila nadogradnja Galerijeve odluke koja je oficijelno dozvoljavala slobodu ispovijedanja i djelovanja kršćanima. U javnosti se pogrešno smatra da je riječ o ustanovljavanju kršćanska kao dominantne religije. Ustvari ovim dokumentom se uvodi tolerancija za kršćane, koji postaju ravnopravni sa ostalim religijskim zajednicama. Iako je kako vrijeme bude odmicalo Konstantin sve više bio naklonjeniji kršćanstvu, čak ga i promovirajući, načelo tolerancije za sve je ostalo. Laktancijev tekst dokumenta: „ Nakon što smo se ja, Konstantin august, kao i ja, Licinije august, sretno sastali u Milanu i razmotrili sve poslove koji se tiču javne dobrobiti i sigurnosti, među ostalim smo stvarima, koje će biti na korist većini ljudi, zaključili da prije svega moramo dati odredbe pomoću kojih se održava štovanje božanstava, da bismo i kršćanima kao i svima ostalima omogućili slobodu vjere, tako da bi sva božanska bića što sjede na nebeskom prijestolju nama i svima ostalima što se nalaze pod našom vlašću bila prijateljska i milostiva. Stoga smo korisnim i ispravnim smatrali da treba donijeti takvu odluku po kojoj se ta mogućnost neće uskratiti nikome, bilo da se taj preda obdržavanju kršćanskih nazora ili onoj vjeri koju sebi smatra najprikladnijom, kako bi nam najviše božanstvo, koje slobodnom voljom štujemo, moglo u svemu pružiti uobičajenu naklonost i dobrohotnost. Neka znade tvoja Odanost da smo mi

odredili da su posve odbačeni svi uvjeti koji su prijašnjim proglasima o kršćanima stizali na tvoj ured i da treba odstraniti sve ono što potpuno naopakim i tuđim našoj Milostivosti, tako da sada svaki pojedinac slobodno i nesmetano može slijediti kršćansku vjeru, bez ikakva straha da će u tome biti ometan. Mi smo smatrali da moramo Tvojoj Brižnosti iscrpno staviti do znanja, kako bi Ti jasno uvidio, da smo tim istim kršćanskim dopustili potpuno i slobodno svjedočenje njihove vjere. A budući da jasno uviđaš da smo to njima odobrili, Tvoja odanost shvaća da smo i ostalima dopustili slično otvoreno i neograničeno štovanje njihove vjere u interesu mira u naše vrijeme, tako da u čašćenju onoga što odabere svatko ima neograničenu slobodu. To smo učinili kako ne bi izgledalo da mi imalo podcjenjujemo bilo koje štovanje ili vjeru. I, osim toga, mi smo što se tiče kršćanske zajednice odredili i sljedeće: ako se pokaže da je netko u proteklom razdoblju iz naše ili čije druge riznice kupio mjesta u kojima su se kršćani prije običavali i skupljati – a čemu su na Tvoju revnost stizali dopisi u skladu sa prije utvrđenim propisima – ista se mjesta moraju vratiti kršćanima bez ikakve naplate ili bilo kakva odštetnog zahtjeva, izostavljajući svako osujećivanje i dvoznačnost. Ako je pak netko takva mjesta dobio na dar, također ih mora slično što brže vratiti istim kršćanima. I oni koji su ih kupili i oni kojima su darovani moraju se, ako se nečemu nadaju od naše dobrohotnosti, obratiti našem namjesniku, da bi se i za pobrinula naša Milostivost. A sve ovo ima se Tvojim posredstvom kršćanskoj zajednici prenijeti bez ikakva otezanja. Budući da je poznato da su kršćani posjedovali ne samo mjesta na kojima su se običavali sastajati, nego i drugo, što je zakonito pripadalo njihovoj zajednici – to jest crkvama, a ne pojedinom čovjeku – nalažemo da sve to, bez ikakve dvoznačnosti ili rasprave, prema prije navedenim odredbama, vratiš istim tim kršćanima, to jest njihovoj zajednici i okupljalištima, a svaki koji iste bez odštete vrati od naše dobrohotnosti smije očekivati odštetu. U svim tim stvarima Ti ćeš spomenutoj kršćanskoj zajednici priskrbiti svoju djelotovornu potporu, da bi se naše odredbe što prije i što dragovoljnije ispunile, da bi i time našom mudrošću bio osiguran javni mir. Na taj će način, kao što smo već gore objasnili, Božja naklonost prema nama, koju smo iskusili u tako važnim stvarima, za sva vremena sretno ostati uz naše poduhvate na opću sreću. Ali, nadalje, da bi smisao naših milostivih odredaba mogao doprijeti do svačijeg znanja, Ti ćeš ovaj dopis javno izvjesiti iznad Tvoga vlastitoga proglasa i obznaniti ga tako da provođenje naše dobrohotnosti nikome ne bi ostalo nepoznato."

Tekst i duh samoga dokumenta prije svega promoviraju opću toleranciju i nesumnjivo je jedan od najbitnijih dokumenata u povijesti „ljudskih prava i sloboda". Nažalost, ovaj dokument od velike vrijednosti po razvitak prava i sloboda, je praktično derogiran krajem IV. st. n. e. od strane upravo onih koji ga formalno slave.

Konstantinov slavoluk

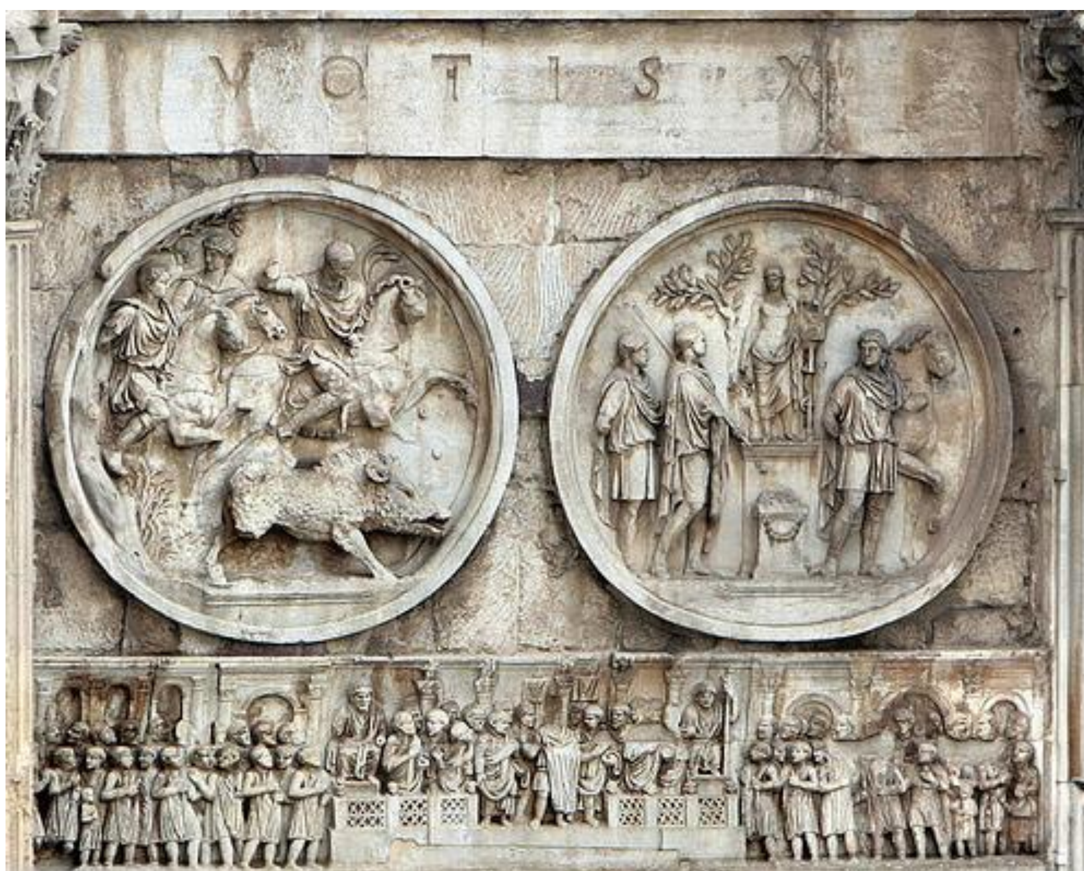
Nakon pobjede nad Maksencijem, i Konstantin je želio da ovjekovjeći svoju pobjedu sa slavolukom u Rimu. Tako je podignut u periodu 312. – (posvećen) 315. god. n. e. Konstantinov trovratni slavoluk u blizini Kolosa i flavijevskog amfiteatra. Riječ je o posljednje nastalom od danas postojećih slavoluka u Rimu i jedini koji je koristio spolia, odnosno materijal u sekundarnoj upotrebi.

Ovaj slavoluk je i po broju skulptura najukrašeniji slavoluk klasične civilizacije. Međutim, sve skulpture nisu bile originalne, nego su velikom većinom i to cjelosti uzete sa starijih spomenika. Poglavito su ukradene skulpture napravljene u vrijeme Trajana, Hadrijana i Marka Aurelija. Moguće je da do ovog uzimanja došlo ili iz razloga brzine kojom se radilo ili se time željelo naglasiti da sa Konstantinom dolaze dobra vremena, kakva su bila za vladavina navedenih princepsa. Ipak je po našem mišljenju izglednija prva opcija, jer je i prilikom gradnje Konstantinopolisa bila raširena pojava da se uzimaju umjetnička djela iz ranijih epoha i iz originalnih postavki i prenose u novi, Konstantinov Rim kako bi ga brzo mogli ukrasiti.

Reljefi iz Trajanovog doba pokazuju njegove ratove sa Dačanima. Ratni prizori izmjenjuju se sa scenama alegorijskog karaktera. Stil ovih reljefa na kojima su likovi tijesno zbijeni jedan uz drugog i na kojima ima više diferencijalnih slojeva nadovezuje se na flavijsku umjetnost. Porijeklo Trajanovih frizova je ili sa Trajanovog foruma, gdje su tvorili znatno duži niz od onog koji bi se mogao sastaviti iz dijelova na Konstantinovom slavoluku ili iz kasarni principske konjičke garde na Celiju.

Osam okruglih reljefa prvobitno je bilo smješteno u parovima na tetrapilonu, četverovratnom spomeniku kojim je Hadrijan ovjekovječio svoje lovačke uspjehe i žrtvovanja bogovima. Svakom lovačkom prizoru odgovara i žrtva, dva reljefa opisuju polazak u lov i žrtvovanje pri povratku.

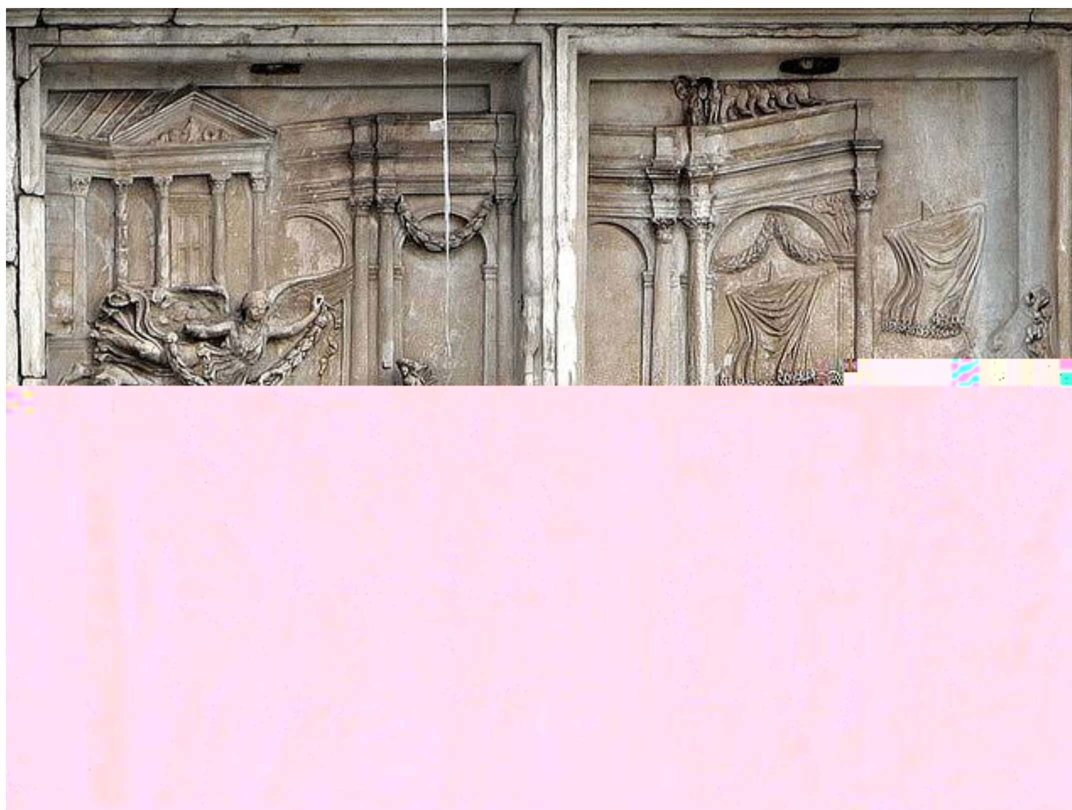
U okruglim reljefima prikazi nastali u Hadrijanovo vrijeme,
a na donjem frizu iz konstantinijanskog doba.

Reljefni paneli koji prikazuju dešavanja iz vremena Marka Aurelija prikazuju princepsov povratak (*adventus*) u Rim nakon ratnje kampanje, princepsov odlazak iz Rima, kako Marko Aurelije dijeli novac (*congirarium*) narodu, kako princeps ispituje germanskog zarobljenika, dvije scene zarobljenih neprijateljskih poglavara pred Markom Aurelijem, kako Marko Aurelije govori (a*dlocutio*) vojnicima, kako princeps vrši obred *suovetaurilia*. Zajedno sa još tri reljefa u Kapitolinskim muzejima, ovi frizovi su uzeti iz nekog za sada nepoznatog monumentalnog spomenika koji je komemorirao pobjede Marka Aurelija u Transdanubiji.

Originalni, konstantinijanski frizovi su oni koji opisuje Konstantinovu kampanju u Italiji, Konstantina kako govori narodu sa rostre i Konstantina kako dijeli novac narodu. Iz doba samog Konstantina potječu i impresivni „tondi“ na užim stranama koji su prikazivali Selenu, božicu mjeseca kako zalazi, i Sola, boga sunca koje se rađa.

U usporedbi sa starijim reljefima, može se odmah uočiti manjak realizma na Konstantinovim: proporcije individualnih figura su zdepaste, njihove glave su uvećane, njihove poze se ponavljaju i klesane su mnogo pliće, tj. plošnije. Kada se uporeduju figure iz različitih epoha, jasno se očitava ljepši, realniji, perspektivniji, propocionalniji i otvoreniji stil iz vremena Antonina u odnosu na konstantinijanski lošiji, prostiji, manje realističniji i već protomediavelni umjetnički stil. Dok su antoninijanske figure primjer umjetničkih formi karakterističnih za klasičnu civilizaciju, dotle konstantinijanske figure u potpunosti od ovih načela odstupaju. Stilske razlike koje su drastične uveliko označavaju razvođe dviju epoha, koje se ogleda ne samo u društveno – političkim i ekonomskim promjenama, nego i u umjetnosti. Kako bi na pojedinim reljefima sebe inflitrirao u reljefne prikaze iz doba Antonina, Konstantin se nije ustručavao dati da se remodeliraju glave i lica princepsa prema njegovim crtama lica. Ova činjenica ukazuje da se Konstantin uopće nije libio da uništava raniju baštinu kako bi sebe uzdigao i propagirao.

Ovo opadanje klasičnih tipova u razvitku umjetnosti i arhitekture za vrijeme dominata se tako najviše primjećuje u likovnoj umjetnosti. Kiparske predodžbe careva grandiozne su po svojim dimenzijama. One gledatelja zadivljuju svojom veličinom, ulijevaju mu poštovanje, ako ne i strah pred prikazanim carem; ali u njima nema mira, jednostavnosti i veličine, koji su svojstveni kiparskim djelima iz doba Antoninâ. U slikarstvu i mozaiku ovog vremena ima mnogo konvencionalnih crta. Osim dobro uhvaćenih živih crta nailazi se i na grube predodžbe, koje svjedoče o opadanju ukusa i majstorskog umijeća.

Reljefi nastali u spomen Marka Aurelija. Princepsovo lice je remodelirano da liči na Konstantina.

Centralni reljefni prikazi nastali u spomen Marka Aurelija. Princepsovo lice je remodelirano da liči na Konstantina. Sa desne i lijeve strane statue zarobljenih Dačana, prenešene sa originalne trajanske pozicije.

Rat na istoku 313. – 314. god. n. e.

Konferencija u Milanu nije dugo trajala, jer su do Licinija stigle vijesti o iznenadnom napadu Maksimina Daje sa 70.000 vojnika. U aprilu 313. god. n. e. trupe Maksimina Daje su prešle Bosfor i zauzele su Bizant. i Herakleju. U susret mu je krenuo Licinije sa cc 30.000 vojnika. Sada je bio red na Licinija da on dobije viziju, pa mu se tako ukazao anđeo koji mu je izrecitovao jednu molitvu koju bi mogli da adoptiraju svi kultovi i sve religije. Licinije je onda tu univerzalnu molitvu ponovio vojnicima.

Da je kojim slučajem Licinije pobijedio Konstantina, danas bi ta molitva bila u onom istom rangu kao što su vizija i san Konstantina. U tom slučaju bi Konstantinova vizija zauzimala isto ono mjesto fusnote u historiografiji, koju ima ova Licinijeva molitva.

Do glavne bitke je došlo 30. IV. 313. godine n. e. kod Tziraluma (blizu grada Herakleje Sintike, južno od Strumice), u kojoj su Licinijeve trupe bile pobjedonosne. Maksimijan je pobjegao u Nikomediju, a zatim prema Kilikiji. Vjerujući da još uvijek ima šansu da bude pobjednik, Maksimin Daja se pripremao da zaustavi napredovanje Licinijevih trupa na Kilikijskim vratima. Ipak Licinijeve trupe su se uspjele probiti i prisilili su Maksimina Daju na povlaćenje u Tarsus. Rat je završen smrću Maksimina Daje u augustu 313. god. n. e. Nakon ove pobjede, Licinije je postao jedini gospodar Istoka. Nakon što je uspostavio vlast, Licinije se okrenuo prema granici sa Irancima.

I. rat Konstantina i Licinija

I pored dogovorenog savezništva i tazbinskog povezivanja, odnos Licinija i Konstantina se pogoršavao. Inače iz braka Licinija i Konstancije je proizašao sin Valerije Licinijan Licinije (*Valerius Licinianus Licinius*). Razilaženje među dvojicom augusta je započelo već odmah po pobjedi Licinija na istoku. Konstantin je planirao vjenčanje svoje polusestre Anastazije (*Anastasia*) sa uglednim i utjecajnim senatorom (*Bassianus*), čiji je brat Senecije (*Senecio*) bio visoki starješina (moguće *dux limitis*) u službi Licinija. Konstantin je poslao svoga polubrata Julija Konstancija u Sirmium gdje se nalazio Licinije, sa prijedlogom da se Basijan imenuje na rang cezara i sa vlašću u Italiji. Licinije je odbio ovaj prijedlog i zatim je naložio Seneciju da kontaktira brata sa ciljem da se izvrši atentat na Konstantina. Zavjera je bila otkrivena, Basijan uhapšen i pogubljen. Konstantin je onda zatražio da mu se izruči Senecije, što je Licinije odbio pa i izdao naredbu da se uklone statue Konstantina u gradu Emoni (današnja Ljubljana). To je sve

dovelo do otvorenog rata. Konstantin je sa svojom armijom prodro u dubinu Licinijevog područja, i bitka se odigrala 8. X. 316. god. n. e. (postoji i alternativni prijedlog datuma u 316. god. n. e.). Kod grada *Colonia Aurelia Cibalae* (današnji Vinkovci u Hrvatskoj). Nakon teške cjelodnevne bitke i tek sa probojem Konstantinove konjice na svome desnom krilu Licinijeve trupe su poražene. Licinije je uspio pobjeći, prvo u Sirmium, a zatim sa familijom i trezorom u Trakiju. U Hadrianapolisu (današnje Jedrene), je Licinije sakupio novu armiju i svoga časnika po imenu Valerije Valens (*Valerius Valens*) je imenovao za novog augusta. Tada su bili i započeli pregovori, ali su oni propali jer je Konstantin bio uvrijeđen uzdizanjem Valensa, a bio je osnažen sa ranijom pobjedom.

Aurelius Valerius Valens, august od kraja 316. do 1. III. 317. god. n. e. On je zauzimao poziciju *dux milits* na dačkoj granici. Licinije je Valensa proglasio za augusta, vjerojatno želeći da osigura njegovu lojalnost, nakon bitke kod Cibale.

Naredna bitka se desila kod Mardia (poznata i kao bitka kod *Campus Mardiensis* ili kod *Campus Ardiensis*) na samom kraju 316. god. n. e. ili početkom 317. god. e. Do bitke je došlo kada su konstantinijanke snage prodrle sve do bazena rijeke Ardas ili Harmanlia. Bitka je bila teška, sa mnogim žrtvama na obje strane. Načelno bitka je bila neodlučna, a koristeći noć Licinije je povukao svoju armiju i povukao se sjeverozapadno prema gradu *Augusta Traiana* (današnje Beroe).

Konstantin, misleći da je Licinije pobjegao u Bizant, kako bi se vratio u azijske provincije, je krenuo u tom pravcu. To je bila taktička pogreška Konstantina jer je time smjestio Licinija između sebe i svojih komunikacija na zapadu. Međutim do nove bitke nije došlo. Nakon određenog odlaganja od strane Konstantina, tek kada se uvjerio u pat poziciju on je pristao na sporazum. Za Konstantina je odluka da ipak uđe u mir sa Licinije, motivirana iznenadnim napadom Licinijevih trupa kada je zarobljena njegova prtljaga i carska pratnja. Mir je potpisan u Sofiji (*Serdica*) 1. III. 317. god. n. e. Licinije je priznao seniorstvo Konstantina u kolegiju njih dvojice, predao mu je sve svoje europske provincije, izuzev Trakije, detronizirao je i pogubio Valensa.

U odbrani Donjeg Dunava mogle su učestvovati samo Licinijeve trupe. Oba augusta su donosila zakone koji su važili samo u njihovim oblastima, premda su u preambuli nosila imena obojice. Neko formalno jedinstvo je ipak postojalo tako što su likovi obojice augusta nalazili na novčićima rađenim u svim aktivnim kovnicama rimskog svijeta. Statue oba augusta su postavljana u cijelom rimskom imperiju.

Konstantin i Licinije su postali konzuli, a Konstantinovi sinovi Krisp i Konstantine II. i Licinijev sin Licinijan su proglašeni cezarima. Nakon potpisivanja mira, Konstantin je boravio u Sirmiumu, odakle je 322. god. n. e. poveo rat protiv Sarmata, a 323. god. n. e. poveo je rat na Gote.

Licinius Minor, cezar na istoku, sin Licinija i sestrić Konstantina I., 317. – 324. god. n. e., poznat i kao Licinijan i Licinije II.

Zlatnik sa prikazom Licinija i njegovog sina.
Izdat iz nikomedijske kovnice 320. god. n. e.

Krisp (*Flavius Julius Crispus* ili *Flavius Claudius Crispus* ili *Flavius Valerius Crispus*; pogubljen 326. godine n. e.) je bio sin Konstantina i Minervina. On je bio najstariji od sve Konstantinove djece. Datum i tačno mjesto rođenja Krispa su nepoznati. Vjerojatno je rođen između 299. i 305. godine n. e., negdje u istočnim provincijama. Njegova majka Minervina je bila ili konkubina ili prva zakonita supruga Konstantina. Krispovo obrazovanje je povjereno Laktanciju, jednom od tada najistaknutijih kršćanskih učitelja. Edukacija nije mogla početi prije 317. god. n. e. Krisp je pokazivao zavidne sposobnosti i otac ga je postavio kao zapovjednika galsko – germanske granice sa rezidencijom u Trieru. U januaru 322. god. n. e. Krisp je oženjen sa djevojkom Helenom sa kojom je dobio sina u oktobru 322. god. n. e. Eusebije iz Cezareje navodi da je Konstantin bio veoma obradovan zato što je postao djed. Krisp je vodio vrlo uspješne borbene operacije protiv Franaka i Alamana u 318., 320. i 322. godini n. e. Krisp se pridružio Konstantinu prilikom posjete Rimu 322. godine n. e., sa izrazito vidljivom popularnošću među građanima i vojnicima.

Solid iz kovnice novca iz Sirmiuma izdat 323. god. n. e. Na aversu portret Krispa, a na aversu boginja Pobjede kako drži vijenac u jednoj ruci i granu palme u drugoj i dvojica zarobljenika. Ovaj nekršćanski prikaz pokazuje kako se ne bi moglo tvrditi ni za Krispa da je bio potpuno kršćanski opredjeljen, iako mu je Laktancije bio učitelj.

II. rat Konstantina i Licinija

U narednim godinama se održavao mir. Licinije je bio zauzet kampanjama protiv Sarmata 318. god. n. e. Situacija se ponovo zakomplicirala 321. god. n. e. kada su Konstantinovi vojnici proganjajući Sarmate povredili liniju razgraničenja i utjecaja između dvojice augusta. Nešto kasnije, prilikom proganjanja Gota, je ponovo došlo do nove povrede linije razgraničenja. Licinijeva reakcija na ovo je bila otvorena neprijateljska. Sada je Konstantin ponovo poveo veliku ofanzivu na Licinijeve trupe. Kvantitativno Konstantin je bio slabiji u odnosu na Licinija, ali je raspolagao sa kvalitetnim vojnicima iz Ilirika i Podunavlja, te sa franačkim auksilijarima.

Na kopnu je 3. VII. 324. god. n. e. došlo do bitke kod Hadrianapolisa. Konstantinova armija je i ovaj put pokazala svoju dobru kvalitetu i obučenost i izvojevala je veliku pobjedu. Licinijevi gubici u ljudstvu i materijalu su bili ogromni, sa cc 34.000 samo mrtvih vojnika. U toku bitke Konstantin je u vidu jačanja morala aktivno koristio *labarum*. Konstantin, koji je i sam bio lakše ranjen, je zaustavio napade svoje vojske. Tako je Licinije sa ostacima svoje armije da se povuče u Bizant. U ovom gradu je ostavio snažan garnizon, dok je veći dio svojih trupa prebacio u Malu Aziju. Zato je za Licinija bilo presudno da zadrži

pomorsku kontrolu u vodama Helesponta, Propontide i Helesponta. To je osiguravala snažna flota pod zapovjedništvom Abanta (*Abantus*) ili Amanda (*Amandus*) koja se koncentrirala u zoni Helesponta kako bi zatvorila prolaz konstantinijanskoj floti. Jedan dio kopnenih Licinijevih snaga je bio na Bosforu, a drugi (uključujući i vizigotske auksilijare pod vodstvom *Aliquaca* ili *Alica*) kod Lampsaka pod komandom Seksta Marcija Martinijana (*Sextus Marcius Martinianus*).

Sekst Martijan je bio *magister officiorum* na Licinijevom dvoru. Nakon bitke kod Hadrianapolisa, Licinije ga je uzdigao kao nominalnog augusta na zapadu (umjesto Konstantina).

Folis Martijana.

Konstantin je morao da preuzme kontrolu nad ovim područjem, ako je mislio da pređe u Malu Aziju. Zato je postavio opsadu Bizanta. Komanda nad konstantininijskom flotom je predata Krispu, koji je isplovio iz Pireja. U prostoru Helesponta je došlo do prvog sukoba, Krisp je odnio značajnu pobjedu iako je raspolagao sa znatno manje brodova. Abant je zato povukao svoje snage na istočni kraj Helesponta kako bi se pregrupirao. Nedugo zatim je došlo do nove bitke, blizi Galipolja. Krispu je mnogo pomogla i oluja koja je oštetila mnoge Abantove brodove. I Abantov brod je potopljen i on je samo plivajući ka obali spasio svoj život. Krisp je izvojevao veliku i može se reči krucijalnu bitku II. rata Konstantina i Licinija. Ovom prilikom Krisp je pokazao da je riječ o briljantnom stategu. Pomorska pobjeda je omogučila Konstantinu da prebaci svoje snage u Malu Aziju. Čim je saznao za katastrofu svoje mornarice, Licinije je povukao trupe iz Bizanta i uputio se prema Bitiniji.

Do posljednje bitke je došlo 18. IX. 324. god. n. e. kod Hrisopolisa (danas Üsküdar), blizu Halkodeona (danas Kadıköy). Ova bitka, kao uostalom i cijela kampanja II. rata je imala neke oblike protovjerskog rata. Konstantinova armija se borila pod svojim talismanom → *labarum*, dok su Licinijeve trupe imale prikaze drevnih bogova. Fenomen vjerskog rata će otada postati jedna prilično izražena činjenica razvitka Euromediteransko i srednjeazijskog područja. I bitka kod Hrisopolisa je riješena pobjedom Konstantina. Po Zosimu u ovoj bitci se dogodio veliki pokolj, i samo je Licinijeva armija imala između 25.000 i 30.000 mrtvih. Sa ovom bitkom su se završili ratovi II.”tetrahije” koji su trajali skoro 18 godina, i u kojima je bezumnim bratoubilačkim sukobima živote izgubio enorman broj vojnika. Te krvave kampanje, često sa prizvukom bjesomučnog osvajanja, su ne samo eliminirale toliku vojsku, nego i civilnom stanovništvu nanijele goleme gubitke. Vojska stradala u borbama je mogla biti mnogo bolje iskorištena na granicama i vanjskim kampanjama, umjesto samouništenja. Rimljani su uništavali same Rimljane.

Licinije je uspio da pobjegne i da sakupi novu armiju od cc 30.000 vojnika u Nikomediji. Shvativši da se preostale njegove snage ne mogu suprotstaviti Konstantinovoj armiji, predao se na milost Konstantina. Konstancija je bila posrednik i Konstantin je udovoljio njenim molbama i poštedio je život Liciniju i njegovom sinu. Licinije i Licinijan su internirani u Solun. Martijan je interniran u Kapadokiju. Međutim, samo nekoliko mjeseci kasnije, Konstantin ga je optužio za navodnu konspiraciju sa “barbarima” i prekršivši svoju zakletvu dao je pogubiti. Isto je učinjeno i sa Martijanom. I Licinije je bio izložen pogubnoj konstantinijanskoj propagandi, pa su i o njemu cirkulirale vijesti o surovosti, te da je dao da se pogube Severov sin Severijan, Kandidijan i supruga i kćerka Dioklecijana. Uz to je predstavlja kao simpatizer „paganstva” i aktivni neprijatelj kršćanstva, pa je kao takav ušao i u kolektivnu memoriju Euromediteranskog područja. Ovo je bila potpuna izmišljotina, jer na istoku rimskog svijeta kojim je upravljao nije vršio nikakve progone kršćana, nego je regulirao njihove međusobne odnose, čak je dodao i kršćanski simbol svojoj vojsci, a Konstancija je bila pobožna kršćanka. Čak postoji i teroija da se on i preobratio na kršćanstvo. Ali, Eusebije iz Cezareje je kako bi istakao svoga junaka Konstantina u očima čitatelja, svjesno lagao o lošem stavu Licinija prema kršćanima. I Licinijeve statue su bile oborene, i po jednom carskom ediktu, svi zakoni i sudski procesi koji su se desili za vrijeme njegove vladavine su bili abolirani. Licinijan je isto pogubljen 326. god. n. e., vjerojatno u kontekstu pogubljenja Krispa. Konstancija je nastavila živjeti na dvoru Konstantina sa počasnim nazivom *nobilissima femina.* Konstantin je izdavao i kovanice sa njenim likom i legendom *Constantia Soror Constantini* AVG. Ona je bila kršćanska i inklinirala je arijanstvu. Grad Constanta u Rumuniji je nazvan po njoj.

Sa predajom Licinija i Martijana, Konstantin je postao jedini gospodar rimskog svijeta, i to prvi put nakon aprila 286. god. n. e. sada se mogao posvetiti uređenju toga svoja imperija, izvodeći čitav niz reformi koje su suštinski preobrazile rimski svijet. Sa time

klasični rimski svijet započinje svoj ubrzani nestanak, kao bi prepustio mjesto svijetu abrahamističkih denominacija.

Sardoniks kameja sa prikazom Konstantina kako mu
na glavu krunu stavlja grad Konstantinpolis.

DOMINATSKA VOJSKA U DOBA DIOKLECIJANA, “TETRARHIJE” I U TOKU IV. st. n. e.

Za razliku od vojski Republike i principata, za dominatsku vojsku se ne raspolaže sa dostatnim relevantnim podacima. Oslanja se na *Notitia Dignitatum*, na djelo Amijana Marcelina (bio je i sam vojnik), na podatke iz kompilacija kodeksa rimskog prava, na Vegecija, Jovana iz Lidije, Agatiju i u odnosu na principatsko doba na znatno rjeđe epigrafske podatke. Vojničke diplome u potpunosti nestaju, velika je redukcija i vojničkih nadgrobnih tekstova, oltara i drugih posveta. Zvanični žigovi na građevinskom materijalu (cigle i crijepovi) su još rjeđi.Ta radikalna devalvacija epigrafskih podataka koje daju sami vojnici se objašnjava na različite načine. Smatra da ovo opadanje nije indikacija u opadanju vojne administracije. Papirusi iz Egipta pružaju dokaze da su jedinice nastavile da održavaju detaljnu vojnu administraciju i u IV. st. n. e. Nedostatak (od početka III. st. n. e.) vojničkih diploma koje su se izdavale auksilijarima se može objasniti masovnom dodjelom rimskog građanstva. Nedostatak drugih epigrafskih natpisa je moguće promatrati i kroz prizmu uspona i širenja kršćanstva te povećanja regruta iz vanrimskih zajednica.

Po razvitak rimskih oružanih snaga prelomni događaj je bila *Constitutio Antoniniana* iz 212. godine n. e. , jer više nije postojala podjela na rimsko-građanske jedinice (legije i dio auksilijara) i peregrinske jedinice (samo auksilijari). Sada su svi stanovnici Rimske države mogli služiti ne samo više u auksilijarnim jedinicama, nego i u legijama. U III. st. n. e. nema više suštinske superiornosti (u socijalno – političkom smislu) legija nad auksilijarnim jedinicama. To je dovelo i do napuštanja za legionare prepoznatljivog oklopa (*lorica segmentata*). Isto tako u III. st. n. e. nastavlja se poces deitalinizacije vojske, pa je samo 10% auksilijarnih prefekta dolazilo iz reda italijanskih vitezova. Kao što je bilo rečeno u ranijim poglavljima, vojska od Septimija Severa doba proživljala i radikalni pad učešća senatora na visokim i višim zapovjednim dužnostima. Sever je započeo i proces formiranjea dubinskih armija koje su bile na neposrednom raspolaganju caru (kasnije nazvanih *comitatus*). Od Galijenovog vremena započinje i imenovanje visokog oficira sa titulom *dux* / vojvoda, koji je zapovijedao svom *comitatus* konjicom. Konjički dio *comitatus* se tada sastojao od *equites promoti*, *equites Dalmatarum* (lahka dalmatinska konjica) i *equites foederati* (saveznička „barbarska” konjica). Uslijed stalnih prebacivanja pojedinih dijelova legija (veksilijarne jedinice, detašmani pojedinih legija) za vrijeme Pedesetogodišnjice, došlo je do praktičnog smanjivanja brojnog stanja legija. Te manje jedinice su uslijed kontinuirano promjenljive situacije na terenu odvojene od svojih legijskih tabora. I ta odvojenost pojedinih jedinica - detašmana od svoje matične jedinice je postajala sve permanentije. Tako su se praktično formirale nove vojne jedinice sa manjom brojnošću. Te jedinice su se nazivale *vexillatio* i *numerus*. Od III. stoljeća n. e.

započinje i pojava jedinica koje su nosile imena pojedinih naroda i zajednica sa druge strane limesa i granice. Na razvitak rimskih oružanih snaga u III. st. n. e. uticali su i drugi elementi krize Pedesetogodišnjice, kao što su Kiprijanska kuga sa svojim stravičnim mortalitetom, stalni ratovi na granicama i upadi neprijatelja u dubinu rimskog svijeta, smanjivanje javnih prihoda, radikalna devalvacija antoninijana i inflacija. Za održanje kvalitetne profesionalne vojne sile je bilo neohodno kontinuirano financiranje, ali je to bilo veoma teško održavati u uvjetima pada prihoda, devalvacije i inflacije. Plate vojnika su postajale bezvrijedne, pa su se potrebe vojske umjesto novcem počele namirivati naturom i robom. I to je imalo negativan efekt jer su vojnici hranu i druge potrepštine skupljali na licu mjesta, a to je dovodilo do ruiniranja pograničnih provincija. A i dobrovoljnosti stupanja u vojsku nije baš bila više atraktivna opcija, pa je Država počela pristupati i nedobrovoljačkoj regrutaciji vojnih obveznika. Svi ovi elementi su bili uvezani u jedan uzročno – posljedični lanac koji je imao negativno dejstvo po kompaktnost, brojnost, snagu i stabilnost rimskih oružanih snaga. Dioklecijan nije imao izbora, neophodna je bila transformacija oružanih snaga u svim njenim segmentima.

Kada se razmatra pitanje vojske, potrebno je navesti da su vojnici bili posebna pozicija u socijalnoj hijerarhiji rimskog svijeta. Starješine i vojnici su poticali iz najrazličitih zajednica, redova i rangova, klasa i staleža, ali su se ulaskom u vojsku otuđili od svojih matičnih slojeva i nisu zastupali njihove interese. Zato se i vojnička samovolja i njihov odnos prema Državi i Senatu ne može tretirati kao neka vrsta socijalne borbe, bez obzira što je najveći dio vojnika izvorno pripadao skromnijim staležima. Uostalom na ponašanje vojnika su se najviše žalili seljaci i obični stanovnici gradova.

Problem sa izučavanjem dominatskih oružanih snaga je bila njihova pretjerana usitnjenost, složenost u hijerarhijsko – zapovjednoj organizaciji i mastodonstvo. Interesantno je da je ovo bila posljedica reforme principatske vojske, kako bi ona bila pokretljivija, fleksibilnija i mobilnija. Nažalost, rezultati reforme su bili sasvim drugačiji od željenog i projektiranog cilja. Ovo upravo pokazuje da je kada se nešto reformira, mora dobro paziti da rezultati reforme ne budu proizveli lošije stanje u odnosu na ono koje se namjeravalo reformirati.

Stvaranje dominatske vojske

Najvažniji segmenti evolucije dominatske armije su: 1. odvajanje vojnih i civilnih dužnosti i potpuna profesionalizacija komandne hijerarhije i 2. jačanje *comitatus* (mobilne armije pod nesporednim zapovjedništvom dominusa), koji na kraju procesa postaju i najvažniji dio vojske.

Navedeni procesi i trendovi koji su započeli u III. st. n. e. su djelimično svoj svršetak imali u dioklecijanovskim i konstantinijanskim preobražajem oružanih snaga. Ustvari dioklecijanovske vojne reforme su jednim svojim dijelom predstavljale ili logični završetak procesa iz III. st. n. e., ili priznavanje faktičkog stanja i rasporeda trupa koje je nastalo uslijed Pedesetogodišnjice. Kao što je već rečeno vojna zapovjedna struktura je potpuno odvojena od civilne, i vojne nadležnosti na terenu su prebačene na profesionalne vojnike sa nazivom vojvoda/*dux*. Oko 20 *duces* je bilo stvoreno za vrijeme Dioklecijana. U znatno rjeđim slučajevima dužnost vojvode bi obavljao *comes limitis* ("grof granice"). Vojvoda nije bio vezan samo za određenu provinciju, nego je pod svojom komandom mogao imati trupe stacionirane u više dioklecijanovskih provincija. U praksi je većina vojvoda imala komandu nad vojskom u samom jednoj provinciji, a nekoliko ih je imalo komandu i nad trupama u više provincija, kao npr. *dux Pannoniae I et Norici* ("vojvoda Prve Panonije i Norika"). Vojvode su zapovijedale i riječnim flotilama ako su zapovijedali u provincijama koje su graničila sa vanjskim svijetom na rijekama. Dioklecijan je pristupio i sređivanju kaosa prouzrokovanog odvajanjem manjih detašmana od matične legije. Brojno stanje jedne legije je radikalno smanjeno. To je logično dovelo do porasta broja legija, čime je nakon 300 ukinuta i formalno augustovsko ustrojstvo vojske.

I pojedini principsi III. st. n. e. su osnivali legije, kao što su bili Heliogabal, Aleksandar Sever, Gordijan III., Filip Arapski, Valerijan, Lelijan, Aurelijan i Prob. Dioklecijan ih je osnovao jos 14. I stare legije, iako su zadržale tradicionalna imena, su podvrgnuta reorganizaciji i svedene na ono što im je odredila dioklecijanska reforma. Nove legije po dioklecijanovskom modelu (a ne više po augustovskom modelu) osnivali su i Konstancije I., Konstancije II., i Konstans.

Dioklecijan je konačno i završio proces odvajanja senatorskog reda od visokih vojnih zapovjedništava, izuzev na prostoru Italije. Ovo odvajanje će biti greška, jer će kasnije dovesti do znatne polarizacije između senatorske aristokratije i visokih i viših oficira, koja se najviše izražavala u senatorskom otporu sve većim zahtjevima vojske za resursima i regrutima. I kako vrijeme bude prolazilo, senatori svedeni samo na latifundijsku aristokratiju su postajali sve ogorčeniji uzimanju robe u naturi i odvođenjem mladića (iz reda kolona sa njihovih posjeda) u vojsku.

Ono što je započeo Dioklecijan i dobrim dijelom i uradio, završio je Konstantin. On je ojačao *comitatus* i pretvorio ga u glavnu udarnu snagu. To je postigao dodavanjem jednica koje je povukao sa granice i stvaranjem novih jedinica. Tako su stvorene nove *vexillationes* jedinice, a nastao je novi tip jedinica nazvanih *auxilia*. Po Zosimu Konstantin je raspolagao sa 98.000 vojnika u svome *comitatus*. Zosim je strogo kritizirao uspotavljanje snažnog i brojnog *comitatus*, zbog toga što je time narušio Dioklecijanovo postignuće u jačanju granice. Konstantin je za komandante nad *comitatus* jedinicama postavio: *magister peditum* za pješadiju i *magister equitum* za konjicu. Ovo posljednje spomenuto zapovjedništvo je

nosilo ime koje se u republikansko doba koristilo za zamjenika diktatora. Dominatski *magister equitum* osim imena nije imao ništa zajedničko sa republikanskim *magister equitum*. Konstantin je dovršio i separaciju institucija na one vojne i one civilne. Vikariji i prefekti pretorija (koji su od Konstantina zaduženi za četiri uvedene prefekture) su izgubili vojna ovlaštenja i postali su samo civilni upravitelji. Oni su prema vojsci bili odgovorni samo po pitanju osiguravanja regruta, plata i snabdjevanja. Samo nije najjasnije da li su u vrijeme Konstantina vojvode na graničnim prostorima bili odgovorni direktno dominusu ili dvojici magistara iz jedinica *comitatus*.

Konstantinova vojna reforma je bila još radikalnija od one koja je sprovedena za vrijeme Dioklecijana. Ovaj „*turbator orbis*" je preinačio i strukturu i doktrinu i sustav toliko radikalno da je nakon njega vojska koju je stvorio bila potpuno različita od one principatske. Međutim, izgleda da je dugoronočno gledano Konstantin u svome radikalnom mijenjaju klasičnog rimskog svijeta, ipak napravio grešku sa vojnom reformom. Previše je iskomplicirao nekada jednostavni rimski vojni sustav, oslabio granicu a dobar dio elitnih i najbolji trupa prebacio što bliže sebi. Tako je Konstantinova strepnja od unutarnjih uzurpacija bila veća od potencijalnih upada vanjskih naroda, koje je izgleda potcjenjivao. Ali sa druge strane, vojni sustav koji je on stvorio bio je osnova na kojoj su se razvijala kasnija srednjovjekovna pa i novovjekovna vojna znanja i primjene. Bez njegovih reformi ne mogu se pravilno razumijeti vojni poretci koji su nastajali i razvijali se na vizantijskom istoku, latinskom zapadu i islamskom području.

Tri Konstantinova nasljednika su na tri dijela podijelila i očev *comitatus*. Ta tri *comitatus* su ostala i nakon što je preostao na vlasti samo Konstancije II., postajući izgleda permanentno stacionirane mobilne armije u Galiji, Iliriku i Istoku. Na čelu Galske armije i Istočne armije su se nalazili njihovi *magister equitum*, a na čelu armije Ilirika se nalazio *comes* (plural: *comites*, od čega potiče aristokratska titular grof). U tom vremenu su i granične vojvode koje su zapovijedale sa graničnim trupama subordinirani komandantima navedenih regionalnih armija. Pored tri *comitatus* regionalne armije, Konstancije II. je zadržao jedan dio *comitatus* jedinica kao svoju eskort armiju koja je bila uz njega bez obzira gdje bio i kuda išao Ta prateća armija je nazvana *comitatus praesentalis* i podsjećala je na izvorni *comitatus* iz III. st. n. e.

Kako je vrijeme odmicalo, broj *comitatus* regionalnih armija se povećao i vrijeme nastanka *Notitia Dignitatum* na zapadu ih je bilo već šest, a na istoku tri. Njihovi komandanti se nazivaju ili *magister* ili *comess*. Ove armije su bile paralelne sa dijecezanskom podjelom. Komandantima regionalnih armija su bili subordinirane vojvode graničnih trupa. Rastao je i značaj i brojnost eskort armija, i u vrijeme *Notitia Dignitatum* postojale su tri armije *comitatus praesentales*. One regimente koje su ostale u eskort armijama ne kasnije od 365. god. n. e. nazvane su palatini („oni iz palate") i predstavljale su viši nivo trupa tipa *comitatenses*.

Vojna doktrina i vrste armija

Konstantin je i promijenio i višestoljetnu principatsku (augustovsku) doktrinu o „odbrani na samoj granici”. Umjesto je uvedena doktrina o „dubinskoj odbrani”. To nije bio rezultat samo želje da se dobije efikasnija mreža za borbu sa vanjskim neprijateljem, nego i nastojanja da se spriječe buduće uzurpacije.

U zadnjim decenijama tradicionalno stajalište historiografije o prelasku sa odbrane na granici i preventivne odbrane na doktrinu o dubinskoj odbrani je dovedeno u pitanje, nizom kritičkih postavki koje imaju dosta smisla. Po tim stajalištima i u vrijeme dominata je primat dat odbrani na granici, kao i da ustvari i nije bilo nekih strateških zamisli u rimskom državnom i vojnom vrhu.

Ipak je postojala jedna izmjena u taktici dominatske vojske u odnosu na republikansku i principatsku a za koju postoji konzensus naučne javnosti. Dok je u republikansko i principatsko vrijeme glavna taktička zamisao sukobiti se u otvorenoj bitci, u dominatu se nastoji i u teoriji i u praksi izbjeći upuštanje u botku na otvorenom, koliko god je to moguće. Po svemu sudeći glavni razlog te taktičke promjene je nastojanje da se gubitci smanje na podnošljivi minimum. To ukazuje da vojnik, posebno onaj iz reda *comitatenses*, postaje skup i da se mnogo ulagalo i sredstava i vremena u njegovu obuku i opremanje. Uz to, dominat je u odnosu na republikansko i principatsko doba imao znatnih i vidljivih poteškoća prilikom regrutacije, posebno kvalitetnog ljudstva. Zato vojska pribjegava zasjedama, iznenadnim napadima, pustošenjem i manevrima da suzbije protivnika u zone bez resursa i odakle ne mogu pobjeći, blokiranjem prolaza i usjeka. U slučaju kada se bitka na otvorenom nije mogla izbjeći, primjenjivao bi se tradicionalni borbeni poredak. U samom bitci postoji jedna dominatska novina. Principatska vojska je prvo izbacivala masu projektila na neprijatelja i onda bi se izvršio sustavni napad teške pješadije i prelazak u borbu prsa u prsa sa šokiranim neprijateljem. U borbi prsa u prsa Rimljani su imali krucijalnu prednost zbog svoje opreme i uvježbanosti. Konjica je imala zadatak na krilima da se suprotstavi neprijateljskoj konjici i eventualno izvrši opkoljavanje neprijatelja i napadne ga sa krila i iz pozadine. U dominatskoj vojsci, uloga strijelaca i konjice je ostala slična, pješadijska taktika je bila manje agresivna. Pješadija bi sada često čekala neprijateljski napad. Umjesto *gladiusa* u formaciji bi se koristilo koplje.

Dominatska vojska na kraju evolutivnog procesa sastojala se od tri osnovne vrste armija:

1. Imperijalna pratnja/eskort (*comitatus praesentales*) koja je bila znatne brojnosti i dobrog borbenog kvaliteta. Uglavnom je bila stacionirana u ili blizu prijestolnica augusta i cezara. Ona je uvijek pratila dominusa na kampanjama, i predstavljala je ne samo stratešku rezervu, nego ga je osiguravala i od potencijalnih uzurpatora.

Ustvari njihova i primarna funkcija nije bila zaštita granice i vanjski ratovi, nego sigurnost i vlasti i ličnosti dominusa. Brojna i kvalitetna armija pod neposrednom komandom dominusa je djelovala obeshrabrujuće na potencijalne uzurpatore. Ovo je jasan primjer kako su kontinuirane uzurpacije proizvele toliku bojazan. Na duge staze se pokazalo da je etabliranje velikih i moćnih armija u unutrašnjosti, značajno oslabilo samu granicu. Naravno ovakva politika je i u potpunosti i konačno zaustavila bilo kakvu teritorijalnu ekspanziju Rimske države, jer je dominusima unutrašnja sigurnost postajala važnija od vanjske.

2. Regionalne dubinske armije (*comitatus*) koje su bile stacionirane u strateški bitnim područijima u blizini granice. Oni su trebali da budu mobilna podrška graničnim trupama i operacijama na granici. Regionalne armije su bile stacionirane u pojedinim gradovima, a za vrijeme kampanje u privremenim taborima. Pripadnici regionalnih armija su često bili smješt ani i u privatnim kućama (*hospitalitas*), u vidu kantonovanja.

3. Granične trupe (*exercitus limitanei* ili *ripenses*), stacionirane na granici i predstavljale su ostatak nekadašnje borbene doktrine. Granične jedinice su bile smještene u utvrde koje su koristile i jedinice principatske vojske (posebno one auksilijarnog tipa). Nešto veće granične jedinice su predstavljale i garnizone pojedinih gradova na granici. Iako su stvorene regionalne i eskort armije, to nije značilo da je interes za situaciju na granici naglo pao. Utvrde su još uvijek bile na najvažnijim strateškim mjestima uz samu granicu.Te granične utvrde i garnizoni su u III. i IV. st. n. e. modelirane kako bi se olakšala odbrana, a konsturirane su i nove utvrde sa boljim odbrambenim mogućnostima. Građene su i strategijske nove ceste. To jačanje granične infrastrukture posebno je izraženo za Dioklecijana.

Teško je odvojiti one dijelove fortifikacija koje je ojačao Dioklecijan, u odnosu na one radove ranijih princepsa i kasnijih dominusa. Sigurnije se zna da za njegovog vremena obnavljana granica u području Gornje Rajne, u Egiptu i prema Iranu. *Strata Diocletiana* koja ide od Eufrata do Palmire i Arabije je primjer dioklecijanskog odbrambeni sustav na granici. *Strata* je bila načičkana serijom slično građenih pravouglih utvrda (*quadriburgia*) koje su udaljene jedna od druge jedan dan marša.

Česte su bile i međugranične operacije, a postojala je i tampon zona savezničkih i prijateljskih naroda. Ono što je bilo različito u odnosu na I. i II. st. n. e., a to je da su nestali veliki tabori u kojima se nalazilo na hiljade vojnika. Razlog je tome što je stara velika principatska legija prestala postojati, a umjesto nje se sada nailazi na veliki broj manjih jedinica. Utvrde su znatno manje, ali ih je više. U starim legijskim taborima, nove dioklecijanske legije koriste značajno manji prostor u odnosu na svoje prethodnike. Međutim, pokazati će se da je upravo neprisustvo velikih vojnih koncentracija na jednom mjesto, dugoročno vodilo slabljenju granice, onda kada dođe do masivnijeg napada.

Tipovi jedinica

Nije smanjivano samo brojno stanje legija, nego i ostalih tipova jedinica. Tako se dok se smanjivalo brojno stanje jedinica, broj jedinica povećavao. To je ustvari bilo parceliziranje vojske na što je moguće manje jedinice, kako bi se zadovoljili standardi dominatske vojne organizacije. Uz to su uvođeni i novi tipovi jedinica. A uvedena je i hijerarhija jedinica koja je bila znatno kompleksnija i složenija u odnosu na onu iz doba principata. Ta gradacijska hijerahija se izražavale preko njihovog kvaliteta, prestiža i naravno plate.

Tipovi jedinica (navedeni po gradacijskoj hijerarhiji):

1. *Scholae* (Σχολαί; od latinske riječi za „školu“) *palatinae*. Riječ je o konjičkom tipu jedinice koji je predstavljao neposrednu pratnju dominusa. Uglavnom su bile naoružane i opremljene slično alama iz vremena principata i nosile su počasne nazive *scutarii, armaturae* i *gentiles*. Bilo je i specijaliziranih jedinica kao što su *clibanarii* (teško oklopljeni konjanici kao katafrakti) i *sagittarii* (strijelci). 40 posebnih izabranih vojnika iz reda *scholae* su nazivani *candidati* (zbog bijele uniforme koju su nosili) su služili kao personalno obezbjeđenje imperatora. Ovim jedinicama su komandovali tribuni koji su imali rang *comes* prve klase. Po *Notitia* postojalo je 12 *scholae*, od kojih 5 na zapadu i 7 na istoku. Nije postojalo zajedničko zapovjedništvo za sve scholae, nego je svaka od njih bila direktno vezana sa dominusom. Nekada bi, radi administrativnih poslova, *scholae* bile smještene pod upravu činovnika sa nazivom *magister officiorum*.

Nakon što je 312. god. n. e. pobijedio Maksencija i zauzeo Rim, Konstantin je raspustio pretorijansku gardu, koja je tako završila svoje postojanje nakon cc 330 godina. To nije urađeno samo zato jer je pretorijanska garda podržala Maksencije, nego i iz praktičnog razloga da je njeno postojanje obesmišljeno uslijed činjenice da dominusi više ne borave u Gradu. Tako je Grad ostao bez garnizona kvalitetnih vojnih jedinica, što će se pokazati u narednom stoljeću kao glavni nedostatak odbrane Grada. Ulogu konjice garde (*equites singulares Augusti*) preuzele su *scholae*.

Zbog svoga gardijskog statusa, *scholars* su primali veću plati i imali veće privilegije nego ostatak vojske. Oni su imali dodatna sljedovanja (*annonae civicae*), bili su izuzeti iz regrutske takse (*privilegiis scholarum*) i često su korišteni od dominusa za neke civilne poslove unutar države. Vremenom je njihova borbena kvaliteta opadala, uslijed ležernijeg načina života na dvoru i nedostatku stvarnog ratnog iskustva. Na kraju su u Istočnom carstvu oni degenerirali u obične paradne trupe.

Ilustracije insignija zapadnih (slika lijevo) i istočnih (slika desno) *scholae*, iz *Notitia Dignitatum*.

2. *Palatini* („trupe palate”) su bile jedinice koje su velikom većinom ulazile u sastav eskortnih armija (*comitus praesentales*). Ovaj tip jedinice je na hijerarhijskoj ljestvici dominatske vojske stajao ispod *scholae*, a iznad *comitatenses* i *limitanei*. Nešto kasnije pojedine jedinice palatina su se nalazile i u okviru regionalnih armija, ali su i tamo uživale viši status i veće plate nego ostale *comitatus* jedinice. Konjičke palatinske jedinice su se zvale *vexillationes,* a pješadijske *legiones* ili *auxilia*. Neke od najstarijih od *auxilia palatine* su nosile imena kao *cornuti* ili *brachiati,* dok su ostale imenovane po etnoninima u kojima prvotno bile regrutirane.
3. *Comitatenses* (uključujući i *palatine*). I u imperijalnim pratnjama i u regionalnim armijama konjičke regimente su nazivane *vexillationes*, a pješadijske ili *legiones* ili *auxilia*. *Legiones* su bili gradirani ili kao *palatini* ili *comitatenses,* dok su *auxilia* bile gradirane kao *aspalatini*, označavajući njen elitni status. Većina konjice u *comitatus* je bila naoružana i opremljena na tradicionalni način kao principatske ale, i nosile su najrazličitije počasne nazive kao: *comites, equites scutarii, equites stablesiani* ili *equites promoti*. Jedan manji dio konjičkih jedinica u *comitatus* je predstavljao laku konjice kao što su *equites Dalmatae, equites Mauri* ili *equites sagittarii*. Još manji dio konjičkih jedinica u *comitatus* je predstavljao tešku

konjicu kao što su *cataphracti* ili *clibanarii*. Pješadijske jedinice su bile slično (uz određene modifikacije) naoružane i opremljene kao auksilijari II. st. n. e. Teško oklopljeni legionar, osnovnica rimske vojske u I. i II. st. n. e., je prestao postojati.

4. *Limitanei*. U graničnim trupama je najviše bilo različitih tipova jedinica. Pješadijske jedinice su nazivane *milites*, *numeri*, *auxilia*, *legions* i *cohortes*. Konjičke jedinice su nazivane *equites, cunei* i *alae*. Ranije se smatralo da su granične trupe ustvari predstavljale neku vrstu "vojne krajine", odnosno da su se sačinjavali lokalni zemljoposjednici, seljaci i stanovnici. Moderna historiografija je odbacila ovu teoriju i stoji na poziciji da su *limitanei* bili isto profesionalni vojnici u punom kapacitetu koji su bili dužni da se sukobljavaju sa neprijateljem na samom granično području. *Limitanei* su se često pridruživali *comitatus* radi nekih specifičnih borbenih kampanja, i nekada su bile duže vremena povezane sa comitatus, pa bi dobile naziv *pseudocomitatenses*. Izgleda da je Konstantin reorganizirao dunavsku granicu, zamjenjivši ale i kohorte sa *cunei* i *auxilia* jedinicama. U drugim graničnim područjima nije bilo takvih promjena.

5. Dominatska vojska je raspolagala i sa specijalističkim "artiljerijskim" jedinicama kao što su *ballistarii*, koje su velikom većinom raspoređene u okviru *comitatus*. Neke od njih su ustvari definirane kao *pseudocomitatenses*, što bi impliciralo da su u prvo doba dominatske vojske one pripadale graničnim trupama. *Notitia Dignitatum* spominje još neke specijalističke jedinice (možda tipa lake konjice): *superventores, praeventores, exculcatores, exploratores*. Amijan Marcelin opisuje i lako naoružane trupe sa različitim terminima: *velites, leves armaturae, exculcatores, expediti*. Nejasno je da li riječ o posebnim specijalističkim jedinicama ili samo o detašmanima od uobičajenih tipova jedinica. *Notitia Dignitatum* implicira, bar u nekim slučajevima, da je Amijan Marcelin mislio na posebne jedinice.

6. *Foederati* ili *symmachi* (na grčkom istoku) su bile jedinice sastavljene od pripadnika naroda van limesa. One su se odvajkada upotrebljavale u rimskim oružanim snagama. U dominatskoj vojsci ove jedinice su označene kao *numeri* (iako su ovaj naziv nosile i pojedine jedinice regularne armije – granične trupe). Ove trupe su služile zajedno sa regularnom vojskom bilo za vrijeme neke kampanje ili za određeni period. Uobičajeno su one bile angažirane na području gdje je bio smješten konkretni narod, ali su mogle biti korištene i u udaljenijim područijima. Njima su komandovale njihove vođe. Kasnije su one jedinice *numeri* (izvorno neregularnog porijekla) koje su bile najkorisnije i koje su dugo služile bile praktično integrirane u regularnu vojsku. Jedan takav primjer pruža ala I. *Sarmatarum*. Od vremena Edvarda Gibona se uvriježila u historiografiji i mišljenje da je za kolaps Rimske država odgovorna "barbarizacija" njene vojske u dominatskoj vojsci. Međutim, ovo stajalište je odbačeno u modernoj historiografiji. "Barbari" u rimskoj vojsci nisu nikada činili većini i u velikoj većini su bili i lojalni i dobri borci. Uostalom među

tim „barbarima” nije uopće postojala zajednička svijest. Tako među Francima, Alamanima, Gotima, Vandalima, Herulima, Svebima uopće nije postojala neka protonjemačka svijest a niti međusobna koopoerativnost. Oni su među sobom češće ratovali, nego protiv Rimljana.

I u dominatu je nastavljena politika zajedničke stvaranja sustava kooperacije sa narodima uz granicu. Rimljani bi obećali da brane taj narod – saveznika od napada njihovih neprijatelja. Zauzvrat bi taj saveznik obećao da će uzdržavati od upada na rimski teritorij i da će sprečavati druge narode u tome na svome dijelu granice. Ti saveznici bi oficijelno nazivana *tributarii* („oni koji su potčinjeni da Rimu plaćaju tribut”). U realnosti su Rimljani bili ti koji često osiguravali savezništvo sa poklonima ili redovnim subvencijama. To savezništvo bi podrazumijevalo i zajedničko stražarenje i održavanje niza fortifikacija i na samoj granici, ali i na području tih naroda. Dobar primjer pruža područje Transdanubije za vrijeme Konstantina. Dominatska armija je tu i tada izgradila dvije masivne i impozantne linije („Đavolji nasip” u Mađarskoj i Rumuniji i „Brazda lui Novac de Nord” u Rumuniji) odbrambenih fortifikacija. Riječ je o odbrambenim linijama nastalim zemljanim radovima u dužini od oko 1500 km, a unutar Transdanubijeu dubini od 100 do 250 km. Ove dubinske fortifikacije su čuvali zajedno i rimske i savezničke jedinice. „Đavolji nasip” je štitio područje Tise i Banata, a „Brazda lui Novac de Nord” je štitio vlašku ravnicu od napada germanskih naroda, posebno Gota. Postojanje duboke tampon zone u Transdanubiji opovrgava tradicionalno stajalište o prelasku na „dubinsku odbranu”.

Konjica	***Comitatenses et palatini***	***Limitanei***	**Pješadija**	***Comitatenses et palatini***	***Limitanei***
Ala		120 – 500	*Auxilium*	400 – 1200	
Cuneus		200 – 300	*Cohors*		160 – 500
Equites		80 – 300	*Legio*	800 – 1200	500 – 1000
Schola	500		*Milites*		200 – 300
Vexillatio	400 – 600		*Numerus*		200 – 300

Izvorna građa koja govori o brojnom stanju jedinica dominatske vojske je veoma fragmentirana. Tabela nudi određene pretpostavke o veličini jedinica. *Schola* nije tehnički smatrana *comitatenses*. U tabeli se mogu primijetiti i različite pretpostavke o brojnosti legije, zavisno da li je bila u statusu graničnim snaga ili *comitatenses*. Naravno, navedene brojke su samo pretpostavke, a ne dokazane činjenice, i moguće je da su u toku IV. st. n. e. pojedini tipovi jedinica i mijenjali svoju brojnost. Uslijed određenih okolnosti moglo je doći i do smanjivanja ili povećavanja brojnog stanja.

Ratna mornarica

Glavni izvor za ratnu mornaricu u vrijeme dominata je *Notitia Dignitatum,* koja odgovara situaciji sa kraja IV. i početka V. st. n. e.

Na Dunavu je bila operativna *Classis Histrica*, koja je naslijedila ranije panonsku i mezejsku flotu, a njene baze su bile Mursa (*Pannonia Secunda*), *Florentia* (*Pannonia Valeria*), *Arruntum* (*Pannonia Prima*), *Viminacium* (*Moesia Prima*) i *Aegetae* (*Dacia ripensis*). Postojale su i manje flotile na pritokama Dunava, kao što su *Classis Arlapensis et Maginensis, Classis Lauriacensis, Classis Stradensis et Germensis, Classis Ratianensis*.

Pomorske jedinice, i na rijekama i na moru, su bile podržavane sa lučkim garnizonima i marinskim jedinicama, koje su pripadale kopnenoj vojsci. Pojedine dominatske legije su tako imale i posebne marinske detašmane (*milites liburnarii, milites nauclarii, muscularii*).

Na zapadu, postojale su sljedeće riječne flote: *Classis Anderetianorum* (baza u Parizu), *Classis Ararica,* (baza u *Caballodunum* / Chalon-sur-Saône), *Classis fluminis Rhodani* (baza u *Arelate* / Arlu), *Classis Sambrica* (baza u *Locus Quartensis*), *Classis barcariorum* (baza u *Eburodunum* / Yverdon-les-Bains), Classis Comensis (na jezeru Komo). *Classis Venetum* sa bazom u Akvileji je bila odgovorna za sjeverno Jadransko more. Još uvijek postoje mizenska i ravenska flota, ali je njihovo značenje znatno opalo. Umjesto britanske flote, sada postoji tzv. „Saksonski obalni sustav".

Na istoku su nastavile postojanje aleksandrijska i *Classis Seleucena*, dok je od sirijske flote oduzet jedan odred i stacioniran na otok Karpatos u Egejskom moru pa je prozvan *Classis Carpathia*.

Brojnost dominatske vojske

Historiografija je brojnost dominatske vojske u IV. st. n. e.procjenjivala na osnovu podataka iz *Notitia Dignitatum*, Zosima, Jovana iz Lidije i Agatije. Bukvalno tumačeći podatke iz ovih vrela (posebno iz *Notitia Dignitatum* i Agatije), tradicionalna pozicija historiografije je bila da su rimske oružane snage u IV. st. n. e. bile po brojnosti mnogo veće nego u II. st. n. e. Ipak u novije vrijeme ovo stajalište je podvrgnuto značajnoj kritici, pa su postavljene nove teze vezane za brojnosti vojske. Te teze se baziraju na tome da se brojnost vojske ne može određivati po pretpostavljenom i oficijelnom standardu brojnosti jedinice, jer su mnoge jedinice postojale i djelovale sa brojem pripadnika koji je bio niži (uglavnom za trećinu) u odnosu na onaj teorijski, oficijelni.

U tom slučaju bi tačniju vrijednost imao podatak od Jovana iz Lidije koji govori da je dioklecijanska vojska imala 389.704 vojnika (i to bez ratne mornarice). U toku III. st. n. e. brojnost vojske mijenjala od one maksimalne za vrijeme Septimija Severa, do pada u toku Pedestogodišnjice. Sam Dioklecijan je povećao brojno stanje vojske i to prilično u odnosu na ono koje je zatekao. Smatra se da je Dioklecijanov nivo brojnosti vojske više – manje bio sličan onoj iz II. st. n. e., prije povećanja za Septimija Severa. U postdioklecijansko doba u vrijeme rata „tetrarha" i Konstantina brojnost vojske se dodatno povećala.

U okviru historiografije se razvila tradicionalna teza da je u IV. st. n. e. konjica imala mnogo veće značenje u odnosu na pješadiju. Po tome bi ona i po kvantitetu i po kvalitetu naglo ojačala, i preuzela bi od pješadije ulogu vodeće i primarne taktičke snage. Međutim, i ovo tradicionalističko stajalište je dovedeno u pitanje, i po svemu sudeći pješadija nije izgubila na svome taktičkom značenju. I određene špekulacije o procentualnom i brojnom udjelu konjice u principatskoj i u dominatskoj vojsci govore u prilog kritičke teze da konjica nije dobila središnje mjesto u taktici. Po tim procjenama u vojsci II. st. n. e. konjica je činila 21% brojnog stanja. Po *Notitia*, od svih spomenutih jedinica 1/3 su bile konjičke trupe, a pošto su konjičke jedinice (u odnosu na pješadijske) imale veću razliku između oficijelne i stvarne brojnosti, udio konjice je ustvari manji od 1/3. Još neki podaci ukazuju da udjel konjice u brojnosti vojske nije radikalno premašivao stanje u vrijeme principata. Veću ulogu je konjica imala na istočnoj granici, gdje se sukobljavala Iranom, čije oružane snage su uvijek davale primat konjici. Konjanici jesu primali veće plate, ali oni su imali i veće troškove zbog izdržavanja i brige o konju. Konjica se nije baš ni pokazala u nekim od glavnih bitaka u IV. st. n. e.

Zapovjedna hijerarhija

Uz sve njene nedostatke *Notitia Dignitatum* je ipak glavni izvor kada se govori o zapovjednoj hijerarhiji u dominatskim vojskama i to u periodu nakon završetka njenog evolutivnog razvitka. Po *Notitia* na istoku su krajem IV. st. p. n. e. bile dvije eskort armije (*comitatus praesentales*) a sa svakom je zapovijedao *magister militum praesentalis*. Navedeno zvanje predstavlja najviši vojni čin, podčinjen samo dominusu. U ovim armijama su uglavnom jedinice palatinskog tipa. Pored njih bile su i tri regionalne *comitatus* armije i to u Istočnom Iliriku, Trakiji i dijecezi Istok, koje sačinjavaju poglavito jedinice *comitatenses* tipa. Njima su zapovijedali osobe sa činom *magister militum*, koji je isto direktno bio odgovoran dominusu. Graničnim trupama komanduju uglavnom vojvode. Spominje se 13 vojvoda koji odgovaraju komandatima regionalnih armija. Izuzetak čine granične trupe Egipta i Isaurije kojima zapovijedaju osobe sa činom *comes*

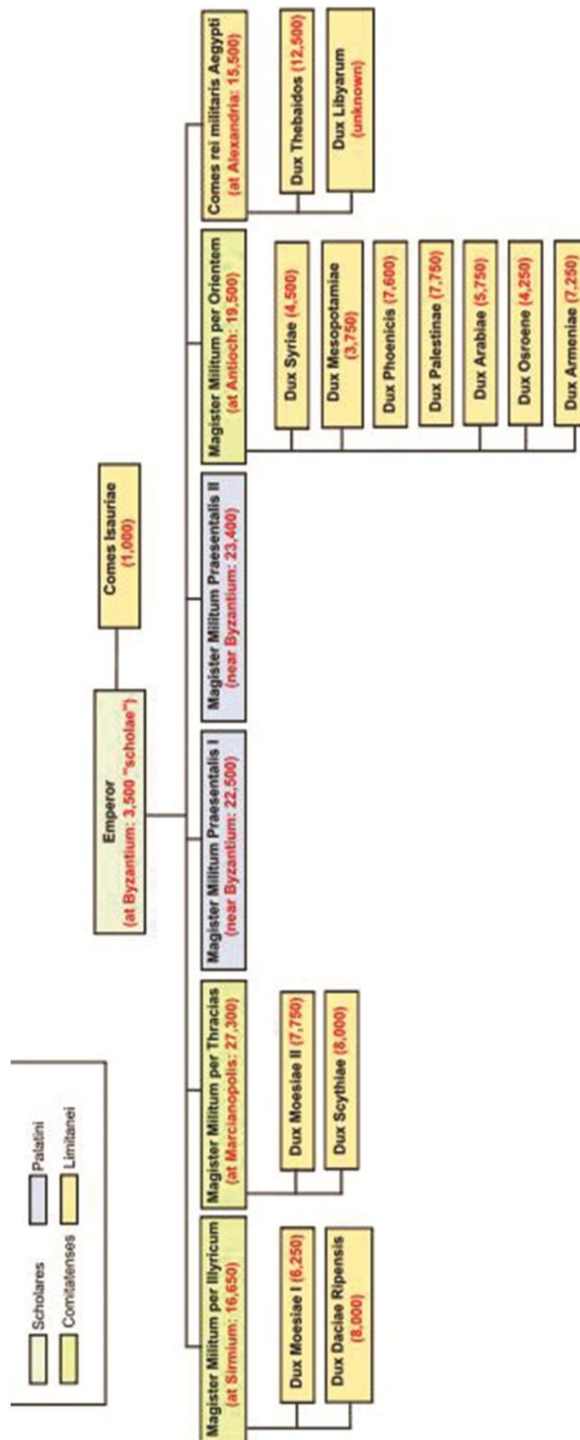
rei militaris. Po *Notitia* oni direktno odgovaraju dominusu, ali carski dekreti iz cc 440. god. n. e. pokazuju da i oni odgovaraju *magister militum per Orientem*.

Na zapadu *Notitia* kao vrhovnog vojnog zapovjednika spominje osobu sa nazivom *magister peditum praesentalis* ("načelnik pješadije u carskom prisustvu"). Druga vrela vrhovno zapovjedništvo navode kao *magister utriusque militiae* ("načelnik obje službe – i konjice i pješadije"). Njegov zamjenik nosi po *Notitia* nosi naziv *magister equitum praesentalis* koji je ujedno bio zapovjednik i jedine zapadne eskort armije. Njima je podređeno šest regionalnih armija: Galije, Britanija, zapadni Ilirik, Afrika, Tingitanija i Španija. Zapovjednici uglavnom nose nazive *comes* (*rei militaris*), izuzev za armiju Galija čiji je komandant nosio naziv *magister equitum per Gallias.* Razlika zapovjedne hijerarhije istoka i zapada, je rezultat uzdizanja i pozicije Stilihona krajem IV. i početkom V. st. n. e. u okviru zapadne imperije. Razlika u starješinskom nazivu u okviru regionalnih armija je rezultat brojnog stanja svake od tih armija. One armije sa više pripadnika za zapovjednika imaju osobu sa činom magister (*militum* ili *equitum*), a one sa manje pripadnika imaju zapovjednika u činu *comes rei* („grof") *rei militaris*.

Do vremena Konstantina vojvode su odgovarale vikarima dijeceza u kojima su njihove snage bile raspoređene. Nakon cc 360. god. n. e. vojvode su odgovarale zapovjednicima *comitatus* trupa raspoređenih u konkretnoj dijecezi (bez obzira da li je to *comes* ili magistar). Oni su mogli i direktno održavati vezu sa dominusima, kao što to pokazuju i carski reskripti. Pojedini granični komandanti su nosili i tituli comes, npr. *comes litoris Saxonici.*

Kada se razmatraju visoki starješinski nazivi u dominatskoj vojci upada u oči da su pojedini nazivi kasnije na srednjovjekovnom latinsku zapadu označavali određene staleške aristokratske skupine, i to vojvoda i grof sa vrlo visokom pozicijom u feudalnom društvu latinskog zapada. To je još jedan detalj koji govori da je kasniji historijski razvitak (u svim svojim aspektima) mnogo dugovao dominatu kao sustavu.

Što se tiče nižih časničkih činova stanje je bilo sljedeće. Oficirski činovi u jedinicama "starih naziva" su ostali isti kao i u vrijeme principata i uključujući i centuriona i dekuriona. U jedinicama sa "novim nazivima" (npr. *vexillationes, auxilia, numer, cuneus, schola, equites*) evidentirani su činovi sa sasvim drugim imenima, izgleda imenski modelirani prema naslovima lokalnih državnih činovnika. O ovim činovima se vrlo malo zna, zbog nedostatka izvorne građe. Tako se spominju unutar jedne regimente niži starješinski činovi kao *circitor* i *biarchus*, pa nešto viši starješinski činovi kao *centenarius, ducenarius, senator, primicerius*. Činovi komandanata regimenti su *protector, tribunus* ili *praefectus* ili *praepositus, tribunus comes*.

Shematski prikaz komandne hijerarhije u
istočnom dijelu rimskog svijeta cc 395. god. n. e.

Emperor
(at Ravenna: 2,500 "scholae")

Magister Utriusque Militiae (supreme commander, West)
(at Milan: 28,000)

Comes Britanniae
(3,400)

Dux Britanniarum (9,250)

Comes Litoris Saxonici (2,250)

Comes Hispaniae
(10,500)

Comes Tingitaniae
(2,450)

Comes Africae
(at Carthage: 9,000)

Dux Tripolitaniae (3,500)

Dux Mauretaniae Caesariensis
(2,000)

nes Illyrici
mium:12,500)

iae I et II (5,000)

oniae I et Norici
(7,500)

oniae II (7,500)

eriae (10,500)

[redacted]

Shematski prikaz komandne hijerarhije u
zapadnom dijelu rimskog svijeta cc 410. – 425. god. n. e.

Protectores / ”zaštitnici” su bili kadeti – oficirski pitomci koji su formiralni posebni odred koji je pored toga što se bavio oficira stajao na raspolaganju magistrima ili dominusu za specijalne zadatke. Teorijski bi u ovu “vojnu školu” ulazili oni vojnici koji bi po meritokratskoj liniji napredovali krzo činove, ali dosta je bilo onih koji bi bili direktno iz civilnog života (naprimjer sinovi visokih oficira) ulazili u kadetski razred. Oni kadeti oko imperatora (u vidu njegove tjelesne straže i štabnih oficira) su nazivani (sigurno nakon 350. god. n. e.) *protectores domestici* i bili bi organizirani u 4 *scholae* pod zapovjedništvom osobe sa činom (sigurno nakon 350. god. n. e.) *comes domesticorum*. I historičar Amijan Marcelin je bio *domesticus*. Nakon kadetske službe, oni bi bili prekomandovani na mjesto komandanta neke od regimenti. Podaci pokazuju da su se zapovjednici jedinca i armija većinom regrutirali iz reda „zaštitnika”. Termin *primicerii*, koji se uobičajeno koristio za određene dvorske civilne službe, u vojsci je korišten za jedinice vezane sa imperijalni dvor, uglavnom za čuvare dominusa. Tako su postojali *primicerii* od *protectores domestici*.

Detalj sa mozaika iz Villa Romana del Casale (Piazza Armerina na Siciliji) nastalog vjerojatno u IV. st. n. e. Detalj pokazuje scenu lova, a ljudi prikazani na mozaiku su vjerojatno časnici dominatske vojske koji nose neborbenu odjeću (nemaju oklop i kacigu, ali imaju štit i koplje). Tunike sa dugim rukavima su bijele boje. Na tunici jednog od oficira se jasno vidi svastika (vjerojatno indoeuropskog porijekla), koja predstavlja univerzum i bila je uobičajeno korištena kod Rimljana kao dekorativni motiv. Primjećuju se i vojni ogrtač (*chlamys*) i pantalone. Izgled štita indicira kojoj su regimenti pripadali njihovi nositelji.

Komandanti jedinica su mogli nositi rankovna čina : *tribunus* za *comitatus* jedinice i granične kohorte, *praefectus* za većinu ostalih graničnih jedinica, *praepositus* za *milites* i neke jedinice sa „etničkim ili narodnosnim" nazivom. Viši starješinski činovi su bili *tribunes scholae, tribunus comes* koji su zapovijedali sa dvije spojene *comitatus* regimente, (*tribuni vacantes*) koji su bili bez regimentalne komande i koji su bili štabni časnici, bilo od magistara ili od dominusa. Komandanti jedinica *scholae* → (tribuni), koji su imali neposredan kontakt sa dominusom, često su unapređivani u čin *magister militum*. Potrebno je reći da se u kolokvijalnom govoru za komandanta bilo koje regimente koristio izraz tribun. Neki komandanti elitnih jedinica (npr. *scholae*) su nosili počasni naziv *comes*, što je postalo standard nakon 400. god. n. e.

Regrutiranje

Pošto je broj dobrovoljaca u vojsku značajno opao, a kako bi se vojska uvijek bila snabdjevena sa regrutima, Dioklecijan je izgleda dao ustanoviti sustavnu godišnju regrutaciju vojnih obveznika (*dilectus*). Time je napušteno načelo profesionalne vojske dobrovoljaca koju je ustanovio Marije, a August razvio i postavio kao načelo oružanih snaga Rimske države. Ali to nije značilo da će se vojska vratiti republikanskim principima i metodama prikupljanja vojske. Okolnosti razvitka i funkcionisanja republikanskih armija u suštini su se razlikovali od dominatskih armija. Predmarijevska vojska se popunjavala iz reda posjednika i njen gro su činili seljaci sitnoposjednici i srednjeposjednici. U dominatsko vrijeme, baza iz koje su se unovačili vojnici je bila znatno drugačija. Dominatski *dilectus* je zavisio od popisa ljudi i imovine, pa su zemljoposjednici/latifundisti (pojedinačno ili grupno) zavisno od veličine posjeda morali dati određeni broj regruta iz reda svojih kolona ili da tu obavezu izmire u novcu (*capitularis functio*). Zemljoposjednici su naravno željeli da zadrže najbolje (fizički i mentalno) mladiće kao svoje kolone i radnike, pa su slali uglavnom slabije kvalitetne pojedince u vojsku. Zemljoposjednici su na različite načine nastojali da izbjegnu ovu obavezu, pa su tako pokušavali da prevare regrutne službe time što bi nudili sinove vojnika (koji su po drugoj osnovi bili obavezni na vojnu službu) i skitnice (*vagi*) kako bi izmirili za njih obveznu kvotu. Regrutna kvota je mogla biti izmirena i u novcu, sa fiksiranom cijenom za svakog regruta. To se činilo za određene provincije u određenom periodu. Na ovaj legalni način su zemljoposjednici mogli izbjeći da daju svoje radnike u vojsku.

Ova vrsta drafta nije bila univerzalna, jer se odnosila samo na zemljoposjede, dok je gradsko i drugo nepoljoprivredno stanovništvo bilo izuzeto. Od vojne obaveze su izuzeti i kurijali (lokalni funkcioneri), neka zanimanja (pekari i gostioničari). Nisu se primali ni

robovi, pa su tako servi kasati bili na neki način i privilegirani u odnosu na slobodne građane kao što su bili koloni. Ova izuzimanja su mogla biti i prekršena, radi neke vrlo ozbiljne opasnosti ili potrebe.

Izgleda da nisu ni sve provincije bile zahvaćene na isti način sa draftom u dominatsku vojsku. Ona se uglavnom koncentrirala na tradicionalne regrutne zone, kao što su galsko – germanske provincije i podunavsko – balkanske provincije. U ovim zadnje spomenutim provincija je još uvijek bilo dosta i nezavisnog seljaštva koje je tradicionalno bilo vezano za novačenje u vojsku. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je ubjedljivo najveći broj vojnika i dalje dolazio iz podunavsko – balkanskih provincija (cc oko 50 % regruta).

U vrijeme dominata skupljali su se još i naseljeni Transdanubijci i Transrenci, a Dioklecijan je vjerojatno odgovoran i za edikt (prvi put zabilježen 313. god. n. e.) po kojem sinovi vojnika i veterana imaju obavezu da uđu sastav vojske. Naravno bilo je i nadalje dobrovoljaca. Potrebno je istaći da su vojnici IV. st. n. e. bili slabije plaćeni u odnosu na one iz principatske vojske.

Regrut je morao da ima 20 – 25 godina starosti, do kraja IV. st. n. e. između 19 i 35 godina starosti. Regruti su morali biti fizički i mentalno sposobni sa odgovarajućim fizičkim osobinama. Zanimljivo je da su ove odgovarajuće osobine za dominatsku vojsku bile olabavljenje u odnosu na primanje dobrovoljaca u principatsku vojsku. Zatim je regrut bio žigosan, kako bi se olakšalo prepoznavanje ako dezertira. Nakon toga je dobio identikacijski disk (koji je nosio oko vrata) i certifikat o regrutaciji (*probatoria*), i bio bi poslan u određenu jedinicu na obuku. Regrutne službe su vršile i diferencijaciju regruta, pa bi one sa posebnim fizičkim i mentalnim osobinama slali u elitnije jedinice. Tako je zakon iz 375. god. n. e. zahtijevao da bolji i jači regruti budu upućeni u *comitatenses*. U IV. st. n. e. dužina službe je minimum iznosila 20 godina (24 godine u nekim *limitanei* jedinicama). Prisilni draft, labavljenje fizičkih uvjeta, vojničke obaveze familija vojnika i činjenica da su sve jedinice bile bar za trećinu ispod oficijelne brojenosti ukazuju da se Država suočavala sa nizom problema u dobijanju vojnika. O nepopularnosti vojne službe i problemima skupljanja i održavanja vojnika govore i izdavani zakoni u tome periodu. Tako su uvođenje mjere kako bi se suzbijalo i kažnjavalo samoranjavanje i samosakaćenje (kao npr. rezanje palca). Dekret iz 386. god. n. e. je predviđao za ovo krivično djelo čak i spaljivanje okrivljenog i osuđenog. Dezerterstvo je bilo kroničan problem, i dešavalo se u znatno većoj mjeri u odnosu na doba principata. Radi toga je pooštreno izdavanje vojnog odsustva (*commeatus*). Dok je vojno odsustvo u II. st. n. e. vojniku mogao odobriti njemu nadležni starješina, u IV. st. n. e. ovo pravo je vojnik mogao dobiti samo od visokih oficira (*dux, comes ili magister militum*).

Iako su stranci (generički nazivani „barbari”) korišteni u rimskim oružanim snagama još u ranijim epohama, to nije bilo činjeno u značajnijem obimu. Za razliku od toga dominatska vojska je sve više zavisila i od popune strancima. U dominatu postoje stalno naseljene

zajednice stranaca (*Notitia* ih naziva *laeti* ili *gentiles*) koje imaju obaveze vojničke prirode. Uglavnom su ti vojnici bili iz reda germanskih naroda, dok se nailaze i na Sarmate i Jermene i kavkaske Iberce. Za razliku od regruta sa rimskog područja, većina stranaca je u vojsku ušla na dobrovoljnoj bazi. Oni su dolazili da služe u dominatskoj vojsci, jer im je karijera u vojsci i način života u rimskom svijetu bili primamljiv. Nesumnjivo je standard i kvalitet života u rimskom svijetu bio znatno veći u odnosu na zajednice iz kojih su dolazili. Manji dio stranaca je popunjavan obaveznom regrutacijom, i to iz reda onih nazivani *dediticii*. Riječ je o onima koji su se predali Rimskoj državi, i čija je obaveza po uvjetima ugovora bila da snabdjevaju vojsku određenom kvotom regruta. Stranci su se mogli vojsci priključivati bilo individualno bilo kao pripadnici neke federati jedinice. Polako od IV. st. n. e. se u vojsku uvlače i elementi odjeće svojstvene pojedinim zajednicama stranaca, i to posebno one germanskog tipa. Jedinice zvane *cornuti* (oni sa rogom) su adaptirali neke običaje Germana, kao što je germanski običaj da zataknu rogove na svoje šljemove. I duga kosa je bila sve prisutnija, posebno u palatinskim jedinicama gdje je stranaca bilo i najviše. Sve snažnije prisustvo stranaca u oružanim snagama ogleda se i u tome što su od kraja IV. i u V. st. n. e. visoki komandanti bili Arbogast, Stilihon i Ricimer.

Logistička podrška

Posebna pažnja je posvećena logistici i snabdjevanju vojske. Dioklecijan je ukinuo praksu proizvoljnog uzimanja hrane i resursa (*indictiones*) za vojsku, i koja je nanijela veliku ekonomsku štetu pojedinim provincijama (posebno onima sa brojnijom vojskom). Umjesto toga, uspostavljen je sistem redovnih godišnjih *indictiones*, sa porezom koji je zahtijevan za pet godina unaprijed i povezan sa količinom kultivirane zemlje u svakoj provinciji. Riječ je bila o nekoj vrsti poreza na visinu poljoprivrednog zemljišta, i koji se isplaćuje u naturi. Podatke za određivanje poreza osiguravao je detaljni popis zemlje, seljaka i stoke. Kako bi se osiguravala stabilnost poljoprivredne proizvodnje i dobijanja kroz poreze hrane i drugih resursa, došlo je do vezivanja kolona za zemlju. Oni tako nisu bili u mogućnosti da napuste područje u kojem su bili registrirani sa popisom. Ovo vezivanje kolona (koji su pravno bili slobodni ljudi i građani, a ne robovi) je predstavljalo radikalni odmak od načela prava građanina i slobodnog čovjeka. Građaninu u statusu kolona je ukinuto pravo kretanja po sopstvenoj volji i on je javnopravnom odlukom (a ne privatnopravnom) privezan za zemlju koju kultivira i za vlasnika zemlje (bez obzira da li je to bila Država ili privatnik). Tako je radi potreba vojske, došlo do stvaranja jednog bitnog temelja za razvitak feudalizma.

Plate

Od plate (*stipendium*) redova (*pedes* = pješadinac, *eques* = konjanik) u IV st. n. e. se nije oduzimao dio za hranu i opremu (kao u principatskoj vojsci). Hrana i oprema se dobijala besplatno (kao što je slučaj i danas). Vojska je dijelom isplaćivana u namirnicama (*in victim*). Ali je i plata, zbog devalvacije srebrnog novca, suštinski bila znatno manja u odnosu na onu iz II. st. n. e. Ona je izgubila i preostalu vrijednost za Konstantina i prestala se regularno isplaćivati od sredine IV. st. n. e. Vojnikov odgovarajući prihod je dolazio iz *donativa*, i bio je izražen u zlatnim solidima (koji nikada nisu devalvirali) ili čistom srebru, a koji su isplaćivali periodično dominusi. Postojao je regularni *donative* od 5 solida isplaćivan svakih pet godina vlasti dominusa. Takođe je i prilikom dolaska na tron novog dominusa isplaćivano je po vojniku 5 solida + čistog srebra u vrijednosti 4 solida. Ove cifre vojnikove zarade su ipak samo ¼ zarade legionara II. st. n. e. I obeštećenje prilikom časnog otpusta (što uključuje i mali komad zemlje) je bilo znatno manje (1/10) nego ono iz II. st. n. e. Vjerojatno je razlog ležao u načinu prikupljavanja vojnika, i dok su vojnici II. st. n. e. bili dobrovoljci, oni sa kraja III. i iz IV. st. n. e. su većinom bili vojni obveznici. Uostalom i ekonomska i financijska snaga Države je bila znatno veća u II. nego u IV. st. n. e. Inače je način plaćanja vojnika dominatske vojske ostao u kolektivnom sjećanju euromediteranske populacija pa se iz riječi *solidus* izveo naziv za vojnika u mnogim jezicima (soldat, eng. soldier).

U skladu sa hijerarhijom jedinica bila je i visina plate. Najbolje plaćeni su bili pripadnici *scholae*, zatim dolaze palatini, zatim *comitatenses* i na kraju *limitanei*. Teško je govoriti o tim razlikama u platama, jer je i premalo zadovoljavajuće izvorne građe. Tek pokoji podatak, kao onaj da je *actuarius* (intendant, logističar) u jedinicama tipa comitatus bio 50% više plaćen nego isti čin u *pseudocomitatensis*. Ipak po svemu sudeći diferencijacija u plati između vojnika i starješinskih činova je bila znatna manja nego nego u I. i II. st. n. e.

Oprema vojnika

Osnovna oprema dominatskog vojnika – pješadinca su i nadalje bili: metalni oklop, metalna kaciga, štit i mač. Još u toku III. st. n. e. desile su se određene promjene u vojnoj opremi i odjeći. Počela se koristiti toplija odjeća, a i nestala je posebnost legionarske opreme i oružja, pješadija je počela koristiti opremu konjice iz ranijeg perioda i povećana je upotreba teške konjice tipa katafrakti.

Friz sa slavoluka Konstantina prikazuje konstantinjansku konjicu
(vjerojatno laku dalmatinsku konjicu) kao potiskuje Maksencijeve
trupe prema rijeci Tiber. Maksencijevi vojnici nose oklop.

Fragment memorijalnog stupa dominusa Teodosija u Konstantinpolisu
cc 390. god. n. e. Vojnici na glavama nose Intercisa kacige sa željeznom
krestom. Nose oklop ili u vidu žičane košulje ili kovinskih ljuski.
Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Istanbulu.

Vojnici su prvotno od odjeće nosili dugu tuniku bez rukava i kalige. Ova mediteranska odjeća nije baš bila prikladna za sjevernije krajeve, gdje su se počele nositi tunike sa rukavima, hlače i čarape (nošene u kaligama) i vezanih čizama.

Za razliku od republikanskih i principatskih običaja, odjeća dominatskih vojnika je bilo veoma ukrašena. Tako se na tunikama i plaštevima nailazi na vezene ili tkane pruge, kružiće i neke druge geometrijske oblike. Mogli su se nalaziti i biljni motivi, pa i životinjske i ljudske figure. Posebno je zanimljiva bila kapa, koju su izgleda nosili i civilni administrativni dužnosnici, poznata kao panonska kapa (*pileus pannonicus*).

Na glavama „tetrarha” se nalaze panonske vunene kape koje su uobičajeno (van dužnosti) nosili časnici kasnorimske vojske. To je vjerojatno posljedica velikog broja časnika i vojnika iz podunavsko – balkanskih provincija.

Po svemu sudeći od početka III. st. n. e. segmentirani oklop se prestao koristiti (poradi skupoće proizvodnje i teškog održavanja) i vojnici su u velikoj većini koristili žičani oklop (košulju) i oklop od kovinskih ljuski. Vegecije je u svome djelu tvrdio da dominatski vojnici nisu uopće nosili bilo kakav oklop, što opovrgavaju prikazi u slikama i reljefima, arheološki nalazi, te ilustracije iz *Notitia* koje pokazuju da su vojne fabrike proizvodile oklope i na kraju IV. st. n. e. Starješine su uobičajeno nosili oklope od bronce ili željeza zajedno sa tradicionalnim *pteruges,* kao i u principatu. Katafrakti i *clibanarii* su nosili specijalne opreme oklopa, kako bi bili u potpunosti zaštićeni.

Konjaničke kacige/šljemovi su imale poboljšanu zaštitu, u formi šire zaštite obraza i dublje zaštite vrata. Ovaj tip kaciga je kasnije poslužio kao osnova za razvitak različitih tipova srednjovjekovnih kaciga. Jedan od tipova kasnorimskih kaciga koje sve više zatvaraju i štite glavu je i nalaz „Heddernheim” tipa, koji se približava obliku mediavelnih „Topfhelm” kaciga. Još u III. st. n. e. pješadijske kacige su nastojale adaptirati bolje štićene forme principatskih konjičkih kaciga, sa kojima bi se pokrivali obrazi i uši (izuzev malog dijela kako bi vojnik mogao slušati) i štitio vrat. To ilustruje arheološki nalaz „Auksilijarni E” tip ili njegova „Niederbieber” varijanta. U IV st. n. e. primjećuje se da se pješadijske kacige ponovo vraćaju otvorenijoj formi slično glavnom principatskom tipu „carske galske” kacige. „Intercisa” dizajn ostavlja lice otvorenijim i ima otvore za uši između štitnika za obraze i gornje kacige. Za razliku od ranijeg jedinstvenog oblika gornje kacige, „Intercisa” tip je pravljen od dva dijela koja se spajaju na samom vrhu po sredini u vidu dugačkoga, a uskog grebena. Razlog dvodijelne gornje kacige je vjerojatno u jeftinijoj i jednostavnijoj proizvodnji, ali sa druge strane dvodijelna gornja kaciga je bila i slabije strukture pa je nudila i lošiju zaštitu. Bolja štiteća kaciga, sa zaštitom nosa i otvora za uši je „Burgh castle” tip i njegova „Concesti” varijanta, moguće konjička verzija jer joj nedostaju otvori za uši.

Kacige sa zaštitom lica u formi metalne antropomorfne maske su korištene od teške konjice, npr. katafrakti. Inače kacige za razliku od republikanskih i princepskih pokazuju sklonost ka dekoraciji te se i po tome približavaju mediavelnom razvitku. Uz to, polaganje pažnje na dekoraciju i obogaćivanje kacige (zlatno, drago kamenje), nego na njenu praktičnu korist, ukazuje i na porast dekadencije u kasnorimskom radzbolju. Ove srebrne i zlatne, pa i od dragog kamenja (npr. „Deurne” šljem) dekoracije su moguće označavale i oficirski čin nositelja.

„Heddernheim“ tip. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Frankfurtu.

Auksilijarni E tip

„Niederbieber” varijanta Auksilijarnog E tipa. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Frankfurtu.

“Intercisa” tip

„Burgh castle” tip

„Concesti” varijanta

Predivni dekorirani (sa zlatom i srebrom) konjanički šljem nađen 1910. god. u blizini grada Deurne. Datacija nakon 319. god. n. e. Natpis govori da je šljem izrađen za Marka Tita Lunamisa (*Marcus Titus Lunamis*).

Prelijepi konjanički šljem nađen u Heddernheimu u Njemačkoj. Šljem je izrađen od željeza, i sa lijepom brončanom dekoracijom. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Frankfurtu.

Kasnorimski dekorirani šljemovi (pronađeni nedaleko od Sirmiuma,) iz kolekcije muzeja Vojvodine u Novom Sadu.

Legionarski štit *scutum* je izašao iz upotrebe u toku III. st. n. e. i sve su jedinice prihvatile auksilijarni ovalni ili kružni štit (*clipeus*).

Iz upotrebe je izašao i čuveni mač *gladius*. Pješadija je počela koristiti duži mač *spatha* koji su u ranijim epohama koristile konjaničke jedinice.

Vegecije spominju i upotrebu kraćeg, u formi bodeža, mača nazvanog *semispatha*. *Spatha* je bila vrlo popularna i za vrijeme seobe naroda kao i ranom srednjem vijeku, a poslužila je kao osnova za kasnije razne tipove srednjovjekovnih mačeva.

Pješadija je koristila i teško koplje za zabadanje (*hasta*) koja je ustvari postalo glavno oružje (umjesto *gladiusa*) u bliskoj borbi u uskoj formaciji. Spatha je bila isuviše duga da se komforno mogla koristiti u borbi u formaciji. Ne raspolaže se sa arheološkim nalazima iz IV st. n. e. sa tragovima noža *pugio*. Vojnici su mogli nositi i koplje za bacanje *verrutum* ili *spiculum* (neka vrsta teškog, dugačkog *piluma*) ili *lanceae* (više kraćih kopalja). Laka pješadija je nosila i olovne džilite zvane *plumbatae* sa dometom od cc 30 m. Strijelci su nastavili koristiti kompozitni luk, a jedan manji broj strijelaca je koristio i neku vrstu samostrela (*manuballistae*).

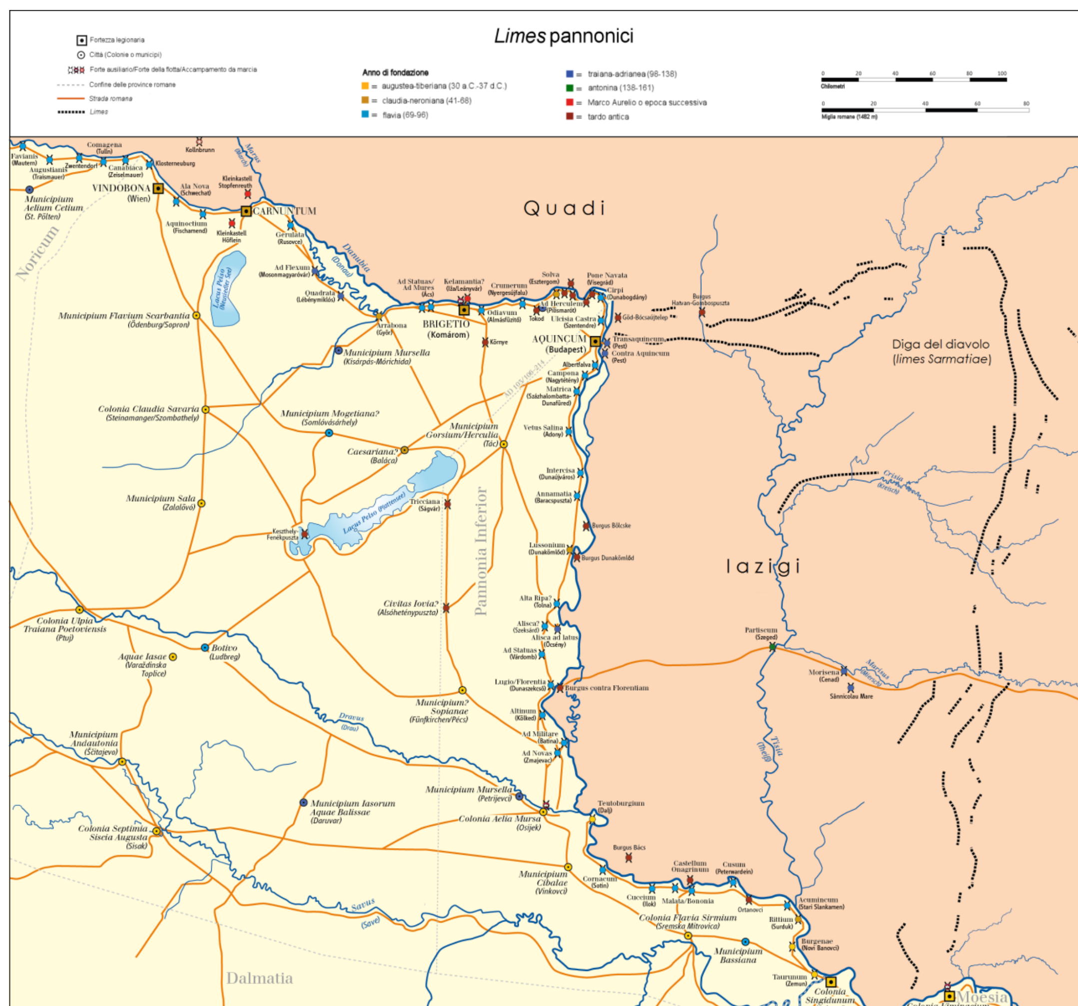
Ovaj prikaz Flavija Stilihona, visokog vojnog i civilnog dužnosnika u Zapadnom Carstvu sa kraja IV. i početka V. st. n. e. jasno ukazuje buduće pravce razvoja u rimskom svijetu i općenito euromediteranskom području. Odjeća, oprema i stav su sličniji kasnijim srednjovjekovnim prikazima (i na latinskom zapadu i na vizantijskom istoku) careva, kraljeva, prinčeva, kneževa, vitezova, nego odgovarajućim rimskim republikanskim i principatskim predstavama.

Snabdjevanje i tabori

I dominatska vojska je sačuvala dobru organizaciju snabdjevanja. Vojska se na neprijateljskom prostoru mogla snabdjevati pljačkom i zaplenama, ali takvo ponašanje nije bilo poželjno na rimskom području. Dobra logistička podrška je omogučavala i operacije u svim sezonama i na onim područijima gdje je neprijatelj stategiju „spržene zemlje”. Za logističku podršku je bio odgovoran pretorijanski prefekt, koji je kontrolirao civilnu upravno – administrativnu hijerarhiju (vikari i provincijski namjesnici). Činovnici zaduženi za nabavku su skupljali, skladištili i slali namirnice i druge resurse trupama. Eskortna armija od cc 25.000 je za tromjesečno sljedovanje dobijala cc 5.000 tona žita + slamu za konje, magarce i mule. Za transportiranje resursa korišteni su brodovi, koliko god je to bilo moguće, korištenjem mora ili rijeka. Nastojalo se da se kopneni put koristi što je moguće na manjim dionicama, jer je transport brodom bio znatno jeftiniji, brži i jednostavniji nego kopnom. Transport resursa preko *cursus publicus* je koristio velika kola (*angariae*), a na moru su se pored velikih transportnih brodova koristili i manji obalni i riječni brodovi nazvani *actuariae*. Granični garnizoni u Europi su snabdjevani duž Rajne i Dunava. Radi snabdjevanja garnizona i trupa duž ovih rijeka, građeni su dokovi (*portus exceptionales*). Zaštita konvoja na rijekama je bila odgovornost riječnih flotila (*classes*). Flotilama su komandovali prefekti, koji su odgovarali lokalnim vojvodama.

U IV. st. n. e. izrada i produkcija oružja i opreme je bila strogo centralizirana i moguće standarizirana u okviru državnih manufaktura (*fabricae*) dokumentiranih u *Notitia*. Nepoznato je kada su ove manufakture osnovane, ali su sigurno postojale u vrijeme Dioklecijan. U II. st. n. e. postoje i svjedočanstva o manufakturama i unutar legionarskih baza, pa i manjih auksilijarnih utvrda. Međutim za doba principata ne postoje literarne ili arheološke naznake o tim manufakturama izvan vojnih tabora i kojima bi upravljali državni činovnici. Dominatske manufakture su bile locirane u graničnim provincijama i dijecezama. Neke od njih su proizvodile i oklop i oružje (*fabrica scutaria et armorum*), dok su druge bile specijalizirane kao što su: *fabrica spatharia* (za mačeve), *lanciaria* (koplja), *arcuaria* (lukovi), *sagittaria* (strijele), *loricaria* (prsni oklop), *clibanaria* (oprema za katafrakta), i *ballistaria* (katapulti).

Već u III. st. n. e., a posebno u IV. st. n. e. bilo je mnogo fortifikacijske aktivnosti, sa novoizgrađenim utvrdama. Ove kasnije fotifikacije su imale mnogo više defanzivnih i odbrambenih odlika. U tom periodu se i gradovi utvrđuju, što jasno pokazuje zabrinutost za sigurnost, ne više samo na granici, nego i u dubini rimskog svijeta. Te snažnije izražene odbrambene odlike uključuju: 1. Dublji i širi perimentar jaraka (*fossae*). 2. Viši i deblji zidova, pravljeni od kamena. Veća debljina zidina otežava prokopavanje, a visina štiti od opsadnih kula. 3. Ograda na bedemima je imala grudobrane da branioce štiti od projektila. 4. Viši tornjevi (okrugli ili poluokrugli) na ćoškovima. 5. Tornjevi na stranama kapija.

Panonski limes u IV. st. n. e.

Glavne odlike dominatskih utvrda jasno nagovještavaju razvoj mediavelnih zamkova. Međutim, kasnorimske utvrde se ipak nisu u klasičnom historijskom razdoblju preobrazile u punu odbrambenu strukturu; trebalo je čekati srednji vijek da nastanu impozantni zamkovi namijenjeni za dugotrajni odbranu. Rimske utvrde nisu bile locirane na baš na najboljim mjestima za odbranu, kao što su vrhovi brda i planinskih obronaka te na prostoru koji bi svojim resursnim kapacitetima mogao garantirati dužu odbranu. A većina utvrda nije imala ni infrastrukturu koja bi osiguravala skladištenje resursa (npr. cisterne za vodu i zaštićena skladišta hrane). Ovo je vjerojatno iz razloga što je rimska vojna doktrina prednost davala borbi na otvorenom. Ipak i utvrde su imale značajnu ulogu u borbenim operacijama kada bi se desili neprijateljski inkursi na rimsku teritoriju. U njih se mogla

skloniti poražena vojska; garnizon je služio i kao pozicija odakle bi se logistički snabdjevala vojska na terenu; utvrde su služile i kao baze odakle bi branioci izvodili napade gerilsko – partizanskog tipa na neprijateljske jedinice koje bi okupirale širu okolinu; baza je omogučavala i da jedinice unutar nje taktički kooperiraju sa trupama na terenu. Ovo je bilo moguće na rajnsko – dunavskoj granici, jer Transrenci i Transdanubijci nisu raspolagali sa opsadnom inženjerijom i jer su napadi bili relativno kratkotrajni (pa su utvrde mogle izdržati opsadu).

Utvrde su služile i kao privremeni refugij za stanovništvo prilikom neprijateljskih upada. I kako vrijeme bude odmicalo, naročito u V. i VI. st. n. e. njihova uloga kao refugija će se sve više pojačavati i biti značajnija. Na kraju će se i sama naselja iz dolina i udolina premjestiti na prostore utvrda i refugija. Dobar primjer pruža slućaj urbanog i upravnog središta municipalne jedinice *Aquae* (danas sarajevsko naselje Ilidža), čije stanovništvo se polako pomjera na obližnje, dobro branjivo brdo Kotorac.

II. FLAVIJEVSKA DINASTIJA

Umjetnička slika koja prikazuje Konstantinovu viziju na nebu. Autor Rafaelo.

Bista Konstancija II. Danas se nalazi u Centrale Montemarini u Rimu.

Bista Konstansa. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Novčić sa portretom Konstantina II. na aversu

Statua rimskog imperatora (iz vile
u Mesini), moguće Konstansa.

Mramorna statua Julijana Apostate.
Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Bista Julijana Apostate.
Danas se nalazi u Nacionalnom
arheološkom muzeju u Ateni.

Novčić sa portretom Jovijana na aversu.

KONSTANTIN
(SAMOSTALNO VLADAO OD 324. DO 337. god. n. e.)

Osnivanje Konstantinpolisa

Konstantin je skoro odmah po pobjedi nad Licinijem preduzeo korak kojim je definitivno raskinuo sa klasičnim rimskim svijetom. Riječ je osnivanju jedne prijestolnice, i u formalnom i u funkcionalnom rangu sa starim Rimom, a koja bi bila oslobođena milenijuma duge tradicije klasične civilizacije koja je pratila stari Rima. Ta nova prijestolnica bi tako rasla i kao kršćanska metropola rimskog svijeta. Ovo je bio radikalan čin, jer je Grad izgubio i to svoje značenje bar jedine formalne prijestolnice rimskog svijeta. I tako bi romulovski Rim dobio istočnog pandana → konstantinijanski Rim. Ovim činom bi Konstantin jasno pokazao da sa njim počinje nova era, novi „svjetski poredak” i da je započeo proces postupnog gašenja klasične civilizacije i da treba ustupiti mjesto novoj epohi.

Nije se odmah odlučilo za bosforski Bizant. Razmatrani su i prijedlozi da to bude Serdica, pa je Konstantin jednom rekao: „Serdica je moj Rim”. U razmatranje su uzimani i Sirmium i Solun. Na kraju je Konstantin odlučio da novi, istočni, njegov Rim nastane na mjestu drevne grčke kolonije Bizanta. Ovaj grad je nakon što je bio teško oštećen za vrijeme V. građanskog rata, je ponovo (u vrijeme Septimija Severa i Karakale) izgrađen po tradicionalnom modelu rimskog urbaniteta pod nazivom *Augusta Antonina*. To je pored njegovog odličnog strateškog položaja i vrlo lako odbranjive pozicije, bio samo dodati motiv da se tamo podigne Konstantinov Rim. Uz to, i ekonomski potencijal ove poveznice Europe i Azije, jer se tu nalazilo čvorište trgovačkih puteva, je govorilo u prilog podizanja novog Rima na europskoj strani Bosfora.

Oficijelno je Konstantin novu istočnu prijestolnicu osnovao 11. V. 330. god. n. e., a već od ranije (od 324. god. n. e.) tamo su bili preduzeti ogromni i monumentalni radovi, suštinski reizgrađujući grad. U to vrijeme grad je nosio različita imena kao: ἡ Νέα, Δευτέρα Ῥώμη' (Novi, drugi Rim), *Alma Roma /* Ἄλμα Ῥώμα, Βυζαντιάς Ῥώμη, ἑῴα Ῥώμη (istočni Rim), *Roma Constantinopolitana*). Zanimljivo je da u svojoj oficijelnoj tituli carigradski patrijarh još uvijek nosi naziva Novi Rim (Η Αυτού Θειοτάτη Παναγιότης, ο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης,). Naziv Konstantinpolis (Κωνσταντινούπολις; Konstantinov grad) je prvi put u službenoj uporabi za vrijeme dominusa Teodosija II. u prvoj polovici V. st. n. e., da bio ostao glavni službeni naziv za grad u toku cjelokupnog romejskog perioda. Ovaj grad je imao i niz

počasnih naziva, kao što je npr. “Kraljica gradova” (Βασιλὶς τῶν πόλεων). U svakodnevnom govoru on je bio poznat kao grad ἡ Πόλις. Ime Istanbul se razvilo iz grčkih fraza εις την Πόλιν ili στην Πόλη u značenju „u gradu” ili „prema gradu”. Ime Konstantinpolis je, u formi Kostantiniyye, je ostao oficijelni naziv za ovaj grad i tokom većeg dijela osmanske vladavine. Poštanskim zakonom Republike Turske od 28.III. 1930 god. uveden je samo naziv Istanbul kao oficijelni termin.

Kako bi se komemoriralo osnivanje istočne prijestolnice (u daljem tekstu koristi se samo ime Konstantinpolis), izdata je 330. god. n. e. serija novčića.

Novčić koji komemorira osnivanje Konstantinpolisa.

Konstantinpolis je „stavljen” pod zaštitu svetih kršćanskih relikvija kao što „Istinski krst”, „Mojsijev štap” i drugih svetih relikvija.

Istinski krst / Istinski križ / Životvorni krst je po kršćanskoj mitologiji križ na kojem je bio razapet Isus. Priča o njegovom „otkrivanju” direktno je vezana za Helenu, majku Konstantina. Sa uzdizanjem Konstantina i njegova majka se ponovo pojavljuje u javnom životu i boravi na Konstantinovom dvoru. Ona je dobila počasni naziv auguste 325. god. n. e. Helena je otvoreno i javno bila kršćanka i koristila je svoj utjecaj kako značajno doprinosila kristijanizaciji i širenju i populizaciji kršćanstva. Helena je tako u periodu 326. – 328. god. n. e. putovala po „Svetoj zemlji” podižući crkve i osnivajući zaklade i zadužbine. I tako je ona „otkrila” u Jerusalimu Istinski krst. Na mjestu otkrića se nalazio elijskokapitolinski hram Venere, na kojem se originalno nalazilo mjesto bogosluž ja i poštovanja za ranokršćansku zajednicu Jerusalima. Kasnije je ovo mjesto ostalo poznato

kao „Sveti grob”. Inače je dominus Konstantin naredio 325/326. god. n. e. Makariju, biskupu Jerusalima da se izgradi crkva na tome mjestu. U kršćanskoj ikonologiji Helena je često predstavljena sa svojim „pronalaskom”. Helena je proglašena svetom i slave je i koptska i rimokatolička i pravoslavne i anglikanska i luteranska crkva. I ovdje je fenomen „čuda” pomogao Heleni da od tri primjerka krsta pogodi onaj „pravi”. Fenomen čuda igra vrlo bitnu ulogu u abrahamizmu i predstavlja jedno od njegovih najboljih ideoloških i popularističkih oruđa. Sa širenjem kršćanstva se širi i ovaj fenomen. Klasična civilizacija sa svojim nivoom razvitka nije imala adekvatnu protumjeru kako bi konkurirala abrahamističkim „čudima”. Jedna priča koja u izvornom obliku definitivno nije nikakvo čudo se nekada svjesno, a nekada prepričavanjem preobrazi u događaj koji se tumači kao čudo.

Konstantin je želio da nova prijestolnica bude funkcionalna što je moguće brže, pa je u njegovu izgradnju uloženo mnogo sredstava. Veličanstven carski dvor u novom gradu zauzimao je 150 jugera. Za njegovo ukrašavanje donesena su iz raznih mjesta Grčke najbolja umjetnička djela. U gradu su podignute terme, biblioteka, veliki hipodrom, na kome su se okupljale hiljade ljudi, jer su konjske trke postale omiljena zabava. U Konstantinpolisu je Konstantin dao izgraditi, na mjestu nekadašnjeg bizantskog Afroditinog hrama, Crkvu svetih apostola.

I pored toga što će Konstantinpolis biti kršćansko sjedište, potrebno je navesti da je prilikom posvećivanja novog grada Konstantin nosio dijademu sa apolonskim zrakama. Uostalom i prigodom polaganja temelja za novi grad 324. god. n. e., kao i prigodom njegovog posvećenja 330. god. n. e. sudjelovali su kako stari svećenički kolegiji, tako i kršćansko svećenstvo. Zato ne treba čuditi i da su u Konstantinpolisu podignuti i nekršćanski hramovi, od kojih se posebno isticao hram Fortune / ”Sreće”. Golema status Heliosa koja je predstavljala samoga Konstantina, svjedoči da Konstantin ni u tim godinama nije u potpunosti odustajao od kulta Nepobjedivog Sunca. I ovi detalji vezani za prve godine podizanja Konstantinpolisa potvrđuju tezu da je proces postajanja kršćaninom u slučaju Konstantina bio postepen, i da se Konstantin dugo vremena nije odricao i „paganskih” simbola.

Konstantinpolis je dobio i svoj senat i svoga gradskog prefekta, a tu se odsada nalazio jedan od konzula. Egipatsko žito nije više opskrbljivalo stari Rim, već novu prijestolnicu. Tako je i Konstantinpoljskom plebsu dijeljeno žito. Činjeni su i napora da se senatori premjeste iz Rima u novu prijestolnicu. Zosim navodi da je Konstantin svoju novu prijestolnicu veoma uvećao, i da je taj novi bosforski Rim djelovao kao neka vrsta magneta privačeći velike mase ljudi (različitih zanimanja) iz različitih dijelova (ponajviše iz onog istočnog) rimskog svijeta. Uz to, da bi se broj stanovnika povećavao što brže, onima koji su živjeli u njemu i imali imanja u okolici dato je italsko pravo/*ius Italicum* koje im je davalo imunitet od poreza. Konstantinpolis je imao i svoja imanja u okolici.

Mozaik koji prikazuje Konstantina kako pokazuje model svoga grada Djevici Mariji. Detalj sa jugozapadnog ulaza u danas muzej Hagia Sofija ili Ajasofija.

Astralni simboli, a posebno polumjeseca i zvijezda, su bili česti u prikazivanju u vremenima drevnih civilizacija i klasičnog historijskog razdoblja. Tako je ikonološki prikaz polumjeseca i zvijezde prisutan i u drevnoj civilizaciji Mesopotamije, i polumjesec je povezan sa bogom Mjeseca po imenu Nanna/Sin, a zvijezda sa Inanna/Ištar. Arsakidski „šah nad šahovima" Orod II. je izdavao novčiće u Suzi i drugdje sa prikazom polumjeseca i zvijezde na reversu. To su nastavili i njegovi nasljednici. Polumjesec i zvijezda su bili i simbol Mitridata VI. Eupatora. Postoji i mogućnost da su polumjesec i zvijezda na nekim

način povezani sa bogom Mitrom. Samo ovi navedeni primjeri jasno ukazuje na dugu tradiciju ikonografije polumjeseca i zvijezde u Mesopotamiji, Iranu, Pontu odakle je prešla i u Bosporsko kraljevstvo. I sasanidski Iran je koristio plumjesec i zvijezdu na novcima izdatim u kasnijim epohama sasanidske vladavine. Ima mišljenja da je ovaj simbol ušao u islamsku ikonografiju upravo preko sasanidskog novca.

Neki novci Bizanta iz I. st. p. n. e. i kasnije pokazuju glavu Artemide sa lukom i tobolcem na aversu, a na reversu polumjesec sa šestozrakastom zvijezdom. Tradicija navodi da je 340. god. p. n. e. Bizant sa svojim atenskim saveznicima bio pod opsadom od strane vojske makedonskog kralja Filipa II. Ovaj oštroumni kralj je pokušao iznenadni napad jedne izrazito taman i vlažan dan. Međutim, taj iznenadni napad je osujećen kada se na nebu pojavila svetlost. Ova svjetlost se nekada opisuje kao meteor, nekada kao mjesec. Kako bi komemorirali ovaj događaj, Bizantinci su podigli statuu Hekate Svjetlonošne. U Bizantu je postojao kult Hekate još od vremena osnivanja Bizanta. Simboli Hekate su bili polumjesec i zvijezda. I ti prizori nisu bili rijetki kao prikazi na novcima koje su izdavali pojedini gradovi i zajednice unutar rimskog svijeta.

Zvijezda i mjesec su bila i dva nebeska tijela koja simboliziraju predislamska tengrist vjerovanja drevnih turskih naroda i zajednica. I današnje zastave Republike Turske i Republike Kazahstan imaju u sebi predislamska obilježja turkijske mitologije.

Konstantin i profiliranje kršćanstva, Donatisti, Podjela na arijance i nikejce

Teško je ustanovljavati stupanj Konstantinovog kršćanskog opredjeljenja kroz vremenski period u kojem je on vladao. Iako skoro praktično sve do kraja svoga života on nije bio u punom smislu riječi kršćanin, činjenica je da su njegovi kršćanski nazori bili sve vidljiviji. Tako je on počeo podržavati crkvu i financijski i materijalno dajući da se grade kršćanske bazilike. Konstantin je davao i privilegije svećenstvu, kao što je (313. god. n. e.) izuzeće od nekih poreza. Pravo da prima legate i nasljeđa kršćanska crkva dobija dobija 321. god. n. e. Tako njeno bogatstvo raste jer je u pojedinim područijima sve više ljudi zaveštavalo svoju imovinu crkvi, kao zalog za spas duše na “onozemaljskom” svijetu. Tako je crkva, zahvaljujući “onozemaljskom” svijetu i spasenju u njemu, postajala sve bogatija na “ovozemaljskom” svijetu. U crkvi se počinju stvarati službe za raspolaganje sa tom imovinom, koja se često zavještava u karijativne svrhe, za podizanje bolnica, sirotišta i zbrinjavanje starih lica. Ovakvo djelovanje je imalo jaku propagandističku važnost, jer je osiguravalo socijalnu brigu. Promovirani su i kršćani na visoke pozicije i naravno vraćana je

imovina konfiscirana za vrijeme dioklecijanovski pogroma. Konstantin je i u samome Rimu promovirao kršćanstvo dajući podići (radovi započeli između 318. i 322. god. n. e.) “staru” baziliku sv. Petra koja se uzdigla iznad nekadašnjeg Neronovog cirkusa. Danas je na tome mjestu “nova” bazilika sv. Petra izgrađena u XVI. st.

Kada se razmatra Konstantinovo promoviranje kršćanstva u ovom periodu, potrebno je znati da su tada kršćani još uvijek čine manjinu stanovništva, i da je Konstantin morao voditi računa i o osjećajima i pozicijama nekršćanskih sljedbi. I znatno veći dio vojske i senatorskog reda nije pripadao kršćanstvu, a neki od njih su ostali zakleti neprijatelji kršćanstva. Smatra se da je najviše kršćana bilo u istočnim provincijama, posebno u Maloj Aziji, Palestini, Trakiji i na Kipru. U nekim zapadnim i balkanskim provincijama i regijama kao što su unutrašnjost Galije, Germaniji, Britaniji i Dalmaciji kršćanstvo je bilo znatno slabije zastupljeno.

Konstantin je, još prije nego što je postao samostalni vladar, ustanovio presedan kojim se Država miješala u crkvena pitanja, uglavnom u vidu arbitra i regulatornog autoriteta. Ovo je posebno bilo bitno u vrijeme kada kršćanska crkva još uvijek nije imala izgrađenu ni oficijelnu dogmu niti centraliziranu unutrašnju organizaciju, hijerarhiju i infrastrukturu. Borba oko raznih dogmatskih pitanja (makar ona bila usmjerena na neke male detalje) bila je obična pojava u povijesti kršćanstva, gotovo od samog njegovog postanka. Ovi sporovi su se nakon Milanskog „edikta“ i intenzivirali, pa je na vidjelo dana proizašao čitav niz unutarkršćanskih pitanja, dvojbi pa i otvorenih sukoba. Konstantin je znao da mora spriječiti socijalnu i drugu nestabilnost koja bi mogla proizaći iz ovih kontroverzi, pa je svojim miješanjem u međukršćanske poslove ustvari djelovao na pronalaženju kompromisa i aminovanju konzensusa i ustanovljavanju ortodoksije gdje je to bilo moguće.

Konstantin je, kao i njegovi nasljednici, smatrao da jedinstvu njegovog imperija odgovara i jedinstvena crkva, u kojoj ne može biti razlike u mišljenjima, pa je zato aktivno sudjelovalo u razmatranju crkvenih sporova. Tako se od toga vremena na pitanja kršćanske dogmatike počelo gledati kao na državna pitanja.

Prvo gdje se umiješao u unutarcrkvena pitanja bila je situacija u sjevernoafričkim provincijama. Tamošnji problem je bio direktna posljedica dioklecijanovskih progona, i pitanja odnosa prema onima koji su za vrijeme persekucija privremeno izdali svoju vjeru. Afrički namjesnik za vrijeme progona je bio zadovoljan ako bi kršćani predali svoje svete spise, kao neko formalno ispunjavanje zahtjeva Dioklecijanovih edikata. Značajan broj kršćana se povinovao odredbama tih edikta, zaradivši naziv *traditores*. Zanimljivo je da su *traditores* uglavnom dolazili iz nešto ekonomski stabilnijih i bogatijih slojeva, dok su tvrdokorniji dolazili uglavnom iz skromnijih i siromašnijih slojeva, tako da će sjeevrnoafrička šizma dobiti i socijalno značenje. Ovi tvrdokorniji su smatrali da crkva mora biti crkva svetaca, a ne grešnika i da sakramenti kao što je npr. krštenje izvršeno od strane *traditores* nisu validni. Po njima samo sakramentalne tajne izvršene od sveštenika sa

moralnim ili svetim integritetom jesu dejstvujuće. Oko 311. god. n. e. novi biskup Kartagine po imenu Cecilijan je bio posvećen od Feliksa iz Aptunge za kojeg je važilo mišljenje da je *traditor*. To je izazvalo veliko neslaganje, pa i svađu unutar sjevernoafričke kršćanske zajednice i dovelo je do raskola jer su protivnici Cecilijana za novog kartaginskog biskupa imenovali Marjorina, koga je naslijedio berberski kršćanin Donat Magnus. Po Donatu je pokret koji se suprotstavljao Cecilijanovom izboru nazvan donatizam. Situacija je postajala sve ozbiljnija i pa je u kartaginskoj crkvi nastao pravi raskol, postojala su dva biskupa i dvije pastve u međusobnom sukobu. Pored one kartaginske, podjela je zahvatila i druge sjevernoafričke kršćanske zajednice. Kršćanske zajednice u gotovo 70 sjevernoafričkih zajednica se izjasnilo protiv Cecilijana. Počeli su se javljati i neredi i sukobi među dvije frakcije. Konstantin je indirektno nastojao smiriti konflikt, tako što dodijelio novac Cecilijanu za crkvene objekte koji su bili oštećeni ili konfiscirani za vrijeme dioklecijanovskih progona. Donatisti nisu dobili ništa. Umjesto smirivanja ovo je još više raspirilo podjele (Konstantin vjerojatno nije razumio dubinu raskola) i donatisti su apelirali na Rim za jednak tretman. Papa Miltijad je 313. god. n. e. imenovao komisiju koja je presudila protiv donatista. Međutim, ni to nije riješilo problem, i donatisti su obratili sa žalbom direktno Konstantinu koji je dao sazvati sinod/koncil u Arlu 314. god. n. e. Ovo je bio prvi zahtjev neke kršćanske zajednice da Država arbitrira i bude uključena radi rješavanja njenih unutrašnjih pitanja i stvari. Međutim, i ovaj koncil (sačinjen od zapadnih biskupa) se pokazao nepovoljnim po donatiste, jer je potvrdio odluke pape Miltijada i ekskomunicirao Donata. Ovaj koncil je izdao i čitav niz drugih odluka kojima se profilira crkvena organizacija, disciplina, vjerovanje i ponašanje. I pored odluka u Arlu i neposredno kasnijih Konstantinovih pokušaja kompromisa i smirivanja, donatisti ostaju nepokoljebivi. Sukobi poprimaju i elemente nereda i nasilja. I onda Konstantin 317. god. n. e. izdaje edikt kojim se preti smrću svakome koji ugrožava mir u njegovom imperiju. Ovaj (iako to eksplicitno ne navodi) i naredni edikt kojim se konfiskuje sva imovina donatističke crkve su bili upereni prema donatistima. Donat odbija da preda zgrade i namjesnik provodi "policijsku" akciju protiv donatista u Kartagini. Ovim protudonatističkim ediktima Konstantin (iako još uvijek ne bar formalno kršćanin) je samo nakon četiri godine praktično derogirao Milanski "edikt" o općoj toleranciji i pokazao smjer u kojem će se nadalje kretati regulacija religijskih pitanja.

Tako su donatisti postali prve žrtve nekog religijskog progona od vremena Milanskog "edikta". Zanimljivo je da je ovaj čin progona po religijskog osnovi usmjeren od strane jedne kršćanske sljedbe na drugu, a ne na neku sasvim drugu religiju.

Uvidjevši da nema smirivanja među katolicima – ortodoksima i donatistima, Konstantin se ipak vratio na politiku tolerancije i 321. god. n. e. Konstantin proglašava toleranciju prema donatistima.

Konstantinov sin Konstans je ponovo pokrenuo protiv njih mjere.On je dao zatvoriti njihove crkve i prognati Donata. Za vreme vladavine Julijana, donatisti su ponovo otvorili svoje

crkve, a njihovi episkopi se vratili iz progonstva. Za vreme narednih careva protiv donatista su ponovo izdati strogi zakoni. Rimske vlasti su preduzimali represivne mere protiv njih, pogotovo nakon njihovog povezivanja sa buntovnim seljacima koji su sebe nazivali *agonistici.* I pored toga donatistička crkva je opstajala, smatrajući sebe istinskom i neokaljanom crkvom, a ne onu katoličko – ortodoksnu. Donatisti smatraju da su oni jedini validni da vrše svete sakramentalne tajne. Donatisti će ostati sjevernoafrički specifikum sve do arapskog osvajanja sjeverne Afrike.

Agonisticis ("vojnici (Hrista)" ili "Borci za pravu vjeru") ili *circumcellions* ("Skitnice oko seoskih koliba") su bili nasilni radikalni kršćanski i socijalni pokret u sjevernoj Africi, koji je povezivan sa donatizmom. Oni su se zalagali za radikalni socijalni preobražaj što je uključivalo ukidanje svojine, ropstva i dugova. Zato su uživali podršku zavisnog i poluzavisnog berberskog i punskog stanovništva. Oštrica njihove borbe je bila uperena protiv velikih zemljoposjednika, činovništva i svećenstva službene crkve. Naoružani batinama, oni su išli po posjedima, oslobađali robove, uništavali dužničke priznanice. Po protivniku donatizma i ovih buntovnika Optatu iz Mileve: "Nijedan posesor nije bio spokojan u pogledu svojih posjeda. Dužničke priznanice gubile su svoju snagu. U to vrijeme nijedan vjerovnik nije htio tražiti svoje dugove. Sve su terorizirala pisma onih koji su sebe gordo nazivali vođama svetih. Uslijed toga, oni koje je trebalo moliti za milost, sami su u smrtnom strahu morali s poniženjem moliti za to. Svatko se žurio da izgubi čak i veoma velike dugove, i smatrao je dobitkom već samo spašavanje od nasilja. Ni putovi nisu mogli biti sasvim sigurni, jer su gospodare izbacivali iz kola, i oni su morali bježati ispred robova, koji su zasjeli na mjesto gospodara. Po njihovoj odluci i naredbi, robovi i gospodari mijenjali su svoje položaje". Prijeteći batinama, paležom i ubojstvima, oni su razbijali ploče s imenima robova, da bi ih zatim oslobodili. Oko 340. god. n. e. na čelu ustanka nalazili su se Aksido i Fazir, mjesni domoroci berberskog porijekla. Obojica su poginula u borbi sa rimskim postrojbama. Nakon njih *circumcellionse* je okupio biskup grada Bagaje po imenu Donat. Pokret *circumcellionsa* pod Donatovim vodstvom je bio slomljen, mnoštvo ih je ubijeno, ali sam ustanak nije bio konačno ugušen. Krajem IV. st. n. e. u gradu Tamugadi djelovao je biskup Optat, od kojeg su strepili okolni zemljoposjednici. On je natjerao trgovce da utržak dijele s kupcima i pružao je zaštitu siromašnima. *Circumcellionsi* su veoma cijenili martirstvo kao istinsku kršćansku vrlinu, pa su se često fokusirali na dovođenje sebe u situaciju u kojoj bi doživili mučeništvo. Te situacije su postajale sve banalnije.

Mnogo složenije crkveno pitanje (ovaj put doktrinalnog sadržaja) je pred Konstantina izbilo neposredno pošto je ujedinio rimski svijet pod svojim žezlom. Riječ je o sukobu dvije doktrine i to „nejednako trinitarianske" i „jednake trinitarianske". Ovaj sukob će predestinirati dogmtski razvitak većine kršćanskih dogmatskih pozicija. Sukob je direktno povezan sa aleksandrijskim svećenikom (libijskog porijekla) Arijem (Ἄρειος; živio od 250. ili 256. do 336. god. n. e.).

Dogmatski sporovi u Aleksandriji bili su obična pojava. Čitav niz aleksandrijskih teologa, od kojih su najglasovitiji bili Klement (kraj II. st. n. e.) i Origen (rođen oko 185. god. n. e.., poginuo za vrijeme Decijevog progona, 250. god. n. e..), nastojao je kršćanske dogme spojiti sa načelima grčke filozofije. U Origenovom teološkom sustavu, provedenom pod utjecajem platonističkih ideja, velika je uloga dodjeljivana Logosu (Riječi ili Razum), koji je identificiran sa „Sinom Božjim", koji je uzeo lik Isusa Krista. Origen je utjecao na razvoj kasnije teologije, ali nisu sve njegove postavke bile prihvaćene. Međutim, načela Origenovog apstraktno-filozofskog tumačenja osnovâ kršćanskog učenja postala su u Aleksandriji veoma raširena.

Često se ovaj problem predstavlja kao sukob onih koji su „protiv svetog trojstva" i onih koji su za „sveto trojstvo". Ustvari i arijanci i katolici – ortodoksi su vjerovali u sveto trojstvo, samo sa tom razlikom što su arijanci smatrali da postoji hijerarhija u „svetom trojstvu", dok su katolici ortodoksi smatrali da je riječ o jednakom statusu svih komponenti „svetog trojstva". Debata po ovom pitanju ustvari nije započela sa Arijem, nego se o pitanju da li je „Sin" (Isus) u potpunosti i esencijalno jednak „Ocu" (Bog) diskutiralo i ranije.

Kada je aleksandrijski episkop Aleksandar je održao propovijed o istobitnosti „Sina" sa „Ocem", koju je Arije osudio iznoseći svoju tezu po kojoj je ako je „Otac" rodio „Sina", a rođenje označava početak „Sinovljeve" egzistencije, onda je postojalo vrijeme u kojem „Sin" nije postojao. Iz toga po Ariju proizlazi da je „Sinova" božanska narav podređena „Očevoj" božanskoj naravi, pa samim tim ovi aspekti „svetog trojstva" jesu slični ali nisu jednaki i koživući. Prema Arijevom stavu „Sin", premda savršen, bio je tek stvorenje „Očevo" i „Ocu" podređen (subordiniran). Tako on nije prihvaćao da bi „Otac" i „Sin" bili iste biti. Stoga Arije nije govorio da je „Sin" istobitan, nego da je sličnobitan. Arijevi neistomišljenici, kao Aleksandar, su tvrdili da je „Sin" istobitan „Ocu", te da nije stvoren, nego da je od vječnosti rođen od „Oca".

Arijevo tumačenje je bilo lakše shvatljivo, pa je sticalo veliki broj sljedbenika. Ono je pokušavalo odgovoriti na paradoks po kojem je kršćanstvo monoteistička religija sa trojstvom.

U početku biskup Aleksandar nije baš bio siguran šta da radi sa Arijem i njegovim tezama, pa se situacija nastavila sve do onoga trenutka kada se javila opasnost od unutrašnjih podjela u aleksandrijskoj crkvi. Tada Aleksandar saziva lokalni sinod biskupa 321. god. n. e. i traži na njemu odluku šta da se čini sa Arijem. Aleksandrijski sinod odlučuje protiv Arija, i Aleksandar ga smjenjuje sa funkcije i ekskomunicira iz crkve njega i njegove pristalice. Ali to nije nimalo riješilo pitanje Arija i njegovog učenja koje se počelo širiti velikom brzinom (jer je bilo lakše shvatljivije u odnosu na tezu o „jednakom trinitarizmu"). Arijanske pjesme su bile su popularne među aleksandrijskim obrtnicima i mornarima. Svuda – na trgovima, po ulicama – vođeni su sporovi, koji su prelazili u otvorene sukobe. Debate su vođene ne samo u egipatskoj, već i u drugim crkvama. Sam Arije nastavio je djelovati

u Palestini, pod zaštitom svoga školskog prijatelja, utjecajnog Euzebija iz Nikomedije. U prvo vrijeme Arije je pridobio za svoje učenje privremeno i Eusebija iz Cezareje, a zatim i neke maloazijske biskupe. Čak su i dva lokalna sinoda, jedan u Bitiniji, drugi u Palestini išli u korist Ariju. Tako je pitanje koje je javno pokrenuo Arije počelo da se obrađuje u cjelokupnoj crkvi. Ovo je postajalo za razliku od donatizma u sjevernoj Africi, znatno ozbiljnije pitanje jer zadire u još uvijek nedefiniranu crkvenu dogmatiku, proizvodeći ideološko razmimoilaženje koje kao posljedicu daje teži oblik raskola, podjela i sukoba. U opasnosti je mir koji je Konstantin uspostavio.

Konstantin zato šalje Hosija, biskupa Kordove da ispita tu stvar i ako je moguće da je riješi. Međutim, debata koja se razvijala je počela da nadilazi Hosijeve napore. Zato Konstantin saziva sinod / koncil koji bi trebao biti sačinjen od predstavnika crkve iz svih dijelova njegovog imperija kako bi se na njemu riješilo ovo pitanje, vjerojatno na Hosijevu preporuku.

Pola godine prije Nikejskog koncila u Antiohiji je, pod presjedanjem Hosija, održan sinod kojem je prisustvovalo 59 biskupa iz Palestine, Arabije, Fenikije i Kapadokije. Povod ovom saboru bio je izbor novog antiohijskog biskupa, no usto je prihvaćeno i jedno protuarijansko vjerovanje. Trojica biskupa, sudionika ovog sabora, među kojima i Euzebije iz Cezareje, odbili su potpisati odluke sabora, te su privremeno ekskomunicirani s mogućnošću da promijene mišljenje na »velikom i svetom saboru u Ankari« (koji se potom ipak održao u Niceji).

Koncil bi se održao u Nikeji 325. god. n. e., izuzev Britanije, sve ostale dijeceze su na njega poslale svoje predstavnike (jednog ili više). To je tako ujedno bio i prvi ekumenski crkveni sabor. Na ovaj koncil je pozvano svih 1800 biskupa iz čitave kršćanske Crkve (oko 1000 s Istoka i oko 800 sa Zapada). Ipak, na sabor je stiglo između 250 i 320 saborskih otaca, velikom većinom sa Istoka, budući da su se na Istoku vodile i najžešće rasprave. Točan broj sudionika nije moguće utvrditi, premda crkvena predaja najčešće govori o broju od njih 318. Od prisutnih biskupa, velika većina je dolazila sa Istoka. Ostarjeli rimski episkop / papa Silvester I. je poslao dvojicu svećenika kao svoje delegate. I sam Arije je prisustvovao koncilu kao i aleksandrijski biskup Aleksandar. Prisutni su bili i Eusebije iz Cezareje, Eusebije iz Nikomedije, Makarije iz Jerusalima. Od biskupa van rimskog svijeta stigli su persijski biskup Jovan, gotski biskupi Teofil i picijuntski biskup Statofil. Nešto prije početka sinoda Hosije se u Nikomediji sastao sa Aleksandrom i njegovim pristalicama u Nikomediji. Ni Arije nije bio na sinodu bez svojih pristalica i na njega su došla 22 biskupa predvođena Eusebijem iz Nikomedije kao više – manje podržavatelji Arija i njegov teze.

Nikejski koncil je započeo 20. V. 325. god. n. e., a radom sabora je rukovodio Hosije. Sinodu je prisustvovao i sam Konstantin koji je u njemu aktivno i učestvovao sa svojim mišljenjem i diskusijama. Kada su neka od Arijevih djela čitana naglas, većina participanata je to ocijenila kao blasfemiju. Posebno je takvo mišljenje zastupao tada mladi đakon

Atanasije. Puna dva mjeseca je trajala debata, i obje strane su se pozivale na sveto pismo pravdajući svoje tvrdnje. Čak je navodno dolazilo i do usijanja situacije, pa je Nikola iz Myra tako ošamario Arija. Kako je vrijeme teklo Arije je imao sve manje pristalica. Eusebije iz Cezareje je nastojao predložiti kompromis, ali u tome nije uspio.I tek pod Konstantinovim utjecajem, većina participanata se složila oko kreda vjera, otada poznatog kao „nikejsko kredo vjere" koje utvrđuje ortodoksiju „jednakog trinitarizma", odnosno istobitnost Boga „Oca", Boga „Sina" i Svetog duha. I 19. VI. 325. god. n. e. Pored Arija, dokument o "nikejskom kredu vjere" odbila su potpisati samo još dvojica biskupa iz Libije. Nikejski koncil i dominus Konstantin su izdali cirkularno pismo svim crkvama u i oko Aleksandrije da su Arije i dvojica njegovih pristalicam Teonas/*Theonas* i Sekund/*Secundus* skinuti sa svojih pozicija i prognani u Ilirik. Naređeno je i da se svi primjerci Arijevog djela *Thalia* spale.

Na Nikejskom koncilu se raspravljalo još o datumu Uskrsa. Konačno je odlučeno da će svake godine aleksandrijski biskup javljati rimskom papi datum Uskrsa. To je trebala biti prva nedjelja nakon prvog punog mjeseca poslije proljetne ravnodnevice. Zatim se rješavalo pitanje Meletijeva raskola. Po tome pitanju su primjenjena dosta blage mjere. Ali to nije pokazalo rezultat, pa meletijevci kasnije pristupili arijancima. Atanasije iz Aleksandrije je dugo bio u sukobu sa njima.

Meletijska šizma je rezultat sukoba između Petra, ranijeg biskupa Aleksandrije i Melitija iz Likopolisa u Egiptu. Rasprava između njih dvojice se vodila oko toga da li grešnici koji su se za vrijeme dioklecijanskih progona odrekli kršćanstva, mogu da se vrate u kršćanstvo poslije kraćeg okajavanja.

Nikejski koncil je izglasao i dvadeset novih crkvenih zakona, koji su nazvani kanonima i kojima se reguliralo mnogo stvari iz života kršćanskih crkvi. Rad sabora je oficijelno zaključen 25. VII. 325. god. n. e., a prisutni sabornici proslavili su dvadesetu obljetnicu Konstantinova vladanja. U svome zaključnom govoru dominus je ponovio svoju nakanu da se zadrži mir i jedinstvo u Crkvi, a u pismu koje je prošireno odaslano rimskim svijetom objavio je da je postignuto jedinstvo čitave Crkve.

U ovo vrijeme rane crkve, kada su se tek formulirale dogmatske i ideološke postavke, jedinstvo se održavalo u demokratičnijoj atmosferi. Rimski biskup / episkop (papa), iako je kao nasljednik sv. Petra imao značajan utjecaj, još nije smatran glavnim i neprikosnovenim autoritetom crkve. Njemu nisu oficijelno bili subordinirani ostali biskupi, koji su opet predstavljali crkve u određenim lokalnim zajednicima. Takvi biskupi su bili prilično autonomni u odnosu na crkvene poglavare Rima, Konstantinpolisa, Aleksandrije, Jerusalima i Antiohije koji su imali samo neko teorijsko prvenstvo. Zato crkveni poglavari iz ovih pet gradova i nisu mogli riješiti problem istobitnosti (homoousia) ili sličnobitnosti (homoiousia), nego su se morali sazivati koncili / sinodi / neke vrste skupštine biskupa koji je jedini imao autoritet da prostom većinom odluči i presudi po

nekim pitanjima. Naravno, ni na jednom od ranokršćanskih skupština biskupa nije se uspjelo okupiti čak ni više od trećine tadašnjih postojećih biskupa.

Nikejski sinod je tako bio prvi općekršćanski sabor koji je ustanovio put kojim će se kretati kršćanstvo i dao mu one prepoznatljive doktrinalne i vidljive osobine po kojima je on prepoznatljiv i danas. „Nikejsko kredo vjere” je danas temelj dogme velike većine kršćanskih crkava, kao što su rimokatolička, pravoslavne, istočne crkve, anglikanska i luteranska. Međutim Nikejski koncil nije riješio glavni problem radi kojeg je sazvan. Arijanstvo uopće nije ugašeno. Ubrzo su arijanci i melecijevci ubrzo ponovno dobili sva prava koja su im bila oduzeta, a arijanstvo se širilo kroz čitavo IV. s. n. e. Eusebije iz Nikomedije se prilično služio utjecajem što ga je imao na Konstantina kako bi ga vremenom preobratio na arijansku stranu. U tome je i uspio, pa je 330. god. n. e. svrgnut i protjeran Eustatije iz Antiohije, isto se dogodilo 335. god. n. e. i vatrenom antiarijancu Atanasiju (protjeran u germanski Trier) koji je naslijedio Aleksandra na mjestu episkopa Aleksandrije. Sam Arije vratio se u Konstantinpolis kako bi se pomirio s Crkvom, no umro je kratko prije nego što je to moglo biti učinjeno. Dominus Konstantin je malo prije smrti kršten od arijanskog biskupa. Tako je dominus Konstantin završio svoje višedecenijsko preobraćivanje u kršćanstvo. Upravo činjenica da Konstantin lavira u odnosu pema arijanstvu i „nikejskom kredu vjeru” jasno pokazuje da Konstantin praktično do same svoje smrti nije u potpunosti raščistio sa svojom religioznošću. Tako on inicijalno podržava većinu nikejskog sabora i donosi oštre mjere protiv Arija i njegovih pristalica, da bi kasnije prešo na drugu stranu, pa čak i prihvatajući arijansko krštenje.

Doktrinalni sukoba arijanaca i nikejaca, i duboka teološka polemika koja se razvila, pokazuju smjer razvitka religioznosti na Euromediteranu i Srednjem Istoku. Taj smjer je vodio ka sve dubljoj i dubljoj polemici o dogmatskim pitanjima koja prelaze u metafiziku, bez dodira sa realnim svijetom. Ustvari se izmišlja čitav jedan metafizički svijet, koji se djelimično ili potpuno objašnjava na ovaj ili onaj način. U tu svrhu se postavljaju doktrinalne teze o tome metafizičkom svijetu koji postaje bitniji i značajno subordinarniji u odnosu na „ovozemaljski” koji ima odlike prolaznosti. Ako se po jednom pitanju opisivanja toga metafizičkog svijeta razilaze dogmatski stavovi, onda nastaje doktrinalna šizma koja može imati vrlo ozbiljne posljedice ne po „onozemaljski”, nego upravo za „ovozemaljski” svijet. Postavke koje se postavljaju, brane, osuđuju postaju sama sebi svrha i često su konstrukt metafizičkog lamentiranja bez realne utemeljenosti. Dobar primjer donosi upravo sljedeći arijanski stavovi koji su zajednički svim arijanskim inačicama: 1. Samo je „Otac Bog” nestvoren, vječan, mudar, dobar, nepromjenjiv. Bog nije mogao sam izravno stvoriti svijet, nego uz pomoć posrednika - Logosa (grč. Riječ) - koji je sam stvoren. 2. „Sin Božji” je preegzistentan, to jest postoji oduvijek i prije svijeta, i on je međubiće, između Boga i svijeta, savršen odraz „Oca”. Može ga se označiti i kao Boga, ali samo u metaforičkom smislu. On je ipak stvorenje, premda prvo Božje stvorenje. Načinjen je, ne iz iste biti „Očeve”, nego iz ničega, voljom „Očevom” prije vremena, ali opet u vremenu.

Stoga on nije vječan, te je »bilo vrijeme u kojem ga nije bilo.« Tako su i njegova moć, njegova mudrost i njegovo znanje ograničeni. Iz „Sina” proizlazi „Sveti duh” koji je opet samo sličan, ali ne i isti sa „Sinom”. Na ove arijanske stavove se nije išlo postavljanjem jednostavnog pitanja kako oni to znaju, i na čemu to temelje, i gdje im je logička utemeljenost nego su im “nikejci” odgovarali sa istom nekim dogmatskim postavkama. Obje strane su kao argumente uzimali ono što piše u svetim spisima. Kako je vrijeme prolazilo, sve se više udaljavalo od „ovozemaljskih” briga i pitanja, i uplitalo u presuđivanje o „onozemaljskim” poslovima. A to je bilo toliko različito od poimanja klasične civilizacije.

Jednom obrazovanom i ironičnom „klasičaru” kakav je bio Amijan Marcelin, neshvatljiva je ova dogmatska i sektaška borba. Po njemu je: "Kršćanska religija, jednostavna i prosta... zamraćena je praznovjerjem... tanane i komplikovane diskusije o dogmi i ne teže ustvari da striktno slijede autentično jedinstvo pa dovode do stalnih kontroverzi... čete biskupa odavno se tu i tamo okupljaju na njihovim raznim sinodima i od toga nastaju samo mnoge smetnje u javnom poštanskom saobraćaju". Međutim, možda je upravo ovo nerazumijevanje od strane „klasičara” i intelektualno arogantno i ironično gledanje na krščanstvo, bilo jedno od razloga nestanka „klasične civilizacije i kulture”. Potcjenjivanje krščanstva je tako postalo nešto što je štetilo pobornicima „klasične civilizacije, kulture i tradicije”.

Kao što je već bilo rečeno, preobraćanje Konstantina je trajalo prilično dugo, decenijama. Tako se on odnosio u većem dijelu svoje vladavine i prema nekršćanima. Sa rastom Konstantinovih prokršćanskih ili kršćanskih osjećanja rastao je i njegov pritisak na „pagane”. Naravno taj pritisak nije prerastao nikada u progon, ali je ipak na određenoj mjeri predstavljao derogiranje Milanskog „edikta”. Prvo je Konstantin zabranio izgradnju novih „paganskih” hramova, ali su ostavljena slobodnim tradicionalna žrtvovanja. Konstantin je zabranio i prinošene žrtava u privatnim kućama i sa njma povezanu magiju. Pri samom kraju svoje vladavine Konstantin je počeo naređivati da se pljačkaju i uništavaju drevni hramovi. U periodu od 331. do 336. god. n. e. iz „paganskih hramova”, proglašavanjem da je riječ o državnoj imovini, je preuzeta značajna količina zlatnih, srebrnih i bronzanih statua. I te statue su odmah upućene u kovnice novca. Dvojica carskih komesara za svaku od provincija imali su zaduženje da nabave statue i da ih istope kako bi mogle koristiti za momentalno pretvaranje u novčane kovanice. Ovom mjerom je Konstantin nastojao i da osigura vođenje sopstvene monetarne politike. Jedino nije istopljen dio brončanih statua koje su korištene radi uljepšavanje nove prijestolnice na Istoku. Iznevjerena tolerancija je vrlo brzo proizvela i „mučenika na drugoj strani”. Tadašnji utjecajni političar Ablabije je uspio ubijediti Konstantina da je slabiji dolazak transporta žita u Konstantinpolis uzrokovano navodno magijom nekršćanskog mudraca i neoplatonističkog filozofa Sopatera iz Apameje koji je uživao značajan ugled u javnosti i bio čak i prijatelj Konstantina. Na dvoru punom ulizica i beskičmenjaka, Sopater je bio vrijedan izuzetak, uvijek je iznosio svoje mišljenje i nije se ustručavao da i Konstantinu kaže ono što ovaj dominus ne bi želio čuti. Konstantin je tako molio Sopatera za purifikaciju nakon pogubljenja Krispa, što je

Sopater odbio. Ablabije je svojim spletkama uspio da ubijedi Konstantina u to. I tako je Sopater, osoba od nesumnjivog intelektualnog i osobnog integriteta kojeg tako nedostajalo u ovom razdoblju, zbog lažne optužbe pogubljen.

Detalj iz reda freski (nastalih u XIII. st) u bazilici Santi Quattro Coronati u Rimu, a koje govore o Konstantinovoj darovnici. Konstantinovo ime i njegovo osnivanje novog Rima na Bosforu su iskorišteni za jedan od od najvećih svjetskih falsifikata u historiji. Riječ je o čuvenoj Konstantinovoj darovnici (*donatio Constantini*), odnosno navodnom dekretu kojima je dominus Konstantin predao i kompletan svjetovni i vladarski autoritet nad zapadnim provincijama biskupu Rima. Priča nije samo izmišljena sa ciljem jačanja papinskog autoriteta, nego kako bi se zamaglilo činjenično stanje da je Konstantin kršten tek na samrtnoj postelji i to od arijanskog („heretičkog") biskupa. Tako je nastala priča po kojoj se Konstantin (još uvijek „paganski" car) razbolio od lepre, i od koje ga je izliječio papa Silvester I. Nakon toga je Konstantin kršten, i onda se povukao na istok. Falsifikat je nastao vjerojatno u VIII. st., i korišten je za vrijeme borbe za investituru. Već od 1001. god. autentičnost dokumenta je bila dovođena u pitanje. Lorenzo Valla, katolički italijanski svećenik i renesansni humanista je konačno razotkrio ovaj dokument kao falsifikat 1439/1440. god.

Flavije Ablabije (*Flavius Ablabius*, pogubljen 338. god. n. e.) je bio rodom sa Krete i skromnog porijekla. Uspio se uzdići do najviših pozicija i sprijateljiti se sa Konstantinom. Ablabije je bio od najvažnijih članova senata u Konstantinpolisu. Ablabije je bio vikar Azije, konzul 331. god. n. e. i pretorijanski prefekt za Istok.

Konstantin je i donio neke zakone koji se tiču Jevreja, kojima je bilo zabranjeno da posjeduju robove kršćane i da obrezuju svoje robove. Ulozi i značenju biskupa Konstantin je doprinio odlukom iz 333. god. n. e. da svaka strana u sudskom procesu može apelirati na mišljenje biskupa. Time je Konstantin praktično biskupe postavio kao drugostepeni pravni i sudski organ, bez obzira da li parničari bili kršćani ili ne. Sada su pod sudsku kontrolu biskupa došli i nekršćani. Po svemu sudeći Konstantin je „puzećom strategijom" polako pretvarao kršćanstvo u glavnu religiju, a crkvenim institucijama predavao i neke svjetovne, državne prerogative.

Konstantinov obračun sa sinom Krispom i suprugom Faustom

Konstantin je bio i prvi rimski car koji je dao ubiti sopstvenog biološkog sina i suprugu. Nijedan raniji rimski car,između ostalog i oni koji su u historiografiji i tradiciji proglašavani „čudovištima", nije naredio pogubljenje sopstvenog biološkog potomka. Krisp se proslavio svojim zapovjednim dužnostima u drugom ratu sa Licinijem. Konstantin je zato počastio sina sa njegovim prikazivanjem na kovanicama, statuama, mozaicima, kamejama... itd... U tim trenucima je izgledalo da je Krisp nesumnjivo sljedeći dominus, posebno stoga što su njegova polubraća bila još djeca.

Međutim, vrlo brzo u periodu između 15. V. I 17. VI. 326. god. n. e. Krisp je po očevom nalogu pritvoren, osuđen od strane lokalnog suda u Puli (*Pola*) i pogubljen. U julu iste godine je likvidirana, po nalogu Helene, i Konstantinova supruga Fausta tako što je ostavljena da umre u prekomjerno zagrijanom kupatilu. Na njima dvoma je proglašena *damnatio memoriae*, njihova imena su izbrisana sa mnogih natpisa, a i spomen na njih je brisan i iz literarnih djela. Tako Eusebije preuređuje hvalu o Krispu u kasnijim kopijama njegove „Crkvene historije" a u *Vita Constantini* uopće i ne spominje Krispa ili Faustu. Pravi razlozi smrti Krispa i Fauste još su uvijek magloviti i nejasni. Zosim i Zonara navode da je Fausta bila do krajnosti ljubomorna na Krispa, iz interesa prema svojoj djeci. I kako bi ga se riješila, ona je Krispu navijestila da je zaljubljena u njega i da mu predlaže ljubavnu vezu. Krisp je to odbio i napustio je palatu. Na to je Fausta, već ostarjelom Konstantinu, rekla da je Krisp pokušao da je siluje. Inače dosta plahoviti, afektivni i povodljivi Konstantin je povjerovao njenim riječima i u afektu i bez ikakvih istraga je naredio da se

Krisp pogubi. Nešto kasnije je istina izbila na vidjelo i sada je likvidirana Fausta. Ova verzija pogubljenja Krispa i Fauste je za sada najprihvaćenija u historiografiji. Sudbina Krispove supruge Helene i njihovog zajedničkog sina je ostala nepoznata. Zanimljivo je da su opisi Zosima i Zonare vrlo slični grčkom mitu o Hipolitu i Fedri, kao i starozavjetnoj priči o Josipu/Jusufu i supruzi egipćanina Potifara. Ali bez obzira šta je bila stvarna istina u ovom slučaju, činjenica je da je Konstantin bio prvi iz reda onih vladara Konstantinpolisa koji su naredili likvidaciju svoga sina. Nakon Krispa pa u narednih skoro 1700 godina koliko je Konstantinpolis bio carska prijestolnica, „Krispovo prokletstvo" je pratilo vladajuće dinastije i bilo je još dosta slučajeva da car naredi pogubljene svoga biološkog potomka. I ovim detaljem Konstantin pokazuje udaljavanje od klasične rimske prakse. Po svome dvorskom životu i načinu vladavine i ponašanja Konstantin je bliži jednom Sulejmanu Veličanstvenom (koji je isto naredio pogubljenje najstarijeg sina), nego Augustu.

Fausta je prvo nosila titulu *nobilissima femina*, a od 323. god. n. e. nosila je i naziv auguste. Fausta i Konstantin su imali šestero djece: Konstantina II., Konstancija II., Konstansa, Konstantinu, Helenu i Faustu. Konstantina se prvo udala za rođaka Hanibalijana, a zatim Konstancija Gala. Helena se udala za Julijana (kasnije nazvanog Apostata).

Follis sa portretom Fauste na aversu i sa njenim prikazom na reversu kako drži sinove Konstantina II. i Konstancija II. Na reversu je Fausta prikazana u vidu drevne rimske boginje *Salus*, koja je bila personifikacija dobrog zdravlja i prosperiteta. Interesantna je ova pojava božanstva iz rimskog panteona u vrijeme uzdizanja kršćanstva.

Pogubljenje Krispa je bio neki izuzetak, i to radikalnog tipa, u Konstantinovom uobičajenom odnosu prema svojim članovima familije. Sudeći po tome kako se odnosio prema ostalim sinovima, svojoj braći, sestrama i njihovoj djeci, Konstantin je izgleda želio

da vlast nad Državom pretvori u „porodični posao”. Posebno je to bilo izraženo nakon smrti Krispa, kao da je u tome tražio oproštaj za nešto što se ne može promijeniti. Tako je svojim sinovima, iako su bili još uvijek veoma mladi (posebno Konstans) dodijelivao pojedine oblasti. Najstariji živući sin Konstantin II. je poslan u Trier, kako bi upravljao zapadnom, galskom prefekturom. Nešto mlađi sin Konstancije II. je dobio i bio poslan u istočnu prefekturu. Najmlađi Konstans, još uvijek dječak je dobio Italiju, zapadni Ilirik i Afriku. Flavije Dalmacije Stariji (*Flavius Dalmatius*; polubrat Konstantina) je obnašao dužnosti konzula i cenzora 333. god. n. e. On je bio zadužen i za sigurnost istočnih granica, gdje je učestvovao u slučaju Atanasija iz Aleksandrije, nepokoljebivog borca protiv arijanizma.

Za Atanasija je "spas" centralno pitanje vjere, a Krist ako ne bi bio bog, istobitan s ocem, ne bi mogao donijeti spas ljudima. Jedino čežnja za spasom, kojom je prožeto tadašnje krćanstvo, može objasniti kako se za nekoliko godina od jedne teološke rasprave mogla razviti šizma koja je zahvatila sve vjernike i dobila veći znaćaj od konflikta izme|u kršćanstva i „paganstva”.

Na Kipru se 333/334. god. n. e. desio pokušaj uzurpacije Kalokera (Calocaerus), koji je bio *magister pecoris camelorum* ("načelnik za ovce i kamile"). Pobunu je ugušio Flavije Dalmacije Stariji, a Kaloker je bio poražen i pogubljen u Tarsusu.

Stariji sin, istoimeni sin Flavija Dalmacija Starijeg je dobio pod upravu Trakiju, Makedoniju i Grčku. Hanibalijan, mlađi sin Flavija Dalmacija Starijeg je trebao da dobije kraljevsku vlast nad Pontom, Kapadokijom i Malom Jermenijom sa prijestolnicom u Cezareji. Nošenje kraljevskog naslova je bilo gledano podozrivo od rimske javnosti, ali izgleda da Konstantin nije mnogo mario za tradicije klasičnog rimskog svijeta. Tako je bez nekog bar formalnog opravdanja jedan dio maloazijskih provincija bio planiran za novu kraljevinu.

Drugi polubrat je bio Julije Konstancije / *Iulius Constantius* kojem je Konstantin dodijelio počasni naziv patricija, a dobio je i konzulat 335. god. n. e. Sa svojom prvom suprugom Galom (*Galla*) je imao dva sina (stariji nepoznatog imena i mlađeg Gala – kasnije poznatog kao *Constantius Gallus*) i kćerku koja je bila prva supruga Konstancija II. Ima i teorija da su Julije i Gala imali još jednu kćerku. Nakon smrti prve supruge Julije Konstancije je oženio Basilinu (*Basilina*), kćerku Julija Julijana (*Iulius Iulianus*; namjesnik Egipat), s kojom je imao sina kasnije poznatog kao Julije Apostata.

Za svakog od onih koji su navedeni da su dobili na upravu neki teritorij, su određeni dio garde, dio vojske, iskusne vojskovođe, dužnosnici, službenika i činovnika kako bi imali dostojne i funkcionalne dvorove. Ovo je naravno samo povečavalo javni teret i javne obaveze.

Ipak, i pored dodjeljivanja dijelova teritorija i segmenata vlasti sinovima i nečacima ipak je samo Konstantin zadržao titulu augusta, dok su oni nosili manje autoritativne titule cezara ili kralja.

Nemirna granica na Dunavu

Konstantin je veći dio svoje samostalne vladavine boravio u Konstantinpolisu, pa je i posvećenost balkansko – podunavskoj granici bila i nešto veća. Konstantin je naredio ponovno podizanje Trajanovog mosta preko Dunava, izgleda nadajući se ponovnom osvajanju Dakije. Već je ranije rečeno da su prostori istočno i sjeverno od srednjeg i donjeg toka Dunava bili poprišta žestokih kroničnih međusobnih sukoba sarmatskih i germanskih zajednica i politija. U vrijeme Konstantina, Goti su započeli ekspanziju na susjedne sarmatske i germanske zajednice. Posebno snažnom pritisku su početkom 30tih godina IV. st. n. e. bili izloženi sarmatski Jazigi u Transdanubiji.

Kada je velika sila Gota Tervinga predvođenih Ariarikom (*Ariaric* ili *Ariacus*) napala Jazige, oni su se obratili Konstantinu za pomoć, koji je naredio i svome istoimenom sinu da napusti Zapadnu Europu i priključi se operacijama u Meziji i Transdanubiji. Po *Origo Constantini Imperatoris* udar rimske armije na Gote je bio snažan i nemilosrdan, posebno što je bila riječ o zimi. Po istoj kronici stradalo je samo od glad i hladnoće 100.000 Gota, a rimska armija je u svome nastupanju sigurno opustošila i opljačkala područje Tervinga, što bi svjedočila i navedena brojka mrtvih. Ariarik je bio prinuđen da pristane na mirovni sporazum sa Konstantinom. Ariarikov sin Aorik/*Aoric* je poslan u Konstantinpolis kao talac.

Pobjeda nad Gotima Tervingima nije značila smirivanje prilika u Transdanubiji. Goti su obnovili agresiju na susjedne oblasti. Tek nastupajući gotski kralj Geberik (nasljednik Ariarika u vođenju Tervinga; umro cc 350. god. n. e.) je cc 340. god. n. e. izvršio agresiju na područje gdje su bili Vandali Hazdingi. Na obalama rijeke *Marisia* (današnja rijeka Mureš u Rumuniji, pritoka Tise) došlo je do jedne krvave i teške bitke. Hazdingi su bili teško poraženi, a poginuo je i njihov kralj Visimar. Generikova vojska je zadobila veliki ratni plijen. Jedan dio Hazdinga je otišao u zbjeg i molili su Konstantina da pređu i nasele se u panonskim provincijama. Konstantin im je to dozvolio, i oni su tako došli i bili su pokorni rimskim dominusima u narednih 60 godina.

Politija Jaziga sjeverno od Dunava je bila značajno socijalno strukturirana. Uz gornji, društveni sloj koji su činili sami Jazigi u toj panonskoj politiji je postojao i brojni potčinjeni sloj stanovništva zvan Limiganti / *Limigantes*. Amijan Marcelin opisuje Limigante kao *Sarmatae servi* (”sarmati robovi / servi kasati”), nasuprot *Sarmatae liberi* ("slobodni Sarmati"), radi čega nije baš najjasnije da li su Limiganti bili neka podklasa samih etničkih Sarmata ili neki/neke etnički nesarmatske zajednice. Nije za odbaciti mogućnost da je riječ upravo o zajednicama panonskog platoa istočno i sjeverno od Dunava koje su Jazigi potčinili i pretvorili u zavisno stanovništvo, u statusu sličnom kao lakedemonski heloti. Pritisnuti Geberikovom armijom, Jazigi su napravili grešku i po Eusebiju iz Cezareje (u Konstantinovoj biografiji) naoružali su Limigante. Goti su odbijeni, međutim to nije

značilo da je prestalo ratovanje. Limiganti su oružje sada okrenuli protiv samih Jaziga, i izvojevali su brzu pobjedu. Izbjegli Sarmati su spas i zaštitu od Konstantina. Zanimljivo da im ovaj put Konstantin nije pomagao, što je po *Origo Constantini Imperatoris* posljedica sarmatske sumnjive lojalnosti. On je dopustio da se Sarmati rasele po Trakiji, Skitiji, Makedoniji i Italiji, a one podesne za ovu službu je dao regrutirati.Po kronici *Origo Constantini Imperatoris*, bilo je čak više od 300.000 sarmatskih izbjeglica, što je vjerojatno značajno preuveličana cifra. Međutim, Limiganti nisu poraženi, a jazigska politija nije obnovljena u prijašnjem obliku. Limiganti će u narednim decenijama postajati i izražena pretnja za rimske granice. Nestanak snažne jazigske politije je imao prilično negativan efekt po situaciju u Transdanubiji. Limiganti nisu imali ni snage ni umijeća a ni vremena da izgrade stabilnu i jaku politiju. I u taj vakum će se u prvoj polovici narednog stoljeća uspješno i bez ozbiljnijeg otpora inflitrirati Huni.

Kako bi se osigurale podunavske provincije, Konstantin je i proširio rimsku kontrolu nad pojedinim područijima u Transdanubiji Konstantin je 336. god. n. e. uzeo i počasni naziv *Dacicus Maximus*.

Predviđena kampanja u Iranu

Zadnjih godina svoga života, Konstantin je uređivao odnose sa Iranom. U pismu upućenom iranskom „šahu nad šahovima”, Konstantin je podvukao svoje sponzorstvo nad kršćanima pod sasanidskom vlašću i pozivao iranskog „šaha nad šahovima” da ti kršćani budu dobro tretirani. Konstantin je 335. god. n. e. na istočnu granicu poslao Konstancija II. Iranski princ Narseh (vjerojatno brat tadašnjeg „šaha nad šahovima”) je izvršio invaziju na Jermeniju, jedinu tada oficijelnu kršćansku državu. Iranci su pobijedili i postavili su svoga štićenika na jermenski tron. Iranski napad je započeo i na rimsku teritoriju, pa je Narsehova vojska zauzela sjevernu Mesopotamiju i grad Amidu. Na istok je već bolesni Konstantin za zapovjednika poslao svoga sina Konstancija II. Rimske trupe su tada odmah izvršile protunapad na Narsehovu armiju. Nakon manjih poraza, Konstancijeva armija je porazila Irance u bitci kod Narasare u kojoj je i poginuo Narseh. Ponovo je zauzet grad Amida, a Konstancije II. je započeo dodatno utvrđivanje ovog grada. Izgrađeno je i novo uporište u blizini pod imenom Antinopolis.

Konstantin je zato odlučio pokrenuti veliku kampanju na Iran. Ovaj rat je Konstantin tretirao kao neku vrstu protokrstaškog rata (iako tada većina vojnika nisu bili kršćani), pozivajući biskupe da prate kampanju. On je i naručio je šator u obliku crkve koji bi išao sa njim. Konstantin je čak planirao da bude kršten u rijeci Jordan (kao i Isus) prije nego pređe

na iransko tlo. Iranski izaslanici su došli u Konstantinpolis u zimu 336./337. god. n. e. tražeći mirovno rješenje. Konstantin ih je odbio. Ali mir se održao jer je Konstantin umro u proljeće 337. god. n. e., i pohod je otkazan.

Konstantinova smrt

Konstantin je predosjećao svoju smrt i zato je unutar Crkve svetih apostola u Konstantinpolisu tajno dao pripremiti svoju grobnicu. Uskoro nakon Uskrsa 337. god. n. e. Konstantin je pao u postelju teško bolestan. Zato je napustio Konstantinpolis i otišao u obližnji Helenopolis koji je imao toplice. Tako je u crkvi svoje majke, a izgrađene u počast apostola Lukijana, Konstantin molio i spoznao da umire. Odlučio se vratiti u Konstantinpolis, ali je uspio doći samo od predgrađa Nikomedije. On je okupio biskupe iz obližnjih gradova rekavši im da bi želio biti kršten u rijeci Jordan. Bez obzira na nemogućnost da mu se ta želja ispuni, Konstantin je ipak želio biti kršten. Krštenje umirućeg Konstantina je izvršio arijanski episkop Eusebije iz Nikomedije. Ubrzo nakon toga je Konstantin izdahnuo. Sahranjen je Crkvi svetih apostola u Konstantinpolisu.

Konstantin je u mnogo čemu bio nastavljač Dioklecijana, samo odlučniji i hrabriji. Po riječima Julijana Apostate, on je bio inicijator svih prevrata (*novator et turbator omnium rerum*). Kod Konstantina nije bilo onog rimskog konzervativizma koji je bio svojstven Dioklecijanu. Iako se njegovo zakonodavstvo u nekim pitanjima odlikovalo humanošću, ipak je on rimskim imperijem upravljao despotski, okrutno se obračunavajući sa svakim protivnikom. Konstantin se smatra utemeljiteljem i Romejskog Carstva, a i mediavelno zapadno Sveto Rimsko carstvo ga računa u red najznačajnijih figura svoje carske tradicije. U Romejskom carstvu, bila je velika počast kada bi neki vasilevs bio nazvan „novim Konstantinom”. Većina istočnih crkvi smatra Konstantina svecem (Άγιος Κωνσταντίνος), a u pravoslavnoj crkvi se on naziva *isapostolos* (Ισαπόστολος Κωνσταντίνος) tj. jednakim apostolima. Konstantin je doprinio i obnovi mode u kojoj se brada brije, i taj običaj će trajati sve do dominusa Foke. Aerodrom u Nišu (mjestu njegovog rođenja) je nazvan „Konstantin Veliki”.

Za vrijeme vladavine Konstantina i njegovih sinova, Konstantin je u tadašnjoj historiografiji slavljen i predstavljan kao uzor vrline. Posebno su to činili kršćanski pisci, ali za njima nisu puno zaostajali i oni nekršćanski kao što su Praksagora iz Atene i Libanije. Situacija se promijenila nakon smrti Konstancija II., i kada je prestolje preuzeo Konstantinov rođak Julijan koji je napisao satiru „Cezari”/ „Simpozijum”/ Saturnalija”. U toj satiri je Julijan prilično ocrnio i oklevetao Konstantina, p ga inferiornim u odnosu na nekrašćanske rimske careve i opisujući ga kao odanog luksuzu i pohlepi. Slijedeći Julijan i historičari Eunapije i

Zosim su okrivljavali Konstantina za slabljenje rimskog imperija kzbog protežiranja kršćana. U mediavelno doba Konstantin je služio kao ideal vladara, standard prema kojem se mjere ostali vladari. Renesansa je započela sa reevaluacijom Konstantina, pa su se javljala i mišljenja koja su ga prikazivala kao tiranina. Više manje do danas je ostala ta podijeljenost ocjene Konstantina, gdje se na jednoj strani on vidi kao pozitivna osoba, a na drugoj se Konstantin ocjenjuje negativnom ocjenom, Gibon je pokušao uravnotežiti tu podijeljenost.

Interesantno je da ime Flavije/*Flavius* od Konstantina postaje i sastavni dio velike većine dominusa u naredna tri stoljeća. I to jedan od Konstantinovih doprinosa historiji rimskog svijeta IV. i V. st. n. e.

Administrativno - birokratske i upravno - teritorijalne reforme

Konstantin je nastavio izgrađivati i oblikovati dvorsku kulturu, koja će u velikoj mjeri uticati i na ranomediavelne dvorove Euromediterana. Ovaj dominus je volio dekor, sjaj i zvučne titule, čije je nazive uglavnom reciklirao iz prošlosti. Jednom svom polubratu Dalmaciju je dodijelio naziv cezara, a drugom polubratu je dao titulu *nobilissimus* koju su nosili carevi prije njega.

U vrijeme Konstantina je stvoren jedan cjelovit dvorski i birokratski sustav koji se počeo izgrađivati u vrijeme Dioklecijana. Njegovo središte predstavljali su sveti dvor (*palatium sacrum*) i sveta careva ložnica (*cubiculum sacrum*). Služba dominusu i njegovoj obitelji nije odvajana od općih državnih zadataka. Dominus je imao neograničenu vlast i u formalnom i u praktičnom pogledu.

Glavni dvorski eunuh je nosio titulu *praepositus sacri cubiculi*, i on je upravljao dvorskim poslovima. Konstantin je preuredio i vijeće koje sada nosi naziv *sacrum consistorium*. Tada je *sacrum consistorium* obuhvatao sve važnije dužnosnike Države: *magister officiorum, comes rerum privatum* (nadležan za privatna carska sredstva), *praefectus praetorio praesens, praepositus sacri cubiculi, comes sacrarum largitionum, questor sacri palati* (koji je bio carev glavni tajnik), i još neke niže dužnosnike. Sastancima konsistoriuma predsjedavao je dominus, a njegovom odsustvu, kvestor je bio odgovoran, pa je on izvještavao dominusa radu konsistoriuma i pregledao je zapisnike sjednica koje su učinili *notarii*. Načelno, konsistorium je bio savjetodavno tijelo. Za razliku od savjeta principsa gdje su svi njegovi članovi sjedili, kada je prisutan dominus u konsistoriumu su svi osim njega stajali. Slično je bilo i na sjednicama divana u Osmanskom carstvu.

Uz procese centralizacije i birokratizacije koji su se odvijali u ranom dominatu, Država je bila i vlasnik ogromnih posjeda. Osim toga, njoj su pripadale radionice koje su izrađivale oružje, tkanine, opeku itd. Proizvodnja i prodaja oružja također je predstavljala državni monopol.

Konstantinove administrativno – upravne reforme su za cilj imale i totalnu, centraliziranu kontrolu nad financijama i državnim materijalnim stanjem. U okviru toga treba promatrati i uvođenje institucije *comes sacrarum largitionum*. On je bio nadležan za *aerarium sacrum* (nastao kombinacijom erarija i fiska) --općedržavne prihode i rashode ---, kao i za sve posjede, rudnike, radionice i manufakture u vlasništvu Države. Preko njega su išle i sve isplate iz državnog trezora. Vremenom je ova institucija postala vrlo moćna i obnašali su se utjecajni pojedinci, koji su pod sobom imali brojnu birokratsku "armiju". Dijecezanski činovnici pod subordinacijom *comesa sacrarum largitionum* nazivali su se *rationales*. Oni su slali svoje činovnike koji su se nazivali *rationales summarum,* da sakupljaju poreze, takse ili druge javne prihode. Njihova ovlaštenja su bila velika.

Konstantin je bio ustanovio i počasni rang pod nazivom *comitiva*, ("red drugova→cara/") kojem su pripadali visoki civilni/administrativni i vojni dužnosnici sa naslovom *comites*. Tako je uvedena i gradacija dužnosnika. Ovaj ustroj se preklapao sa senatorskim i viteškim redom. Podijeljen je na tri stupnja (*comites primi, secundi* i *tertii ordinis*). Samo ovi prvoga reda su ulazili u konsistorium, i ta njihova pozicija u hijerarhiji državne uprave je donosila počasni naziv *spectabiles*. Prvi red → *comes primi ordinis* je jedini zadržao bilo kakvu vrijednost i nakon 450. god. n. e. Naslov je mogao biti dobiven u *ex officio,* ali je mogao biti i počasni. U vojnoj sferi je bio dodjeljivan višim tribunima, što uključuje: zapovjednika *protectores domestici*, *tribuni scholae* (nakon cc 400. god. n. e. oni su uobičajeno dobijali ovaj naslov), komandanti odreda dvije spojene („blizanke") *comitatus regimente*, neki tribuni bez komande nad regimentama (*tribuni vacantes*) i koji su služili kao časnici u štabu *magister milituma* ili dominusa. Iako su svi oni nosili naziv *comes primi ordinis*, kao i pripadnici senatorskog reda oni nisu bili jednaki sa vojničkim činom *comes rei militaris* koji je mogao biti i komandant regionalne armije. Iza onih koji su bili *comes,* dolaze oni sa titulom *notarii*.

Ostali počasni nazivi koje su nosili obnašatelji pojedinih državnih poslova, na gradacijskoj hijerarhiji, su od Konstantina bili: *illustrissimi, respectabiles, clarisimi, perfectissimi, nobilissimi*. Već je u Republici patricijski naziv za određeni društveni red gubio na svojoj specifičnosti i značenju. U ranom principatu nekada su kao znak određenog prestiža i nagrađivanja naziv carevi dodjeljivali naziv patricija nekim svojim pristalicama ili prijateljima. Kako je vrijeme prolazilo, a rimski svijet postao univerzalan, kosmopolitski, status patricija je bio sve više degradiran, i na kraju je izgubio svaki smisao, a sama riječ se više nije koristila. Konstantin je ovaj riječ patricij ponovo vratio u javni život, i to kao viši carski počasni naziv, nevezan za neku posebnu administrativnu poziciju i dodjeljivan je

manjem broju ljudi. Po Zosimu, u Konstantinovo vrijeme, nositelji patricijskog naziva su bili rangirani iznad pretorijanskih prefekta. Zahvaljujući Konstantinu, ovaj zaboravljeni termin će na vizantijskom istoku i latinskom zapadu dugo ostati u upotrebi.

Svaki viši carski činovnik imao je svoj ured (*officium*). Činovnici su tvorili neku vrstu posebne birokratsko – administrativne "vojske", zasnovane na subordinaciji i hijerarhiji.

Zadržavajući dioklecijansku upravno - teritorijalnu podjelu Rimske država Carstva (na dijeceze i provincije), Konstantin je izvršio ukrupnjavanje dijeceza u četiri prefekture: 1. Galiju, 2. Italiju, Afriku, Ilirik, 3. Ilirik, 4. Istok. Na čelo prefektura postavljeni su prefekti pretorija. Pod Konstantinom je civilna vlast konačno potpuno odvojena od vojne, jer su prefekti pretorija imali samo civilne nadležnosti.

Granice prefektura i oblasti koje su im pripadale u IV. i V. st. n. e. stalno mijenjale, posebno one na Balkanu. Po Zosimu je prva podjela (učinjena od samoga Konstantina) zemalja među prefekturama izgledala ovako: Istoku su pripadali Egipat, levantske i maloazijske provincije, kao i Trakija i Mezija sve do planina Hem (danas Balkan) i Rodopi; Iliriku su pripadali Makedonija, Tesalija, Kreta, balkanska Grčka, Epir, ilirske zemlje, dačke provincije, panonske provincije; Italiji su pripadali i otoci Sicilija, Sardinija i Korzika, te afričke provincije zapadno od Sirte; Galiji su pripadali britanske, glasko – germanske, hispanske provincije i krajnji zapad Mauritanije.

Nadležnosti pretorijanskog prefekta su sada bili: održavanje reda, mira i sigurnosti, sekundarna zakonodavna vlast, ograničena poslove koji nisu zajednički svim domenima, vrhovna jurisdikcija, pored carske, i u praksi važnija od nje, uprava poštama (pa su njima podređeni bili i *praefecti vehiculorum*), građenje i održavanje javnih građevina, kontrola korporacija i kontrola cijena, upravljanje višim obrazovanjem, uprava skupljanjem anone, isplata vojnika i funkcionera na teritoriji prefekture i briga o snabdjevanju voske, regrutovanje u vojsku, raspolaganje magacinima oružja koja pripadaju Državi.

Konstantinova vladavina je donijela i određene preinake u odnosu carske vlasti prema najvišim društvenim i ekonomskim redovima, tj. prema senatorima i vitezovima. Konstantin je preokrenuo proces koji je započeo Septimije Severa sa postupnim udaljavanjem senatora sa bitnih vojnih i političkih dužnosti. Pokazalo se da carevima ipak nedostaje i aktivna podrška i učešće u upravnim i administrativnom dužnostima onih koji dolaze iz najvišeg socijalnog stratuma i koji su najbogatiji. Konstantin je tako 326. god. n. e. nove i mnoge upravne i administrativne pozicije otvorio senatorima, a istovremeno je status nekih pozicija koje su držali vitezovi isto podigao na senatorski rang. Tako su vitezovi praktično svedeni na neke manje značajne birokratske pozicije. Konstantin je preuredio i višestoljetnu praksu postajanja senatorom. Tako je neko postajao senatorom bilo izborom za pretora (u većini slučajeva) ili obnašajući neku od funkcija senatorskog ranga. Senatu je i dozvoljeno i da bira pretore i kvestore, umjesto ranije prakse da ih imenuje car (*adlectio*). Sa revizijom skoro

stoljetne prakse uklanjanja senatora sa državnih i vojnih pozicija, Konstantin je zadobio i njihovu podršku. Ipak je i Konstantinova revizija zadržana samo na civilnom nivou, za vojna zapovjedništva je nastavljena stara praksa.

Dosljedno provođenje fiskalne politike dovelo je do vezivanja ljudi za mjesto boravka. Ediktima iz 316. i 325. god. n. e. najvišem redu municipalnog stanovništva – kurijalima – zabranjeno je napuštanje rodne zajednice. Ni odluke municipalnog vijeća, ni naredbe dominusa nisu ih mogle osloboditi municipalnih obaveza. Toga ih nije mogla osloboditi nikakva civilna ni vojna dužnost. Obveze kurijala postale su nasljedne. Konstitucija iz 332. god. n. e.. zabranjivala je prelazak kolona sa jednog imanja na drugo. Vlasnik kod kojeg bi se našao tuđi kolon bio ga je dužan vratiti starom zemljoposjedniku, a osim toga, morao je isplatiti dažbine odbjeglog kolona za cijelo vrijeme njegovog boravka na svomimanju. Sami koloni koji pokušaju bježati moraju se baciti u okove, kao robovi, da za kaznu na ropski način obavlja svoju dužnost, koja priliči "slobodnim ljudima". Razlika između „slobodnih građana ”zakupaca, kolona i robova na zemlji, serva kasata se sve više smanjivala. Pod Konstantinom se nastavlja i vezivanje obrtnika za njihove kolegije. Tako je 317. god. n. e. objavljen edikt, u kome je stajalo da "majstori kovnice novca moraju uvijek ostajati u svom zvanju, i od tog ih zvanja oslobađaju povlastice vezane za bilo koji položaj".

„TRIARHIJA”

Nasljeđivanje rimskog imperija nakon smrti Konstantina je bio „porodični posao”. Rimski svijet je podijeljen između sinova Konstantina iz njegovog drugog braća, polubraće zlosretnog Krispa: Konstantina II., Konstancija II. i Kostansa. Pored njih trojice, po Konstantinovoj želji, u diobi teritorija i titula su inicijalno učestvovala i dvojica njihovih rođaka i to Dalmacije i Hanibalijan.

Konstantin II. (februar 316. – 340. god. n. e.), sin Konstantina I., kao cezar na zapadu pod ocem od 1. III. 317. do 337. god. n. e., zajednički vladar (kao august) sa braćom Konstansom i Konstancijem II. od 337. do 340. god. n. e. Upravljao Galijom, Hispanijom i Britanijom. Puno vladarsko ime *Flavius Claudius Constantinus*. Konstantin II. je rođen u Arlu i od rođenja je odgajan kao kršćanin. Kada je imao samo 10 godina, nakon smrti Krispa, otac ga je formalno postavio za zapovjednika Galije. Natpis koji se datira u 330. god. n. e. navodi i njegov počasni naziv *Alamannicus*, što bi značilo da su neki njegovi zapovjednici odnijeli pobjedu nad Alamanima. Konstantin ga je proglasio i zapovjednikom za vrijeme njegove kampanje protiv Gota.

Konstancije II. (7. VIII. 317. – 3. XI. 361. god. n. e.), sin Konstantina I., kao cezar pod ocem od 13. XI. 324. do 22. V. 337. godine n. e., zajednički vladar (kao august) sa braćom Konstantinom II. i Konstansom od 337. do 340. god. n. e. (upravljao istočnim provincijama i Egiptom), samo sa Konstansom od 340. do 350. god. n. e., a samostalni vladar – august od 350. do 3. XI. 361. godine n. e. Ime po rođenju *Flavius Iulius Constantius*, kao cezara *Flavius Iulius Constantius Caesar*, i kao augusta *Flavius Iulius Constantius Augustus*. Konstancije II. je rođen u Sirmiumu, i on je odgajan kao kršćanin. Konstancije je 13. XI. 324. god. n. e. proglašen za cezara od strane svoga oca. Kada je došlo do sukoba sa Iranom, već bolesni Konstantin je poslao Konstancija II. na istok da preuzme komandu istočnog fronta gdje se upustio u otvorene borbe.

Konstans (cc. 323. – 350. god. n. e.), sin Konstantina I., zajednički vladar (kao august) od 337. do 340. god. n. e., a samo sa Konstancijem II. od 340. do 350. god. n. e. Upravljao Italijom, Afrikom i dijecezom Panonijom (uključujući i provinciju Dalmaciju; nakon smrti brata Konstantina II. preuzeo i njegove dijeceze i provincije). Puno vladarsko ime *Flavius Iulius Constans Augustus*. Konstans je odgojen na konstantinpoljskom dvoru od strane galskog pjesnika Emilija Magna Arborija (*Aemilius Magnus Arborius*). Konstans je za cezara imenovan 25. XII. 333. god. n. e. On je bio zaručen sa Olimpijom (Ὀλυμπιάς, umrla 361. god. n. e.), kćerkom Ablabija. Njih dvoje se nikada nisu vjenčali. Olimpija je kasnije udata za jermenskog kralja Arsakesa II.

Dalmacije Mlađi (*Flavius Dalmatius;* ubijen 337. godine n. e.), nećak Konstantina I., kao cezar upravljao nad Trakijom, Makedonijom i Ahajom od 19. IX. 335. do ljeta

337. god. n. e. On je bio sin Flavija Dalmacija, polubrata Konstantina I. Dalmacije Mlađi i njegov brat Hanibalijan su odgojeni u gradu *Tolosa*/Tuluz od retora Eksuperija. Flavije Hanibalijan (*Flavius Hannibalianus*, zvan i *Hanniballianus*) je 335. god. n. e. oženio Konstantinovu stariju kćerku Konstantinu i dobio je naslov *nobilissimus*. Vezano za predviđenu kampanju na Iran, Konstantin je svoga nećaka proglasio za *rex regum et Ponticarum Gentium*.

Novčić sa portretom Dalmacija.

Follis kralja Hanibalijana.

Konstantin II. je pod svojom upravom imao prefekturu Galiju (Britanija, galsko – germanske provincije, Hispanija i krajnji zapad Mauritanije). Konstans je imao Italiju, veći dio sjevernoafričkih provincija, Dalmaciju, panonske i alpsko – dunavske provincije. Flavije Dalmacije Mlađi je imao Trakiju, donje Podunavlje, Makedoniju i balkansku Grčku. Konstancije II. je imao maloazijske i levantske provincije i Egipat sa Kirenajkom. Međutim, ovako utvrđena podjela nije dugo zaživjela nakon smrti Konstantina, čija se želja, nada i ideja o jedinstvu flavijevske familije i zajedničkom upravljanju rimskim svijetom veoma brzo raspršila. Konstantinovi sinovi nisu željeli da dijele vlast sa rođacima. Od trojice Konstantinovih sinova najbliži Konstantinpolisu je bio Konstancije II., koji je tamo i došao što je brže mogao. Sinovi su tražili dobar izgovor kako bi se riješili rođaka i njihovih suradnika i prijatelja. Edvard Gibon je dao odličan opis onoga što se desilo: „Vještine podvale stavljene su u službu okrutnih namjera, a osoba najsvetijeg karaktera potvrdila je očiti falsifikat. Iz ruku nikomedijskog episkopa Konstancije je primio kobni svitak, za koji se tvrdilo da predstavlja autentični testament njegovog oca, u kojem car izražava sumnje da su ga braća otrovala i zaklinje sinove da osvete njegovu smrt, a da vlastitu bezbjednost osiguraju kažnjavanjem krivaca". Odmah potom je uslijedila čistka. Tako su pogubljeni Flavije Dalmacije Stariji i njegovi sinovi Dalmacije Mlađi i Hanibalijan, Julije Konstancije i njegov stariji neimenovani sin, Flavije Optat (*Flavius Optatus,* senator i patricije). U životu su ostali samo sinovi Julija Konstancija: Konstancije Gal, Julijan (kasnije nazvan i Apostata) i Nepotijan, sin Konstantive polusesre Eutropije. Braća su se ponovo sastali 9. IX. 337. god. n. e. negdje u Panoniji, gdje ih je vojska aklamirala za auguste. Od Dalmacijevih oblasti, Konstans je dobio Makedoniju i Ahaju (balkanska Grčka), a Konstancije Trakiju. Konstantinpolis je bio pod kontrolom Konstancija II.

Konstantin II.

Na zapadu najstariji, živući Konstantinov sin se brzo upetljao u sektaške sukobe unutar kršćanske crkve. Njegova domena nije imala toliku koncentraciju kršćana kao istočne dijeceze, a i te zapadne zajednice bile pod većim utjecajem pape/rimskog episkopa, pa su favorizirale nikejsko kredo vjere u odnosu na arijanstvo koje je tada dominiralo u carskoj familiji. Suočen sa odnosima koji su postojali u Zapadnoj Europi, Konstantin II. je dozvolio Atanasiju da napusti Trier i vrati se u Aleksandriju. Taj čin je ogorčio Konstancija II., koji je bio ubjeđeniji pristalica arijanizma.

Konstans je već 337. god. n. e. morao da se pozabavi sarmatskim pitanjem na dunavskoj granici. Inače ovaj najmlađi sin nije baš bio zadovoljan sa onime što je dobio, pa su se braća ponovo sastala 338. god. n. e. u Viminaciumu radi revizije granica. Sastanak u

Viminaciumu nije uopće riješio probleme u odnosima među braćom, nego ih je još više iskomplikovao i produbio. Konstantin II. je kao najstariji brat bio i staratelj Konstansa, dok on ne uđu u punoljetnu dob. I kako se Konstans približavao svojoj punoljetnosti (kada prestaje starateljstvo Konstantina II.), počelo se sve više osjećati nezadovoljstvo Konstantina II. sa zemljama koje je dobio na upravu. On se tako počeo žaliti da kao najstariji nije dobio odgovarajuće područje. Konstantin II. tako zahtijevao da mu Konstans preda afričke provincije, kao protivuvrijednosti Dalmacijevih bogatih zemalja koje je dobio Konstans.

Solid Konstantina II. Na aversu portret Konstantina II., a na reversu prikaz boginje Pobjede. Ni Konstantin II. izgleda još uvijek nije odustajao od „paganskih" simbola.

Kako bi se očuvao mir, Konstans je pristao na bratovljev ultimatum. Međutim, ipak je došlo do sukoba u procesu razgraničavanja afričkih provincija. Konstantin II. je poveo svoju armiju u Italiju. Konstans, koji je tada bio u Dakiji, poslao je kao prethodnicu posebno kvalitetnu i discipliniranu jedinicu iz svoje armije Ilirika. Ipak nije došlo do krvave bitke, jer je Konstantin II. poginuo u dobro postavljenoj (od strane Konstansovih vojnika) zasjedi kod Akvileje. Konstans je zavladao i prefekturom Galijom.

Konstans

Konstans je upravu nad Zapadnom Europom započeo vrlo energično. Tako je 341./342. god. n. e. vodio uspješnu kampanju protiv Franaka, a posjetio je početkom 343. god. n. e. i Britaniju, možda radi borbi sa Piktima i Skotima. Što se tiče religije, Konstans je podržavao

nikejsko kredo vjere, što ga je dovelo u sukob sa “vatrenim” arijancem Konstancijem II. Konstans je progonio donatiste, i jednim ediktom iz 341. god. n. e. zabranio „pagansko” žrtvovanje. Tolerirao je Jevreje. Kako bi se još jednom pokušao smiriti konflikt nikejaca i arijanaca, sazvan je 343. god. n. e. još jedan koncil u Serdiki/Sofiji.

Hosije i mnogi drugi biskupi sa Konstansovog zapada su željeli mir i konačno rješavanje slučaja Atanasija iz Aleksandrije i drugih episkopa. Isto tako željelja riješiti konfuzija koja se javljala u mnogim doktrinalnim formulama koje su cirkulirale Euromediteranom. Koncilu je prisustvovalo 96 biskupa, uglavnom iz Konstansovih provincija i pronikejski raspoloženih. Koncil u Sofiji je bio totalni promašaj, i istočni, proarijanski biskupi su napustili skupštinu i otišli u Filipolis, gdje su održali svoj na svoj način ostatak koncila iz Serdice. Prije separacije sinoda, biskupi su ipak donijeli nekoliko bitnih kanona.

Konstancije II. je u potpunosti podržavao stav sličnobitnosti “Oca” i “Sina”, a Konstans istobitnosti “Oca” i “Sina”, i zbog toga dogmatskog razilaženja unutar kršćanstva, rimski svijet se 346. god. n. e. našao pred građanskim ratom. Ipak do rata nije došlo, jer je postignut kompromisni sporazum prema kojem će svaki od augusta u okviru svoje sfere podržavati onu frakciju koju želi.

Kako je vrijeme proticalo, Konstans je počeo da pokazuje sklonosti ka okrutnosti i lošoj upravi. Konstans je bio otvoreni homoseksualac, i njegova zaljubljena pristrasnost prema nekolici zarobljenih Germana koji su ga uvijek pratili kao neka vrsta i tjelesne straže, za vojsku i narod su predstavljali sablazan. Nije dugo trebalo čekati da nezadovoljstvo preraste u nešto ozbiljnije, i u Augustodunumu je uz podršku rajnske armije 350. god. n. e. izbila pobuna zapovjednika Magnecija. Konstans se tada nalazio u jednoj obližnjoj šumi zabavljao sa svojom omiljenom razonodom → lovom ili nečim drugim sa svojim germanskim pratiocima. Saznavši o pobuni i shvativši da nema nikakve više podrške, on je odlučio da bježi u hispansku luku, kako bi pobjegao brodom. Ipak su ga Magnecijevi vojnici opkolili u mjestu *Vicus Helena* (danas Elne) na Pirinejima. Tu je bio i pogubljen dok je tražio utočište u tamošnjem hramu.

Ponovni uspon sasanidskog Irana za Šapura II. i pohod na Arape

Granica rimskog i iranskog svijeta je, od svoga formiranja, ličila na neku vrstu vojne krajine, sa stalnim sukobima manjeg intenziteta. Neredovni upadi lakih jedinica naizmjenice su širili strah i pustošenje na obalama Eufrata i Tigrisa. Uglavnom su te napade izvodile arapske pustinjske skupine, koje su bile ili u službi i pod protektoratom rimskog augusta ili u službi i pod protektoratom iranskog „šaha nad šahovima”.

Šapur II. je vladao od 309. do 379. god. n. e., i za njegove vladavine ponovo je povraćena moć i slava sasanidske dinastije i Iranske države. Zanimljivo je da je Šapur II. ustvari proglašen za „šaha nad šahovima” dok je bio *in utero*. Na samom početku svoje samostalne vladavine (kada je odrastao) Šapur II. je pokazao svo svoje vladarsko i vojničko umijeće, ali i „tešku„ narav i sklonost ka krvoproliću. To se desilo prilikom rata sa Arapima. Glavni udar je bio izveden na na tadašnjeg kralja lakhmidskih Arapa.

Lakhmidi ili Banu Lakhm ili Muntherids (اللخميون; بنو لخم; المناذرة), su bili arapski narod i kraljevstvo u današnjem južnom Iraku, sa prijestolnicom u Al-Hirah. Ovo kraljevstvo je osnovalo pleme koje se doselilo iz Jemena u II. st. n. e. i kojim je vladala dinastija Banu Lakhm. Osnivač dinastije je bio 'Amr, čiji je sin bio Imru' al-Qais i koji je ustvari stvorio moćno kraljevstvo. Imru' al-Qais je želio stvoriti jedinstvenu i moćnu arapsku državu.

On je pripojio mnoga arapska gradska uporišta, plemena i oaze, a stvorio je i snažnu flotilu koja je operirala duž bahreinske obale i napadala iranske primorske gradove, pa čak i središte sasanidske dinastije → pokrajinu Fars/Pars.

Sebe je titulirao kao „Kralja svih Arapa.“ Kada je Šapur II. 325. god. n. e. poduzeo kampanju protiv arapskih kraljevina, Imru' je zatražio pomoć rimskog dominusa koji je obećao pomoć, ali je nije i realizirao. Zato su Iranci nanijeli teške poraze Arapima. Navodi se da je ekspedicija koju je osobno vodio Šapur II. prošla kroz Bahrein, porazila kombinirane snage arapskih plemena Taghlib, Bakr bin Wael i Abd Al Qays, čak prodrla i

do Al-Yamama u središnjem Nedždu. Zauzeta je i Al-Hirah. Šapur II. je teško kaznio arapsko stanovništvo, naređen je i veliki pokolj, mnogi su odvedeni u roblje, a neka plemena su preseljena u iranske pokrajine Kerman i Hormizd-Ardashir. Šapur II. i njegov, više nego uspješni, pohod je ostao duboko urezan u kolektivnom arapskom pamćenju. Šapur II. je u Al-Hirah postavio za vazalnog kralja Ausa ibn Qallama. Imru' je pobjegao prvo u Bahrein, a onda u Siriju, gdje je i umro. Tako su Iranci srušili prvi pokušaj stvaranja jedinstvene arapske države. Navodno je ovaj arapsko – lakhmidski kralj prešao na kršćanstvo. Samo 2 godine nakon smrti Imru' al-Qaisa u Al-Hirah je došlo do pobune i zbacivanja sa vlasti Qallama, a na vlast je postavljen o 'Amr, sin Imru' al-Qaisa. Međutim, sin nije nastavio izraženu antiiransku politiku, pa je Lakhmidska kraljevina ostala u nekoj vrsti vazalno – savezničkih odnosa sa sasanidskim Iranom. Lakhmidski Arapi su bili pod veliki utjecajem kršćanstva, pa su kasnije bili poznati kao jedan od glavnih centara nestorijanske varijante kršćanstva.

Arabija u kasnoj antici, neposredno pred pojavu islama.

Pored kraljevine Lakhimdskih Arapa koja će postojati do početka VII. st. n. e., još je jedna arapska kraljevina igrala značajnu ulogu na Bliskom istoku u posljednja dva stoljeća antike. Riječ je državi Gasanida, koji su porijeklom bili iz Jemena. Arapska tradicija nudi dvije verzije za dolazak Gasanida na Levant. Po prvoj verziji seobu iz Jemena je izazvala poplava koja je izbila nakon što je popustila brana u jemenskom gradu Ma'rib. Druga tradicijska verzija seobu veže za progon kršćanskih arabljanskih plemena od strane moćnih jevrejskih plemena. U Kuranu se tako nailazi na podatak da su mnogi kršćani bili živi pokapani u masovne grobnice. Preživjeli su pobjegli na sjever, u pravcu Levanta. Nepoznato je tačno vrijeme kada su Gasanidi stvorili svoju kraljevinu na Levantu. Po tradiciji osnivač gasanidske dinastije je bio Jafnah I. Ibn = Amr (vl. 220 – 265. god. n. e.). U historijskim vrelima njihov najraniji spomen se veže za 473. god. n. e., kada je njihov poglavar Amorkesos, potpisao sporazum sa Istočnim Carstvom. Po njemu su kršćanski Gasanidi postali federati i saveznici konstantinopoljskog dvora, zauzvrat dobijajući da kontroliraju dio Palestine. Arapski Gasanidi su postali moćan i važan saveznik Istočnog Carstva, a kontrolirali su i bitne trgovačke puteve koji su vodili od južne Arabije do Palestine i Sirije. Njihov glavni grad je bio Jabiyah na Golanskoj visoravni, a pored kontrole nad dijelom Levanta njihov autoritet se (kroz niz plemenskih saveza i vazaliteta) pružao do u dubinu Hidžaza, idući južno čak do Yathriba/Medine. I Lakhmidi i Gasanidi su razvili sofisticiranu kulturu i prilično su uticali na urbanizaciju na arapskom prostoru. Gasanidski dvor je tako bio primjer luksuza sa aktivnim kulturnim životom, patronstvom nad umjetničkim stvaralaštvom i posebno nad pjesništvom na arapskom jeziku.

Konstancije II. i rat sa Iranom

Nakon podjele teritorija 337. god. n. e. Konstancije II. je morao žurno otići u Antiohiju zbog rata sa Iranom. Dok je Konstancije bio odsutan sa istočne granice, „šah nad šahovima” Šapur II. je skupio veliku armiju, uključujući i ratne slonove i započeo ofanzivu na rimsku Mesopotamiju. Ključna bitka kampanje je bila opsada Nisibisa.

Nisibis je ustrajno i hrabro branjen od strane mjesnog garnizona i samih stanovnika grada. Zapovjednik odbrane je bio komes/grof Lucilijan. Moral je podizao lokalni biskup. Kako bi slomio otpor Nisibisa, Šapur II. je naredio da se izvede diverzija. U doba otapanja snijega u Jermeniji, rijeka Migdonija koja teče blizu Nisibisa prilično nabuja i poplavi zemljište. Iranci su zaustavili prirodni riječni tok, ograničavajući vodu sa svih stranama masovnim gomilama zemlje. Tako je stvoreno vještačko jezero, na kojem su plovili iranski brodovi skoro u ravni odbrane na bedemima. Međutim, nezaustavljiva vodena stihija i sila su se probile i razbile dio bedema Nisibisa. Iranci su smjesta napali, ali je i njima smetao nanos

od provale vode. Zato je napad prekinut, i odložen za kasnije. Taj predah su iskoristili stanovnici Nisibisa kako bi ponovo podigli obrambeni bedem, spriječivši proboj iranske vojske u grad. Napadi na Nisibis su nastavljeni sve dok Šapur II. nije dobio vijest o napadu Masageta na istočne granice sasanidskog carstva. Uskoro je zaključen i mir, jer je Konstancije II. morao pažnju odvraćati zbog problema u odnosima braće, a Šapur II. zbog rata na svome istoku.

Rat Magnencija i Konstantina II.

Magnecije (puno carsko ime *Flavius Magnus Magnentius*) je porijeklom bio iz galskog grada Samarobrive (današnji Amien) i komandant elitnih jedinica carske garde → Herkulijana i Jovijana. Neka vrela navode da je Magnecijev otac bio Britanac, a majka Frankinja. Sa januarskim prevratom 350. god. n. e. uklonjen je Konstans, i umjesto njega proklamiran Magnecije. Vrlo brzo su njemu pristupile galsko – germanske, britanske i hispanske provincije. Magnecije je bio mnogo tolerantiji i prema nekršćanima i prema kršćanima, što je pozicija koja se tadašnjoj javnosti (umornoj od religijskih decenijskih sukoba) prilično sviđala. Afričke provincije je dobio slanjem svojih ljudi da preuzme upravljačke i zapovjedne funkcije. U Italiji je naišao na problem. U Rimu je došlo do proglašenja za dominusa još jednog predstavnika II. flavijevske dinastije i to Nepotijana. Julije Nepotijan / *Iulius Nepotianus* je bio sin Eutropije, polusestre Konstantina i senatora Virija Nepotijana (*Virius Nepotianus*). Nepotijan je proglašen za dominusa 3. VI. 350. god. n. e. i njegove pristalice su uspjele da oružanim putem pobjede rimsku miliciju pod komandom magnecijevskog gradskog prefekta Titijana (varijante: *Anicius* ili *Anicetus*). Nakon poraza prefekt je pobjegao. Magnecije je poslao na Nepotijana trupe pod komandom njemu vjernog Marcelina, koji je bio Magnecijev *magister officiorum*. Prema Eutropiju Nepotijan je poginuo već 30. VI., a narednih dana su ubijeni i njegova majka i senatori koji su bili na nepotijanskoj strani.

Situacija je bila prilično kompleksna i u bitnim podunavsko – ilirskim provincijama. Tamo je 1. III. 350. god. n. e. u Mursi (današnji Osijek u Slavoniji) na nagovor Konstantine (koja se možda nalazila na putu prema istoku), sestre Konstancija II., za dominusa proglašen Vetranije, komandant armije Panonije. Ova aklamacija je imala proflavijeski karakter i Vetranije je prvotno bio priznat i od Konstancija II. Kada se Konstancije sa svojom armijom sreo sa Vetranijem, ovaj je 25. XII. 350. god. n. e. abdicirao i povukao se u privatni život u gradu *Prusa ad Olympium* u Bitiniji.

Novčić sa portretom Nepotijana na aversu i sa prikazom
kako Nepotijan jaše i uperuje koplje u klečećeg neprijatelja.

Konstancije II. je znao da će rat sa Magnecijem biti težak i da mora ojačati svoju poziciju, involviranjem nekoga od preostalih rođaka u zajedničku vlast. Zato je Gala podigao na rang cezara za istočne provincije (u Sirmiumu15. III. 351. god. n. e.) sa prijestolnicom u Antiohiji. Gal je dobio i ime Konstancije i bio je oženjen sa Konstantinom (udovicom Hanibalijana), sestrom Konstancija II. Sam Konstancije II. je od ranije bio oženjen sestrom Konstancija Gala, kćerkom Julija Konstancija i polusestrom Julijana (kasnije nazvanog Apostata).

U toku rata sa Magnecijem (moguće u ranijem razdoblju 353. god. n. e.), Konstancije II. se oženio sa Eusebijom (udato carsko ime (*Flavia Aurelia Eusebia*), dok je sudbina prve njegove supruge nepoznata. Eusebija je bila makedonskog porijekla i rođena je u Solunu, u konzularskoj familiji. Njen otac je bio Flavije Eusebije/*Flavius Eusebius*, konzul 347. god. n. e. Inteligentna Eusebija je od početka imala utjecaj i na vođenje državne politike.

I Magnecije se pripremao za konačni obračun sa Konstancijevom armijom koja je dolazila sa istoka. On je Magnusa Decentija (*Magnus Decentius*), vjerojatno je riječ o njegovom bratu, uzdigao u rang cezara. Decentije je ostavljena briga o rajnskoj granici. Do bitke između Magnecijevih i Konstancijevih trupa je došlo kod Murse 28. IX. 251. god. n. e. Neposredno prije bitke, Magnecijev zapovjednik Klaudije Silvan (*Claudius Silvanus*) je sa većinom svojih trupa dezertirao i priključio se Konstanciju. Ova bitka kod današnjeg Osijeka spada u red jednih od najkrvavijih bitaka u povijesti rimskog svijeta. Po Zonari Magnecije je izgubio 2/3 sastava svojih trupa, a Konstancije polovinu svoje armije. U klanici je poginulo 55.000 vojnika. Za rimski svijet razdiran religijskim pitanjima i čije su granice u stalnoj opasnosti, ova pogibija najboljih vojnika u međusobnoj borbi je imala katastrofalne posljedice. U bitci je poginuo i Marcelin.

Bitka kod Murse, i općenito čitav rat između Magnecija i Konstancija II. je imao i prizvuk vjerskog rata. Iako kršćanin, Magnecije se vratio na staze tolerancije, pa je vratio određena

prava „paganima” koji su još uvijek činili značajnu većinu u odnosu na kršćane (posebno na zapadu). Konstancije II. je ovaj rat želio prikazati kao „sveti” obračun. Tako je on čak ostavio borbene aktivnosti kako bi se molio na obližnjem grobu jednog martira. Valens, episkop Murse, je čak rekao Konstanciju II. da mu je anđeo saopćio vijest o pobjedi.

Nakon Konstancijeve pobjede u bitci kod Murse, Italija se pobunila i istjerala Magnecijeve trupe. Konstancije II. nije odmah krenuo ponovo na Magnecija, jer je morao osigurati srenjodunavsku granicu zbog problema upada Transdanubijaca. Tek nakon toga Konstancije II. je krenuo na Magnecija koji se sklonio u sjevernu Italiju. To je automatski dovelo do masovnog dezertiranja italijanskih zajednica i gradova na stranu Konstancija II. Nakon toga se Magnecije povukao u Galiju. Do konačne bitke je došlo 11. VIII. 353. god. n. e. kod *Mons Seleucus* (danas La Bâtie-Montsaléon u Francuskoj). I ovdje je došlo do pobjede Konstancijevih trupa i Magnecije je izvršio samoubistvo. I Decentije je izvršio samoubistvo. Nakon pobjede nad Magnecijem, Konstancije II. je proveo istragu nad njegovim pristalicama. Najozlogašeniji agent je bio *primicerius notariorum* Pavle zvani Katena (*Paulus Catena* = lanac, okovi).

Novčić Magnecija. Na aversu je portret Magnecija, a na reversu XP monogram. Ovaj prikaz na reversu jano pokazuje da je Magnecije bio kršćanin, i pored snažne propagande protiv njega.

Konstancije Gal na istoku

Na istoku Konstancije Gal je morao da se pozabavi pobunom Jevreja u Palestini. Na pritisak arijansko – kršćanskog prozelitizma u vrijeme Konstancija II., jevrejski predstavnici u odlučili reagirati. Došlo je do pobune u Palestini, pod vodstvom Isaka iz Diocezareje (ili Seforisa), kojem je pomagao izvjesni *Patricius* koji je bio poznat i kao Natrona. U početku

je uspjeh bio uspješan, a bijes ustanika se nije samo sručio na kršćane, nego je dobio i etničko – nacionalni predznak, jer je izvršen pokolj osoba drugaćije etničke pripadnosti kao što su helenizirani stanovnici, Sirijci i Samaritanci. Protiv ustanike je Konstancije Gal poslao grofa Ursicina (koji je bio *magister equitum*) koji je uspješno ugušio ustanak. Tiberias i Diospolis, dva grada koja su bila u rukama ustanika su bila teško nastradala, dok je Diocezareja sravljena sa zemljom. Ursicin je naredio da se pogubi nekoliko hiljada ustanika. *Patricius* je možda poginuo u bitci. Konstancije Gal je protiv gorštačkih Isaurijanaca poslao Nebridija grofa Istoka (*comes Orientis*).

Solid (iz solunske kovnice) sa portretom Konstancija Gala na aversu i sa personificiranim gradovima Rimom i Konstantinpolisom.

U Antiohiji je zbog nedostatka hrane, što je izazvalo nemire. Po Amijanu Marcelinu Gal i Konstantina su bili i otpočeli montirane procese protiv bogatijih ljudi, zbog navodne primjene magije, kako bi im mogli konsficirati imovinu. Posumnjavši u lojalnost Gala, Konstancije II. je smanjio brojčano stanje trupa pod komandom njegovog rođaka i poslao pretorijanskog prefekta Domicijana u Antiohiju da kaže Galu da ide u Italiju. Gal je onda otišao u otvoreni neposluh uhapsivši Domicijana i kvestora Montija Magna, da bi ih kasnije dao pogubiti. Uskoro je otkrivena široka zavjera protiv Gala, a njeni učesnici su imali i podršku od načelnika manufakturu (*tribuni fabricarum*) za proizvodnju oružja i mnogi drugi visoko rangirani pojedinci. Svu su oni bili pohapšeni i pogubljeni.

Sada je morao da interveniše i Konstancije II., koji se tada nalazio u ratu sa Alamanima, i da riješi problem koji mu je stvorio rođak. Nakon postizanja sporazuma sa Alamanima, Konstancije je otišao u Milano i prvo je pozvao Ursicina, jer nije imao povjerenja u njega. Zatim je pozvao Gala i Konstantinu u Milan. Prvo je krenula na put Konstantina, ali je na putu umrla. Gal je ostao u Antiohiji, ali se Konstancije II. poslužio prevarom kako bi ovaj ipak napustio istočne provincije i krenuo njemu ususret. U Konstantinpolisu je Gal učinio još jednu grešku, koja je još više razgnjevila Konstancija II. Gal je uhapšen u Ptuju

(*Poetovio*) i sproveden u Pulu gdje je bio podvrgnut ispitivanju od strane najviših dužnosnika dvora. U istrazi su učestvovali i eunuh Eusebija koji je bio *praepositus cubiculi* i Apodemije koji je bio *agens in rebus* (agent državne bezbjednosti). Konstancije Gal je osuđen i pogubljen.

Dok se za vrijeme Republike rimski svijet grozio eunuha, u principatu ga nastojao zabraniti u dominatu je, nakon stvaranja dvora po orijentalnim načelima, eunusi dobivaju moćnu i snažnu ulogu. Tako su dominusi bili okruženi eunusima koji su imali najrazličitije dvorske funkcije. Oni su često bili veza između dominusa i upravnih i vojnih dužnosnika. Tako su pojedini eunusi došli do velikog utjecaja. Postojale su dvije vrste eunuha, oni sa djelimičnom kastracijom (i oni su mogli imati normalan seksualni život, ali bez djece) i oni sa potpunom kastracijom. Prvo navedeni su bili omiljeni kod udatih i onih žena koji nisu željele da riskiraju trudnoću, dok su potpuno kastrirani često bili uvučeni u homoseksualne odnose.

I kurirska i bezbjednosno – obavještajna služba Rimske države se promijenila sa uvođenjem dominata. Raniji frumentariji su zamijenjeni sa službom sa imenom *agentes in rebus* / ἀγγελιαφόροι / μαγιστριανοί. Oni su prvi put spomenuti 319. god. n. e., ali moguće datirati njihovo ustanovljenje u okviru dioklecijanskih reformi. Bili su pod jurisdikcijom *magister officiorum,* a služili su i kao kuriri i izaslanici. Ova služba je nastavila postojati i u Romejskom carstvu, i tek ukinuta u VIII. st. Po Justinijanovom kodeksu ovi agenti su imali imunitet od procesuiranja, izuzev ako suprotno ne bio naredio *magister officiorum.* Oni su imali i zadatak supervizije rada provincijskog namjesništva i birokratije. Jedna posebna skupina ovih agenata, po nazivu *curiosi* / διατρέχοντες / "Znatiželjni", su određeni da djeluju kao inspektori i djelovali su kao tajni agenti. Kao i ostali službenici iz bezbjednosno – obavještajne zajednice kroz povijest, i ovi agenti su sticali veliku moć i ovlaštenja, izazivali su strah, zebnju i mržnju. Filozof Libanije ih optužuje za velike nepravilnosti, teroroziranje i iznuđivanje rekavši da su oni psi čuvari stada koji su se priključili čoporu vukova. Sudeći po djelu Amijana Marcelina agenti su u vrijeme Konstancija II. postali strah i trepet i bili su svugdje prisutni. Amijan Marcelin navodi niz primjera u kojima su agenti krivi za kažnjavanje, progone i konfiskcije. I sa najmanjom greškom ili sumnjom građani su mogli postati žrtvom agenata.

Uzurpacija Klaudija Silvana

Silvan je bio sin Bonita, zapovjednika franačkog porijekla koji je podržavao Konstantina u ratu protiv Licinija. Nakon Silvanovog prelaza na stranu Konstancija II., ovaj ga je učinio *magister militum*, sa zadatkom da čuva rajnsku granicu i bori se protiv Alamana.

Vezano za invaziju Alamana, ponovo se javio pokret bagauda, koje je Silvan uspio primiriti. Silvan je imao mnogo protivnika među dvorjanima Konstancija II. Oni su podmetnuli lažna pisma po kojima se Silvan priprema za pobunu. Posljedica tih zbivanja je bila ta da se Silvan 11. VIII. 355. godine n. e. u Kelnu odmetnuo i proglasio za cara. Konstancije II., koji se tada nalazio u Milanu, je poslao pismo Silvanu sa naredbom da dođe do njega. Istovremeno je naimenovao Ursicina da preuzme Silvanovo mjesto na granici i poslao ga u Severov stožer. U pratnji Ursicina se nalazio i Amijan Marcelin. Ursicin je dao pismo Silvanu, koji je imao povjerenja u Ursicina. Međutim, ovaj je organizirao umorstvo Silvan potkupivši neke Silvanove vojnike. Oni su svladali tjelesnu stražu Silvana i njega izvukli iz kršćanske crkve u kojoj se molio i ubili ga. Određenu ulogu u epizodi koja se odigrala oko Klaudija Silvana, imao je i ozloglašeni agent Apodemije.

Umorstvo Silvana je imao negativne posljedice u Galiji, jer su se bagaudi ponovo javili i Aurelije Viktor navodi da su cc 360. god. n. e. bagaudi izvodili napade u udaljenim područijima od velikih i utvrđenih gradova.

Religijska politika Konstancija II.

Definirati religijsku politiku Konstancija II. nije jednostavno. Ona nije bila jednostrana. U ovom segmentu svoje javne djelatnosti, Konstancije II. je bio u pravom smislu sin svoga oca. Dok je na jednoj strani bio aktivni promotor jedne sljedbe, na drugoj strani je pokazivao toleranciju i poštivanje. Nekada je njegova politika izazivala i progone, a nekada bi štitio pripadnike ugrožene sljedbe. Česta su bila međusobna prožimanja i dopunjavanja. Načelno Konstancije II. je bio arijanac i nastojao je promovirati ovu kršćansku sljedbu, i u odnosu na “nikejce”, i na Jevreje i na „pagane”.

U ostvarivanju zacrtanih religijskih ciljeva, Konstancije II. nije mogao voditi beskompromisnu i naglu politiku, jer većina stanovnika, uglednika i vojnika nije ni pripadala arijanskoj sljedbi. Zato je primjenjivao postupnost. Uostalom, Konstancije II. nije bio dogmatski arijanac, nego je preferirao kompromisna rješenja, pa bi njegovu poziciju možda bilo bolje definirati kao poluarijansku. Nastojeći da uvede jedinstvo i mir u kršćanskoj crkvi, Konstancije II. je sazvao i nekoliko koncila, od kojih su najpoznatiji sinod u *Ariminu* / Riminiju 359. godine n. e. i sinod u Seleukiji 360. godine n. e. Inače je Konstancije II. nastavio politiku davanja privilegija kršćanskom kleru. Tako su svećenici i njihovi sinovi oslobođeni od obaveznih javnih službi, svečenici i njihovi asistenti (a kasnije njihove familije) su dobili porezna izuzeća, regulirana je privatna imovina klera, episkopi su dobili i izuzeće da budu procesuirani u sekularnim sudištima, prostitutke kršćanke su mogle imati za klijente samo kršćane. Ovim zakonima kršćanski kler se

polako oblikovao u zasebno, privilegirano i moćno tijelo. Tako su postavljeni temelji za nastanak profesionalnog svećeničkog staleža.

Arijanski biskup Nikomedije je imenovan za bitniju dužnost episkopa Konstantinpolisa (iz kojeg se razvila institucija vaseljenskog carigradskog patrijarha) u periodu od 338. god. n. e. do smrti 341. god. n. e. Ranije utjecajni i moćni Ablabije je držao stranu uvjerenog „nikejca" Atanasija koji je bio biskup Aleksandrije (prije nego je protjeran). Zato je Ablabije prvo otpušten sa dvora. Ipak ni Ablabijevo povlačenje na svoje posjede u Bitiniji nije ga spasilo, jer ga je već 338. god. n. e. Konstancije dao pogubiti pod lažnom optužbom.

Konstancije II. je imao ambivalentan odnos ne samo u odnosu prema razlikama u istobitnoj i sličnobitnoj dogmama, nego je takav bio i prema „paganima". Činjenica je da je Konstancije (sa ostalim suvladarima ili sam) izdao niz edikata, između ostalog zabranjujući žrtvovanje, zatvarajući hramove i protiv proricanja i magiju. Konstancije II. je i dopuštao kršćanima i njihovim prvacima da rade što hoće. Tako se uobičajilo da kršćansko (u ovom slučaju arijansko) svećenstvo širi „jezik mržnje i netolerancije" prema drugačijem, pa su se događale i neke vrste „kristalnih noći", kada bi rulja pa i državni organi napadali na „paganske" hramove i sinagoge, i vršio prisilni prozelitizam. Međutim, kod Konstancija II. još uvijek je opstajala i ona druga strana, koja se pokazivala ne samo tolerantnom nego i prijaznom prema „paganstvu". Konstancija II. nikada nije prešao granice stavljanja „paganstva" van zakona i odlučnog obračuna sa njima. On nikada nije ni pokušao da ukine drevne rimske svećeničke kolegije ili vestalke. Isto tako nisu zabranjene ni klasične, nekršćanske filozofske škole bez obzira bile one svjetovne ili „paganske" provenijencije. Čak je jednom naredio i izbor afričkog „paganskog" svećenika, a i nikada nije odustajao od titule *pontifex maximus*. Kada je umro, desio se i paradoks jer je Senat Grada Rima deificiran Konstancija II. Tako je jedan kršćansko – arijanski car ušao u grčko – rimski panteon.

Solid Konstancija II. u povodu 15. godišnjice njegove vladavine, izdat iz antiohijske kovnice.
Na aversu je portret Konstancija II., a na reversu boginja Viktorija sa malim genijem.

Missorium iz Kerča sa predstavom Konstancija II. na konju i sa aureolom
kako ga prati vojnik sa XP monogramom i sa boginjom Viktorijom.

Kako izgleda prvi kršćani dominusi su se izgleda teško odricali božanskih simbola pobjede u “paganskom” smislu. Ovaj primjer bi ukazivao da je ranokršćanstvo kod dominusa II. flavijevske dinastije bilo prožeto i sa elementima sujevjernog shvatanja i želje kako doći do pojede. Zato i ne treba da čudi da se XP monogram, koji je još Konstantin koristio kao amulet sreće i pobede, nalazi zajedno sa Viktorijom. Zato je i Konstantin postajao sve izraženiji kršćanin, kako je nizao pobjede dok je nosio *labarum.*

Jedino gdje nije bilo ambivalencije jeste odnos prema Jevrejima, prema kojima su propisivane značajne restrikcije. Tako je Konstancije II., zajedno sa braćom ili sam donio niz antijevrejskih zakona. Tako je limitirano pravo vlasništva robova od strane Jevreja. Svaki rob koji nije Jevrej, a kupljen od Jevreja se konfiscira od strane Države. Ako Jevrej pokuša da izvrši obrezivanje nad robom koji nije Jevrej, ovaj će biti oslobođen a Jevrej će se suočiti sa smrtnom kaznom. Svaki rob – kršćanin u vlasništvu Jevreja je po automatizmu oslobođen. Zabranjena su i vjenčanja između muškarca Jevreja i žene kršćanke. Jevrejima je zabranjeno da kršćanke preobraćaju. Konstancije II. je donio i edikt po kojem se osobi kojoj se dokaže da je sa kršćanstva prešla na judaizam konfiscira sva imovina. Žene – tkači, koje su radile za državne manufakture pa prešle kod vlasnika Jevreja, moraju se vratiti u državnu službu. Ove mjere su donošene ne samo radi restriktiranja jevrejske religije kako takve, nego i poradi smanjivanje konkurentne moći poslovnih aktivnosti u rukama Jevreja.

JULIJAN APOSTATA – POSLJEDNJI LAV KLASIČNE CIVILIZACIJE

Konstancije II., je shvatio da mora imati nekoga sa kim će djeliti vlast, pa je zato pozvao jedinog svoga preostalog rođaka → Julijana, polubrata Gala, i proglasio ga 6. XI. 355. god. n. e. za cezara. Nekoliko dana kasnije je on bio oženjen za Helenu, preostalu sestru Konstancija II. Za Julijanovu odgovornost je određena Galija.

Julijan Apostata (maj ili juni 331/332. – 26. VI. 363. god. n. e.), nećak Konstantina I., kao cezar vladao od 6. XI. 355. do februara 360. god. n. e., kao august i suvladar sa Konstancijem II. od februara 360., a kao samostalni august od 3. XI. 361. do 26. VI. 363. god. n. e. Ime po rođenju *Flavius Claudius Iulianus*, kao cezar *Flavius Claudius Iulianus Caesar*, a kao august *Flavius Claudius Iulianus Augustus* / Φλάβιος Κλαύδιος Ἰουλιανός Αὔγουστος. Julijan je prvi car koji je rođen u Konstantinpolisu od roditelja koji su oboje bili kršćani. Za njega i njegovog starijeg polubrata Gala su bili predviđeni kršćansko obrazovanje i odgoj. Sa 7 godina Julijan je bio pod starateljstvom Eusebija iz Nikomedije, a učitelj mu je bio Mardonije, eunuh gotskog porijekla. Mardonije je ostao u lijepom sjećanju mladog Julijana. Nakon Eusebijeve smrti, obojica su protjerani na carsko imanje u Macelu u Kapadokiji. Tu je Julijan upoznao kršćanskog arijanskog episkopa Đorđa iz Kapadokije, koji mu je pozajmio knjige klasične tradicije. Sa 18 godina je kratko boravio u Konstantinpolisu i Nikomediji. Julijan je obnašao jednu nižu funkciju u crkvi → lektora, a bio je detaljno upoznat sa Biblijom. Julijan je počeo 351. god. n. e. studirati neoplatonizam kod učitelja Edesija (*Aedesius*, Αιδέσιος, umro 355. god. n. e.), a kasnije kod Edesijevog studenta Maksima iz Efesa (umro 371. god. n. e.). Julijan je 354. god. n. e. pozvan na Konstancijev dvor u Milanu, i držan je tamo skoro godinu jer se lažno sumnjalo na njega da je uključen u izdajničke konspiracije prvo sa polubratom, a zatim sa Klaudijem Silvanom. Zahvaljujući posebno Eusebiji, koja je favorizirala Julijana, od je bio oslobođen optužbi. Julijan je veoma cijenio Eusebiju i kasnije joj je posvetio i panegirik pod naslovom „Govor zahvalnosti carici Eusebiji“. Nakon toga, Julijan je napustio mučni i paranoični Konstancijev dvor i poslan je u Atenu, kako bi završio studije.. Tu je upoznao dvojicu biskupa i to Gregorija iz Nazijanzusa i Bazila Velikog. U Eleusini je bio iniciran u Eleusinske misterije. Na primjeru Julijana se najbolje vidi kako samo elementarno ideološko obrazovanje (u njegovom slučaju kršćansko) ne daju željene rezultate. Iako je bio kršćanin po rođenju, primio elementarno znanje po kršćanskom kurikulumu, Julijan je postao najpoznatiji otpadnik od kršćanstva. Da bi ciljano ideološko obrazovanje imalo efekta, ono bi moralo da ima i odgovarajući ambijent i moralo bi da bude prilično ograničeno i selektivno.

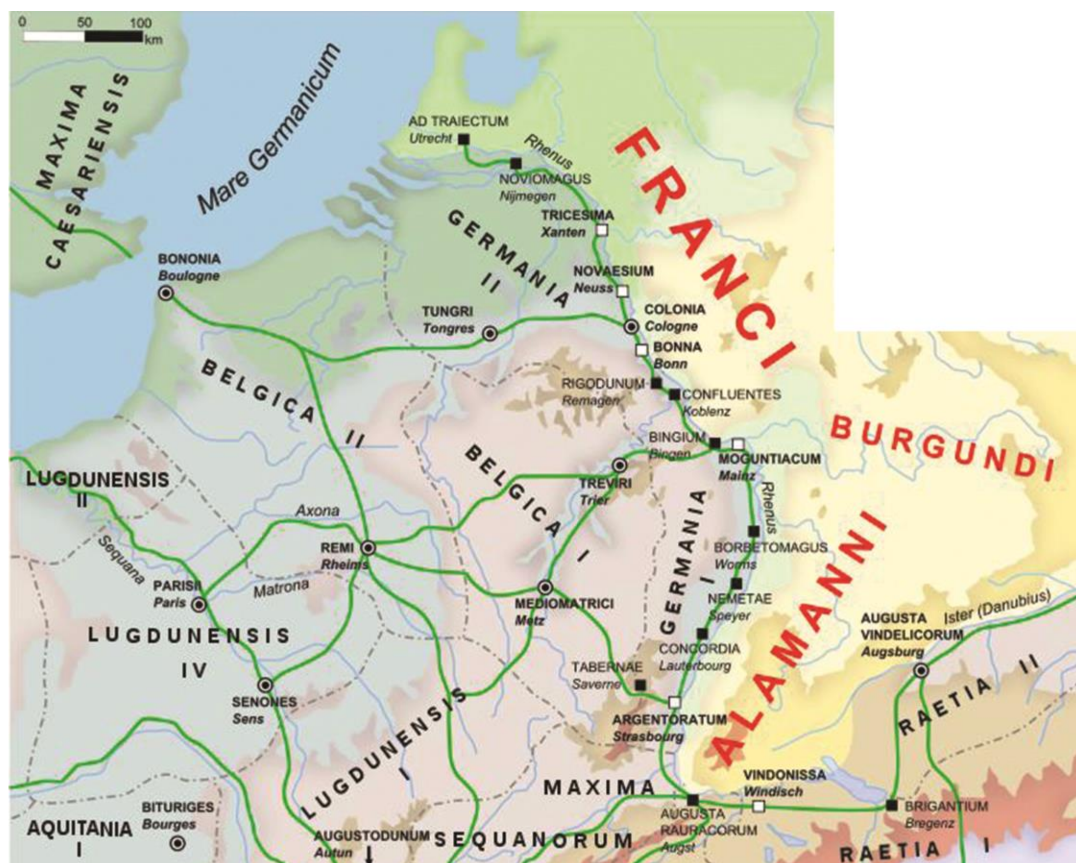
Zbog teške situacije na rajnskoj i dunavskoj granici Konstancije II. je odlučio ostati u zapadnim provincijama još nekoliko godina, dok se prilike ne stabiliziraju. Po svemu sudeći u te njegove strateške planove se uklapalo i prisustvo Julijana u galsko – germanskim provincijama. Sa druge strane, Konstancije II. nije želio ponoviti grešku kao u slučaju Gala, pa je namjeravao da Julijan služi samo formalna figura u zapadnim provincija. Mislio je da Julijan, zadubljen u nauku i studije, i totalno neiskusan u upravnim i vojnim poslovima ionako neće imati previše zanimanja za političke i vojne poslove. Zato ga je u galsko – germanske provincije poslao sa malom, simboličnom pratnjom od ukupno 1200 vojnika, a i Konstancijevi zapovjednici na zapadu su ga trebali držati pod kontrolom. Ipak ubrzo će se pokazati da je Konstancije II. pogriješio u procjeni, i da u mladom učenjaku se nalazi potencijal za brzo savladavanje vještina politike i vojske.

Julijan i odbrana granica na Rajni

Kada je u zimu 255/256. god. n. e. Julijan došao u galsko – germanske provincije zatekao je vrlo teško i kaotično stanje. Ove provinije su najviše na sebi osjetile pokušaje uzurpacije Magnecija i Klaudija Silvana. Posebno se građanski rat Magnecija i Konstancija II. loše odrazio i na rajnsku i na dunavsku granicu. Značajan broj vojnika je povućen sa graničnih linija kako bi se borio protiv suparničke rimske armije. Veliki i krvavi gubitci u međurimskom ratu su praktično doveli do manjka kvalitetnog borbenog osoblja. I prisustvo i djelovanje agenta Apodemija je ostavilo štetne posljedice. Zbog toga su i odbrana i civilni sustavi upravljanja oslabili. Regiju su zahvatili pad morala i korupcija. Posebno je kritična situacija bila na samoj granici, gdje su Franci i Alamani odlučili iskoristiti priliku i započeti široko zasnovane operacije sa ciljem okupacije određenog teritorija. U tome su znatnim dijelom i uspjeli i rajnska odbrambena pozicija je kolabirala u potpunosti. Rimljani su mogli računati na samo oko 13.000 vojnika.

Prema Amijanu Marcelinu Franci su uspjeli krajem 355. god. n. e. okupirati Keln, a u germanskim rukama su bili i Majnc, *Borbetomagus* (danas Worms), *Nemetae Vangionum* (danas Speyer), *Tabernae* (danas Saverne), *Saliso* (danas Brumat) i *Argentorate* (danas Strazbur). Zauzete su i mnoge utvrde i fotifikacije. Na Rajni su u rimskim rukama ostale samo tri tačke: jedan toranj kod Kelna i dvije utvrde *Rigomagus* (danas Remagen) and *Confluentes* (danas Koblenz). Sa ovih područja Germani su sada pokretali napade i u dublju unutrašnjost, pa su tako pustošeni prostori sve do rijeke Sene. Alamani su napadali iz pravca *Agri decumates* koje su Rimljani u prošlom stoljeću napustili. Alamani su zarobili i oko 20.000 građana galsko – germanskih provincija koje su pretvorili u svoje zavisne zemljoradnike. Time su oslobodili mnoge ratnike cikličnog rada na zemlji, pa

Alamani više nisu morali da paze na godišnje doba kada su ratovali, nego su vojsku mogli držati pod oružjem duži period. Izgledalo je da su Rimljani ovaj rat potpuno izgubili i da je pad rimske Germanije i Galije neminovan, a cirkuliralo je i mišljenje da je Julijan dobio praktično nemoguću misiju.

Rajnska granica u IV. st. n. e.

U IV. st. n. e. situacija u Transrenskoj Germaniji je bila u potpunosti drugačija u odnosu na onu iz I. i II. st. n. e. Nekada niz malih germanskih politija se vjerojatno procesom sinoikizma u toku III. st. n. e. preobrazio u tri konfederacije poznate pod imenima Franci, Alamani i Burgundi. Političko – društveno uređenje Alamana se baziralo na sustavu kantona (Rimljani ih nazivaju *pagi*) koji su formirali kraljevine (r*egna*). Totalna populacija Alamana se procjenjuje u IV. st. n. e. između 120.000 i 150.000 „duša“, a i brojnost Franaka je bila više – manje slična. Nasuprot njih su bile rimska Germanija i Galija sa više miliona stanovnika.

Libanije navodi da su Franci i Alamani ustvari pozvani od Konstancija II. da preduzmu napade, kako bi oslabili pozadinu Magnecija. Vjerodostojnost ove informacije je teško provjeriti. Činjenica je da je Konstancije II. 254. god. n. e. započeo operacije protiv Alamana i da je uspio da ih potisne iz Retije. Julijan Apostata spominje da je on tada prešao Rajnu. Konstancije II. je tada postigao sporazum sa južnoalamanskim kraljevima Vadomarom i Gundomadom.

Na putu od Milana prema Galiji, Julijan je u Torinu saznao za pad Kelna. Sa svojom vojnom pratnjom je proveo zimu 355/356. god. n. e. u gradu Vienna, nešto južnije od Liona. Kada je stigao na odredište, tamo prisutni zapovjednici i civilni upravitelji, u početku nisu ozbiljno doživljavali Julijana i prilično su ga potcijenili, pa su mislili da mogu nastaviti po svome. Na njihovo iznenađenje, Julijan odmah po dolasku u galsku regiju odgovorno shvatio svoj posao. Julijanov prvi zadatak je bio za 356. godine n. e. da se poveže sa glavninom galske *comitatus* armije koja je zimovala u *Durocorteronu* (današnji Rheims/Rems) pod komandom Marcela, koji je zamijenio Ursicina na poziciji *magister equitum*. Tom prilikom je Julijan svoje kvalitete, jer je u dugom maršu prošao kroz područje kuda su prolazile alamanske skupine. Neke od tih skupina su bile brojne kao i Julijanova pratnja. Na putu je postigao i prvu pobjedu, pobijedivši 24. VI. 356. god. n. e. brojnu neprijateljsku armiju koja je opsjedala *Augustodunum*. Nedugo zatim je porazio i jednu neprijateljsku jedinicu. U Remsu u razgovoru sa višim časnicima, Julijan je pokazao odvažnost u odlučivanju, i pokrenuta je ofanziva direktno u Alzas. Međutim, u mjestu *Decem Pagi* (danas Dieuze) rimska armija je upala u zasjedu i malo je nedostajalo da bude teško poraženi. U zadnji čas su se rimske trupe uspjele konsolidirati. Napredujući do *Brotomagusa* (danas Brumath) u Alzasu, rimska armija je opkolila jednu alamansku grupu. Međutim, kada je sagledao čitavu situaciju u Alzasu, Julijan je shvatio da ima nedovoljnu armiju kako bi pobijedio Alamane. Umjesto toga je pokrenuta kontraofanziva prema Kelnu. Tom pohodom je povezao i razbijene rimske pozicije i na kraju je bez otpora ušao u Keln. Zatim je postignut mirovni dogovor sa Francima. Time je Julijan olakšao svoju poziciju, i mogao je koncentrirati trupe prema Alamanima.

Nakon oslobođenja Kelna, Julijan je svoju armiju disperzirao u niz gradova kako bi ih čuvali i tamo prezimili. Glavni dio armije, pod zapvojedništvom Marcela, je poslao u Rems. Sam je za zimovalište izabrao grad *Senones* (danas Sens), blizu Pariza. Alamani su saznali za ovo i velika njihova armija je došla i opsjela Sens. Opsada je trajala skoro mjesec dana, i uvidjevši da im opsada uzaludna Alamani su otišli. Za vrijeme opsade, Marcel nije dostatno i na vrijeme djelovao kako bi pomogao Julijan. Zbog toga je Marcel bio degradiran i novi *magister equitum* je postao Sever, istaknuti časnik koji je bio mnogo kompatabilniji sa Julijanom.

Amijan Marcelin navodi da je Marcel došao na Konstancijev dvor u Milanu, i da je u prisustvo dominusa ocrnjavao i klevetao Julijana. U zaštitu Julijana je stao eunuh *Eutherius*, i zahvaljujući njemu Konstancije II. je stao na stranu Julijana.

Za 357. godine n. e. planirana je kombinirana borbena operacija na Alamane. *Magister peditum* Barbatije je poslan iz Milana i zadatak mu je bio da skupi vojsku u gradu *Augusta Raurica* (kanton Aargau u Švajcarskoj) i sa 25.000 vojnika (u ovoj armiji je viši starješina bio Valentinijan, budući dominus) krene prema sjeveru. Julijanov zadatak je bio da sa 13.000 vojnika iz Remsa krene istočnim pravcem. Međutim, germanski narod Leti/*Laeti* je iznenada napao Galiju i to prema toku rijeke Rone, sa ciljem zauzimanja Liona. Sam napad na grad nije uspio, i Leti su se našli u dubini Galije i morali su se probijati do svoje teritorije. Na Julijanovom sektoru su im u ovom pokušaju probijanja bili nanijeti teški porazi, ali na Barbatijevom sektoru (zahvaljujući visokom starješini Celi) Leti su se uspjeli provući bez većih problema.

Julijan je tada pažnju posvetio obnovi strateški bitne utvrde *Tres Tabernas* u oblasti Saverne, koja je bila razorena od Alamana. Dok su radovi tekli, prethodnica Barbatijeve armije je bila iznenađena i napadnuta od brojne alamanske armije. Prethodnica se dala u bjekstvo povukavši sa sobom i ostatak Barbarijeve armije. Nakon toga je Barbarije napustio operaciju (možda sa dozvolom Konstancija II.), bez dozvole Julijana, i povukao se u Italiju.

Alamani su tada predstavljali neku vrstu konfederacije sastavljenje od kantona. Svakim od tih kantona je upravljao kralj. Dok je čelu konfederacije isto najveći kralj. Amijan Marcelin spominje sljedeće alamanske kraljeve koji su se sukobili sa Julijanom: *Chonodomarius, Vestralpus, Urius, Ursicinus, Serapion, Suomarius i Hortarius*. Konodomar (kojeg su Rimljani zvali *Gigas* = Div) i Serapion (sin Konodomarovog brata *Mederichusa*) su bili vodeći kraljevi. U alamanskom društvi ispod kraljeva su bili plemići (*optimates*) i ratnici. Svaki plemić je prosječno mogao podići oko 50 ratnika. Navodno je Konodomar, taj glavni planer alamanskih operacija, je čak tvrdio da ima neka pisma od Konstancija II., koja garantiraju da Alamani okupiraju područje Alzasa. Pored navedenih kraljeva u Amijanovom opisu alamanskog rata, spominju se još neki kraljevi Alamanije po imenu: braća *Macrianus* i *Hariobaudus*. Zanimljivo je da neki od njih nose grčko – rimska imena, što pokazuje prožetost Alamana klasičnom civilizacijom. Amijan Marcelin je isto ovo primijetio i detaljno opisuje kako je Serapion dobio ime.

Konodomar nije želio da Julijan utvrdi i ostane na strateškoj tačci u Saverne. Saznavši od jednog dezertera da je na frontu ostao samo Julijan i sa ojačalim samopouzdanjem nakon pobjeda, Konodomar je odlučio da se u bitci na otvorenom okuša sa Julijanom. U tu svrhu je poduzeta masovna mobilizacija vojnika u Alamaniji, i te jedinice su se trebale okupiti kod Strazbura (glavni grad Alzasa) . Ova alamanska armija je dobila i podršku onih alamanskih zajednica koje su par godina ranije sklopile mir sa Konstancijem II. Tamo se plemići podigli antirimsku pobunu, Gundomad je bio ubijen, a Vadomar prisiljen da prekrši mirovni sporazum i da se sa svojim trupama priključi Konodomaru. Dobili su i podršku možda i od Burgunda. Po Amijanu Marcelinu alamanska armija kod Strazbura je brojala 35.000 vojnika (moguće preuveličana cifra) sa Konodomarom i Serapionom na čelu, svim ostalim

kraljevima, sa 10 prinčeva i svim plemićima. Alamani su i poslali ultimatum Julijanu da se odmah povuče iz Alzasa. Julijan je prihvatio bitku. Po Libaniju Julijan je raspolagao sa 15.000 vojnika. Bitka kod Strazbura se desila u augustu 357. god. n. e. i opisuju je vrlo detaljno Amijan Marcelin, Zosim i Libanije. Ovog augustovskog dana alamanska armija je doživjela težak poraz od malobrojnije, ali zato kvalitetnije i iskusnije Julijanove armije. Po Amijanu Marcelinu Alamani su imali 6000 poginulih, a po Libaniju 8000 poginulih. Uz to su se hiljade ugušile pokušavajući da pređu Rajnu. Međutim, 2/3 alamanske armije je uspjelo da pobjegne. Rimljani su imali od poginulih 243 vojnika i četvoricu oficira. Nešto kasnije pri pokušaju da pređu Rajnu u taboru između rimskih utvrda *Tribunci* (blizu Strazbura) i *Concordia* (Drusenheim, 40 km od Strazbura), Konodomar je sa svojom pratnjom pokušao da pobjegne, ali je zarobljen. Julijan je Konodomara poslao Konstanciju II. Konodomar je kasnije interniran u Rim i ubrzo je umro u *Castra peregrina* koja se nalazila na Celiju.

Rat Julijana sa Alamanima je samo jedan detalj u skoro do sredine XX. st. kroničnog sukobljavanja Francuske i Njemačke radi Alzasa.

Nakon velike pobjede, njegova armija ga je proglasila augustom, ali je on odbio ovaj naslov. Zatim je uslijedilo etničko čišćenje Alamana u Alzasu, a onda je rimska armija prešla Rajnu i teško opustošila Alamaniju. Amijan Marcelin tako govori da su se rimski vojnici pustošili farme bogate u stoci i usjevima, i da su palili sve kuće koje su bile građene na rimski način.

Navedeni podatak Amijana Marcelina jasno ukazuje da Alamani nisu bili neka nesofisticirana zajednica, nego da su oni dosta toga već preuzeli iz klasične civilizacije. Uz to, kultura življenja na *Agri Decumates* je bila održavana i decenijama nakon što je Rimska država napustila ovo područje. Po svemu sudeći uništenje toga načina življenja u navedenom području su izveli sami Rimljani pod Julijanovim zapovjedništvom.

A obnavljana je i utvrda u zoni *Agri Decumates*. Strateška inicijativa je bila u potpunosti preokrenuta i Julijan je 358. godine n. e. pobijedio neke franačke skupine na lijevoj obali Rajne, a onda prešao na franačko područje, primoravši Salijce i Hamave da postaju *tributarii*, tj. da isplaćuju danak Rimljanima. Julijan je Salijske Franke naselio u Toksandriji. Onda je opet prešao Rajnu i napao Alamaniju. Pristupio je i ponovnoj obnovi rasturene rajnske odbrane i granice. Rijeku Rajnu su Julijanove jedinice prelazile bez većih problema više puta i pri svakom od tih sukcesivnih napada su bez ikakve milosti uništavale neprijateljsku zemlju, masakrirale stanovništvo i odvodilo roblje. Nakon toga su Alamani prisiljeni na težak mir, i morali su vratiti sve one koje su zarobili dok su napadali rimsko područje. Po Amijanu Marcelinu rimske trupe su prodrle u dubinu sve do granice Alamana i Burgunda, na mjestu koje se naziva *Capillacii* ili *Palas*. Do tada i tada su se mnogi alamanski kraljevi predali i zatražili mir. Do 360. god. n. e. rajnska granica je

bila osigurana u takvoj mjeri da je Julijan mogao poslati 3000 vojnika pod komandom Lupicina u Britaniju kako bi se odbili napadi Pikta i Skota.

Skoti (*Scotti* ili *Scoti*) je bilo generičko ime koje su koristili kasnoantički pisci da opišu irske napadaće na rimsku Britaniju. Najraniji spomen je u dodatku djela *Laterculus Veronensis* (koji se datira u 314. god. n. e.). Raniji pisci su zvali Irce imenom *Hiberni*. Njih spominju Pakat, Amijan Marcelin, Klaudijan, Galska kronika iz 452. god. n. e. Naziv Skoti je vremenom počeo označavati sve Gele (*Gaels*), odnosno irsku zajednicu.

Solid sa portretom Julijana na aversu. Revers prikazuje vojnika kako drži zarobljenog neprijatelja.

Novčić koji prikazuje Julijana u uniformi.

Uređivanje uprave u galsko – germanskim provincijama

Pored fronta na Rajni, Julijan je vodio i unutrašnji, nimalo lakši rat, protiv korupcije i nereda u civilnoj upravi. Zahvaljujući prestižnoj pobjedi, Julijan se krajem 357. god. n. e. mogao suprostaviti Florenciju, pretorijanskom prefektu Galije. Prihodi iz Galije te godine nisu dostigli planirani cilj, i Florencije je planirao da uvede novi porez kako bi se nadomirivao manjak u javnim prihodima. Tome se Julijan javno suprostavio, a i dobio je po tome pitanju i podršku Konstancija II. Ubrzo je Julijan osobno preuzeo i civilnu upravu u provinciji Druga Belgija / *Belgica Secunda*. Po pitanjima uprave i administracije, Julijan je bio pod uticajem svoga humanističkog obrazovanja. Julijan je pristupio djelotvornom uklanjanju korupcije u službama. Obnavljani su gradovi i seoska područja, narodu je vraćano povjerenje u Državu i njene institucije i zato je vrlo lako bilo pretpostaviti da je Julijan zadobio veliku popularnost u Zapadnoj Europi. Međutim, kako bi lakše kontrolirao svoga rođaka, Konstancije II. je prekomandovao Saturnija Sekunda Salutija (*Saturninius Secundus Salutius*), prijatelja i bliskog Julijanovog suradnika, iz Galije.

Podunavski rat Konstancija II.

Konstancije je ostao u zapadnim provincijama još neko vrijeme. On je 357. god. n. e. posjetio Rim po prvi i posljednji put u svome životu. Dok je on nekoliko godina ranije ratovao sa Alamanima, Rim je posjetila i njegova supruga Eusebija. Ubrzo je Konstancije II. dobio vijesti da su Svebi napali Retiju, Kvadi panonsku provinciju Valeriju i Sarmati Gornju Meziju i Donu Panoniju. Nakon samo 30 dana boravka u Rimu, Konstancije je napustio Grad 29.V. 357. god. n. e. i usiljenim maršem došao u Ilirik.

U ovom periodu su i Jutungi su provalili u Retiju. Za razliku od ranijih upada, oni su sada pokušavali opsjedati gradove. Konstancije II. je protiv njih poslao Barbatija koji je postao *magister peditum*. Rimska armija je tako pobijedila Jutunge, da se samo manji dio njih spasio. U ovoj bitci se istakao zapovjednik Nevita.

U ovo vrijeme se desio težak zemljotres koji je pogodio zapadne dijelove Male Azije, a posebno je nastradala Nikomedija.

Dok je zimovao 357./358. god. n. e. u Sirmiumu, dobio je vijesti da su slobodni Sarmati / *Sarmatae liberi* i Kvadi zajedno napali panonske provincije i Meziju. Konstancije II. je brzo odgovorio, postavljen je pontonski most i preko Dunava je prešla velika vojna sila. Kontraofanziva je bila veoma uspješna, a zemlja neprijatelja je bila pustošena, a veliki broj

njih je ubijen. Sve što je bilo na dometu rimskih vojnika je bilo paljeno, pljačkano i ubijano. Razoreno je široko područje Transdanubije koje je bilo nasuprot provincija Panonije Druge i Valerije. Teško razaranje i pokolj su priređeni i u zemlji Kvada. Na kraju se Transdanubija morala pokoriti Konstancija II., osloboditi rimske zarobljenike i predati taoce. Međutim, to nije značilo da je ostvaren puni mir, jer su Limiganti pokušali iskoristiti upade sloodnih Sarmata i Kvada, pa su i oni izvršili invaziju rimskog područja. Došlo je do vrlo teške bitke u kojoj su rimske trupe pobile izrazito veliki broj Limiganata. I područje gdje su živjeli Limiganti je bilo opustošeno, popaljeno i opljačkano. Amijan Marcelin vrlo detaljno opisuje Konstancijevo ratovanje u Podunavlju i vrlo slikovito govori o stupnju razaranja i nasilja koje se priredile rimske trupe u ovom području. Ako je suditi po podacima koje daje Amijan Marcelin, ovakav stupanj rimskog prodora u Transdanubiju je bio možda ravan onome koje je učinio Marko Aurelije. Blitzkrieg u Transdanubiji je dokazao i sve vrijednosti Konstancija II. kao dominusa i zapovjednika. Ipak na opustošenom području nisu uspostavljene nove provincije, nego je stvoren sustav vazaliteta.

Novi rat sa Iranom

Međutim, za razliku od Podunavlja, sljedeće iskušenje za Konstancija II. je bila situacija na granici sa Iranom. Šapur II. je poslao Konstanciju II. pismo u kojem napominje da se carstvo njegovih predaka (misleći na Ahemenide) pružalo do rijeke Strumice i Makedonije i tražeći povratak teritorija u Jermeniji i Mesopotamiji koje je Iran izgubio u Galerijevom ratu. Konstancije II. je odbio te zahtjeve, ali nije želio da izazove veliki rat i poslao je dva izaslanstva Šapuru II. Ali nije sa time ništa postigao, i 360. god. n. e. uslijedila je velika iranska invazija. Značajnu ulogu u izbijanju rata je imao i rimski dezerter Antonin, koji je prešao Šapuru II. Ovaj put su Iranci konačno imali uspjeha. Zauzeti su gradovi Singara, Kiphas, Amida (nakon 73-dnevne opsade) i *Ad Tigris*. Amijan Marcelin do u detalje opisuje ovaj rat (u kojem je bio aktivni učesnik), a posebno opsadu Amide. Po Amijanovom opisu, Iranci su osvajanje Amide platili sa ogromnom cijenom u ljudstvu i materijalu. Navodno je izgubio 30.000 vojnika. Kada je donio vijesti o slomu mesopotamijskog fronta, Konstancije II. je odlučio da osobno krene sa armijom u susret Šapuru II.

Konstancije je te godine doživio još jedan udarac jer mu je umrla supruga Eusebija. Konstancije II. se uskoro po treći put oženio i sa Faustinom i to dok je zimovao 360/361. god. n. e. u Antiohiji. Ona je ubrzo ostala u drugom stanju. Međutim Konstancije II. nije imao tu sreću da vidi svoje jedino dijete, jer je umro prije porođaja. Fausta je dobila djevojčicu nazvanu Flavija Maksima Konstancija (*Flavia Maxima Constantia*).

U ovo vrijeme su otpali i neki istaknuti zapovjednici Konstancija II. Barbatije je, još dok je Konstancije II. bio u Sirmiumu, uslijed spletki jedne robinje, koja je ranije pripadala Silvanu, optužen da stvara konspiraciju sa ciljem da postane dominus. On i njegova supruga Asirija su bili pogubljeni. Za pad Amide je otkrivljen Ursicin, i zato je opozvan sa dužnosti.

Pariška pobuna

Kako bi osnažio Istočnu armiju, Konstancije II. je u februaru 360. god. n. e. poslao naredbu da iz reda Galske armije izdvoji dio vojnika i pod komandom Lupicina i Sintule pošalje na istok. U početku je Julijan, iako sa prigovorom, pokušao da izvrši naređenja. Kada se vijest o odlasku dijela trupa raširila među vojnicima, javilo je veliko nezadovoljstvo među vojnicima koji nisu željeli da napuste prefekturu Galiju. Direktna posljedica vojničkog nezadovoljstva sa Konstacijem II. je bila pobuna trupa i proglašenje Julijana u Parizu za novog augusta.

Prefekt Florencije, od ranije u sukobu sa Julijanom, se tada nalazio u Vienne. Julijan je kasnije njega krivio za slanje naredbe o prekomandovanju dijela galske armije. Amijan Marcelin navodi da je strah od rasta Julijanove popularnosti bio uzrok naredbe koju je poslao Konstancije II. na savjet Florencija.

Proglašenje Julijana za augusta u februaru 360. god. n. e. u Parizu je stvorilo zanimljivu situaciju. Teorijski vojnici nisu zbacili Konstancija II., pa postavili Julijana umjesto njega, nego su sada u rimskom svijetu postojala dvojica augusta.

Julijan je odmah po proglašenju za augusta, napisao pismo Konstanciju II. objašnjavajući zašto je bilo neophodno da prihvati želje vojnika i tražio je legitimno priznanje toga čina. Konstancije II. je odbio izvršiti to priznanje i zahtijevao je da se Julijan vrati na položaj cezara. Međutim, težak rat na istočnoj granici je ipak spriječio Konstancija II. da se pozabavi ovim, po njemu, nelegalnim činom. Konstancije je u jesen 360. god. n. e. započeo kontraofanzivu. Tada je posjetio je i ruševine Amida, koje je vidjevši (po Amijanu Marcelinu) zaplakao. U toku te kontraofanzive on je bezuspješno pokušavao povratiti grad Bezabde, koji su Iranci osvojili nešto ranije.

Julijan je čak nastavio obavljanje uobičajenih poslova i zadataka na granici. Tako je u periodu juni – august 360. god. n. e. Julijan vodio uspješne operacije protiv Franaka Atauarija (*Attauarii*). Julijan je tek u novembru iste godine počeo otvoreno javno koristiti titulu augusta, pa su izdavani i novci sa ovim vladarskim nazivom. Kovanice su se izdavale ili u ime obojice augusta ili samo sa Julijanom. Činjenica da se izdaju zajednički

novčići jasno pokazuje da je Julijan sebe promatrao kao suvladara Konstancija II. Ovaj zanimljivi suvladarski intermezzo trajati će još neko vrijeme. Proslavljena je i petogodišnjica Julijanove vladavine na zapadu sa velikim svečanostima i igrama. U proljeće 361. god. n. e. Julijan je ponovo predvodio napad u Alamaniju, i tom prilikom je zarobljen alamanski kralj Vadomar. Ovaj alamanski kralj je interniran u Španiju. Julijan je ovaj napad opravdavao time da je Vadomar bio u savezu sa Konstancijem II. koji ga je ohrabrivao da napada Retiju. Konstancije II. je tek 361. god. n. e. odlučio da poduzme direktnu akciju protiv Julijana, pa je čak napustio istočni front i sa dijelom vojske krenuo prema zapadu.

Konstancije II. je prve mjesece 361. god. n. e. neuspješno pokušavao zauzeti utvrdu *Ad Tigris*. Nakon toga se povukao u Antiohiju radi pregrupiranja za novi napad na iranske pozicije. Iako su prethodne godine trupe Šapura II. bile uspješne, to je plaćeno sa enormnim gubicima u ljudstvu. Ta „pirova pobjeda“ je onesposobila Šapura II. da izvodi nove ofanzivne akcije. To zatišje je onda oslučio iskoristiti Konstancije II. i krenuti sa vojskom na zapad.

Tek nakon duže od godinu dana u kojem se nije znalo ko je ili ko su legitimni dominusi, Julijan je pokrenuo trupe koje su nastupale iz tri pravca: prema Retiji, sjevernoj Italiji i brodovima nizvodno Dunavom. Julijanov zapovjednik (franačkog porijekla) Nevita/*Nevitta* je zauzeo prokaz Succi, čime je najveći jugoistočne Europe potpao pod praktičnu kontrolu Julijanske stranke. Međutim, već u junu 361. godine n. e. trupe lojalne Konstanciju II. su zauzele Akvileju, odakle su mogle da se ukline među trupe Julijana. Akvileja je bila opkoljena od strane 23.000 vojnika lojalnih Julijanu, koji je došao do Niša. Odatle je slao pisma raznim gradovima u Grčkoj, pravdajući svoje akcije. Ipak do pravo građanskog rata nije došlo, jer je već u Kilikiji bilo jasno da je Konstancije II. bio vrlo ozbiljno bolestan i da neće doživjeti ni da dođe od Europe. Zato je Konstancije II. odlučio da, slično svome ocu, bude kršten. Zanimljivo je da Konstancije II., uvjereni umjereni arijanac čitav svoj život, nije ustvari bio kršten i tehnički je bio van okvira kršćanske crkve. Njega je krstio Euzoije, umjereno arijanski biskup Antiohije. Konstancije II. je umro 3. XI. 361. god. n. e. u gradu *Mobsucrenae*. Posljednja volja Konstancija II. je bilo priznavanje Julijana za legitimnog nasljednika.

Konstancije II. nije imao sreće sa autorima koji su pisali o njegovoj vladavini, na jednoj strani su bili ortodoksno – katolički pisci koji su okvalificirali kao arijanskog heretika, a na drugoj su bili oni koji su bili nekršćanskog opredjeljanja i epigoni Julijana Apostate u literarnim vrelima (kao npr Amijan Marcelin) koji su ga prikazivali kao tiranina, ubicu i nedostojnog za vladavinu. Sliku o Konstanciju II. je neophodno u historiografiji uravnotežiti. Po svemu sudeći on je bio samo preslika vremena i prilika u kojima je živio.

Portret Konstancija II. iz Kronografije 354. Renesansna kopija karolinške kopije. Barberini manuskript u Vatikanskoj biblioteci.

I pored kontinuiranih ratova rimskog i iranskog svijeta u ovom periodu, trgovački putevi su još uvijek funkcionirali. O tome svjedoči novčić (gore) sa portretom Konstancija II. pronađen u Karghaliku (kineski Sinkjang).

Julijanova samostalna uprava

Julijan je u Konstantinopolis ušao 11. XII. 361. god. n. e. Iako je on već bio obilježen kao otpadnik (apostata) od kršćanstva, Julijan je vodio sahranu Konstancija II. u Crkvi Apostola u Konstantinopolisu. Ovim činom Julijan je pocrtao svoj legitimitet kao dominusa. Moguće je da je on dao i da se podigne i mauzolej Santa Costanza kod Rima za svoju suprugu Helenu i njenu sestru Konstantinu (suprugu Konstancija Gala).

Već sa samim početkom samostalne vladavine energični Julijan je krenuo sa reformama. Po njemu glavni krivac za loše stanje u Državi, vojsci, upravi i administraciji je bio Konstantin, prije svega zbog radikalnog napuštanja tradicija i brzog preobražaja koji je tada doživio rimski svijet. Za svoj model vladavine je uzeo Hadrijana i Marka Aurelija, odnosno primjenjivanje svoje filozofije na upravljanje rimskim svijetom. Već od ranije se Julijan zanosio teorijskim i idejnim principatom → *primus inter pares,* i da niko nije iznad zakona, ni dominus ni ostali građani. U skladu sa takvim načelom politike, Julijan je bio čest na sjednicama senata Konstantinpolisa. Tamo je učestvovao u debatama i govorima. Institucija dvora, koja je u dominatu dobila na moći, je za Julijana bila neefikasna, korumpirana i skupa. To je onda dovelo do brzog otpuštanja hiljada sluga, eunuha, berbera, kuhara i izlišnih i nepotrebnih službenika i dužnosnika. Julijan je njih zamjenjivao sa intelektualcima i profesionalcima.

Od Dioklecijana je tekao proces centralizacije i birokratizacije. Julijan je nastojao obrnuti proces. Novi dominus nastojao da smanji upliv državne birokratije u poslove lokalnih zajednica, pa je njihova autonomija ponovo povećavana. Tako su zemljišta lokalnih zajednica koja je preuzela imperijalna birokratija vraćanja njima. Porez u zlatu nazivan *aurum coronarium* koji je bio nametan lokalnim zajednicama, sada je postao dobrovoljan, a ne obavezan. Julijan je vraćanjem lokalne autonomije želio da obnovi rimsku upravno – političku doktrinu o lokalnim zajednicama sa visokom autonomijom, što oslobađa Državu od odgovornosti za mnoge poslove. Time dobija sama Država jer njene institucije mogu da se fokusiranju na ono što im je glavna nadležnost: odbrana, vanjski poslovi i državno zakonodavstvo. Dugovi proizašli iz zemljišnog posjeda su bili ukinuti. Ova posljednja mjera je udarila u samo „srce“ korupcije. Neplaćeni zemljišni porez je često bio izračunavan više nego što je bila sama vrijednost zemljišta. Navedene mjere, posebno ova posljednja spomenuta, su donijele za kratko vrijeme veliku popularnost Julijanu. Sa druge strane, Julijan je preuzeo na sebe više direktne kontrole. Novi porezi i kuluk (*Opera publica*) su morali da budu direktno od Julijana odobreni, nego da budu ostavljeni na odgovornost birokratskog aparata kao što je to bio dotada slučaj.

Julijan se inače nastojao predstaviti kao predstavnik one ponizne većine stanovništva koja se nazivala *humiles*.

Halkedonski proces

Kako bi se obračunao sa predstavnicima korumpirane „hobotnice“ u upravno – administrativnim službama, neoficijelnim centrima moći i mreži obavještajno – bezbjednosne zajednice Julijan je ustanovio vanredni sud u Halkedonu. Za rad ovog sudišta su bili određeni Saturnije Sekund Salutije (koji je unaprijeđen u rang pretorijanskog prefekta za Istok) i četvorica vojnih zapovjednika Arbitije (*magister militum*, možda franačkog porijekla), Agil, Nevita (uzdignut na položaj *magister equitum*) i Jovin. Po Amijanu Marcelinu praktično glavni u ovom procesu je bio Arbitije, dok su ostali više – manje tu figurirali. Na sud je izveden veliki broj Konstancijevih službenika i dužnosnika. Paladije, Taur, Euagrije, Saturnin i Cirin su prognani. Florencije (*in absentia*), Ursul i Eusebije (bio *praepositus sacri cubiculi* Konstancija II.) su bili osuđeni na smrt. Zloglasni agenti Apodemije i Pavle Katena su bili živi spaljeni.

Iako su agenti uspjeli saznati gdje se Florencije skriva, Julijan nije želio da čuje šta su mu govorili. On nije želio da se služi istim metodama i da koristi doušničku mrežu kao njegovi prethodnici.

Umjetnička slika koja prikazuje Julijana u dionizijskoj procesiji. Autor Terje Adler Mørk.

Julijan u Antiohiji

Nakon 5-mjesečnog boravka u Konstantinpolisu (koji je u ovo vrijeme predstavljao i faktički i formalno prijestolnicu Države), Julijan je napustio ovu istočnu prijestolnicu. Na putu je posjetio od zemljotresa stradalu Nikomediju, i pomogao je građanima u obnavljanju Nikomedije. U Ankari je prezimio 261./262. god. n. e., i tamo je predsjedavao u sudovima. Nikoga nije proganjao na osnovi njegove religije.

Julijan je 18. jula 362. godine n. e. stigao u Antiohiju i to na praznik *Adonia*, koji je bio spomen na smrt Adonisa. Ovaj praznik obilježavaju plač, kuknjava i žalost. Nimalo dobro znamenje za Julijana. U ovom sirijskom gradu je ostao 9 mjeseci. Julijan je ubrzo otkrio da bogati trgovci uzrokuju nestašicu hrane, čime povisuju cijene. Julijan je prvo ovaj problem prepustio antiohijskoj kuriji (vijeće) na rješavanje. Kako lokalne institucije nisu učinile ništa, Julijan je razgovarao sa vodećim ličnostima Antiohije, nastojeći ih ubijediti da pokrenu akciju. Nakon što i nakon toga nije bilo dostojne akcije vezane za zloupotrebe na tržištu hrane, Julijan je reagirao tako što je fiksirao cijene za žito, a ujedno je nabavio još žita iz Egipta. Zemljoposjednici su odbili da prodaju svoje žito, tvrdeći da je žetva bila tako loše i da oni taj gubitak moraju kompenzirati sa višim cijenama. Julijan je to shvatio kao pokušaj da ga prevare i natjerao ih je na prodaju. Libanije smatra da su obje strane bile u pravu, dok Amijan Marcelin navodi da je ova priča bila ustvari Julijanova želja za dodatnom popularnošću.

U Antiohiji je Julijan izazvao i prvi ozbiljniji incident sa kršćanskom crkvom. Julijan je nastojao obnoviti drevno proročište *Castalia* u hramu Apolona i Dafne. Kada su mu rekli da kosti biskupa Babila (iz III. st. n. e.) suzbijaju boga Apolona, Julijan je naredio da se uklone kosti Babila iz blizine hrama. To je bila greška i kršćanska zajednica Antiohije se brzo mobilizirala i izvela manifestaciju svoje snage preko masovne procesije. Nešto kasnije (22. X. 362. god. n. e.), kada je navedeni hram bio uništen u požaru, Julijan je sumnjao da su kršćani to izveli. Zato je naređena striktna istraga. Zatvorena je i glavna antiohijska crkva, i to prije nego što je istraga otkrila da je riječ požar uzrokovan nesretnim slučajem.

Ni Julijanov asketski način života nije bio popularan među orijentalcima koji su se već navikli na raskoš, blještavilo i posvećenost dominusa. Julijanova želja da se predstavi kao prvi građanin je došla dotle da je čak napisao i satiru „*Misopogon*“ u kojoj on krivi narod Antiohije zato što preferiraju da njihov vladar ima vrline na vanjskom, fizičkom prikazu a ne u duši. Ovo njegovo ponašanje da sa običnim ljudima razgovara, saobraća i da im daje previše slobode u odnosu prema sebi nisu odobravali ni njegovi prijatelji. Kada je napuštao Antiohiju, koja nije opravdala njegove želje, Julijan je za upravitelja postao Aleksandra iz Heliopolisa, nasilnog i krutog čovjeka. Julijan je smatrao da je on odgovarajući izbor za Antiohijce.

Julijanov stup u Ankari, podignut prilikom dominusove posjete ovom gradu 362. god. n. e.

Julijan i religija

Iako od roditelja kršćana i iako je njegovo elementarno obrazovanje bilo u kršćanskom duhu, Julijan je u svome religijskom opredjeljenju miješao mistično, „pagansko“ i filozofsko, pa bi se ono moglo odrediti kao izrazito eklektičko. Glavni izvori za Julijanovo religijsko bivstovanje su njegova djela „Kralju Heliju“ i „Majci bogova“, koji su napisani kao panegirici, a ne teološke rasprave. Na Julijana je uticao široki spektar mišljenja od tradicionalnih kultova, mitova, pa do theurgije (esoterični pristup platonizmu), čistog neoplatonizma i mitraizma, ali ni kršćanstvo nije ostalo bez uticaja na Julijana. U svojoj osnovi Julijan je bio monoteista, ali ne abrahamističkog tipa. Slično Pitagori, Julijan je bio vegetarijanac.

Julijan je od samoga stupanja na augustovski tron, započeo obnovu tradicionalne religioznosti i potiskivanje kršćanstva. Njegovi zakoni su ciljali na bogate i obrazovane kršćane. Julijanov cilj nije bilo uništenje kršćanstva, nego samo udaljavanje od toga da to bude religija vladajućih slojeva. Naredio je vraćanje „paganima“ njihovih hramova, koje su kršćani ili Država prisvojili. Povućene su i privilegije i ekstra-prava koja su dodijeljena biskupima. Isto tako je ukidao i druge neke privilegije koje su bile dodjeljivane kršćanima. Tako je npr. ukinuo Konstantinovu odluka da Majuma, luka palestinskog grada Gaze, bude posebna zajednica i grad. Majuma je brojnu kršćansku zajednicu, dok je Gaza dominatno bila „paganski“ grad. Julijan je 4. II. 362. god. n. e. proglasio edikt o vjerskoj i religijskoj slobodi. Po tome ediktu sve religije su jednake pred zakonom i rimski svijet se vraća svome klasičnom i originalnom eklekticizmu. Država postaje odvojena od bilo koje religije. Ovaj edikt je u praktičnim okvirima išao na potiskivanje kršćanstva koje je za vrijeme Konstantina i njegovih sinova bilo faktička, iako ne i formalna, vodeća religija. Julijan je dobro znao da su progoni samo jačali kršćanstvo, pa zato i nije uputio direktni udarac u pravcu njih. Ipak iako nije bilo direktne državne akcije protiv kršćanstva, bilo je slučajeva napada na kršćane od strane „pagana“. Najočigledniji primjer se desio u egipatskoj Aleksandriji.

Nakon pogubljenja Artemija, vojvode Egipta, i njegovog sina Marcela, time ohrabreni Aleksandrinci nekršćani su se ustremili na aleksandrijskog biskupa Đorđa, na koga je masa bila kivna zbog niza zloupotreba koje je vršio. Kada se biskup vraćao iz suda, praćen velikim brojem ljudi, prolazeći pored hrama Genija, je rekao: „Koliko dugo će ovo svetilište stajati“. To je izazvalo zaprepašćenje i strah „paganskih“ Aleksandrinaca jer su mislili da je Đorđe pozvao na uništenje hrama. Nakon vijesti o Artemijevoj smrti, masa je napala Đorđa i izložila ga svakojakom nasilju. Đorđe je tako ubijen, zajedno sa još dvojicom dužnosnika (*Dracontius* i *Diodorus*) kršćanske vjeroispovijesti koje je masa isto brutalno napala. Tijela njih trojice su spaljena, a ostaci bačeni u more, kako se oni ne

bi pretvorili u mošti mučenika i na osnovi njih sagradila crkva. Julijan je samo verbalno osudio ova dešavanja u Aleksandriji.

Po ediktu nisu samo ponovo otvarani „paganski“ hramovi i provodena restitucija njihove imovine, nego su iz egzila vraćeni svi kršćanski biskupi koje su protjerivale zavađene kršćanske frakcije. Edikt o toleranciji je bio općeg karaktera pa su samim tim raznorazne kršćanske frakcije dozvoljene. Ovom zadnjom mjerom je Julijan nastojao da ojača šizme unutar crkve, jer je dobro znao da su sukobi između kršćanskih frakcija uvijek bili žestoki.

Julijan, koji je dobro shvatao te međukršćanske rasprave i sukobljavanja, je pozivao u svoju palatu vođe tih frakcija. Tako ih je on ujedno i ismijavao i zabavljao se prizoru njihovih bijesnih razmirica. Galama je nekada bila tolika da je Julijan ponekada povikao: „Slušajte me! Mene su slušali Franci i Alamani“. Po Amijanu Marcelinu, Julijan je ovim povikom nastojao imitirati Marka Aurelija. Na putu za Egipat, prolazeći Palestinom Marko Aurelije je upoznao buntovnički duh Jevreje, pa je često znao sa tugom uzvikivati: “O Markomani, O Kvadi, O Sarmati, ja sam konačno našao goreg od vas“. Julijan je ubrzo otkrio da je imao posla sa tvrdoglavim i nepomirljivim neprijateljem. Julijan se koristio svojim govorničkim umijećima kako bi ih neuspješno ubijedio da žive u slozi i bar miru.

Julijan nije uopće želio da u odnosu na njega i Državu postoje paralelni centri moći i odlučivanja, u šta se institucija crkve polako pretvarala. Zato je i moć i utjecaj same crkvene organizacije pokušao da oslabi. Kršćanska crkva je najveću moć mešu masama održavala sustavom milosrđa, pa su njene dobrotvorne ustanove bile otvorene svima, pa i nekršćanima. Zato je Julijan odlučio da razradi rimski dobrotvorni i filantropski sustav, i da se brine za ponašanje i moral „paganskih“ svećenika.

Julijan je tako izjavio: „Ovi nepobožni Galilejci ne samo da hrane svoje siromašne, nego i naše takođe, pozdravljajući ih u svojim agapama (ritualna ranokršćanska gozba op. a.) i tako ih privlače, kao što se djeca privlače sa kolačima“. Julijan je kršćane pežorativno nazivao Galilejcima, jer je Isus rodom iz Galileje.

Motivacija da ograniči utjecaj kršćanstva, doveo je do školskog edikta, po kojem je svaki učitelj morao imati carsko odobrenje za rad. Država se sa svoje strane obavezala da će učitelji bili u cijelosti ili većim dijelom plaćani iz javnih fondova. Po Amijanu Marcelinu cilj ovoga edikta je bila da spriječi kršćanske učitelje da koriste tekstove iz klasične književnosti u svome obrazovno – odgojnom programu. U ediktu se tako navodi: „Ako oni hoće da izučavaju književnost, imaju Luku i Marka...“ Time se radikalno oslabilo kršćansko školstvo, jer nije smjelo koristiti prebogatu riznicu klasične književnosti nego je bilo ograničeno samo na svoje svete spise. Edikt je imao i ekonomsku pozadinu, jer je lišavao kršćanske učenjake, učitelje i tutore da imaju veći broj učenika. U to vrijeme škole bez klasične književnosti nisu bile nimalo cijenjene, pa je logično bilo za očekivati da se radikalno smanji broj učenika kod kršćanskih učitelja.

Umjetnička slika koja prikazuje kako Julijan Apostata predsjedava na konferenciji sekti. Autor Edward Armitage. Datum 1875. Danas se nalazi u Walker Art Gallery, Nacionalni muzej u Liverpulu.

Prilikom promoviranja kršćanstva za Konstantina i njegovih sinova, određene diskriminatorske mjere su uvedene protiv Jevreja. Nedugo prije nego što će ostaviti Antiohiju i uputiti se u rat sa Iranom, Julijan je planirao da omogući ponovnu izgradnju jevrejskog hrama u Jerusalimu, ali je zbog ili nesretnog slučaja ili namjerne sabotaže njegova gradnja prekinuta. Jevreji su Julijana zvali „Julijan Helen." Riječ Helen se u abrahmističkom diskursu odnosila na nekoga ko je „pagan", pa će to biti i mediavelni naziv za „pagane" klasične civilizacije ili poštovatelje te civilizacije. Grci su u mediavelno doba nazivani ili Romejima ili Grcima. Od tada riječ „helenski" u diskursu mediavelnog doba je označavalo staru, grčko – rimsku religiju i nekršćansku filozofiju.

Iranski rat Julijana Apostate

Julijan je odlučio nastaviti rat sa Iranom koji je izbio zadnjih godina Konstancijeve vladavine. Moguće je da kao favorit zapadne armije, ovim ratom želio i da isto stekne i u slučaju Istočne armije. Sami pravi ciljevi ove kampanje su još uvijek nejasni. Šapur II.,

uslijed velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu, je Julijanu poslao izaslanike kako bi se sklopio zadovoljavajući mir. Samouvjereni rimski dominus je to odbio. Moguće je da je Julijan za nastavak rata bio motiviran i željom ne samo da se zada osveta Iranu, nego i da se dodatno proslavi. Julijan je patio od pretjerane želje za popularnošću među narodom i vojskom, što mu je zamagljivalo uvid u stvarnu situaciju i prilike. Iako filozof i odan tradicijama klasične civilizacije, Julijan je ipak „dopustio" da sa njegovim pojedinim potezima upravljaju emocije i raspoloženje. Upravo to će se pokazati kao Julijanova najveća mana. Julijan je imao još jedan problem, a to je njegova žurba i želja da se u što kraćem vremenu uradi što je moguće više onoga što je on zamislio. Da je bio postupan, i da se nije upustio u nepotrebni Iranski rat bar dok ne konsolidira svoju imperiju, svjetska povijest bi bila drugačija. Ratne slave mu nije nedostajalo, jer je on bio veliki pobjednik na zapadnoj granici. Ipak povijest se ne može promijeniti i Julijan je ipak krenuo u pohod. Tako se u rimskoj historiji (nakon Krasa, Trajana, Avidija Kasija, Septimija Severa) ponovio „sindrom Aleksandra Velikog". Dok su Sasanidi imali san da povrate ahemenidske granice, tako su i grčki i rimski vladari imali san da ponove djelo Aleksandra Velikog.

Julijan je 5. V. 363. god. n. e. napustio Antiohiju i sa armijom od cc 65.000 ljudi krenuo na Iran. Na putu je primio izaslanstva iz niza tampon državica koje su nudile i pomoć u ratu. Julijan ih je sve odbio. Jermenskom kralju Arsaku je naredio da sa pripremljenom vojskom čeka njegova dalja naređenja. Julijan je odvojio jedan korpus od cc 30.000 vojnika pod zapovjedništvom Prokopija i grofa Sebastijana (nekadašnji vojvoda Egipta) da zajedno sa kraljem Arsakom prodru u zonu gornjeg toka Tigrisa i da provale u Mediju. Ovim strateškim razdvajanjem snaga, Julijan je želio da navede protivnika da je glavni pravac udara preko gornjeg toka Tigrisa. Ova Prokopijeva armija se trebala sa Julijanovom armijom spoji u Asiriji.

U Samosati je Julijan naredio izgradnju riječne flote od preko 1000 brodica kako bi se mogla snabdjevati vojska u nadiranju. Istovremeno je bilo napravljeno i 50 pontonskih mostova. Flota je stavljena pod komandu tribuna Konstantijana i grofa Lucilijana. Dok je Julijan sa glavninom trupa trebao ići nizvodno Eufratom, Prokopijeve trupe i Jermeni su trebali da napreduju nizvodno rijekom. Dvije kolone su se trebale sastati kod Ktesifona. Julijan je namjeravao da po osvajanju Ktesifona na čelo Irana postavi Hormisdasa, brata Šapura II. Julijanova kolona je imala uspjeha u martu i aprilu prikom napredovanja, pa je krajem aprila zauzeta utvrda Pirisabora, koja je nadgledala kanal koji je povezivao Eufrat sa Ktesifonom koji se nalazio na Tigrisu. Međutim, tada su Iranci uništili nasipe, voda se izlila i pretvorila zemljište u privremenu močvaru što je značajno usporilo rimsko napredovanje. Šapur II. je izdao naređenje da se primijeni politika spaljene zemlje, kako Rimljani ne bi nailazili na potrebne resurse.

U maju je rimska armija došla pred odlično utvrđeni Ktesifon. U blizini zidina Ktesifona nalazila se brojna iranska armija (sa katafraktima, bojnim slonovima i masom pješadije)

pod komandom Merene, koji je nosio čin spahboa (glavni zapovjednik iranske vojske). Do bitke je došlo 29. V. 363. godine n. e. i u njoj je Julijan pokazao svoju taktičku genijalnost, postavivši svoje trupe u formaciju polumjeseca. Iranci su izgubili 2500 ljudi, a Rimljani samo 70. Kršćanski pisac Sokrat Skolastik (*Socrates Scholasticus*), koji inače nije nimalo naklonjen Julijanu, ipak navodi da je nakon ove bitke, Šapur II. molio za mir, ponudivši predaju značajnog dijela teritorije. To je Julijan odbio, a zbog pobjede je dobio i nadimak *Parthicus*.

Iranski reljef u Taq-e Bostan koji prikazuje investiture "šaha nad šahovima" Ardašira II. (vl. 379. – 383. god. n. e.). Sa lijevo nadesno idu Mitra, Ardašir II. i Ahura Mazda. Krajnji desni lik pod nogama predstavlja palog Rimljanina, možda samog Julijana.

Julijanova armija se ipak „ukopala“ pred Ktesifonom, jer joj je nedostajalo dosta opreme sa kojom bi mogli da probiju odbranu Ktesifona. Istovremeno, Šapur II. se sa novom, velikom armijom približavao Ktesifonu. Problem je nastupio jer se sa Julijanovom glavninom nije još uvijek spojio korpus pod komandom Prokopija. Na prvom ratnom vijeću su visoki časnici uspjeli ubijediti Julijana da ne postavlja opsadu oko Ktesifona jer je grad odlično utvrđen, a i ta velika iranska armija se približava. Julijan nije želio da se napušta ono što je osvojio i još uvijek se nadao dolasku korpusa Prokopija i Sebastijana. Zato je naredio da se uništi flota, što će se pokazati kao katastrofalna greška. Uskoro su iranske manevarske jedinice počele da napadaju rimske pozicije. Drugi ratni savjet je održan 16. VI. 363. godine n. e. na kojem se odlučilo da se rimska armija povuće i to ne kroz Mesopotamiju, nego pravcem do Korduene. Tako je Julijan pokazao da je odličan taktičar, ali loš strateg. On je općenito loše procijenio situaciju na istoku, nije imao precizne i jasne ratne ciljeve, nije sa sobom ponio i odgovarajući broj sprava za opsadu i mnogo je eksperimentirao (dioba trupa, spaljivanje flote). Uz to ni snabdjevanje vojske nije bilo adekvatno riješeno, jer su Iranci primjenjivali strategiju spržene zemlje.

Smrt Julijana Apostate

Za vrijeme povlaćenja, (umorna, iscrpljena i sa niskim moralom) rimska armija je trpila povremen iranske napade. Jedan od tih napada je bila i bitka kod Samare 26. VI. 363. god. n. e. Sam Julijan je aktivno uzeo učešća u bitci, i Amijan Marcelin navodi da je Julijan, ne noseći svoj oklop, pokušavao da podigne moral svojih trupa. U tome je i imao uspjeha i uspio je da učvrsti rimske linije. Nažalost, upravo kada su se Iranci počeli povlačiti uz goleme gubitke, Julijan je bio teško ranjem kopljem u leđa, koji je vjerojano bacio neki saracenski vojnik u službi Sasanida. Moguće je da je riječ o pripadnicima arapskog naroda Lakhmida koji su bili iranski saveznici. Prvu pomoć Julijanu je pružio njegov osobni ljekar Oribarije (Ὀρειβάσιος; živio cc 320. – 400. god. n. e.; bio ugledni ljekar i pisac medicinskih djela). Nakon toga se Julijan vratio na borbenu liniju. Bitka se nastavila bez pobjednika sve do večeri. Nekoliko sati kasnije, Julijan je izdahnuo u svome šatoru.

Okružen bliskim ljudima, koji su oplakivali njegovu prijevremenu smrt, Julijan je, po riječima Amijana Marcelina, rekao pred smrt: "Šutite, ne treba oplakivati gospodara koji odlazi na nebo, zvijezdama".

Po Julijanovoj želji njegovo tijelo je sahranjeno u Tarsusu. Međutim, izgleda da se ono tu nije zadržalo, i po Zonari je njegovo tijelo eskhumirano i ponovo sahranjeno u ili blizu Crkve apostola u Konstantinpolisu!? Konstantin Porfirogenit spominje Julijanov sarkofag.

Danas se porfirni sarkofag koji se identificira sa onim u kojem počiva Julijan, nalazi u Arheološkom muzeju u Istanbulu.

Porfirni sarkofazi ispred Arheološkog muzeja u Istanbulu.
Onaj bez krsta (u sredini) je pripadao Julijanu Apostati.

Ubrzo je nastalo više verzija o tome šta je to ubilo Julijana. Prvo je već 364. godine n. e. Libanije iznio teoriju da je Julijana ubio kršćanin koji se nalazio među njegovim vojnicima. Tu svoju teoriju je 14 godina kasnije Libanije napustio i sada je navodio da je Julijana ubilo saracensko koplje. Jovan Malala, historičar iz VI. st. n. e. navodi da je pretpostavljeno ubistvo Julijana djelo konspiracije na čijem čelu je bio Bazil Veliki, kršćanski biskup kapadokijske Cezareje. Kasnija kršćanska tradicija je razvila teoriju da je Julijana ubio sv. Merkurije.

Koptska freska koja prikazuje kako sv. Merkurije ubija Julijana Apostatu.

Libanije govori da je Julijan ostao u lijepom sjećanju kod dobrog dijela rimskog svijeta. Tako su mnogi gradovi postavljali njegove prikaze uz slike bogova i poštovali ih kao da je riječ o bogu. Sasvim je suprotno mišljenje bilo crkve koja je Julijana predstavila kao svoga velikog neprijatelja i prilično ga ocrnila svojom propagandom. Ni sama država koja je kasnije potpala pod sve veći utjecaj kršćana nije dostojnu pažnju posvetila sjećanju na Julijana. Kasnija tradicija je i razvila apokrifnu priču da su Julijanove posljednje riječi bile νενίκηκάς με, Γαλιλαῖε ili *Vicisti, Galilaee* („pobijedio si Galilejće“) u smislu da je Isus, odnosna crkva, konačno pobijedili.

Julijan kao pisac

Julijan je bio vrlo marljiv učenjak i pisac i iza njega je ostao značajan književni opus. Tako se zna za više njegovih radova kao što su:

1. „Panegirik u počast Konstanciju“ iz 356./357. god. n. e.. Napisao ga je kako bi uvjerio Konstancija II. da je na njegovoj strani.
2. „Panegirik u počast Eusebiji“ iz 357./358. god. n. e.
3. „Herojska djela Konstancija“ iz 357./358. god. n. e. Iako se podvlači vjernost Konstanciju II., u njemu se i kritizira.
4. „Utjeha zbog odlaska Salutija“ iz 359. god. n. e.
5. „Pismo senatu i narodu Atene“ iz 361. god. n. e.
6. „Pismo Temistiju filozofu“ iz 362. god. n. e.
7. “Kiniku Herakleju“ iz marta 362. god. n. e.
8. „Himna Majci bogova“ iz marta 362. god. n. e.
9. „Neobrazovanim kinicima“ iz maja 362. god. n. e.
10. „Carevi“ iz decembra 362. god. n. e., satira na račun Konstantina.
11. „Himna kralju Heliju“ iz decembra 362. god. n. e.
12. „Misopogon“ iz 363. god. n. e., satira na sopstveni račun.
13. „Protiv Galilejaca“ protukršćanska rasprava. Nažalost sačuvana samo u fragmentima.
14. „Fragment pisma svećeniku“ iz 362. god. n. e.
15. „Pisma“.
16. „Epigrami“.

VLADAVINA JOVIJANA

363. – 364. god. n. e.

Jovijan (331. – 17. II. 364. god. n. e.), vladao od 27. VI. 363. god. do 17. II. 364. god. n. e. Do dolaska na carski tron zvao se *Flavius Iovianus*, a kao vladar *Flavius Iovianus Augustus*. Jovijan je rođen u Singidunumu (današnji Beograd), kao sin Varonijana, koji je bio *comes domesticorum* za Konstancija II. I Jovijan se pridružio vojsci i do 363. god. n. e. dostigao je istu komandu koju je imao i njegov otac. Sa tim činom je učestvovao u iranskom ratu Julijana. Jovijan je bio kršćanin. Ime Jovijanove supruge je bilo *Charito*, kćerka zapovjednika Lucilijana. Sa njom je Jovijan imao dva sina: jednog nepoznatog imena i drugog po imenu Varonijan.

Dan nakon Jualijanove smrti, visoke starješine rimske armije u Mesopotamiji su se sastali kako bi izabrali novog dominusa. To više nije bila pozicija za koju bi se otimali. Tako je Saturnin Sekund Salutije, pretorijanski prefekta za Istok, odbio carski purpur. Tako je izbor vojske pao na Jovijana. Međutim, po Amijanu Marcelinu njegov izbor je izgleda bio posljedica određene zabune. Navodno je ovaj Jovijan bio pogrešno identificiran, misleći da se radi o drugom Jovijanu, koji je bio *primicerius notarium* i koji se isto spominjao kao novi dominus. Isto tako prilikom aklamiranja, vojnici su možda zamijenili ime Jovijan za ime Julijan, pa su mislili da se Julijan oporavio od rane.

Jovijan je nastavio povlačenje armije iz Mesopotamije, nakon niza okršaja uspio je da dođe na obale Tigrisa. Međutim, našao se u takvoj situaciji da je bio prisiljen da sklopi mirovni sporazum pod iznimno ponižavajućim uvjetima. Po tome sporazumu, za prolaz u sigurno područje, Jovijan se složio da preda Iranu područje koje je Galerije 298. god. n. e. osvojio, a Dioklecijan anektirao. Riječ je o oblastima Arzanene, Moxoene, Zabdicene, Rehomene i Corduene. Irancima je predato i 15 utvrđenih pozicija, između ostalog i Nisibis, *Castra Maurorum* i Singara. Stanovnici ovih gradova su trebali biti evakuirani i prebačeni na rimsko područje. Sa ovim potezom, strateško područje koje su Rimljani koristili za brze upade u samo središte sasanidskog carstva je pripalo Iranu, pa je sada sasanidskim „šahovima nad šahovima“ olakšani prodori u Malu Aziju i Siriju. Tako je ofanzivna inicijativa rimskih armija na istoku ustupala mjesto defanzivnosti. Rimljani su se odrekli i svojih interesa u Jermeniji u korist Sasanida. Kršćanski kralj Jermenije Arsak II., morao je ostati neutralan u bilo kojem sukobu između Rimljana i Iranaca, a morao je i dio teritorije ustupiti Irancima. Ovaj ugovor je od početka bio ocijenjen degradirajućim, a Jovijan je postao totalno nepopularan. Znajući da mu je pozicija „klimava“, Jovijan je poslao notara Prokopija i tribuna Memorida da na zapadu oglase stupanje Jovijana na prijesto.

Jovijan je odmah ponovo postavio kršćanstvo kao favoriziranu religiju. Prilikom dolaska u Antiohiju, on je povukao edikte Julijana koji su se ticali kršćanstva. *Labarum* je ponovo postao simbol vojske. On je isto izdao edikt o toleranciji, po kojem njegovi podanici mogu uživati punu slobodu savjesti, izuzev izvođenja magijskih obreda, što će biti oštro kažnjavano. Iako je načelno održavana tolerancija, bilo je pojedinačnih ekscesa, kao što je Jovijanova naredba da se spali antiohijska biblioteka. Sa ovim činom započeo je postupni kulturocid nad klasičnom civilizacijom, a koji dostiže vrhunac za Teodosija I. Isto tako Jovijan nastoji da potisne održavanje „paganskih" obreda u javnosti, čak prijeteći smrtnom kaznom i to ediktima od 11. IX. i 23. XII. 363. god. n. e. Jovijan je bio „nikejac" i mnogo je uvažavao Atanasija, koji je povraćen iz 10-mjesečnog izgnanstva u egipatskoj pustinji (na koje ga je osudio Julijan). Nakon povraćanja iz svoga četvrtog izgnanstva (za Konstantina, Konstancija II i Julijana), Jovijan ga je postavio na arhiepiskopa Aleksandrije. Ali to nije bilo i završno izgnastvo za ovog borca za „nikejsku vjeru". U kršćanskoj literaturi, posebno onoj na istoku, Jovijan je predstavljan kao heroj. Od Jovijana pa sve do 1463. god. svi vladari Konstantinpolisa su bili kršćani.

Jovijan je želio da je što je moguće brže dođe do Konstantinpolisa, kako bi konsolidirao svoju vlast. Međutim, dok je bio na putu, pronađen je mrtav u krevetu u svome šatoru u mjestu Dadastana, na pola put između Ankare i Nikeje. Uzrok njegove smrti je ostao nepoznat, a postoje teorije da se prejeo gljiva ili da je ugušen sa karbon monoksidom iz drvenog uglja, a koji je korišten za zagrijavanje. Njegova supruga i sinovi su nastavili živjeti decenijama nakon smrti Jovijana.

VALENTINIJANSKA DINASTIJA

Novčić sa portretom Valentinijana na aversu.

Solid sa portretom Valensa na aversu.

Solid sa portretom Gracijana na aversu.

Solid sa portretom Valentinijana II. na aversu. Na reversu
su prikazani Valentinijan II. i Teodosije I. kao pobjednici.

ZAJEDNIČKA VLADAVINA VALENTINIJANA I VALENSA

364. – 375. god. n. e.

Valentinijan I. (321 – 17. XI. 375. god. n. e.), od 26. II. do 28. III. 364. god. vladao cijelom državom, a od tada pa do 17. XI. 375. god. n. e. zapadnim provincijama. Do dolaska na carski tron zvao se *Flavius Valentinianus,* a kao vladar *Flavius Valentinianus Augustus*. Valentinijan je rođen u gradu *Cibalae* (danas Vinkovci u Slavoniji). Njegov otac je bio Gracijan Stariji zvani *Funarius,* vojni komandant za vrijeme vladavina Konstantina I. i Konstansa. Kada je Gracijan Stariji bio unaprijeđen u *comesa*/grofa Afrike, još kao dječak ga je pratio sin Valentinijan. Kao i njegov otac i Valentinijan je izabrao vojno – zapovjednu karijeru, i dostigao je čin *protector domesticus*. Kao časnik rimske vojske, Valentinijan je učestvovao u ratu sa Alamanima. Za jedan poraz prilikom kombinirane akcije Julijana i Barbatija, ovaj potonji je krivicu prebacio na Valentinijana i drugog časnika po imenu *Bainobaudes*. Otpušten iz vojske, Valentinijan se vratio na svoje imanje u Srijemu. Dvije godine kasnije Valentinijan i njegova supruga Marina Severa su dobili sina Gracijana Mlađeg. Za vrijeme kratkotrajne vladavine Jovijana, Valentinijan je ponovo u zapovjednoj strukturi vojske i promoviran je u tribuna elitne pješadijske jedinice *scutarii*. Sa tim činom je pozvan u Ankaru. Nakon Jovijanove smrti, održan je u Nikeji sastanak civilnih i vojnih dužnosnika sa ciljem da se izabere novi dominus. Dva su imena bila predložena: Ekvitije / *Aequitius* i Januarije (rođak Jovijana). Oba prijedloga su odbačena. Učesnici sastanka su se ipak složili oko Valentinijana, koji nije ni prisustvovao ovom sastanku. Nakon toga su poslali izaslanike u Ankaru, kako bi ga obavijestili o tome da je postao novi dominus. Valentinijan i njegov brat Valens su bili kršćani.

Valentinijan kao dominus i imenovanje Valensa za suvladara

Prvi zadatak Valentinijana je bio da dobije podršku vojske, koja je tada (nakon Jovijanove smrti) bila u nekoj vrsti konfuzije. Zato je održao jedan odlučni i autorativni govor, kojim je uspio da dobije podršku vojske. Odmah na početku Valentinijan je odlučio podijeliti vlast sa mlađim bratom Valensom, i to se desilo već 28. III. 364. god. n. e. u Konstantinpolisu. Oni su zajednički putovali do Sirmiuma, prolazeći kroz Hadrianpolis i Niš. Valensu su prepušteni Konstantinpolis i istočne provincije. Podjelom vlasti Valentinijan je želio i održati lojalnost istočnih dužnosnika i vojskovođa, koji sigurno ne bi bili oduševljeni da se centar Države, nakon četiri decenije, ponovo premjesti na zapad. Imenovanjem Valensa za augusta – suvladara, dio vrhovne vlasti bi se zadržao na istoku, kako bi se štitili interesi

istočnog, poglavito grkofonskog, dijela rimskog svijeta. Istine radi dvojica augusta nisu bili jednaki, jer je Valens ipak bio u neku ruku subordiniran Valentinijanu, u sličnom odnosu kao Maksimijan prema Dioklecijanu. Prijestolnica Valentinijana je bio Milano, a Valensa Konstantinpolis u koji je stigao u decembru 364. god. n. e.

Podjela vlasti i teritorija nije bila baš jednoglasno prihvaćena, jer Dagalajf / *Dagalaifus, magister equitum,* imao određene primjedbe.

Valens (328. – 9. VIII. 378. god. n. e.), brat Valentinijana I., vladao kao suvladar na istoku od 28. III. 364. do 9. VIII. 378. god. n. e. Do dolaska na carski tron zvao se *Flavius Julius Valens*, a kao vladar *Flavius Julius Valens Augustus*. Za razliku od brata, koji je imao istaknutu vojnu karijeru, Valens je proveo dobar dio života na imanjima svoga oca. Vojsci se priključio tek cc 360. god. n. e. Bio je oženjen sa Albijom Dominikom (*Albia Dominica*; kćerka pretorijanskog prefekta Petronija, poznatog po pohlepi i okrutnosti) sa kojom je imao dvije kćerke Anastaziju i Karosu, kao i sina Valentinijan Galata (koji je još u ranoj dječačkoj dobi umro).

Pobuna i uzurpacija Prokopija

Valens je preuzeo pod upravu istočni dio rimskog svijeta, koji je mirovnom ugovoru sa Iranom, napustio niz oblasti u Mesopotamiji i izgubio patronat nad Jermenijom. Zato je on nakon zime 364./365. god. n. e. krenuo prema tim granicama kako bi izvidio kakva je novonastala situacija. Do jeseni 365. godine n. e. Valens je stigao do kapadokijske Cezareje, kada je dobio vijesti da se zapovjednik Prokopije u Konstantinpolisu proglasio za dominusa.

Prokopije je bio zapovjednik sjeverne armije, kada je Julijan Apostata vodio rat protiv Irana. Preko svoje majčine strane Prokopije je bio rođak Julijanu Apostati. Imali su zajedničkog djeda Julija Julijana. Prokopije i Sebastijan nisu se prije Julijanove smrti uspjeli sa glavninom rimskih snaga. Tako on nije ni prisustvovao izboru novog dominusa. Po Zosimu, Julijan je dao Prokopiju carsku odeždu, i to obrazloživši samo njemu. Kada je Jovijan proklamiran za dominusa, Prokopije mu je predao tu odeždu usput mu otkrivši Julijanove namjere. Prokopije je i zamolio Jovijana da mu se dozvoli povlaćenje u privatni život, što je novi dominus i odobrio. Prokopije se tada sa familijom povukao u Cezareju Mazaku. Po Amijanu Marcelinu, koji svoj opis bazira na svjedočenju Strategija, raširile su se neutemeljene glasine prema kojima je Julijan bio odredio Prokopija za svoga nasljednika. Nakon Jovijanove smrti Valentinijan i Valens su poslali vojnike kako bi uhapsili Prokopija, potencijalnu pretnju za njihovu vlast. Prokopije se bio predao, ali je zamolio pratnju da mu

dozvoli da vidi svoju familiju. On i vojnici koji su ga sprovodili su jeli i pili. To je iskoristio Prokopije i uspio je da pobjegne sa svojom familijom. Tako je lutao sve dok nije došao do Konstantinpolisa gdje je zamolio Strategija za pomoć. Prokopije je potkupio dvije legije koja su se tada nalazile u Konstantinpolisu, proglasio se 28. IX. 365. god. n. e. za dominusa i preuzeo kontrolu nad istočnom prijestolnicom.

Prokopije je u Konstantinpolisu naišao na zavidan nivo podrške. Istovremeno su širenje vijesti da je Valentinijan umro, a Prokopije je dao i izdavati novac sa svojim likom, i kojim je naglašavao svoju vezanost sa II. flavijevskom dinastijom. Prokopije se u svom drugom braku oženio i sa Faustinom, udovicom dominusa Konstancija II. Zahvaljujući ovoj propagandi, on je uspio da nađe podršku u vojsci i među uglednim i obrazovanim pojedincima, koji su se već osjetili pritisnutim od Valentinijana.

Kada je do Valensa stigla vijest da je Prokopije digao ustanak, ovaj dominus istoka je čak razmatrao mogučnost abdikacije, pa možda i da izvrši. Ipak se nekako uspio pribrati, i pokrenuti se protiv uzurpatora. Međutim, i tada je do konkretne akcije prošlo još vremena, jer se veći dio trupa lojalnih Valensu već nalazio u Siriji. Prve dvije legije koje je Valens poslao na Prokopija, su prešle na stranu potonjeg. Čak je malo nedostajalo da i sam Valens bude zarobljen blizu Halkedona. Za Valensa je veliki problem bila i činjenica da mu Valentinijan ne može djelotvorno pomoći. Zato je Prokopije pod svoju vlast stavio i dijeceze Trakiju i Asianu. Tek u proljeće 366. god. n. e. Valens je sabrao dovoljno trupa da ofanzivno krene na Valensa. U bitci kod Tajatire (*Thayatira* u Frigiji) je poražen Prokopijev zapovjednik Gomoarije. Suparničke armije su se susrele kod Nakoleje, i Valens je uspio ubijediti protivnikove vojnike da pređu na njegovu stranu. Prokopije je pobjegao, ali je zahvaljujući izdajstvu dvojice svojih pratioca,, bio uhapšen i pogubljen 27. V. 366. god. n. e. a njegova glava je poslana Valentinijanu u Trier.

Srebra *siliqua* sa porterom Prokopija.

Ova pobuna je jasno ukazala na određene probleme u Istočnoj vojsci, jer su pojedine njene jedinice mijenjale strane, zavisno od situacije. Istočna armija nije baš bila pouzdana. Kao i Istočna armija, i Valens se nije u ovom periodu baš pokazao kao vođa i vojskovođa. Prisutna je bila njegova bojažljivost i nedostatak dubljeg strateškog promišljanja. Nedostajala mu je crta odlučne osobe koja tačno zna šta hoće. On je definitivno bio znatno lošiji od svoga starijeg brata. Vrlo brzo će svi ti nedostaci pokazati sa katastrofalnim posljedicama.

Novi rat u prefekturi Galiji

I pored Julijanovih pobjeda u Galiji i Germaniji, zbog odsustva dijela trupa, kao i glavnih zapovjednika na istok, za zapadnim granicama se situacija ponovo usložnila. Alamani su 365. god. n. e. prešli Rajnu i ponovo napali rimsko područje. Po Amijanu Marcelinu, Valentinijan je bio na putu za Pariz kada je 1. XI. 365. god. n. e. dobio vijest o alamanskom upadu. Istoga dana došla mu je i vijest o tome da se na istoku Prokopije pobunio protiv Valensa. Prvotno je poslao Dagalajfa sa dijelom vojske na Alamane, dok je odlučio da krene na istok kako bi pomogao Valensu. Međutim, do njega su došle deputacije vodećih galsko – germanskih zajednica da mole da dominus ostane u Galiji. Uz to je savjet njegovog dvora preporučivao da Valentinijan ostane u prefekturi Galiji. Priklonio se tome i krenuo je osobno predvodeći armiju na Alamane. Valentinijan je napredovao do Remsa (*Durocortorum*) i odatle je poslao svoje visoke oficire Karijeta (*Chariett*o) i Severijana na Alamane, međutim oni su poraženi i ubijeni. Valentinijan tada šalje Dagalajfa, ali je on 366. godine n. e. više – manje bio neefikasan. Zatim je Dagalajf zamijenjen sa zapovjednikom Jovinom, koji je sa svojim trupama nakon nekoliko bitaka uspio potisnuti Alamane iz galske prefekture.

Valentinijan je početkom 367. god. n. e. planirao kaznenu ekspediciju na Alamane, ali je morao odustati od toga zbog novonastale krize u Britaniji i sjevernoj Galiji. Takvu situaciju su iskoristili Alamani, koji su prešli Rajnu i zauzeli i opljačkali Majnc. Ovo je bio veliki udarac za Valentinijana i općenito rimske pozicije na rajnskoj granici. Valentinijan se zato poslužio drugim sredstvima kako bi naudio Alamanima. Tako je organizirao ubistvo Vitikabija (*Vithicabius*), koji je bio tada vođa Alamana. Valentinijan se nije na tome zaustavio, nego je odlučio ipak da pokrene veliku akciju na Alamane. Zato je u zimu 367./368. god. n. e. skupljao veliku armiju za planiranu proljetnu ofanzivu. Pozvan je Sebastijan, grof Italije da se italijanskim i ilirskim trupama pridruži veća na terenu prisutnim Jovinu i Severom, koji je tada bio *magister peditum*.

I tako je u proljeće 368. god. n. e. Valentinijan praćen sa svojim osmogodišnjim sinom Gracijanom i velikom armijom prešao rijeke Rajnu i Majnu i prodro u Alamaniju. U početku nisu nailazili ni na kakav otpor, nego su palili sve na što su naišli. Do bitke je ipak došlo kod *Soliciniuma*. U ovoj bitci su Rimljani bili pobjednici, ali su i pretrpili teške gubitke. Nakon toga je sklopljeno primirje, i Valentijan se vratio u Trier kako bi prezimio. Tokom 369. god. n. e. Valentinijan je naredio nove defanzivne radove na rajnskoj granici. Podizanje utvrde u Transreniji u blizini modernog Hajdelberga, izazvalo je proteste Alamana koji su poslali izaslanstvo Valentinijanu. Smatrajući podizanje ove utvrde za pretnju svojoj sigurnosti, Alamani su napali utvrdu dok je ona bila u izgradnji i uspjeli je uništiti. Tada je alamanski otpor bio ujedinjen pod Makrijanom, kraljem alamanskog plemena Bukinobanti (*Bucinobantes*), koji je naseljavao područje oko rijeke Majne blizu Majnca.

Galiju nisu ugrožavali samo Alamani, nego i Saksonci koji su 370. god. n. e. obnovili napade na sjevernu Galiju. Grof Nanijen, koji je komandovao trupama u sjevernoj Galiji, koji se obratio Severu za pomoć. Nakon rimskih uspjeha, postignut je sporazum po kojem su Saksonci trebali poslati svoje mladiće za službu u rimskoj vojsci, a Rimljani bi dopustili Saksoncima da se slobodno vrate u Saksoniju. Međutim, Rimljani se nisu namjeravali držati sporazuma, pa su postavili zasjedu i ubili sve Saksonce.

Valentinijan je cc 372. god. n. e. izvršio invaziju na Alamaniju. Zahvaljujući alamanskim dezerterima, Makrijan je bio zarobljen i zatočen. Umjesto njega na mjesto kralja Bukinobanta je postavljen Fraomar (*Fraomarius*), ali njega Bukinobanti nisu prihvatili. i nakon vladavine u periodu cc 372./373. god. n. e. On je ubrzo protjeran a na tron ovog alamanskog plemena je vraćen Makrijan. Kako su izbili problemi u sjevernoj Africi i kako se iskomplicirala situacija na dunavskoj granici, Valentinijan nije mogao da sa punom snagom udari na Makrijanove Alamane. Prisustvo dominusa je sada bilo potrebno u ilirsko-panonskim provincijama. Zato je Valentinijan 374. god. n. e. sklopio mir sa Makrijanom i da prizna njegovo kraljevsko pravo. Po sporazmu Bukinobanti su dobili status federata i postali su samim tim i saveznici Rimljana u ratu sa Francima. Možda je dio toga sporazuma bilo i udaljavanje Fraomara i njegovih najbližih prostalica. Valentinijan je Fraomara poslao, zajedno sa alamanskim savezničkim trupama pod komandom Biteridija (*Bitheridius*) i Hortarija, u u Britaniju. Svi ovi podaci pokazuju kroničnu neslogu kod Germana i da je bilo vrlo teško postići zajednički cilj oko kojeg bi se okupila većina germanskih naroda i konfederacija.

Kako bi se ugrozila pozicija Alamana, Valentinijan je primjenjivao i diplomatiju. Tako je nastojao ubijediti Burgunde, ljute neprijatelje Alamana, da napadnu Makrijanove Alamane. Ako Burgundi napadnu i pritisnu Alamane, Valentinijan će Alamane koji bježe dočekati sa svojom armijom. Međutim, Valentinijanova arogancija i impulsivna priroda su doprinijeli da ovi pregovori propadnu. Valentinijan je bio odbio da se sastane sa

burgundskim izaslanicima, i osobno uvjeri burgundske izaslanike u rimsku podršku. Ipak je i od ove diplomatije bilo koristi, jer su procurile veze o mogućem antialamanskom rimsko – burgundskom savezu. Među Alamanima je zavladala panika, što je omogućilo Teodosiju Starijem, tadašnjem *magister equitum* (otac budućeg dominusa), da napadne Alamane iz Retije, odnese pobjedu i zarobi golemi broj Alamana. Ovi Alamani su naseljeni u Padsku ravnicu.

"Velika zavjera"

Pod izrazom "Velika zavjera" se podrazumijeva kombinirani i vjerojatno međusobno koordinirani napad 367. godine n. e. na Britaniju, a koji je bio povezan sa pobunom i dezerterstvom dijela vojske smještene uz Hadrijanov zid. Amijan Marcelin je ova dešavanja opisao kao *barbarica conspiratio*. Razlog ovog velikog udara na Britaniju i nemogućnosti njene inicijalne kvalitetne odbrane, isto je moguće tražiti u posvemašnjem padu rimskih oružanih snaga na zapadu, nakon poraza Magnecija. Tako se i u Britaniji osjećao nedostatak u broju vojnika, a i njihovo nezadovoljstvo je bilo sve izražajnije. I ponašanje i djelovanje Pavla Katene je ostavilo u Britaniji vrlo loše posljedice. Rimska Britanija je imala tada i korumpiranu upravu i administraciju.

Prvo se u zimu početkom 367. godine n. e. pobunio jedan garnizon stacioniran na Hadrijanovom zidu. To je omogučilo Piktima da napadnu sjeverne dijelove rimske Britanije. Gotovo istovremeno napad su izvršili i Atakoti (*Atticoti, Attacoti, Atecotti, Atticotti, Ategutti*), Skoti i Saksonci na različitim dijelovima obale. Franci i Saksonci su napali i sjevernu Galiju. Napadači su opustošili najveći dio rimske Britanije. Britansko stanovništvo je bilo izloženo velikom nasilju, pljački, silovanju, ubijanju i porobljavanju. Nektarid / *Nectaridus* (moguće proto-verzija grofa vojnog područja zvanog „saksonska obala"), a Fulofad / *Fullofaudes* (vojvoda Britanije / *dux Britanniarum*) je bio ili ubijen ili opkoljen ili zarobljen. Preostali dio vojske u Britaniji, a koji je ostao lojalan i nije dezertirao, se povukao unutar zidina jugoistočnih britanskih gradova. Dezerteri i odbjegli robovi su kako bi preživjeli, isto se odavali pljački. Inače je tada vladala velika izdaja unutar same rimske Britanije. Tako su *areani* ili *arcani* bili potkupljeni, što je olakšalo napadačima izvođenje operacija.

Areani ili *arcani* su bili agenti u državnoj službi i stacionirani u rimskoj Britaniji, u krajnjem razdoblje rimske vlasti nad otokom. Termin *areani* je poznat samo iz jednog teksta i možda je riječ o pogrešnom čitanju riječi *arcani* („oni koji su tajni"). Moguće je da je riječ o onima koji su naseljavali područje uz Hadrijanov zid i kao dužnost imali da osiguravaju informacije za rimske zapovjednike o stanju u narodima, plemenima i

zajednicama sa druge strane limesa i granice, kao i pokretima neprijateljskih jedinica. Oni su ustvari djelovali kao vanjska obavještajna služba. U slučaju „Velike zavjere“ po Amijanu Marcelinu oni su bili potkupljeni od neprijatelja pa se ponijeli prilično nečasno tako što su izvještavali neprijatelja šta se dešava na rimskoj strani.

U okviru dešavanja u vrijeme „Velike zavjere“ zanimljiva je uloga izvjesnog Valentina. On je počinio neki vrlo ozbiljan zločin. Maksim, brat Valetina, je bio blizak Valentinijanu i uspio je da Valentin umjesto pogubljenja bude prognan u Britaniju. Čim je došao, stupio je kontakt sa ostalim izgnanicima i oni su počeli pripreme da se pobune, za vrijeme haosa nastalog za „Velike zavjere“ i da podmićivanjem na svoju stranu prevedu britanske vojne jedinice.

Međutim, iako su anarhija, kaos i nasilje bili rašireni, interes napadača je primarno bila pljačka, a ne sustavno osvajanje. U vremenu kada su izvršavani napadi na Britaniju, Valentinijan se na rajnskoj granici nalazio u sukobu sa Alamanima, i nije osobno mogao da ode u Britaniju. Zato je prvo poslao Severa (u činu *comes domecticorum*), koji nije uspio da se snađe u Britaniji. Sever se vratio u Galiju i sastao se sa Valentinijanom u gradu Samorobriva. Valentinijan je zatim poslao Jovina (u činu *magister equitum*) u Britaniju, dok je Sever unaprijeđen u čin *magister peditum*. To je bilo u vrijeme kada se Valentinijan ozbiljno razbolio, pa je uslijedila borba za nasljeđe između Severa i Rustika Julijana (koji je bio *magister memoriae* i predstavnik nobiliteta Galije). Međutim, Valentinijan se uspio oporaviti i imenovao je svoga sina Gracijana za kolegu-augusta na zapadu, čime ga je predestinirao za budućeg nasljednika. Jovin se ubrzo vratio, govoreći da mu treba više vojnika kako bi uspio smirio situaciju u Britaniji. Tek je u proljeće 368. godine n. e. stiglo adekvatno pojačanje u Britaniju, pod vodstvom grofa Teodosija Starijeg. U ovom pojačanju su se nalazile elitne trupe, kao i njegov sin Teodosije I. (budući dominus) i možda Magnus Maksim (budući uzurpator). Teodosijeve trupe su došle do Londona i započele se obračunavati sa napadačima. Kako bi bio smanjen broj protivnika, obećana je amnestija za dezertere. Sa njima su se popunjavali garnizoni. Za novog vojvodu Britanije je imenovan Dulcitije (*Dulcitius*), a za novog vikara je izabran Civilis. Amijan Marcelin hvali vojnička umijeća Dulcitija.

Sada su rimske trupe nizale uspjehe i do kraja 368. god. n. e. su napadači izbačeni iz rimske Britanije. Teodosije Stariji se i obračunao sa Valentinom i njegovim pristalicama, prije nego je njihova pobuna i izbila. Oni su predati Dulcitiju, koji ih je dao pogubiti. Hadrijanov zid je ponovo zaposjednut. Civilis je dobio u zadatak obnovu normalnog života u Britaniji. Osnovana je nova provincija *Valentia*. Moguće je da je Teodosije Stariji poduzeo kaznenu ekspediciju na zemlje napadaća, koji su morali da se potčine rimskom veličanstvu. Pošto se u *Notitia Dignitatum* nalaze četiri jedinice sa imenom *Attacotti*, koje služe Zapadnom carstvu na kontinentu (a ne na britanskom otoku), moguće je pretpostaviti da su Atakoti kao vid potčinjenosti morali slati regrute rimskoj vojsci. Služba *areani* je

ukinuta. Sama granica je održavana uz suradnju sa narodom Votadini, koji su prebivali na području između Hadrijanovog i Antoninovog zida. Između rimske Britanije i Votadina su postojala duboka i značajna prožimanja. Teodosije Stariji se vratio u Rim kao heroj i postao je *magister equitum*, umjesto Jovina.

I. Valensov rat sa Gotima

Goti u Podunavlju su podržavali Prokopija, a Valens je saznao da oni inače planiraju akciju protiv Valensovog dijela rimskog svijeta. Riječ je o gotskim zajednicama Tervinga koje su u ovo vrijeme bile pod vodstvom Atanarika (*Athanaric* ili *Atanaric*), i koje su bile u mirnim odnosima sa Rimskom državom još otkako ih je porazio Konstantin 332. god. n. e.

U proljeće 367. god. n. e. Valens je sa trupama prešao Dunav i napao Atanarikove Gote, koji su se sklonili na *montes Serrorum* (vjerojatno južni Karpati). Pošto ih nije uspio naći i tako dobiti priliku za borbu, Valens se povukao. Iduće godine u proljeće, poplava je spriječila Valensa da ponovo pređe Dunav. Valensove trupe su 369. god. n. e. ponovo prešle Dunav kod Noviodunuma i napale su Greutunge prije nego su se suočile sa Tervingima. Goti su doživjeli poraz i ubrzo je utanačen mir Atanarika i Valensa, koji je bio relativno dobar za Atanarikove Gote, iako su bili poraženi.

Rat na istočnim granicama

Jedan od glavnih razloga zašto je Valens sa Atanarikom sklopio takav mir koji nije bio strog prema Gotima, jeste i situacija na granici sa Iranom. Šapur II. Je bio željan da iskoristi sve pogodnosti dogovora sa Jovijanom. Prvi na udaru je bila Jermenija i njen prorimski kralj Arsak II., koji je ostavljen da se sam brani. Iranci su napali, ali je otpor Jermena predvođenih sa sparatepom (vrhovni vojni zapovjednik) Vasakom Mamikonijanom bio snažan i djelotovoran. Pošto silom nije uspio, Šapur II. je primijenio prevaru, pa je pozvao Arsaka II., Vasaka Mamikonijana i druge jermenske velikaše kako bi sklopili mir. Kada su oni došli, Arsak II. je zatočen, a Vasaku Mamikonijanu je oderana koža. Zatim je uslijedila nova iranska ofanziva. Kada je Šapur II. upao u Jermeniju, on je i planirao i pokušao provesti konverziju stanovnika Jermenije sa kršćanstva na zaratustrizam. Šapur II. nije planirao aneksiju Jermenije, nego samo zbacivanje jermenskog ogranka arsakidske dinastije i postavljanje umjesto nje, svojih favorita iz kruga naharar aristokratije. Faust od Bizanta

tako spominje dvojicu jermenskih naharara po imenima Meruzhan Artsruni (koji je inače bio zaratustrovac) i Vahan Mamikonijan (brata izdanog Vasaka) kao dijarhijske vladara Jermenije pod sizerenstvom Šapura II.

Naharar je bila nasljedna titula za pripadnike najvišeg stepena antičkog i srednjovjekovnog jermenskog plemstva.

Oko 369. ili 370. god. n. e. jedan Jermenin po imenu Trastamat je posjetio zatočenog Arsaka II. U razgovoru njih dvojice, Arsak II. se počeo prisjećati ranijih dobrih dana i još je više pao u depresiju. Zato je uzeo Trasmatov nož i izvršio samoubistvo. Nakon njega i Trastmat je izvršio samoubistvo.

Vojska predvođena proiranskim jermenskim velikašima je postavila opsadu utvrde *Artogerrasa*, u kojoj su se nalazili Papas (malodobni sin jermenskog kralja Arsaka II.), njegova majka Farantcem i jermenski trezor. Ovu utvrdu su branili Azati, pripadnici staleža srednje i niže jermenske aristokratije. Nakon dugotrajne opsade, Papas je uspio da se nekako izvuće (uz pomoć diplomatije njegove majke) iz utvrde da bi se u Marcianopolisu sreo sa Valensom, koji je tada bio u gotskim kampanjama.

Šapur II. se u Jermeniji suočio sa nizom problema, jer nije dugo trebalo da se pojavi otpor jermenskih velikaša.

Posrebrenjeni tanjir sa prikazom nekog iranskog "šaha nad šahovima" (moguće Šapura II.) kako lovi jelena. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Čim je utanačen sporazum sa Atanarikom, Valens se mogao posvetiti jermenskim pitanjem. Na poziv jermenskih velikaša Papas se vratio u Jermeniju, praćen sa grofom i vojvodom Terentijem. Međutim, Valens nije želio povrijediti ugovor iz 363. god. n. e., pa Papas nije tada proglašen za kralja. I pored toga, Šapur II. je sa velikom armijom upao u Jermeniju i Papas je ponovo morao bježati i kriti se u Laziki. Sada je Valens morao poslati trupe pod Arintajeja (*Arinthaeus;* tada *magister peditum praesentalis*) u Jermeniju. Šapur II. nije nastavio progon Papasa, nego je napao utvrdu Artogerassa, uspijevši je zauzeti u zimu 370. god. n. e. Iranci su zaplijenili kraljevski trezor, a kraljica Farantcem je bila silovana i ubijena. Brutalni postupak prema jermenskoj kraljici je bio velika mrlja na Šapuru II., iako se čini da ga nije morala savjest zbog učinjenog. Šapur II. je započeo i progon kršćana i prisilnu konverziju na mazdaizam, ortodoksni oblik zaratustrizma.

Šapur II. je kontaktirao Papasa i pokušavao ga je ubijediti da pređe na njegovu stranu. U tim pregovorima je Šapur II. imao uspjeha, ali i pored toga je u proljeće 371. god. n. e. započeo invaziju Jermenije u velikom stilu. Rimsko - jermenske trupe pod komandom rimskih zapovjednika Trajana i Vadomarija i jermenskog sparapeta Mušega Mamikonijana su kod Bagrevanda pobijedile iranske trupe. Po svemu sudeći sparapet Mušeg je bio najzaslužniji za ovu pobjedu. Šapur II. se u ljeto 371. god. n. e povukao u Ktesifon, a morao se sada ponovo pozabaviti sa kušanskim napadima. Tako je narednih pet godina egzistiralo neko primirje na istočnim granicama rimskog svijeta.

Cijelo ovo vrijeme se ustvari vodila igra u kojoj su i Rimljani i Iranci izbjegavali direktno sučeljenje, što bi značilo i prekidanje mira iz 363. god. n. e. Tako se ustvari odvijala vojno – politička igra sa i na perifernim državama. Strateški gledano, Valens je uspio da u ovoj “partiji šaha” sa Šapurom II. bolje prođe, čime je djelimično kompenziran mirovni sporazum iz 363. god. n. e. Iako je povraćen rimski utjecaj u Jermeniji, izbili su problemi sa još uvijek mladim Papasom kojem je vlast udarila u glavu. Tako je po njegovom nalogu 373. god. n. e. otrovan katolikos (poglavar jermenske crkve) Narses, a čak su od Valensa traženi i nekih rimskih gradova, kao što je Edesa. Savjetovan od svojih zapovjednika, a i plašeći se da će Papas prijeći na iransku stranu, je brzo reagirao. Prvi put su Valensovi zapovjednici propustili da uhvate Papasa koji je tek ubijen 374. god. n. e. prilikom jedne gozbe. Zaslužan za to je bio zapovjednik Trajan. Za jermenskog kralja je postavljen Varasdat, a regent u njegovo ime je bio Musel Mamikonejan, koji je inače bio veoma prorimski nastrojen.

Pored Jermenije, Šapur II. je planirao proširiti svoj utjecaj i na Kavkazu. Iberski kralj Saurmag II. (*Sauromaces*, საურმაგ, vladao od 361. god. n. e.) je vodio prorimsku politiku. Nakon mira iz 363. god. n. e., Šapur je odlučio iskoristiti povoljnu situaciju i iranske trupe su zbacile Saurmaga II., postavivši na njegovo mjesto Aspakura II. (ვარაზ-ბაკურ). U kasnu 370. ili u proljeće 371. god. n. e. velika rimska armija (20 legija = cc 12.000 vojnika) pod komandom Terentija je upala u Iberiju, i na rijeci Kiris je postignut dogovor

po kojem je Iberija podijeljenja. Jugozapadni dio Iberije je pripao Saurmagu, a sjeveroistočni dio je zadržao Mihrdat III. (მირდატ) nasljednik Aspakura. Ovo *de facto* rješenje nije priznao Šapur II., koji je rimsku intervenciju smatrao kao *casus belli*. Ipak se stanje dualiteta u Iberiji zadržalo sve do Hadrianopoljske katastrofe, kada su Rimljani morali povući svoju podršku Saurmagu. On je izgubio vlast, a Iberija je prešla pod patronat Sasanida.

Rimski vojno – diplomatski uspjesi u Jermeniji i Iberiji, i posebno smrt Papasa nisu dobro prihvaćeni na sasanidskom dvoru. Šapur II. je to smatrao prekršajem mira iz 363. god. n. e. To je navelo Valensa da priprema veliku preventivnu ofanzivu na istoku. Međutim, u istočnim provincijama je došlo do izbijanja niza problema. 375. god. n. e. došlo je do pobune u planinskom, uvijek buntovnom i nemirnom, području Isauriji (zapadna Kilikija u pojasu planinskog lancaTaurusa). Tako su se trupe predviđene za napad na istočnu granicu morale prebaciti u Isauriju. Uz to je 377. god. n. e. došlo i do pobune arapske (saracenske) kraljice Mavije, čije su snage opustošile područje od Fenikije do Sinaja. Valensove trupe su bile uspješne i obje pobune su stavljene pod kontrolu.

Šapur II. je bio jedan od najuspješnijih iranskih "šaha nad šahovima", koji je svojoj iznimno dugoj vladavini uspio u sukobu sa rimskim svijetom preokrenuti inicijativu na svoju stranu, povratiti ranije izgubljene teritorije, pobijediti Kušane i zavladati cijelim područjem koje danas zauzimaju države Avganistan i Pakistan. Ali Šapur II. je bio i nemilosrdan kada bi se obračunavao sa unutarnjim pobunama. Tako je pobunjeno stanovništvo Suze dao istrijebiti. U ponovno izgrađenu Suzu je naselio zarobljenike sa rimskog područja. Šapur II. je bio zaratustrijski ortodoks, kolekcija avesta je kompletirana i uređena, a hereze i otpadništa od zaratustrizma su kažnjavani. Šapur II. je i kršćane izlagao progonima. Grad Nišapur u pokrajini Korasan je nazvan po njemu. Umro je 379. god. n. e.

Granična linija između rimske Jermenije i kraljevine Jermenije pod sasanidskim sizerenstvom (*Persarmenia*) uspostavljena je mirom iz Acilisene dogovorenim između 384. i 390. god. n. e. (uobičajeno se datira u 387. god. n. e.). Iako su skoro 4/5 stare Jermenije ostale pod sasanidskim sizerenstvom, povećana je i teritorija istočnorimskih istočnoh posjeda. Za razliku od dioklecijanovske provincije *Armenia Minor* (kasnije reorganizirana u *Armenia Prima* i *Armenia Secunda*), koja je bila zapadno od Eufrata, novi jermenski teritoriji istočno od Eufrata su zadržali određeni vid autonomije. Sjeverni dio te rimske Jermenije, sa istočne strane Eufrata, je zvan *Armenia Maior* i bio je u statusu *civitas stipendaria* (sa unutarnjom autonomijom), sa civilnim namjesnikom koji je nosio titulu *comes Armeniae*. Južni dio rimske Jermenije, sa istočne strane Eufrata (koji je pod rimskim utjecajem bio još od 298. god. n. e.), se nazivao *Satrapies* i činilo ga je šest visoko autonomnih kneževina (*civitates foederatae*): Ingilene, Sophene, Anzitene, Asthianene, Sophanene i Balabitene. Ovi kneževi su bili obavezni da Carstvu stave na raspolaganje

vojnike i da pošalju zlatnu krunu caru, kao simbol pokornosti. Sa svoje strane oni su od cara primali vladarske insignije kao znak legitimiteta uprave.

Pobuna u Africi

I sjevernoafričke provincije su bile žrtve korupcije i loše uprave. Tamošnji grof Roman je činio čitav niz zloupotreba. Pronevjere Romana i njegova nesposobnost da odbrani granična područja od upada pustinjskih nomada su izazvale veliku ogorčenost stanovništva. Roman je ustvari zanemarivao odbranu onih gradova i zajednica koje mu nisu dale mito.

Stanje je bilo uzavrelo i čekao se samo povod da izbije pobuna. Nubel, bogati i moćni berberski/maurski kršćanin i rimski časnik je umro. Neposredno po smrti Nubela došlo je do sukoba između njegovih legitimnih vanbračnih sinova. Nubelov sin Firm je likvidirao Zamaka (*Zammac*; vanbračni sin) kako bi došao do očeve imovine. Grof Roman je stao na stranu Zamaka, i Firm je 372. god. n. e. podigao ustanak. Pobuna i kriza u sjevernoafričkim provincijama natjerali su Valentinijana da tamo pošalje Teodosija Starijeg (u činu *magister militum*). Kada je Teodosije Stariji došao u Afriku, Firm je nastojao da utvrdi mir sa njim. Međutim, Teodosije Stariji je to odbio, jer se Firm bio proglasio dominusom. I tako se Teodosije Stariji sa svojim trupama uvukao u tešku i krvavu ratnu kampanju. Firm je imao podršku nekih pustinjskih plemena kao i donatista. Kada su Firmove snage zauzele grad Rusuccuru, on je naredio pokolj svih stanovnika toga grada „nikejske" vjeroispovijesti. Tako je ova pobuna poprimila ioblike vjerskog rata. Na kraju je Firm izdan od strane svojih pristalica i izvršio je samoubistvo 375. godine n. e. kako ne bi bio uhvaćen živ. Teodosije Stariji je otkrio koruptivnost Romana, pa ga je dao uhapsiti zajedno sa njegovim pristalicama.

Uzroci slabljenja

Nemogućnost Valentinijana da porazi samo dio Alamana, okupljenih oko Makrijana, i "pucanje" granica na svim stranama rimskog svijeta ukazuje da su posljedice slabljenja oružanih snaga postajale sve vidljivije. Posebno je to bilo izraženo u kvantitetu vojske. Bez obzira koliki bio kvalitet vojske, ako nema dovoljno vojnika da čuva iznimno dugačku granicu, njena učinkovitost na samom terenu opada. Glavni uzrok slabljenja vojske je bio građanski rat Magnecija i Konstancija II. Taj pogubni rat, a posebno bitka kod Murse su

ostavili iza sebe enormne gubitke u ljudstvu rimskih armija. Ti gubici nisu nikada više namireni, i nedostatak vojnika će ostaviti tragične posljedice ne samo po vojsku, nego i na sam rimski svijet. Posebno se deficit u broju vojnika osjećao na zapadu, jer su gubitci Magnecijeve zapadne armije bili ogromni. Nekada moćna rajnska armija je praktično zbrisana u bitci kod Murse, i nikada više nije obnovljena. Granica na Rajni i općenito na zapadu otada je tavorila sa malo vojske. To su odmah iskoristili Franci i Alamani, pa čak se tada dešavaju pad prvo Kelna, a zatim Majnca, gradova iznimno dobro utvrđenih. Sa problem manjka vojske na zapadu se suočavao i Julijan, koji je ipak uspio da manju brojnu snagu u odnosu na neprijatelja, namiri boljom kvalitetom. Međutim, to je bilo privremeno rješenje, jer je sigurno dio zapadnih trupa (moguće onih najboljih) pratio Julijana na istok. Ubrzo su uslijedili novi ratovi sa Alamanima, u Britaniji i sjevernoj Galiji. Rajnska armija nije imala vremena da se obnovi, jer su ratovi bili praktično kontinuirani. Sa njvećim naprezanjem granična linija na Rajni je održavana. Nije bilo odmora da se izvrši prekompozicija zapadne armije, sa novim regrutiranjem i obukom domaćih ljudi. Tražila su se brza rješenja, pa su već obučeni stranci koji su dolazili istočno i južno od Rajne i Dunava, postajali sve prisutniji u rimskim oružanim snagama. Tako je proporcionalno opadanju regrutiranja domaćih ljudi, rastao upliv stranaca.Slobodno se može reći da je bitka kod Murse glavni uzrok sloma borbene snage rimske vojske na zapadu. Oslabljena i nikada oporavljena zapadna vojska je onda i sama postala uzrok pada rimske državne vlasti na Zapadu u narednom stoljeću.

Operacije u Podunavlju

Po Valentinijanovom nalogu, ponovno su utvrđivane odbrambene linije u Podunavlju, uključujući i one pozicije koje su se na nalazile na području Kvada. To je naravno izazvalo protivljenje Kvada, koji su poslali poslanstva čije zahtjeve je u potpunosti ignorirao Ekvitije, tada *magister armorum per Illyricum.* Maksimin, pretorijanski prefekta za Galiju se 373. god. n. e. sporazumio sa Ekvitijem da se sin galskog prefekta unaprijedi i postavi za onoga koji će završiti navedeni projekat. Ipak su protesti poglavara Kvada usporavali radove, što je prilično frustriralo Marcelina. I tako je on jednom prilikom priredio banket na kojem bi se dogovorio sporazum o gradnji utvrda. Na banket je pozvan Gabinije, kralj Kvada. To je bila klopka i Gabinije je vjerolomno i na podmukao način ubijen.

Nije dugo trebalo čekati na odgovor i došlo je do rata sa Kvadima i njima pridruženim sarmatskim zajednicama. U jesen 373. god. n. e., Kvadi i Sarmati su prešli Dunav i započeli pustošenje panonske provincije Valerije. Napadači nisu uspijevali da zauzmu gradove, ali su prilično opustošili ruralna područja. Protiv njih su poslane dvije legije koje nisu uspijevale

koordinirati svoje napade i bile su poražene i opkoljene od Sarmata. Ovaj rat su pokušale iskoristiti i druge sarmatske grupacije, napadajući Meziju ali su njihovi napadi bili lako odbijeni od trupa kojima je komandovao Teodosije Mlađi, tada vojvoda Mezije a kasniji dominus.

Transdanubijci su prodirali u dubinu rimskog teritorija, pa su jednom prilikom napali i karavan u kojem se nalazila princeza Flavija Konstancija, koja je išla iz Konstantinpolisa na zapad kako bi se udala za Gracijana. Malo je nedostajalo da princeza bude zarobljena.

Vijesti o ovim zbivanjima Valentinijan nije primio skoro do kraja 373. god. n. e. Zato je tek u proljeće 374. god. n. e. on napustio Trier i došao u Karnuntum. Rimski dominus se tu sastao sa izaslanstvom Sarmata koje je molilo oproštaj za ono što su učinili. Valentinijan je odgovorio da će on istražiti šta se desilo i da će prema tome djelovati. Valentinijan je ipak prešao preko Marcelinovog čina i odlučio je da teško kazni Kvade. On je bio praćen sa zapovjednicima Sebatijanem i Flavije Merobaudom (*Merobaudes*; franačkog porijekla). Ljeto je potrošeno na pripreme, i u jesen 374. god. n. e. Valentinijanove trupe su kod Akvincuma (danas Budim u Mađarskoj) prešle Dunav i opustošile kvadsku teritoriju ne nailazeći na ozbiljniji otpor. Nakon toga trupe su se povratile u zimske kampove, a Valentinijan se povukao u Savariju (danas grad Szombathely u Mađarskoj).

Dio trupa iz istočnog dijela je poradi situacije u Podunavlju transferiran na zapad, kako bi služili na zapadu. Ova prekomanda je na istoku ostavila značajnu praznninu, koja će biti i uzrok oslabljenog otpora na istoku.

Uprava i reforme

Valentinijan je imao nešto nasilniji i brutalniji karakter te naprasitu narav. Sam nije bio kultiviran, i bio je odbojan prema kultiviranom okruženju. Po Amijanu Marcelinu on je mrzio sve dobro odjevene, obrazovane, bogate i one sa uglednim porijeklom. U svojoj vladavini sitne, čak i izmišljene uvrede (kao što su prenagljena riječ, slučajni propust, nehotično zakašnjene) smjesta su donosile „krivcu" smrt. Riječi koje su iz usta cara Zapada najlakše izlazile bile su: „Odrubite mu glavu", „Živog ga spalite" i „Prebijati dok ne izdahne". Njegovi kućni ljubimci su bile dvije medvjedice po imenu „Nevinost" i „Mica Aurea". Kavezi sa njima su uvijek postavljani blizu Valentinijanove ložnice. Njima su nekada bacani osuđeni krivci, a to je Valentinijan uobičavao gledati. Nakon godina svoga "službovanja" medvjedica Nevinost je puštena na slobodu. I pored takve svoje naravi, Valentinijan je bio dobar vojnik i savjestan upravljač. Valentinijan je osudio i višestoljetnu praksu izlaganja novorođenčadi. Ovaj rimski dominus se posebno interesirao za dobrobit siromašnijih klasa.

Valentinijan i njegov brat Valens na istoku su održavala umjerenu jednostavnost života i ispravljene su mnoge greške luksuznog dvorskog života iz vremena Konstantinovih nasljednika. Valens ne samo da nije povećavao porez, koji u 40godišnjem periodu udvostručio, nego je u prvim godinama vladavine i snizio porez za ¼ na istoku. Ipak pokazati će se vremenom da je odluka o snižavanju nameta na istoku ostavila loše posljedice na upravu i državne institucije, jer je došlo do značajnog smanjena javnih prihoda na istoku.Valentinijan je ipak bio održavao visinu poreza. On je možda ispravio zloupotrebe poreskih uprava, ali se i nadalje zahtijevao značajan poreski prinos, posebno od bogataša. Valentinijan je izgleda bio ubijeđen da je novac potrebniji Državi radi obrane i funkcioniranja uprave, nego pojedincima koji su ga rasipali i koristili za luksuzniji život.

Oni su imali i pozitivnu zakonsku legislativu kojom su uvodili red u upravi i pomagali običnom čovjeku. Kako je napredovala birokratizacija i centralizacija uprave i administracije u rimskom svijetu, tako se pogoršavalo stanje u jedinicama lokalne autonomije. Nezainteresiranost za municipalni život dovodi do jačanja utjecaja i značaja kuratora / *curatores*, koji su punovlasno upravljali municipijima. Samovolja i iskorištavanje moćnih ljudi (*potentiores*) kao i općenito opadanje jedinice lokalne autonomije morali su dovesti i do reakcije Države. Julijan počeo sa snaženjem lokalne autonomije i vraćanjem dijela ingerencija. Politiku zaštite lokalnih zajednica nastavlja i Valentinijan, pa se osniva institucija *defensor civitatis* i to 364. god. n. e. za gradove Ilirika, a naredne godine i za druge regije. *Defensor* / ”Branitelj” je službeno štitio obični puk od "nadutosti činovnika" i od elite. On je razmatrao svakovrsne žalbe i pazio na red. Oni bi u neku ruku bili sinkretizam drevne institucije plebejskog tribuna i današnjih ombdusmena i pravobranilaca. Tako su mogli iznositi pritužbe običnih ljudi na sudove, pa čak i dominusa. Najprije je “branitelje” postavljala središnja uprava, a zatim je njihov izbor bio prepušten lokalnim zajednicama. Ipak sudeći po izvorima značenje “branitelja” je opadalo sa vremenom, da bi u VI. st. n. e. izgubili značenje, a u mnogim zajednicama nisu više bili ni birani.

Valentinijan je bio i prvi vladar koji je uredio državni sustav zdravstvene zaštite, tako što je u svakoj od 14 rimskih četvrti dao postaviti po jednog ljekara koji su plaćani iz javnih fondova, a imali su i druge povlastice. Svaki od ljekara je bio odgovoran za stanovništvo svoje četvrti.

Među najvažnije civilne odluke braće Valentijana i Valensa spadaju one što se tiću obrazovnog sustava. Još na početku vladavine Valentinijan i Valens su donijeli zakone o obrazovanju. Dok su još zajednno boravili u okolini Niša, izdali su edikt Mamertinu, pretorijanskom prefektu Italije, Afrike i zapadnog Ilirika po kojem se određivalo kvalificiranim učiteljima da osnuju ili obnove škole. Glavni zakon o obrazovanju je donesen 370. god. n. e. i po njemu su regulirani : registracija, ponašanje i dužina za učenike i studente u Rimu. Ovim zakonom je dozvoljeno javno šibanje učenika i studenata koji su se neodgovorno ponašali. Moguće je da je sličan zakon na istoku donio i Valens. Libanije,

govoreći o namjesniku Sirije iz cc 370. god. n., navodi da je on optužio neke studente zbog lošeg ponašanja i dao je da se oni jano išibaju u Antiohiji. Temistije hvali Valensa za podizanje škola gdje ih nije bilo i po njegovom ohrabrivanju učitelja i učenika. Od 372. god. n. e. po Valensovom zakonu imenuju se prepisivači na latinskom i grčkom za konstantinpoljsku biblioteku. Oni dobivaju i sljedovanja u žitu. Od 373. god. n. e. po novom zakonu dodjeljuju se različite povlastice za učitelje u Rimu, a od 374. god. n. e. slične povlastice su dodijeljene i učiteljima crtanja u sjevernoj Africi.

O reformi obrazovanja Edvard Gibon kaže sljedeće: „Zdrav razum neobrazovanog vojnika utemeljio je korisnu i širokogrudu osnovu za školovanje mladeži i podršci nauci u opadanju. Namjera mu je bila da se u glavnim gradovima svih provincija retorika i gramatika predaju na grčkom i latinskom jeziku, a budući da su veličina i ugled škole obično bili srazmjerni značaju grada, rimska i konstantinpoljska akademija su osnovano polagale pravo na prvenstvo. Dijelovi Valentinijanovih literarnih edikata nepotpuno predstavljaju konstantinpoljsku školu, koju su kasnije poboljšale kasnije uredbe. Tu školu činio je 51 profesor iz raznih grana nauke: jedan filozof, dva pravnika, pet sofista i deset gramatičara za grčki, a tri retora i deset gramatičara za latinski jezik. Pored sedmorice prepisivača ili, kako su ih onda zvali, istraživača starina, čija su marljiva pera snabdjevala javnu bibliotetku lijepim i tačnim prepisima klasičnih pisaca. Zanimljiviji je pravilnik ponašanja propisanog učenicima, jer pruža prve obrise oblika i discipline modernog univerziteta. Iziskavalo se da donesu odgovarajuća svjedočanstva magistrats svojih rodnih provincija. U javni registar redovno su unošena njihova imena, zanimanja i prebivališta. Školskoj mladeži je bilo strogo zabranjeno da trači vrijeme na gozbe ili teatar, a dužina školovanja je bila ograničena do dvadesete godine života. Gradski prefekt je bio ovlašten da kažnjava lijene i neposlušne šibanjem ili istjerivanjem, a bilo mu je naloženo da podnosi godišnji izvještaj upravniku kancelarija, kako bi se znanje i sposobnosti školovanih mogli korisno upotrijebiti u javnoj službi. ”

Nažalost, Valentinijan je imao i lošu praksu da se okružuje lošim i nesposobnim dužnosnicima u koje je imao povjerenje i pored dokaza o njihovom djelovanju.

Valentijan, Valens i pitanje religije

Valentinijan je bio kršćanin, ali je bio tolerantan i prema različitim kršćanskim sljedbama, Jevrejima, “paganstvu”, svjetovnoj i mističnoj filozofiji i načinu života koji je praktikovala klasično historijsko razdoblje. Jedino je zabranjivao neke oblike kultova, kao što je tip žrtvovanja i bavljenje magijom. Valentinijan je dozvolio djelovanje drevnih haruspika. Valentinijan je i prihvatio molbu ahajskog prokonzula Pretekstata, koji je u svojoj molbi

naveo da bi život Helena bio sumoran i neugodan ako bi bili lišeni Eleusinskih misterija. Valentinijan se odbojno odnosio i prema brzom bogaćenju kršćanskog klera. Jedan njegov edikt javno se čitao u gradskim crkvama u kojem on opominje svećenike i monahe da ne posjećuju kuće udovica i djevica, a za neposlušnost je prijetio civilnim sudom. Svećenicima nije bilo dozvoljeno da prime bilo kakav poklon, zavještanje ili nasljedstvo. Svaki testament suprotan ovom ediktu je proglašavan ništavnim, a poklon bi zaplijenila Država. Izgleda da su nekim kasnijim zakonom ove uredbe proširene i na kaluđerice i biskupe. Ovim propisima Valentinijan je nastojao suzbiti jednu vrlo negativnu pojavu da su neki samoproglašeni duhovnici postajali vodići pobožnim ženama iz visokog društva. Tako su ti likovi svojim propovijedanjem o potrebi preziranja „ovozemaljskog” svijeta i njegovih dobrih strana, ustvari su sticali najpoželjnija preimućstva „ovozemaljskog” života kao što su naklonost neke, možda mlade i lijepe žene, njena bogatstva, bogato domaćinstvo i uvažanje robova, oslobođenika i klijenata toga domaćinstva. Golemi imetci tih rimskih matrona su trošeni na velike milodare i skupa hodočašća.

Edvard Gibon na sljedeći način opisuje Valentinijanov odnos prema religiji: „Njegova duboka razboritost, neprosvjećenja ali i neiskvarena naukom, otklanjala je sa ravnodušnošću punom uvažavanja, tanana pitanja iz teološke rasprave. Uprava nad zemljom iziskivala je njegovu budnost i zadovoljavala ambiciju. Mada je pamtio da je učenik Crkve, nikada nije zaboravljao da je vrhovni vladar sveštenstva. Pod vladavinom jednog Otpadnika ispoljio je revnost u uvažavanju kršćanstva. Svojim podanicima je dao povlasticu koju bješe uzeo za sebe. A oni su mogli sa zahvalnošću i povjerenjem prihvatiti sveopštu trpeljivost koju bješe dozvolio vladar predan strasti, ali nesposoban da se boji ili pretvara. Pagane, Jevreje i one raznorazne sekte koje su priznavale božansku vlast Krista, zakoni su štitili od samovoljne vlasti ili ruženja naroda....

Za razliku od Valentinijana, njegov brat na istoku, možda pod utjecajem supruge Albije Dominike je bio manje tolerantan i prema nikejcima i prema „paganima”. Dolazilo je i do određenih progona. Valens je započeo 371./372. god. n. e. i seriju progona „paganskih” filozofa u kojima je stradao veliki broj ljudi. Valens je inače bio umjereni arijanac, i pridržavao se kristološke formule „homoios”.

Valentinijanov brak

Valentinijan se cc 370. god. n. e. oženio sa Justinom (živjela cc 340. – 391. god. n. e.), kćerkom Justina koji je bio upravitelj Picenuma za vrijeme Konstancija II. Sokrat Skolastik vezano za ovaj brak donosi, vjerojatno apokrifnu, priču o tome da je Valentinijan donio zakon po kojem je muškarcu bilo dozvoljeno da ima dvije supruge, čime je

ozakonjena poligamija i tako se napustio tradicionalni rimski monogamni brak. I onda je po Sokratu Skolastiku Valentinijan uzeo za ženu Justinu, a da se nije razveo od Marine Severe. Ova priča Sokrata Skolastika gotovo sigurno ne odgovara stvarnim dešavanjima, jer ne postoji ni najmanja naznaka da je uopće u povijesti rimskog svijeta postojao zakon ili zakoni (koje bi izdali rimski carevi) i koji bi dozvolili poligamiju. Valentinijan se vjerojatno razveo po rimskim sekularnim zakonima, od Marine Severe. Međutim, to za crkvu nije bio razvod, pa se zato on opisuje kao bigamista. Jovan Malala, Uskršnja kronika i Jovan iz Nikiu navode da je Valentinijan ostavio Marinu zbog toga što je bila inovlirana u neke ilegalne transakcije. Sa Justinom, Valentinijan je imao tri kčerke alu, Gratu i Justu i sina Valentinijana II. Po Sokratu Skolastiku Grata i Justa su ostale neudate, i bile su žive oko 392. god. n. e.

Smrt Valentinijana

U proljeće 375. god. n. e. nastavljena je kampanja protiv Kvada, a Valentinijan je došao u Brigetio. Tamo je i 17. XI. primio i izaslanstvo Kvada. Utvrđen je sporazum po kojem su Kvadi ostavljeni na miru, ali su morali regrutima snabdjevati rimsku vojsku. Ipak prije nego što su izaslanici otišli primio ih je u audijenciju Valentinijan. Prilikom razgovora, izaslanici su insistirali da je povod rata bila izgradnja utvrda na tlu Kvadije. Tada je postalo jasno da pojedine skupine Kvada nisu bile nužno vezane za poglavare Kvada koji su postigli sporazum sa Valentinijanom. Te skupine su zato mogle napasti bilo kada. Sve to je razljutilo Valentinijana, da je on pobjesnio na izaslanike. Zahvaljujući tome bijesu i galami Valentinijan je doživio udar koji ga je ubio.

Kolos iz Barlete

Kolos iz Barlete je masivna bronzana skulptura, tri puta viša od uobičajene visine muškarca. Ona izvorno nije bila postavljena u italijanskom gradu Barleti. Skulptura je bila otkrivena 1231./1232. god. prilikom iskopavanja u Raveni koje je naručio car Frederik/Fridrih II. Možda je onda ovaj car naredio da se statua prebaci u Barletu. Po jednoj teoriji, venecijanski brod koji se vraćao sa plijenom nakon krstaškog osvajanja Konstantinpolisa 1204. god. je stradao i statua se pojavila na obali. Moguće je i da je statua prebačena u Barletu i mnogo prije 1204. god. Identitet cara, ovjekovječenog u statui, još uvijek nije precizno određen. Po tradiciji riječ je basileusu Herakliju, ali je to vjerojatno

netačno. Više su realnije pretpostavke da je riječ o Valentinijanu, Honoriju, Teodosiju II., Marcijanu, posebno Lavu I. Tračaninu i Justinijanu I.

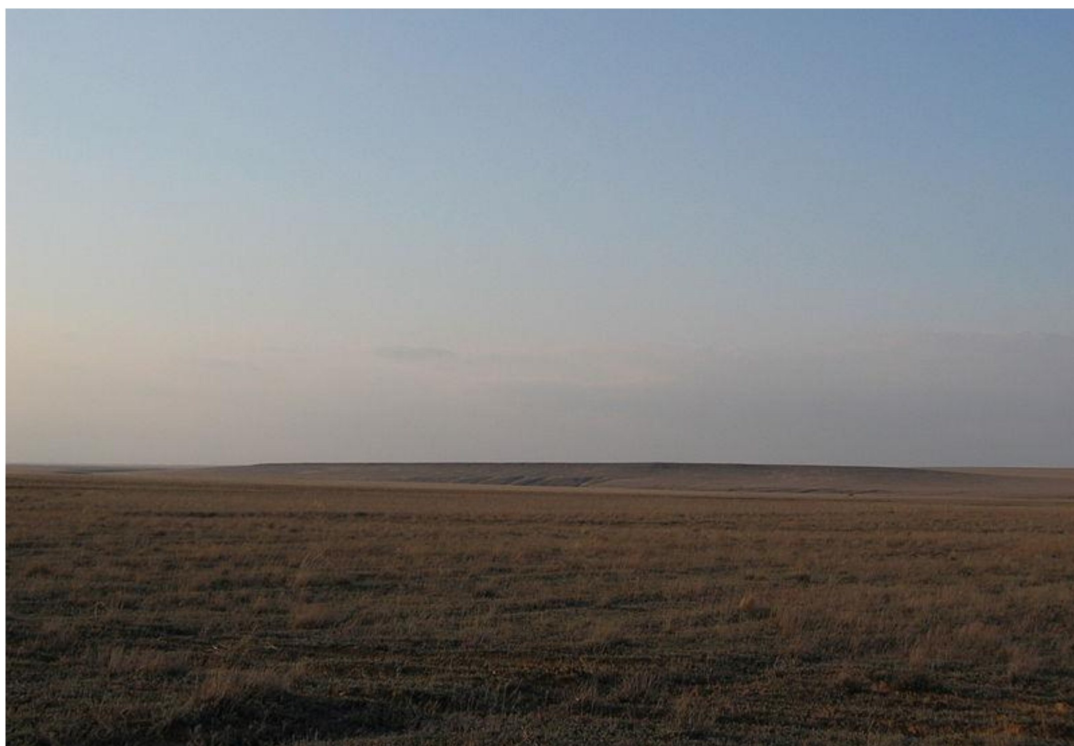

POČETAK SEOBE NARODA

Skitsko – sarmatska stepa

Široki stepski prostor od srednjeg Dunava pa sve do u dubinu središnje Azije je od najranijih zapisa o njemu i ljudima u njemu, pripadao narodima koji su govorili iranskim jezicima. A lako je pretpostaviti i da je ovaj stepski prostor (u cjelosti ili u nekom od svojih dijelova) možda i bio prava domovina iranskog etničkog kompleksa, odakle su se različite iranske zajednice širile u raznim pravcima. Samim tim je etničko – kulturološka slika ovog pojasa možda i milenijumima više – manje bila slična.

Pojedine teorije, kao npr. ona Marije Gimbutas o kulturi kurgana u ovo područje današnje Ukrajine i južne Rusije smješta i područje u kojem su se razvili izvorni Indoeuropljani, čiji su sastavni dio i iranski narodi.

Stepa u današnjem Kazahstanu

Konkretno se po modernoj klasifikaciji iranski jezici „stepa“ pripadaju „istočnoj skupini“ za razliku od „zapadne skupine“ kojoj pripadaju npr. persijski i kurdski. U ovom stepskom području grčko – rimska i persijska vrela od VI. st. p. n. e. spominju dvije iranske etnokulturne grupe pod imenima Skite (što će postati generički naziv za sve stepske narode, bez obzira na etnokulturološko porijeklo) i Sarmate. U vrijeme kada je Rimska država gospodarila Balkanom i Malom Azijom, Skiti (u smislu specifičnog etnokulturnog kompleksa) su bili već dobrano preslojeni sa Sarmatima. Istočno od iranskih stepskih zajednica je bilo prostranstvo središnje Azije i Sibira u kojem su živjela mnogobrojne azijatske etnokulturne zajednice, od kojih vrijedi istaći one turkijske. Sjeverno su se nalazili Ugro – uralske jezičke i kulturne zajednice, a sjeverozapadno one baltoslavenske sa kojima su i Skiti i Sarmati imali intenzivne odnose. Još dalje prema zapadu Skiti i Sarmati su dolazili do zemalja Trako – Dačana, Ilira, Kelta i Germana. Od samoga kraja stare ere, Rimljani su postavili granicu na srednjo- i donjopodunavskom području.

Područje koje grčki i rimski pisci nazivaju Sarmatija je svoj najveći opseg imalo cc 100. god. p. n. e. kada se ona pružala od rijeka Visle, Tise i Dunava sve do rijeke Volge i Urala i od međusobne granice današnje Bjelorusije i Ukrajine pa do Crnog mora i Kavkaza. I pored etnokulturne srodnosti Sarmatija nije nikada bila politički i narodnosno ujedinjena, kao uostalom i Germanija i Slavija. Strabon nabraja kao glavne sarmatske narode Jazige,

Roksolane, Aorse i Sirake. Prvi izražajni etnokulturni poremećaj na samom zapadnom kraju ovog pojasa se desio doseljavanjem Gota, nekada u prvoj polovici III. st. n. e. Gotsko doseljavanje i političko uobličavanje na sjeveroistoku crnomorske obale, se tako uklinilo u Sarmatiji.

Istočno od crnomorske Gotije se nalazio sarmatski narod po imenu Alani koji su stvorili močnu stepsko – konjaničku konfederaciju u prostoru sjeveroistočno od Azovskog mora, duž rijeke Don pa do sjevernih obala Kaspijskog mora i možda i Aralskog jezera. Ova alanska hegemonija na ovom golemom području je nastala oko kraja I. st. n. e. i trajala je sve do druge polovine IV. st. n. e. I tada se na istočnim granicama Alanije pojavljuje azijatski narod po imenu Huni. I tako sa hunskim prodorom kroz „Vrata naroda“ (između planine Ural i Kaspijskog mora) započinje „Velika seoba naroda“ iz koje će se poroditi euromediteranski srednji vijek.

Do prodora Huna u Alaniju, uglavnom su indoeuropske nomadske zajednice bile te koje su gospodarile nad velikim prostorom istočnoeuropskih i središnje azijskih stepa. Milenijumima ranije oni su proširili svoju osebujnu nomadsku kulturu i korištenje pripitomljenih konja i na azijatsko-altajske etnokulturne komplekse kao što su turkijski, mongolski, tunguski. Postupno su ove zajednice sve više kulturološki i političke jačale. Od prodora Huna u drugoj polovici IV. st. n. e., pa preko niza drugih naroda (poglavito turkijske pripadnosti) do mongolsko – tatarske invazije u XIII. st., istočnoeuropski i središnjeazijski iranski stepski plato je u dobroj mjeri integriran u pojedine narodnosne zajednice slavenske pripadnosti ili preslojen azijatskim zajednicama (u velikoj većini turkijske pripadnosti). Od ovog nekada vrlo brojnog i prostranog kompleksa (koji je jezički pripadao istočnoiranskim jezicima) ostali su sačuvani samo manji fragmenti na sjevernim obodima Kavkaza. Potrebno je naglasiti da za razliku od slavensko – skitsko/sarmatske simbioze koja se vjerojatno odvijala kulturološki i etničkim procesima, turkijsko – mongolska najezda (posebno ona mongolska) je praćena sa iznimno velikom dozom nasilja i pustošenja. Pojedine oblasti u središnjoj Aziji su proživjele prave pogrome u golemim razmjerama u više naleta. Zato je u kolektivnom pamćenju govornika iranskih jezika ostalo duboko usađeno kolektivno sjećanju o ovim razaranjima, te općenita surevnjivost prema turkijskim govornicima središnje Azije i Male Azije.

Huni

U vezi porijekla Huna i njihove šire etničke i kulturološke pripadnost još uvijek u historiografiji i arheologiji nije postignut konzensus. Radi toga postoji čitav niz teorija i jedino što se može o Hunima reći po tim pitanjima jeste da oni nisu pripadali

indoeuropskoj skupini, da su izvorno potekli iz područja koja su se nalazil istočno od iranskih naroda, i da su po fizičkom izgledu više ličili na stanovnike Istočne Euroazije nego na stanovnike Zapadne Euroazije.

Od teorija o hunskom porijeklu najzastupljenija je ona (od Josepha de Guignesa u XVIII. st.) koja ih veže za moćni politički i narodnosni entitet koji je u kineskim vrelima zapisan kao 匈奴 (latinička transkripcija → Xiongnu). Originalni naziv i izgovor, koji su Xiongnu primjenjivali za sebe je nepoznat. Rekonstrukcija izgovora u klasičnom kineskom jeziku imena ovoga naroda/politije jeste Hunnu. Iako porijeklo i jezična pripadnost Hunnua nisu u potpunosti odgonetnuti, najviše se oni sistematiziraju unutar turkijske jezične zajednice. Na osnovi kineskih vrela Hunnui su na samom kraju III. st. p. n. e. pod vođom Modom Čanijem stvorili prostrano nomadsko carstvo koje se prostiralo preko današnje Mongolije, južnog Sibira pa do zapadne Mandžurije, te nekih današnjih sjevernih kineskih pokrajina.

Carstvo Hunnua (obojeno zelenim).

Od kraja III. st. p. n. e. pa sve do vladavine cara Vudija, Hunnui su predstavljali veliku prijetnju Kini starije dinastije Han, ugrožavajući skoro kontinuirano sjeverne granice hanske Kine. Kontraofanzive u velikim razmjerama je poveo energični i ratoborni hanski car Vudi (vl. 141. – 87. god. n. e.). Od 129. god. p. n. e. velike i snažne kineske armije su

pokretale napade na teritoriju Hunnua. Vudijeve ekspedicije na teritoriju Hunnua su uspjele da ih potisnu i da slome njihovu snagu. I nakon Vudija, Kinezi su nastavili potiskivati Hunnue. Krajem prve polovice I. st. p. n. e. došlo je i do podjele i građanskog unutar Hunnua. Unutarnje razmirice su dovele i sredinom I. stoljeća n. e. do podjele na sjeverne i južne Hunnue. Južni Hunnui su postali tributarni vazali Kine, a vremenom su se miješali sa hanskim doseljenicima pa je nastala neka sinohunnu simbioza u zapadnim pograničnim zonama Kineskog carstva. Sjeverni Hunnui su prvo 85. god. n. e. pobijeđeni od Ksijanbeja, a onda ih je u junu 89. godine n. e. i vojska mlađe dinastije Han teško porazila u bitci kod Ikh Bayana (kineski 稽落山之戰). U ovoj bitci po kineskim vrelima je ubijeno 13.000 ratnika sjevernih Hunnua, a 200.000 se predalo. Zarobljeno je i čak milion glava stoke.

Različita plemena Hunnua i drugih srednjoazijskih plemena je pobjeđivao Ban Čao (živio 32. – 102. god. n. e.), čuveni general mlađe dinastije Han koji je proširio kinesku hegemoniju do duboko u središnju Aziju.

Nakon bitke kod Ikh Bayana južni Hunnui (tada saveznici i vazali Kineza) su iskoristili priliku i početkom 90. god. n. e. napali svoje sunarodnike sjeverne Hunnue i efektivno potpuno slomili njihovu politiju. Nakon toga su Kinezi ponovo izveli kaznenu ekspediciju protiv preostalih Hunnua plemena koja su još uvijek smatrana neprijateljskim. Tom prilikom te sjeverne Hunnui zajednice su pobjegle na zapad. Nakon nove kineske ofanzive u februaru 91. god. n. e. politija sjevernih Hunnua je prestala postojati. Najzaslužniji za potpuno uništenje politije sjevernih Hunnua (koja je bila legitimni nasljednik starog Hunnu carstva) je kineski general Dou Ksijan. Poglavar (sa titulom čanij - chanyu) je pobjegao daleko na zapad. Po onima koji podržavaju teoriju Hunnu → Huni, ove zajednice koje su nakon što su Kinezi rasturili njihovu politiju, pobjegle daleko zapadnim pravcem bi predstavljale osnovu kasnoantičkih Huna koji su provalili u Europu. Osim sličnosti u imenima, postoje i još neki dokazi arheološko - materijalne prirode koji govore u prilog tezi Hunnu → Huni. Sličnost se primjećuje na nalazima hunnu i hunskih kotlova koji su zakopani na obalama rijeka i u Panoniji i na Ordosu u istočnoj Aziji, te u nekim oblicima lukova. Naravno ima i dokaza koji opovrgavaju tu vezu.

Bez obzira da li su ili ne kasnoantički Huni potekli iz Hunnu zajednice, činjenica je da se oni iznenada cc 370. god. n. e. pojavljuju na istočnim granicama Alanije.

Možda je Hune na pokretanje u pravcu Europe, nagnalo i širenje nove nomadske hegemonije Rourana koja je zahvatila prostrane pojaseve duž unutrašnjosti azijskog kontinenta. Inače hunsko kretanje na zapad je bilo i prvo zabilježeno i poznato kretanje neke značajne nomadske turkijske ili mongolske zajednice na zapad.

Nakon što su prešli rijeku Volgu, Huni su se obrušili na Alane, koji se nisu mogli efektivno suprotstaviti novom osvajaču.

Umjetnička slika koja prikazuje pobjedu Huna nad Alanima.
Autor Peter Johann Nepomuk Geiger, nastala 1873. god.

Po Jordanesu Hune je u pokoravanju Alana i Ostrogota predvodio izvjesni Balamber, čije je stvarno postojanje dovedeno u pitanje u modernoj historiografiji. Možda je Balamir izmišljen od samih Gota kako bi se imenovao onaj koji je vodio Hune u napadu na njih. Možda je Balamir ustvari izmiješan sa *Valamir/Valamer*/Βαλαμερ/*Balamber,* koji je bio gotski vazal Atile. Možda je Balamber bio vođa neke manje zajednice unutar hunske politije koja je napala Alane i Gote.

Huni su bili izrazito nomadska zajednica sa ekonomikom zasnovanom na stočarstvu i proizvodima od stoke (meso, mlijeko, koža).

Goti

U prostoru sjeverno od donjeg Dunava pa u zaleđu sjeveroistočnih i sjevenih obala Crnog mora prostirale su se dvije gotske politije i koje je razdvajala rijeka Dnjestar. Zapadna gotska politija je pripadala Tervingima (kasnije poznatijim kao Vizigoti) i kojima je na čelu

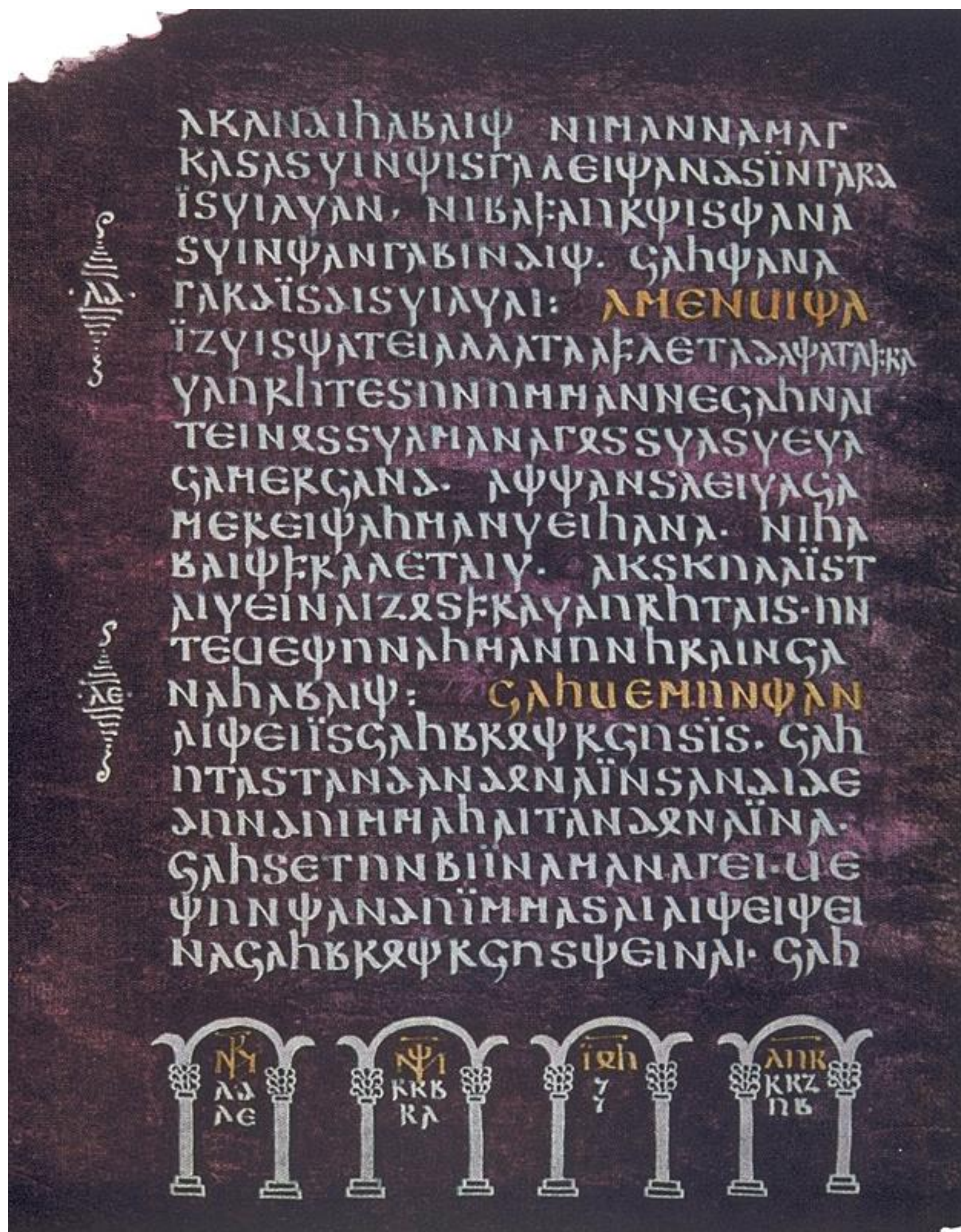
stajala dinastija Balta. Istočna gotska politija je pripadala Greutungima (Ostrogotima) i na njenom čelu se nalazila dinastija Amala. Po svemu sudeći dinastija Amala je smatrana uglednijom i plemenitijom u odnosu na Balte. Gotske politije (do hunske invazije) nisu bile homogene zajednice ni u etničkom ni u narodnosnom, a ni u religijskom smislu. U njima su se nalazile ne samo Goti u pravom smislu riječi nego i druge germanske zajednice, zatim sarmatske, dačke, dakoromanske... itd...

Politija Tervinga je inače imala unutarnje sastavnice koje se nazivaju *Kunja* (plural: *Kuni*).

Kršćanstvo koje ima univerzalističku poruku, je naišlo na plodno tlo i među Gotima. Gotovo sigurno su prvi kršćanski utjecaji u Gotiji dolazili preko maloazijskih kršćana i grčkih kolonija na Krimu i okolici. Uz to je i značajan dio zarobljenika koje su Goti doveli iz rimskog područja sredinom III. st. n. e. bio kršćanske religije. Možda je kršćana bilo i među dakoromanskim stanovništvom koje je u ostalo u Trandanubijskoj Dakiji, nakon što je Aurelijan uzvršio njenu evakuaciju. Najznačajnija uloga u širenju arijanskog tipa kršćanstva među Gotima se veže za Ulfilasa ili Vulfilu (na gotskom „mali vuk"/"vučić" ili „onaj koji pripada vuku"), koji je živio u periodu od cc 310. – 383. god. n. e. Vulfilini roditelji su maloazijskog (možda kapadokijskog) porijekla, i kao zarobljenici, u nekom od gotskih napada, su odvedeni u Gotiju. Sam Vulfila je odgojen kao Got, ali je tečno govorio i razumio i grčki i latinski jezik, što je u to vrijeme bila osnova obrazovanog čovjeka i kod Rimljana, ali i kod Gota. Veoma mlad je stigao u Konstantinpolis kao talac. Tako je on značajno vrijeme proveo na istočnorimskom područje i to upravo kada je arijanska forma bila prihvaćena od arijanskih članova II. flavijevske dinastije. Vulfila je prihvatio arijansko kršćanstvo, zaređen je za svećenika, a za episkopa ga je cc 340. god. n. e. zaredio Eusebije iz Nikomedije. Nakon toga se vratio u Gotiju, kako djelovao misionarski, gdje je imao značajan uspjeh. Međutim, za vrijeme protukršćanskih progona u Gotiji koje naredio Aorik (tadašnji vođa Tervinga), Vulfila je 348. godine n. e., prebjegao sa mnogim gotskim prebjezima na rimsko područje i od Konstancija II. je dobio dopuštenje da se oni nasele u Meziji, blizu grada *Nicopolis ad Istrum*. Ovi Goti arijanci su nazvani „Mali Goti".

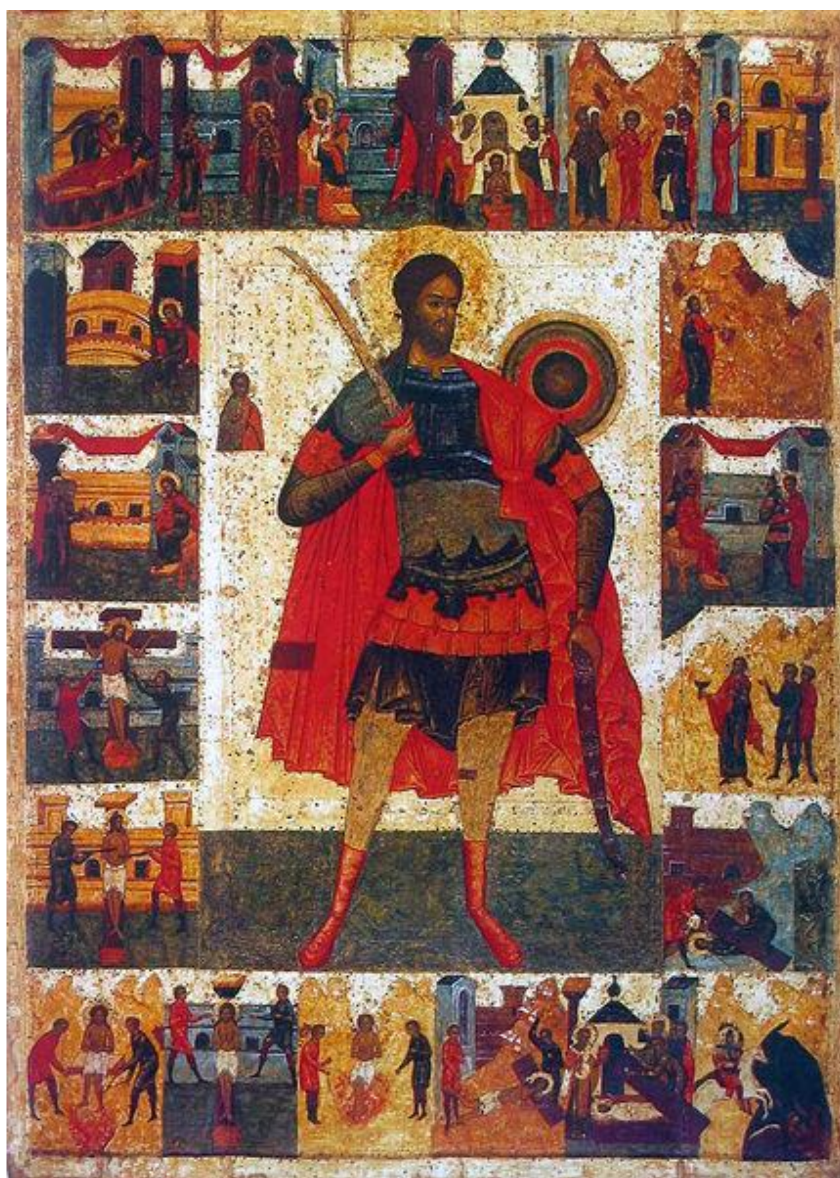
Tamo je Vulfila preveo Bibliju (ustvari veći dio Starog zavjeta i kompletan Novi zavjet) sa grčkog na gotski jezik, a da bi to mogao učiniti on je napravio i gotski alfabet. Sačuvani su fragmenti gotske Biblije, kao što je npr. *Codex Argenteus* („Srebrni kodeks" jer je u XVII. st. stavljena u srebrne korice), koji se od 1648. god. nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u švedskom gradu Upsali. Od ove biblije, napisane vjerojatno u Italiji početkom VI. st. n. e., sačuvano je 187 stranica.

Kada je stvarao gotski alfabet, Vulfila je izbjegao da on bude po porijeklo naslonjen na rune, jer su ga oni isuviše podsjećali na paganstvo Germana. Pet je vrela o Vulfili, i to 2 arijanska („Život Ulfilasa" u „Pismu Auxentiju" i sačuvani fragmenti „Crkvene historije " od Filostorgija) i 3 nikejska / katoličko – ortodoksna („Crkvene historije" od Sozomena, Sokrata Skolastika i Teodoreta).

Jedna stranica iz *Codex Argenteus*, pisana gotskim, Vulfilinim alfabetom.

Tervingima je u vrijeme kada su se Huni pojavili na istočnim granicama Gotije, vladao Atanarik, sin Aorika. Kao i njegov otac, i Atanarik je cc 370. god. n. e. dao izvršiti progon kršćana. Atanarik nije kažnjavao neGote koji su bili kršćani a prebivali su na području Tervinga, nego samo gotske konvertite. Atanarikovi motivi su bili ostajanje Gota pri starinskim vjerovanjima i kulturi.

Ruska freska iz XVI. st. koja prikazuje sv. Niketasa u crkvi u Jaroslavlju. Inače je zanimljivo da je ruska pravoslavna crkva ta koja najviše poštuje gotske mučenike i svece.

I Goti su tako dali kršćanstvu i martira i svetaca, kao što su Sabbas i vojnik Niketas, oba stradala 372. god. n. e. Na Krimu je tako krajem 375. god. n. e., jednom prilikom postavljen idol u kočiju i sa njim se paradiralo ispred šatora u koji su kršćani koristili za svoju službu. Oni koji su se poštovali toga idola su bili pošteđeni, a oni koji nisu su to odbili bili živi spaljeni u šatoru. Ukupno je 308 ljudi nastradalo u vatri.

Vulfilino djelovanje, posebno njegovo stvaranje gotskog književnog jezika, među Gotima, kasnije konverzije na arijansko kršćanstvo doprinijeli su širenju ovog tipa vjerovanja među ostalim istočnoeuropskim Germanima. Prvotni progoni i mučeništva su samo potpomagali da se kršćanstvo ustali među njima. Bezimeni misionari, možda upravo ponikli iz reda „Malih Gota", su do 400. god. n. e. proširili arijansko kršćanstvo na Ostrogote, Gepide, Vandale, Herule, Burgunde i Langobarde.

Sokrat Skolastik, Sozomen i Zosim izvještavaju i o građanskom ratu unutar Tervinga u ovom periodu i to između Atanarika i njegovog rivala Fritigerna. Atanarik je nadvladao Fritigerna i njegove pristalice, pa je ovaj zatražio vojnu pomoć od Istočnih Rimljana. Valens je poslao tračku armiju da intervenira na strani Fritigerna. Prije ili u toku istočnorimske intervencije, Fritigern je sa svojim sljedbenicima prešao na arijansko kršćanstvo. Atanarik ipak nije pobijeđen, i može se reći da je ostao u kontroli istočnih dijelova zemlje Tervinga.

Neposredno pred napad Huna, Greutungima/Ostrogotima je vladao Ermanarik. Po Amijanu Marcelinu i Jordanesu Ermanarik je bio dugovječni i ratoborni kralj, koji je proširio svoju hegemoniju na jedno široko područje u istočnoj Europi, obuhvatajući vjerojatno i neke južnije slavenske zajednice. Nakon pada Alanije, Huni su izbili na granice Ermanarikove domene. Hunska vojska je sada bila pojačana i sa jedinicama potčinjenih Alana. Napad Huna, zajedno sa armijama potčinjenih naroda, je bio žestok i Ermanarikove trupe nisu uspjele da zaustave pobjedonosne Hune. Po Amijanu Marcelinu, suočivši se sa porazom i velikim hunskim pustošenjem i razaranjem, Ermanarik je izvršio samoubistvo. Nakon njegove smrti, Ostrogoti su izabrali novog kralja po imenu Vitimiris. Po Amijanu Marcelinu, Vitimiris je za borbu protiv napadača koristio i hunske plaćenike. Ova činjenica bi možda ukazivala na to da hunski narod nije baš bio politički ujedinjen, pa su tako neki Huni mogli biti od ostrogotskog kralja unajmljeni da se bore protiv drugih Huna i Alana. Međutim, nakon nekog vremena odolijevanja, Vitiris je doživio mnoge poraze, i na kraju je poginuo u borbi. Vitimiris je možda vladao 375. i 376. god. n. e. Pošto je Vitimirisov sin Viderik bio premlad, pa su u njegovo ime upravljali Got Alatej / *Alatheus* i Alan Safraks / *Saphrax*.

Jordanes daje drugačiji opis dešavanja. On uopće ne spominje Vitimirisa, nego navodi da je nakon Ermanarikove smrti, kraljev rođak po imenu Vinitarius preuzeo vladanje koje je trajalo šest godina. Jordanesov hunski kralj „Balamber" je poveo rat protiv Vinitariusa i u trećoj bitci je gotski kralj poginuo.

Ipak, Ostrogoti su podlegli Hunima, i postali njihovi vazali za narednih 80-tak godina, u periodu u kojem se oni ne pojavljuju u sačuvanim historijskim podacima. One Ostrogote i Sarmate koji se nisu potčinili Hunima, i koji su pobjegli preko Dnjepra prema Dunavu predvodili su već spomenuti Alatej i Safraks. Strah je prilično zahvatio i Tervinge/Vise i značajan dio i njihove populacije (pod vodstvom Fritigerna) bježi ka Dunavu. Amijan Marcelin, piše da se nisu pokrenule na bjekstvo one grupacije Gota i Sarmata koje se nisu potčinile Hunima, nego i Rugi, Skiri, Taifali i Heruli. Tako u području od rijeke Don pa sve do srednjeg i donjeg Dunava nastaje opća panika pred „hunskim užasom“ i desetine hiljada očajnih izbjeglica hrli prema rimskoj granici na Dunavu.

I pored straha koji je protutnjao stepom, jedan dio Tervinga koji su bili pod vodstvom Atanarika, odlučio se oružano suprotstaviti Hunima i njihovim sve brojnijim potčinjenim narodima. Odlučio je otpor pružiti u karpatskom području koji Amijan Marcelin naziva *Caucalandenses locus* (možda Valea Strâmbă River, Mureş). Ovim Gotima se pripisuje podizanje moldavskog nasipa od Sereta do Dunava koji je odvajao Gote, smještene u predjelima Gornje Moldavije od teritorija pod hunskom kontrolom.

Pojedine gotske skupine su pobjegle u krimske planine (Yaila Dagh) i tako sačuvali gotski identitet na sjevernoj obali Crnog mora sve do XV. i XVI. st.

U zadnje dvije decenije IV. st. n. e. hunski val je polako preplavio istočnu Evropu. Nisu samo potčinjeni Alani i Ostrogoti, nego i mnoge druge germanske i sarmatske (možda i neke slavenske) zajednice kao Skiri, Rugi, Gepidi... itd... U kočijama prekrivenim kožom, neborački živalj je slijedio borce-konjanike koji, poslije pobjeda nad Gotima, nisu više ni nailazili na ozbiljan otpor. Dio naroda koji je ostavljan na zaposjednutom područću bio je uvijek u nekoj proporciji sa izvorima koje je zemlja mogla da pruži. S narodom je ostavljan i određen broj ratnika, dovoljan da štiti zaposjednutu regiju. Strah koji je horda stvarala kod indigenih plemena paralizirao je i pomisao na bilo kakvu pobunu. Iako su Huni bili nomadski konjanici koji su u prethodnom razdoblju prevaljivali velika stepska prostranstva, dolaskom na obale Dunava, oni su zastali i počeli da se trajnije prebivaju u samom susjedstvu rimskih granica. Međutim, nakon pobjeda u crnomorskim stepama, Huni nisu predstavljali neku baš jedinstvenu hegemoniju i politiju u istočnoj i dijelu središnje Europe. Vladajuća dinastija koja se stacionirala u blizini rimskih granica u Podunavlju je imala nestalnu i skoro samo nominalnu vlast nad svim Hunima. Pojedine hunske skupine su više – manje vodile skoro samostalnu politiku.

Iznenadna pojava Huna i njihov prodor preko južnoruskih i ukrajinskih stepa su ostavili na suvremenike zastrašujući utisak. Vijesti su se brzo širile po zapadnoj Euroaziji, i sa svakim novim prijenosom su dobijale još čudovišniji opis. Za Amijana Marcelina (koji svojim očima vjerojatno nije vidio nijednog Huna) Huni su narod koji je slabo poznat u starim spomenicima, divlji narod, zdepasti, mali, bezbradi kao eunusi, sa užasnim licima na kojima se jedva razaznaju ljudske crte. Po istom autoru oni su na sebi nosili ogrtače od

kože sa ukrasima od divlje mačke i kozjom kožom oko nogu. Amijan Marcelin posebno daje zanimljiv opis kojim ukazuje na njihovu vezu sa kojima, pa tako govori: "Na njima jedu, piju i spavaju nagnuti nad grivom, na njima raspravljaju svoje poslove, na njima donose odluke. Čak i kuhaju na konjima, jer umjesto da kuhaju meso kojim se hrane, zadovoljavaju se da ga ugriju i zgnječe, drže ga između sedla i konjskog hrpta. Polja ne obrađuju i kuće ne poznaju. S konja silaze samo da potraže svoje žene i djecu koja na kolima slijede put ovih skitalačkih pljačkaša". Amijanovom opisu ipak u pojedinim detaljima vrijedi vjerovati. Činjenica je da su se Huni po fizičkom izgledu, jeziku, običajima i načinu života u potpunosti razlikovali od stanovnika zapadne Euroazije, jer su vjerojatno bili prvi azijatski narod tzv. „mongolske rase" koji je prošao kroz vrata naroda, otvarajući prostor za sve buduće prodore turkijskih i mongolskih konjaničkih naroda prema zapadu, i koji je trajao sve do prve polovine XV. st. Huni su brijali glave, deformisali lobanje novorođenčadi, ubijali svoje stare (običaj koji se naziva lapot) i spaljivali mrtve, a u mediteranskom prostorupstavili su kolektivno sjećanje o sebi kao samoj inkarnaciji okrutnosti i divljaštva. Gotski strah od Huna reflektira i Jordanes koji govori: "Kad je kralj Filimer doveo naš narod iz Skandinavije, našao je među mjesnim stanovništvom vještice koje je protjerao zbog njihovih zlodjela. One su iščezle u pustinji, gdje su se namjerile na zle duhove koji su lutali tamošnjim prostranstvima i uzeli ih za konkubine. Iz njihove veze nastali su Huni, stvorenja blijedožute mržnje, mala, veoma okrutna i nesposobna čak da iskažu svoje misli".

ZAJEDNIČKA VLADAVINA VALENSA I GRACIJANA

375. – 378. god. n. e.

Gracijan (18. IV. ili 23. V. 359. – 25. VIII. 383. god. n. e.), stariji sin Valentinijana I., očev suvladar na zapadu od 4. VIII. 367. do 17. XI. 375. god. n. e., a suvladar sa mlađim bratom Valentijanom II. od 17. XI. 375. godine do 25. VIII. 383. godine n. e. Upravljao zapadnim dijelom. Kao vladar se zvao *Flavius Gratianus Augustus*. Gracijan je rođen u Sirmiumu. U prvom braku je bio oženjen sa Flavijom Maksimom Konstancijom, jedinim djetetom Konstancija II. Ovim činom se nastojala povezati Valentinijanska dinastija sa II. flavijevskom. To je bio promišljen potez, jer je i među elitom i među stanovništvom još bila prisutna ideja o legitimitetu II. flavijevske dinastije, što je pokazala i uzurpacija Prokopija na istoku. Tek na samom kraju svoje vladavine i nakon smrti Konstancije, Gracijan je oženio Letu.

Gracijan i Valentinijan II.

U trenutku smrti Valentinijana Gracijan se nalazio Trieru u galskoj prefekturi. Panonska armija je za novog dominusa aklamirala polubrata Valentinijana II. Do sukoba nije došlo, jer je Gracijan odlučio prihvatiti Valentinijana II. kao augusta, ali ipak kao mlađeg partnera u suvladarstvu. Gracijan je zadržao upravu nad galskom prefekturom, dok je Valentinijanu II. i njegovoj majci Justini prepuštena prefektura Italija, Ilirik i Afrika sa prijestolnicom u Milanu.

Rat na Rajni

Sukobi na rajnskoj granici su se nastavili i prvih godina Gracijanove vladavine. Najvažniji rimski zapovjednik na zapadu je tada bio Malobaud/*Mallobaudes* ili *Mellobaudes*, koji je bio ujedno i franački kralj. Malobaud je ranije nosio čin *tribunus armaturarum*, da bi ga Gracijan unaprijedio u čin *comes domesticorum*. Tako je postao drugi po važnosti zapovjednik armije na Rajni, sa samo dominusom kao nadređenim.

I slučaj Malobauda pokazuje duboku prožetost Franaka sa rimskim svijetom još u IV. st. n. e. To obostrano prožimanje je započelo već od samoga ustanovljavanja franačke konfederacije da bi napredovalo sve više kako se približavalo kraju Zapadnog Carstva. Nije samo Malobaud bio rimski zapovjednik, nego i mnogi drugi franački velikaši kao i značajan broj onih Franaka koji su služili kao obični vojnici. Čak su i kompletne franačke zajednice naseljavane na rimskoj teritoriji. Od svih Transrenskih Germana, Franci su ubjedljivo najviše bili prisutni u vojnom pa djelimično i političkom životu galske prefekture. Zato se može sa punim pravom govoriti o postojanje jedne frankorimske simbioze u prostoru Donje Rajne, koja je nastala u posljednjem stoljeću Zapadnog Carstva. Samim tim i franačka supremacija na latinskom zapadu nije bila slučajnost, nego je bila predestinirana sa razvitkom frankorimske kulture koja se u ranom srednjem vijeku transformisala u rimokatolički latinski zapad.

Malobaud je zajedno sa Nanijemom predvodio rimsku vojsku u bitci kod Argentovaria ili Argentaria (maj 378. god. n. e.) u kojoj je potpuno poražena vojska alamanskog plemena Lentiensa *(Lentienses*) koji su provalili na rimski teritorij preko zaleđene Rajne. U bitci je poginuo Prijarije, kralj Lentiensa. Kada je dobio vijest o pobjedi, Gracijan je osobno predvodio kampanju u Transreniji, na teritoriju Lentiensa. Gracijanova armija je bila u potpunosti pobjednička, a primljena je predaja Lentiensa koji su sada bili obavezni da šalju mladiće u rimsku vojsku. Gracijan je zbog ove pobjede dobio počasni naziv *Alemannicus Maximus*. Lentiensi se više nikada neće pojaviti u historiji. Alamanski Bukinobanti pod vodstvom Makrijana su 380. god. n. e. napali teritoriju Maloboudovih Franaka. Bukinobanti su doživjeli težak poraz, a i Makrijan je poginuo nakon što je upao franačku zasjedu.

Prelazak Dunava

Istočnorimske vlasti su već ranije dobijale određene informacije šta se dešava u crnomorskim stepama, a sada su im dolazile i vijesti o velikom pomjeranju goleme mase očajnih ljudi. I u jesen 376. godine n. e. donjodunavski istočnorimski zapovjednici i dužnosnici javljaju da nasuprot njima stoji velika masa ljudi, koja moli da se prebace na drugu stranu i tako spasu od terora koji se približava. Eunapije slikovito opisuje kako su „mašući rukama i moleći, tražili su da se preko barki uspostavi most i da im se dopusti prijelaz“. Ta masa je bila etnički i narodnosno heterogena, i u njoj su većinu činili Tervingi, ali je bilo i Ostrogota i Alana, a vjerojatno i drugih Transdanubijskih zajednica. Predstavnici te mase su bili Fritigern, Alavivus, Alatej i Safraks. Situacija je bila takva da se odluku šta da se čini mogla donijeti samo na najvišem nivou. Valens (koji se tada nalazio u Antiohiji) je primio izaslanstvo izbjeglica i dopustio je prijelaz, posebno i stoga što su oni većinski

bili arijanci. Uvjeti su bili da se preda oružje istočnorimskim vlastima i da se odreknu djece, koja bi bila raseljena po raznim oblastima istočnorimske teritorije. Odrasli muškarci su podlijegali regrutaciji. Sa druge strane izbjeglicama se garantira zaštita, dodjela zemlje za obradu i sljedovanja hrane.

Pošto nisu imali izbora, Goti i nešto Alana i ostalih sa njima su morali prihvatiti postavljene uvjete. Gotske izbjeglice su na istočnorimsko tlo prešle kod Dorostoruma. Već u prvim dešavanjima vezanim za naseljavanje Gota, Valens je napravio stratešku grešku. Goti koji su prešli na rimsko tlo, nisu po automatizmu prestali postojati kao zasebna politija. Oni su zadržali sve svoje institucije, a njihov poglavar je postao „rimski zapovjednik". Oni su dobili status federata. To je bilo prvi put da se takav "savez" uspostavlja sa jednim narodom unutar granica Carstva.

Zlatna medalja sa likom Valensa sa datacijom nastanka 375. – 378. god. n. e. Danas se nalazi u Kunsthistoriches Museum u Beču.

Ugovor o ovom savezu važio je kao obrazac za sve kasnije slične ugovore koji su otvarali put stvaranju germanskih vojnopolitikih tvorevina na teritoriji Rimske imperije, odnosno praktično gašenju zapadnorimske vlasti. Nepoznata je precizna brojnost ove izbjegličke skupine, ali vjerojatno se ona kretala nešto više od 50.000 ljudi.

Prelaz se vjerojatno odigrao kod Durostoruma. Prilikom prelaza desila se i selekcija, pa ulazak na istočnorimsko tlo nije dozvoljen slabima, starcima i bolesnima koji su ostavljeni na milost i nemilost u Transdanubiji. Rimske vlasti nisu baš tako revno pokupile oružje i

djecu. Dužnosnici i vojnici koji su provodili prelaza su bili korumpirani i primali su mito kako bi izbjeglice prošvercovale svoje oružje.

Po svemu sudeći Goti su namjeravali da poštuju istočnorimsku vlast. Međutim, već prilično korumpirane strukture su vrlo brzo počele da zloupotrebljavaju naseljeno stanovništvo. Obećanje da će ih Država, za vrijeme naseljavanja, snabdijevati namirnicama nije uredno ispunjavano pa su doseljenici ostajali izvrgnuti gladi i zimskom ledu. Prizori korupcije, nediscipline i dezorganizacije u Carstvu bili su takvi da se među Gotima, umjesto zahvalnosti, razvijala mržnja. Državni službenici koji su sa njima dolazili u kontakt nastojali su da što više ogule siromašne izbjeglice. Posebno su Lupicin i Maksim, istočnorimski dužnosnici na istočnom Balkanu, loše tretirali izbjeglice, smatrajući novonastalu situaciju dobrom za osobno bogaćenje. Po Jordanesu, izbjeglice su bile sabijene na nepovoljnom prostoru, bez sredstava za život, Rimljani su im za zlato prodavali meso pasa i uginulih životinja, a djecu i djevojke su im za malo hrane uzimali u roblje. Lupicin i Maksim su pozvali Alavivusa i Fritigerna sa njihovim pratnjama na gozbu u gradu Marcianopolisu (danas Devnya u Bugarskoj), gdje su vjerolomni napadnuti, pratnja napadnuta i pobijena a oni zadržani kao taoci. Alavivus je po svemu sudeći ili ubijen ili ostao zarobljen. Po Amijanu Marcelinu Fritigern je uspio da nekako ispregovara da bude pušten kako bi navodno smirio svoj narod, a po Jordanesu on je uspio pobjeći boreći se.

Pobuna

Glad (koja je već uzela veliki danak) i zloupotrebe su dovodile situaciju na istočnom Balkanu do usijanja i došlo je do oružane pobune izbjeglica. Poseban problem za istočnorimske vlasti je predstavljala činjenica da se nisu samo pobunile gotske i alanske izbjeglice, nego se stihija ustanka pridružila i velika masa domaćeg siromašnog stanovništva, najviše seljaci (poglavito koloni i servi kasati), radnici i odbjegli robovi. To je ustvari bila ne samo narodnosna nego i socijalna pobuna koja je rezultat uvođenja dominata i postupnog političkog i ekonomskog obespravljivanja većine stanovnika rimskog svijeta. Došlo je do kaosa, pljački i pustošenja po Trakiji, a tamošnje istočnorimske vlasti su se našle u bespomoćnoj situaciji. Čak su iz Transdanubije dolazile i nove grupe Gota. Utvrđeni gradovi i utvrde su bile zaštićene zahvaljujući svojim garnizonima, ali su seoski posjedi i vile veoma stradali.

Valens, koji se sa glavninom istočnorimske mobilne vojske nalazio u Antiohiji i istočnoj granici, je zamolio Gracijana da pošalje dio trupa (koje su se nalazile u obližnjim područijima) na istočni Balkan. Gracijan je kao pojačanje poslao trupe pod komandama

Frigerida (*Frigeridus*), zapovjednika armije u provinciji panonskoj Valeriji, i Flavija Rikomera (*Flavius Richomeres*), tada u rangu *comes domesticorum* dominusa Gracijana.

Flavije Rikomer je još jedan franački poglavar koji je imao značajno mjesto u rimskoj vojnoj i civilnoj hijerarhiji. On je tako bio *comes, magister militum* i na kraju konzul. Sa suprugom Askilom (*Ascyla*) je imao sina Teudemera (*Theudemeres*) koji je kasnije postao franački kralj. Rikomerov nećak je bio frankorimski zapovjednik Arbogast (*Arbogastes*). Rikomer je bio i kulturno sofisticirana osoba, pa ga je interesirala književnosti i retorika.

Zapadnorimske trupe su napredovale pod komandom Rikomera, dok su istočnorimske trupe pod komandom Trajana i Profutura išle sa istoka njima u susret. Trupe su se spojile kod putne stanice *ad Salices* ("Od Vrba"), nekih 15 km od Marcianopolisa. Tu se desila i prva ozbiljnija bitka od početka pobune. Jedini opis bitke dao je Amijan Marcelin. Bitka je završena sa dolaskom noći, a rezultat je bio neriješen uz goleme obostrane gubitke.

Pobunjenici su napali i dobro utvrđeni grad Hadrianopolis (današnje Jedrene). Valens je nastavio svoju liniju pogrešaka, jer je naredio bezrazložno otpuštanje hadrianopoljske posade, koja je bila sastavljena od Carstvu vjernih vojnika gotskog porijekla.

Kad su starješine ove, inače vjerne vojske, odgovorile da su spremne na povlačenje čim prime zaostale plate i snabdijevanje za put, uzvraćeno im je ucjenama, pa su se oni našli u poziciju da budu uvrijeđeni i izigrani. Zatim su se priključili pobuni.

I pored uspjeha koje su imali, buntovnici nisu imali snage da osvoje utvrđeni Hadrianopolis. Pošto je vidio da ne može njegova vojska osvojiti ovaj grad, Fritigern je odustao od nastavka opsade uz riječi: „Mi smo navikli da se borimo protiv ljudi, a ne protiv zidina". Kako se rat nastavljao velikom žestinom i sa neodlučnim ishodom, sam Valens je preuzeo odgovornost da riješi ovo pitanje. Zato je Valens morao odustati od svojih planova vezanih sa rat sa sasanidskim Iranom. I onda je napustio Antiohiju i krenuo na zapad. Planirana je ustvari koordinirama akcija novog značajnog pojačanja koje bi došlo sa zapada i bilo pod komandom Gracijana i istočnih mobilnih trupa koje bi osobno predvodioValens. Valens je u Konstantinpolis stigao 30. V. 378. god. n. e., i kao prethodnicu je poslao trupe pod komandom Sebastijana, i koje su imale određenih uspjeha u okršajima sa Gotima. Gracijan je već pokrenuo trupe ka istoku, kada je došla vijest o napadu alamanskih Lentiensa. Zbog toga se on morao pozabaviti prvo sa ovim upadom. Nakon pobjede nad Lentiensima, Gracijan je sa dijelom vojske krenuo na istok morem, dok je drugi dio zapadnorimske armije stizao kopnenim putem.

Nakon što je dobio vijesti o pobjedama Sebastijana i Gracijana, Valens se ohrabrio i sa glavninom trupe je krenuo ka Hadrianopolisu.

Hadrianopoljska katastrofa 378. god. n. e.

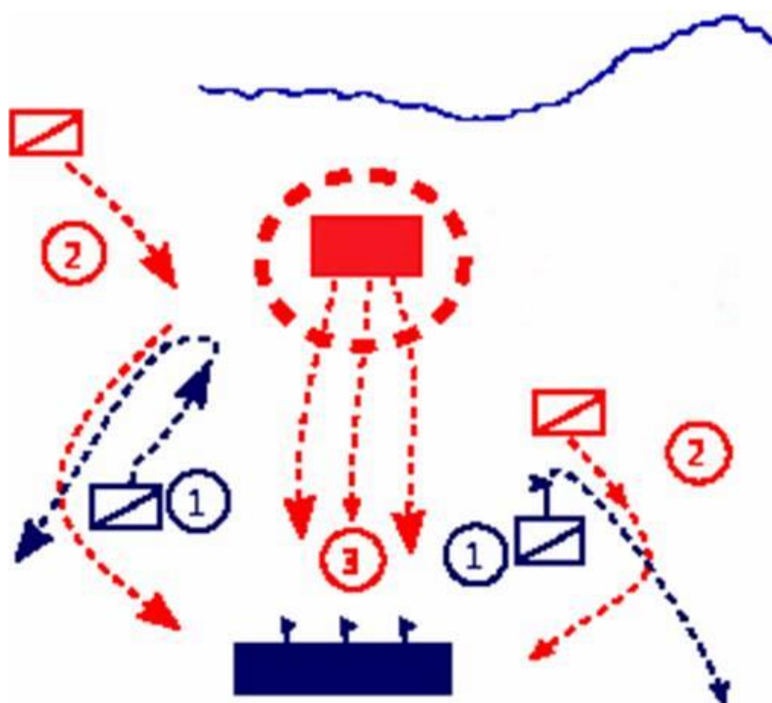
Planirana koordinirana akcija, koja je zbog dobrih Gracijanovih vojničkih sposobnosti mogla i uspjesti. Međutim, Valens je nastavio sa nizanje grešaka. Ne želeći da prepusti slavu Gracijanu, Valens se odlučio upustiti u borbu samo sa svojim trupama. On se i pouzdavao u prilično nepouzdane, pa i lažne informacije o snazi protivnika. Izviđači su mu 6. VIII. 378. god. n. e. javili da se oko 10.000 Gota približava Hadrianopolisu. Rikomer je donio pismo od Gracijana u kojem se Valens moli da sačeka zapadnorimsku armiju. I Valensovi časnici (Frigerid, Sebastijan i Viktor) isto tako preporučivali Valensu da sačeka Gracijana. Međutim, Valens je sve te savjete odbio i odlučio je izvojevati pobjedu i slavu za samo svoj račun. Valens je bio ljubomoran na Gracijana i nije želio da dijeli slavu potencijalne pobjede. Tako je arogancija jednog čovjeka predoredila propast rimskog svijeta.

Fritigern je tada čak i predložio i mir i savez, a da zauzvrat dobije neku rimsku teritoriju. I ovu ponudu je Valens odbio. Valens je ustvario potcijenio gotske snage, zbog izvješća i procjene izviđača koji možda nisu primijetili gotsku konjicu ili snage Alateja i Safraksa. Ukupno je Valensova armija imala cc 15.000 vojnika, a stvarne gotsko - alanske snage su imale cc 12 – 15.000 ratnika. Do bitke je došlo u ranim popodnevnim satima 9. VIII. 378. godine n. e. Bitka se pretvorila u katastrofu i masakr u kojem su uništene 2/3 najkvalitetnije istočnorimske armije. Poginula su i četvorica najiskusnijih i preko 30 drugih zapovjednika. Sam Valens je bio napušten od svoje garde. Njegova sudbina još uvijek nije precizno utvrđena. Možda je poginuo na bojnom polju, a njegovo tijelo nikada nije nađeno. Cirkulirala je i jedna priča, po kojoj je ranjeni Valens uspio pobjeći sa tjelohraniteljem i nekim eunusima i sakriti se u seljačkoj kolibi. Ne znajući da je Valens unutra, došlo je do napada Gota koji su potpalili vatru. Iz plamena se uspio izvući tjelohranitelj, koji je Gotima rekao ko se nalazio unutra, ali je tada bilo kasno i Valens je poginuo u požaru. Postoji i apokrifna varijanta po kojoj je Valens poginuo dok je osobno predvodio juriš i to tako što nije nosio šljem kako bi ohrabrio svoje vojnike.

Kada je bitka bila završena, preostali vojnici i časnici su se uspjeli izvući pod zaštitom noći povući pod komandom Rikomera i Viktora. Po riječima Amijana Marcelina, čija historija i završava sa ovom bitkom, bio je to najnesretniji poraz Rimljana poslije bitke kod Kane. Monah, teolog i historičar Tiranije Rufin iz Akvileje naziva poraz kod Hadrianopolisa početkom svih nevolja za Rimsko carstvo.

Bitka kod Hadrianopolisa predstavlja ključni momenat svjetske historije. Iako je po broju mrtvih rimskih vojnika ovaj poraz bio znatno manji od katastrofe kod Kane ili bitke kod Arausija, njegove posljedice po rimski svijet su bile znatno tragičnije.

Istočnorimska armija je izgubila ubjedljivo najveći kvalitetnih trupa, ostala je bez svoga zapovjednika. Istočnobalkanske provincije su ostale na milost i nemilost gotsko-alanske vojske. Sa bitkom kod Hadrianopolisa, započinje završni čin postojanja rimskog svijeta. Nakon te bitke nikada više rimsko područje južno od Dunava i zapadno od Rajne neće biti ni jednog momenta očišćeno od stranih vojski. Limes na donjem Dunavu je potpuno pukao. Vanjska politika rimskog svijeta se više ne zasniva na odbrani stalnih granica na dvije velike europske rijeke. Tako je počela konačna bitka za sam opstanak rimskog svijeta.

1. (plavi) = rimska konjica / 2. i 3. (crveni) = gotska konjica

Poraz kod Hadrianopolisa ostavio je na savremenike ogroman utisak, koji je nadmašen tek padom Grada 410. god. n. e. Uzdrmana je napokon vjera u solidnost, sigurnost i vječnost Carstva (*aeternitas imperii*). Prema nikejskim kršćanima, Valensova smrt je usli jedila kao božja kazna za grijeh što je arijanac i što je dopustio i naseljavanje Gota koji su bili arijanci. Inače se ovaj događaj među kršćanima uvijek udruživao sa eshatološkim osjećanjima uvijek spremnim da se raspale. Poraz kod Hadrianopolisa je predestinirao sudbinu arijanstva na istoku, jer je Valens bio posljednji arijanski istočnorimski dominus.

Valens nije ostao zapamćen samo po porazu kod Hadrianopolisa,
nego i po monumentalnim gradnjama. Na slici je konstantinopoljski
akvadukt koji nosi Valensovo ime. Gradnja završena 368. god. n. e.

Odbrana Konstantinopolisa i Trakije

Katastrofa kod Hadrianopolisa je značila da više na prostoru Trakije nema odgovarajuće mobilne rimske armije. Put prema Konstantinopolisu je bio otvoren za Fritigernove snage. Tada na scenu stupa Valensova supruga carica Albija Dominika, koja organizira odbranu i kontraudar. Dominika je i novčanim poticajem motivirala civile dobrovoljce da se opreme i stupe u vojsku. Tako je ona postala *de facto* vladar Konstantinopolisa, sve do dolaska novog istočnorimskog dominusa. Albija Dominika je tako uspjela vrlo uspješno organizirati odbranu i konsolidirati stanje.

TEODOSIJEVSKA DINASTIJA

Avers novčića sa portretom Teodosija I.

Bista Honorija. Nađena na Teodosijevom forumu u Konstantinopolisu. Danas se nalazi u Arkeoloji Muzesi u Istanbulu.

Bista Honorija. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima u Rimu

Bista Teodosija II. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parisu.

Avers novčića sa portretom
Valentinijana III.

Avers zlatnika sa portretom Makrijana.
Danas se nalazi u Vizantijskom
i kršćanskom muzeju Atene.

ZAJEDNIČKA VLADAVINA GRACIJANA I TEODOSIJA I.

379. – 383. god. n. e.

Teodosije I. (11. I. 347. – 17. I. 395. god. n. e.), vladao na istoku od 19. I. 379. do 15. V. 392. god. n. e., a od 6. IX. 394. pa do 17. I. 395. cijelom državom. Po rođenju se zvao *Flavius Theodosius,* a kao vladar *Flavius Theodosius Augustus*. Teodosije je bio španskog porijekla ili iz (po Hidatiju i Zosimu) grada *Cauca* u sjeveroistočnoj Španiji ili iz (po komesu Marcelinu) Italike u Betici. Njegov otac Teodosije Stariji je ostvari visoku karijeru u vojnoj i civilnoj hijerarhiji rimskog svijeta. Teodosije Mlađi je pratio oca u njegovoj britansko kampanji. Kasnije je bio vojvoda Mezije. Međutim, negdje u periodu 374. – 376. god. n. e. dolazi ddo kratkog prekida njegove karijere, i njegovog povlaćenja u privatni život u Španiji. Možda je to uzrokovano pogubljenjem njegovog oca, početkom 376. god. n. e. u Kartagini, kada je Teodosije Mlađi umirovljen. Moguće je i da je Teodosije Mlađi ražalovan ranije (prije pogubljenja njegovog oca i za vladavine Valentinijana I.), i to zbog poraza u sukobu sa Sarmatima. Ipak, njegov život kao uglednog pojedinca u Španiji, nije dugo trajao. Poraz kod Hadrianopolisa je izbacio Teodosija Mlađeg ponovo na vojno – političku pozornicu. Gracijan nije imao ni vremena ni snage da se osobno posveti ozbiljnoj i opasnoj situaciji na istoku, pa je odlučio podijeliti dužnosti dominusa sa iskusnom osobom. Tako je odredio Teodosija Mlađeg za novog dominusa na istoku, istina u podređenom odnosu prema zapadnorimskom dominusu.

Njegova prva supruga je bila španjolka Elija Flacila / *Aelia Flaccila*, sa kojom je imao dva sina i to Arkadija i Honorija, te kćerku Eliju Pulheriju (*Aelia Pulcheria*).

Gotski ustanak nakon imenovanja Teodosija I. za istočnog dominusa

Glavni zadatak Teodosija je bio nastavak rata sa pobunjenicima i rješavanje toga pitanja na zadovoljavajući način. Međutim, taj zadatak nije bilo lako riješiti. Goti i njihovi saveznici su do dolaska novih rimskih trupa, nailazili na slabiji otpor u Trakiji, pa su provalili i u cisdanubijsku dačku provinciju. Došlo je do razdvajanja gotskih trupa, pa je jedan dio provalio u Panoniju, dok se glavnina pod Fritigernom uputila u Makedoniju. Tamo su uveli neku vrstu „reketa“ za lokalne zajednice, tako što bi one plaćale zaštitu, tj. da ne budu napadnute i pustošene. Teodosijev najveći problem je bilo kako stvoriti novu istočnorimsku armiju. Nekako je na jedvite jade i na različite načine uspio ponovo obnoviti sposobnost istočnorimske vojske. Paralelno sa izgrađivanjem nove mobilne istočnorimske

armije, Teodosije I. je protivnika iscrpljivao sa sporednim, manjim i stalnim bitkama i okršajima, istovremeno pozivajući njihove starješine na izmirenje i saradnju.

U periodu 380./381. god. n. e. po Oroziju i Zosimu konačno je pod pritiskom Huna na istočnorimsko područje prešao i Atanarik sa svojim Tervingima. U Konstantinopolisu ga je primio Teodosije I. i sa njim dogovorio sporazum po kojem njegovi Tervingi dobijaju status federata. Amijan Marcelin ima drugačiji opis i navodi da je Atanarik ustvari bio prognan od svojih sunarodnika i da je došao Teodosiju I. tražeći azil. Samo nekoliko sedmica po dolasku Atanarik je umro. Kako bi se ostavio snažan utisak na one Tervinge koji su se još uvijek borili protiv njega, Teodosije I. je priredio jednu veliku i veličanstvenu sahranu. Sam dominus je osobno na konju išao u pogrebnoj povorci.

Ilustracija koja prikazuje borbu kasnorimske armije i određene germanske skupine.

Zapadnorimska armija je uspjela da izbaci i očisti Panoniju i Dalmaciju od neprijateljskih snaga. To je i omogućilo Teodosiju da inicijativu prenese na i istočnorimske snage i konačno je ušao u Konstantinopolis 24. XI. 380. god. n. e. nakon gotovo dvije godine boravka na terenu. I sami Goti su trpili velike gubitke i bili su iscrpljeni. To je na kraju dovelo do mirovnog sporazuma dogovorenog 3. X. 382. god. n. e. Po dogovoru, Goti su naseljeni unutar istočnog dijela Carstva (u području Trakije), kao posebna autonomna

jedinica. Oni su bili oslobođeni od poreskih obeštećenja. Zauzvrat Goti su imali vojničke obaveze prema dominusu u Konstantinopolisu, ali da se bore kao posebni „nacionalni“ kontingent a ne da budu puno integrirani u istočnorimsku vojsku. Kao vojnici dobijali su i platu u vidu anone. Naravno, dozvoljavalo se pojedincima iz gotske zajednice u Carstvu da se prijave u službu direktno u istočnorimsku vojsku. Rat je nanio golemu štetu lokalnim zajednicama Balkana, od kojih se dosta njih nikada više nije oporavilo. Ovo je i prvi put da je Rimska Država dopustila da se unutar njenog teritorija stvori neki posebni politički i narodnosni entitet. Inače Teodosije I. se u svojoj vlasti prilično oslanjao na Gote.

Prema Jordanesu, Teodosije je bio "*amator generis Gothorum*" - prijatelj gotskog naroda. Potrebno je istaći da Goti nisu imali ništa načelno protiv Carstva, niti su imali neku posebnu želju da stvore posebnu samostalnu i nezavisnu svoju državu na teritoriju rimskog svijeta. Oni su prije svega željeli da se uklope u postojeći sistem, a ambicije njihovih vođa su bile vezane za napredovanje u hijerarhiji rimske vojske. Kao metodu da to postignu, nekada su izazivali probleme i nerede kako bi ucjenjivali Konstantinopolis i Milano.

Na lokalitetu *Aquae* (sarajevsko naselje Lužani - Ilidža) posljednji do danas pronađeni novci pripadaju Valentinijanu I. i Valensu, što bi možda ukazivalo da je ovaj grad bio osvojen i razoren u ovom periodu nakon bitke kod Hadrianopolisa.

Teodosije I. i promocija nikejskog kršćanstva na istoku, obračun sa klasičnim i „paganskim” tradicijama

Sa početkom devete decenije IV. st. n. e., odnosno sa stupanjem na vlast Teodosija I., koji je bio nikejac po religijskom opredjeljenju započinje i konačni rasplet vjerskih i dogmatskim turbulencija u IV. st. n. e. Te prve godine pretposljednje decenije IV. st. n. e. će tako predestinirati religijsko - dogmatsku sliku koja se više – manje održala do danas. Za razliku od zapada, na istoku je kršćanstvo bilo bolje utemeljeno te sa boljom crkvenom organizacijom. Uostalom i istočna prijestolnica je bila i utemeljena kao kršćanski grad, dok je Grad Rim još uvijek pokazivao značajnu opoziciju kršćanstvu, pokušavajući zaštititi klasične i „paganske” tradicije.

Od svih ranijih rimskih careva, Teodosije I. se najviše bavio religijskim pitanjima, a nesumnjivo je bio uvjereni vjernik u nikejsko učenje.

Teodosije I. je na samom početku svoje vladavine na istoku bio relativno tolerantan prema „paganima”. Tako je znao i imenovati istaknute „pagane” na značajne državne pozicije. Ovo su bili čisto taktički potezi, u vrijeme kada je utvrđivao pozicije vlasti na istoku, u okolnostima rata sa Gotima.

Međutim, njegova prividna tolerancija je završena samo nakon par godina. Teodosije I. je 27. II. 380. god. n. e. zajedno sa Gracijanom i Valentinijanom II. objavio „Solunski edikt”, po kojem svi njihovi podanici moraju ispovijedati vjeru episkopa Rima i Aleksandrije, tj. nikejsku, katoličko – ortodoksnu varijantu. Teodosije je 26. XI. 380. god. n. e., samo dva dana nakon ulaska u Konstantinopolis istjerao Demofila, nenikejskog biskupa. Umjesto njega je na samom početku rada konstantinopoljskog sinoda iz 381. god. n. e. imenovan za novog biskupa istočne prijestolnice sv. Gregorije Nazijanski, koji je pripadao tzv. „kapadokijskoj“ grupi (uz njega su bili i sv. Bazilije i sv. Gregorije Niški) koja je vrlo odlučno zastupala nikejsko učenje. Nakon jednog kratkog perioda, Gregorije se povukao, a novi biskup Konstantinopolisa je postao do tada svjetovnjak i državni službenik Nektarije. Postavljanje Nektarija je bilo udovoljavanje želji Teodosija I. Za vrijeme jedne teške bolesti Teodosije I. je bio kršten od biskupa Aholija iz Soluna.

Udar na „pagane” je bio još odlučniji, sa jasnom namjerom da se klasično – „paganska” tradicija zatre. Već 381. god. n. e. Teodosije I. je obnovio Konstantinovu zabranu žrtvovanja. Pod prijetnjom smrti zabranjeni su haruspici, a neprovođenje ovog zakona od strane magistrata je isto proglašeno krivičnim djelom. Ipak je zbog pojave Maksima Magnusa i njegovog preuzimanja kontrole nad galskom prefekturom, konačni udar na „pagane“ odložen na nekoliko godina.

Drugi ekumenski / prvi konstantinopoljski sinod 381. god. n. e.

Teodosije I. je u maju 381. god. n. e. sazvao novi ekumenski sinod i to u Konstantinopolisu, kako bi se konačno pitanje šizmi i definirala dogmatska ortodoksija. I. konstantinopoljski sinod je bio i ujedno drugi ekumenski/vaseljenski sabor biskupa - predstavnika crkvi. Sam sabor je trajao od maja do jula 381. god. n. e., a održavao se u crkvi sv. Irene.

Nikejskim vjerovanjem nije bila jasno određena uloga Duha Svetoga u odnosu na Oca i Sina, pa su se javila o tome različita učenja. Među njima bili su i makedonijevci, nazvani prema konstantinopoljskom biskupu Makedoniju I., koji je nijekao božanstvo Duha Svetoga. Njegovi sljedbenici nazivali su se i pneumatomasi (»duhoborci«). Uz njih, bili su tu i sljedbenici Apolonarija iz Laodikeje, koji su u Isusu priznavali ljudsko tijelo i dušu, a božanski um. Kasnije su nazvani apolinarijevci.

Sinodom je prvo predsjedavao Timotej Aleksandrijski, zatim Meletije Antiohijski, a nakon njegove smrti Gregorije Nazijanski kao novi carigradski biskup. Nakon povlaćenja Gregorija Nazijanskog sa biskupske stolice, predsjedanje sinodom je preuzeo Nektarije, novi konstantinopoljski biskup. Zanimljivo je da sinodu nije prisustvovao nijedan zapadni

biskup, a nije bio ni pozvan rimski episkop Damaz I. Izaslanici rimskog episkopa će tek na Halkedonskom saboru iz 451. god. n. e. priznati sinod iz 381. god. n. e. kao ekumenski sabor. Sa istoka je učestvovalo u radu sinoda cc 150 biskupa.

Sabor je još jednom osudio arijanstvo, te makedonizam i apolinarizam. Usto, dodatno je pojasnio sadržaj kršćanske vjere. Ponajprije je potvrdio nikejsko vjerovanje kao istinito i ipsravno tumačenje Svetog pisma, te, radi jasnoće, proširio njegov tekst u dijelu koji govori o Duhu Svetom, čime je izravno odgovoreno na tvrdnje makedonijevaca. Tako je za Duha Svetog sada rečeno da je: »Gospodin i životvorac, koji izlazi od Oca, koji se s Ocem i Sinom skupa časti i zajedno slavi.« Premda nije upotrebljena grčka riječ „ousia” (bitak), ipak iz ovoga jasno proizlazi da su saborski oci vjerovali u istobitnost Oca, Sina i Duha Svetoga. U vezi sa tumačenjem o Duhu Svetomu, sinod je u potpunosti usvojio teološko tumačenje trojice kapadokijskih otaca o „Presvetom Trojstvu”, to jest o jednom Bogu u tri osobe (grč. „hipostasis”). Ovo učenje objavio je i Teodosije I. u dekretu kojim objavljuje da učenje o „Trojstvu” postaje državna religija, a svi su podanici bezpogovorno dužni uz nju pristati. Uz navedene doneseni su još neki kanoni, kao što je zabrana vršenja biskupske vlasti izvan granica vlastite dijeceze. Pored toga je odlučeno da konstantinopoljski patrijarh/episkop ima mjesto po časti odmah iza biskupa „starog Rima”.

O uzavreloj teološkoj raspravi koja se vodila ne samo na sinodu, nego i na ulicama Konstantinopolisa svoje viđenje je dao i sam Gregorije Nazijanski. Po njemu je grad pun svjetine koja po trgovima, pijacama i raskrišćima govori samo o neshvatljivim stvarima. Ako se uđe u prodavnicu i pita koliko nešto košta, prodavač održi predavanje o Sinu rođenom ili nerođenom od Oca. Ako se raspituje za cijenu hlkeba, pekar odgovara da je Otac nesumnjivo veći od Sina. Ako se zatim ode u kupatilo, tamošnji službenik pokušava da dokže kako je sin sigurno stvoren iz ničega.

Prvi konstantinopoljski sinod konačno je zatvorio glavna teološka pitanja o „Trojstvu”. Na sljedećim će se saborima rješavati kristološka pitanja. To će dovesti i do prvih većih raskola koji će ostati sve do danas. Organizacijski, značajna je saborska odluka o počasnom mjestu konstantinopoljskog patrijarha neposredno nakon rimskog pape. Time je ozbiljno smanjen ugled aleksandrijskog i antiohijskog patrijarhata, a kasnije će dovesti do sve većih netrpeljivosti između Konstantinopolisa i Rima, te u konačnici do Velikog raskola 1054. god.

Uvođenje nikejskog kreda vjere ili ortodoksnog katolicizma je imalo i neku svoju podlogu i u političkom interesu. Ako su po trinitarizmu bog, sveti duh i Isus trodjelnosti jednoga, pa je Isus bio zastupnik te božanske trodjelnosti na zemlji, onda su papa i car kao nasljednici Isusa, legitimni predstavnici božanskog interesa na zemlji.

Gracijan i promocija nikejskog kršćanstva na zapadu, obračun sa klasičnim i „paganskim“ tradicijama

Gracijanova osmogodišnja vladavina predstavlja i vrlo bitno razdoblje u crkveno – kršćanskoj historiji i razvitku, posebno na zapadu. Njegova uprava je i postavila temelje za pobjedu nikejskog (katoličko - ortodoksnog) koncepta kršćanska. Do Gracijana, veći dio zapadne populacije je još uvijek bio nekristijaniziran, i održavao je stare „paganske“ i klasične tradicije. Na zapadu je vladalo i nezvanično stanje religijske tolerancije. Gracijan se nalazio pod utjecajem autorativnog, fanatičnog i netolerantnog Ambrosija (*Aurelius Ambrosius*, živio cc. 340. – 4. IV. 397. god.), nikejskog biskupa Milana. Zapadni carski dvor se tada nalazio u Milanu, i zato je razumljivo da je biskup Milana koristio blizinu kako bi ostvarivao utjecaj. I tako je Gracijan krenuo to stanje izmijeniti primjenom sile zakona i državne intervencije, i to ne samo prema „paganima“ i „klasičarima“ nego i prema drugim sve mnogobrojnim kršćanskim pravcima i sektama.

Gracijan je 382. god. n. e. prisvojio prihode „paganskih“ svećenika i vestalki, zabranio je imovinske zaostavšine sa njima kao korisnicima. Ukinute su i druge privilegije vestalki i pontifika. Konfiscirane su nekretnine kolegija „paganskih“ svećenika, koji su izgubili privilegije i imunitete. Gracijan je obznanio da se konfisciraju svi „paganski“ hramovi i svetilišta, i njihovi prihodi usmjeravaju u carski trezor. Najveći šok je izazvala njegova odluka da se uklopi oltar boginje Pobjede (*Victoria;* Νίκη) iz rimskog Senata,[3] i to uprkos protestima „paganskih“ članova Senata (kojih je bio značajan broj, ako ne i veći dio sastava Senata).

Senatori su uputili i delegaciju Gracijanu sa apelom da se zaustavi progon, da se vrati oltar Pobjede i te prava i privilegije vestalki i „paganskih“ svećeničkih kolegija. Oni su kao argument za svoje molbe, koristili činjenicu da je Gracijan još uvijek nosio titulu *pontifex maximus*. Na savjet Ambrozija, Gracijan nije uopće primio u audijenciju delegaciju Senata. Po uticajem Ambrozija, toga stvarnog tvorca zapadnog kršćanstva, Gracijan se i odrekao titule i insignija *pontifex maximusa*, kao nedostojne za katolika – ortodoksa. Ironijom sudbine, car za vrijeme čije vladavine je suzbijeno „paganstvo“ na zapadu i donio pobjedu nikejskom (katoličko - ortodoksno) kršćanstvu, je nakon svoje smrti ipak bio deificiran i tako „ušao“ u rimski „paganski“ panteon.

[3] Uklonjen je oltar, ali ne i zlatna statua boginje Pobjede koja se isto tamo nalazila. Statua je moguće uklonjena 408. god. p. n. e. sa zakonom protiv „paganskih“ statua.

Mozaik sa slikom sv. Ambrozija. Nalazi se u crkvi St. Ambrogio u Milanu. Ambrozije je bio i plodan pisac i iza sebe je ostavio prilično značajnu pisanu zaostavštinu, uglavnom crkvenog i kršćanskog sadržaja. Njegova djela obrađivala su razne vjerska pitanja: on je tumačio kanonske knjige, sastavljao pouke, pisao dogmatska djela.

Nakon bitke kod Akcija 31. god. p. n. e. August je dao na oltar boginje Pobjede u *Curia Iulia* gdje je zasjedao Senat postaviti statuu boginje Pobjede (djelo za sada nepoznatog grčkog umjetnika), koja je bila u III. st. p. n. e. zaplijenjena u Tarentumu. Oltar je prvi put iz senatske kurije uklonjen 357. god. n. e. po naredbi dominusa Konstancija II., da bi ga dao povratiti dominus Julijan Apostata. Nakon Gracijanove smrti Kvint Aurelije Simah (*Quintus Aurelius Symmachus*), senator i prefekt Rima je 384. godine n. e. pisao Valentinijanu II., zahtijevajući povratak oltara. To je opet naišlo na strogo protivljenje Ambrozija, i zahtjev je odbijen.

Odbijene su i druge nove peticije. Po biografiji sv. Ambrozija koju je napisao Paulin iz Milana, oltar je kratkotrajno vraćen za vrijeme uzurpacije Eugenija. Nakon toga, vrela više ne daju nikakvu informaciju o sudbini oltara.

Kvinarij iz vremena Augusta, sa prikazom boginje Pobjede,
koji odgovara verziji opisa oltara Pobjede od strane
Prudencija u njegovom djelu *Libri contra Symmachum*.

Pobuna Magnusa Maksima i smrt Gracijana

Za razliku od prvih godina svoje vladavine, kada je pokazivao značajnu energiju i poduzetnost, zadnjih godina života Gracijan je postao lijen, prepuštao se užicima i zabavi. Uprava je u potpunosti pala u ruke Medobauda i sv. Ambrozija, nikejskog biskupa Milana.

Sam Gracijan se okružio tjelohraniteljima Alanima, pa se čak i pojavljivao u javnosti obučen u „skitsku" odjeću. To mu je smanjivalo ugled kod javnosti i vojske. To je iskoristio istaknuti i sposobni vojskovođa Magnus Maksim/*Magnus Maximus* i pobunio je britansku armiju, i ubrzo je prešao u Galiju. Gracijan se tada nalazio u Parizu i suočio se sa dezertiranjem svojih trupa. Tako ostavljen, Gracijan se povukao u Lion. Međutim, uskoro je izručen Andragatiju (*Andragathius*) i likvidiran 25. VIII. 383. god. n. e.

ZAJEDNIČKA VLADAVINA TEODOSIJA I. I VALENTINIJANA II.

383. – 392. god. n. e.

Valentinijan II. (371. – 15. V. 392. god. n. e.), mlađi sin Valentinijana I., samostalno vladao na zapadu od 25. VIII. 383. do 15. V. 392. god. n. e. Po rođenju se zvao *Flavius Valentinianus,* a vladarsko ime mu je bilo *Flavius Valentinianus Augustus*.

Nastavak uzurpacije Magnusa Maksima na zapadu

Teodosije I. kao istočni dominus se odlučio suprotstaviti Magnusu i zaštiti interese Valentinijana II. koji je tada imao samo 12 godina. Teodosijev zapovjednik Falvije Bauto (*Flavius Bauto*) je poslan sa značajnim vojnim odredom u Italiju kako bi se suprotstavili Magnusovim trupama.

I Flavije Bauto je bio franačkog porijekla. Njegov sin je možda bio Arbogast/*Arbogastes,* a kćerka Elija Eudoksija / *Aelia Eudoxia*. Bauto se neuspješno suprotstavio Ambroziju kada je ovaj odlučio da se ukloni oltar Pobjede iz senatske kurije.

Uslijedili su i pregovori, i sa medijacijom Ambrozija, pa je postignut dogovor između na jednoj strani Teodosija I. i Valentinijana i Magnusa na drugoj, po kojem je Maksim priznat kao august na zapadu. Magnus je svoju prijestolnicu ustanovio u Trieru, a efektivno je vladao sa Britanijom, germanskom granicom, Galijom. Valentinijanu II. je ostavljena Italija, zapadni Ilirik, Hispanija i sjeverna Afrika. Magnus je postao ubrzo dosta popularan, pa je Kvint Aurelije Simah sastavio i panegirik u počasti njegovim vrlinama. Međutim, on je bio i poznat kao progonitelj heretika, tj. onih koji su zastupali kršćanske stavove različite od katoličko – ortodoksne forme. Po njegovoj naredbi su pogubljeni Priscilijan i šest njegovih simpatizera, čije su propovijedi i učenja drugi kršćanski i crkveni prvaci ocijenili heretičkim.

Priscilijanstvo ili priscilijanizam je naziv za kršćansku doktrinu koja se u IV. st. n. e. razvila u Hispaniji, dobivši ime po njenom osnivaču Priscilijanu, biskupu od Avile. Temeljilo se na dualističkom učenju koje je korijene imalo u gnostičkim i maniheističkim piscima s Bliskog Istoka, posebno u učenju Marka (porijeklom iz egipatskog grada Memfisa). I po ovoj doktrini u ljudskim dušama se vodila stalna borba između duhovnog Kraljevstva svjetla i materijalnog Kraljevstva tame. Put prema pobjedi Svjetla je vodio kroz strogu askezu; stavivši vlastitu doktrinu ispred Biblije, priscilijanci su također odbacili starozavjetnu Knjigu Postanka. Iako je Priscilijan zbog svojih stavova navukao

neprijateljstvo etablirane Crkve i 380. god. n. e. postao prva osoba koja je pogubljena kao kršćanski heretik, njegovo učenje se očuvalo i imalo bitan uticaj na duhovni život Iberijskog poluotoka u sljedećih nekoliko stoljeća. Njegovom iskorjenjivanju su se tako posvetili i sv. Augustin i papa Lav I Veliki. Međutim, tek je sinod u Bragi 563. godine n. e. doveo do konačnog iskorjenjivanja priscilijanaca. Neki od priscilijanskih spisa, koji se pripisuju samom Priscilijanu, a za koje se smatralo da su izgubljeni, su pronađeni 1885. godine.

Novčić sa portretom Magnusa Maksima na aversu.

Međutim, sa druge strane Magnus je ediktom iz 387. ili 388. god. n. e. osudio kršćane iz Grada zato što su zapalili jevrejsku sinagogu. Taj edikt je opet osudio sv. Ambrozije, objasnivši svome stadu vjernika da „je car postao Jevrej“. Mir između Magnusa i Valentinijana II. nije dugo trajao. Magnusove trupe su 387. god. n. e. prisilile Valentinijana II. da napusti Milan i pobjegne Teodosiju II. Istočnorimski dominus je pokrenuo istočnorimske trupe i svoje zapovjednike Rikomera, Rikomerovog nećaka Arbogasta, Promota i Timasija. Do bitke u ljeto 388. god. n. e. je došlo na rijeci Savi, nedaleko od Siska. Magnusova armija je poražena, a poginuo je Andragatije (ubica Gracijana). Kod Ptuja je poginuo Marcelin, brat Magnusa Maksima. Sam Maksim se predao u Akvileji, gdje je i pogubljen. Senat je donio odluku da se proglasi *damnatio memoriae* na Magnusa. Arbogast je dao u Trieru ubiti Flavija Viktora, sina Magnusa. Majka i najmanje dvije kćerke Magnusa Maksima su pošteđeni. Preko one kćerke koja se udala za Enodija, prokonzula Afrike, Magnus je imao značajne potomke od kojih su neki bili i kratkotrajni

zapadnorimski carevi. Magnus je značajno lice koje se javlja u velškim kronikama, tradiciji i mitologije. Njemu se i pripisuje da je iz Britanije odvukao najveći dio trupa i da je tako Britaniju praktično ostavio njenom lokalnom stanovništvu.

Građanski rat i odsustvo dijela trupa iz zapadnih provincija je iskoristio franački vođa Markomer koji je napao sjever perfekture Galije.

Smrt Magnusa Maksima ima veliko simboličko značenje za Zapadnorimsko carstvo. Nakon njega, nijedan značajniji zapadnorimski car neće ići sjeverno od Liona. Trebati će čekati 412 godina da respektabilna i autoritativna osoba sa titulom rimskog cara se pojavi na obalama Rajne.

Valentinijan II. na zapadu

Valentijanova majka Justina je bila arijanska, tako da je sukob sa milanskim biskupom Ambrozijem bio neminovan. Tako je Ambrozije, podržan od većeg dijela milanskog stanovništva, odbio da preda Portijansku baziliku arijanskim vojnicima, što je bio carski zahtjev. Ambrozije je cijelo vrijeme zauzimao otvoreni i aktivno oporbeni stav prema arijanskim pretenzijama Justine i Valentinijana II. Sam mladi vladar nije bio vjerski zagrižena osoba i izgleda da je nastojao održavati kakvu-takvu toleranciju i to u uvjetima aktivnog protivljenja Ambrozija prema sve što bi išlo na poštivanje drugačijeg. Tako je pokušavao i da obuzda pljačkanje “paganskih” hramova. Ipak je morao na kraju, pod pritiskom Ambrozija, odbiti peticiju rimskih senatora o povratku oltara Pobjede.

Kada je Magnus Maksim ponovo upao u Italiju, Valentinijan II. i Justina su pobjegli u Solun. Kako bi se utvrdila veza sa Teodosijem, Gala (sestra Valentinijana II.) se udala za Teodosija I.

Teodosije I. i Gala su imali dvoje djece i to Gracijana, koji je umo 388. god. n. e. i Eliju Galu Placidiju (*Aelia Galla Placidia*, živjela 392. – 450. god. n. e.). Gala Placidija će postati nezaobilazni faktor u historiji Zapadnog carstva u prvoj polovici V. st. n. e., i posljednja žena koja je aktivno učestvovala u politici Zapadnog carstva.

Nakon što je Magnus pobijeđen Valentinijan se vratio na zapad, ali svoj dvor nije ponovo postavio u Milanu nego u galskom gradu Viene. Tako je Valentinijan II. oficijelno trebao upravljati samo u galskoj prefekturi. U međuvremenu je umrla Justina, a boravkom u Viene Valentinijan II. se udaljio od močnog Ambrozija. U Milanu je ostao Teodosije I. sve do 391. god. n. e., a osobno je imenovao niz upravnih dužnosnika za zapadni dio I. rimskog svijeta. Teodosije I. je imenovao Franka Arbogasta za *magister militum* za

zapadne provincije. Arbogast je imao golem utjecaj i na upravu na zapadu (odnosno u galskoj prefekturi) i na Valentinijana II. Toliku je moć imao Arbogast da je dao pogubiti (zbog primanja mita) Harmonija, prijatelja samoga Valentinijana II. i u tu u prisustvu samoga zapadnog augusta.

Missorium Teodosija I. je veliki ceremonijalni srebrni tanjir, koji je najvjerojatnije napravljen 388. god. n. e. u Konstantinopolisu, prilikom proslave desetogodišnjice (*decennalia*) dolaska na vlast Teodosija I. Danas se nalazi u Real Academia de la Historija u Madridu. Na tanjiru su pored Teodosija I., prikazani i Valentinijan II., Arkadije i Honorije, kao i carska tjelesna, germanska straža. Na samom dnu, zanimljivo za jednog izrazito kršćanskog cara, se nalazi prikaza boginje Zemlje u ležećem položaju. Inače na prikazima se mogu jasno uočiti umjetničke tradicije svojstvene klasično – „paganskom” dobu.

Teodosijev obelisk

Ovaj obelisk je ustvari obelisk faraona Tutmosa III. iz Karnaka na kojem on ovjekovječava svoje pobjede na rijeci Eufratu cc 1450. god. p. n. e. Njega je Konstancije II. namjeravao da donese u Konstantinopolis 357. god. n. e., kako bi uveličao dvadesetogodišnjicu dolaska na vlast. U jesen te godine je drugi obelisk prenesen u spinu *Circus Maximusa* u Rimu, i danas se naziva Lateranski obelisk. Međutim, ona prvi konstantinopoljski obelisk je ustvari ostao u Aleksandriji sve do 390. godine. n. e., kada je po nalogu Teodosija I. konačno donesen u Konstantinopolis i postavljen u konstantinopoljskom hipodromu.

Na mramornom pijedestalu obeliska se nalaze četiri bas reljefa izrađena u vrijeme njegovog podizanja na hipodromu.

Reljef na južnoj strani pijedestala: dominus Teodosije i njegov dvor.

Reljef na južnoj strani pijedestala: konjičke utrke.

Reljef na zapadnoj strani pijedestala: potčinjavanje “barbara” ispred Teodosija I. i njegovih sinova.

Reljef sa sjeverne strane: Teodosije I. i njegov dvor.

Reljef sa sjeverne strane: prenošenje obeliska.

Forum Tauri u Konstantinopolisu je preimenovan i nanovo dekoriran kao Teodosijev forum, uključujući i stub i slavoluk u njegovu čast.

Solunski pokolj 390. god. n. e.

U aprilu 390. god. n. e. magister militum za istočni Ilirik je bio Buterik/*Butheric*, inače gotskog porijekla. On je tada dao uhapsiti jednog veoma popularnog takmičara u trkama konjskih kola, koji je pokušao silovati jednog dječaka koji je bio peharnik samoga Buterika. Ubrzo se okupila solunska masa i zahtijevala je oslobađanje kočijaša, što je Buterik odbio. Ubrzo je došlo do pobune u kojoj su smrtno stradali i Buterik i još nekoliko drugih državnih dužnosnika.

Kada je vijest o buni došla do Teodosija I. (koji se tada nalazio u Milanu), on je pobjesnio i odlučio poduzeti brutalnu osvetu. Poslane trupe u Solun, su sa ovim gradom postupile kao da je riječ o neprijateljskom gradu. Crkveni historičar Teodoret navodi da je pogubljeno oko 7.000 stanovnika Soluna. Tom prilikom su pobijeni mnogi nevini stanovnici Soluna. Navodno se Teodosije I. bio predomislio, pa je poslao drugo izaslanika da otkaže prethodnu naredbu, ali bilo je to i suviše kasno.

Na vijest o pokolju, Ambrozije je napustio Milano i odbio je da vodi misu u prisustvu Teodosija I., sve dok se ovaj ne pokaje. Po Teodoretu, kada je dominus pokušao da uđe u milansku baziliku, biskup ga je zaustavio. Teodosije I. se tada mogao samo vratiti u svoju palatu. Ambrozije je čak prijetio ekskomunikacijom, a rekao je Teodosiju I. da imitira Davida u njegovom pokajanju, kao što ga je imitirao u njegovoj krivici. Teodosije I. je zbog toga bio duboko potišten (ako je vjerovati crkvenim historičarima) i tek nakon što je iskazao iskreno kajanje mu je Ambrozije oprostio nakon osam mjeseci i dopustio pristup euharistiji. Ovo je bila prva velika pobjeda crkve, te tek rađajuće institucije, nad državom. Ovo je bio prvi put da je crkva ustala protiv cara, a u narednim mediavelnim stoljećima, odnos crkve i države će postati jedno od glavnih pitanja i sukoba i prožimanja.

Ambrozije je tada ostvario i veliki uspjeh crkve u borbi protiv „paganstva" na zapadu. Valentinijan II., koji je tada bio obična Teodosijeva marioneta, je pod utjecajem Ambrozija je izdao zakon kojim su se ne samo zabranjivala „paganska" žrtvovanja, nego se zabranjivalo i posjećivanje hramova. Ubrzo je donesen još jedan zakon po kojem su se zatvarali svi „paganski" hramovi, što je praktično značilo stavljanje van zakona „paganstva". Ovi zakoni su izazvali turbulencije u zapadnim provincijama.

Previranja među Gotima na istočnom Balkanu

Nakon dogovora iz 382. god. n. e. Gotima je dozvoljeno da žive kao federati na istočnorimskom teritoriju prema ušću Dunava. Ubrzo su se među tim Gotima razvile dvije frakcije. Prvo je predvodio Eriulf i ona je zastupala interese arijansko – kršćanske većine, i bila je protiv asimiliranja Gota u tadašnju rimsku kulturu. Druga frakcija je bila sklona asimilaciji i nju je predvodio Fravita, koji je bio „paganin". Fravita i Eriulf su 391. god. n. e. zajedno večerali sa Teodosijem I. u Konstantinopolisu. Tom prilikom su se toliko posvađali da je Fravita ubio Eriulfa. Kako je vrijeme odmicalo, podrška koju je Fravita uživao među Gotima je počela opadati, ali je proporcionalno tome jačala njegova pozicija na konstantinopoljskom dvoru. Kasnije je dobio i čin magister militum i ostao je do kraja odan Istočnom Carstvu. Fravita je zbog svoga „paganstva" hvaljen od Eunapija i Zosima koji je naveo da je on očistio istok od Kilikije do Palestine od razbojničkih družina.

Smrt Valentinijana II.

Kako je vrijeme prolazilo neminovan je bio sukob Valentinijana i Arbogasta koji je dobio još veće značenje i autoritet kada je ponio naslov *magister militum in praesenti*. Valentinijan II. je tajno tražio pomoć od Ambrozija (tražeći i ortodoksno - katoličko krštenje) i Teodosija I. Glavni povod za konačni sukob je bila zabrana Valentinijanu II. da vodi galske trupe u Italiju kako bi se suprotstavile prijetnji „barbara". Na to je Valentinijan II. razvlastio Arbogasta, ali je ovaj ignorirao odluku zapadnog dominusa. Ubrzo je 15. V. 392. godine n. e. Valentinijan II. nađen mrtav i to obješen u svojoj rezidenciji u Vieni. Arbogast je iznio tvrdnju da je Valentinijan II. izvršio samoubistvo. Po Zosimu, Filostorgiju, Sokratu Skolastiku i Oroziju Arbogast je bio odgovoran za smrt zapadnog dominusa, međutim druga vrela su podijeljana po pitanju kako se desilo vješanje Valentinijana II. Tijelo je preneseno i sahranjeno u Milanu.

Valentinijan II. je bio uvod za ono što će se dešavati u rimskom svijetu od samoga kraja IV. st. n. e. pa u toku prve polovine V. st. n. e., a to je formalna vladavina dječaka i mladića careva, pod tutorstvom snažnih i utjecajnih vojnih zapovjednika i civilnih dužnosnika.

Eugenije na zapadu

U prvo vrijeme Arbogast je priznao Teodosijevog sina Arkadija za dominusa na zapadu. Pošto više mjeseca nije imao nikakvu komunikaciju sa Teodosijem I., Arbogast je u augustu 392. god. n. e. proglasio Eugenija (nastavnika gramatike i retorike, te *magister scrinii*) kao zapadnog dominusa i to za područje prefekture Galije. Čim je čuo za smrt Valentinijana II., Teodosije I. je za prefekta italijansko – ilirsko – afričke prefekture imenovao Apodemija, zamjenivši Virija Nikomaha Flavijana (*Virius Nicomachus Flavianus*) koji je bio poznat kao pobornik „paganskih" i klasičnih tradicija.

Arbogast je 393. god. n. e. poveo i ofanzivne operacije na rajnskoj granici protiv svojih franačkih sunarodnika i njihovih vođa Suna i Markomera. Arbogast je u ovim operacijama bio vrlo uspješan. Ova kampanja je bila i posljednji put da je rimska vojska držala okupiranim dijelove istočne obale Rajne. Po mirovnom sporazumu Franci su morali snabdjevati zapadnorimsku vojsku sa regrutima. Uskoro su Eugenije i Arbogast postavili svoje pravo i na italijansku prefekturu, a za novog prefekta ove druge zapadne prefekture su postavili Nikomaha Flavijana, koji im se pridužio. Isti taj Nikomah je postavljan za konzula za 394. god. n. e., iako je taj konzulat priznat samo na teritoriju kojim je Eugenije vladao. Nikomahov istoimeni sin je postavljen za prefekta Rima, dok je za novog prefekta *annonae* postavljen Numerije Projekt/*Numerius Proiectus*. Eugenije i Arbogast su ustvari smijenile ključne teodosijevske ljude na zapadnim pozicijama i umjesto njih postavljali pripadnike rimskog Senata.

Iako su obojica bili kršćani, za vrijeme Eugenija i Arbogasta je započela „paganska" restauracija. Tako su mnogi „paganski" hramovi (kao npr. hram Venere u Rimu) zatvoreni za Gracijana i Valentinijana II., ponovo otvoreni. Ustvari upravo je činjenica da su Nikomah Flavijan i neki drugi istaknuti „pagani" postavljeni na ključne pozicije u dvije zapadne prefekture je doprinijelo toj kratkotrajnoj restauraciji „paganstva". Upravo su dekreti Nikomaha, izdavani bez protivljenja Eugenija, vodili ka obnavljanju starih tradicija. To je još više udaljavalo Arbogasta i Eugenija od Teodosija I. i Ambrozija koji je napustio Milano, kada se tamo smjestio Eugenijev dvor. Teodosijanska propaganda i kršćanski izvori su borbu između Teodosija I. i Eugenija voljeli da prikažu kao borbu kršćanstva protiv „paganstva", što je definitivno pretjerano u odnosu na stvarno stanje.

Nikomah Flavijan je pripadao jednom „pagansko" – klasičarskom kružoku, u koji su bili uključeni i Vetije Agorije Pretekstat / *Vettius Agorius Praetextatus* i Kvint Aurelije Simah. Zahvaljujući radu familija *Nicomachi* i *Symmachi* sačuvana su više – manje djela nekoliko klasičarskih pisaca, između ostalih i Livija, Marcijala i Apuleja. Pretekst, Simah i Nikomah su i glavni karakteri posljednjeg značajnijeg klasičarskog djela *Saturnalia* od Makrobija Ambrozija Teodosija. Nikomah Flavijan je bio i historičar, ali je njegovo

djelo Anali izgubljeno. Možda je riječ o nastavku Tacitovih Anala. On je i preveo na latinski i djelo “Život Apolonija iz Tiane” od Filostrata.

Diftih Nikomaha i Simaha.

Ubrzo je u januaru 393. god. n. e. Teodosije podigao svoga drugog sina Honorija na rang augusta za zapad, što je bilo direktno usmjereno na poziciju Eugenija.

Stariji sin Arkadije je uzdignut na rang augusta za istok, nakon Gracijanove smrti. Bilo je jasno da je Teodosije I. počeo državne stvari tretirati i kao familijsko pitanje.

Arbogast i Eugenije su više puta pokušavali da kontaktiraju Teodosija I., kako bi dobili oficijelno priznanje. Međutim, ti njihovi pozivi su dolazili samo do Flavija Rufina, moćnog pretorijanskog prefekta Istoka. Rufin, inače galskog porijekla, bio je glavni čovjek od povjerenja Teodosija I., i jedan od najvećih dvorskih spletkara u tadašnjem rimskom svijetu. Na zaoštravanje odnosa je uticala i Gala, druga supruga Teodosija I., koja je smatrala da je njen brat nasilno umoren. Teodosije je odlučio da povede rat protiv Eugenija, Arbogasta i Nikomaha na zapadu, i to koristeći i gotske federate koje je predvodio Alarik te kontingente Huna i Alana. Teodosije I. je želio pokazati sukob sa zapadnim prvacima kao sveti rat, maltene kao neku vrstu protokrstaškog rata.

Novčić sa portretom Eugenija na aversu i prikazom boginje Rome koja drži u desnoj ruci boginju Pobjede na globusu i u lijevoj koplje. Kovnica iz Triera.

Bitka kod rijeke *Frigidus*

Istočnorimska vojska se uspjela obnoviti i reorganizirati nakon katastrofe kod Hadrianopolisa. Za to su bili zaslužni i Teodosijevi zapovjednici Flavije Stilihon / *Flavius Stilicho* i Timasije / *Flavius Timasius*.

Stilihon je bio jedna od najznačajnijih osoba u periodu kada se rimski svijeta kretao prema kraju svoga postojanja. On je bio sin rimskog vojnika koji je bio vandalskog porijekla. I pored takvog porijekla Stilihon je bio po svome identitetu pravi Rimljanin i sljedbenik nikejskog ortodoksno – katoličkog doktrine a ne arijanske kojoj su pipadali Vandali. Stilihon je nastavio očev zanat, samo je napredovao znatno više i to najviše u službi Teodosija I. On nije obavljao samo vojne poslove, nego se nalazio i u diplomatskim misijama. Nakon povratka iz diplomatske misije u Iranu, koju je obavio sa dosta uspjeha, Stilihon je unaprijeđen u *comes stabuli*, a zatim i u čin *magister militum*. Sam Stilihon se sa Teodosijevkom dinastijom vezao i brakom, pa je oženio Serenu, pripadnicu te dinastije. Sudeći po Klaudijanovoj poemi u počast Sereni i Zosimu, njen otac je bio Honorije, brat Teodosija I. Sa Serenom je imao sina Euherija (*Eucherius*) i dvije kćerke Mariju i Termantiju (*Thermatia*).

U isto vrijeme Teodosije I. je poslao eunuha Eutropija da potraži savjet od jednog starog kršćanskog monaha iz egipatskog grada Likopolisa. Prema Klaudijanu i Sozomenu, stari monah je prorekao Teodosijevu pobjedu, ali uz teške gubitke. Istočnorimska armija je krenula u pohod na zapad u maju 394. god. n. e. Teodosije I. je lično predvodio armiju koja

se sastojala od oko 20 - 30.000 istočnorimskih vojnika i preko 20.000 Gota u svojstvu federata. Od zapovjednika Teodosijeve armije koji su učestvovali u ovoj kampanji potrebno je izdvojiti Stilihona i Timasija, Bakurija Hiberija (*Bacurios Hiberios*) i Alarika (*Alaric*) ispred Gota. Značajan komandant u ovoj bitci je bio i Gainas, istočnorimski visoki časnik gotskog porijekla.

Alarik je rođen cc 370. god. n. e. na otoku Peuke na ušću Dunava u Crno more, i pripadao je dinastiji Balta. Alarik je u vrijeme najezde Huna vjerojatno kao dijete prešao Dunav.

Zapadnorimska vojska se sastojala uglavnom od galskih i franačkih vojnika. Teodosijeve trupe su napredovale bez skoro ikakvo otpora, jer je Arbogast odlučio da brani samo Italiju, pa je čak ostavio nebranjenim i alpske prolaze. Tako je Teodosijeva vojska uspjela da prodre sve do doline rijeke *Frigidus*, istočno od Akvileje. U ovom uskom planinskom području je skoncentrirana i zapadna armija, i to u blizini današnjeg slovenačkog grada Vipava.

Do bitke je došlo 5. IX. 394. god. n. e. Prije bitke Eugenije i Arbogast su postavili statuu Jupitera na bojnom polju, a prikaze Herkula stavili na armijske znakove. Ovim su željeli oponašati drevni pobjednički Rim, kada su obraćali “paganskim” bogovima za dobijanje podrške u bitci. Prvog dana su zapadnorimske trupe bile uspješnije. Teodosije I. je prvo u juriš poslao Gote, želeći možda da ih izgine što je moguće više. Gubitci prvog dana su bili ogromni, posebno u gotskim redovima. Tada je poginuo i Bakurije. Idućeg dana, Teodosijeve trupe su ponovo napale. Ovaj put su probijene linije zapadnorimske armije, što je donijelo pobjedu istočnorimskoj vojsci. Pobjedi je posebno doprinijela činjenica da je dio zapadnih snaga (koji je trebao napasti zaleđe istočne armije) bio potkupljen i prešao je na stranu Teodosija I. Moguće je da je i vjetar zvan u tim krajevima „bora” smetao zapadnim vojnicima. Bitka je bila iznimno krvava, a najveći ceh su platiti gotski federati koji su izgubili skoro pola svoga sastava.

Eugenije je zarobljen, i malo kasnije pogubljen. Arbogast je uspio pobjeći u planine, ali je nakon nekog vremena izvršio samoubistvo na drevni rimski časni način. Nikomah Flavijan je isto izvršio samoubistvo na drevni rimski način. Sa smrću Nikomaha, umro je i stari, klasični svijet.

Nakon ove bitke je nastupilo četveromjesečno jedinstvo Rimske države, da bi se nakon toga ona zauvijek rascijepila na zapadni i istočni dio. Sa ovom bitkom se stavlja i tačka na religijske turbulencije IV. st. n. e. To je bio i posljednji nastup grada Rima i njegovih senatora kako bi zaštitili klasične i „paganske” tradicije i vrijednosti. U toku samo jedne generacije nakon bitke kod rijeke *Frigidus*, nekadašnje nepomirljive klasično – „paganske” rimske senatorske familije su prihvatile katoličko – ortodoksno kršćanstvo. Ali one time nisu izgubile moć, nego su se počele vezati za instituciju rimskog episkopata, koja se u V. st. n. e. naglo uzdigla sa značenjem i autoritet, pretendirajući na pravo vrhovne instance u svom kršćanskom univerzumu i poglavara novog duhovnog carstva.

Sa padom klasično - „paganskog" Rima, pao je i otpor kristijanizaciji na zapadu. U roku generacije – dvije cijeli zapad rimskog svijeta će biti pokršten po katoličko – ortodoksnom obrascu. Ovom pobjedom je i zaključeno koja će kršćanska sljedba postati ona vladajuća i jedina „ispravna", a arijanstvo je u kontekstu rimskog svijeta potisnuto na stranu hereze i bezvjerstva. Klasični rimski svijet je tako krajem IV. st. n. e. poražen i potčinjen od strane kršćanskog svijeta.

U bitci je zapadna armija imala velike gubitke, što će se itekako osjetiti u narednim decenijama. Sada je zapadna armija, poglavito sastavljena od Gala i Franaka, doživjela isto ono što se desilo istočnoj armiji kod Hadrianapolisa. Elitni i kvalitetni njen dio bio je zbrisan. I to se desilo u najgorem mogućem momentu, kada je hunska invazija prijetila nizu germanskih i sarmatskih zajednice, i njihov jedini put da se sklone od azijskih konjanika bilo je kretanje ka zapadu. Istočno carstvo čiji se tek manji dio nalazio u ugroženom europskom prostoru, moglo je preživjeti ako njegove europske provincije budu pregažene, ali srž Zapadnog carstva i njegov najveći dio nalazio se u Europi upravo na području gdje su se namjeravale skloniti ugrožene zajednice. Posebno je ova bitka oslabila i Franke, koji su bili prva linija odbrane na Rajni. Zapadna vojska nije imala ni vremena ni materijala da se obnovi, kao što je to učinio znatno bogatiji i naseljeniji Istok. Uz sve to, posljednji, kritični čin kristijanizacije zapada se dogodio upravo u narednim decenijama, tako da je i ta posljednja borba oslabila imuni sistem Zapadnog carstva.

Smrt Teodosija I. i konačni kraj jedinstvene Rimske države

Teodosije I. nije dugo nadživio svoju pobjedu i preminuo je 17. januara 395. god. n. e. u Milanu. Konačno je sahranjen u Konstantinopolisu 8. XI. 395. god. n. e. Nakon njegove smrti car na zapadu je postao mlađi sin Honorije, pod čiju vlast su stavljenje galska i afričko – italijansko – ilirska prefektura. Stariji sin Arkadije je dobio istok sa prefekturama istočni Ilirik i Istok. Nikada više se rimski svijet više neće ujediniti. I ta podjela iz 395. god. n. e. se prilično osjeća po posljedicama i danas.

Sa uzdizanjem mladića Arkadija i dječaka Honorija na tron samostalne vladavine, u rimskom svijetu nastupa doba slabih i nejakih vladara, dječaka i mladića kojima su rukovodili njihovi eunusi, zapovjednici, civilni dužnosnici, supruge i majke. Tako su obje rimske države imale na carskom tronu Teodosijeve sinove i unuke, koji su bili ili marionete u rukama drugih ili obični nesposobnjakovići i to u kritičnom, polustoljetnom periodu kada se rimski svijet suočio sa najvećim iskušenjima u svojoj 12stoljetnoj povijesti.

Socijalna slika rimskog svijeta u vrijeme dominata

Gledano izvana, Država u vrijeme ranoga dominata predstavlja strogo centraliziranu svemoćnu državu, sa razvijenim birokratskim aparatom, nasljednim staležima, koji snose određene državne obveze, sa strogim zakonima, koji određuju mjesto i dužnosti svakog građanina. Stanovništvo je slabo pokretljivo. *Origo* (zavičajno mjesto) vezalo je većinu stanovništva za mjesto rođenja, u kome su morali izvršavati svoje obveze. Teorijski Država je trebala biti oličenje "pravednosti", tjerajući *humiliores* da rade i snose obveze i čuvajući ih od samovolje moćnih i uglednih *honestiores*. Ali ova slika, koju dobivamo nakon pregledavanja službenih dokumenata, umnogome ne odgovara stvarnosti. Ponavljanje pojedinih zakona, pojačavanje kazni za pojedine prijestupe svjedoče o tome da zakonodavci nisu računali na potčinjavanje svojim naredbama bez pogovora. Tako, na primjer, pravni spomenici sadrže čitav niz zakona koji predviđaju stroge kazne za pripadanje sekti donatista, ali nam djela kršćanskih pisaca saopćavaju da te naredbe nisu izvršavane i da su donatisti slobodno propagirali svoje učenje.

I pored Dioklecijanovih i Konstrantinovih reformi, ekonomska situacija u rimskom svijetu nije se uspijevala u potpunosti stabilizirati. Ranija robno – novčana privreda je postupno nadopunjavana i sve većim uplivom naturalnog odnosa. Potreba za novcem je postajala sve izražajnija, pa su vlasnici veleposjeda nastojali podavanja u naturi zamijeniti novčanim. Čak je bio potreban poseban edikt iz 365. god. n. e., koji je zabranio posjednicama da od kolona zahtijevaju novac umjesto "zemaljskih plodova". Zbog ograničavanja kretanja stanovništva, dolazilo je i do pojave autarkičnosti, što je imalo negativan efekat na trgovačku aktivnost. I dok gradovi kao urbana središta postupno po svome društveno – ekonomskom značenju slabe, istovremeno je porasla uloga velikog posjeda, na kojem se proizvodilo gotovo sve što je bilo potrebno. Tako je zemlja zajedno sa ljudstvom koje se na njoj nalazi, i ranije na velikoj vrijednosti, dobila još veću vrijednost. Kako se razvijao dominat, tako je zemljišni veleposjed dostizao nečuvene razmjere. Ubjedljivo najveći dio zemljišnih posjeda se nalazio ili u vlasništvu Države, tj. dominusa, ili u vlasništvu predstavnika senatorskog reda i visokih birokratskih činovnika i vojnih zapovjednika.

Izgubivši političku vlast i u potpunosti oviseći od careve milosti, rimski (kasnije i konstantinopoljski) senatori su ipak igrali ogromnu ulogu u socijalnom životu Carstva. Rimski senatorski stalež se sastojao od članova senatorskih obitelji koje su se sačuvale još od vremena principata, nadalje, od onih koji su se istakli u građanskim ratovima III. st. n. e., i od onih kojima su senatorsko zvanje podarili carevi IV. st. n. e. O raspoloženju tog sloja stanovništva može se suditi na osnovu djela nekih pisaca IV. i V. st. (Simaha, Sidonija Apolinarija i dr.). Kod rimskih senatora se još zadržao dubok pijetet prema slavnoj prošlosti Rima, ali se on izražavao jedino u tome što su oni svoje porijeklo vezivali za ovu ili onu uglednu rimsku obitelj. Istovremeno, i na rimskoj, a posebice na konstantinopoljskoj

senatorskoj aristokratiji je ležao i pečat servilnosti. Senatori su se borili za carevu milost, nastojali su zauzeti ovaj ili onaj položaj, da bi imali zvučnu titulu. Iz tih pobuda neku su čak prelazili na stranu uzurpatorâ. Mnogi su senatori više voljeli živjeti po vilama. Prodori “barbara“, ustanci bagauda, i želja za jačom kontrolom svojih autarkičnih gazdinstava primorali su ih na podizanje utvrđenja i gradnju zidina oko svojih vila. Beskrajno širenje posjeda predstavljalo je jedan od njihovih životnih ciljeva. Amijan Marcelin kaže za senatora Petronija Proba da je imao posjede gotovo u svim područjima rimskog svijeta. Pisac Simah imao je kuću u Kapui, tri kuće u Rimu, tri vile u okolini Rima, dvanaest vila u raznim područjima Italije, zemlju na Siciliji i u Mauretaniji. U biografiji svete Melanije, koja je pripadala senatorskom rodu, stoji da je prije odlaska u samostan posjedovala, zajedno sa svojim mužem, latifundije na Siciliji, u Galiji, Španjolskoj, Britaniji, prokonzulskoj Africi, Numidiji, Mauritaniji i drugim provincijama (*procul in reliquis regionibus* – primjećuje biograf). Na dimenzije tih posjeda ukazuje već i ta činjenica što su Melanijini posjedi blizu afričkog grada Taraste, po svom pučanstvu i površini bili veći od samog grada. Ti posjedi prelazili su u naslijeđe, rasli kao posljedica unosnih brakova, oni su kupovani, dobivani od cara, vrlo često nasilno osvajani i, najzad, kupovani od njihovih prijašnjih vlasnika. Magnati kasnog Carstva imali su oružane odrede takozvanih bukcelarija. Senatori su se rijetko pojavljivali u gradovima. Oni su u njih dolazili za vrijeme blagdana, praćeni ukućanima, da bi nazočili svečanom bogoslužju, izboru biskupa itd.

Starinska rimska ustanova – patronat ili patrocinij, dobila je u ovo doba drukčije značenje. Pod patrocinij (pokroviteljstvo) moćnih ljudi stavljali su se oni koje su ugnjetavali činovnici, gradske vlasti i utjecajni posjednici. Srednji i sitni posjednici, pa čak i čitava sela, vrlo često su predavali magnatima u vlasništvo posjede, i dobivali ih natrag sa pravima prekarija. Onaj tko stupa pod pokroviteljstvo prelazio je, u stvari, pod njegovu vlast. I ovo je jedna od protofeudalnih odlika. Salvijan, marsejski svećenik iz V. stoljeća n. e. govori povodom toga: "Oni stupaju pod zaštitu i pokroviteljstvo magnata i takoreći prelaze pod njihovu vlast i stupaju u podanički odnos". Stav Države prema velikim zemljišnim magnatima bio je dvojak. S jedne strane, oni su proširivali njihova prava nad kolonima koji se nalaze na njihovom zemljištu; a s druge strane, plašeći se pretjeranog utjecaja velikih zemljišnih magnata, Država im je zabranjivala da pod svoju pokroviteljstvo primaju slobodne ljude, izdavali naredbe protiv privatnih oružanih odreda i protiv privatnih zatvora.

Konstantinova konstitucija iz 332. godine n. e. o kolonima dobila je potvrdu u nizu zakonodavnih akata njegovih nasljednika. *Ius census* (pravo vezano za razrez poreza, kao i *ius originis* (pravo preuzeto iz prakse helenističkih država, koje je čovjeka vezalo za mjesto rođenja) omogućavali su zakonodavcima da na kolona gledaju kao na roba zemlje (*servus ipsius terrae*), iako je kolon istovremeno priznavan slobodnim čovjekom i imao pravo braka i pravo gospodarskog poslovanja (*ius connubii, ius commercii*). Kolonat nije bio uniformirana kategorija stanovništva, pa se u zakonima spominju koloni raznih kategorija (*inquilini, adcriptitii, originarii, tributarii*), ovisno od porijekla, imovnog stanja

određenog čovjeka i njegove pripadnosti određenom mjestu stanovanja, unošenja u katastar. Ali to nije donosilo značajnije posljedice po položaj kolona. Ukoliko je više rasla odgovornost vlasnika posjeda za obaveze koje su koloni morali snositi u korist Države, toliko je više rasla i njegova vlast nad tim kolonima. Zajednički edikt u ime Arkadija i Honorija iz 396. godine n. e. zabranjivao je kolonima da na sudu istupaju protiv zemljoposjednika. U tom ediktu imovina kolona nazivana je *peculium,* i vlasnik imanja je njome slobodno mogao raspolagati. Znatno kasnija konstitucija romejskog cara Anastazija iz 500. god. n. e. utvrđivala je da svatko tko obrađuje zemlju 30 godina, postaje kolon određenog imanja, a u jednom ediktu cara Justinijana stoji: "U stvari, u čemu se sastoji razlika između kolona i roba, kad se obojica nalaze pod vlašću gospodara, tako da gospodar može i roba pustiti na slobodu, zajedno sa pekulijem, i kolona osloboditi od svoje vlasti, zajedno sa zemljom?" Tako se u rimskom pravu nazivalo korištenje nekom stvari sve dok ne bude potražena natrag; uslijed toga, onaj tko je pravno bio vlasnik zemlje, mogao ju je u svako doba dobiti natrag. Istovremeno zakonodavni spomenici naglašavaju da se koloni ne smiju prodavati bez zemlje, a ista mjera se protezala i na robove naseljene na zemlji (*servi casati*), čiji se položaj, prema tome, malo čime razlikovao od položaja kolona. Dok je na jednoj strani Država jačala vlast zemljoposjednika nad kolonima, istovremeno je nastojala i ograničiti ulogu i značenje patrocinijâ. Magnati koji su primali pod svoju zaštitu slobodne ljude najprije su novčano kažnjavani, a po kasnijim ediktim, njima je prijetila konfiskacija čitave imovine.

Kad se govori o ogromnoj ulozi velikog zemljoposjeda, treba istaknuti da i srednji zemljoposjednici i dalje imaju važnu ulogu. Najveće značenje imali su među njima oni koji su dobivali zemlju kao nagradu za službu. Oni su uživali podršku države, koja im je jamčila prava prema kolonima i štitila ih od pretenzija velikih magnata. Među srednje zemljoposjednika spadali su i predstavnici najvišeg staleža municipalnog stanovništva – kurijali. Kurijali su bili odgovorni za pravilno plaćanje porezâ, za municipalno gospodarstvo, tako da su samim time bili vezani za kuriju. Dužnost kurijala pretvorila se od počasti u teret. Bježanja iz kurija bile su obične pojave, koje strogi carski edikti nisu mogli spriječiti. Ali, siromašenje i opadanje najvišeg sloja municipalnog stanovništva nije bilo izazvano toliko strogim ediktima, koliko opadanjem običnih gradova, prevagom sela nad gradom, koje je postajalo sve karakterističnija pojava kako je odmicao razvitak dominate. Uostalom u vrijeme Velike seobe naroda, upravo su ti srednji i mali gradovi prilično stradali, posebno u zapadnim provincijama.

Posebni edikti davali su pravo kontrole biskupima; ali ni ove mjere nisu imale većeg značenja. Svi gradski staleži bili su vezani za grad i imali su određene obveze. Ispod kurijala bili su plebejci *humiliores*, koji su za pojedine prijestupe mogli biti podvrgnuti mukama, tjelesnim kaznama i radom u rudnicima. Relativno mali sloj sačinjavali su trgovci, udruženi u posebne korporacije; za njim su dolazili obrtnici, čija je ogromna većina bila vezana za svoje kolegije. Čitava vojska vlasnika brodova i pekara skrbila se o opskrbi

Rima i Konstantinopolisa. Razni majstori, udruženi u kolegije, radili su za vojsku. Obrtnici su bili vezani za profesije, koje su prelazile u naslijeđe. U slučaju da je u nekoj profesiji bila zaposlena majka, a ne otac, njenu profesiju nasljeđivao bi sin. Obrtnici nisu mogli udavati svoje kćeri na stranu, izvan članova određenog kolegija. Ako bi se tko oženio kćerkom čovjeka koji pripada određenoj korporaciji, a sam nije član nekog drugog kolegija, postajao je član one korporacije kojoj pripada nevjestin otac.

Ima malo podataka o broju robova u ovo doba i o osnovnim izvorima ropstva. Nesumnjivo je da je ropstvo sačuvalo svoje značenje i u doba kasnog Carstva. Pošto veći dio zarobljenika nije, kao prije, prodavan na licitaciji, već raseljavan po provincijama sa statusom kolona ili serva kasata, robovi su postajali skuplji i u manjoj mjeri izvođeni na tržište. Sustav prevođenja robova na pekulij naišao je na široku primjenu. U poljoprivredi je položaj robova vezanih (servi kasati) za zemlju postajo sve bliži položaju kolona. Zakon je zabranjivao da se takvi prodaju bez zemlje. Državna uprava je štitila robove, nastavljajući u tom pogledu načela kojima se rukovodilo zakonodavstvo o robovima II. st. n. e. Dominus Konstantin konačno je oduzeo gospodarima pravo pogubljenja svojih robova; osim toga zabranjeno je da se prodajom djeca odvajaju od njihovih roditelja, brat od sestre, žena od muža. Zakonodavstvo je priznavalo zakonitim puštanje roba na slobodu u crkvi, u nazočnosti biskupa i vjernikâ; ako bi pak gospodar bio svećenik, on je mogao svoje robove pustiti na slobodu, davši o tome izjavu u crkvi, ili pred svojim prijateljima na samrti.

Rimski svijet 395. god. n. e. nakon smrti Teodosija I.

TEODOSIJEVO KONAČNO RJEŠENJE ZA KLASIČNE I "PAGANSKE" TRADICIJE

U nekoliko godina nakon pojave Maksima Magnusa, "pagani" su uživali ponovo određene slobode i mnogi istaknuti "pagani" su se ponovo našli na bitnim državnim pozicijama. Hramovi su nastavili raditi, a "paganski" praznici su nastavljeni da budu održavani. Čak je i zakon iz 386. god. n. e. obznanio da je briga o hramovima i tim festivalima ekskluzivna stvar i privilegija "pagana". Ovaj zakon je potvrđivao pravo svećenicima da izvode tradicionalne "paganske" obrede. Razlozi za ovu privremenu toleranciju sigurno leže u činjenici da Teodosije I. I Valentinijan II. nisu, u uvjetima tadašnjih konstelacija odnosa i moći u rimskom svijetu, željeli da dodatno pogoršavaju situaciju i otežavaju svoje pozicije. Ali nakon poraza Maksima Magnusa, više nije bilo potrebe za tolerancijom, i prvo je na zapadu obnovljena "antipaganska" legislativa iz vremena Gracijana. Teodosije I. je na istoku 388. god. n. e. ponovo pokrenuo odlučni udar na „klasične" i „paganske" tradicije, poslavši prefekta sa naredbom ukidanja "paganskih" asocijacija i uništavanja hramova. Jedan od glavnih ideologa, pa i inicijatora teodosijevskih akcija protiv klasično – "paganskih" tradicija je bio naravno Ambrozije.

Teodosijevi dekreti

Legalitet konačnom progonu "paganstva" je ostvaren serijom namjenskih dekreta koje je izdavao Teodosije I. Već 389. god. n. e. su svi oni praznici, koje kršćani do tada nisu bili kristijanizirali, proglašeni za radne dane. Obnovljena je 391. god. n. e. i zabrana žrtvovanja sa krvlju i da niko ne smije ići u „paganska" svetilišta i hramove ili moliti se statuama koje su izradili ljudi. Doneseni su i zakoni upereni prema onima koji su napustili kršćanstvo i protiv proricanja u privatnosti. Inače su zabranjene sve vrste i forme proricanja. Dekretom iz 391. god. n. e. ukinute su i preostale subvencije za neke ostatke klasično – "paganskih" tradicija. Teodosije I. je izdao i zakon koji je zabranjivao obavljanje bilo kakvih "paganskih" žrtvovanja i bogosluženja. Carskim dvorskim dužnosnicima i službenicima je zabranjeno da poštuju svoje lare sa vatrom, svoje genije sa vinom i svoje penate sa tamjanom.

Nakon pobjede nad Eugenijem i Arbogastom, Teodosije I. je posjetio Rim, nastojeći da preobrati mnoge "paganske" članove Senata. Pošto u tome nije uspio milom, primijenio je

pritisak. Tako je ukinuo sve državne i javne fondove koji su korišteni za javne, starinske i tradicionalne “paganske” rituale u Gradu.

Za Teodosija I. ili njegovog unuka Teodosija II. se veže i zabrana (možda 393. god. n. e.) Olimpijskih igara. Sama Olimpija je uništena u zemljotresu u VI. st. n. e. Kult Veste je zabranjen 394. god. n. e. Vječna vatra u hramu Veste (smještenom na Forumu), koja je gorjela sigurno duže od jednog milenijuma, sada je ugašena, a kolegij vestalki raspušten. Posljednja velika vestalka (*Virgo Vestalis Maxima* ili *Vestalium Maxima*) je bila Koelija Konkordija (*Coelia Concordia*). Romejski historičar Zosim opisuje u svojoj petoj knjizi kako je starija žena, koja je jedina preostala od vestalki, napala i proklela Serenu (nećakinja Teodosija I. i supruga Stilihona) zbog njenoga jednoga antipaganskog čina. Serena je naredila svojim pratiocima da otjeraju tu vestalku. Serena je na kraju doživjela fizičko uništenje svoje familije.

Iako su već stoljećima egipatski hijeroglifi bili postupno potiskivani od grčkog alfabeta i rimske latinice, oni su se još uvijek koristili u Egiptu poglavito u svećeničkim i svetim poslovima. Konačni udar na ovo najstarije poznato pismo Euromediterana je izvršio Teodosije I. sa odlukama koja su se ticale zabrane rada „paganskih” hramova. Posljednji (na sadašnjem nivou znanja) hijeroglifski natpis je „Grafit Esmet - Akhoma” iz File, koji se datira po rođenju Ozirisa 110. godine dioklecijanovske ere, tj. u 24. VIII. 394. god. n. e. Znanje o hijeroglifima je zaboravljeno i trebati će čekati nešto više od 1400 godina da ih Šampolion dešifrira.

Iako su nakon teodosijevskih zakona, crkveni povjesničari govorili da je paganstvo “mrtvo”, ipak se u nekim formama i oblicima sačuvalo “paganstvo”, posebno u udaljenijim područijima radi čega je uostalom i dobilo svoje *terminus technicus* ime. Ne samo na selima nego i u gradovima se moglo na neki način održati “paganstvo”. Pod pritiskom državne sile i donesenih edikata mnogi „pagani” su se samo fiktivno preobratili, zadržavajući neke oblike kripto-“paganstva” u svojim vjerovanjima. Inače je potrebno naglasiti da su pojedini činovnici i časnici nerado izvršavali “protupaganske” edikte i “gledalo kroz prste” na to što se ljudi po zabačenim mjestima klanjaju starinskim bogovima i kultovima.

Posebno su teški zakoni doneseni prema manihejcima, kojima je oduzeto pravo da imaju oporuke ili da budu nasljednici po oporukama. Manihejci su čak izloženi progonu i denuncijacijama, a oni koji su bili uhvaćeni su mogli biti pogubljeni.

Sa Teodosijem I., „paganstvo” je i praktično i funkcionalno zabranjeno, postajući "*religio illicita*", dok je nikejsko ortodoksno – katoličko učenje postalo ono zvanično „pravovjerno”.

Da je “paganstvo” polagano odupirali i da su se stari običaji održavali na ovaj ili onaj način i u oficijelnim krugovima potvrđuje ova ukrasna ploča od slonovače iz V. st. n. e. na kojoj se prikazuje divinizirani car kako se uzdiže sa svoje sahrane sa bogovima vjetra.

Posebno su teški zakoni doneseni prema manihejcima, kojima je oduzeto pravo da imaju oporuke ili da budu nasljednici po oporukama. Manihejci su čak izloženi progonu i denuncijacijama, a oni koji su bili uhvaćeni su mogli biti pogubljeni.

Sa Teodosijem I., „paganstvo” je i praktično i funkcionalno zabranjeno, postajući "*religio illicita*", dok je nikejsko ortodoksno – katoličko učenje postalo ono zvanično „pravovjerno”.

Širenje i pobjeda kršćanstva su kao posljedicu donijeli još jednu pojavu, koja je možda i suštinski predodredila opstanak antičke Rimske države. Bez obzira na unutarnje uređenje, Rimska države je kao pojava i činjenica direktno bila vezana za pojedine „paganske” kultove i vjerovanja. Čini se kao da su ti nebrahamistički kultovi, obredi i vjerovanja bili uzajamno prožeti sa rimskim državnim i društvenim vrijednosti, međusobno se nadopunjući. Tako se moglo i desiti da za rimski svijet, njegova „ovozemaljska” država bude temeljni prioritet, jer iznad te sankronizirane države za „paganskog” Rimljanima nema ništa. U kršćanskom svijetu (kasnije i u islamskom) je prioritet, ne na „ovozemaljskom”, nego na „onozemaljskom” svijetu... ”državi Božjoj, nebeskoj državi”, zatim na „ovozemaljskom” kršćanstvu (kao univerzalnom pokretu) i njegovim interesima i institucijama, i tek onda se može fokusirati na državu kao takvu. U suštini u sva tri abrahamistička pravca, države ne postoji da bi brinula o interesima i potrebama svojih građana (kao u klasičnoj grčko – rimskoj ekumeni) i tako bila prva na ljestvici prioriteta, nego ona treba da služi religijskim institucijama i religiji kao takvoj kako bi se moglo na željeni način prispjeti u „onozemaljski” svijet. Takav odnos prema državi je definitivno morao dovesti to naglog pada „srčanog” patriotizma, toliko karakterističnog za helenske državice i Rimsku državu klasičnog razdoblja.

Napadi na hramove, njihovo uništavanje ili preuzimanje

Sa odlučnim Teodosijevim antipaganskim zakonodavstvom, poraslo je i uvjerenje onih fanatičnih kršćanskih biskupa i episkopa koji su smatrali da je došlo vrijeme za konačni obračuna sa starim svijetom. Tada su se počeli dešavati pogromi u pravom smislu, uništavanje sve onoga što je podsjećalo i simboliziralo klasično – „paganske” tradicije. Pri tome je ubijen i značajan broj ljudi, uništeno veliko umjetničko i književno nasljeđe nastajalo u prethodnim stoljećima. U sačuvanim izvornim tekstovima se tako daje niz primjera o tom „trijumfalnom pohodu”. Sv. Martin iz Tura je napadao „paganske” hramove i svetilišta u Galiji. U Siriji je napade i uništavanje „paganskih” svetilišta i hramova inicirao i vodio Marcel. Uništeni su i hramovi u Kartagini i njenoj okolini, a sravnjeni su i „paganski” hramovi u Gazi. Za sjeverne provincije postoji jedno bogatstvo arheološkog

materijala koji jasno pokazuje uništene i spaljene zgrade i druge „paganske” objekte. „Paganski” hramovi i svetilišta nisu samo uništavani, nego su i proglašavani „napuštenim”, pa bi od kršćanskih prvaka pretvarani u kršćanske objekte, pa bi npr. mitreji služili kao crkvene kripte.

Posebno je pogrom bio težak, beskompromisan i brutalan u Egiptu i ponajviše se veže za sudbinu Serapeuma u Aleksandriji.

Sukobi u Aleksandriji i uništenje Serapeuma

Serapeum nije bio samo hram posvećen sinkretičko helenističko – egipatskom bogu Serapisu koji je kombinirao aspekte Ozirisa i Apisa i koji je bio vrlo popularno božanstvo Aleksandrinaca. On je sa svojom bogatom knjižnicom bio i veliki znanstveni i istraživački centar. Zato je predstavljao „trn u oku“ kršćanskim prvacima u Aleksandriji. Postoje dvije verzije koje različito opisuju šta se dešavalo u Aleksandriji 391. god. n. e. i uništenje Serapeuma.

U vrijeme kada je Teodosije I. donosio protupaganske edikte, biskup Aleksandrije je bio Teofil. Po prvoj, kršćanskoj verziji ovaj biskup je dobio dozvolu da „napušteni“ hram Dionisa pretvori u crkvu ili je on zatvarao mitrej. Za vrijeme preuređivanja Dionisovog hrama ili mitreja, sveti sadržaj iz podzemnih prostorija je bio otkriven i oskrnavljen. Taj čin je doveo do nezadovoljstva „paganskih“ Aleksandrinaca koje se pretvorilo u nerede. Kršćani su uzvratili i „pagani“ su se sklonili i utvrdili u Serapeumu, povevši sa sobom i jedan broj zarobljenih kršćana. Navodno su ovi zarobljenici prisiljavani na „paganska“ žrtvovanja i bili mučeni. Na kraju su vojnici zauzeli i sravnili Serapeum. I onda je uslijedio potpuni obračun sa „paganskim“ Egiptom.

Drugu verziju daje neoplatonista Eunapije, koji govori da je neisprovocirana kršćanska masa napala, opsjela, zauzela, uništila i opljačkala sve što je preživjelo napad. Inače je potrebno spomenuti da je Aleksandrija imala višestoljetnu tradiciju gradskih nemira i buna, između Jevreja i helenističkih Aleksandrinaca, pa između nikejaca i arijanaca, pa između „pagana“ i kršćana...itd...

Teodozije I. je najodgovorniji za uništavanje klasične civilizacije, on je inaugirirao dogmatizam i jednoumlje kao stil vladanja i načina života. A to je promovirao korištenjem nasilnih metoda u širokom dijapazonu.

Hipatija

U modernoj kulturi završni obračun sa klasičnim i paganskim tradicijama se često veže za sudbinu Hipatije (Ὑπατία; živjela cc 370. – mart 415. god. n. e.), čuvene aleksandrijske znanstvenice. Hipatija je bila kćerka aleksandrijskog matematičara Teona, a školovana je i u Ateni. Oko 400. god. n. e. ona je postala i upravitelj aleksandrijske platonističke škole. Postala je vrlo popularna i ugledna znanstvenica. Njeni učenici su bili i „pagani“ i „kršćani“.

Njen učenik je bio i Sinesije koji je kasnije postao i episkop Ptolemeisa. Vrela i „paganska“ i kršćanska sa kraja IV. i V. st. n. e. je opisuju kao nastavnika filozofije Platona i Plotina, kao osobu velikog znanja i velikog ugleda i utjecaja u tadašnjoj Aleksandriji.

Detalj koji prikazuje Hipatiju, sa čuvene Rafaelove freske „Atenska škola“.
Nalazi se u sobi „Stanza Della Segnatura“ u papinskoj palati u Vatikanu.

Po Sokratu Skolastiku, namjesnik Aleksandrije po imenu Orest i Kiril/Ćiril, aleksandrijski biskup, su 415. god. n. e. našli u žestokom osobnom sukobu. Taj sukob je proizašao zbog hapšenja i javnog mučenja Hieraksa, pobožnog kršćanina i obračuna Kirilovih sljedbenika i Jevreja na ulicama Aleksandrije. Nakon noćnog masakra nad kršćanima, Kiril je naredio istjerivanje Jevreja iz Aleksandrije, konfiskaciju cjelokupne njihove imovine, te omogućavanje pljačkanja ostatka njihove imovine. Tome se usprotivio Orest koji je i inače bio nezadovoljan Kirilovim miješanjem u državne, svjetovne poslove. I Orest i Kiril su tada odvojeno pisali tadašnjem konstantinopoljskom caru, objašnjavajući nastalu situaciju. Kiril je više puta pokušavao da dođe do izmirenja sa Orestom, ali je to namjesnik odbijao. U međuvremenu je oko 500 monaha, čuvši o sukobu biskupa i namjesnika, došli su u Aleksandriju naoružani i spremni da se bore na Kirilovoj strani. Po dolasku su odmah presreli Orestovu kočiju, prvo ga napavši uvredama i optužbama da je „paganski" idolopoklonista. Uskoro je jedan od monaha po imenu Amonije, bacio kamen i pogodio Oresta u glavu. Tada je namjesnikova oružana pratnja pobjegla, ali je masa Aleksandrinaca došla u pomoć Orestu. Amonije je zarobljen i osuđen na mučenje prilikom čega je i umro. Nakon njegove smrti Kiril je odlučio da se Amonije pamti kao martir. Međutim, Kirilovo proglašavanje Amonija za martira nije imalo baš neku podršku među aleksandrijskim kršćanima, jer se smatralo da je on kažnjen zbog sopstvene krivice, a ne zbog zbog što se nije želio odreći kršćanstva. U tim nesređenim i zategnutim odnosima u Aleksandriji, Hipatija će se naći uvućena u ta tragična zbivanja. Izgleda da je na njen ugled i utjecaj u Aleksandriji bio posebno ljubomoran Kiril, koji je sebe smatrao vrhovnim autoritetom Aleksandrije i kome je smetala ta nezavisna, utjecajna, ugledna i učena žena. Bilo je poznato da Orest nju koristi i kao svoga savjetnika. I ubrzo je među kršćanima počela kružiti glasina da je Hipatija kriva, jer je onemogučavala pomirbu Oresta i Kirila. Ubrzo se skupila masa fanatičnih kršćana koje je predvodio Petar. Ovaj Petar je i od većine kršćana smatran prevelikim fanatikom, odgovarajući po svome religijskom bijesu i isključivosti modernim „vehabijskim" šejhovima. Petar i njegovu sljedbenici su oteli Hipatiju na njenom putu kući, i odveli je u jednu aleksandrijsku crkvu. Tu su joj skinuli svu odjeću, i brutalno usmrtili. I njeno beživotno tijelo je nastavljeno da bude skrnavljeno, i na kraju su spaljeni njeni udovi. Kada je Aleksandrijom prostrujala vijest o ubistvu Hipatije, došlo je do velikog javnog nezadovoljstva. Sigurno su ogorčeni bili i sami umjereni kršćani, jer ovo djelo oštrim riječima je osudio i sam kršćanski pisac Sokrat Skolastik.

Nakon dva stoljeća, Jovan iz Nikiu, koptski biskup Egipta, daje za razliku od ranijih pisaca vrlo neprijateljski opis Hipatije kao helenističke „paganke" i čarobnice. Po njemu je Orest bio žrtva demonskog šarma Hipatije, pa je on kao počeo provoditi propagansku i proklasičarsku politiku u Aleksandriji. Dešavanja sa Hieraksom, Jovan opisuje namjenski potpuno različito predstavljajući ga kao nevinu žrtvu Oresta. Jovan spominje smrt nekoliko monaha (uključujući i Amonija), ali ne i napad monaha na Oresta. Noćnu pobunu Jevreja, Jovan prikazuje kao da je indirektno uzrokovana podrškom Oresta. Jovan spominje i

Kirilovu osvetu nad Jevrejima, te preobraćanje svih aleksandrijskih sinagoga u crkve. Zatim Jovan opisuje kako je Petar sa grupom svojih sljedbenika tražio Hipatiju, i da ju je našao kako sjedi na jednoj stolici. Tada je ugrabljena i odvedena u crkvu, gdje joj je skinuta sva odjeća. Nakon toga je vučena ulicama Aleksandrije sve dok nije izdahnula. Kada je umrla, njeno tijelo je spaljeno. Nakon Hipatijine smrti, Kiril je prozvan novim Teofilom i po Jovanu paganska Aleksandrija je prestala postojati. Ipak je drugi kasniji kršćanski, romejski izvor Suda opisuje u znatno povoljnijem svjetlu.

Scena iz filma "Agora" iz 2009. god. u kojoj se prikazuje Hipatija kako drži nastavu studentima. Ulogu Hipatije je tumačila britanska glumica Rachel Weisz.

Od opusa Hipatije nije sačuvano nijedno djelo, a sačuvana je jedino djelomična lista njenih djela. Tako se spominju njeni komentari na Diofantovo djelo (u 13 volumena) „Aritmetika", komentari na Apolonijevo djelo „Konusi", uređivanje sačuvane verzije Ptolemejeve „Almageste", uređivanje očevih komentara na Euklidove „Elemente". Napisala je i tekst „Astronomski kanon". Njeni pretpostavljeni doprinosi nauci uključuju mapiranje nebeskih tijeka, a njen učenik Sinesije (kasniji biskup Kirene) je u svome jednom pismu opisao njenu konstrukciju poboljšanog astrolaba.

U kasnijim razdobljima sudbina Hipatije je često potezana kao argument u antikršćanskim stavovima i propagandama, posebno na rimokatoličkom prostoru. Nasuprot njih su stajali oni koji su dokazivali nevinost crkve u vezi ubistva Hipatije.

Umjetnička slika koja prikazuje nagu Hipatiju neposredno pred umorstvo.
Autor Charles William Mitchell. Nastala 1885. god. Danas se nalazi
u Laing Art Gallery u Newcastle upon Tyne (Engleska).

VLADAVINA ARKADIJA (ISTOK) I HONORIJA (ZAPAD)

395. – 408 god. n. e.

Arkadije (Ἀρκάδιος; 377/378. – 1. V. 408), sin Teodosija I., vladao od januara 383. do 395. god. kao august pod svojim ocem, a od 395. do 1. V. 408. god. n. e. kao samostalni vladar na istoku. Vladarsko ime *Flavius Arcadius Augustus.*

Honorije (9. IX. 384. – 15. VIII. 423), sin Teodosija I, vladao od 23. I. 393. do 15. VIII. 423. god. n. e. Po rođenju se zvao *Flavius Honorius*, a kao vladar *Flavius Honorius Augustus*.

Početak Arkadijeve vladavine

Nakon očeve smrti, Arkadije se nalazio pod kontrolom Flavija Rufina, pretorijanskog prefekta. Ustvari, u tim prvim mjesecima Arkadijeve vladavine, Rufin je bio funkcionalni vladar Istočnog Carstva po svemu, samo ne po imenu. On je čak planirao da vjenča Arkadija sa svojom kćerkom. Ovaj plan je uspio osujetiti drugi moćni dvorjanin, eunuh Eutropije. Ovaj eunuh je vješto uspio da uredi da se Arkadije vjenča 27. IV. 395. god. n. e. sa Elijom Eudoksijom (*Aelia Eudoxia*), kčerkom Frankorimljanina Flavija Bauta.

Rufin je imao vrlo zategnute odnosa (sa visokom dozom obostrane mržnje) sa Stilihonom koji je tada bio funkcionalni vladar Zapadnog Carstva.

Gotski ustanak

Nakon smrti Teodosija I., među na istočnom Balkanu naseljenim Gotima se javilo nezadovoljstvo, ponajviše izazvano velikim gubicima u ljudstvu. Smatrali su sa pravom da su mnogo dali, a dobili znatno manje. Kružile su i glasine da su Goti namjerno gurnuti da masovno izginu kako bi se oslabila njihova vojna i politička pozicija. Sam Alarik se nadao da će biti unaprijeđen u rang zapovjednika jedne od armija regularne vojske. Na njegovo razočarenje, konstantinopoljski dvor je to odbio. I tada je došlo do nove gotske pobjede, a za kralja je proglašen Alarik. I tako su i novi kralj i gotski narod odlučili da ratom formiraju novu državu i kraljevinu, a ne da više žive u miru potčinjeni.

Alarik je brzo reagirao, i računajući na faktor iznenađenja je prodro sve do predgrađa istočne prijestolnice, ali je shvatio da njegove snage nisu sposobne i spremne na opsadu i probijanje zidina Konstantinopolisa. Tako je neslavno završio prvi pokušaj zauzimanja Konstantinopolisa, a historija će od tada pa sve danas zabilježiti čitav niz pokušaja zauzimanja ovog grada. Samo će tri puta Konstantinopolis biti zauzet od neprijateljske vojske, i to dva puta probijanjem i zauzimanjem zidina, a treći put biti okupiran mirnim putem.

Alarikova pobunjena vojska je onda krenula prema jugu u balkansku Grčku. Iz pravca Tesalije su prošli kroz nebranjeni Termopilski prolaz i ušli u srednju Heladu. Regularne trupe Istočnog Carstva su bile okupirane problemima sa upadima Huna u Malu Aziju i Siriju. Rufin je zato odlučio da pregovara sa Alarikom, što je izazvalo određene sumnje na konstantinopoljskom dvoru. Istovremeno su trupe Zapadnog Carstva pod komandom Stilihona vrlo uspješno intervenirale. Po Klaudijanu, malo je nedostajalo da Alarikove snage budu u potpunosti uništene, ali je to (poradi svoje ljubomorne mržnje na Stilihona) spriječio Rufin nagovorivši Arkadija da povuče istočne regularne trupe koje su učestvovale u združenoj antigotskoj operaciji u Grčkoj. Zatim i Stilihon sa svojim snagama napušta Istočno Carstvo. Sam Rufin je u novembru 395. god. n. e. ubijen od strane onih regularnih vojnika, pod komandom Gainasa, koje je Arkadije opozvao iz operacija protiv Gota. Sumnja je pala na Stilihona, da je preko vojno – zapovjednih krugova, bio involviran u zavjeru koja je umorila Rufina, ali o tome ni do danas nije nađen eksplicitni dokaz. Sa Rufina je praktična vlast u Istočnom Carstvu prešla na eunuha Eutropija, koji je isto možda bio umiješan u ubistvo Rufina.

Problemi dvorske politike su samo koristili Alariku, koji je opustošio ruralno područje Atike. Tom prilikom je zauzeo i Atenu, koju nije dao opustošiti, a poštedio je i njene građane. U svome antipaganskom, kršćanski prozelitskom žaru Alarik i njegovi sljedbenici su posebno bili usmjereni na klasično – „pagansko“ helensko nasljeđe. Postoje i dokazi da su se pojedini fanatični kršćani ustvari pomagali Alarikovim pobunjenicima kako bi se helensko „paganstvo“ zatrlo. Tako su 396. god. n. e. zbrisani i posljednji ostatci Eleusinskih misterija. Tako je ugašena jedna dugovječna tradicija (koja potiće iz kasnog neolita ili brončanog doba) ezoteričnih misterijskih obreda u Eleusini. Nakon toga su pobunjenici upali na Peolopones, a zauzeti su Korint, Argos i Sparta. Mnogi stanovnici Peloponesa su prodani u roblje. Ali, ubrzo je uslijedila nova Stilihonova intervencija. Zapadne trupe su se 397. god. n. e. morskim putem iskrcale na Peloponesu i uspjele su da u planinama Fole, na granici Elide i Arkadije dovedu u tešku poziciju Alarike i njegove vojnike. Gotski kralj se ipak uspio nekako, uz velike teškoće, izvući iz te pozicije i to tako što se provukao kroz jedan nezaposjednuti klanac.

Razvio se čitav niz teorija kako se Alarik sa svojim ratnicima uspio izvući. Edvard Gibon oslanjajući se na Zosimov izvještaj, je kritizirao Stilihona zato što je bio pretjerano uvjeren u svoju pobjedu, pa se opustio u luksuzu i ženama, što je iskoristio Alarik da se izvuče.

Navode se i drugi razlozi, uključujući i (po Klaudijanu) naredbu potpisanu od Arkadija sa zahtjevom da zapadnorimske trupe napuste Istočno Carstvo, te nepouzdanost Stilihonove vojske sastavljene i same poglavito od „barbarskih“ vojnika. Možda je na spašavanje Alarikove vojske uticala i činjenica da je u Africi došlo do ustanka Gilda. Po Oroziju riječ je bila o izdaji, odnosno da se Alarik uspio provući, uz neko prešutno odobrenje samoga Stilihona.

Alarikove trupe su ponovo upale u središnju Heladu i odatle se probijale u Epir. Konstantinopoljski dvor nije imao drugog izbora, nego da Alarika ipak unaprijedi u čin *magister militum per Illyricum*. Tako je on dobio komandu i autoritet koje je želio, a Konstantinopolis željeni mir na Balkanu.

Nastavak dvorskih spletki u Konstantinopolisu

Ali i istočnorimske snage su izvojevale jednu pobjedu, i to 398. god. n. e. nad jednom provalom Huna. To je učvrstilo pozicije Eutropije, kao glavne osobe u Istočnom Carstvu. Naredne 399. god. n. e. Eutropije je postao i prvi eunuh izabran za konzula. Međutim, ni njegova pozicija favorita na konstantinopoljskom dvoru nije dugo trajala i protiv njega su se urotili Gainsa i carica Eudoksija. Inače je Eutropije kako je napredovao u karijeri i moći, stekao i reputaciju okrutne i pohlepne osobe.

Istovremeno sa vrhuncem Eutropijeve karijere, Istočno Carstvo je zadesila nova nevolja. U maloazijskoj Frigiji je bila naseljana jedna ostrogotska kolonija. Na njenom čelu se nalazio Tribigild, koji je nosio zvanje grofa / *comesa*. On je 399. godine n. e. posjetio konstantinopoljski dvor, i po Tribigildovom mišljenju on je primljen sa (u odnosu na njegovo značenje i zvanje) nedovoljnim ceremonijalnim dočekom. Zbog povrijeđene sujete, Tribigild se vratio u Frigiju i digao je ustanak. Eutropije je bio prisiljen poslati na Tribigilda trupe pod komandom Lea, koji je bio *magister militum*. Ove regularne trupe su bile sastavljene većinom od Gota i drugih „barbara“, pa je Tribigild uspio da ubijedi vojnike da pređu na njegovu stranu. Tada je Leo zamijenjen sa Gainasom. Ni on nije uspio da suzbije pobunu, a za neuspjeh je otkrivio Eutropija a za rješenje situacije je predlagao pregovore. Sukladno sa razvitkom situacije, Eutropije je prvo bio ražalovan (čemu je kumovala Eudoksija) i zahvaljujući konstantinopoljskom patrijarhu Jovanu Hrisostomu (živio cc 347. –407. god. n. e; Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος) neko vrijeme je odgađano njegovo pogubljenje. Ipak je na kraju Eutropije pogubljen, dok je Jovan Hrisostom uspio da spasi živote drugih koji su bili optuženi u okviru „slučaja Eutropije“. Sada je Gainas bio stvarni vladar Konstantinopolisa, i pokušavao je da imitira poziciju Stilihona na zapadu. Smijenio je sve one dužnosnike i službenike koji mu nisu odgovarali. Iako je bio dobar

zapovjednik, Gainas je ipak bio loš civilni upravitelj. Konstantinopolis je tada imao između 200 i 400.000 stanovnika, i njegova grkorimska većina sa svojim ortodoksno – katoličkim vjerovanjima nije bila u dobrim odnosima sa arijanskim Gotima i drugim Germanima. U ranijim, klasično – „paganskim“ epohama rimski svijet je pokazivao vrlo snažnu moć apsorbiranja, pa su se raznorazni etnički i religijski elementi lako i brzo utapali u rimski narod. Međutim, to je bilo moguće u klasičnom, eklektičkom društvu klasičnog Rima, dok je u novonastalim uvjetima kršćanskog svijeta to bilo znatno teže postiči. Zbog dogmatske prirode abrahamističkih denominacija, razlike među njima su bile osnažene i produbljivane. Stapanje se moglo desiti samo ako bi Goti napustili arijanstvo i postali katolici – ortodoksi, a dok se to ne desi etničke i druge razlike su stalno snažene sektaško – religijskom diferencijacijom. U gradu su se širile glasine da je Gainas sklopio tajni dogovor sa Tribigildom. I kada se Gainas 400. god. n. e. vratio u Konstantinopolis, došlo je do antigotske bune širokih razmjera koju je potaknula carica Eudoksija. Gainas se pokušao sa svojim gotskim vojnicima izvući, ali su Grkorimljani istočne prijestolnice postavili zamku, ubivši 7000 vojnika gotskog porijekla. Gainas i njegove preostale snage su pokušale da pređu Helespont, međutim njihovu ad – hoc flotu je uspjela da uništi Arkadiju lojalna flota kojom je zapovijedao Flavija Fravita (isto Gota po porijeklu). Gainas je pobjegao u Transdanubiju, ali je uhvaćen od hunskog vođe Uldina, koji ga je dao ubiti, a njegovu glavu poslati Arkadiju kao diplomatski poklon. U međuvremenu je poginuo i Tribigild.

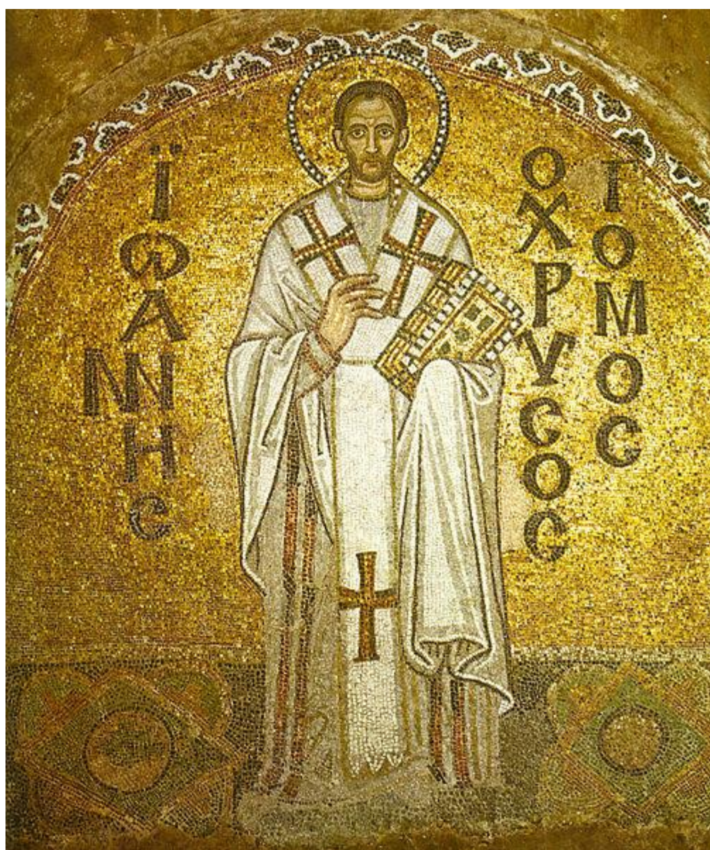
Vjerni Fravita je kao nagradu za pobjedu nad Gainasom tražio da mu bude dozvoljeno slobodno poštivanje „paganskih“ bogova. Arkadije mu je uslišio molbu, a Fravita je imenovan i konzulom za 401. god. n. e. Međutim, nakon konzulata poradi niza dvorskih spletki lažno je optužen za izdaju i pogubljen.

Sada je najveći utjecaj na dvoru imala Eudoksija, koja je sa Arkadijem imala petero žive djece. Ona je 9. I. 400. god. n. e. dobila i počasni naslov auguste.

Novčić sa portretom Eudoksije na aversu.

Eudoksija se mnogo petljala u crkveno – religiozna pitanja i stvari. Eudoksija je brzo došla u sukob sa Jovanom Hrisostomom, koji je inače zbog svoje socijalne politike bio nepopularan među višim društvenim slojevima. Protiv Jovana Hrisostoma je djelovao i Teofil, patrijarh Aleksandrije. Nakon što je drugi put protjeran iz Konstantinopolisa, Jovan Hrisostom je umro. Eudoksija je umrla 6. X. 404. god. n. e. uslijed komplikacija nastalih prilikom zadnjeg poroda.

Mozaik iz Aja Sofije sa prikazom Jovana Hrisostoma.

Nakon smrti supruge Eudoksije, novi dominantni faktor na konstantinopoljskom dvoru postao je Antemije (*Flavius Anthemius*), pretorijanski prefekt za Istok. Antemije je bio cc 400. god. n. e. imenovan za *comesa sacrarum largitionum*, a 404. god. n. e. postao je *magister officiorum*, a 28. IV. 406. god. n. e. uzdignut je na rang patricija. Može se reći da je Antemijeva uprava nad Istočnim Carstvom bila više – manje odgovorna. On je i nadalje održavao određeni nivo antigotske politike.

Nastavak antipaganske kampanje

Ambrozijevo djelovanje, te Gracijanovi i Teodosijevi zakoni nisu ipak uspjeli ugušiti u potpunosti „paganstvo“, pa je antipaganstvo zakonodavstvo nastavljeno i u vremenu vladavine Teodosijevih nasljednika. U ime Arkadija je 3. VII. 385. god. n. e. objavljeno je da se „paganski“ svečani dani više ne uključuju u zvanične praznike. Ipak su neki praznici, kao npr. *Navigium Isidis,* preživjeli i ovaj zakon. Iste godine je donesen još jedan arkadijevski antipaganski zakon koji zabranjuje, posebno onima koji su napustili katoličko – ortodoksnu religiju povrativši se u „paganizam“, da posjećuju „paganska“ svetilišta i hramove i slave bilo koju vrstu „paganskih“ žrtvovanja. Naredne, 386. god. n. e. preostale privilegije „paganskih“ svećenika i prvaka su bile oficijelno ukinute. Iste godine u Arkadijevo ime je naređeno da se unište još uvijek postojeći „paganski“ hramovi u udaljenijim područijima, kako ne bi bili skriveno korišteni od još vjerujućih „pagana“ ili kripto-„pagana“. Ipak, neki drevni festivali i javne igre su bile toliko usađene u biće stanovnika Istočnog Carstva, da je Arkadije (odnosno oni koji su ga u konkretnom trenutku kontrolirali) morao da dozvoli nastavljanje njihovog održavanja, ali bez do tada uobičajenih „paganskih“ obreda koji su pratili ove događaje.

Stalno ponavljanje antipaganskih zakona pokazuje koliku je žilavost „paganstvo“ pružalo u otporu kršćanstvu. Pretpostavlja se da je polovina stanovnika rimskog svijeta na prelazu IV. u V. stoljeće n. e. još uvijek bila „paganska“. Praktično kroz čitavo V. stoljeće n. e. nastaviti će se antipaganska legislativa, usmjerena na kažnjavanje i sprećavanje apostazije sa kršćanstva, zabranama „paganskih“ ceremonija i bogosluženja, protiv „paganskih“ tradicija, načina života i intelektualizma.... itd....

Početak Honorijeve vladavine

Teodosije I. je za staratelja malodobnog Honorija imenovao Stilihona, tada u činu *magister militum*. Stilihon je takođe tvrdio da je on i staratelj Arkadija, što je kao posljedicu imalo veliko rivalstvo između zapadno i istočnog dvora, a na nesreću javnih, općerimskih interesa. Jedan od problema u odnosima konstantinopoljskog dvora i milanskog dvora kojim je upravljao Stilihon bilo je pitanje prefekture Ilirik.

Kao što je već navedeno, balkanska prefektura Ilirik (*praefectura praetorio per Illyricum*, ἐπαρχότης / ὑπαρχία [τῶν πραιτωρίων] τοῦ Ἰλλυρικοῦ), gdje je bio zemljopisni dodir zapadnog i istočnog dijela rimskog svijeta, najčešće mijenjala oblik. Prvi centar prefekture Ilirik bio je Sirmium, a zatim Solun. Tek nakon smrti Teodosija I., prefektura

Ilirik je dobila onaj oblik, po kojem se rukovodi *Notitia Dignitatum*, a koji se sastojao od provincija Makedonije i Dakije.

Upravo zbog čestih promjena teritorijalnog okvira, kao i stalnog prebacivanja nadležnosti za prefekturu Ilirik između milanskog i konstantinopoljskog dvora, proizašla je i situacija da je ova prefektura postala sporno područje između sad veće dvije države. Stilihon, a to nastavili i kasniji dominusi i favoriti Zapadnog Carstva su praktično od 395. god. n. e. pa nadalje polagali pravo na cjelokupni Ilirik.

Na Honorija su veliki utjecaj imali i biskupi (pape) Rima, koji su znali dobro iskoristiti mladost Honorija i nadasve njegov slabi karakter.

Kako bi učvrstio svoju poziciju faktičkog upravitelja Zapadnog carstva, Stilihon je svoju kćerku Mariju u februaru 398. god. n. e. udao za Honorija.

Pobuna Gilda 398. god. n. e. u sjevernoj Africi

Gildo, maurskog porijekla bio je *comes Africae* i *magister utriusque militiae per African*, područja koje je bilo od vitalne važnosti za Zapadno Carstvo. Gildo je bio brat Firma, koji je za Valentinijana I. digao bunu u sjevernoj Africi. Gildo je tada ostao lojalan središnjoj zapadnoj vlasti. Pošto je Egipat pripadao Istočnom Carstvu, sada su žitnice sjeverne Afrike dobile još više na značenju. Gildo je inače prilično samostalno, vrlo strogo, pa i tiranski upravljao sjevernoafričkim provincijama od 386. godine n. e. On je iniciran političkim mahinacijama eunuha Etropija, razmišljao i o prelasku na istočnorimsku stranu. To je ozbiljno zabrinjavalo milanski dvor. Tako je Stilihon, koristeći žalbe Afrikanaca, ubijedio Senat da proglasi Gilda neprijateljem države, čime je praktično otpočeo rat sa Gildom. Stilihon nije osobno predvodio vojsku, nego je zapovjedništvo predano Mascezelu (*Masceldelus* ili *Mascezel*) koji se sa 5000 vojnika (poglavito galskih veterana) uputio u sjevernu Afriku. Interesantno je da je Mascezel bio brat Gilda, ali odnosi između braće su bili vrlo, vrlo loši. Mascezel je uspio, igrom slučaja, da na svoju stranu prevede veliki broj afričkih snaga, dok su berberski saveznici Gilda pobjegli. Gildo je pokušao pobjeći manjim brodom, nadajući se da će uspjeti doploviti do Istočnog Carstva. Međutim, zbog nepovoljnog vjetra ušao je u luku Tabraka, čiji su ga stanovnici zatočili. Bojeći se bratove osvete, jer je dao pogubiti dvojicu sinova Mascezela, Gildo je izvršio samoubistvo.

Mascezel je nakon trijumfalnog dolaska u Italiju, navukao na sebe ljubomora Stilihona. Mascezel je pao ili bio gurnut (po Stilihonovoj naredbi) sa jednog mosta u rijeku Tibar, gdje se i udavio.

Stilihon je možda 398. god. n. e. vodio i neki rat u Britaniji, ali izgleda neuspješno. Stilihon je 400. god. n. e. postao i konzul, i uskoro se suočio sa najvećim iskušenjem dotadašnje njegove uprave u Zapadnom Carstvu.

Prvi gotski upad u Italiju

Konstantinopolis je u ovim godinama počeo primjenjivati i novu politiku, a to je perfidno preusmjeravanje nevolja i problema sa svojih teritorija na Zapadno Carstvo. I ta činjenica da su se konstantinopoljski dvor na jednoj strani, a milanski (kasniji ravenski) dvor međusobno udaljavali i sukobljavali sigurno je imala priličnog uticaja na konačni kraj rimskgo svijeta. Tako su uzajamne netrpeljivosti i mržnja Rufina, Eutropija, Antemija (sa istoka) i Stilihona (sa zapada) doprinijele da se načini pukotina između zapadnog i istočnog Euromediteranskog pojasa, koja se vremenom sve više produbljivala i koja je i dan danas veoma izražena, naravno sada u nekom novom kontekstu.

Imenovanje Alarika za *magister militum per Illyricum*, su Alarik i njegovi Goti usmjereni prema zapadu. Ilirik je inače bio sporno područje između Zapada i Istoka, i ovim unapređenjem Alarika, direkno su pogažena prava Honorija. Ubrzo će se pokazati i da područje Balkan, koje je bilo već decenijama ratno područje, nije moglo pružiti dovoljno resursa Gotima i Alarik je odlučio da pređe u Zapadno Carstvo i tamo zatraži nova područja za naseljavanje za oko od 80 do 100.000 svojih sunarodnika. Moguće je da je Alarik ustvari pretendirao da se dokopa pozicije koju je Stilihon imao na Zapadu. Prvo je od milanskog dvora zatraženo čin magister militum, opskrba hranom i drugog provijanta. To je odbijeno.

Alarik je u jesen 402. god. n. e. svoj narod poveo u Italiju, iskorištivši odsustvo Stilihona koji je zapadnom armijom bio u Retiji i Noriku sukobljavajući se sa Vandalima i Alanima koji su pod pritiskom Huna sa svoje strane ugrožavali donjodunavske provincije. U samu Italiju Alarik je lako provalio jer je još vremena kampanje protiv Eugenija, on upoznao prolaze u Julijanskim Alpama i uvidio gdje se kriju slabosti odbrane Italije na njenom sjeveroistoku. Goti su ubrzano napredovali, ugroživši i Milan. Kada su se Goti pojavili u blizini Milana, Honorije i njegov dvor su odlučili da se povuku u galski grad Arl. Međutim, to je bilo osujećeno jer je gotska konjica presjekla komunikaciju za Galiju. Pošto se nisu mogli vratiti u opsjednuti Milan, Honorije i njegovi dvorjani su se sklonili u utvrdu Hasta u Liguriji. Ali i tamo su se našli opkoljeni od Gota. Stilihon je požurio u sjevernu Italiju, a Goti su se povukli u Polentiju (danas : Pollenzo u Pijemontu). Iskorištivši Uskrs 6. IV. 402. god. n. e. Stilihon je izveo iznenadni napad na Stilihonove trupe. Bitka je bila veoma

krvava, a zapadnorimski vojnici su uspjeli da zarobe Alarikovu suprugu i djecu. Iako bitka kod Polentija nije imala baš jasnog pobjednika, ona se u Stilihonovom okruženju slavila kao velika i odlučujuća pobjeda. Postignut je sporazum da se Goti povuku u Ilirik, a da se povrati oni koje je Stilihonova armija zarobila. Međutim, Alarik je prekršio ugovor i postavio je opsadu Verone. Tamo je došlo do nove bitke u kojoj je zapadnorimska vojska izvojevala novu pobjedu. Ali ni tu pobjedu Stilihon kao da nije želio iskoristiti do kraja. On je u sukobima uvijek pobjeđivao Vizigote, ali je u odlučnom momentu vraćao mač u korice i protivnicima ostavljao mogučnost da se izvuku. Tako je Alarik uspio da i poslije poraza sredi svoje trupe i nastavi povlačenje u Ilirik. Jedna od posljedica ovo upada u Italiju je bilo i prebacivanje carske prijestolnice iz Milana u mnogo bolje zaštićeniju Ravenu, te povlaćenje nekih jedinica iz Britanije. Prijestolnica će ostati u Raveni i za vrijeme kasnijih careva, te za vrijeme vladavine Odoakara i Ostrogota.

Stilihon je bio i uvjereni katolik – ortodoks i možda je odgovoran za uništenje „Sibilskih knjiga” 405. godine n. e. Po pjesniku Rutiliju Klaudiju Namatijanu (*Rutilius Claudius Namatianus*), Stilihon nije bio vođen samo religijskim razlogom nego i činjenicom da su one korištene kako bi se napadala njegova uprava. Knjige su spaljene.

Veliki „barbarski” upad u Italiju pod vodstvom Radagaisa

Hunski upad je uzbunio čitavu istočnu i srednju Europu. Nepoznata je rana karijera i porijeklo Radagaisa. On je predvodio jednu šaroliku masu od cc 100.000 ljudi, od čega cc 20.000 ratnika. Seoba je vjerojatno započela krajem 405. god. n. e. negdje u panonskoj nizini, isto pod pritiskom Huna. Ova seobena masa se kretala preko zapadne Panonije i jugoistočnog Norika, izazivajući velika razaranja i strah. Tada su razoreni gradovi *Flavia Solva* i *Aguntum*, a masa izbjeglica je bježali pred hordama Radagaisa. Stilihon je izvršio novu mobilizaciju, a kao pojačanje za odbranu Italije došao je i dio snaga sa rajnske granice. Stilihon je i dobio pomoć od gotskih federata pod komandom Sarusa (gotskog porijekla) i hunskih trupa pod komandom Uldina. Kako bi popunio svoje trupe sa ljudstvom, Stilihon je morao i novačiti robove, koji bii za tu svrhu bili oslobođeni. Alarik je za vrijeme ovih zbivanja, ostao neaktivan, poštujući sporazum sa Stilihonom.

Moguće je da je Stilihon, namjeravao iskoristiti Alarika kako bi od Istočnog Carstva preoteo čitav Ilirik. Međutim, invazija Radagaisa je spriječila potencijalne namjere sa ciljem zauzimanja Ilirika.

Radagais je bio „paganin” i možda je planirao da Rim sravni do temelja, a da bogovima žrtvuje senatore. Radagaisov narod je uspio prodrijeti sve do Firence, koju su opkolili.

Stilihonova kombinirana armije je uspjela da probije opsadu Firence, a Radagais se morao povući na brežuljke Fiesole, nekim 8 km dalje. Ubrzo je došlo do potpune katastrofe za Radagaisov narod. Sam Radagais je pokušao pobjeći, ali je bio zarobljen i kasnije 23. VIII. 406. god. n. e. pogubljen. Praktično je zarobljen čitav taj narod koji je upao u Italiju. Neki su unovačeni u vojsku, a većina je prodata kao roblje. Toliko je bilo novih robova da je cijena robova naglo pala.

Prelaz rijeke Rajne 31. XII. 406. god. n. e.

Poraz Radagaisa i uništenje njegovog naroda, nisu donijeli smirivanje na zapadnim granicama. Hunski pritisak je izazvao i ovu oluju. Skupine Vandala (i Hazdinga i Silinga), i pojedine zajednica Alana i Sveba... itd... su se prvo sukobili sa Francima koji su naseljavali pogranična područja i tako bili prva linija odbrane na rajnskoj granici. Po „*Liber historiae Francorum*” od Grgura iz Tura, Franci su inicijalno bili uspješniji, i čak je poginulo 20.000 Vandala uključujući i Godigisela (ime u slaveniziranom obliku glasi Godzislaw), kralja vandalskih Hazdinga. Vojna sreće se okrenula protiv Franaka, kada su Alani (sa svojim kraljem Respendialom) pritekli u pomoć Hazdingima. Franci su pobijeđeni, a zatim su na zadnji dan 406. godine n. e. (po Prosperu iz Akvitanije) provalili kod Majnca u galsku unutrašnjost. Odbrana rajnske granice je oslabljena jer je Stilihon nekoliko godina ranije prebacio dio trupa u Italiju. I tako je probijena glavna odbrambena linija Zapada, na kojoj je Carstvo skoro 450 godina ili upadalo na drugu stranu ili se branilo od upada iz Transrenije. I to će postati historijski međaš razvitka Zapadne Europe, nakon njega više ništa neće biti kao prije. Od ovog uspješnog prodora Zapadno Carstvo se više nikada nije oporavilo.

Godigisela je naslijedio sin Gunderik / *Gunderic* (slavenizirani oblik Godemirek), iz njegovog legitimnog braka. Drugi poznatiji sin je bio Genserik/*Genseric* (slavenizirani oblik Godzimirek ili Gniewomirek) kojeg je dobio iz nelegitimne veze. Genserik je rođen cc 389. godine n. e. u području oko jezera Balaton u Panoniji. Nakon što su Alani bili razbijeni od strane Huna, pojedine njihove skupine su krenule prema zapadu, pa su se priključile i germanskim zajednicama. Jedna od tih nešto većih skupina je bila saveznik Vandala u ratu sa Francima. One Svebe koji su provalili preko Rajne je predvodio kralj Hermerik / *Hermeric*. Dok su Vandali bio arijanski kršćani, oni Svebi i Alani koji su prešli Rajnu u ovom periodu su bili „pagani”.

U pismu sv. Jeronima napisanom u Betlehemu, daje se čitava lista „barbarskih” naroda koji su bili uključeni u ovu migraciju te spisak gradova koji su bili zauzeti:

Mogontiacum / Majnc, *Borbetomagus* / Worms, *Durocorteron* / *Remi* / Rheims, *Ambianum* / Amiens, *Atrebatum* / Arras, *Tarwanna* ili *Tervanna /* Thérouanne, *Tornacum* / Tournai, *Noviomagus* / Speyer, *Argentoratum /* Strazbur.

Pored alanske skupine koju je vodio Respendial i koja je ušla u savezništvo sa Vandalima, još je jedna alanska skupina i to ona koju je vodio kralj Goar, prešla tada na rimsku stranu Rajne. Međutim Goarovi Alani su stupili u savezništvo sa Rimljanima, pa su naseljeni negdje u Galiji.

Uzurpacije na zapadu i napuštanje Britanije

Velika provala preko Rajne i odsustvo bilo kakve reakcije iz Italije i središnje vlasti, imali su kao posljedicu da lokalni vojni i civilni autoriteti preuzmu punu odgovornost za rješavanje situacije. Pored Galije, i iz Britanije su povlaćene trupe kako bi štitile Italiju, što je isto oslabilo odbranu ostrva. Britanija je bila vrlo izložena napadima iz Irske, Kaledonije, kontinenta. Prvo je dominusa u Britaniji vojska proglasila izvjesnog Marka/*Marcus*, koji je i sam vojnik. Međutim, nešto kasnije ga je ubila ista ta vojska. Umjesto njega je za dominusa u Britaniji proglašen Gracijan. Ovaj novi uzurpator je bio britanskog, aristokratskog porijekla. Britanska armija je željela da pređe na kontinent i da se preventivno tamo suprotstavi barbarima, prije nego što bi došlo do napada na Britaniju. Sa tim se nije slagao Gracijan, i zbog toga su ga vojnici ubili nakon samo četiri mjeseca vladavine. Umjesto njega za novog dominusa britanska armija je 407. god. n. e. izabrala Flavija Klaudija Konstantina, koji je u historiografiji poznat kao Konstantin III. Njegovo ime je imalo osobito značenje u Britaniji, jer je podsjećalo na Konstantina I. koji je isto bio aklamiran od britanske armije.

Konstantin III. je brzo reagirao i prebacio se sa trupama kod Bononije u Galiju. Ovo prebacivanje je imalo isto veliko značenje, jer je Konstantin III. sa sobom poveo skoro sve preostale vojne jedinice (mobilnog tipa). Tako je funkcionalno zapadnorimska vojska napustila Britaniju, prepuštajući odgovornost i za vojne i za civilne poslove na lokalnu britorimsku elitu. Historiografija ovo tumači kao faktičko odvajanje Britanije od Zapadnog carstva, iako je formalno ona još uvijek bila sastavnica Zapadnog Carstva.

Konstantin III. je imenovao Justinijana i Frankorimljanina Nebiogasta (Nebiogastes; Νεοβιγάστης ili Νεβιγάστιος) za zapovjednike (u činu *magister militum*) vojske koja je predstavljala prethodnicu napada. Justinijan je poginuo boreći se protiv honorijevaca kojima je komandovao Sarus. Nebiogast je bio pretvorno zatočen i ubijen. Sarus je sa svojim trupama zatim opkolio grad Valentiju (u jugoistočnoj Galiji), u kojoj se nalazio

sam Konstantin III. sa dijelom trupa. Međutim, stigla je nova Konstantinova armija kojom su komandovali Frankorimljanin Edobik (*Edobichus*; Ἐδόβιχος ili Ἐδόβιγχος) i Gerontije (vjerojatno britanskog porijekla), pa je Sarus morao bježati u Italiju. Toliko je bila očajna pozicija Sarusa, da je bio primoran da sav plijen i prtljag preda bagaudima, koji su u ovom kaotičnom periodu ojačali, kako bi se mogao povući prema alpskih prolaza.

Sarus je bio plemićkog gotskog porijekla iz familije Amala, i ostao je zapamćen po nepomirljivoj mržnji prema Alariku i Ataulfu koji su pripadali familiji Balta. Njegov brat Sigerik/*Sigeric* će kasnije kratko vladati Gotima. Animozitet i konkurencija između Amala i Balta je tada bila vrlo izražena među Gotima.

Tako je ravenski dvor izgubio kontrolu nad Galijom. Konstantin III. se postarao za osiguranje rajnske granice, a u maju 408. god. n. e. u Arl smjestio svoj dvor. U Arlu je imenovao Apolinarija, djeda Sidonija Apolinarija, za pretorijanskog prefekta.

I pored očekivane Stilihonove ofanzive na njegovo područje, Konstantin III. se odlučio na zauzimanje Španije. U ovoj domovini Teodosijevske dinastije nekoliko rođaka dominusa je držalo pozicije. Plašeći se da ne dođe do sinkroniziranog napada i iz Španije i iz Italije, Konstantin III. je preduzeo preventivni napad. Imenovao je i svoga najstarijeg sina Konstansa za cezara i poslao ga sa svojim zapovjednikom Gerontijem u Španiju. I pored prvotnog poraza Gerontije je ipak na kraju zadao težak poraz (u Luzitaniji) honorijevcima. Dvojica Honorijevih rođaka (Didim/*Didymus* i Teodosiol/*Theodosiolus*) su bili zarobljeni, dok su dvojica (Lagodije/*Lagodius* i Verian/*Verianus*) uspjeli pobjeći u Konstantinopolis. Konstans je tada svoju suprugu i Gerontija ostavio u Saragosi i vratio se u Arl.

Novčić sa portretom Konstantina III. na aversu.

Konstans je bio monah, ali ga je otac izvukao iz monaške halje i obukao u purpur.

Ovaj građanski rat je došao u najteže vrijeme, jer je pocijepao oružane snage Zapadnog Carstva i podijelio lokalno stanovništvo. „Barbarske” zajednice su provalile na sjeverozapadnoj granici, a Alarikovi Goti su bili u predvorju Italije. Na čelu Zapadnog Carstva su se nalazila dvojica dominusa, od kojih je jedan bio mladić slabe volje i slabog karaktera. U Galiji su ojačali bagaudi, koji su koristili kaotičnu situaciju u kojoj se raspadao sustav vlasti i sigurnosti. A i na samom ravenskom dvoru došlo je do konačnog obračuna sa Stilihonom.

Da kojim slučajem nije postojala surevnjivost između Zapadnog i Istočnog carstva, da se nije vodila toliko bjesomučna i nepomirljiva borba moći i na milanskom (kasnije) ravenskom dvoru i konstantinopoljskom dvoru, da nije dolazilo do pokušaja uzurpacije, da nije nije stavljao prioritet na unutarnje obračune, da se nije nastavila „antipaganska” kampanja, gotovo sigurno bi rimski svijet (makar i oslabljen i sa dvojicom slabih dominusa) imao dovoljno snage da se suprotstavi vanjskim udarima. Tako se može sa punim pravom zaključiti da je Rimska država urušena sama od sebe, a takvo stanje su samo iskoristili vanjski (poglavito) germanski elementi. Nesrećna koincidencija je bila da se takvo stanje sa negativnim konotacijama unutar obje rimske države desilo paralelno sa dolaskom Huna i početkom „Velike seoba naroda”.

Potvrdu iznesenom stajalištu imamo ako detaljnije analiziramo „Veliku seobu naroda” sa demografskim podacima. Historijska znanost je već odavno napustila romantičarsko viđenje „Velike seobe” kao vremena kada su velike mase ljudi prelazile sa kraja na kraj Europe, sudarajući se međusobno i tako oblikujući budućnost europskog srednjeg vijeka. Ustvari zajednice koje su prelazile i na istočnorimsko i na zapadnorimsko područje su ustvari predstavljale značajnu manjinu u odnosu na starosjedilačko provincijalno stanovništvo (bez obzira u kolikoj mjeri je ono bilo romanizirano ili helenizirano) rimskog svijeta.

Samo stanovništva Grada Rima u trenutku pada 24. VIII. 410. godine n. e. je imalo najmanje bar tri puta brojniju populaciju u odnosu na narod na čijem čelu se nalazio Alarik. Sama Italija kroz koju je više godina krstarila Alarikova zajednica imala je sigurno tada više od pet miliona stanovnika. Procjene na osnovi arheoloških nalaza govore da je Gota u Španiju došlo tek između 80 i 100.000 i to među oko četiri miliona Hispanorimljana. To bi značilo da su Vizigoti neposredno po svome dolasku činili samo 2,5% stanovništva Iberskog poluotoka. Posebna je priča da su ovi Vizigoti još od svoga prelaska Dunava pa do dolaska u Španiju bili prilično heterogena skupina koja je u sebe asimirala i neke iranske, rimsko-provincijalne i druge elemente. Vandala (i Hazdinga i Silinga) i Alana koji su 429. god. n. e. prešli u Afriku bilo je oko 80.000, od čega do 20.000 za rat sposobnih muškaraca. U afričkim provincijama kojima su tada zavladali AlanoVandali živjelo je tada isto više miliona stanovnika. Teodorik Amal je u Italiju doveo ne više od 100 000 Ostrogota, koji

su isto tako bili heterogena skupina. U galskim provincijama je prebivalo više miliona stanovnika, dok su skupine koje su prelazile preko Galije najviše mogle imati do 100.000 pripadnika. Radi toga su i pored germanskog imena, Francuzi ubjedljivo najvećim dijelom potomci Gala iz rimskog perioda. Ustvari moglo bi se govoriti o tome da su izrazito manjinski narodi, ustvari preuzeli u određenim regijama Zapadnog Carstva instituciju najviše vladarske vlasti, ulogu vojnih posada i jednim svojim dijelom se „ugradili" u već zatečenu lokalnu elitu.

Jedino je veće značenje germanska kolonizacija imala u Porajnju (u predjelima dvije germanske provincije iz principatskog doba). Zahvaljujući tome tamo i danas dominiraju dijalekti germanske jezične zajednice. Ali u Porajnju su germanske zajednice u znatnom broju živjele i prije rimskog osvajanja i u toku skoro polumilenijumske rimske vladavine (npr. Ubijci, Batavci, Frizi... itd...). U kasnorimskom periodu vlasti su na navedenom području vršile i naseljavanje pojedinih germanskih skupina, poglavito (u IV. st. n. e.) Franaka u donjorajnskom predjelu. Radi toga se ne bi moglo tvrditi da je današnji alzaški, njemački, flamanski i nizozemski karakter Porajnja rezultat samo „Velike seobe naroda" iz V. st. n. e.

Kada su se Avari pojavili na obalama Volge, nisu imali više od cc 20.000 ratnika. Vjerojatno su i u brojčanom i procentualnom nivou bile veće seobe AngloSasa i posebno Slavena, pa su posljedice njihovih seoba i doseljavanja ostalo znatno veće (u odnosu na one Gota, Burgunda, Vandala, Alana) i prisutne i vidljive i danas. Uostalom, anglosaksonske i avaroslavenske migracije su bile i brutalnije, sa znatno više razaranja i izmještanja stanovništva i potpune zamjene u stratumu elite. Uostalom, oni (posebno Slaveni) su bili na znatno nižem kulturološkom i razvojnom nivou u odnosu na Franke, Gote, Burgunde pa i Vandale, pa je i njihovo razmijevanje vrijednosti antičke kulture bilo drugačije, više promatrano kao nešto što treba uništiti.

Jasno se postavlja pitanje kako se moglo desiti da se jedna prilično malobrojna zajednica nametne ubjedljivo brojnijoj populaciji i to na višem tehnološkom i kulturnom nivou.

Pad i smrt Stilihona

Carica Marija je umrla 407. god. n. e., ali su utjecajni Stilihon i Serena za novu Honorijevu suprugu odredili svoju drugu kćerku Termantiju.

Stilihon nije bio baš omiljen u pojedinim krugovima Zapadnog Carstva, posebno njegova skoro neograničena vlast. Zbog toga što nije uništio Alarikovu vojsku, raslo je nepovjerenje prema njemu.

Kršćanski privjesak carice Marije sa tekstom aranžiranim u obliku XP monograma. Oko središnjeg stiliziranog krsta se nalaze imena i pojmovi: HONORI, MARIA, SERINA, VIVATIS, STELICHO. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Stilihon je imao sporazum sa Alarikom, po kojem bi Alarik dobio odgovarajući zapadnorimski čin i naslov kao i isplatu 3000 funti zlata, a u zamjenu bi ta plaćenička armija bila u potpunosti vjerna Stilihonu. Vjerojatno je Stilihon planirao Alarikove Gote iskoristiti i za namirivanje svojih „prava” prema Istočnom carstvu kao i dodatno snaženje svoje pozicije u Zapadnom Carstvu. Nesumnjivo je i ovaj sporazum izazvao prilično nezadovoljstvo među italijanskom elitom.

Prvi ozbiljniji udar na njegov autoritet bila je provala na Rajni, i odsustvo reakcije središnje vlasti na zbivanja u Galiji. Stilihon nije mogao adekvatno reagirati ni na uzurpaciju Konstantina III. Tako su i otpali njegovi planovi za preuzimanje kompletnog Ilirika. Ustvari, Alarik je sa svojim trupama stvarno upao u Istočno Carstvo i stigao do Epira, a onda se iznenadno vratio i uobičajenim ljubljanskim prolazom ponovo ušao u Italiju tražeći naknadu troškova koje je imao u epirskoj akciji, "pošto mu nije omogućeno da zaposjedne Epir" i prijeteći novim ratom u Italiji. Senat se usprotivio tome i bio je spreman za rat sa Gotima, ali ih je Stilihon ipak uspio ubijediti da pozitivno odgovore na Alarikove zahtjeve. Jedan od nepomirljivih senatora po imenu Lampadije je izjavio: *Non est ista pax, sed pactio servitutis* / ”Ovo nije sporazum o miru, nego o ropstvu”.

Nije jasno šta je trebalo da znači njegov upad u Epir, kao ni ko ili što ga je spriječio da ga ostvari. Možda je stvarno radio po naredbi ravenskog dvora. Da je to tako, možda bi potvrđivalo to što je Stilihon u Senatu (kada se razgovaralo o naknadi za Alarikovu vojsku), naveo da je Alarik, idući u Epir, stvarno namjeravao da služi interesima Zapadnog Carstva koje mu je i naredilo da prekine operacije pa bi mu trebalo nadoknaditi troškove.

Nezadovoljstvo Stilihom se pojačavalo sve više, i širenjem vijesti da je on odgovoran za ubistvo Rufina. Nakon smrti Arkadija, istočnog dominusa, Honorije je želio da otputuje na istok kako bi riješio pitanje nasljednika. Međutim, Stilihon to nije želio i umjesto da Honorije ide na istok, predložio je sebe. To je izazvalo podozrenje, jer se počeo širiti trač da Honorije navodno namjerava da na konstantinopoljski tron postavi svoga sina. U gradu Ticinum je 13. VIII. 408. godine n. e. došlo do pobune vojske (okupljene radi rata sa Konstantinom III.), i to dok je sam Honorije boravio u ovom gradu, u kojoj je stradao značajan broj časnika i magistrata. Inicijator pobune i glavni antiStilihonov spletkar je bio izvjesni Olimpije.

I tako je nastupila neka vrsta državnog udara organizirana od strane Stilihonovih neprijatelja. Stilihon je došao u Ravenu, pokušao naći sigurnost u jednog crkvi, ipak je na kraju uhvaćen i pogubljen 22. VIII. 408. god. n. e. Nedugo zatim je pogubljen u Rimu i njegov sin Euharije, i to zaslugom dvojice eunuha Arsakija (*Arsacius*) i Tarentija (*Tarentius*). Oba eunuha su nagrađena dobijanjem utjecajnih pozicija na ravenskom dvoru.

Honorije se odmah razveo od Termantije, i više nije ženio. Serena je pogubljena naredne godine, prilikom Alarikove opsade Rima, pod lažnom optužbom da je bila u konspiraciji sa Gotima.

Olimpije, sada kao *magister officiorum,* je poduzeo i široku čistku svih Stilihonovih ljudi, pristalica i saveznika. Pogubljeni su oni glavni i najvažniji podržavaoci Stilihona, a izvršena je konfiskacija imovine od svih onih koji su držali bilo kakvu dužnost dok je Stilihon dominirao. Ova kadrovska čistka je imala katastrofalan efekat po italijansko vojno – političku infrastrukturau, jer ju je lišila znatnog broja iskusnih pojedinaca.

U dešavanjima i kaotičnom stanju nastalom nakon Stilihonove smrti, došlo je u cijeloj Italiji do jednog izliva šovinističkog bijesa, i do napada na familije vojnika – federata. Ubijeno je na desetine hiljada ljudi, a hiljade (navodno 30.000) preživjelih federata se stavilo pod zaštitu Alarika. Ovo pojačanje je itekako dobro došlo Alariku, koji je ubrzo započeo novi pohod na Italiju.

Dok je u Italiji trajao obračun sa Stilihonom i „barbarskim" vojnicima, Alarik je logorovao negdje u području Ljubljane i u prvi mah je izgledao ravnodušan prema sudbini Stilihona. Šta više, Honorija je obavijestio o spremnosti da, uz umjeren poklon, zaključi mirovni ugovor i povuće se u Meziju. Ravenski dvor je to odbio, ali ništa nije poduzeo da se pripremi za eventualni rat. Ustvari, nakon pogubljenja Stilihona, rasturena je i njegova vojska jer su njen najveći dio činili upravo oni „barbari" koji su bili izloženi progonu. Tako je Italija ostavljena bez efektivne odbrane. Možda je ravenski dvor, zaštićen močvarama, bio zainteresiran samo za svoju sigurnost. Reagujući na Honorijevo odbijanje, Alarik je smislio obavezu da osveti Stilihona. Pod izgovorom da će kazniti Stilihonove ubice, Goti su krenuli prema Italiji.

Italija okružena sa svih strana neprijateljima, je nastavila da sama sebe uništava. A bez dobrog vojskovođe sa iznimnim autoritetom kao što je bio Stilihon, šanse da se odbrani bile su male. Kako bi se kako – tako učvrstila pozicija Honorija, Konstantin III. je priznat kao suvladar.

VLADAVINA HONORIJA (ZAPAD) I TEODOSIJA II. (ISTOK)

408 god. n. e. – 423. god. n. e.

Antemijeva uprava na istoku

Arkadije je umro 408. god. n. e., ostavivši iza sebe dosta blijedo zavještanje. Njemu je bilo više stalo da bude pobožni kršćanin, nego da se bavi stvarnim državnim i vojnim poslovima. Novi dominus istoka postao je njegov sedmogodišnji sin Teodosije II. Faktičku vlast i upravu je zadržao Antemije.

Teodosije II. (10. IV. 401. – 28. VII. 450. god. n. e.), vladao od 1. V. 408. do 28. VII. 450. god. n. e. Kao vladar zvao se *Flavius Theodosius Augustus.* Teodosije II. je imao i tri sestre Pulheriju, Arkadiju i Marinu.

Antemije je i počecima vladavine Teodosija II. morao da se bavi čitavim nizom problema, kao što su prisustvo Alarika u Iliriku, problemi u Isauriji i problematična granica na Dunavu. Antemije je pokazao značajan integritet i sposobnost u državnim poslovima. Na njegovu inicijativu je dogovoren mir sa sasanidskim Iranom, a zahvaljujući Stilihonovoj smrti konačno su uspostavljeni harmoničniji odnosi sa ravenskim dvorom. Uldin ili Uldes, jedan od glavnih poglavara hunske hegemonije, sjeverno od Dunava, je poduzeo invaziju Mezije. Istočnorimska vojska je uspjela odbiti napad i nanijeti neprijatelju težak poraz. Hiljade germanskih podanika hunskog vođe je bilo zarobljeno. Nakon pobjede Antemije je dao da se osnaži riječna dunavska flotila. Uldin je umro 412. god. n. e.

Antemije je prilično dobro regulirao i snabdjevanje egipatskim žitom Konstantinopolisa, za što je bio zadužen gradski prefekt. Tako su zaustavljene pojave gladi u prijestolnici. Antemije je regulirao i porezni sistem. Antemije nestaje iz historije 414. god. n. e., a novi regent malodobnog Teodosija II. je postala sestra Elija Pulherija (živjela 19. I. 398. ili 399. – 453. god. n. e.) sa titulom auguste. Novi pretorijanski prefekt je postao Monaksije / *Monaxius*. Sudbina Antemija je nepoznata, ali je on bio djed kasnijeg istoimenog zapadnorimskog dominusa, i to preko kćerkinog braka sa Prokopijem, koji je bio *magister militum*. Njegov sin Antemije Isidor / *Flavius Anthemius Isidorus*, je ostvario veliku karijeru i bio je konzul 436. god. n. e.

Regenstvo je završeno 416. godine n. e. i Teodosije je postao bar formalno dominus u punom kapacitetu. I pored toga, njegova sestra je zadržala svoj utjecaj. Teodosije se oženio 7. VI. 421. god. n. e. sa Elijom Eudocijom (*Aelia Eudocia*; grkorimskog porijekla), sa kojom je imao kćerku Liciniju Eudoksiju (*Licinia Eudoxia*). Drugo dvoje djece Flacila / Flaccilla i Arkadije umrli su još kao djeca.

Elija Eudocija spada u red onih osoba čija je djelatnost, posebna ona u kulturološkim poljima, stvarala preduvjete za nastanak i razvitak kasnije grčko – vizantijske i ortodoksne civilizacije. Ona je rođena cc 400. god. n. e. u Antiohiji u „paganskoj familiji“, i njeno izvorno ime je bilo Atenais (po boginji Paladi Ateni). Otac je bio ugledni filozof i učitelj retorike Leontije. Ona je bila nadarena za intelektualni rad i vrlo je rano usvajala tekovine i vrijednosti klasične civilizacije, pa je lako naučila i poeziju Homera i Pindara. Znanje mlade Atenais u tekovinama klasične civilizacije je bilo značajno i može se smatrati jednom od najobrazovanijih osoba u tadašnjem Euromediteranskom svijetu. Ona je imala i dvojicu braće po imenima Gesije i Valerije. Nakon očeve smrti, poradi spora sa braćom vezano za očevu imovinu, ona je otišla da „traži pravdu“ kod cara u Konstantinopolisu. Tako se, možda zahvaljujući Pulheriju (koja je tražila ženu za svoga brata), upoznala sa Teodosijem II. Kako bi se vjenčala sa Teodosijem, ona se morala preobratiti na klasično – ortodoksno kršćanstvo. Tada je i promijenila ime, napustivši svoje rođeno „pagansko“ ime. I pored toga što je bila u sukobu sa braćom radi nasljedstva, ona ih je ipak pozvala u Konstantinopolis, gdje su započeli dvorsku i političku karijeru. Eudocija je kasnije dobila i titulu auguste. Odnosi između Pulherije i Eudocije nisu bili srdačni i obje žene su se borile za prvenstvo moći na konstantinopoljskom dvoru. Eudocija je postala i revnosna kršćanka, pa je 438. godine n. e. otišla na hodočašće u „Svetu zemlju“ i Jerusalim. Ali i pored toga nije zaboravljala „pagansko“ nasljeđe, pa je koristila svoj uticaj radi zaštite „pagana“ i Jevreja od progona. Istovremeno je promovirala i reorganizaciju i širenje obrazovanja u Konstantinopolisu. Ona je tako povezivala stare helenske tradicije sa kršćanstvom, i tako se ponovo javljao grčki duh, ali sada u formi vizantijsko – pravoslavnog svijeta.

„Teodosijeve zidine“

Sa početkom V. st. n. e. Konstantinopolis je počeo prerastati granice koje je postavio Konstantin. Uz to, par približavanja neprijatelja u blizinu prijestolnice, naveli su državnu upravu da je potrebno proširiti i ojačati gradske fortifikacije. Sudeći po jednom epigrafskom natpisu otkrivenom 1993. god., radovi na izgradnji novih gradskih fortifikacija (poznatih kao „Teodosijeve zidine“) započeli su već 404./405. god. n.e., a završeni su 413. god. n. e., pri kraju Antemijeve uprave. To je ustvari bila prva faza izgradnje „Teodosijevih zidina“, smještenih 1,5 i 2 km. zapadno od „Konstantinovog zida“. Zidine iz prve faze su one koje danas formiraju unutrašnji krug (μέγα τείχος) kompletnih „Teodosijevih zidana“. Ovaj zid u dužini od 6 ½ km. se pružao od „Mramorne kule“ (Mermer Kule, Kula Vasilija i Konstantina) na obali Mramornog mora do palate Porfirogenita u predgrađu Blaherne blizu „Zlatnog roga“.

Tri velika zemljotresa (prvi: 25. IX. 437., drugi: 6. XI. 447., i treći: januar 448. god. n. e.) su prilično oštetila i Konstantinove i prvu fazu „Teodosijevih zidina“. Teodosije II. je tada naredio Konstantinu, tadašnjem pretorijanskom prefektu da ponovo sredi, doradi i ojača gradske fortifikacije. To je uslijed pritiska Atile, postao veoma bitna odbrameno strateški poduhvat. Tada je vjerojatno podignut i drugi, vanjski prsten (ἔξω τείχος) na „Teodosijevim zidinama“.

Alarik u Italiji po drugi put

Nakon smrti Stilihona, Alarik je pokrenuo novu ofanzivu na Italiju. Njegova vojska je prešla Julijske Alpe, sišla niz Veneto i skoro bez otpora prešla rijeku Po i stigla do Bolonje. I ubrzo (septembar – oktobar 408. god. n. e.) je Alarikova armija izbila pred Rim koji se tako našao pod opsadom.

Samo je jedan monah smogao hrabrosti da izađe pred Alarika i zamoli ga da odustane od napada na Rim. Alarik je odgovorio: "Ja i nisam onaj koji ovo radi; Nešto je u meni što me nezadrživo gura i viče mi: idi na Rim i od njega napravi gomilu ruševina!"

Alarikova taktika se sastojala u tome da glađu izmori stanovnike Rima. Jedan visoki funkcioner koji je lično poznavao Alarika iz ranijih kontakata upućen je kao izaslanik da provjeri jesu li tačne glasile koje su tada kolale Gradom da vojsku koja opsjeda Rim ne predvodi Alarik, nego neki odmetnuti Stilihonov zapovjednik U razgovoru sa Alarikom ovaj izaslanik je pokušao da sabesjednika impresionira pričom o veličini grada koji je navikao da mir nameće, a ne da ga traži. Odgovoreno mu je jednom germanskom poslovicom: "Gusta trava se lakše kosi nego rijetka!" Ipak je Alarik bio spreman na pregovore, a njegove poruke građanima Rima je potrebno promatrati u kontekstu verbalnog pritiska kako bi što je moguće više izvući u pregovorima.

Pošto je Alarik tražio svo zlato i srebro, rimski poslanik je upitao šta onda ostavlja, da bi mu Alarik odgovorio: „Duše“. Ipak je na kraju, nakon određenih uobičajenih pregovaračkih natezanja, došlo do sporazuma.

Rim je pristao da isplati sljedeći otkup: 5000 libara (1649 kg) zlata, 3000 libara (9840 kg) srebra, 4000 svilenih tunika, 3000 koža obojenih u crveno i 3000 libara bibera (tada vrlo skupog začina, jer se uvozio sa istoka). Usput je iz ropstva oslobođeno 40.000 Gota. Pohlepa za svilom i biberom jasno govori o promjenama koje su nastale u navikama i običajima kod Gota. Oni su već dobrano prihvatali razvijeniji i luksuzniji mediteranski način života.

Senat je poslao i nekoliko izaslanika, uključujući i papu Inocentija I. u Ravenu kako bi ubijedili Honorija da prihvati sporazum sa Alarikom. Sam gotski kralj se povukao u Ariminum (današnji Rimini u blizini Ravene) gdje je pregovarao sa Jovinom, Honorijevim favoritom. Jovijan se ranije u Epiru upoznao sa Alarikom. Alarik je i dalje insistirao na tome kako bi se on i njegovi sljedbenici uklopili u rimski politički i vojni sustav. Tako su upućeni njegovi zahtjevi Honoriju, i to da on dobije visoko zapovjedno zvanje a njegov narod dobije prostor između Dunava i venecijanskog zaliva koje je 200 rimskih milja dugačko i 150 milja široko (odnosno područje Retije, Norika i Veneta). Ovo područje ne bi bilo posebna država, nego bi ostalo pod zapadnorimskim suverenitetom. U kontekstu vojno – političkih okolnosti koje su tada bile u Italiji, ovi zahtjevi su bili prilično umjereni. Međutim Honorije, zaštićen močvarama, kanalima, zidinama i lukom Ravene, je odbio zahtjeve Alarika, iako u samom Italiji nije raspolagao skoro nikakvim snagama sa kojima bi se moglo efektivno suprotstaviti Alarikovoj armiji. Ne samo da je odbijena dodjela čina *magister militum* Alariku, nego ga je i sam Honorije u pismu uvrijedio.

Da pridobije narod izložen nevoljama, Alarik je sazvao skup svih biskupa iz italijanskih gradova koje je bio zaposjeo i instruirao ih da objasne u Raveni kako bi Rim izbjegao nove patnje ako se Gotima dodijeli Norik, odakle bi oni pristali da Carstvu pružaju pomoć protiv svih neprijatelja. U očekivanju odgovora Alarik se bio povukao u Toskanu. Honorije je i ovo odbio.

Ravenski dvor je nastojao da dovede jednu manju armiju iz Dalmacije, kako bi brinule o bezbjednosti Rima. Ovih 6000 dalmatinskih vojnika je predvodio izvjesni Valens. Zbog Valensove sujete, jer nije želio da poduzme mjere opreza, Alarikova armija je napala Dalmatince, i nanijela im goleme gubitke. Sam Valens je uspio da se sa desetkovanom armijom probije do Rima.

Nakon što su svi pregovori propali, Alarik se odlučio na nastavak pritiska i došlo je do druge opsade Rima. Ovaj put Alarikovi vojnici su uništili i skladišta žita u luci Portus. Tada su nastupili novi pregovori sa Senatom. Alarik je tada, uz odobravanje Senata, za novog zapadnog dominusa postavio tadašnjeg prefekta Grada po imenu Priska Atala (*Priscus Attalus*). Prisk Atal je po ocu bio maloazijskog porijekla. On je bio vrlo bitan senator tadašnjeg Rima. Sa svoje strane Prisk je imenovao Alarika za *magister utriusque militium*, a njegovog šurjaka Ataulfa za *comes domesticorum equitum*. Tako je konačno, istina od strane uzurpatora, Alarik uklopljen u vojnu i političku hijerarhiju Zapadnog carstva. Tada je Alarikova armija, kao zvanična vojska novog uzurpatora, vodeći i Atala Priska krstarila italijanskim gradovima kako bi ih privela na stranu svoga augusta i cara. Zatim je krenula i ka Raveni kako bi zbacila Honorija. Ovaj zapadnorimski dominus se tada našao u vrlo teškoj situaciji i njegova predaja je spriječena tek dolaskom istočnorimskih pojačanja. Istovremeno je Heraklijan / Ἡρακλειανὸς, grof Afrike, ostao lojalan Honoriju i prekinuo je snabdjevanje Grada hranom uzrokujući novu pojavu gladi, i samim tim je i nezadovoljstvo prema Atalu Prisku raslo.

Alarik je bio spreman da pošalje armiju u Afriku, ali se tome suprotstavio Prisk, koji se možda plašio da bi Goti mogli preuzeti Afriku u svoje ruke. To je dovelo do toga da se Prisk detronizira, a Alarik je ponovo stupio u pregovore sa ravenskim dvorom.

Pošto je izdavanje kovanica sa sopstvenim likom jedno od suverenih prava, ni Prisk Atal se nije razlikovao od ostalih careva i uzurpatora. Kovanica sa portretom Priska Atala na aversu.

Treća opsada i pad Rima 24. VIII. 410. god. n. e.

Pregovori su se počeli voditi sa više ozbiljnosti. I kada je dogovor skoro bio postignut Sarus (honorijevski zapovjednik), koji je već dugo imao razmirica sa svojim sunarodnicima Alarikom i Ataulfom, je napao sa svojim vojnicima Alarika. To je automatski prekinulo pregovore, a Alarik se uputio prema Rimu i postavio je po treći put opsadu Grada. Uz pomoć robova koji su otvorili *Porta Salaria,* Alarikova armija je 24. VIII. 410. god. n. e. ušla u Rim. Tako je nakon osam stoljeća strana armija zauzela Grad, koji je bio prijestolnica i simbol rimskog svijeta. Tri dana je trajala pljačka Grada, koji je već bio izmrcvaren sa dvije pojave gladi i ranijim opsadama. Opljačkani su i mauzoleji Augusta i Hadrijana, a pepeo iz urni postavljenih u oba mauzoleja je bio razasut. Ovaj čin je motiviran možda ne samo pljačkom skupocjenih urni, nego i željom da se ponizi rimski svijet kao takav, jer je eto pepeo njegovih velikih careva razasut. Moguće je da je savjest onih, koji su oskrnavili posmrtne ostatatke „paganskih“ careva i članova njihovih familija, opravdavana i kršćanskom gorljivošću napadaća. Time je jednim činom uništeno vidljivo značenje velikih „paganskih“ careva.

Za razliku od toga, kršćanske crkve su pošteđene pljačke, a njihova svetost je osigurala i spas velikom mnoštvu Rimljana (bez obzira jesu li bili kršćani ili „pagani“) koji su se sklonili u njih. Mnogo je stanovnika Grada je izbjeglo. Sudeći po literarnim i arheološkim podacima, zauzimanje Rima nije praćeno razaranjem i paljenjem objekata i prostora. Izuzetak su bili Salustijevi vrtovi koji su bili smješteni blizu kapije kroz koju su Goti provalili (pa su uslijed tih borbi i nastradali) i možda Emilijeva bazilika na Forumu. Iako nije bilo pokolja stanovnika, a i razaranja su bila sporadična i rijetka, ipak je stanovništo bilo izloženo milosti i nemilosti osvajaća, odnosno i nasilju koje uobičajeno prati pljačku osvojenog područja.

Međutim, potrebno je istaći da za vrijeme ove trodnevne pljačke Grada nije došlo do njegovog razaranja niti pokolja stanovništva. Šteta pričinjena Gradu i njegovim stanovnicima se primarno ogledala u otuđenju dijela imovine, a ne gubitku života, paljevini domova i drugih objekata. Čak i veliki broj statua od zlata, srebra i bronze razasutih po javnim prostorima Grada nije otuđen i pretopljen. Više – manje izgleda Grada je ostao isti kao i prije 24. VIII. 410. godine n. e. Sam Alarik i njegova vojska, osim što su nakon trodnevne pljačke, izašli nešto bogatiji, nisu od zauzimanja Rima imali ni neke stvarne strateške koristi. Zato je ovaj pad Grada, koji uostalom više nije bio ni prijestolnica, potrebno više promatrati u simboličkom kontekstu, i posebno u psihološkom šoku koji je zahvatao tadašnji rimski svijet, u obje njegove tadašnje države.

Taj simbolizam pada Grada je ipak u rimskom svijetu imao veliki odjek, jer je šokirao sve one koji su bili uvjereni u snagu „Vječnog Grada“. Posebno su glasni bili „propaganski“ elementi, koji su glavnu krivicu za augustovski pad Grada bacali na kršćane i kršćanstvo

uopće koji su se odrekli velikih klasičnih tradicija i starih kultova. To je naravno izazvalo i reakciju sa kršćanske strane, od kojih je najpoznatija ona od Augustina. Sam sv. Jeronim (koji je tada boravio u Betlehemu) je zapisao: „Grad koji je zauzeo čitav svijet, sada je i sam zauzet."

Pored navedene simbolike, pad Rima iz 410. god. n. e. je ipak imao i jednu posljedicu suštinske prirode. Augustovski pad je stavio i tačku na „paganstvo" Rima, i to ne samo činom razbacivanja pepela velikih „paganskih" rimskih careva. Od tada Rim će se polako preobraziti u centar, prijestolnicu zapadnog kršćanstva, i umjesto „paganskih" careva sada će se tamo podizati grobovi novih poglavara Zapada, oličenih u papama.

Romejski historičar Prokopije navodi i sljedeću anegdotu vezanu za pad Rima. Honorije je bio obavješten od eunuha da je Rim pao. Međutim, Honorije nije pravilno shvatio poruku, jer je pomislio da je riječ o tome da je njegov ljubimac pijetao po imenu Rim uginuo, i počeo je naricati uz riječi: „Kako se moglo to desiti, upravo je jeo iz moje ruke". Ubrzo mu je objašnjeno da je riječ o greški u komunikaciji, i da je Grad pao, a ne uginuo pijetao, Honorije je odahnuo. Nepoznato je li ova anegdota tačna, ali činjenica je da je tadašnji ravenski dvor bio nedostojan i prilično kriv za pad Grada.

Gala Placidija

U vremenu pada Rima je u ruke Gota pala i princeza Gala Placidija, kćerka Teodosija I. iz njegovog drugog braka. Ona je u sebi sažimala legitimitet i Valentinijanske (unuka Valentinijana II.) i Teodosijevske dinastije. Još kao djevojčica je dobila počasni naslov „*nobilissima puella*", a najveći dio svoga djetinjstva i rane mladosti je provela u domačinstvu Stilihona i Serene. Bilo je planirano da se ona uda za Euherija. Za vrijeme gotskih opsada Rima, ona se nalazila u Gradu. Tada je Serena bila lažno optužena da je u dosluhu sa Alarikom i bila je pogubljena. To što je Gala Placidija pala u njihove ruke, imalo je za njih veliko značenje. Kada su napustili Rim, sa sobom su poveli i Gala Palcidiju.

Put na jug Italije, smrt Alarika i pokret prema Galiji

Nakon što su napustile Rim, Alarikovi Goti su krenuli na jug, sa planom da pređu u Afriku i da se tamo utvrde. Međutim, oluja je uništila brodove koji su ih trebali prebaciti u Afriku. Tom prilikom je nastradao i veliki broj Alarikovih vojnika. Zato je napuštena južna ruta, i

pokret je preusmjeren prema sjeveru. Međutim, ubrzo je i sam Alarik umro. Prema pomalo romantiziranom opisu koji daje Jordanes, njegovo tijelo je sahranjeno u koritu rijeke *Bucentius*/Busento. Tok rijeke je privremeno preusmjeren, kako bi se grob iskopao i u njega smjestili Alarikovo tijelo i najvrijedniji plijen koji je zadobio. Nakon toga je rijeka ponovo puštena da teće prirodnim tokom, a oni radnici su koji učestvovali u sahrani su bili pobijeni, kako niko ne bi mogao saznati mjesto pokopa. Za novog kralja je izabran Ataulf.

U proljeće 412. godine n. e. honorijevski zapovjednik Konstancije (budući dominus Konstancije III.) je uspio da u Italiji preuzme inicijativu u odnosu na Ataulfove snage. Na savjet Priska (koji je svo vrijeme boravio u blizini Alarika i Ataulfa), novi gotski kralj je svoje trupe i svoj narod preusmjerio u pravcu Galije.

Konstantin III., Gerontije, Jovin i Zapadna Europa

Međutim, i pored uspjeha u priznavanju od strane Honorija, Konstantin III. se suočavao i sa problemom prisustva onih naroda i zajednica koje su tri godine ranije provalile u zapadne provincije. Barbari koji su palili i uništavali po Galiji, u jesen 409. god. n. e. su stigli do Pirineja. Oni su probili odbranu Konstantinovih garnizona koji su branili Španiju i ušli na iberski poluotok.

Vandali su se 13. X. 409. god. n. e. probili preko Pirineja na Iberski poluotok. Sa njima su išli i njihovi saveznici Alani pod kraljem Respendialom. „Barbarski“ invazori su 411. god. n. e. kockom podijelili pojedine oblasti Hispanije. Nešto kasnije, kada se kako tako legalizirao boravak ovih zajednica koje su provalile u Španiji, oni su kao federati naseljeni i to: Hazdingi u sjevernom i istočnom dijelu pokrajine Galicije (Asturiji), Silingi u Betici, Alani u Luzitaniji i oko Nove Kartagine. Nejasan je status Hermerikovih Sveba koji su prvobitno kontrolirali južnu Galiciju, a koji su se nakon odlaska Hazdinga iz Galicije 419. god. n. e. proširili i na sjever ove pokrajine. Nakon toga je Hermerik konsolidirao svoje kraljevstvo sa prijestolnicom u Bragi / *Bracara Augusta*; danas na krajnjem sjeveru Portugala). Dok neki historičari smatraju da su i ovi Svebi postali federati, postoji i mišljenja da nije bilo sporazuma Sveba sa zapadnorimskim carstvom. Bez obzira na to da li su Svebi sa pozicioniranjem u Galiciju, bili federati ili ne, činjenica je da je njihovo kraljevstvo bilo treće područje (nakon Britanije i Armorike) koje će se oficijelno odcijepiti od Zapadnog carstva. Oni su bili i prvo zapadnoeuropsko kraljevstvo koje je kovalo svoj novac. Sa Svebima je u Galiciju došla i jedna manja skupina Bura. Ove „barbarske“ skupine koje su prodrle na Iberski poluotok, su bile vrlo malobrojne (u odnosu na starosjedilačko hispanorimsko i baskijsko stanovništvo) i nisu radikalnije i ozbiljnije poremetile antički način život Hispanije (u konteksu današnje Španije i Porugala).

Nije bilo većeg i značajnijeg razaranja, niti pokolja i uništvanja u odnosima došljaka sa većinskim starosjediocima. Čak je i hispanorimska aristokratija ostala na svojim pozicijama. Jedino je svebski kralj Hermerik imao okršaje sa starosjedilačkim Galicijanima.

Kako bi sredio situaciju u Španiji, u nju je poslao armiju koju je predvodio Konstans, nešto ranije uzdignut na nivo augusta (bez odobrenja Honorija). Međutim, situacija se dodatno usložnila kada se u proljeće 410. god. n. e., iz nama ne potpuno jasnih razloga, pobunio Gerontije i imenovao svoga rođaka Maksima za novog dominusa. Po Zosimu, Gerontije je na pobunu protiv Konstantina III. naveo i „barbare“ koji su bili u „Keltskoj Galiji“. Moguće je da je za saveznike pridobio i Franke. Maksim je ostvarivao kakav – takav vladarski autoritet, pa je kovnica novca u Barseloni kovala novac sa njegovim imenom. Konstantin III. se tako morao suočiti i sa ovom velikom pobunom.

Konstantin III. se suočio sa novim problemom, kada su saksonski pirati i drugi invazori i upadaći napadali Britaniju i granične i primorske oblasti Galije iz kojih je povućen najveći dio regularne armije. Nezadovoljni time što ih Konstantin III. nije mogao zaštititi, Britanci i Armorikanci (stanovnici galskog područja između rijeka Sene i Loare nazvanog Armorika) su stvari uzeli u svoje ruke i zbacili i ono malo što je ostalo od Konstantinovog autoriteta u njihovim područijima.

Po Zosimu, iz Britanije je Honoriju upućena molba za pomoć kako bi se odbijali „barbarski“ napadi. Honorijev odgovor po nazivu „Honorijev reskript“ je britanskim zajednicama i gradovima preporučio da se sami brane. U historiografiji postoji i mišljenje da se reskript nije odnosio na Britaniju, nego na Brutiju u južnoj Italiji.

U ovako teškoj situaciji Konstantin III. je odlučio da se kocka, pa je poveo pohod na Italiju sa preostalim trupama. Međutim ova invazija je loše završila, i u kasno proljeće 410. god. n. e. Konstantin III. je bio prisiljen da se povuče u one dijelove Galije koje je još kontrolirao.

I rat sa Gerontijem je išao loše, koji je sa svojom vojskom uspio da u Vieni zarobi Konstansa i da ga pogubi. Tada je od Konstantina III. dezertirao i Decim Rustik / Decimus Rusticus, koji je naslijedio Apolinarija na mjestu pretorijanskog prefekta. Nakon toga Gerontijeva armija je u Arlu opsjela i samoga Konstantina III. Međutim u prostor okolice Arla je pristigao i Honorijev zapovjednik Konstancije sa trupama. Veći dio Gerontijevih vojnika je dezertirao i priključio se Konstanciju.

Tek sa manjom skupinom lojalnih vojnika, Gerontije je uspio da pobjegne u Španiju. Međutim, i tamošnje trupe su odlučile da otpadnu od Gerontija. On je opkoljen u jednoj kući, hrabro se suprotstavljajući napadaćima. Na kraju je izvršio samoubistvo, nakon smrti supruge i svoja najvjernije pratioca, alanskog porijekla. Maksim je utočište našao među „barbarskim“ zajednicama koje su provalile u Španiju. Možda je ovaj Maksim bio umiješan u pobunu koja je u Španiji trajala od jula 419. do februara 421. god. n. e.

Konstancije je nastavio opsadu Arla i Konstantina III., koji se nadao dolasku svoga zapovjednika Edobika koji je skupljao trupe među Francima. Ali armija koju je vodio Edobik je bila poražena. Konstantin III. je shvatio da je sve gotovo, kada su se pobunile trupe na Rajni (preciznije u Majncu) i proglasile galskog senatora Jovina za novog cara. Konstancije je zatvorio Konstantina III., i dao ga u septembru 411. god. n. e. pogubiti na putu u Ravenu.

Zanimljivo je da su se sva ova ratna zbivanja odigrala u periodu 409. – 411. god. n. e., kada je Alarik pritiskao Rim i njegovu okolicu, a na kraju i zauzeo „Vječni Grad". Kako se vidi, Honoriju a i ostaloj zapadnih careva – uzurpatora (Konstantin III. i Gerontije) je tada bilo preće međusobno sukobljavanje i borba, nego obračun sa stranim vojskama na svojim teritorijama. Tako se trošila snaga zapadnorimskih oružanih sukoba, i to u međusobnim obračunima. I slobodno se može zaključiti da je Zapadno Carstvo propalo zbog neodgovornosti svojih lidera, a ne zbog seobe naroda. Germanske i iranske skupine su samo iskoristile stanjo razrovano unutarnjom nebrigom i stalnim građanskim ratovima.

Jovin je bio podržavan od (polulegendarnog) burgundskog kralja Guntera (Gunther / Gundahar, Gundahari, *Gundaharius*, *Gundicharius*, *Guntharius*, *Guntiarios*) i alanskog kralja Goara (oni Alani koji su ostali u Galiji), Franaka, te od lokalne galske aristokratije Zahvaljujući i njihovoj podršci Jovin je mogao zadržati svoju poziciju skoro dvije godine, pa je čak i izdavao novac sa svojim portretom.

Nešto kasnije je Gundahar ipak sklopio savez sa honorijevskim dvorom, pa su Burgundi u svojstvu federata dobili dio Galije najbliži Rajni. Tako je ustrojeno njihovo kraljevstvo. U jednom dijelu historiografije se prijestolnica ovog kraljevstva smješta u rimski grad Worms / *Borbetomagusu*, a da su se u njemu nalazili i gradovi Speyer i Strazbur. Worms kao prijestolnica Burgunda spominje se samo u epu o Nibelunzima. Radi toga postoji i drugačije mišljenje u historiografiji, koje smatra da se ne može baš govoriti o Wormskom kraljevstvu, nego da je bolje to nazivati Rajnsko – burgundsko kraljevstvo. Prema Oroziju, Burgundi su 417. god. n. e. sa „paganstva" prešli na katoličko – ortodoksno kršćanstvo.

Honorije se morao suočiti sa još jednom uzurpacijom, i to od strane Heraklijana grofa Afrike, koji je u ranijem periodu bio lojalan ravenskom dvoru i odigrao ključnu ulogu da se uzurpacija Priska ne ostvari u potpunosti. Heraklijan je uživao izgleda značajnu podršku među Afrikorimljanima. U tom kontekstu bi se mogao promatrati i Honorijev edikt o toleranciji nad donatistima. Heraklijan ipak nije dugo ostao lojalan Honoriju i na nagovor svoga zeta Sabina, on se 412. god. n. e. proglasio za novog augusta na zapadu. Obustavljeno je i slanje žita u Italiju, a počeo je skupljati trupe i brodove za prelaz u Italiju. Heraklijan se 413. god. n. e. uspio iskrcati u Italiji sa značajnim trupama. Ubrzo je došlo do bitke možda kod Urticuluma ili Oriculuma u Umbriji koja je bila vrlo krvava sa možda čak 50.000 mrtvih. Heraklijanove trupe su uništene, a on je pobjegao u Kartaginu gdje je nešto kasnije

(u martu 413. god. n. e.) i pogubljen. I tako dok su Goti, Vandali, Alani, Burgundi krstarili Zapadom, njegovi carevi i zapovjednici su ratujući međusobno istrebljivali rimske armije.

Goti u Galiji

Goti su ušli u Galiju u proljeće 412. god. n. e. i to tako što je prešao Alpe zapadno od Torina, preko prevoja Montegenevre. Ataulf je zaposjeo Narbonu, Tuluz i Bordo. Kada se probio sa svojim narodom u Galiju, Ataulf je počeo pregovarati sa Jovinom. Međutim, Jovin je u odnosu na Ataulfa preferirao Sarusa (koji je od Honorija prebjegao Jovinu), pa je Ataulf prekinuo pregovore. Ataulf, koji je posebno mrzio Sarusa, je pokrenuo veliku vojsku od cc 10.000 vojnika na Sarusa koji je tada imao 28 ratnika uza sebe. I pored toga, Sarus se borio sa neviđenom hrabrošću i sa velikim teškoćama je zarobljen i ubrzo pogubljen.

Jovin je imenovao svoga brata Sebastijana za novog zapadnog augusta, odnosno svoga suvladara. Pošto o ovome nije bio konsultiran, Ataulf je još više zaoštrio odnose sa Jovinom. Radi toga je Ataulf promijenio stranu, i stupio u savezništvo sa Honorijem. Jovinove trupe su bile poražene, Sebastijan je bio zarobljen, a Jovin je pobjegao. Ataulf je predao Sebastijana Gaja Postumu Dardanu (*Caius Postumus Dardanus*) honorijevskom pretorijanskom prefektu. Ataulfove trupe su 413. god. n. e. opkolile Jovina u galskom gradu Valentia, zarobile ga i poslale u Narbonu gdje je bio pogubljen po naređenju Dardana. Tako je na zapadu nakon godina sukoba i kaosa, nezasluženo Honorije ponovo bio jedini dominus. Istina tamo se nalazio i jedan faktični nezavisan entitet, i to gotski, te zajednice Sveba, Vandala i Alana situirane u pojedinim dijelovima Iberskog poluotoka.

Najzaslužniji za opstanak Honorijeve vladavine je bio njegov *magister militum* Konstancije, rodom iz Niša. On je porazio Gerontija, a zatim i Edobika, zarobio Konstantina III. Uspio je zatim da izbaci Gote iz Italije. Nakon toga je 413. god. n. e. Konstancije postao i konzul.

Po Grguru iz Tura, nakon pada Jovina došlo je do rata između Franaka pod vodstvom Teudemera, sina Rikomera i Zapadnih Rimljana. Oko 422. god. n. e. zapadnorimska armija je pobijedila Teudemerovu vojsku,a on i njegova majka Askila su bili pogubljeni. Inače su Franci koristili ovo kaotično stanje stalnih građanskih i vanjskih ratova da se polako etabliraju u pojedinim rimskim zonama. Tako je još ranije, Arigije, sin Arbogasta, uspio da u Trieru uspostavi nasljednu grofovsku vlast.

Kako bi se cementirali novouspostavljeni dobri odnosi između ravenskog dvora i Ataulfa, došlo je do glamuroznog vjenčanja gotskog kralja i Gale Placidije, moguće u Narboni početkom 414. god. n. e. Postoji i mogućnost da su njih dvoje već bili u vezi

od ranije. Vjenčanje je za Ataulfa bila velika pobjeda na putu da dobije legitimitet, jer se time direktno povezao i sa Teodosijevskom i ranijom Valentinijanskom dinastijom.

Međutim mir sa Honorijem se nije dugo održao. Konstancije je dobio dozvolu da izvrši blokadu galskih luka na Mediteranu, čime se izvršio pritisak na Ataulfa. Gotski kralj je odgovorio (414. god. n. e.) sa ponovnim proglašenjem (u Bordou) Atala Priska za augusta, cara i dominusa na zapadu. Pritisak Konstancija je brzo polučio efekta, i Ataulf je bio prisiljen sa svojim narodom preći u sjevernu Španiju. Atal Prisk je napušten od strane Gota, pa je bio uhvaćen od Konstancijevih vojnika.

Kasnije je Atal Prisk kao zarobljenik, proveden ulicama Rima u Honorijevom trijumfu, nakon čega je interniran na Liparske otoke gdje je i umro.

Gala Placidija je putovala sa Ataulfom, a njihov sin Teodosije je umro (prvih mjeseci 415. god. n. e.) još kao beba i sahranjen je u Španiji. Tako je propala nada da se Goti i njihov kralj u potpunosti uklope u Zapadno carstva, jer Honorije nije imao djece, pa su mu najbliži rod bili sestra Placidija i Teodosije. Ni Ataulf nije dugo proživio. Gotski kralj je napravio veliku grešku što je u svoju službu primio jednog od Sarusovih sljedbenika, koji ga je jednom prilikom (u septembru 415. god. n. e.) u Barseloni ubio. Za novog kralja Gota je izabran Sigerik / *Sigeric*, inače Sarusov brat i pripadnik familije Amala. Sigerik je bio kralj samo 7 dana, da bi bio ubijen a na njegovo mjesto postavljen Ataulfov brat Valija / Wallia iz reda Balta.

O Ataulfu kao osobi, kratak i sadržajan opis dao je Orozije: „Godine 1168. od osnivanja Rim, grof Konstantin iz Arla, galskog grada, zahvaljujući spretnosti svoje politike, izbacio je Gote iz Narbone i natjerao ih da se povuku u Španiju. To mu je uspjelo zavodeći, prije svega. Zabranu pomorskog transporta i trgovačkih veza. Tada je Gotima upravljao kralj Ataulf, koji se poslije upada u Rim i poslije Alarikove smrti, oženio zarobljenicom Placidijom, carevom sestrom, i tako naslijedio Alarikov prijesto. On je, kao što sam to često slušao i kao što je i sam dokazao na kraju životu, bio odan prijatelj mira. Vjerno je služio cara Honorija i gotske snage upotrebljavao za odbranu Rimske Države. Jedan Narbonjanin, inače pobožan, oprezan i ozbiljan čovjek, blisko vezan za kralja Ataulfa, pružio mi je u više navrata u tom smislu, uvjerljiva svjedočanstva. Prikazivao mi je Ataulfa kao čovjeka velike hrabrosti, snage i inteligencije. Pričao mi je kako je Ataulf u početku bio opsjednut željom da zbriše rimsko ime, da Rimljane potčini Gotima i da od Romanije stvori Gotiju. Ataulf je želio da postane ono što je nekada bio Cezar August. Iskustvo ga je naučilo, međutim, da zbog razularenog barbarstva, Goti nisu u stanju da se potčinjavaju zakonima, a zakone se nije smjelo ukinuti budući da država bez njih više ne bi bila država (*sine legibus res publica non est res publica*). Stoga je htio da svoju slavu uveća bar obnavljanjem i učvršćivanjem rimskog imena pomoću gotskih snaga. Želio je da u očima potomstva bude sačuvana uspomena na čovjeka koji je obnovio rimski poredak, kada ga već nije uspio uništiti."

Sigerik je već prvih dana vladavine počinio niz surovih poteza. Naredio je umorstvo šestero djece iz prvog Ataulfovog braka. Zatim je natjerao Galu Placidiju da pješke hoda više od 12 rimskih milja i to među gomilom zarobljenika koji su tjerani ispred Sigerika. Posebno je tretman prema Gali Placidiji izazvao bijes među Gotima, koji se ispoljio u ubistvu Sigerika.

Privremeni oporavak Zapadnog Carstva

Nakon 412. god. n. e. Italija je ponovo bila sigurna, a djelatnost zapovjednika Konstancija je nudila nadu da bi ipak moglo doći do konsolidacije vlasti u Zapadnom Carstvu. Sve do svoje smrti, Konstancije će biti glavna snaga na ravenskom tronu koja je utjecala na Honorija. Konstancije je 416. god. n. e. u ime Honorija postigao i dogovor sa Valijom, koji je imao velikih nevolja sa snabdjevanjem namirnicama. Novi gotski kralj je dobio 600.000 bušela pšenice (kao neku vrstu anone za vojne usluge) i područje Akvitanije gdje bi Goti bili naseljeni kao zvanični saveznici ili federati. Kao svoju prijestolnicu Valija je odredio Tuluz. Valija je i vratio Galu Placidiju njenom polubratu. Sporazum je i predviđao i da Valija sa svojom armijom u ime Zapadnog Carstva očiste od Vandala, Alana i Sveba.

Situacija ni među samim „barbarskim" invazorima u Hispaniji nije bila idilična. Tako je došlo i do sukoba Gunderika, kralja Hazdinga, i Hermerika, kralja Sveba. Brojniji Hazdingi su uspješno napali Svebe i samo ih je intervencija zapadnorimskih trupa pod komandom Asterija spasila, jer su se Vandali Hazdingi povukli.

Valijina vojska je pokazala svu svoju vrijednost u „španskoj kampanji", prodirući brzo sve do Betike. Prvi udar su na sebi osjetili Silingi, koji su u nekoj vrsti genocida praktično bili istrebljeni a njihov kralj zarobljen. Zatim su na red došli Alani, koji su isto doživjeli težak poraz. Poginuo je alanski kralj Atas, a Alani su doživjeli tolike gubitke da više nisu mogli samostalno da djeluju pa su se pridružili Hazdingima. Valija je planirao i istrebljenje Sveba i Hazdinga, ali oni su imali sreću jer ih je rimska vlast, bojeći se jačanja Gota, opozvala iz Španije. Valija je umro 419. god. n. e., a naslijedio ga je kao novi gotski kralj Teodorik I., njegov nezakoniti sin ili zet. Valija je i započeo i sklapati dinastičke brakove, time stvarajući polako monarhistički svijet latinskog ranosrednjevjekovog Zapada. Njegova kćerka se udala za Rekila (*Rechila*), svebskog princa i bila je tako majka Ricimera i punica Gundoveka (*Gundowech*), burgundskog kralja.

Konstancijeve pobjede, sporazum sa Valijom i zarobljavanje Atala Priska bili su izgovori Honoriju da 417. god. n. e. u Rimu proslavi trijumf. U koloni je vođen kao zarobljenik i

Atal Prisk. U Gradu koji je prepustio sudbini, Honorije se nadao da će trijumfom povratiti svoju čast i autoritet.

Konzularni diptih Konstancija III. Danas se nalazi u Halberstadt katedrali.

Kako bi se utvrdila nova raspodjela moći na ravenskom dvoru, zapovjednik Konstancije je 1. I. 417. god. n. e. oženjen sa Galom Placidijom i to protiv njene volje. Honorije ga je 8. II. 421. god. n. e. imenovao za suvladara, ali je to odbio priznati konstantinpoljski dvor. Konstancije III. je onda odlučio započeti vojne pripreme za planirani rat protiv Istočnog Carstva. Međutim, prije nego što su pripreme završene, Konstancije III. je umro 2. IX. 421. god. n. e. Konstancije III. i Gala Placidija su imali dvoje djece i to kćerku Justu Gratu Honoriju (*Iusta Grata Honoria*) i sina Valentinijana, kasnije dominusa Zapada.

Nakon Konstancijeve smrti situacija na ravenskom dvoru se počela pogoršavati. Bez neke snažne ličnosti kao što je Konstancije III, ponovo se vratila pomalo kaotična atmosfera dvorskih spletaka i borbi.

Navodno je jedan skandal doveo do toga da se Gala Placidija i njena djeca privremeno sklone na konstantinopoljski dvor gdje su bili srdačno dočekani.

Honorije je umro 423. god. n. e., i to bez djece. Vladavina Honorija je označila raspad antičkog Zapadnog Carstva. Od teritorija koje je Honorije naslijedio 395. god. n. e. na kraju njegove vladavinom pod faktičkom vlašću i kontrolom ravenskog dvora više nisu bili Britanija, Armorika, Akvitanija i još neki dijelovi južne Galije, dijelovi hispanske Galicije, dijelovi Panonije.

Honorije je za vrijeme svoje vladavine izdao i dekret kojim je zabranjeno nošenje pantalona u Rimu, a za vrijeme njegove vladavine su se desile i zadnje poznate gladijatorske borbe.

Umjetnička slika koja prikazuje Honorija sa njegovim favoritima i eunusima. Autor John William Waterhouse. Datum nastanka 1883. Danas se nalazi u Art Gallery of South Australia u Adelaidi.

Teodosije II. na istoku i rat sa Iranom

Isto kao i njegov djed i imenjak i Teodosije II. je bio iznimno posvećen katoličko – ortodoksnom kršćanstvu. Dodatno je na njega po ovom pitanju uticala sestra Pulherija, koja je isto bila vrlo pobožna. Sozomen navodi da je Pulherija uzela zavjet čednosti i djevičanstva kada je postala augusta i da su je po tome slijedile i druge njene sestre. Ona je imala i veliki uticaj po crkvenim i teološkim pitanjima, a učestvovala je i u gradnji crkava. Pulherija je bila aktivna i u daljnem provođenju anti-„paganske" i posebno anti-jevrejske politike.

I tako je kršćanski žar odveo Teodosija II. i Istočno Carstvo u rat sa Iranom. Novi (od 421. god. n. e. naslijedio oca Jazdegerda I.) iranski „šah nad šahovima" Bahram V. je kao odgovor na napade kršćana na zaratustrijske hramove je započeo reprekusije nad kršćanima. Kršćani su u Iranskom Carstvu uglavnom bili u većoj masi koncentrirani u Mesopotamija (poglavito današnjem Iraku, istočnoj današnjoj Siriji i krajnjem istoku današnje Turske). Ovi progoni su odnijeli i znatan broj ljudskih života.

Jedna od najpoznatijih žrtava progona je Jakov Persijski, koji je postao kršćanski martir i svetac. On je živio u kršćanskoj porodici, pa je i sam bio kršćanin. Napredovao je u dvorskoj karijeri na sasanidskom dvoru. Zbog svoga položaja bio je prinuđen da se povinuje naredbi i pokloni se zaratustrizmu. Čuvši za to njegova majka i supruga su mu napisale pismo i oplakale su ga kao otpadnika. Ganut ovim pismom Jakov je gorko pokajao i pred „šahom nad šahovima" odvažno ispovijedio svoju vjeru u Isusa Krista. „Šah nad šahovima" se veoma naljutio i osudio ga je na smrt tako da mu se odsijeca dio po dio tijela, dok ne izdahne.

Jedan dio kršćana je i izbjegao na istočnorimsku teritoriju i došao i u Konstantinopolis, čiji je episkop / patrijarh Atik obavijestio Teodosija II. o progonima. Kada su sasanidski izaslanici došli u Konstantinopolis i zatražili ekstradiciju izbjeglica, Teodosije II. je to odbio uraditi i objavio je rat.

Inače su istočnorimski i iranski odnosi bili narušeni i zbog drugih razloga. Iranci su odbili da vrate grupu istočnorimskih kopača zlata, a i zaplijenili su i robu i imovine nekih istočnorimskim trgovcima.

Za glavnog istočnorimskog komandanta je određen Ardabur, koji je dobio i zadatak da izvrši regrutaciju vojnika. Konstantinopolis je dozvolio i pojedinim ostrogotskim skupinama da se nasele u Trakiju, kako bi branili balkanske provincije od mogućih napada Huna. Veći dio regularnih tračkih jedinica je prebačen na istočnu frontu.

Ardabur / *Ardaburius* / Ἀρδαβούριος je bio iransko-alanskog porijekla i imao je čin *magister militum* u istočnorimskoj vojsci. Njegov sin Aspar će kasnije imati vlo značajnu ulogu u Istočnom Carstvu.

Progoni kršćana su doveli i to otvorene pobune u pojedinim područijima, pa je Ardabur u Persameniju svoga višeg časnika po imenu Anatolije kako bi se uvezao sa pobunjenicima. Sam Ardabur je sa glavninom trupa prešao granicu i opustošio je pokrajinu Arzanene. Ubrzo je poražena i armija koju je predvodio Narses, iranski visoki zapovjednik, pa se ta armija i povukla. Narses je sa svojim trupama namjeravao da napadne istočnorimsku Mesopotamiju, ali je Ardabur prozreo njegove namjere i sam se uputio u navedeno područje. Ardabur je i Nisibis stavio pod opsadu, koju je podigao tek po dolasku iranske vojske pod komandom Varahrana, koji je nastavio da napadne Resenu (*Reasaena,* Ras al – Ayn u Siriji).

Granica Istočnog Rimskog Carstva i sasanidskog Irana.

Šah Bahram je dogovorio savez sa Al-Mundhirom I., kraljem lakhmidskih Arapa / Saracena. Oni su napali Siriju, ali su ih istočnorimske trupe pod komandom Vitijana bez većih problema razbile. Iransku situaciju na frontu je spasio upad Huna pod vodstvom kralja Rugile na istočnorimski Balkan. Teodosije II. je bio prisiljen opozvati Ardabura. Sudeći po crkvenim izvorima, Iranci su neuspješno 30 dana opsjedali Teodosiopolis / *Theodosiopolis* (možda u Jermeniji ili u Osroeni).

Pregovore o miru sa istočnorimske strane je vodio Helije / *Helio*, u činu *magister officiorum*. Za vrijeme pregovora, Iranci su napali, ali su ih ponovo istočnorimske trupe koje je predvodio Prokopije, zet Antemija. Carica Eudocija je i proslavila istočnorimske pobjede u ratu sa poemom, koju je sama sastavila.

Po dogovoru stanje je ostalo *status quo ante bellum*. Obje strane su se obavezale i da odbiju Arape koji su prebjegli sa suprotne strane, kao i da garantiraju vjerske slobode na svojim teritorijama. Sa druge strane, Istočno Carstvo je bilo obavezno i da daje godišnji tribut Hunima.

Nedugo nakon rata je zapečaćena i subina kraljevine Jermenije dinastije Arsakida. Njen posljednji kralj je bio Artaxias IV. ili Artashir IV (Արտաշես, vl. 422. – 428. god. n. e.). Ovaj mladi jermenski kralj se bio suočio sa opozicijom iz reda naharara / krupnih jermenskih velikaša. Na zahtjev naharara, Bahram V. je 428. god. n. e. detronizirao Artaxiasa, a sama Jermenija je bila anektirana i postala je obična satrapija iranskog carstva.

Vladavina Joanesa

Teodosije II. je oklijevao da imenuje novog dominusa na Zapadu, što je iskoristio patricije Kastin / *Castinus*, imenovavši za augusta Joanesa (*Ioannes*), tadašnjeg *primicerius notariorum*. Proglašenje je obavljeno u Rimu, a ne Raveni, iako se ubrzo tamo povukao Joanes. Novi zapadni dominus je bio osoba dobro pripremljena za posao, i za razliku od teodosijevskih careva, bio je tolerantan prema svim kršćanskim sektama. Međutim, imao je niz teškoća u upravljanju pojedinim vanitalijanskim područijima. Njegov prefekt pretorija za Galiju je ubijen u jednoj pobuni vojnika, a afrički grof Bonifacije je obustavio snabdjevanje Rima sa žitom. Joanesova intervencija u Afriku je propala, a izazvao je i sukobe sa katoličko – ortodoksnim svećenstvom u Galiji, jer je potčinio kler svjetovnim sudovima.

Joanes je u početku želio da dođe do sporazuma sa konstantinopoljskim dvorom, ali je tamo za zapadnog cezara izabran još jedan dječak i to Valentinijan III. Sa pravom se onda očekivao napad Istočnog carstva i teodosijevske stranke. Krajem 424. godine n. e.

Joanes je poslao Ecija (*Aetius*) Hunima, da od njih zatraži vojnu pomoć za predstojeći rat. Istočnorimska vojska se okupila u Solunu, i stavljena je pod komandu Ardabura. Napad na Italiju se izveo iz dva pravca. Ardabur je trebao predvoditi napad sa pomorske strane direktno na Ravenu, dok je njegov sin predvodio trupe kopnenim putem duž jadranske obale pa u sjevernu Italiju. Asparovim trupama su se pridružili i Gala Placidija i Valentinijan III. Dok je Aspar bio uspješan, zauzevši Akvileju, flota je bila razasuta zbog oluje. Dvije istočnorimske galije sa samim Ardaburom su zarobljene od Joanesovih pristalica. Ardabur je tako postao zarobljenik u Raveni. Joanes je dobro postupao sa Ardaburom jer se možda nadao da bi se sukob mogao riješiti pregovorima. Međutim, Ardabur je koristeći prilične slobode koje je kao zarobljenik imao stupio u kontakt sa joanesovskim trupama, ubijedivši ih da promijene stranu. Zahvaljujući tome, Aspar je brzo zauzeo Ravenu. Joanes je doveden u Akvileju, gdje je bio mučen, osakaćen i ponižen i na kraju pogubljen u julu 425. god. n. e.

Solid iz ravenske kovnice. Na aversu portret Joanesa, na reversu prikaz Joanesa kako stoji držeći Pobjedu i *labarum*. Joanes gazi zarobljenika. Joanes je prikazan sa bradom, što je izuzetak u odnosu na jednostoljetnu praksa. Ta brada, kao i držanje Pobjede na reversu, možda ukazuju na neke njegove prikrivene „propaganske" simpatije.

Tri dana nakon pogubljenja Joanesa, stigla je i hunska plaćenička armija sa Ecijem na svome čelu. Nakon početnih okršaja, Placidija i Ecije su ipak postigli sporazum, koji će oblikovati političku sliku Zapadnog Carstva za narednih 30 godina. Huni su bili isplaćeni, a Ecije je dobio poziciju *magister militum per Gallias*.

Sam Valentinijan III. je od strane Helija, istočnog patricija i *magister officioruma,* u Rimu 23. X. 425. god. n. e. proglašen za vladara.

U zbivanja vezana za Joanesovu vladavinu su bili uključeni svi pojedinci koji su tada imali ili počeli kasniju karijeru u rimskom svijetu.

Kastin je 422. god. n. e. poslan da zatraži pomoć Sveba koji su bili i sami u sukobu sa Hazdingima. On je sa sobom vodio vojsku sastavljenu od gotskih federata. Međutim, kampanja je zapala u probleme jer je Kasin ušao u svađu sa Bonifacijem, vojnim tribunom i favoritom Placidije. Bonifacije je napustio pohod i otišao u Afriku gdje je počeo izgrađivati svoju bazu moći. Kastin je nastavio pohod i imao je u Betici početnih značajnih uspjeha protiv vandalskih Hazdinga. Malo je nedostajalo da se Hazdingi predaju, kada je došlo do izdaje gotskih federata. Radi toga je poražen i morao se povući u Tarako. Bonifacije će kasnije imati značajnu ulogu u zbivanjima vezanim za Zapadno Carstvo.

Ecije je rođen cc 390. god. n. e. u gradu Durostorum (današnja Silistra) u Donjoj Meziji. Njegov otac je bio Flavije Gaudentije / *Flavius Gaudentius*, „barbarskog“ porijekla, a majka mu je poticala iz bogate aristokratske italijanske familije. Još kao dječak i mladić je započeo dvorsku, vojnu i političku karijeru u Zapadnom carstvu. Između 405. i 408. god. n. e. boravio je kao talac kod Alarika, koji je tražio da zadrži Ecija kao taoca, ali je bio odbijen. Ecije je onda poslan kao talac na dvor Uldina, kralja Huna, gdje je ostao prilično dugo i to za vrijeme Oktara (*Octar*), Uldinovog nasljednika. Ecije je tako stekao prilično vojno iskustvo, ali i veze sa mnogim istaknutim pojedincima van rimskog svijeta, posebno među Hunima. Iz svoga prvog braka imao je sina po imenu Karpilo/*Carpilio,* a iz drugog braka sa Pelagijom (udovica Bonifacija) je imao sina Gaudentija. Moguće je da je Ecije imao i kćerku udatu za Traustila/*Thraustila*.

Oktar je vladao zajedno sa bratom Rugilom (*Rua*, *Ruhas*, *Ruga*, *Rona*; *΄Ρούγας*, *΄Ροῢνας*, *΄Ρωίλας*), do svoje smrti. Njegov drugi brat je bio Mundžuk (*Mundzucus*, Μουνδίουχος), otac Atile i Blede.

VLADAVINA TEODOSIJA II. (ISTOK) I VALENTINIJANA III. (ZAPAD) 423 – 450. god. n. e.

Valentijan III. (2. VII. 419 – 16. III. 455. god. n. e.), cezar od 423. do 424. god. n. e., a vladar od 23. X. 425. do 16. III. 455. god. n. e. Vladarsko ime *Flavius Placidius Valentinianus*. Po preuzimanju vlasti Gala Placidija je imenovana za regenta. Kako bi se učvrstile veze između konstantinopoljskog i ravenskog dvora, Teodosijeva kćerka Licinija Eudoksija je vjerena sa Valentinijanom III.

Uvođenje visokog obrazovanja u Konstantinopolisu i Teodosijev kodeks

Carica Eudocija je imala sigurno presudni utjecaj na Teodosija II. da on 425. godine n. e. oficijelno osnuje konstantinopoljski univerzitet po imenu Pandidakterion / Πανδιδακτήριο. Novoosnovani Pandidakterion se sastojao od 31 katedre i to za pravo, filozofiju, medicinu, aritmetiku, geometriju, astronomiju, muziku, retoriku i druge predmete. Pandidakterion je bio dvojezičan i 15 katedri je bilo na latinskom, a 16 na grčkom. Vrijednost ovog univerziteta je u tome što je ono nudilo i sekularno obrazovanje zasnovano na klasičnim vrijednostima. Pored ovoga univerziteta u Konstantinopolisu, postojale su i slične institucije i u Antiohiji i Aleksandriji. Ovaj vid visokog obrazovanja se stoljećima zadržao u grčko – vizantijskom svijetu, naravno uz niz modifikacija u vrsti i broju katedri i korištenom jeziku. Kasnije će ipak pravoslavna crkva preuzeti rukovođenje visokim obrazovanjem, koje više nije bilo sekularno.

Još jedno veliko djelo je učinjeno za vrijeme Teodosija II. Konstantinopoljski car je 26. III. 429. god. n. e. obznanio konstantinopoljskom senatu da će osnovati komisiju koja bi kodificirala rimsko pravo. Na tom monumentalnom zadatku radila su 22 učenjaka, podijeljena na dva tima, punih devet godina. Tako je nastao Teodosijev kodeks / *Codex Theodosianus* koji se sastojao od 16 knjiga u kojima je sadržano više nego 2500 zakona izdatih između 313. i 437. god. n. e. Tako ovaj kodeks pokriva političke, društveno – ekonomske, kulturne i religijske teme IV. i V. st. n. e. u rimskom svijetu. Kodeks je napisan na latinskom jeziku, a imao je i svrhu promoviranja kršćanske katoličke ortodoksije pa se u njemu nalazi i 65 dekreta protiv heretika.

Kristološka problematika na istoku – Nestorijanstvo

Već u prošlom stoljeću, glavna teološka borba unutar kršćanstva vodila se po pitanju prirode Isusa Krista, odnosno „Sina“ u sustavu Svetog Trojstva. To će se nastaviti i u V. stoljeću n. e., kada se pored nikejske katoličke ortodoksije i arijanstva pojavljuju i neke nove ideje u kristologiji. Prilikom posjete Siriji, pobožni Teodosije II. se sreo i sa monahom Nestorijem (Νεστόριος; živio 386 – 451. god. n. e., rođen u Germaniciji u provinciji Siriji / danas Kahramanmaraş u Turskoj) koji je već tada uživao ugled propovjednika i besjednika. Teodosije II. ga je doveo sa sobom u Konstantinopolis i nakon smrti Sisinija I. u aprilu 428. godine n. e. imenovao za gradskog episkopa, odnosno konstantinopoljskog patrijarha. Ipak Nestorije se nije pokazao potpuno uvjerenim u katoličku – ortodoksnu kristološku verziju. Tako se Nestorije, kao predstavnik antiohijske škole, usprotivio uvođenju novog naziva „Bogorodica“ / Θεοτόκος za Mariju / Merjem, Isusovu majku. Nestorije je umesto toga koristio naziv „Hristorodica“ / Χριστοτόκος / „Mesijarodica“, smatrajući da on uključuje i Isusovu ljudsku prirodu.

Po Sokratu Skolastiku : „Nestorijev prijatelj, sveštenik Anastasije, koga je Nestorije doveo sa sobom iz Antiohije, preporučio je jednog dana u svojoj besedi da ne zovu Mariju majkom Božijom iz razloga što je Marija samo ljudsko stvorenje i da Bog nije mogao biti rođen od jednog stvorenja“.

Nije dugo trebalo čekati na odgovor, koji je došao od Kirila iz Aleksandrije koji je smatrao da Nestorije svojim stavom poriče realnost otelovljenja (*Incarnation*) i tako praveći od Isusa Krista tako dvije odvojene ličnosti, jednu ljudsku i jednu božansku, u istom telu.

Kiril 430. god. n. e. šalje Nestoriju „Dvanaest anatematizama”, nestorijanskih teoloških mišljenja koja pobija, smatrajući izopštenim od Crkve svakog ko bi odbacio bilo koju od tačaka. Nestorije odbacuje Kirilove Anatemizme, i piše svojih dvanaest tačaka, predajući anatemi, tj. isključenju iz Crkve, svakoga ko ih ne bi priznao.

Pored dogmatske prirode sukoba, oličenom u novom tumačenju Kristove prirode, postojali su i drugi činioci koji su doprinijeli na produbljivanje jaza. To je bilo već tradicionalno i kronično rivalstvo patrijaršija Antiohije i Aleksandrije, carski uticaj na konstantinopoljsku patrijaršiju i već vidljivo nastojanje rimske patrijaršije za prvenstvom. Nestorija je podržavao Teodosije II., a Kirila je podržavao papa Celestin.

Ova novonastala religijska kriza je dobila takav nivo da je Teodosije II. morao da radi rješavanja ovog pitanja sazove za 431. god. n. e. novi opći crkveni sabor („Treći vaseljenski sabor“) u Efesu. Zanimljivo je da je ovaj grad, u vrijeme „paganstva“ poznat po kultu Artemide Efeške (ustvari svojoj verziji Velike Majke bogova), sada bio posebno naklonjen Mariji i u kojem je naziv „Bogorodica“ za nju bio prilično uobičajen. Kiril je iskoristio kašnjenje predstavnika Antiohije, otvorio debatu na kojoj su učestvovali uglavnom

pristalice „Bogorodice“. Istoga dana, bez antiohijske delegacije, Sinod je osudio Nestorijevo učenje, ozvaničio naziv „Bogorodica“. Sam Nestorije je lišen svećeničkog zvanja i proglašen je heretikom. Uslijedila je čista nestorijanskih biskupa, pa ih čak 17 smjenjeno. Iako je prvobitno podržavao Nestorija, car pod utjecajem svoje sestre, a inače slabe sopstvene volje i personalnog integriteta, je sada stao na stranu odluke efeškog sinoda. Tako je 3. VIII. 435. godine n. e. Teodosije II. izdao edikt o protjerivanju Nestorija u manastir u oazi Hibisa u gornjem Egiptu. U tom manastiru, pod Kirilovom kontrolom, Nestorije je ostao sve do svoje smrti.

Sa Nestorijevom debatom, započinje i nova šizma u istočnom kršćanstvu, a rađa se nova kršćanska inačica poznata pod „nestorijanskim“ imenom. Nestorijanstvo je svoje najsnažnije bastione imalo na krajnjim istočnim područjima tadašnjeg kršćanskog svijeta. Tako se i Asirska crkva Istoka odijelila od mainstream crkvene organizacije. Nestorijanstvo su kasnije prihvatili i Lahmidski Arapi. Pošto je nestorijanstvo progonjeno od ortodoksno – katoličkih država i crkve, ono se ubrzo razvilo u opoziciju prema njima. Tako je kasnije bilo podržavano od svih onih koji su se sukobljavali sa državama u kojima je bila vladajuća katoličko – ortodoksna dogma, npr. Sasanidski Iran protiv Istočnog Carstva, Kalifat protiv Romejskog Carstva.

Radi toga se „Edeska škola“, koja je bila sklona Nestorijevom učenju, preselila na sasanidsku teritoriju u Nisibis. Sasanidi su koristili nestorijance kako bi presjekli veze velikog broja kršćana na svome teritoriju sa Konstantinopolisem i papskim Rimom. Tako je 484. god. n. e. pogubljen proromejski katolikos Babovai, a na njegovo mjesto je postavljen Barsauma, nestorijanski episkop Nisibisa.

Pošto je najveći dio nestorijanskih spisa namjenski uništen, nije baš jednostavno rekonstruirati stvarno učenje Nestorija. Kršćansko nestorijanstvo je podržavalo kristološko učenje prema kojem u Isusu postoje dvije ličnosti, i to čovjek Isus i božanski „Sin Božji“ ili „Logos“. Veliko je pitanje da li je sam Nestorije bio pravi tvorac stava o dvije prirode Isusa. Sudeći po nekim nalazima, nije za odbaciti ni mišljenje da Nestorije po svemu sudeći nikada nije eksplicitno tvrdio da Isus ima dvije prirode: ljudsku i božansku. Međutim, njegovi protivnici (ponajviše Kiril), su iz njegove teze o Hristorodici izvlačili zaključak da to podrazumijeva i postojanje dvije osobnosti.

Kristološka problematika na istoku – Monofizitstvo

Međutim, proglašenje nestorijanstva za herezu, nije spriječilo novu šizmu. Zanimljivo je da će se ona razviti iz radikalnih struja one grupe koja se najviše suprostavljala Nestoriju i njegovim pristalicama. Taj novi sukob je izbio ubrzo nakon Efeškog sabora, i direktno

je proizašlo iz Kirilove teze o Isusu Kristu kao jedinstvenoj prirodi ovaploćenog Logosa. To ovo odstupanje je proizveo, nakon smrti Kirila, njegov pristalica konstantinpoljski arhimandrit Eutih (Εὐτυχής; živio cc 380. – 456. god. n. e.), u pokušaju da spriječi novo izbijanje nestorijanstva (kako sam kaže 448. u pismu papi Lavu I. Velikom). Eutih je govorio da je vjeran Kirilovom učenju, ali izgleda shvaćeno na neki njegov način. Kiril je stvarno 432. god. n. e. govorio o jednoj *fisis* u Kristu, a čini se da je pod tom grčkom riječi podrazumijevao ono što se u latinskom kaže *persona* (osoba). Ipak, mnogi grčki teolozi razumjeli su tu riječ u smislu latinske riječi *natura* (narav), pa su optuživali Eutiha da se vraća na iste postavke kao arijanstvo, ali dok je Arije nijekao Isusovo božanstvo, Eutih je nijekao njegovo čovještvo. Sam papa Lav I. je pokušao da smiri teološku raspravu, pa je poslao pismo u kojem obrazlaže da je Eutihova greška više plod nedovoljnog razumijevanja problema, nego li eventualnog krivovjerja.

Ipak zahvaljujući velikom uticaju što ga je Eutih imao, njegovo se učenje vrlo brzo proširilo Istokom. U novembru 447. god. n. e. na lokalnom sinodu u Konstantinopolisu, jedan od sudionika je Eutiha nazvao heretikom, te tražio njegovo smjenjivanje. Zbog Eutihovog velikog ugleda, tadašnji konstantinopoljski patrijarh Flavijan nije rado prihvatio taj zahtjev, ali je na kraju ipak popustio pa je Eutih osuđen kao heretik. Međutim, tu odluku nisu prihvatili ni car Teodosije II., a ni aleksandrijski patrijarh Dioskor, jer se Eutih pokorio i priznao ortodoksiju. Dioskor je održao i vlastiti sinod na kojem je vratio Eutiha u službu, a Teodosije II. je sazvao za 449. god. n. e. crkveni sabor u Efesu, pozvavši i papu Lava I., koji je pristao da ga predstavljaju tri izaslanika. Na ovom kontroverznom sinodu pobijedio je Eutih. Međutim, ovaj sinod neće biti priznat, pa je 451. god. n. e. (nakon smrti Teodosija II. koji je podržavao Eutiha) sazvan u Halkedonu novi IV. vaseljenski sinod na kojem je proglašena dogma o dvije neodijeljene i nepomiješane naravi u Isusu Kristu, a odbačena teza o jednoj njegovoj prirodi (u slučaju Eutiha božanskoj).

Gotovo neposredno nakon sabora došlo je do raskola. Biskupi koji se nisu slagali definicijom papa Lava što ju je sabor prihvatio, odbacili su odluke sabora, govoreći da je prihvaćanje dviju naravi u Kristu zapravo prihvaćanje nestorijanstva. Držali su, međutim, da je u Kristu samo jedna (grč. monos) narav (grč. φύσις; physis), zbog čega su i prozvani monofizitima. Kratka definicija monofizitizma glasi: Isus Krist, koji je identičan sa „Sinom“, je jedna osoba i jedna hypostasis u jednoj naravi, a koja je božanska. To je označilo i šizmu nove skupine orijentalnih crkava, koje su se nekad nazivale i monofizitskim crkvama, a danas ih se još naziva i predhalkedonskim crkvama. One, međutim, same za sebe kažu da njihov nauk nije monofizitizam, nego miafisitizam. Miafisitizam (ili henofisitizam) je kristološka dogma po kojoj su u osobi Isusa Krista i božansko i ljudsko ujedinjeni u jednu prirodu (φύσις = “physis”), bez ikakvih odvajanja, distinkcija, konfuzije i bez podvojenosti. Među njih pripadaju Jermenska apostolska crkva, Koptska (egipatska) crkva, Sirijska istočna crkva i druge. Danas su neke od tih Crkava s onim Crkvama koje su ostale vjerne Halkedonskom saboru potpisale različite

izjave kojima se izriče ista vjera, te se tvrdi da je do raskola došlo zbog nerazumijevanja, a ne zbog različitog nauka.

Stanje u Crkvi V. st. n. e.

Crkveni i dogmatski sukobi su nanosili značajnu štetu Istočnom Carstvu, jer se trošila energija i državna pažnja na uvjeravanje čija je špekulacija tačnija i koju treba prihvatiti za glavnu dogmu. Ustvari borba oko dogmatskih sitnica je gotovo uvijek karakteristika dogmatskog načina razmišljanja. Kao što se u ranom kršćanstvu vodila žestoka borba oko prirode Isusa, tako se u jednom razdoblju i u islamu vodila borba oko prirode Kurana. Kasnije u XX. st. Različite frakcije marksističkog pokreta su vodile borbu oko „prirode“ revolucije, a neoliberalne frakcije oko „prirode“ tržišta.

Ovi teološki sukobi koji su prijetili miru i stabilnosti Države su rezultat i snažnije uloge i jačanja autoriteta crkvenih institucija. Za razliku od „paganskog“ svećenstva, kršćanstvo se razvijalo kao „*corpus separatum*“ u odnosu na Državu i njene institucije. Tako je ono izgradilo i autonomni autoritet koje se manifestiralo kroz sve snažniju ulogu posebice biskupa. Svaki grad je imao svoga biskupa, čija su prava, autoritet i moć postajali sve izražajniji kako su slabile civilne, sekularne institucije i ustanove. Zato su pojedini ambiciozniji i bolje udubljeniji u teološku materiju biskupi mogli svako malo da izazivaju teološke rasprave promoviranjem svojih specifičnih ideja po pojedinim teološkim pitanjima. Te rasprave su gotovo po pravilu završavale bez dogovora i kompromisa, vodeći samo u nove šizme, podjele i sukobe. Kako su crkvene institucije postajale sve snažnije i uticajnije, tako su ova zbivanja direktnu refleksiju imala na stanje u obje rimske države. Zavisno od utjecaja pojedinih „aktivnih“ biskupa po svoju pastvu, šizma bi direktno vodila i do odvajanja dijela stanovništva koje bi dobijalo karakter opozicionarstva u odnosu na onu dogmu koju bi crkveni prvaci i Država prihvatili. U svim ovim teološkim problemima IV. i V. stoljeća n. e., a iz kojih se definitivno na kraju zaokružila zvanička katoličko – ortodoksna dogma, nezaobilazni su bili odnosi između onih pet najjačih biskupija / episkopija, nazivanih i patrijaršijama → u Rimu, Konstantinopolisu, Aleksandriji, Antiohiji i Jerusalimu. Dominusi, bez obzira željeli to ili ne, nisu uspjeli uopće pretvoriti biskupe u obične carske i državne činovnike. U pojedinim slučajevima crkveni hijerarsi prosvjeduju protiv određenih postupaka careva, pripadnika carske familije ili pojedinih istaknutih dvorjana i državnih dužnosnika, pa i osuđuju ih ili primoravaju na poniznost.

Inače je službena crkva u IV. i V. st. n. e. bila je daleko od svoga starog ideala života i evanđeoskog siromaštva. Crkvena imovina, dobivena prilozima, ostavštinama i drugim putovima, sve više je rasla. Crkva je posjedovala zemljišta na kojima su se nalazili koloni

i servi kasati. Određen dio prihoda trošen je na dobročinstva, ali je veći dio crkvenih sredstava odlazio na izdržavanje brojnog svećenstva. Crkva je branila interese vladajućih i imućnijih slojeva. Takvo stanje je izazivalo i opoziciju i prosvjed unutar i samih crkvenih institucija, i to kod onog djela svećenstva i laika - vjernika koji su bili nezadovoljni porastom crkvene imovine i zastupanjem interesâ vladajućih slojeva. Ta opozicija se između ostalog ispoljavala i iznošenjem ove ili one apstraktne teološke postavke ili disciplinskih pravila. U tom kontekstu je moguće promatrati i pojavu asketizma. Asketizam je u određenoj mjeri bio svojstven čitavom kršćanstvu, još od najstarijih vremena, a među njegovim ekstremnim propovjednicima bili su predstavnici nekih gnostičkih sekta u II. st. Posebna udruženja, kojima je bio cilj izdvajanje iz društva, od "svijeta", ponikla su krajem III. i u IV. st. Ona su se pojavila u Egiptu, gdje je odavno postojalo pustinjaštvo pri Serapisovim hramovima. Egipatski pustinjaci su upravo i bili preteče kršćanskih monaha. Gotovo istovremeno pojavilo se monaštvo u Siriji i Palestini. Isprva su monasi bili nezavisni od crkvene hijerarhije, ali su kasnije bili podčinjeni biskupu. Monaštvo je bilo veoma rašireno. Predstavnici vladajuće crkve nastojali su monaštvo iskoristiti za borbu protiv hereze, za borbu protiv „pagana“ itd. Osobito široko prakticirano je to u Egiptu. Biskup Kiril Aleksandrijski više puta je priređivao prave napade monaha na svoje vjerske protivnike. Monaštvo se raširilo po čitavom Istoku. Sporovi oko pitanja vjeroispovijedi bili su, uslijed miješanja monaha, obilježeni fanatizmom i prelazili u prave sukobe. Monasi su uživali popularnost u nižim slojevima stanovništva. Međutim, Država na monaštvo, otuđenje od stvarnog života (samim tim i izbjegavanje javnih prava i obaveza) i njihov fanatizam nije gledala blagonaklono. Car Valens npr. izdao je zakon po kojim je vojna obaveza uključivala i monahe, Teodozije im je zabranio život u gradovima. Ali naredbe državne uprave nisu bitno utjecale na sudbinu monaštva. Na zapad Carstva monaštvo je donio aleksandrijski biskup Atanazije, dok je tamo bio u progonstvu. Širenju monaštva doprinijeli su Ambrozije, biskup Milana, i Augustin biskup u Hiponu (Afrika).

Paralelno sa razvijanjem dogme i strukture kršćanskih crkava, sve se više razvijala i kršćanska umjetnost.

Istovremeno, široko se razvija kršćanska umjetnost. Pod raznim “paganskim” modelima stvaraju se tipovi predodžbi Krista, Majke Božje i kršćanskih svetaca. Kršćansko slikarstvo i mozaici se tek postepeno oslobađaju tradicionalnih oblika i dobivaju originalne crte. Pojavljuju se razne škole kršćanske umjetnosti. Najveći značaj stekla je vizantijska škola, koja se nalazila pod utjecajem istočno-rimskih umjetničkih oblika. Osobito je važan bio utjecaj Egipta, i njegovo portretno slikarstvo nesumnjivo se odrazilo na vizantijskom umijeću slikanja ikona. Odnos predstavnika kršćanskih zajednica prema objektima i spomenicima klasične civilizacije je bio različit. Oni su se jednim dijelom poštovali, ali bilo je i slučajeva da su fanatički predstavnici kršćanske hijerarhije napadili i rušili antičke spomenike, smatrajući ih sablažnjivim ili bogohuljenjem.

Zapadni dvor

Jedna od prvih odluka Gale Placidije, kao regentkinje na zapadu, je bilo imenovanje Flavija Feliksa za patricija i *magister utriusque militiae* na zapadu, odnosno za glavnokomandujućeg oružanih snaga Zapadnog Carstva. Pored Gale Placidije i Feliksa, još su dvije osobe bile na samom vrhu zapadnorimske politike i to Ecije (*magister militum per Gallias*) i Bonifacije (*magister militum per Africam*). Njih dvojica su oficijelno bili podređeni Feliksu, koji je opet oficijelno bio podređen Gali Placidiji. Nova uprava je primarno željela stabilizirati situaciju na zapadu. Nakon što su hunske plaćeničke jedinice napustile Italiju, Zapadnom Carstvu je vraćena provincija *Pannonia Valeria*, što je omogućilo ravenskom dvoru da u toku 427. i 428. god. n. e. restrukturira odbranu na Dunavu.

Feliks se petljao i u crkvene poslove, pa je 426. god. n. e. naredio pogubljenje Patrokla, biskupa Arla i Tita, đakona u Rimu.

Konzularni diptih Flavija Feliksa.

Ecijeve pobjede u Galiji

Ecije je 427. god. n. e. ušao u Galiju sa cc 40.000 vojnika i krenuo je prema vizigotskoj vojsci koja je predvođena svojim kraljem Teodorikom I. opsjedala Arl. Ecijeva armija je bez većih problema porazila vizigotsku vojsku i potisnula je u Akvitaniju. Ovo je i prvi susret Ecija i Teodorika I., a njihovi međusobni odnosi u narednim decenijama su bili vrlo prožeti i neprijateljstvima i savezništvima. Ecije je naredne godine porazio Klodija, kralja Salijskih Franaka i povratio je određena područja u Porajnju.

Klodio (*Chlodio; Clodio, Clodius, Clodion, Cloio, Chlogio*) je bio kralj Salijskih Franaka iz merovinške dinastije. Poznat je kao „dugokosi kralj" i postao je cc 414. god. n. e. poglavar područja oko Thérouanne. Odatle je znao poduzimati i napade na zapadnorimska galska područja, pa je 428. god. n. e. odnio pobjedu nad zapadnorimskim snagama kod Cambrai, i pozicionirao se u sjevernoj Galiji gdje su već od ranije bile pojedine grupa Salijskih Franaka naseljene. Klodio je uspio i da proširi svoju vlast do rijeke Some.

Ecijeve blistave pobjede su doprinijele da on 429. god. n. e. bude unaprijeđen u čin *magister militum.* Vizigoti su 430. god. n. e. pod komandom Anaolsusa ponovo napali Arl, ali ih je Ecije teško porazio u bitci kod *Mons Colubrariusa*. Nakon toga su Teodorikovi Vizigoti sa Zapadnim Carstvom utvrdili mirovni dogovor.

Polako se sticao utisak da se Zapadno Carstvo oporavlja. Međutim, stvarno stanje na terenu je još uvijek bilo daleko od stabilizacije. Vizigoti su još uvijek predstavljali opasnu silu na jugozapadu Galije, a ono što je preostalo od Vandala i Alana se ujedinilo i nastavilo sa nemirima na Iberskom poluotoku. I situacija sa svebskim kraljevstvom je isto bila napeta i teška. Nakon što su se Alanovandali prebacili u Afriku, Hermerik je od 430. god. n. e. ponovo počeo napadati po Galiciji.

Dvorski obračuni, prelaz Vandala i Alana u Afriku i stvaranje Vandalsko – alanskog kartaginskog kraljevstva

Ipak je po interese Zapadnog Carstva najgora bila nesmiljena borba između četvero močnika koji su se borili za prevlast na ravenskom dvoru. Uslijed intriga Ecija, Bonifacije, koji je kontrolirao veoma bitno afričko područje, se našao u poziciji otvorene izdaje i odmetnuća od ravenskog dvora.

Po Prokopiju, Ecije je umješno igrao na dvostruku kartu. Tako je poslao dva pisma, jedno Placidiji, a drugo Bonifaciju. Placidiji je savjetovao da opozove Bonifacija iz Afrike, a

njega je upozoravao da ga Placidija namjerava smjeniti sa pozicije. Bonifacije je povjerovao Eciju i tako se odmetnuo od ravenskog dvora.

Kako bi osnažio svoju poziciju, Bonifacije je počinio najkatastrofalniju grešku, ravnu onoj sa Valensovim dopuštanjem gotskog prelaza Dunava. Bonifacije je pozvao Vandale i Alane da pređu iz Španije (konkretno su se tada nalazili u Betici, današnja Andaluzija) u sjevernu Afriku. Čak im je i osigurao i flotu koja ih je prebacila u mauretanski Tingis.

Nakon Gunderikove smrti 428. god. n. e., novi kralj Vandala i Alana je postao njegov polubrat Genserik. Riječ je o jednom izrazito talentiranom i vojskovođi i političaru. Vandalsko – alansko vodstvo je izgleda jedva čekalo da napusti Španiju, gdje su bili izloženi stalnim napadima Vizigota, zapadnorimskih jedinica i lokalnih teritorijalnih trupa. Činjenica je da bi oni zbog svoje malobrojnosti vrlo brzo nestali, da nisu prešli u sjevernu Afriku. Uostalom za razliku od Vizigota, oni nisu uspjeli legalizirati svoju poziciju na tlu Zapadnog Carstva.

Čitav narod je prešao u Afriku, ali dok su oni stigli Bonifacije se izmirio sa Galom Placidijom.

Prijatelji Bonifacija u Italiji, kojima je ovaj ispad Bonifacija bio neshvatljiv imajući u vidu njegov karakter, su otišli u Kartaginu da se sastanu sa njim, kako bi vidjeli šta se ustvari dešava. Njima je Bonifacije pokazao Ecijevo pismo, pa se tako čitava zavjera otkrila. Po povratku, izaslanici su Placidiji objasnili šta se desilo. Međutim, carica nije ništa učinila protiv Ecija, jer je ovaj bio i previše utjecajan i moćan. Placidija je zato savjetovala Bonifacija da se vrati u Rim.

Bonifacije je tada obavijestio Vandale i Alane da mu njihove usluge više nisu potrebne. Međutim, oni su to odbili i došlo je do otvorene pobune i tako je započelo njihovo osvajanje sjeverne Afrike. Genserik je raspolagao sa samo cc 15 – 20.000 ratnika, a nasuprot sebe je imao više miliona afrikorimskih i berberskih stanovnika sjevernoafričkih provincija. Ipak je i sa tom malom silom uspio da odnese niz pobjeda nad lokalnim snagama i brzo zauzme područje današnjeg sjevernog Maroka i sjeverngo Alžira. Njegova armija je u maju 430. god. n. e. i opkolila i grad *Hippo Regius* (današnja Annaba u Alžiru), u kojem je biskup bio sv. Augustin. Grad je odolijevao opsadi najviše zahvaljujući tome što je Bonifacije kontrolirao more, pa je stalno snabdjevao grad i branioce. Međutim, situacija u gradu bila sve očajnija i ipak se počela javljati glad. Sv. Augustin je umro 28. VIII. 430. god. n. e., ili zbog iscrpljenosti ili zbog gladi. I nakon 14 mjeseci opsade grad je pao u ruke Genseriku, koji ga je učinio svojom prijestolnicom.

Sam Bonifacije je pozvan iz Afrike u Italiju, još dok su Vandali i Alani imali inicijativu na terenu, što se isto loše odrazilo na odbranu. Primirje između Genserika i Zapadnog Carstva je postignuto 11. II. 435. god. n. e., i Vandali i Alani su dobili kontrolu Numidije. Genserik se sa svoje strane obavezao da ne napada prokonzularnu Afriku, plaća tribut Zapadnom

Carstvu i preda svoga sina Hunerika kao taoca. Genserik nije ostao odan miru, nego je 439. god. n. e., iskorištavajući zauzetost Zapadnog Carstva sa događajima u Galiji napao prokonzularnu Afriku i Kartaginu. Sam grad je 19. X. 439. god. n. e. pao u ruke Vandala, skoro bez borbe jer su napadaći ušli u grad dok je većina stanovnika pratila utrke u cirkusu. Genserik je svoju prijestolnicu preselio u Kartaginu. Iznenadnim zauzimanje Kartagine, Genserik je došao u posjed ne samo njene luke nego i dobrog dijela brodovlja koje se u njoj nalazilo. To je bila osnova za stvaranje ratne mornarice vandalskoalanskog kartaginskog kraljevstva, koja će vrlo brzo postati strah i trepet Mediterana.

Genserik je u procesu stvaranja svoe kraljevine imao i dosta sreće. Ecije nije mogao da adekvatno reagira na gubljenje sjeverne Afrike, jer je sa svojim najboljim trupama u drugoj polovini četvrte decenije V. st. n. e. bio angažiran u sukobima sa Vizigotima, Bagaudima, Burgundima i Francima. Tek je sa početkom pete decenije V. st. n. e.., a zbog vandalskih pustošenja Sicilije, Ecije odlučio da zajednički sa istočnorimskim trupama poduzme veliku kombiniranu operaciju protiv Genserikovog kraljevstva. Okupljen je izrazito veliki broj vojnika na Siciliji. Do glavnog napada na Genserikovog karatginsko kraljevstvo ipak nije došlo zbog Atilinog pritiska na Istočno carstvo, pa je konstantinopoljski dvor morao trupe povući na dunavsko – balkansku granicu. Tako je Genserik bio spašen, i to zahvaljujući ambicijama hunskog vođe.

Ecije i Valentinijan III. su, u novonastalim okolnostima, odlučili da 442. god. n. e. sklope ugovor sa Genserikom. Ravenski dvor je tako priznao Genseriku posjed dioklecijanovskih provincija: prokonzularne Afrike / *Zeugitana*, *Byzacena* i zapadne Numidije. Za uzvrat Zapadnom Carstvu su vraćene mauritanske provincije, *Tripolitania* i dio Numidije. Međutim, Zapadno Carstvo nije moglo da efektivno upravlja svojim preostalim posjedima u sjevernoj Africi, pa su ove oblasti faktički postale samostalne. One su uostalom iz provincijskog ranga prešle u rang saveznika. Potrebno je istaći da je osnovna vodilja Genserika u procesu izgrađivanja novog kraljevstva bilo zauzimanje priobalnih područja i bogatog područja današnjeg Tunisa te širenje pomorske moći, pa je mogao mauritanske provincije, Tripolitaniju i dio Numidije ostaviti bar za neko vrijeme pod kakvom – takvom kontrolom Zapadnog Carstva. Ecije se nadao primiriti odnose sa Genserikom, tako što bi ga na neki način uvukao unutar vladajuće teodosijevske dinastije. Sredinom pete decenije V. st. n. e. Eudokija (kćerka Valentinijana III.), tada vrlo mlada djevojčica, je zaručena za Hunerika (koji je tada bio u Rimu kao talac). Po svemu sudeći navedeni dogovori su omogučili kakav – takav mir i reguliranje odnosa u zapadnom dijelu Mediterana.

Međutim, nakon smrti Ecija i posebno Valentinijana III., odnosi Zapadnog Carstva i Vandalsko – kartaginskog kraljevstva će se prilično usložniti i do trajnog mira nije došlo. Genserikovi vojnici su pustošili i napadali Siciliju i druge mediteranske oblasti, a zauzeli su i Sardiniju (456. god. n. e.), Korziku (469. god. n. e.) i Baleare (između 461. i 468. god. n. e.).

Po jednoj legendi, ta Genserikova vezanost za more i pomorsku politiku je rezultat toga da on, zbog toga što je pao kao dječak, nije mogao da uzjaše konja. To ga je onda odvuklo da vojničku slavu traži na moru. U kasnijim decenijama će se ipak pokazati da je politika orijentirana na more i zanemarivanja unutrašnjosti u određenoj mjeri i doprinijela slabljenju Vandalskoalanskog kartaginskog kraljevstva.

I tako je čudnom igrom sudbine, Kartagina ponovo postala najveći neprijatelj Rima, makar iz njega bila izmještena vlada Zapadnog Carstva. Pad sjeverne Afrike u ruke Genserikova malobrojnog naroda je predstavljao veliki ne samo vojni, nego i politički i ekonomski i financijski i moralni udarac na obje tadašnje rimske države. Italija je izgubila svoju žitnicu i morala se od sada oslanjati na svoje resurse. Zapadno Carstvo je izgubilo dobar dio prihoda jer su Genseriku prepuštene afričke oblasti osiguravale značajne prihode. Vrlo brzo će mlado Vandalskoalansko kartaginsko kraljevstvo postati baz za par decenija vrlo moćna pomorska snaga u Sredozemnom moru, kao neka vrsta vaskrsle drevne Kartagine, koja će nanositi teške udarce i Zapadnom i Istočnom Carstvu. Sam Genserik će se skoro u trenu preobraziti od poglavara jedne migracione zajednice u pravog kralja, vladara jednog velikog područja.

Kako se moglo desiti da dođe do pada Afrike. I kako je jedna mala vojna i narodnosna grupacija, tek nedavno jedva izbjegla da ne bude istrijebljena i nalazeći se u teškoj poziciji na Iberskom poluotoku, uspjela za kratko vrijeme da se probije od Maroka do Tunisa i porazi lokalne trupe i da se nametne populaciji od više miliona stanovnika. To je moguće objasniti sa više razloga. Prvo, sama sjeverna Afrika skoro 400 godina nije bila poprište nijednog ozbiljnijeg rata, pa je provincijalno prilično omlitavilo. To najbolje pokazuje prikaz pada Kartagine, jer je stanovnicima grada bilo važnije praćenje utrkama i navijanje za svoj tim, nego njegova sopstvena odbrana. Zatim, najveći dio plodnog zemljišta je bio u rukama ili krupnih latifundista (od kojih mnogi nisu ni živjeli na svojim posjedima) ili u vlasnštvu Države. Ubjedljivo najveći dio poljoprivrednog stanovništva bio je u statusu kolona ili serva kasata. Tako da seljaci i nisu imali neki prevelik žar za odbranom posjeda i provincija. Uostalom, ta odbrana je seljacima i izgledala primarno kao odbrana interesa provincijskih elita. Kako će se i pokazati, sjevernoafrički seljaci (neposredni proizvođači) u praktično smislu nisu ni nešto puno ni dobili, a ni izgubili uspostavom Vandalskog Kartaginskog kraljevstva. Obični narod je čak imao i niže poreze pod Genserikovom upravom, dok je ustvari pritisak najviše usmjeren na domaću zemljoposjedničku i drugu elitu, te na katoličko – ortodoksno svećenstvo i njegove posjede. Ipak i domaća elita će pokušavati da nađe neki svoj *modus vivendi* sa novoformiranim kraljevstvom. Istine radi, njoj će to biti znatno teže ostvarivati, nego u slučaju vizigotskog, burgundskog, ostrogotskog i kasnije posebno franačkog kraljevstva.

Sjeverna Afrika je imala i vrlo izražene vjerske probleme. Dok su sami Vandali bili arijanci – kršćani, vladajuća religija u afričkoj dijecezi je bilo od Države podržavano ortodoksno katoličanstvo. Ortodoksno – katolička crkva Afrike je već skoro 120 godina bila u žestokom

sukobu sa donatizmom koji je imao značajan utjecaj u pojedinim regijama. Uz to, i „paganski“ kultovi su bili prisutni ne samo u izoliranijim berberskim zajednicama, nego i u unutrašnjim dijelovima dijeceze, pa i u gradovima. Iako su iskoristili takvo stanje da bi došli na vlast, Vandali kao tvrdokorni pa i prozelitski arijanci, će ubrzo samo još dodatno pogoršati religijska pitanja u kraljevstvu koje su osnovali. Katoličko – ortodoksni biskup Kartagine po imenu Kvodvultdeus/*Quodvultdeus* je protjeran u Napulj. Genserik je smatrao da svi njegovi bliži suradnici i savjetnici moraju biti kršćani arijanci.

Ipak Genserik nije radikalno nastupao sa ciljem prevođenja kompletnog svoga stanovnišva na arijanstvo, jer bi to sigurno izazvalo opću pobunu. Tako je uz nastojanje da elita kraljevstva ostane arijanska, dozvolio slobodu ispovijedanja i katolicima – ortodoksima.

Nastavak dvorskih sukoba

Na vijest o pobuni Bonifacija, Feliks je uputio trupe u Afriku, ali su ove snage bile poražene od Bonifacijevih jedinica. U maju 430. god. n. e. Ecije je optužio Feliksa da se urotio protiv njega. Feliks, njegova supruga Padusija/*Padusia* su uhapšeni u Raveni i pogubljeni. Nakon pogubljenja Feliksa, Ecije je nesumnjivo postao vrlo bitna osoba na ravenskom dvoru. Krajem 430. i u toku 431. god. n. e. Ecije je boravio u Retiji i Noriku, stabilizirao dunavsku granicu i uspješno vodio borbe protiv Jutunga. Vratio se u Galiju 431. god. n. e. gdje je primio Hidatija, biskupa galicijskog grada *Aquae Flaviae*, koji je prenio žalbu galicijskog hispanorimskog stanovništva na Svebe. Naredne, 432. god. n. e. Ecije je porazio ponovo Franke, utvrdio mir sa njima i otposlao Hidatija u Španiju.

Galicijani su nastojali da uz pomoć Ecija unište svebsko kraljevstvo. Međutim zapadnorimski zapovjednik je bio i previše angažiran u Galiji, kao i unutarpolitičkim problemima i tek je 432. god. n. e. poslao legata Censorija (*Censorius*) da riješi probleme u Hispaniji. Sudeći po Hidatijevoj kronici, Galicijani su bili uspješni u borbama sa Hermerikovih Svebima. Tako je galicijanski plebs (neka vrsta lokalne milicije) situiran u dobro utvrđenim pozicijama uspio teško da porazi Svebe, nanese im veliki gubitke i uzme mnogo zarobljenika. Zato su Svebi bili prisiljeni da oslobode one koje su oni zatočili. I 435. god. n. e. Hermerik je zaključio mir sa Galicijanima. Međutim, već 437. god. n. e. uslijedilo je novo izaslanstvo Censorina prema svebskom dvoru.

Međutim, unutarnji problemi su bili ti koji su najviše zaokupljali pažnju Ecija. Rasplet borbe za prevlast na Zapadnom Carstvu se desio 432. god. n. e., kada je Ecije bio konzul a Bonifacije došao u Italiju, gdje je toplo primljen od Gale Placidije, koja je sve više zazirala od rastuće moći Ecija. Bonifacije je imenovan i za *magister militum praesentalis* i proglašen

za patricija. Ecije (koji nije bio proglašen za patricija) se sa pravom plašio da će biti svrgnut i započeo je građanski rat. Ecijeva armija sastavljena uglavnom od germanskih i hunskih plaćenika je provalila u Italiju, i do bitke je došlo kod Riminija. Pobjedu je izvojevao Bonifacije, ali je sam bio teško ranjen u toku borbe i nakon nekoliko mjeseci je umro. Njega je naslijedio zet Sebastijan.

Sebastijan je bio uvjereni katolik – ortodoks i dobar vojnik i političar.

Ecije je prvo pobjegao na svoje posjede, zatim u Rim i odatle kroz Dalmaciju i Panoniju je otišao na hunski dvor kod kralja Rugile sa kojim ga je vezivalo i poznantstvo i prijateljstvo. Ecije se u Zapadno Carstvo 433. god. n. e. vratio predvodeći veliku hunsku armiju. Sebastijan je pobjegao u Konstantinopolis, gdje je uživao podršku uticajnih članova tamošnjeg dvora. On je i dozvolio da njegove pristalice gusare.

Sebastijan se ipak nije zadržao u Konstantinopolisu i morao je iz njega pobjeći 444. god. n. e. Sklonio se prvo na dvor Teodorika I., a onda je otišao u Barselonu. Pošto je bio proglašen državnim neprijateljem na Ecijevom zapadu, sklonio se kod Genserika. U početku je Sebastijan služio kao savjetnik Genseriku, ali ga je kasnije vandalski kralj dao pogubiti.

Ecije je sada postao uz Galu Placidiju, gospodar Zapada i primio je titulu *magister utriusque militiae*, zaplijenio imovinu Bonifacija i oženio njegovu udovicu Pelagiju, koja je porijeklom poticala iz gotske aristokratske familije.

Novčić sa portretom Gale Placidije na aversu i krstom na reversu.

Dominacija Ecija na zapadu

Ecije je od 433. god. n. e. dominantna ličnost na zapadu, a 5. IX. 435. god. n. e. proglašen je patricijem. Njegova uloga je bila da se smatrao zaštitnikom (*protector*) Gale Placidije i Valentinijana III. Njegova pažnja je najviše bila usmjerena na Galiju. Prvo se rješavalo pitanje Burgunda sa tadašnjim njihovim kraljem Gunterom. Iako su imali status federata, Burgundi su upadali u Gornju Belgiku. Kako bi im zadao odlučan udarac, Ecije je 436. god. n. e. pozvao kao plaćenike Hune koji su pregazili burgundsko kraljevstvo. Pokolj nad Burgundima je bio strašan, ubijeno je 20.000 Burgunda, uključujući i Guntera. Ovaj događaj je vjerojatno poslužio kao podloga za nastajanje čitavog niza mediavelnih germanskih legendi, mitova i epova, od kojih je najpoznatiji onaj o Nibelunzima.

Preživjeli Burgundi su se pocijepali, jedni su se pridružili Hunima, drugi su opet formirali razbojničke družine, a bilo je i onih koji su krenuli prema jugu. Ovoj trećoj skupini od oko 50.000 preživjelih Burgunda Ecije je dopustio da se kao federati nasele u Sapaudiji (u području Lemanskog jezera) čije granice više manje koincidiraju sa Savojom, dijelom francuske Jure i romanskom Švajcarskom (područje Saone i Gornje Rone).

Iako je bio odgovor za pokolj nad Burgundima, Ecije nije želio potpuno njihovo fizičko zatiranje, nego mu je bilo u interesu da od preostalih Burgunda stvori regrutnu bazu. Guntera je na čelu preostalih Burgunda naslijedio Gondiok (*Gundioc, Condiaco, Candiacus*; *Gundowech*).

Pokolj nad Burgundima ukazuje na još jednu pojavu vezanu za Veliku seobu naroda, a to je da su ti narodi u pokretu bili dosta ranjivi i da su trpili velike gubitke, čak u pojedinim slučajevima veće i od domicilnog stanovništva. Vandali Silingi su doživjeli u pravom smislu genocid, pa su i nestali. Hazdingi i Alani koji su se probili u Iberiju su tu sudbinu jedva izbjegli, ali im je broj prilično umanjen. Kasnije će biti istrebljeni u značajnoj mjeri i oni afrički VandaloAlani i Ostrogoti. Jedan od razloga uspjeha prodora u Zapadno Carstvo, germanski i drugi „barbari“ su dugovali i značajnom vojnom iskustvu svojih ratnika. Još od vremena pojave Huna, skoro svi muškarci tih naroda i zajednica bili su uključeni u kontinuirane borbe i ratove, slično Rimljanima iz Rane i Srednje Republike. U tim decenijama, su se vrlo dobro izvježbali u ratnim i vojničkim vještinama za razliku od ubjedljive većine rimske populacije. Međutim, to je imalo i drugu stranu medalje, jer su stalni ratovi sa Hunima, istočnorimskim i zapadnorimskim vojskama, lokalnim provincijskim i regionalnim trupama i između sebe, donosili ogromne biološke gubitke, posebno među odraslom muškom populacijom. To je moralo imati priličnog efekta po demografiju tih inače (u odnosu na provincijalno stanovništvo) dosta malobrojnih skupina. Zato i ne treba da čudi da su se neki od tih naroda, makar uspostavili i svoje kraljevine, na kraju veoma brzo romanizirali i utapali u većinsko stanovništvo, jedino zadržavajući svoje ime kao odrednicu stvorenog političkog entiteta.

Ecije je 436. godine n. e. moguće boravio i Armorici, sa dozapovjednikom Litorijem (*Litorius*) kako bi se borio sa kroničnim problemom bagauda.

Gala Placidija je prestala biti regent 2. VII. 437. god. n. e., na 18. rodjendan Valentinijana III. i tako započinje njegova formalna samostalna vladavina. U Konstantinopolisu 29. X. 437. god. n. e. je održana svadba Valentinijana III. I Licinije Eudoksije. Naredne godine, Valentinijan III. I Eudoksija su dobili kćerku Eudokiju, a kasnije i drugu kćerku Placidiju.

Solid Valentinijana III. iz solunske kovnice (437./438. god. n. e.). Na aversu portret Valentinijana III., a na reversu prikaz vjenčanja Valentinijana III. sa Licinijom Eudoksijom, a središnji lik je prikaz Teodosija II.

Ipak najvažnije borbe Ecije i njegov dozapovjednik grof Litorije (inače još uvijek „paganin" po opredjeljenju) su vodili sa Vizigotima. Njihov kralj Teodorik I. je želio da zauzme Arl, bogato upravno i trgovačko središte, ali je taj grad spasilo blagovremeno približavanje trupa pod komandom Ecija. Nešto kasnije vizigotsko – tolozanski kralj je nastojao da zauzme Narbonu kako bi dobio izlaz na Sredozemno more i kontrolirao puteve koji vode ka pirinejskim prolazima. Narbona je opkoljena i izložena napadima, a glad je prijetila stanovnicima grada. Situaciju je spasio grof Litorije, koji je naložio svakom od svojih konjanika da ponese dvije vreće brašna i onda se tako probio do Narbone. Litorije je inače najviše koristio hunske plaćenike. Ecije je dobio i odlučnu bitku (možda kod *Mons Colubrarius*), u kojoj je ubijeno 8000 Teodorikovih vojnika. Ecije je nakon toga napustio Galiju, a komandu je privremeno dobio Litorije. On je pokrenuo ofanzivu direktno na Tuluzu. Teodorikova prijestolnica je ugrožena od Litorijeve kombinirane zapadnorimske i hunske (plaćenici) vojske. Teodorik I. se našao u vrlo teškoj poziciji.

Vrijedi istaći da je Litorije bio posljednji visoki rimski časnik koji je dao izvesti odgovarajuće „paganske“ obrede i konsultirati *auspices* prije bitke. Ponukan dobrim predviđanjem augura Litorije je odbio i dobre prijedloge mira koje su lokalni biskupi nudili u ime Teodorika I. U takvoj situaciji Teodorik I. je izlaz tražio u kršćanskoj pobožnosti i poniznosti. Tako je kostret i pepeo odložio tek kada je bio spreman da se lati oružja, a predstojeća bitka je predstavljena kao borba kršćanstva protiv „paganstva“ (Huni su bili „pagani“). Nošeni ratničkim i posebno vjerskim zanosom kraljevi vojnici su prosto jurnuli na Litorijeve, poglavito, „paganske“ trupe. Tako je kod Tuluza Teodorik I. izvojevao odlučnu pobjedu, a Litorije je zarobljen i u zarobljeništvu je podlegao uslijed rana zadobijenih u bitci.

Situaciju u Galiji je stabilizirao zapovjednik Veterik/*Vetericus*, a onda je došao i Ecije ponovo preuzeo inicijativu na frontu, i nakon čega je postigao mirovni ugovor. Kao garanciju, pojedine galske aristokrate su poslane kao taoci na dvor Teodorika I. Budući zapadni car Avit je posjetio Teodorika I., živio na njegovom dvoru i podučavao njegove sinove. Po povratku Ecija u Italiju, Valentinijan III. je dao nalog Senatu i Gradu Rimu da se podigne spomenik Eciju.

Nakon premještanja i naseljavanja Burgunda, Ecije se ponovo posvetio problemu Bagauda. U tu svrhu je i preselio potomke onih Alana (pod vodstvom Goara) koji su naseljeni kao federati u Galiji, oko Valente (u jugoistočnoj Galiji) i Orleana. Teško stanje je bilo i na iberskom poluotoku, gdje su u toku prve polovice pete decenije V. st. n. e. Svebi širili teritoriju pod svojom kontrolom. Jedino je provincia *Tarraconensis* još uvijek bila pod značajnijom vlašću ravenskog dvora. Ali i u toj provinciji je bilo značajne bagaudske aktivnosti.

U slučaju Genserika, Ecije je nakon odlaganja napada na Kartaginu, odlučio da (kako je već ranije rečeno) diplomatskim putem bar uspostavi kakav – takav mir. U tome je i uspio, i tako primirio vandalsku pretnju u momentu kada se nad čitavim rimskim svijetom, pa i Europom u cjelini, nadvila sjenke velike opasnosti. Ecije je tako izbjegao vođenje rata na dvije fronte, međusobno veoma udaljene, i mogao je rasterećeniji da se suoči sa Atilom.

Krajem 40tih godina V. st. n. e. došlo je i do franačkog napada pod Klodijem u područje provincije *Belgica Secunda*. Do bitke je došlo 448. god. n. e. na riječnom prijelazu kod *Vicus Helena*, u kojoj su zapadnorimske trupe uspješno vodili Ecije i Majorijan (kasniji zapadni car i dominus). Sukob sa Francima je bio kratkotrajan i već 450. god. n. e. Ecije je u dobrim odnosima sa Francima. Nakon Klodija, Salijskim Francima je zavladao Meroveh (*Merovech, Meroveus, Merovius*), eponim merovinške dinastije.

Stalni ratovi na prostorima Zapadnog Carstva, i gubitci pojedinih područja su prilično otežali financijsko i materijalno stanje Države. Poseban je problem bio to što više nije bilo dostatnih javnih prihoda kako bi se zadovoljile potrebe vojske. Valentinijan III. je 14. VII. 444. god. n. e. proglasio zakon kojim je ukinuo izuzeće državnih birokrata od regrutne

takse. Iste godine uvele su se još dvije vrste poreza, i to cc 4% taksa na prodaju i vojna taksa koja se odnosila na senatorski red. Od senatora *illustrissimi* se očekivalo da osiguraju novac u vrijednosti opremanja i održavanja tri vojnika. Od senatora drugog reda se očekivao novac u vrijednosti jednog vojnika, a od onih trećeg reda 1/3 vrijednosti jednog vojnika. Zanimljivo je da se vojnička taksa odnosila i na samoga Valentinijana III., koji je morao da odvoji dio svojih personalnih prihoda i donira ih Državi.

Atila i Istočno Carstvo

Dok se na istoku Teodosije II. Bavio kristološkim pitanjima, a na zapadu Ecije osiguravao galsku prefekturu, u širokom nomadskom hunskom „carstvu" dešavali su se vrlo značajni procesi koji su povezani sa ličnošću Atile. Ovaj budući strah i trepet Europe je sin Mundžuka, brata Oktara i Rugile. Pretprostavlja se da je rođen možda u posljednjoj deceniji IV. st. n. e.

Etimologija imena Atila je nejasna, i do danas se iznio čitav niz teorija po ovom pitanju. Ono što znamo o Atili su: 1. skupina fragmenata iz istočne i zapadne literarrne baštine koja je nastajala više – manje od Atili suvremenih pisaca, 2. kasnija literarna baština koja je koristila ranija vrela, 3. crkvena djela, 4. gotske i općenito germanske kronike, mitovi, legende i epski ciklusi. Atila je bitan karakter u epu o Nibelunzima, kao i različitim sagama i edama. Arheologija je otkrila i neke detalje o materijalnoj kulturi Huna, njihovom načinu života i umjetnosti. Međutim , do danas arheologija još uvijek nije uspjela pronači mjesto Atiline prijestolnice koju opisuje Prisk, niti njegov grob. Jordanes, pozivajući se na Priska, daje i fizički opis Atile koji je bio niskog rasta, sa širokim prsima i velikom glavom, oči su mu bile male, a njegova brada tanka i prosjeda, imao je i ravan nos i preplanulu kožu. Ovaj opis odaje istočnoazijsko porijeklo Atile. Sa Atilom definitivno završava politika relativno dobrih odnosa rimskog svijeta (u oba njegova dijela) i hunskog svijeta. Iako je bilo povremenih hunskih upada u Istočno Carstvo, globalno gledajući do žestokih okršaja i prodora nije dolazilo. Rimljani su inače vrlo često koristili Hune kao plaćenike u borbama protiv germanskih zajednica ili u unutrašnjim sukobima. Posebno je Ecije često pribjegavao korištenju hunskih plaćenika. Rimske države i Huni su razmjenjivali i taoce i izaslanstva. Istočno Carstvo je 424. god. n. e. sa Hunima sklopilo i sporazumom po kojem je isplaćivalo godišnji tribut od cc 115 kg zlata. Međutim, sa dolaskom Atile, granice dvije rimske države vrlo brzo će osjetiti bijes hunskog „carstva".

Nakon smrti Rugile 434. god. n. e., vlast nad hunskim „carstvom" je prešla na Mundžukove sinove Atilu i Bledu (Buda). U ovo vrijeme hunske vođe su pregovarale sa istočnorimskim izaslanstvom vezano za ekstradiciju nekoliko hunskih prebjega (moguće hunskih velikaša

i odličnika koji se nisu slagali sa preuzimanjem vlasti od Atile i Blede) koji su se sa svojim brojnim pristalicama sklonili na istočnorimsko područje. Naredne godine Atila i Bleda su u Margusu (današnji srbijanski grad Požarevac) su sa Istočnim Carstvom sklopili povoljan ugovor, koje se obavezalo ne samo da izrući prebjege, nego i da duplira iznos dotadašnjeg novčanog tributa u zlatu, da otvori trgovišta za trgovca sa hunskog područja, i da plati otkupninu od 8 solida za svakog Rimljanina uhvaćenog od Huna. Tako je izbjegnut rat na dunavskoj granici, što je konstantinopoljski dvor iskoristio kako bi se ojačale konstantinopoljske zidine i dunavske fortifikacije. Huni su nakon sporazuma svoju pažnju usmjerili na sasanidski Iran, ali su od strane iranske vojske poraženi u Jermeniji. I cc 440. god. n. e. Huni su napali trgovce na trgovištu ustanovljenom po ugovoru na sjevernoj strani Dunava. Povod za taj čin je bila njihova tvrdnja da je raniji ugovor prekršen jer je biskup grada Margusa prešao Dunav i na hunskoj teritoriji dao oskrnaviti i opljačkati kraljevske hunske grobove.

Atilina i Bledina vojska je prešla Dunav i u Margusu su zahtijevali da Istočno Carstvo izrući koji je navodno prisvojio imovinu koju Atila smatrao svojom. Dok su Istočni Rimljani diskutirali šta da urade sa biskupom, on je tajno prebjegao Hunima i predao im Viminacium. Ovo se dešavalo dok je značajan dio istočnorimskih snaga nalazio na Siciliji, odakle je trebala biti pokrenuta ofanziva na Genserikovo kraljevstvo. Uz sve to i iransko - persijski „šah nad šahovima“ Jazdegerd II. je vodio težak rat sa kršćanskim Jermenima.

Najveći problem koji je sasanidski Iran imao sa Jermenijom ticao se religije. Jazdegerd II. je namjeravao da nametne ili nestorijansko kršćanstvo ili zaratustrizam u Jermeniji. To je dovelo do pobune kojoj je na čelu stajao Vardan Mamikonijan. Do odlučujuće bitke je 26. V. 451. god. n. e. došlo kod Avarayra. Na jermensko – kršćanskoj strani je bilo 66.000 vojnika, dok su Iranci imali između 180 i 220 000 vojnika, uključujući i bojne slonove i Besmrtnike. Bitka je završila jermenskim porazom, a i poginuo je Vartan Mamikonijan. Uprkos ovoga poraza, Jermenija se nije smirivala i u njoj se nastavio gerilsko – partizanski rat (pod vodstvom Vahana Mamikonijana, nećaka Vartana Mamikonijana). Na kraju je 484. god. n. e. u Nvarsaku dogovoren mir i sporazum po kojem se garantira religijska sloboda u Jermeniji.

Istočno Carstvo je tako te godine praktično bilo razvučeno na tri fronta. Na istočnom frontu, utjecajni zapovjednik i dvorjanin Anatolije (tada u činu *magister militum per Orientem*) je uspio da sa Jazdegerdom II. 442. god. n. e. sklopi mir i po načelu *status quo*.

Atila i Bleda su 441. god. n. e. sa svojim ratnicima zauzeli i Singidunum i Sirmium. Tako je probijena istočnorimska linija odbrane na Dunavu. Zbog toga je 442. godine n. e. konstantinopoljski dvor opozvao svoju armiju sa Sicilije i naredio izdavanje velike emisije novih novčića kako bi se financirao rat sa Hunskim „Carstvom“. Vjerujući da mogu poraziti Atilinu vojsku, konstantinopoljski dvor je odbio zahtjeve podnesene u ime Atile i Blede.

Naredne 443. god. n. e. godine su Atila i Bleda poveli sa sobom golemu armiju koja je duboko prodrla u središnji Balkan, osvojivši Ratiariju (na Dunavu), postavivši opsadu Niša. Nakon osvajanja i razaranja Niša (zahvaljujući korištenju opsadnih mašina), vojska „Hunskog carstva“ je zauzela i Serdiku/Sofiju, Filipopolis/Plovdiv i Arkadiopolis. Jedna istočnorimska armija je bila uništena u blizini Konstantinopolisa. Međutim, duple zidine Konstantinopolisa su bile odlična zaštita i napadači su bili zaustavljeni pred njima. Ipak su uspjeli poraziti i još jednu istočnorimsku armiju blizu Kalipolisa (današnje Galipolje) na Hersonezu. Tek je tada Teodosije II. priznao poraz i poslao Anatolija (još uvijek kao *magister militum per Orientem*), praćenog sa Teodulusom (*Theodulus*; *magister militum per Thracias*), da pregovara sa Atilom. Uvjeti mira iz ljeta 443. god. n. e. su bili veoma teški za istočnorimsku stranu koja je morala da isplati 6000 rimskih funti (cc 1963 kg) zlata kao odštetu što se nije pridržavala ranijeg dogovora, godišnji tribut je uvećan do 2100 rimskih funti (cc 687 kg) zlata. Uz to, istočnorimska strana je ponižena i time što je morala sve one koji su prebjegli na njenu stranu i pobjegli iz hunskog ropstva ili zarobljeništva vrate i predaju nazad ili da isplate otkupninu za one koji su pobjegli (uključujući i Istočne Rimljane). Otkupnina za oslobađanje zarobljenika je povećana na 12 solida po osobi. Istočni Rimljani nisu više smjeli ni da primaju „Barbare“ koji su iz hunske domene prebjegli na istočnorimsku. Istočnorimski dvor se morao povinovati zahtjevima i hunski kraljevi su se sa vojskom povratili u unutrašnjost svoga područja.

Da nije sve bilo tako crno, i da se mogao pružiti i vrlo djelotvoran i uspješan otpor Atilinoj armiji pokazuje primjer jednog naselja, čije se ime u izvorima i historiografiji pojavljuje pod različitim imenima kao Asimus, Asimos, Azimuntium, Asamos, Anasamos, Ansamo. U toku pregovora koje su Anatolije i Teodulus vodili sa Atilom, postavilo se i pitanje naselja Asimus, o čemu Prisk govori na sljedeći način: “Atila je zahtijevao da Asimutijci izruče zarobljenike, bez obzira da li su to Rimljani ili Barbari. Asimus je snažna utvrda ne suviše daleko od Ilirika na tračkoj granici, čiji su stanovnici nanijeli mnoge strašne čini neprijatelju, ne samo odbijajući njih od zidina, nego čak preduzimajući i bitke izvan jarka (odbrambene linije Asimusa op. a.). Oni su se borili protiv nebrojenog mnoštva (hunske vojske op. a.) i zapovjednika koji su imali veliku reputaciju među Skitima (Prisk hunske snage anakronistički naziva Skitima op. a.). Huni, gubiši su se polako povukli od utvrde. Zatim su Asimutijci odjurili (iz Asimusa op. a.), udaljenije od svojih domova nego uobičajeno, jer su im špijuni rekli da je neprijatelj otišao sa rimskim plijenom, i napali ga iznenada (hunsku vojsku u pokretu op.a.). Iako ih je bilo manje nego Huna nasuprot njima, istaknuvši se hrabrošću i snagom oni su učinili hunski plijen svojim. Tako su Asimuntijci u ovom ratu ubili mnoge Skite, oslobodili mnoge Rimljane i primili one koji su prebjegli od njihovih neprijatelja. Atila je rekao da on neće povući svoju armiju ili ratificirati mirovni sporazum, dok se Rimljani koji su pobjegli (Asimuntijcima op. a.) ne isporuče ili se plati otkupnina za njih, i da barbarski zarobljenici uzeti od Asimuntijaca mu ne budu predani. Nije bilo moguće za izaslanika Anatolija, niti za zapovjednika vojnih

snaga Trakije, Teodolusa, da mu se suprotstave. Čak kada oni su ponudili razumne argumente, oni nisu uspjeli ubijediti Barbara (Atilu op. a.), jer je sa jedne Atila bio veoma samouvjeren i spreman na oružje, a sa druge oni sami su bili pod utiskom (strašnih op. a.) prošlih događaja. Oni su poslali pisma Asimuntijcima naređujući im da predaju zarobljenike Rimljane koji su im prebjegli ili da plate 12 zlatnika po osobi i da oslobode zarobljenike Hune. Asimuntijci, potvrđujući (da su primili op. a.) pisma za sebe, rekli su da su pustili na slobodu sve one Rimljane koji su im prebjegli i da su pobili sve skitske zarobljenike koje su imali, ali da imaju dvojicu zatočenih, jer nakon opsade koja se ranije desila, neprijatelj je iznikao iz zasjede i oteo neku djecu koja su van utvrde čuvala stoku na ispaši. Ako Huni ne predaju ove dječake, oni (Asimuntijci op. a.) kažu da neće da predaju zarobljenike prema zakonima rata. Kada su oni koji su išli Asimuntijcima objavili ove stvari, i za kralja Skita i za rimske zapovjednike je bilo najbolje da potraže djecu za koju su Asimuntijci rekli da su oteta. Kada niko nije nađen, barbarski zarobljenici Asimuntijaca su bili predati, a Sklti su se morali zakleti da oni nemaju (otetu op. a.) djecu. Asimuntijci su se tako zakleli da su Rimljane koji su im prebjegli poslali dalje slobodne. Oni su se čak zakleli iako je bilo Rimljana među njima. Oni nisu mislili da su da su se oni zakleli lažnom prisegom, jer je to bilo radi sigurnosti ljudi njihove sopstvene zajednice."

O ovom naselju koje je pobijedilo Atiline ratnike lijep zapis je ostavio i Edvard Gibon: "Postojanost jednog jedinog gada, tako beznačajnog da ga, osim u ovoj prilici, nikada nije spomenuo neki historičar ili zemljopisac, razgolitila je bruku cara i Carstva. Azim ili Azimuntij, trački gradić na ilirskoj granici, istakao se ratničkim duhom svoje mladeži, vještinom i ugledom vođa koje su izabrali, i odvažnim podvizima protiv nebrojene varavarske vojske. Umjesto da krotko očekuju njen dolazak, žitelji Azimuntija su često i uspješno napadali na hunsku vojsku, koja je počela da se kloni tog opasnog susjedstva; iz njenih ruku izbavili su plijen i zarobljenike, a za svoju vojsku kao dobrovoljce zavrbovali bjegunce i dezertere. Nakon zaključenja sporazuma Atila je i dalje prijetio Carstvu neumoljivim ratom, ukoliko Azimuntijce ne ubijedi ili prisili da ispune uslove koje je njihov vladar prihvatio. Teodosijevi zvaničnici su sa stidom priznali istinu da više nemaju nikakvu vlast nad ljudskom zajednicom, koja je tako odvažno branila svoju prirodnu nezavisnost, a hunski kralj se udostojio da pregovara o ravnopravnoj razmjeni sa građanima Azima. Tražli su d aim se vrate neki pastiri, slučajno uhvaćeni sa stokom. Dozvoljena je stroga, mada jalova istraga; ali su Huni bili prinuđeni da se zakunu da ne drže nikakve zarobljenike iz toga grada, prije nego što su mogli da povrate dvojicu preživjelih zemljaka, koje su Azimuntijci zadržali kao zalog bezbjednosti svojih izgubljenih drugova. Atilu je, pak, zadovoljila i zavarala njihova zakletva da su preostali zarobljenici pogubljeni, a da je ustaljeni običaj da smjesta otpuste Rimljane i dezertere kojima je bezbjednost javno obećana. Ovu obazrivu i uslužnu pretvornost kazuisti bi mogli osuditi ili opravdati, već prema tome da li naginju strogom naređenju sv. Avgustina ili blažem osjećanju sv. Jeronima i sv. Jovana Zlatoustog; međutim, svaki vojnik i svaki

državnik mora priznati da bi varvari prestali da gaze dostojanstvo Carstva da se podsticao i množio azimuntijski soj.”

Po povratku iz rata Bleda je cc 445. god. n. e. umro. Iako je u historiografiji i popularnoj kulturi bilo pretpostavki i špekulacija da je Atila odgovoran za smrt Blede i to prilikom lovačkog puta, ustvari se ne zna kako i od čega je Bleda umro.

Bleda je inače zabilježen u historiji i po anegdotama vezanim za maurskog patuljka Zerka, kojeg je dobio nakon kampanje iz 441. god. n. e. Bleda je inače dao da se Zerku uradi i oklop koji bi mu odgovarao, kako bi ga ovaj patuljak mogao pratiti na kampanjama. Nakon Bledine smrti, Zerko je pripao Atili koji ga je 449. god. n. e. kao poslao Eciju. Zapadnorimski moćnik je Zerka vratio Asparu, stvarnom vlasniku.

Atila je 447. god. n. e., ponovo pokrenuo veliku vojsku na Istočno Carstvo, ponovo prelazeći preko Mezije. Armija pod komandom istočnorimskog *magister militum*a Arnegiskla (gotskog porijekla) se suprostavila Atilinoj vojsci u bici kod Utusa (blizu rijeke Vit u današnjoj Bugarskoj). Bitka je bila veoma teška i krvava. Obojica zapovjednika su se žestoko borila. Arnegisklu je ubijen konj, ali se on nastavio hrabro boriti sve do svoje pogibije. Iako je istočnorimska armija izgubila bitku, nanijeti su i izrazito veliki gubici i Atilinoj vojsci.

Nakon bitke, istočnobalkanske provincije su bile ostavljene na milost i nemilost Atiline armije. Potpuno je razoren grad Marcianopolis, i tek će ga stoljeće kasnije obnoviti Justinijan. Situacija i u samom Konstantinopolisu se usložnjavala, jer su zidine bile oštećene zemljotresom iz januara 447. godine n. e., a u njemu je izbila i epidemija. Konstantin, Pretorijanski prefekt Istoka, je izvršio punu mobilizaciju grada i uz pomoć navijaća dva tima (zelenih i plavih) je uspio da se poprave oštećenih dijelovi fortifikacija. U Konstantinopolis je došao i značajan odred isaurijskih vojnika pod komandom Zenona (nije riječ o kasnijem istoimenom caru), novog *magister militum per Orientem*. Sve je to, uz već spomenute teške gubitke, Atilu odvratilo od direktnog napada na prijestolnicu Istočnog Carstva. Umjesto toga su hunske jedinice pustošile po središnjem, istočnom i južnom Balkanu, nanoseći veliku štetu i razaranje. Ljudski gubici su isto bili veliki. Atila je sa svojom vojskom prodro sve do Termopila. Kalinik iz Rufinijane je u svome životopisu Hipatiju, napisao da je više od 100 gradova bilo zauzeto. Konstantinopoljski dvor je na kraju svega bio prisiljen da potpiše mir krajem 448. godine n. e. Teodosije II. je morao da isplati golem godišnji tribut, a utvrđena je i „ničija zemlja“ koja se pružala u razdaljini od pet dana hoda južno od Dunava. Atilin pohod na istočnorimski Balkan je bio onaj pravi barbarski upad, koji je nanio nemjerljivu štetu posebno Meziji i Trakiji.

Konstantinopoljska izaslanstva

Na konstantinopoljski dvor je Atila poslao svoje izaslanike i to Panonorimljanina Oresta i Edeka. Sa njima zajedno je na put prema Atilinoj prijestolnici otišlo i istočnorimsko izaslanstvo koje je predvodio visoki dužnosnik Maksimin, a u kojem se nalazio i Prisk. Još prije napuštanja Konstantinopolisa, eunuh Krisafije / Χρυσάφιος / *Chrysaphius* (favorit tadašnjeg dvora u statusu *comes sacrarum largitionum*) je podmitio Edeka da učestvuje u zavjeri sa ciljem likvidacije Atile. O toj zavjeri, Maksimin kao vođa izaslanstva nije ništa znao. Po dolasku u Atilinu prijestolnicu (negdje smješteno u panonskoj ravnici današnje Mađarske), Edeko je odmah prijavio Atili da Krisafije planira atentat na njega i objasnio mu detalje plana. Atila je saznao i da poslanstvo nije umiješano u tu konspiraciju, pa je bijes iskalio optužujući cara i njegovog glavnog favorita. Atila je od konstantinopoljskog dvora tražio da pogubi Krisafija, koji je da bi se umilostivio Atili poslao svoga izaslanika sa novcem. Prisk je ostavio detaljan i živopisan opis Atile, njegovih pratilaca i njegove prijestolnice.

Kada se govori o Hunskom „carstvu", hunskoj vojsci i sl. potrebno je znati da je Atilina hegemonija bila etnički, kulturni, narodnosni i jezički konglomerat. Pored etničkih Huna, tu su bili i brojni narodi, zajednice i plemena germanskog, sarmatskog, dačkog, provincijalno – romanskog možda i slavenskog porijekla. Samo Hunsko „Carstvo" se prostiralo širokim pojasevima istočne i srednje Europe. Hunsko carstvo nije bilo etničko i narodnosno eksluzivistički uređeno, pa je Atilina prijestolnica odavala u pravom smislu multietnički, multikulturni i multijezički karakter. Izgleda da se cijenila meritokratija, pa nije bilo neobično da osoba koja je bila zarobljenik postane za nekoliko godina i utjecajna u sustavu hijerarhije Atilinog „carstva". Najbolji primjer toga daje Prisk, kada opisuje svoj boravak u Atilinoj prijestolnici: "Dok sam ja (Prisk op. a.) čekao (u Atilinoj prijestolnici op. a.) i hodao gore dole ispred ograde koja je okruživala kuću (hunskog velikaša Onegesija op. a.), čovjek, za koga sam po njegovom skitskom (misli se hunskom, jer Prisk u anakronističkoj maniri hunsku politiju naziva skitskom op. a.) odijelu mislio da je barbar, prišao mi je i obratio mi se na grčkom sa riječi: zdravo. Bio sam iznenađen da Skit govori grčki. Podanici Huna, pomiješani iz različitih zemalja, pored svojih barbarskih jezika, teže da znaju ili hunski ili gotski, pa i latinski, ukoliko sa Zapadnim Rimljanima dolaze u dodir. Njihov čovjek, međutim, ne govori lako grčki jezik, izuzev onih koje su doveli kao zarobljenike iz Trakije ili ilirskog primorja. Ali se ovi pri susretu, lako prepoznaju po odrpanom odijelu i zapuštenoj glavi kao ljudi koji su zapali u bijedu. Ovaj čovjek, naprotiv, je odavao dobrostojećeg Skita, koji je bio dobro obučen i imao kosu ošišanu u krug po skitskom običaju. Nakon što sam otpozdravio, pitao sam ga koje je on i odakle on dođe u stranu zemlju i prihvati skitski život. Kada me je on upitao zašto ja želim to da znam, rekao sam mu da je njegov helenski govor izazvao moju znatiželju. On se tada

nasmijao i rekao mi je da je rođen kao Grk i da je zbog trgovačkih poslova otišao u Viminacium na Dunavu, gdje je ostao dugo vremena i gdje je oženio veoma bogatu ženu. Ali kada je grad postao plijen barbara, izgubio je imovinu i i zbog svoga bogatstva pripao je Onegesiju prilikom podjele plijena, kako je to običaj među skitima da poglavice za sebe rezerviraju bogate zarobljenike. Pošto se hrabro borio protiv Rimljana i Akatira, on je sa plijenom koji je zadobio otkupio svoju slobodu . Zatim se oženio barbarkom i sa njom je imao djecu, a dobio je i privilegiju da jede za trpezom Onegesija. On je smatrao novi život među Skitima boljim nego stari među Rimljanima i dao je sljedeće razloge za to: Nakon rata Skiti žive u neaktivnosti, uživajući u onome što imaju, i ako ne uopće, a ono veoma malo uznemiravaju. Nasuprot tome, Rimljani su na prvom mjestu podložni da stradaju u rati, jer moraju svoje nade za sigurnost da oslanjaju na druge, i nije im dozvoljeno, poradi svojih tirana da koriste oružje (u ovoj rečenici navedeni Grk kritizira praksu korištenja plaćenika u rimskim vojskama i nedozvoljavanje – od strane neodgovornih i strašljivih vladara i njihovih tutora ili favorite iz straha za svoju vlast -samim građanima da se brane i koriste oružje op. a.). A oni koji koriste oružje su povrijeđeni zbog kukavičluka njihovih zapovjednika, koji ne mogu podržati vođenje rata. I stanje pidanika u vrijeme mira je daleko bolnije negoli nevolje rata, strogost poreza je veoma opaka i nepošteni ljudi nanose povrede drugima, zato što zakoni nisu faktički važeći za sve klase. Prijestupnik koji pripada bogatijim klasama nije kažnjen za svoje prijestupe, dok siromašni čovjek, koji ne razumije poslovanje, prolazi kroz zakonsko kažnjavanje, koje ako on ne oduzme sebi život prije suđenja, koje se toliko dugo otegne i tako mnogo novca se potroši. Vrhunac bijede je to da se mora platiti kako bi se došlo do pravde. Niko neće pripustiti na sud povrijeđenog čovjeka, izuzev ukoliko on plati sumu novca sudiji i službenicima sudije. Kao odgovor na ovaj napad na Carstvo, zamolio sam ga da bude dovoljno dobar da posluša sa strpljenjem i drugu stranu pitanja: Osnivači Rimske Republike, - rekoh – koji su bili mudri i dobri ljudi, kako bi spriječili to da se stvari odvijaju slučajno su učinili jednu klasu ljudi čuvarima zakona, i postavili drugu klasu za vojnike, koji nisu imali drugih stvari, nego da uvijek budu spremni na rat i da idu u to bez straha, jer su njihove uobičajene vježbe unaprijed iscrpile sav njihov strah. Ostalima je bilo namjenjeno da obrađuju zemlju i da podržavaju i sebe i one koji se bore u njihovu odbranu, doprinoseći vojsci snabdjevanjem žitom. Onima koji štite interese parničara je isplaćena suma novca od potonjih, isto kao što seljaci plaćaju vojnike. Zar nije uredu da podržiš onoga koji pomaže i nagradiš ga za njegovu dobrotu. Podržavanje konja koristi konjaniku… Oni koji potroše novac na parnicu i na kraju izgube ne mogu pravično da kritikuju to izuzev kao nepravdu na njihovom slučaju. I koliko se dugo vremena potroši na sudsku parnicu, to je poradi brige za pravdu, kako sudije ne bi mogle podbaciti u donošenju pravičnih presuda davanjem presuda na brzu ruku. Bolje je da oni mogu osmotriti i zaključiti slučaj opreznije, nego da presuđuju u žurbi gdje bi oni mogli da povrijede čovjeka i prekrše prema Božanstvu, ustanovljavaću pravde. Rimljani tretiraju svoje robove bolje nego što kralj Skita tretira svoje podanike. Oni prema njima postupaju kao očevi ili učitelji, opominjujući ih da se suzdrže od zla i slijede pravce ponašanja kako

bi oni bili časno cijenjeni. Oni ih prekoravaju za greške slično kao i svoju sopstvenu djecu. Nije im dozvoljeno, slično Skitima, da ih ubiju. Oni imaju bezbroj načina da im se dodijeli sloboda. Oni mogu biti oslobođeni ropstva ne samo za vrijeme života (gospodara op. a.), nego takođe i njihovim oporukama i testamentarne želje Rimljanina prema njegovoj imovini su zakon. Moj sugovornik je plakao i priznao je da su zakoni i uređenje Rimljana bili dobri, ali je osudio upravitelje da, ne posjedujući duh ranijih generacija, uništavaju Državu." Priskova podjela na tri staleža (oni koji se bave zakonima, oni koji ratuju i oni koji rade) nije uopće rimski niti pripada teoriji klasične civilizacije, nego prilično nalikuje na onu diobu (one koji se mole / *oratores,* one koji ratuju / *bellatores* i one koji rade / *laboratores*) koja je svojstvena za mediavelnu civilizaciju (one koji se mole / *oratores,* one koji ratuju). Ovaj Priskov komentar na najbolji način pokazuje koliko se rimski svijet i na istočnom i na zapadnom svome dijelu udaljio od tradicija i načela klasične civilizacije. Kasnorimski period je nedvosmisleno proto-mediavelni.

Odnosi Atile i konstantinopoljskog dvora su se ubrzo ponovo usložnili, i hunski kralj je 450. god. n. e. ponovo planirao rat. Kao povod je uzeo to da su se neki bjegunci sa hunskog sklonili na istočnorimsko područje. Na ponudu o pregovorima, Atila je odgovorio da će on razgovarati samo sa izaslanicima konzularima, osobno spomenuvši imena Noma, Senatora i Anatolija. Na put u Atilinu prijestolnicu je krenuo Anatolije, sada sa činom *magister militum praesentalis*. Na početku je Atila tretirao loše izaslanike, ali se kasnije smirio kada je dobio darove i nakon vještih govora izaslanika. Atila je prihvatio održavanje mira, a i oslobođeni su mnogi zarobljenici.

Smrt Teodosija II.

Teški porazi su usložnjavali i situaciju na konstantinopoljskom dvoru, a posebno je nezadovoljstvo bilo izraženo prema Krisafiju, toj sivoj eminenciji Istočnog Carstva.

Krisafije (pravo ime Taiouma / Tumna / Tzoumas / Ztommas) je imao veliki utjecaj na Teodosija II. pri kraju njegove vladavine. Po Malali, Teodosije II. je volio Krisafija zbog njegove ljepote, što bi sugeriralo određenu homoseksualnu vezu. Krisafije je ostao zabilježen kao podmukla i pokvarena osoba koja nije prezala ni od čega. On je bio odgovoran za progon „paganskog" pjesnika Kira, koji je bio porijeklom iz Panopolisa u Egiptu, i koji je 441. god. n. e. kao prefekt Konstantinopolisa bio vrlo popularan među stanovništvom. Nakon Krisafijeve smrti, Kir (u međuvremenu je prešao na kršćanstvo kako bi spasio život) se vratio u Konstantinopolis. Krisafije je bio i protivnik careve sestre Pulherije, veličajući Eudociju. Moćni eunuh je uspio i da uredi udaljavanje Pulherije sa dvora. Nakon toga je Krisafije intrigirao protiv Eudocije, optuživši je i za prevaru sa

Paulinom, njenim prijateljem još iz djetinjstva. Tako je i 444. godine n. e. sa dvora odstranjena i Eudocija. Tako je eunuh postao stvarni vladar Istočnog Carstva. Krisafije je bio poznat i kao vrlo korumpirana i pohlepna osoba. Krisafije je posebno bio nepopularan zbog plaćanja golemog danka Atili. Porezi su bili uvećani, a novac je umjesto na opremanje armije išao Atili.

Posebno se Krisafiju 449. i 450. god. n. e. suprotstavljao Zenon, koji je zbog uspješne zaštite Konstantinopolisa imenovan za konzula. Zenon je izgleda bio pripadnik ratne frakcije, koja je bila protiv daljeg ponižavanja pred Atilom. Ratna struja, sastavljena od oficira „pagana“ je čak imala i dvije urote protiv Teodosija II. Po Damasciju u jednoj od tih urota sa ciljem umorstva cara je učestvovao i Zenon. Do toga ipak nije došlo, jer je Teodosije II. umro 450. god. n. e. od posljedica pada sa konja.

Atila i okretanje prema zapadu

U ovom periodu Atilina pažnja počinje da se usmjerava prema zapadu. Kao povod za takvo preusmjeravanje politike sa Istočnog na Zapadno Carstvo poslužilo je pismo Placidijine kćerke i Valentinijanove sestre Juste Grate Honorije koje je u proljeće 450. godine n. e. uputila Atili. Valentinijan III. je odlučio da svoju sestru za senatora Basa Herkulana (*Bassus Herculanus*).

Justa Grata je bila izrazito frustrirana žena. Kako se ne bi stvorio neki potencijalni pretendent na carski tron, njoj je bilo zabranjeno da se uda i trebala je biti posvećena kršćanskom celibatu. Slična situacija je i bila i u slučaju istočnog dvora, na kojem su i Pulherija i druge sestre Teodosija II. bile posvećene celibatu i neudate (bar do smrti brata). Međutim, nemirna Justa Grata je izazvala skandal kada se cc 449. god. n. e. otkrila njena ljubavno – seksualna veza sa njenim komornikom Eugenijem. Valentinijan II. je morao brzo da reagira i da zataška skandal, tako što bi sestru udao za pouzdanog i dostojnog Rimljanina.

Justa Grata nije željela ovaj brak, pa je zatražila pomoć Atile, tako što mu je poslala molbu za pomoć i njen prsten. Iako vjerojatno Justa Grata nije tu molbu zamišljala kao bračnu ponudu, Atila ju je iz političkih razloga tako protumačio. Hunski kralj je pristao na molbu Juste Grate i zatražio je polovinu Zapadnog Carstva kao miraz. Kada je Valentinijan III. saznao što se dogodilo, toliko je bio bijesan da ga je tek majka Gala Placidija spriječila da ne ubije sestru. Umjesto toga je Justa Grata prognana. Valentinijan III. je sa svoje strane poslao Atili i pismo u kojem odbacuje legitimitet pretpostavljene bračne ponude. Istovremeno je Gusta udata za Basa.

Smrt Gala Placidije i njen mauzolej u Raveni

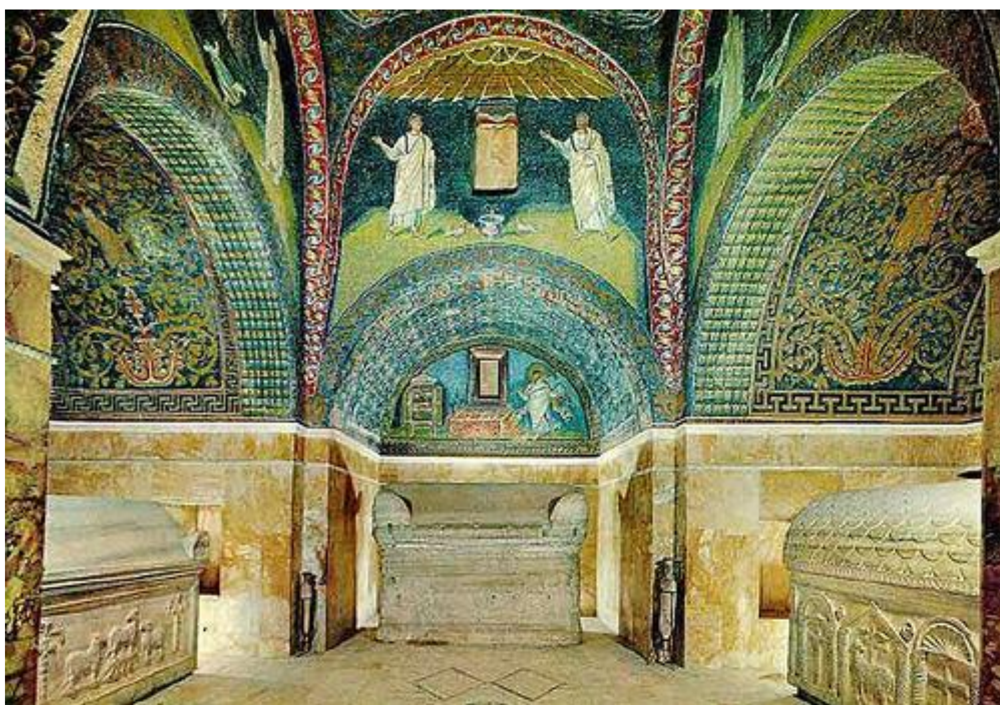
Nedugo nakon smrti Teodosija II., umrla je i Gala Placidija, nezaobilazna ličnost u historiji Zapadnog Carstva duže od četiri decenije. Ova utjecajna i snažna, i nadasve pobožna žena koja je prošla toliko toga u svome životu, je i bila i mecena gradnje i restauracije različitih crkava. Od sačuvanih objekata koji se dovode u vezu sa Placidijom je najpoznatiji mauzolej u Raveni koji je 1996. god. uvršten u UNESCO World Heritage Sites. Tamo se nalazi i lijepa kolekcija mozaika. U ravenskom mauzoleju se nalaze i tri sarkofaga. Za onaj najveći u središtu se pretpostavlja da sadrži posmrtne ostatke Placidije, za onaj desni Valentinijana III. ili Honorija, a za lijevi Konstancija III. Međutim, još uvijek znanost nije u potpunosti odgovorila pozitivno na to da je mauzolej stvarno povezan sa Galom Placidijom.

Mauzolej Gale Placidije u Raveni

Mozaik iz ravenskog mauzoleja

Unutrašnjost ravenskog mauzoleja

Mozaik iz ravenskog mauzoleja

VLADAVINA VALENTINIJANA III. (ZAPAD) I MARCIJANA
450. – 455. / 457. god. n. e.

Marcijan (392. – 27. I. 457. god. n. e.), vladao od 450. do 457. god. n. e. Kao vladar zvao se *Flavius Marcianus Augustus*. Marcijan je rođen ili u Iliriku ili u Trakiji. Kao sin vojnika, i sam je postao vojnik i pripadnik jedinice stacionirane u Filipopolisu. Marcijan je bio upućen i u rat protiv Sasanida, ali se na putu razbolio i ostao je u Likiji. U ovo vrijeme već je bio zapovjednik jedinice. Nakon što se oporavio od bolesti, otišao je u Konstantinopolis, gdje je 15 godina služio kao domestik pod zapovjednicima Ardabarijem i Asparom. Za vrijeme borbi u Africi protiv Vandala, Marcijan je zarobljen. Po kasnijoj legendi, on je doveden pred Genserika, koji je iz predskazanja znao da će Marcijan postati car i oslobodio ga je pod zakletvom da on neće nikada podići vojsku protiv Vandala. Vremenom je postao i zapovjednik garde, a uzdignut je i na rang senatora. Kada je umro Teodosije II., Marcijan je izabran za supruga Pulherije, kako bi mogao postati legitimni car na istoku. Brak Marcijana i Pulherije je bio čisto političke prirode (kako bi se Marcijan povezao sa Teodosijevskom dinastijom) i zbog ranijeg Pulherijinog zavjeta čestitosti brak nikada nije bio seksualno konzumiran. Uostalom oboje su već bili u starijim godištima. Marcijan je iz prvog braka imao kćerku Marciju Eufemiju (*Marcia Euphemia*), koja je bila udata za Antemija, kasnije zapadnorimskog dominusa.

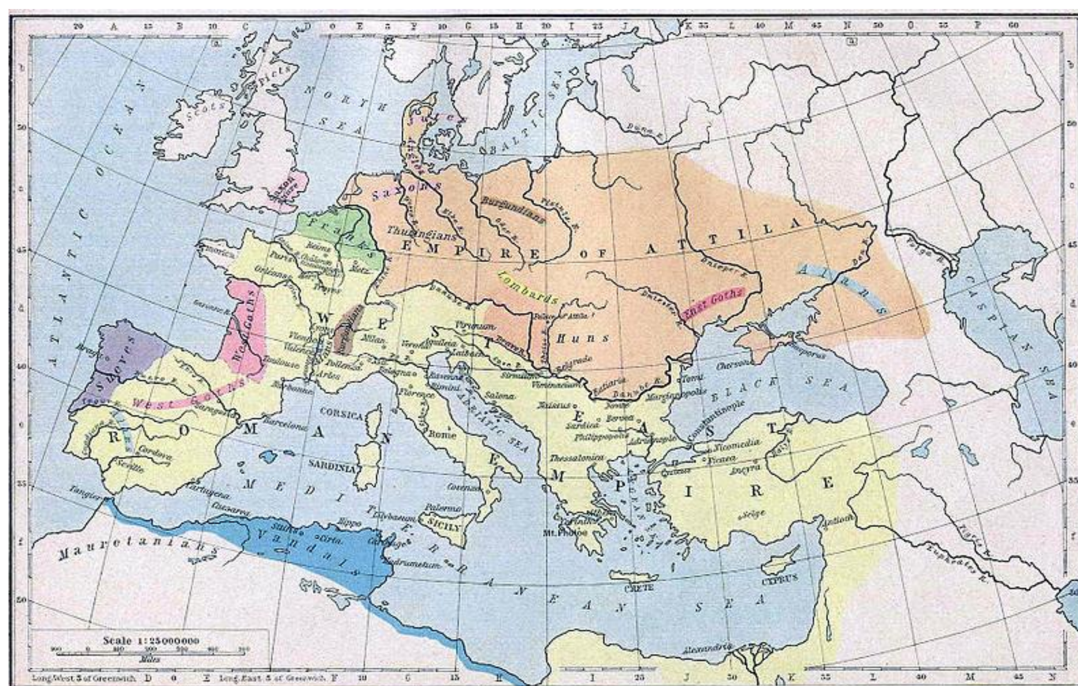
Početak vladavine Marcijana

I Marcijan je bio neraspoložen prema Krisafiju, koji je vrlo brzo pao u nemilost i bio ubijen. Izvori različito izvještavaju o razlozima i načinu smrti Krisafija. Tri godine kasnije je umrla i sama Pulherija, na veliku žalost stanovnika Konstantinopolisa i crkve, koja ju je proglasila za sveticu. Za vrijeme Marcijanove vladavine je umro i isaurijski zapovjednik Zenon.

Prvo što je Marcijan, nesumnjivo pristalica ratne struje, uradio po učvršćenju svoje vlasti bilo je odbacivanje sramotnog nameta koji su Istočni Rimljani isplaćivali Atili. Do novoga rata na središnjem i istočnom Balkanu nije došlo, jer je Atila već počeo pripremati vojsku za zapadnu kampanju. Uz sve to, i Konstantinopolis je predstavljao neosvojivu tačku.

Novčić sa prikazom portreta Pulherije na aversu, i kršćanskom simbolikom na reversu.

Politička karta Euromediteranskog područja cc 450. god. n. e.

Atilin pohod na Germaniju i Galiju

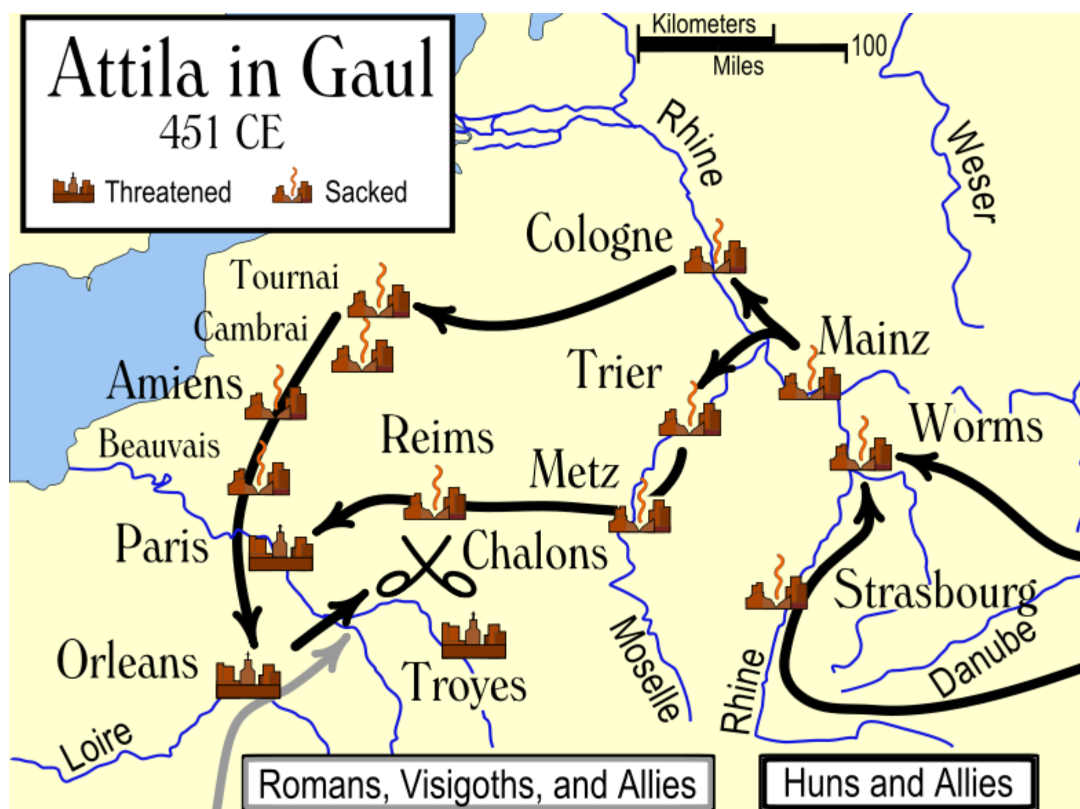
Zapadno Carstvo i Atilino Carstvo su do 450. god. n. e. održavali relativno dobre diplomatske odnose. Tu je veliku ulogu imao sam Ecije, koje je dobro poznavao hunsko društvo i mnoge velikaše. Ranije je bio potpisan i sporazum po kojem je Zapadno carstvo dopuštalo i širenje naseobina iz „hunske domene“ u Panoniji. Ecije je na Atilin dvor poslao i izvjesnog Konstancija da bude sekretar, notar hunskog kralja. Izmjenjivanja su poslanstva. Atila je ustvari prvo proklamirao svoju namjeru da napadne vizigotsko – tološansko kraljevstvo, tako što bi ušao u savez sa Valentinijanom III. Po Jordanesu na to ga nagovarao i podmitio Genserik, kojem je u prilog išlo i zaoštravanje odnosa Zapadnog Carstva i Atilinog „carstva“.

Međutim, nakon afere sa pismom Juste Grate, situacija se vrlo brzo usložnila. Nakon što je Justa Grata kažnjena, Atila je poslao emisare u Ravenu da obznani da je Justa Grata nevina, da je bračna ponuda sa njegovog stajališta važeća i da on planira da dođe da preuzme svoje pravo. Atila je sa razlogom Ecija smatrao opasnim protivnikom, pa je nastojao da on bude skinut sa komande. Međutim, u tome nije uspio i Ecije je i nadalje bio komandant armije u Galiji. Istovremeno i hunski kralj i Ecije su se upetljali u borbu za nasljeđe među Francima. Atila je podržao starijeg sina, a Ecije mlađeg sina.

I tako je 451. godine n. e. otpočela velika vojna kampanja Atiline politije prema Zapadu. U pohodu je Atila vodio golemu oružanu silu sastavljenu i od ratnika mnogih Hunima potčinjenih, poglavito germanskih, naroda i zajednica, kao što su Ostrogoti (predvođeni od Valamira, Teodemira – *Theodemir;* otac Teodorika Amala –, i Vidimira), Gepidi (predvodio ih kralj Ardarik), Rugijci, Skiri, Heruli, Turinžani, Alamani, Alani... itd... Ta velika vojska je preko područja današnje Njemačke prvo upala u Belgiku. O upadu i sjevernu Galiju i sudbini pojedinih gradova podatke daju hagiografske *vitae* („žitja“ svetaca). Zauzeti su Strazbur, Worms, Majnc, Keln, Tournai, Trier, Metz (*Divodurum Mediomatricum*; 7. IV. 451. god. n. e.), Rems, Amijen... itd... Po legendi je sv. Ženevjev spasila Pariz od Atile, a po mitu je Lupus, biskup grada Troa/Troyesa spasio ovaj grad nakon što se osobno susreo sa Atilom.

Ali ni Ecije nije sjedio škrtenih ruku i prilično se dobro pripremio i vojno i diplomatski za predstojeći rat. Najbitniji detalj u odbrani Galije je bilo postizanje savezništva, uz pomoć utjecajnog galskog senatora Avita, Ecija i vizigotskog kralja Teodorika I. Sami Vizigoti su bili veoma uznemireni približavanjem Huna, o kojima im je njihovo kolektivno i historijsko i tradicijsko sjećanje govorilo sve najgore. Uz to, realno su mogli očekivati da se hunski napad iz sjeverne Galije nastavi i prema njihovom kraljevstvu. Ecije je na svojoj strani imao i Salijske i Ripuarijske Franke, Armorikance, *Librones* (Jordanes ih opisuje kao nekadašnje rimske vojnike, a tada „cvijet savezničkih snaga“), Saksonce, Burgunde iz Sapaudije (koje je predvodio Gondiok), a tu su bili i alanski federati iz Galije (naseljeni

oko Orleana). Atilina armija je postavila i opsadu Orleana (*Aurelianum*), ali nisu uspjeli zauzeti grad jer je 14. VI. 451. god. n. e. prispjela kombinirana Ecijeva i Teodorikova armija. Zato se Atilina vojska povukla prema Troa. Do bitke i sraza dvije velike armije koje će odlučivati o sudbini zapada je došlo na Katalunskim poljima (*Campus Mauriciacus*, Châlons-en-Champagne), nekih 7 i po km zapadno od grada Troa.

Bitka na Katalunskim poljima 20. VI. 451. god. n. e.

Noć prije glavne bitke, jedna franačka jedinica je primijetila skupinu Gepida lojalnu Atili, pa je došlo do jednog veoma krvavog obračuna među njima. Po hunskim običajima Atila je ujutro prije bitke konsultirao svoje tumaće iznutrica žrtvenih životinja. Po Jordanesu, na Katalunskom platou se uzdizao jedan oštar greben, koji je dominirao čitavim područjem. I borba za kontrolu nad ovim grebenom je bila glavna značajka bitke. Atilina vojska je bila na desnoj, a Ecijeva na lijevoj strani grebena, dok je vrh grebena bio u početku neokupiran.

Ecije i Teodorik I., nisu mnogo vjerovali Sangibanu (koji je naslijedio Goara, na mjestu vođe alanskih federata). Po Jordanesu, Sangiban je obečao Atili da će otvoriti kapije Orleana i tako predati grad hunskom kralju. Zato su njegove jedinice postavili u centar svoga poretka, gdje su bili opkoljeni Rimljanima sa lijeve strane i Vizigotima sa desne

strane. Hunske trupe su pokušavale da zauzmu u potpunosti greben, ali su bili odbijani od Ecijevih Rimljana i gotskih snaga pod komandom Torismunda, sina Teodorika I. U toku napada vizigotskih snaga na neprijatelja, poginuo je Teodorik I., možda od koplja koje je na njega bacio ostrogotski velikaš Andag. Ubrzo je Atila bio prisiljen na povlačenje u sopstveni tabor, gdje se utvrdio.

Ujutro su Rimljani, Vizigoti i drugi njihovi saveznici započeli opsadu Atilinog tabora. Na bojnom polju, prekrivenom leševima, Vizigoti su pronašli tijelo Teodorika I. Torismund je želio da se izvrši konačni napad na Atilin tabor, kako bi osvetio oca, ali Ecije je imao drugačije interese. Rimski zapovjednik se plašio da će ako Huni budu u potpunosti uništeni, Vizigoti napustiti savez sa Zapadnim Carstvom i postati još veće pretnja. Zato je Ecije nagovorio Torismunda da se što je moguće brže vrati u svoju domenu i osigura vlast, kako se nje ne bi domogla njegova braća. Torismund je sa svojim snagama zato napustio Katalunsko područje i vratio se u Tuluzu. Atila je još neko vrijeme ostao u taboru, a onda se povukao sa svojim trupama preko Rajne u matično panonsko područje.

Atilin pohod na Italiju

Bitka na Katalunskim poljima, i izrazito veliki gubici koji je pretrpio, nisu zaustavili Atilu u njegovom nastavku rata sa Zapadnim Carstvom. Naredne 452. god. n. e. pokrenuo je novu invaziju, ovaj put direktno na Italiju. Naravno, zahtijevao je Honoriju i njen miraz. Njegova invazija je bila brutalna i surova, a Atilina vojska je prodrla u sjevernu Italiju preko područja Emone/Ljubljane. Ecije se nije na vrijeme pobrinuo da se utvrde i zaštite alpski prelazi koji su sa sjeveroistoka vodili u Italiju.

Prvo je nakon opsade zauzeta i sravnjena sa zemljom Akvileja. Veliki broj izbjeglica skloniti će se tada u lagune i mala ostrva na sjeveru Jadrana, postavivši tako osnovu za nastanak Venecije i kasnije čuvene mediavelne i novovjekovne Mletačke Republike. Sada Ecije nije imao dovoljno snaga da zaustavi prodor Atiline armije, pa se nije upuštao u otvorenu bitku, nego je naređivao povremene partizansko – gerilske napade kako bi usporio neprijateljsko napredovanje. Ipak su zauzeti i drugi sjevernoitalijanski gradovi, između ostalog i Verona i Milano. Valentinijan III. je pobjegao iz Ravene u Rim, a prema Atili je odaslano izaslanstvo koje su činili bivši gradski prefekt Memije Emilije Trigetije (*Memmius Aemilius Trygetius*), konzular Genadij Avien (*Gennadius Avienus*) i papa Lav I. (živio cc 400. – 10. XI. 461. god. n. e.) Izaslanstvo se susrelo sa Atilom na obalama rijeke Mincio u blizini Mantove. Slabo se znaju pojedinosti ovog poslanstva i tačno šta se dešavalo na pregovorima. Ono što je sigurno jeste da se Atila sa svojom vojskom napustio Italiju i

povukao u Panoniju. Mitologija, tradicija i historiografija navode čitav niz potencijalnih razloga zašto se hunski kralj povukao, kao što su: velika suma novca ponuđena od pape, logistički i strateški problemi Atiline vojske, epidemija, nedostatak hrane i drugih resursa, strah Atile da završi kao Alarik koji je nedugo nakon zauzimanja Rima umro, svetost pape, prijetnja velike iluzije vidljive samo Atili, i pomoć svetih Petra i Pavla... itd... Činjenica je isto tako da je Marcijan poslao istočnorimske trupe pod komandom svoga zapovjednika koji se isto zvao Ecije prema Dunavu. Ove trupe su i prešle Dunav i nanijele velike gubitke Hunima i njihovim saveznicima.

Umjetnička slika koja prikazuje Hune i Atilu, bič božji.
Autor Ulpiano Checa (živio 1860 – 1916. god.)

Kršćanska tradicija je sve zasluge za povlačenje Atiline vojske pripisala papi Lavu I., pa ovaj događaj ima veliku ulogu u propaganda kršćanske, posebno rimokatoličke crkve.

Krize iz 378. god. n. e.; 408. – 410. god. n. e. i 451. – 452. god. n. e. nisu mogle biti riješene iz jednostavnog razloga. Kriza iz 216. god. p. n. e. nakon Kane je uspješno riješena, istina na duge staze, samo iz razloga totalne mobilizacije sredstava, resursa i ljudstva. Republike je nakon Kane prešla na totalni rat uprežući u njega sve svoje snage i kapacitete. Ni u jednoj od navedene krize sa kraja IV. i u toku V. stoljeća n. e. ni približno nije izvršena mobilizacija i naprezanje kao u slučaju postkanskog perioda. Niti društvo niti država se nisu pobrinuli da rat proglase općom stvari i totalnim. Kapaciteti su vrlo loše upotrebljavani, nije bilo pravilne raspodjele snaga niti je ona korištena u zadovoljavajućoj mjeri.

Umjetnička slika (freska) koja prikazuje susret Lava I. i Atile. Iznad pape se nalaze sv. Petar i sv. Pavle u letu. Autor Rafael. Datum nastanka 1514. god. Danas se nalazi u Stanza di Eliodoro, Palazzi Pontifici, Vatikan.

Atilina smrt i raspad Hunskog “carstva”

Po povratku u svoju prijestolnicu, Atila je planirao novi pohod na istok, ali je umro početkom 453. god. n. e. Po Prisku, to se desilo prilikom njegovog vjenčanja sa mladom djevojkom poi menu Ildiko/Ildico, vjerojatno germanskog porijekla. Nakon odlaska u bračnu postelju Atila je umro, vjerojatno prirodnom smrću. Jedino komes Marcelin navodi da je Atilu ubila nova supruga. Volsunga saga i poetska Eda isto navode da je Atilu ubila nova supruga, ali po imenu Gudrun. Atila je sahranjen u trostrukom kovčegu (urađenim od zlata, srebra i željeza) zajedno sa bogatim grobnim prilozima (nešto od ratnog plijena) na nepoznatom mjestu, u riječnom koritu u panonskoj ravnici.

Atila je sebe titulirao kao “Potomka Velikog Nimroda” i “Kralja Huna, Gota, Danaca i Međana”. Posljednja dva spomenuta naroda su služila kako bi pokazala do kojih se krajnjih granica pružala njegova vrhovna vlast. Jordanes navodi da je Atila posjedovao i tzv. “Sveti Ratni mač Skita”, koji mu je kao dao Mars i učinivši ga princem cijeloga svijeta. Kako bi se legitimizirala ugarska mediavelna dinastija, ona se pozivala na porijeklo od Atile. Tako je u

Ugarskoj u IX. Ili X. st. izrađen mač za koji je raširena priča da je čuveni Atilin mač koji je dobio od Marsa. Danas se taj mač nalazi u Kunsthistorsches Museum u Beču. Na lik Atile se nailazi i u mnogim germanskim epskim ciklusima, crkvenim legendama i genealogijama niza dinastija i naroda. Prisutan je i u okvirima mađarskog i turskog nacionalizma. U popularnoj kulturi o njemu je napisano više knjiga i snimljeno više filmova i serija.

Renesansna medalja sa prikazom Atilinog portreta i legendom "*Atila, Flagelum Dei*" ("Atila, bič Božji"). Pod ovim nadimkom Atila je u ušao u historiju.

Nedugo po Atilinoj smrti, došlo je do rasula hunske politije. Atilini sinovi Elak / Ilek / *Ellac* (koji je bio proglašen za nasljednika), Dengizik / *Dengizich* / Δεγγιζίχ / *Dengizikh / Denzic / Dikkiz / Dintzic* i Ernak / *Ernakh / Ernac* / Ἠρνάχ su ušli u međusobne rasprave po pitanju šta će koji od njih naslijediti i koji od vazalnih kraljeva, naroda i plemena pripada kome.

Po Prisku Atilina žena se zvala Kreka i sa njim je imao tri sina. Elak je već za vrijeme vladavine svoga oca bio namjesnik Akacira i ostalih naroda koji su naseljavali "Skitiju na Pontu". Elaka je podržavao Onegesije.

To podvajanje su iskoristili potčinjeni narodi i ubrzo je došlo i do pobune germanskih vazala i to Ostrogota, Gepida, Herula, Skira, Rugijaca …itd… Pobunjenike su predvodili gepidski kralj Ardarik i ostrogotske vođe Teodomir i Valamir. Odlučujuća bitka kod Nedao se desila 454. god. n. e. na obali rijeke Nedave. Huni su teško i odlučujuće pobijeđeni,

poginuo je njihov kralj Elak, kao i desetine hiljada hunskih ratnika. Ostatak Huna je bio protjeran prema istoku, i tako je propala hunska dominacija u istočnoj i središnjoj Europi.

Od tada su većim dijelom panonske stepe zagospodarili Gepidi, Heruli sjevernom Panonijom, a Rugijci Podunavljem sjeverno od današnjeg Beča. Ostrogoti su živjeli u Panoniji, južno od Dunava, i bili su federati Istočnog Carstva.

Elaka je naslijedio Dengizik (umro 468. ili 469. god. n. e.), ali se njegova vlast pružala samo u stepama današnje Ukrajine i južne Rusije. Hunski upad u istočnu Europu je samo otvorio put za druge turkijske i azijske zajednice koje su dolazile tamo prelazeći rijeke Ural i Volga. Prisk spominje da su azijatski Avari napali i potisnuli jedan turkijski narod po imenu Sabir (Σάβιροι/*Savirs*) koji je onda cc 461. god. n. e. napao napao druge azijatske (isto vjerojatno turkijske) narode po imenu Onoguri/Hunuguri/Unoguri, Saragur i Urog. Ova posljednja tri spomenuta naroda su se pomjerila prema Volgi. Prisk spominje i njihovo izaslanstvo iz 463. god. n. e. na konstantinopoljskom dvoru gdje su tražili savez sa Istočnim Carstvom. Onoguri su u to vrijeme predvođeni Dengizikem zauzeli područje Akatziroia (koji su bili jedna od sastavnica hunske politije) nakon smrti njihovog kralja Karadaka (*Karadach / Karidachus*). Dengizika je naslijedio brat Ernak, koji će vladati do cc 503. god. n. e. Ernak je vjerojatno 480., 486. i 488. god. n. e. bio saveznik Istočnog Carstva i Gepida u njihovim ratovima sa Ostrogotima. Po svemu sudeći Ernakove trupe su 486. i 488. god. n. e. bile poražene. Ernak je vjerojatno identična ličnost sa Irnikom koji se pojavljuje u spisku ime bugarskih kanova/hanova (Именник на българските ханове). Ta posthunska ili protobugarska država (kojom su vladali Atilini potomci) koji sjeverno i oko Azovskog mora se u istočnorimskim / romejskim izvorima naziva *Patria Onoguria*, a iz nje će proisteći i bugarske zajednice poznate u nešto kasnijem razdoblju kao Kutriguri i Utiguri.

Umorstva Ecija i Valentinijana III.

Nakon smrti Atile, sa svjetske pozornice je nestala još jedna velika ličnost. Bez Gale Placidije uz sebe, Valentinijan je ostavljen na milost i nemilost samome sebi i drugim favoritima ravenskog dvora. Iako je 453. god. n. e. Ecije vjerio svoga sina Gaudentija sa Valentinijanovom kćerkom Placidijom, zapadni dominus je sve više podozrevao od Ecija. Senator Petronije Maksim i komornik Heraklije su sa Valentinijanom sklopili urotu. I 21. IX. 454. god. n. e. na ravenskom dvoru Valentinijan III. je mačem zadao prvi udarac u grudi svoga vojskovođe Ecija, nakon čega su slijedili i napadi mačevima i noževima i drugih prisutnih Valentinijanovih favorita i eunuha. Uslijedila je čistka, pa je pogubljen pretorijanski prefekt Betije, a u palati su poubijani i drugi najvažniji Ecijevi prijatelji. Sidonije Apolinaris je rekao Valentinijanu III. : “Gospodaru, nepoznati su mi vaše pobude

ili povodi, jedino znam da ste postupili kao čovjek koji sebi ljevicom odsjeće desnicu.” To je u potpunosti bilo tačno, jer je Ecije bio taj koji je decenijama držao Zapadno Carstvo pod kontrolom, a vojska je primarno bila njemu vjerna. Slabi Valentinijan III. nije mogao i nije znao kako da nadomjesti gubitak Ecija. Ubijanje Ecija se vrlo brzo pokazalo katastrofalnim po Zapadno Carstvo.

Urotnik Petronije Maksim je očekivao da on bude proglašem patricijem i tako efektivno zauzme mjesto Ecija. Međutim, to je blokirao Heraklije. Maksim se zatim udružio sa Optilom i Traustilom (*Thraustila*) dvojicom preživjelih Ecijevih prijatelja hunskog porijekla, a koji su preživjeli čistku. Njih dvojica su bila veoma željna osvete i 16. III. 455. god. n. e. (na Marsovom polju u Rimu) Optila je zadao smrtne udarce Valentinijanu III. U međuvremenu je Traustil ubio Heraklija. Na ova zbivanja je vojska ostala mirna, jer većina vojnika nije željela spasiti one koji su ubili Ecija.

Valentinijanova višedecenijska vladavine može se samo negativno ocijeniti. Zapadno Carstvo je izgubilo značajne oblasti: jugozapadnu Galiju, sjevernu Afriku, zapadnu Iberiju, dijelove Panonije. Sam Valentinijan III. je sa pravom prikazivan kao razmažena i nesposobna osoba odana luksuzu i provodu, podložan utjecaju favorita, eunuha, raznoraznih proricatelja, vidovnjaka i astrologa. I pored sklonosti praznovjericama (kojima je nekada sablaznivao kršćane), Valentinijan III. je bio i izrazito religiozan. U sferi kršćanskih pitanja, Valentinijan III. je zaslužan i za uzidzanje autoriteta i snage rimske biskupije i njenog poglavara u odnosu na ostale crkvene strukture, pa i svjetovne institucije. Tako je 6. VI. 445. god. n. e. izdat edikt koji priznaje primat biskupa Rima na osnovi vrlina sv. Petra (za čije su nasljednike po crkvenom autoritetu smatrani episkopi Rima) i ugleda Grada. Dominus je u toku četvrte decenije V. st. n. e. naredio i istjerivanje svih Jevreja iz Zapadnorimske armije, jer se plašio da su oni sposobni da iskvare kršćane sa kojima služe.

Solid sa portretom Valentinijana III. na aversu i sa prikazom Valentinijana III. kako stoji držeći dugački krst u jednoj ruci, a u drugoj globus sa boginjom Pobjede na vrhu. Pod nogama je zmija sa ljudskom glavom.

Marcijanova uprava na istoku

Za razliku od skoro svih careva koji se vežu za Teodosijevsku dinastiju, Marcijan (koji je uostalom bio vezan za dinastiju samo tazbinstvom, odnosno bračnom vezom) je bio dominus u pravom pogledu. Iskusna i sposobna osoba. Uspio je reformirati javne financije, prekinuo je rastrošnost i ekstravaganciju. Nakon hunskih pustošenja, povraćene su izgubljene zemlje i gradovi na središnjem i istočnom Balkanu, provedena je obnova i repopulacija razaranih područja. Marcijan je inače tvrdio da je usnio san u kojem je Atilin luk prebijen napola, a nekoliko dana kasnije je u Konstantinopolis stigla vijest da je Atila mrtav. Odbijeni su 452. godine n. e. i manji napadi na Siriju i Egipat, a smirene su i turbulencije na jermenskoj granici 456. god. n. e. Marcijan je bio pobožna osoba katoličko – ortodoksnog uvjerenja, i najvažniji događaj u crkvenoj historiji za njegove vladavine je već spomenuti Halkedonski koncil iz 451. god. n. e.

Marcijan je umro 27. I. 457. godine n. e., i sahranjen je u crkvi sv. Apostola u Konstantinopolisu, zajedno sa suprugom Pulherijom. Pravoslavna crkva je i Marcijana i Pulheriju proglasila za svece. Inače Marcijanova vladavina se sa pravom moće smatrati prvim početkom razvitka kasnije Romejske države i vizantijsko – pravoslavne kulture na istoku. Sa smrću Pulherija i Marcijana, i na istoku se ugasila vladavina Teodosijevske dinastije.

Sa smrću Valentinijana III. na zapadu i Marcijana na istoku završava epoha vladavine Teodosijevske dinastija nad rimskim svijetom. Riječ je o jednom vrlo kritičnom periodu za sudbinu rimskog svijeta i historijski razvitak euromediteranskog područja. Nažalost, dominusi iz Teodosijevske dinastije se nisu pokazali na nivou, tj. nisu adekvatno odgovarali na povijesne silnice i svojim postupcima i neodgovornošću su samo doprinijeli prvo podjeli, a zatim i rastakanju rimskog svijeta.

POSLJEDNJI RAVENSKI DOMINUSI NA ZAPADU I LAVSKO – ISAURIJANSKA DINASTIJA NA ISTOKU

***Occidentalis* / Zapad** | ***Orientalis* / Istok**

Portret Petronija Maksima na aversu novčića

Bista Lava I. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Portret Avita na aversu novčića

Portret Lava II. na aversu novčića

Portret Majoriana na aversu novčića

Portret Zenona na aversu novčića

Portret Libija Severa na aversu novčića

Portret Anastazija na aversu novčića

***Occidentalis* / Zapad**

Portret Antemija na aversu novčića

Portret Glicerija na aversu novčića

***Occidentalis* / Zapad**

Portret Olibrija na aversu novčića

Portret Julija Nepota na aversu novčića

Portret Romula Augustula na aversu novčića

VLADAVINA PETRONIJA MAKSIMA I AVITA

455. – 456. god. n. e.

Flavius Petronius Maximus, vladao od 17. III. do 31. V. 455. godine n. e. Petronije Maksim je rođen cc 396. god. n. e., možda potičući iz gensa *Anicia*. Maksim je ostvario izvanrednu karijeru, koju je započeo još kao mladić. Tako je bio pretor cc 411. god. n. e., cc 415. god. n. e. on je služio kao tribun i notar, tako ušavši u sustav carske birokratije. Bio je *comes sacrarum largitionum* između 416. i 419. god. n. e. Od januara/februara 420. god. n. e. do augusta/septembra 421. god. n. e. bio je prefekt Grada, a tu funkciju je ponovio još jednom prije 439. god. n. e. Konzul je bio za 433. god. n. e. i 443. god. n. e. Bio je i više puta i pretorijanski prefekt za Italiju. Između 443. i 445. god. n. e. Petronije Maksim je dao izgraditi forum na Celijskom brdu, a 445. god. n. e. dobio je i počasni naziv patricija. Petronije Maksim i Ecije se međusobno nisu volili, i takav njihov odnos će rezultirati nizom negativnim posljedica koje će dovesti do raspada Zapadnog Carstva. Upravo je Petronije Maksim kod Valentinijana III. rovario protiv Ecija. Po Jovanu iz Antiohije čitav taj splet zavjera koji su doveli do umorstava Ecija i Valentinijana III. su uzrokovani time što je Valentinijan III. na prevaru obljubio (bolje reći silovao) Petronijevu lijepu suprugu Lucinu. Petronije se zakleo na osvetu, i situaciju je iskoristio i da se riješi i Ecija i Valentinijana. Prvo je krenuo na Ecija, jer je znao da ne može poduzeti ništa protiv dominusa, prije nego se riješi Ecija. Zato se urotio sa Heraklijem. Njih dvojica su ubijedila Valentinijana III. da Ecije planira da ga ubije. Nakon umorstva Ecija, Petronije je zatražio da ga dominus imenuje na Ecijevo mjesto, što je ovaj (na savjet Heraklija) odbio. Petronije nije prihvaćao negativan odgovor i povezao se sa dvojicom Ecijevih hunskih prijatelja što je na kraju rezultiralo i umorstvom Valentinijana III.

Gens *Anicia* se spominje već za vrijeme Srednje Republike i porijeklom je vjerojatno iz latinskog grada Preneste. Iako su pojedinci *Anicii* zauzimali državne funkcije već i za vrijeme Republike, u periodu IV. – VI. st. n. e. *Anicii* su dosegli visoko značenje u javnim poslovima rimskog svijeta. Posebno su se tada isticali pojedini ogranci roda *Anicia*, kao što su Aniji, Petroniji, Julijani, Olibriji. Ogranak Anicija se utemeljio i na Istoku, gdje su isto uživalo iznimno dostojanstvo i bogatstvo. Na zapadu Aniciji su u kasnijem periodu zauzimali stav o nezavisnosti Italije u odnosu na Istočno Carstvo, pa su bili i pristalice ostrogotske dinastije.

Vladavina Petronija Maksima

Optila i Traustil su sa leša Valentinijana III. uzeli carsku dijademu i odeždu i predali je Petroniju Maksimu. Međutim, toga dana (16. III. 455. god. n. e.) situacija ni u blizu nije bila jednostavna za Petronija Maksima, jer kada se vijest o smrti Valentinijana III. proširila, pojavio se niz novih kandidata za carski tron. Podrška vojske je bila podijeljena između tri glavna kandidata: Maksimijana (ranijeg domestika Ecija; inače egipatskog porijekla), Majorijana (kasniji zapadni dominus) i koga je podržavala i carica Licinija Eudoksija i samoga Maksima Petronija koji je imao i podršku Senata. Na kraju je ipak 17. III. 455. god. n. e. pobijedio Maksim Petronije, koji je isplatio veliki poklon dužnosnicima i vojnicima zapadnorimske armije.

Svoju vlast je Petronije odlučiti konsolidirati, tako što se odmah vjenčao sa caricom Licinijom Eudoksijom, koja nije bila baš oduševljena sa time. Carica je inače sa pravom sumnjala da je Petronije bio aktivno umiješan u umorstvo njenog supruga Valentinijana III. Konstantinopoljski dvor je odbio priznati Maksima Petronija za cara. Kako bi zaštitio svoju poziciju, Petronije je imenova Avita za *magister militum praesentalis* i poslao ga u Tuluz da dobije podršku Vizigota. Istovremeno je otkazao vjeridbu princeze Eudokije sa princem Hunerikom, vjenčavši je sa svojim sinom Paladijem (*Palladius*). Ovim bračnim vezama Petronije je nastojao da ojača svoju vezu sa zapadnim ogrankom Teodosijevske dinastije.

Raskid vjeridbe Eudokije sa Hunerikom je veoma naljutilo Genserika, koji je samo čekao oficijelni apel Licinije Eudoksije za pomoć, da počne pripreme za napad na Italiju. U maju su u Rim došle vijesti o vandalsko – kartaginskoj floti koja je krenula na Italiju. To je dovelo do panike u Gradu, a mnogi Rimljani su i pobjegli iz Grada. I sam Petronije je shvatio da je, bez vizigotske pomoći, teško organizirati efikasnu odbranu i odlučio je pobjeći, nagovarajući i Senat da to isto učini. Međutim panika, kaos i anarhija u Gradu su bili toliki da je Petronije Maksim bio ostavljen i od svojih pratilaca i tjelohranitelja. Kada je pokušao izaći iz Grada Petronije Maksim je ubijen bilo od gnjevne mase na koju je naišao i koja ga je kamenovala bilo od vojnika po imenu Ursus. Njegovo tijelo je bilo mrcvareno i bačeno u Tibar, a vjerojatno je i njegov sin Paladije koji je za vrijeme očeve vladavine nosio titulu cezar umoren u ovom periodu.

Pad Rima 2. juna 455. god. n. e.

Nekoliko dana nakon smrti Petronija Maksima u Rim je umarširao Genserik sa svojom vojskom. Po Prosperu iz Akvitanije, papa Lav I. je molio da Genserik ne uništava Grad niti

ubija njegove stanovnike. Sa tim se Genserik složio. Vandalsko – kartaginska vojska je izvršila sustavno pljačkanje Grada. Tom prilikom su oštetili neke objekte od iznimne vrijednosti, kao što je hram Jupitera Kapitolinskog gdje su skinuli sa krova zlatne i brončane ploče. Za razliku od Alarikovih Vizigota koji su u Gradu ostali pljačkati 3 dana, Genserikovi vojnici su ostali dvije sedmice. Viktor iz Vite navodi da je mnogo brodova prevezlo zarobljenike Rimljane u Afriku. Po kroničaru Malhu Genserik je sa sobom poveo kao zarobljenike i mnoge senatore, praćene sa njihovim suprugama. U Kartaginu su sa Genserikom krenule i carica Licinija Eudoksija i njene kćerke princeze Eudokija i Placidija. Mlađa kćerka Placidija je tada bila udata za istaknutog senatora Olibrija, isto predstavnika roda *Anicia*. Olibrije se tada po Jovanu Malali nalazio u Konstantinopolisu, dok Evagrije Skolastik navodi da je Olibrije pobjegao iz Rima čim se Gradu probližila Genserikova vojska.

Narednih sedam godina carica i dvije princeze su ostale na tlu Genserikovog kraljevstva. One su tamo uživale veoma visoki nivo dostojanstva i poštovanja. Istočnorimski car Lav I. je 462. god. n. e. platio veliku otkupninu za Eudoksiju i Placidiju i one su otišle u Konstantinopolis. Eudokija je ostala u Kartagini kao supruga Hunerika, i sa njim je imala sina princa (kasnijeg i kralja Vandalsko/alansko – kartaginske države) Hilderika. Nedugo nakon poroda Hilderika, Eudokija se povukla u Jerusalim, zbog vjerskih nesuglasica sa suprugom. Tamo je i umrla.

Medaljon sa likom carice Licinije Eudoksije. Danas se nalazi u Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale de France u Parizu.

U princu (a kasnije kralju Vandala i Alana / *Rex Wandalorum et Alanorum*) Hilderiku su se tako našli i geni Hispanca Teodosija I., Antiohijke Elije Eudokije, Franka Flavija Bauta i Vandala Genserika.

Avitova uprava

Eparchius Avitus (c. 385. – nakon 17. X. 456. god. n. e.), vladao od 9. VII. 455. do 17. X. 456. godine n. e. Avit je bio galskog porijekla i rođen je cc 385. godine n. e. u nobilskoj familiji u *Augusto Nemetum* (od III. stoljeća n. e. poznat kao *Arvernis*; danas Klermon / Clermont Ferrand u francuskoj regiji Overnj / Auvergne; inače prijestolnica galskih Arverna). Avit je obnašao mnoge značajne dužnosti, a 425/426. god. n. e. je posjetio svoga rođaka Teodura, koji je bio talac na dvoru vizigotskog kralja Teodorika I., a uticao je i na princa Teodorika II. da se posveti izučavanju latinske poezije. Nakon što je 437. godine n. e. podignut na rang *vir illustris,* Avit se vratio u *Arvernis,* gdje je obnašao visoku dužnost, možda *magister militum per Gallias*. Avit je učestvovao i u vojnim kampanjama Ecija protiv Jutunga, Norika i Burgunda. Pobijedio je i jednu skupinu hunskih napadača kod Klermona, a 439. god. n. e. postao je i pretorijanski prefekt za Galiju. Avit je inače imao odlične odnose sa dvor i Teodorika I. i Teodorika II. Nešto prije ljeta 440. godine n. e., Avit se povukao u privatni život na svoje imanje *Avitacum* kod *Arvernisa* / Klermona. Tu je ostao sve do 451. godine n. e. kada ga je Ecije poslao Teodoriku I. da ubijedi vizigotskog kralja da sa Zapadnim Carstvom stvori alijansu protiv Atiline armije. Avit je imao dvojicu sinova i to Agrikolu (živio 440. – nakon 507. god. n. e.) i Ecdicija Avita (*Ecdicius Avitus* živio cc 420. – nakon 475. god. n. e.; koji je kasnije za Julija Nepota postao patricij i *magister militum praesentalis*) i kćerku Papianilu (*Papianilla*) koja se udala za Sidonija Apolinarija.

Torismund, sin Teodorika I., je vladao samo dvije godine i već 453. god. n. e. ubijen je u zavjeri koju je vodio njegov mlađi brat Teodorik II.

Dok je Avit još boravio na dvoru Teodorika II., došla je vijest o smrti Petronija Maksima i padu Rima. Na to je Teodorik II. iskoristio priliku i proglasio je u Tuluzi Avita za novog dominusa. Već 9. jula, novi dominus je aklamiran na skupštini galskih poglavara sazvane u Viernumu, blizu *Arelate /* Arla. Rimski Senat ga potvrdio cc 5. VIII. 455. godine n. e. Avit je u Italiju ušao sa galskom armijom i vizigotskim pojačanjima. U Raveni je ostavio vizigotske trupe pod komandom Vizigota Remistusa, novog patricija i *magister织 militum*a. U Rim je Avit ušao 21. IX. 455. god. n. e.

Avit međutim nije uspio konsolidirati vlast. Odnosi sa konstantinopoljskim dvorom i Marcijanom nisu bili srdačni, a Istočno Carstvo je odbilo i priznati Avitov konzulat za 456. god. n. e. nego je samo imenovalo dvojicu konzula. Avit je uspio nekako da, za vrlo kratko vrijeme u toku zime 455/456. god. n. e., osigura primirje sa Genserikom. Međutim, već u martu 456. god. n. e. vandalska mornarica je razorila Kapuu. Avit je zato poslao Ricimera, jednog od visokih zapovjednika italijanske armije da brani Siciliju. Ovaj put je konačno zapadnorimska armija uspjela u dva navrata da porazi Genserikove snage i to prvi put u kopnenoj bici kod Agrigenta i drugi put u pomorskoj bici kod Korzike.

Flavije Ricimer (živio cc 405. – 18. VIII. 472. god. n. e.) je bio bio nezaobilazna ličnost u politici posljednja dva desetljeća Zapadnog carstva. Ricimer je bio aristokratskog germanskog porijekla. Otac mu je bio Rekila, svebski kralj u Galiciji, a majka kćerka Valije, kralja Vizigota. Ricimerov brat Rekijar je bio kralj galicijskih Sveba. Ricimer je kasnije oženio sestru Gondioka, kralja Burgunda. Po Sidoniju Apolinariju, Ricimer je služio zajedno sa Majorijanom (koji je bio bio *comes domesticorum*) pod zapovjedništvom Ecija. Nakon Ricimerovih pobjeda nad Alanovandalima, Ricimer je unaprijeđen u čin *magister militum praesentalis.*

Avit nije uspio stvoriti neku popularnost među Italijanima, jer je mnoge državne dužnosti dijelio pripadnicima galske aristokratije. Stanovništvo Grada je trpilo i od nestašice hrane, jer su Vandali kontrolirali pomorske puteve. Uz to je nezadovoljstvo raslo i zbog rekvizicija od strane vojnika koji su u Italiju došli sa Avitom. Javna blagajna je bila skoro potpuno prazna. Pod pritiskom javnosti, Avit je morao i raspustiti vizigotsku gardu. Uskoro je stvorena i zavjera od strane Ricimera i Majorijana, i došlo je do pobune. Avit je pobjegao na sjever, dok su Ricimer i Majorijan ubijedili Senat da svrgne Avita. U Galiji je Avit skupljao vojsku, sa kojom je krenuo u Italiju. Do bitke je 16. X. 456. godine n. e. došlo kod Pjančence. Avitova armija je u potpunosti uništena, a on sam zarobljen i natjeran da se posveti svećeničkom pozivu kao biskup Pjančence. Međutim, u Galiji je Avit još uvijek kod svojih pristalica priznavan kao dominus. Bila je čak pokušana i pobuna u Galiji sa ciljem ponovnog dovođenja Avita na carski tron. Avit je ubrzo umro krajem 456. ili u 457. god. n. e., vjerojatno je bio ubijen po naređenju Ricimera i Majorijana.

Situacija u Hispaniji

I pored određenih sporazuma i nagodbi Hispanorimljana sa Svebima, ovi nisu odustajali da šire svoju moć na prostorima ovog poluotoka. Hermerik se, zbog bolesti, 438. god.

n. e. umirovio, prepuštajući vlast sinu Rekilu (vladao 438. – 448. god. n. e.). I otac (koji je umro 441. god. n. e.) i sin su bili "pagani". Rekila je odlučio povećati svebsku domenu u Hispaniji na uštrb Zapadnog Carstva, što je dovelo do niza borbi i sukoba. Zauzeta je Merida 439. god. n. e., a Sevilja 441. god. n. e. Zapadnorimska vlast se povukla na istok Hispanije prema mediteranskoj obali. Rekila je umro u Meridi. Njegov nasljednik je bio sin Rekijar / *Rechiar* (živio nakon 415. god. n. e. – decembar 456. godine n. e.). Rekijar je prešao na katoličko – ortodoksno kršćanstvo, još prije nego je postao svebski kralj. Rekijar je oženio i vizigotsku arijansku princezu. Pošto nije činio neke bitnije napore da Svebe prevede u katoličanstvo, to njegovo preobraćenje i nije imalo nekog vidljivijeg značenja. On je bio moćan vladar koji je dao kovati sopstveni novac. Rekijar je nastavio ratove protiv Hispanorimljana i Zapadnog Carstva. Napao je i Baske u februaru 449. godine n. e. Čak je ulazio i u savezništvo sa bagaudima (kojima je na čelu bio Basilije) prilikom operacija u dolini rijeke Ebro. Zauzeta je Lerida / *Ilerda*, ali nije uspio da u potpunosti zagospodari ovom oblašću. Pokušavajući iskoristiti haos uslijed umorstava Ecija, Valentinijana III. i Petronija Maksima, Rekijar je 455. godine počeo napad na provinciju *Carthaginiensis*, a kasnije iste godine je napao i provinciju *Tarraconensis*. Međutim, sada je "prešao svaku granicu". Avit je pozvao u pomoć Teodorika II. (inače šuru Rekijara). I 456. god. n. e. ušla je u Hispaniju pod komandom Teodorika II. velika vojska sastavljena od vizigotskih federata, Franaka, Burgunda (koje su vodili kralj Gondiok i njegov brat Hilperik / *Chilperic*), Rimljana. Teodorikova armija je 5. X. 456. godine n. e. teško porazila Rekijarovu armiju na *Campus Paramus* (kod Astorge, na obalama Orbiga). Prijestolnica Braga je pala 28. X. 456. god. n. e., a grad je prilično poharan od osvajača, koji prilikom pljačkanja nisu razlikovali Svebe od Hispanorimljana. Rekijar je bio ranjen, a zatim zarobljen u gradu Porto, gdje je i pogubljen u decembru 456. godine n. e. Tako je propala kratkotrajna hegemonija Sveba u Hispaniji, kao i Hermerikova dinastija. Nešto kasnije se Svebi ponovo pojavljuju, a njihovog kralja Remismunda je priznao i vizigotski dvor do 464. godine n. e. Oko 465. godine n. e. preostali "paganski" Svebi su prevedeni na arijansko kršćanstvo. Uskoro se iz vidokruga historiografije gubi ovo sada malo svebsko kraljevstvo, da bi se pojavilo u izvorima tek sredinom VI. st. n. e.

Ova svebska kraljevina je izgleda na osnovi literarnih vrela i historiografije bila jedna od najproblematičnijih barbarskih kraljevina koje su iznikle na rimskom prostoru, i u kojoj je bilo najviše problema u odnosima između malobrojnih došljaka i većinskih Galicijana, odnosno Hispanorimljana općenito. Arheologija potvrđuje da su značajne štete tada nanesene sjeverozapadnoj Hispaniji, i da su neka naselja bila tako temeljito razorena da se više nisu obnovila.

Novac Rekijara.

VLADAVINA MAJORIJANA, FLAVIJA LIBIJA, ANTEMIJA, OLIBRIJA, GLICERIJA (ZAPAD) I LAVA I. TRAČKOG (ISTOK) 457. – 474. god. n. e.

Lav I. (401. – 18. I. 474. god. n. e.), vladao od 7. II. 457. do 18. I. 474. god. n. e. Kao vladar se zvao Λέων / *Flavius Valerius Leo Augustus.* Lav je rođen 401. godine n. e. u Trakiji ili *Dacia Aureliana* u Trakorimskoj familiji, možda dačkog ili besijskog porijekla. Karijeru je ostvario u vojci, gdje je dostigao rang grofa. Kada je Marcijan umro, dužnosnicima i službenicima konstantinopoljskog dvora je trebalo 11 dana da izaberu nasljednika. Iako je prvi izbor ukazivao na Marcijanovog zeta Antemija, izbor je bio različit. Moćni i utjecajni zapovjednik Aspar je odbio carski položaj, predloživši jednog od svojih časnika, Lava I. Tako je za njegovo postavljanje za istočnog cara zaslužan Aspar, koji se nadao da će Lav I. biti obični puppet vladar, a da će stvarna vlast biti u njegovim rukama. Krunisanje Lava I. (7. II. 457. godine n. e.) je bilo najranije poznato koje je uključivalo i konstantinopoljskog patrijarha. Lav I. je bio oženjen sa Verinom, isto vjerojatno balkanskog porijekla, sa kojom je ukupno imao troje djece: sina koji je rano umro, i kćerke Arijadnu i Leontiju. Verina je vjerojatno na krunisanju uzela i ime Elija/*Aelia*, koje je postalo uobičajeno ime za carice / auguste iz Teodosijevske dinastije, isto kao što je i ime Flavije postalo ime koje su uzimali carevi iz Konstantinove i Teodosijevske dinastije.

Majorijan (cc. 420. – 7. VIII. 461. god. n. e.), vladao od 1. IV. 457. do 2. VIII. 461. god. n. e. Kao vladar zvao se *Flavius Julius Valerius Maiorianus Augustus.* Majorijan je rođen vjerojatno nakon 420. god. n. e., i poticao je iz vojno – oficirske familije. Njegov istoimeni djed (po majci) je za vrijeme Teodosija I. dostigao čin *magister militum*. Otac mu se vjerojatno zvao *Donninus*, i kao oficir je bio zadužen za administraciju Ecija. Sam Majorijan je svoju vojnu karijeru i započeo i razvijao pod Ecijem. U Galiji je sreo dvojicu časnika sa kojima će biti ostatak života veoma povezan, a to su Ricimer i Egidije / *Aegidius.* Majorijan se veoma istakao u vojnom zapovjedništvu, posebno u odbrani Tura / *"Caesarodunum" / Civitas Turonum /* i bici kod *Vicus Helena*. Valentinijan III. je cc 450. godine n. e. razmatrao mogućnost da svoju kćerku Placidiju uda za Majorijana, čime bi ovaj dominus dobio podršku jednog moćnog vojnog zapovjednika, a indirektno bi se riješio i problem nasljeđa. Ecije je to spriječio tako što je demobilizirao Majorijana i poslao ga u privatni život. Kada je ubio Ecija, Valentinijan III. je pozvao Majorijana nazad u vojnu službu.

Život Majorijana i njegova vladavina su najbolje poznati u odnosu na ostale zapadnorimske careve ovoga perioda. Najvažniji izvori su kronike i druga literarna vrela koja govore o ovom periodu, Sidonije Apolinarije je sastavio panegirik u čast

Majorijana, a sačuvano je i 12 njegovih zakona koji su pod nazivom *Novellae Maioriani* uključeni u Breviarium koji je sastavljen 506. godine n. e. za vizigotskog kralja Alarika II.

Proglašenje Majorijana za zapadnog cara

Imenovanje novog zapadnog dominusa je trebao učiniti istočni dominus, međutim i u Konstantinopolisu se dešavala tranzicija pa je potrajalo određeno vrijeme interregnuma na zapadu. Uz to, izgleda da novi istočni dominus Lav I. prvotno nije ni namjeravao izabrati svoga kolegu na zapadu, želeći možda vlada sam sa oba dijela rimskog svijeta. U okviru toga je unaprijedio Majorijana u čin *magister militum*, a Ricimera u rang patricija i *magister militum*. U to vrijeme jedna skupina Alamana je napala Italiju preko Retije. Majorijan je poslao trupe pod komandom grofa Burka, koje su pobijedile Alamane kod jezera Maggiore. Radi ove pobjede Majorijan je 1. IV. 457. god. n. e. aklamiran od armije za novog zapadnog dominusa. Sam Ricimer se nadao da će on imati i obnašati ulogu kakvu je imao Ecije u odnosu na Valentinijana III. Ipak je bilo potrebno još neko vrijeme da Lav I. prizna novog zapadnog dominusa. Običaj je tada nalagao da novi regularno izabrani dominus bude konzul za narednu godinu, pa je to bio i Majorian zajedno sa Lavom I. Već na samom početku svoje vladavine Majorijan će pokazati sve svoje sposobnosti i umijeća, kao i odlučnost da rimskom imenu na zapadu povrati snagu i poštovanje. Odmah je započeo sa ambicioznim i uspješnim borbenim operacijama. Prvo se odlučio pozabaviti sa Italijom i Galijom, a zatim sa Hispanijom i Afrikom.

Odbrana Italije

U ljeto 458. godine n. e. grupa Vandala se iskrcala u Kampaniji i započela pljačku i pustošenje okoline. Majorijan je osobno vodeći vojsku u potpunosti uništio vandalsku vojsku. Kako bi bolje zaštitio Italiju, ojačao je njene obrambene kapacitete i linije. Prvo je izdao zakon (*Novella Maioriani* VIII. ili *De reddito iure armorum /* ”O povratku prava da se nosi oružje”). Zakon sa istim imenom je već ranije 440. godine n. e. izdao Valentinijan III. (*Novella Valentiniani* IX). Majorijan je ojačao i armiju, regrutirajući u nju veliki broj “barbarskih” plaćenika i Italijana. Ponovo su ustanovljene dvije flote, vjerojatno misenska i ravenska. Sada je mogla započeti velika Majorijanova ofanziva.

Pobjede u Galiji

Kada je stupio na carski položaj, Majorijan je ustvari imao kontrolu samo nad Italijom, sa tim da je Marcelin, faktički samostalni upravitelj Dalmacije oficijelno priznavao Majorijana. Rimski dijelovi Galije su nakon pada Avita odbili priznati Majorijana. Uz to su još i stanovnici Liona dozvolili burgundskom kralju Gondioku da zauzme ovaj grad. Krajem 458. god. n. e. Majorijan je sa armijom ušao u Italiju, dok je Ricimera ostavio u Italiji. Majorijanovi neposredni suradnici su bili Egidije i Nepotijan/*Nepotianus*. Sada su se nizale pobjede zapadnorimske vojske. Vizigotska vojska pod komandom Teodorika II. je teško poražena u bici kod Arla. Teodorik II. je bio prisiljen da napusti Septimaniju, povuće se u Akvitaniju i prihvati novi sporazum sa Majorijanom po kojem su Vizigoti opet svedeni na status federata i potčinjeni zapadnom caru. Po sporazumu, Teodorik II. je morao Zapadnom carstvu vratiti sve teritorije koje su zauzeli u Hispaniji kada su pobijedili Svebe. Majorijan je imenovao Egidija za novog *magister militum per Gallias*. Inače je Egidije vjerojatno i sam bio galskog aristokratskog porijekla.

Dok su Galorimljani prihvatali Majorijana kao cara, njegova ofanziva se nastavila u dolini Rone. Sada su pobijeđeni Burgundi a zauzet je i Lion. Ovaj glavni galski grad je kažnjen velikom novčanom kaznom. Bagaudi su bili prisiljeni da se pridruže Zapadnom Carstvu. Majorijan je bio dovoljno mudar da ne kažnjava galorimsku aristokratiju, nego da nađe neku vrstu sporazuma sa njima. Tako je i Sidonije Apolinarije je unaprijeđen u zvanje *comes spectabilis*. Majorijan je pravilno razumijevao da je problem u funkcioniranju Zapadnog Carstva od smrti Valentinijana III. bio u tome što su se tadašnje glavne dvije zapadnorimske elite (galska i italijanska aristokratija) međusobno sukobljavale. Zato je vodio politiku sporazuma i privlaćenja galske aristokratije na svoju stranu. Državne pozicije su dijeljene i Galima i Italijanima.

Pobjede na Siciliji

Majorijan je posebno bio zainteresiran za obračun sa Vandalima. Zato je skupljao informacije o neprijatelju, a sakupljena je i flota od 300 brodova kako bi podržavala zauzimanje Hispanije i Afrike.

Po Prokopiju, Majorijan "koji je nadilazio u svakoj vrlini sve one koji su ikada bili carevi Rimljana" je želio da osobno sazna borbenu gotovost Vandala i kako će lokalna populacija reagirati na zapadnorimsku invaziju. Zato se maskirao i otišao je na Genserikov dvor pretvarajući se da je izaslanik zapadnog cara. Genserik je pokušao da impresionira

izaslanika pokazavši mu svoja skladišta oružja, i poslao ga je nazad. Ovo je vjerojatno jedna italijanska legenda o Majorijanu.

Majorijan je poslao Marcelina, gospodara i *comes rei militaris* Dalmacije, na Siciliju kako bi je povratio od Vandala.

Pobjede u Hispaniji

Politička karta Zapadne Europe i zapadnog Mediterana za vrijeme Majorijana, koja pokazuje i Majorijanova osvajanja i pobjede.

U Hispaniji, Majorijanov zapovjednik (*comes et magister utriusque militiae*) Nepotijan i Sunierik/*Sunieric*, koji je vodio vizigotske federate su počeli operacije protiv Sveba koje su trajale cijelu 459. god. n. e. Sunierik je iste godine unaprijeđen i u čin *comes rei militaris.* Nepotijan i Sunierik su izvojevali pobjedu nad Svebima 460. god. n. e. blizu *Lucus Augusti,* a zatim su prešli u Luzitaniju.

Majorijan je skupio veliku armiju u Liguriji. Genserik se uplašio predstojećeg napada na Afriku i tražio je sporazum koji je Majorijan odbio. Dok je Genserik vršio pripreme za odbranu svoga kraljevstva, Majorijan je stavljao pod svoju kontrolu dijelove Hispanije. Tako je ušao u Saragosu / *Caesaraugusta,* a onda je napredovao do *Carthaginiensis*. Međutim, tamo je njegova flota usidrena u *Portus Illicitanus*, uništena zahvaljujući izdajnicima koje je platio Genserik. Zbog toga je Majorijan odustao od napada na Genserikovo kraljevstvo, a primio je vandalske izaslanike sa kojima je dogovorio mir.

Unutarnja politika Majorijana

Pored blistavih pobjeda širom Zapadne Europe, Majorijan se istakao i u zakonodavnoj djelatnosti, o čemu svjedoče i već spomenute novele. Posebnu pažnju je posvetio reguliranju odnosa sa senatorskim redom i poreznog sustava. Na jednoj strani je namjeravao da dobije podršku senatora, tako što bi Senatu vratio njegovo političko značenje. Međutim sa druge strane, se odlučio pozabaviti i elimiranju zloupotreba koje su pojedini moćni magnati – senatori, koji su na račun svojih lokalnih interesa na autarkičnim veleposjedima, zanemarivali ili direktno štetili državnim interesima. Posebno se to izražavalo u tome što su odbijali plaćati poreze ili zadržavajući poreze koje su ubirali. Porezna utaja je onda imala negativan efekt po srednje i sitne posjednike, gradsko stanovništvo i lokalne magistrate. Npr. kurijali su morali da kompenziraju sve poreze koje nisu mogli ubrati od magnata sa njihovih područja. To je činilo obnašanje javnih, municipalnih dužnosti vrlo nepopularnim, čime se erodirala autonomija i funkcionalnost municipalnih jedinica. Majorijan je ukinuo i porezne dugove, znajući da porezni obveznici nisu u mogućnosti da isplate akumulirane dugove. Zakonom *De indulgentiis reliquorum* od 11. III. 458. godine n. e. su oprošteni svi dugovi zemljoposjednika. Istim zakonom je strogo zabranjeno javnim službenicima, kod kojih se nalazila evidencija o sakupljenom novcu, da sakupljaju poreze. Taj zadatak je prenešen na namjesnike. Zakon *De bonis caducis sive proscriptorum* od 4. IX. 458. god. n. e. *Comes privatae largitionis* Enodije je opominjao sudije u provincijama protiv pronevjera carskih prihoda, tako što bi oni za sebe zadržavali dio sakupljenog poreza.

Majorijan se bavio i stanjem u javno – upravnim dužnostima i službama. Tako je 8. V. 458. god. n. e. izdat zakon *De defensoribus civitatum* kojim se reetablira dužnost *defensor civitatis*. Ovo je bila neka vrsta magistrata – ombdusmena koji je predstavljao interese građane u procesima sa carskom administracijom, posebno po poreznim pitanjima. Zakon *De curialibus et de agnatione vel distractione praediorum et de ceteris negotiis* je abolirao ranije zloupotrebe izvršene od dekuriona, ali im je i zabranjivao da napuste svoj dekurionsko - kurijalni status. Izvršena je i monetarna reforma, a izdavao se zlatni, srebrni i bronzani novac.

Majorijan se posvetio još jednom specifičnom problemu koji je pretio održanju biološke mase visokih slojeva zapadnorimskog stanovništva. U bogatim nobilskim familijama je bio zavladao običaj da kćerke uzmu kršćanski zavjet nevinosti i da se nikada ne udaju. Razlog te pojave je bilo želja da se familijarno bogatstvo ne disperzira preko miraza. Majorijan je ovo smatrao vrlo nevaljalim trendom, jer je smatrao da se time smanjuje natalitet, a sa druge strane širi pojavu preljuba. Zato je 26. X. 458. god. n. e. izdao zakon *De sanctimonialibus vel viduis et de successionibus earum* kojim se utvrđuje minimum od 40 godina da bi se uzeli kršćanski zavjeti čednosti. Istovremeno se onim kćerkama, koje su bile zbog toga zavjeta razbaštinjene, daju ista pravo na nasljeđe kao i njihovoj braći i drugim sestrama. Zabranjeno je i mladim udovicama bez djece da uzmu zavjete čednosti. Zbog ove politike je ušao u sukob sa kršćanskim svećenstvom, jer su ove udovice često upravo Crkvi ostavljale oporukom imovinu.

Zanimljivo je da se Majorijan posvetio i kulturološkim pitanjima, posebno očuvanju i konzervaciji starina. Već u IV. stoljeću n. e. je započelo ruiniranje spomenika i starih monumentalnih objekata. Ti objekti ne samo da se nisu obnavljali, nego su korišteni i kao kamenolomi ili rezervoari materijala za nove objekte. I uvoz materijala za monumentalne objekte je značajno otežan, zbog vandalske prijetnje na Mediteranu. Da bi se koristili stari objekti za novu privatnu gradnju, bila je potrebna dozvola od strane magistrata sudija. Dozvola se dobijala često na osnovi favoritizma ili uobičajene korupcije. Da bi se riješilo i ovo pitanje Majorijan je proglasio 11. VII. 459. god. n. e. zakon *De aedificiis pubblicis* kojim se utvrđuje kazna od 50 funti za one sudije koje dozvoljavaju drevne javne objekte, dok je za one subordinirane sudijama predviđeno šibanje i amputacija obje ruke. Oni koji su odnijeli materijal sa javnih objekata morali su ga vratiti. Senat je imao pravo da odluči da li i u kojim okolnostima je opravdano demoliranje starih objekata, a ako Senat i podrži takvo rješenje, car je mogao da korigira takvu odluku.

Sve izloženo jasno ukazuje na vrlo ambicioznu reformu kojom je Majorijan namjeravao da započne jedno, sasvim novo doba oporavljenog Zapadnog Carstva. Nesumnjiva je njegova enormna energija.

Urota protiv Majorijana i Ricimerov prevrat

Međutim, obnova Zapadnog Carstva se nije desila zbog toga što su pojedinci na istaknutim pozicijama zbog svojih prozaičnih interesa, prenebregnuli javne interese, pa i višegodišnje prijateljstvo. Dok je Majorijan bio zauzet sa pobjedonosnim pohodima po zapadnim provincijama, Ricimer se u Italiji okružio sa značajnom senatorskom aristokratskom opozicijom. Ta oporba se suprotstavljala Majorijanu jer je njegova intencija bila da odlučno i konačno izliječi sve "bolesti" koje su rastakale Zapadno carstvo, čak iako bi to bilo upereno i protiv interesa pojedinih magnata. Ricimer je sa svoje strane imao ambiciju da bude drugi Ecije, što sa odlučnim i sposobnim Majorijanom nije bilo moguće. Sam Majorijan je napravio taktičku grešku, i u Arlu je rasputio plaćenike, i praćen samo manjom skupinom gardista otišao je u Rim, sa intencijom nastavka reformi. Ricimer je krenuo u susret Majorijanu sa odredom vojnika, i njih dvojica su se sreli blizu Tortone, nedaleko od Pjančence. Tu je Ricimer 3. VIII. 361. god. n. e. dao da se Majorijan uhapsi, detronizira, muči i udara. Nakon pet dana Majorijan je bio pogubljen. U crkvi sv. Mateja u italijanskom gradu Tortoni se nalazi objekat koji se tradicionalno naziva Majorijanov mauzolej.

Majorijan nedvosmisleno spada u red največih najvećih rimskih careva i vojskovođa, posebno ako se ima u vidu da je on djelovao u abnormalno teškim uvjetima raspadajućeg poretka, sloma rimskog moralno – vrijednosnog sustava, izdaje, okružen velikim brojem neprijatelja i sa znatno smanjenim resursima na koje je mogao da računa. I pored svih startnih poteškoća i problema, on je za jedno vrlo kratko vrijeme ponovo proslavio rimsko ime na zapadu. Praktično je pod kontrolom stavio dobar dio onoga što je izgubljeno za vrijeme od Honorija do Avita, a da je poživio još neko vrijeme sigurno bi povratio sve izgubljene zapadnorimske provincije. Pored vojne djelatnosti, istakao se i u civilnim poslovima, ostavivši djelo koje će ga zadugo nadživjeti. Ali mržnja ljudi "okovanih mozgova" i okrenutih samo svojim interesima i hirovima, kao i izdaja preambicioznog prijatelja spriječili su da Majorijan doživi ulogu Augusta ili Aurelijana. Nažalost, historiografija nije dostojnu pažnju posvetila ovom darovitom čovjeku i istinskom patrioti koji je vjerovao u vječnost rimskog imena. Majorijanovo djelo ukazuje na još jednu činjenicu. A to je da Zapadno Carstvo, čak i krajem šeste decenije V. st. n. e., i pored toga što je Rim dva puta opljačkan, što su izgubljene mnoge provincije, što su provincije i gradovi doživjeli velika razaranja, što je financijsko i materijalno stanje bilo očajno, još uvijek bilo dovoljno snažno da za samo tri godine pobijedi Alamane, Vandale na Siciliji, odmetnute Gale, Vizigote, Burgudne i Svebe. To slikovito ukazuje na to da Zapadno Carstvo nije uopće bilo pobijeđeno od strane vanjskog faktora, kako se to često i pogrešno predstavlja u historiografiji. Zapadno Carstvo i rimski svijet nisu pobijedili i osvojili "barbari" i kršćanski svijet. Zapadno Carstvo je uništilo samo sebe, bolje reći samodestruktivna elita Zapadnog Carstva je uništila državu koju je trebala da vodi,

održava i razvija. I to počevši od samoga početka stoljeća i eliminacije Stilihona, onda niza višedecenijskih građanskih ratova koji su završili tek sa eliminiranjem Ecijevih suparnika, zatim ubistvima Ecija i Valentinijana III., da bi kulminiralo sa pogubljenjem Majorijana. Kršćanski svijet i "barbari" su samo iskoristili situaciju i nametnuli svoju dominaciju.

Nakon Majorijana, put ka završetku antičkog postojanja Zapadnog Carstva je definitvno bio otvoren. Po Edvardu Gibonu : "Avitov nasljednik predstavlja dobrodošlo otkriće velikog i junačkog karaktera kakav se ponekad javlja u izopačenom vremenu da povrati čast ljudskog roda".

Zapadno i Istočno Carstvo nakon Majorijanovih pobjedonosnih ratova.

Dolazak Libija Severa na zapadni tron

Flavius Libius Severus Serpentius (420. – 15. VIII. 465. god. n. e.), vladao od 19. XI. 461. do 15. VIII. 465. god. n. e.

Majorijanova smrt je ponovo stvorila interregnum, jer nije odmah došlo do izbora novog zapadnog dominusa. U izbor su se aktivno uključili Ricimer, Lav I., pa i Genserik sa svojim favoritima. Oficijelno je primat izbora novog zapadnog cara imao istočnorimski car Lav I. Genserik, koji se ženidbom svoga sina Hunerika sa Eudokijom povezao sa Teodosijevskom

dinastijom, je kao kandidata imao Olibrija (muž Placidije, mlađe sestre Eudokije). Kako bi ojačao poziciju svoga kandidata, Genserik je pokrenuo nove napade na obale Italije i Sicilije. On je to pravdao time da prеđašni sporazum potpisan sa Majorijanom nije validan. Ricimer je poslao izaslanstvo Genseriku, tražeći da se poštuje sporazum, a u Kartaginu je došlo i izaslanstvo i Lava I. Sam Ricimer bi najviše želio neku marionetu na čelu Zapadnog Carstva, sa kojom bi mogao lako upravljati. I pored Genserikovog pritiska, Ricimer je u potpunosti ignorirao Olibrija i za novog cara Zapada je u Raveni imenovao italijanskog senatora Libija Severa.

Međutim Libije Sever nije bio priznat ne samo od Lava I., nego ni od Egidija zapovjednika Galije, Marcelina u Dalmaciji i Nepotijana u Hispaniji. Nepotijan je inače bio oženjen sa Marcelinovom sestrom. Ricimer se suočio sa tim da su on i njegova marioneta kontrolirali samo Italiju i alpske provincije. Tako je u trenutku propalo sve ono što je Majorijan uspio da ponovo izgradi. Iako je od strane konstantinopoljskog dvora i niza regionalnih rimskih moćnika Libije Sever smatran obični uzurpatorom, činjenica je da je njega ipak potvrdio rimski Senat.

Početkom 460tih godina, Nepotijan je smjenjen i zamjenjen sa Arborijem.

Dunavska granica i Ostrogoti

Konstantinopoljski dvor je nakon sloma hunske hegemonije i politije, probleme dobio sa onim dijelovima koji su proizašle iz te politije. Posebno su za dunavsku granicu bili bitni odnosi sa Ostrogotima koji su ponovo pojavili na historijski pozornici kao samostalni faktor nakon 80 godina hunske hegemonije. Tada je Ostrogotima upravljala neka vrsta triumvirata koji se sastojao od Teodemira i njegove dvojice zetova Valamira i Videmira. Teodomir iz roda Amala je bio arijanski kršćanin, a njegova supruga Ereleuva je bila sklona ortodoksno – katoličkom kršćanstvu. Ereleuva je po svome krštenju uzela i ime Eusebija. Teodemir i Ereleuva su imali dvoje djece i to sina Teodorika Amala (Teodorik Veliki Ostrogotski, Theoderich der Große, Þiudareiks, *Flāvius Theodericus*, Θευδέριχος, živio od 454. – rođen blizu Karnuntuma -- do 30. VIII. 526. god. n. e.) i kćerku Amalafridu. Valamirovi Ostrogoti su inače nastavili ratove sa vojskama koje su predvodili Atilini sinovi, pobijedivši ih 456. i 457. god. n. e. Po ranijem dogovoru sa Marcijanom, Valamirovi Goti su trebali od Istočnog Carstva dobijati određenu naknadu, ali 459. god. n. e. nisu primili navedenu nadoknadu. To i činjenica da su tada Istočno Rimljani preferirali Teodorika Strabona, izazvalo je napade na istočnorimsko područje između 459. i 462. godine n. e. sa promjenljivim uspjesima i neuspjesima.

Teodorik Strabon je bio vođa tračkih Gota, skupine naseljene kao federati na istočnorimskom području. Inače je on bio usko povezan sa tadašnjim močnicima na konstantinopoljskom dvoru, jer je njegova sestra bila udata za Aspara. Teodorik Strabon je sa suprugom Sigildom imao sina Recitaha (*Recitach*).

Lav I. je 462. godine n. e. sa Ostrogotima postigao mir, po kojem su Istočni Rimljani Ostrogotima isplaćivali 300 funti zlata godišnje. Nešto kasnije je Valamir je poginuo nesretnim slučajem prilikom pohoda na Skire. U Konstantinopolis je kao talac poslan dječak Teodorik Amal, sin Teodomira kao zalog mira koji je njegov otac postigao sa Konstantinopoljskim dvorom. Teodorik Amal će ostati na konstantinopoljskom dvoru prilično dugo, duže od dvije decenije, i bio je dobro upoznat sa tradicijama grčko – rimske kulturne ekumene i mediteranskog načina života. Uz to je saživio i sa političkim institucijama rimskog svijeta.

Situacija u Galiji

Sa činjenicom da Egidije nije priznao Libija Severa, praktično je zaživjelo novo separatno područje u sjevernoj Galiji, otcijepljeno od središnje vlasti u Raveni. Sjedište ove države je bilo u gradu Soissons / *Noviodunum*. Egidije se u svojoj upravi nad sjevernom Galijom oslanjao na franačke saveznike i njihovog kralja Hilderika I. (*Childeric*; živio cc 440. – 481/482. god. n. e.), oca čuvenog franačkog kralja Klodovika.

Hilderik je sin polulegendarnog Meroveha i unuk Klodija, kraljeva Salijskih Franaka. Pretpostavlja se da je naslijedio oca 457. ili 458. god. n. e., a prijestolnicu franačko – salijskog kraljevstva je postavio u Tournai/*Tornacum* (u današnjoj belgijskoj Valoniji) u području koje je pod kontrolu Salijaca došlo 432. god. n. e.

Kako bi se uspostavila kontrola nad Galijom, Ricimer je preko Libija Severa imenovao izvjesnog Agripina na mjesto magister *militum per Gallias*. Inače se Egidije i Agripin nisu podnosili, jer je Egidije za vrijeme Majorijanove vladavine optužio Agripina za izdaju. Kako bi se dobila podrška Vizigota u sukobu sa Egidijem, ustupljena im je 462. god. n. e. Narbona. Međutim, Vizigotski ulazak u rat sa Egidijem nije ostvario željene ciljeve. Kod Orleana Egidijeve i Hilderikove trupe su teško porazile Vizigote, a poginuo je i Friderik, brat kralja Teodorika II. Međutim, Egidije nije napredovao dalje protiv Vizigota, jer je vjerojatno imao posla i na drugim stranama i granicama svoje domene. On je morao suzbijati i saksonske napade, Bretonce... itd... Egidije je bio poslao, i izaslanstvo Vandalima i to preko Atlantika u maju 464. god. n. e. Međutim, Egidije je umro iste godine, a naslijedio ga je sin Sijagrije/*Syagrius*.

Hilderik je nakon smrti Egidija, zajedno sa grofom Paulom od Angera / *Iuliomagus / civitas Andecavorum*, pobijedio Vizigote. Saksonci su prodrli do Angera, ali ih je Hilderik porazio. Pošto je Paul poginuo, grad je preuzeo Hilderik. Grob ovog franačkog kralja je otkriven 27. V. 1653. god. n. e. u crkvi Saint – Brice u Tournai. Pronađeni su mnogi dosta vrijedni objekti, uključujući i prsten pečatnjak sa natpisom CHILDERICI REGIS i zlatne pčele.

Libije Sever je 464. god. n. e. imenovao Arvanda za pretorijanskog prefekta za Galiju, sa tim da je ravenski dvor kontrolirao tada samo jugoistočnu Galiju. U ovom periodu je i smirena pobuna onih Alana koji su bili u Galiji. Po Biogorom su prešli Alpe i došli u Liguriju, ali ih je tamo 464. god. n. e. pobijedio Ricimer.

Kraj vladavine Libija Severa

Ricimer i Libije Sever su problema imali i sa Vandalima, koji su nanosili svojim napadima velike ekonomske štete italijanskim magnatima. Zato je Libije Sever poslao patricija Tatijana kao izaslanika Genseriku, ali je ovaj odbio mirovni sporazum. Ipak bez obzira što Lav I. oficijelno nije priznavao Libija Severa, oni su ipak morali surađivati bar po tehničkim pitanjima kao što je npr. izbor konzula. Od konačne podjele na dvije države, Ravena je birala jednog, a Konstantinopolis drugog konzula. Libije Sever je umro, vjerojatno prirodnom smrću 465. god. n. e.

I dvor u Tuluzi je naredne godine doživio smjenu na svome čelu, jer je Teodorik II. ubijen u zavjeri svoga mlađeg brata Eurika (živio od cc 440. – 484. god. n. e.). Tako su sinovi Teodorika I., koji je hrabro poginuo na Katalunskim poljima u bici sa Hunima, ubijali jedan drugog.

Dolazak na vlast Antemija

Procopius Anthemius / Antemije (cc. 420 – 11. VII. 472. god. n. e.), vladao od 12. IV. 467. do 11. VII. 472. god. n. e. Antemije je pripadao nobilskom rodu Prokopija iz istočnog dijela rimskog svijeta, koja je dala više vojnih i civilnih dužnosnika. Preko majke Lucine, bio je unuk čuvenog i moćnog Flavija Antemija, koji je bio pretorijanski prefekt Istoka i konzul, a vodio je i porijeklo od Flavija Filipa (*Flavius Philippus*), pretorijanskog prefekta za Istok 346. god. n. e. Njegov otac je bio Prokopije, magister militum za Istok od 422. do 424. god. n. e., a inače je bio potomak Prokopija, koji je bio uzurpator za vrijeme Valensa. Iako je po rođenju iz Konstantinopolisa, školovao se u Aleksandriji kod neoplatoniste Prokla Likeja Nasljednika (*Proclus Lycaeus*, Πρόκλος ὁ Διάδοχος, živio 8. II. 412. – 17. IV. 485. godine n. e.), zajedno sa Marcelinom (gospodarem Dalmacije), Flavijem Ilustrijem Pusaeusom (*Flavius Illustrius Pusaeus*; pretorijanski prefekt Istoka i konzul za 467. god. n. e.), Mesijem Febom Severom (*Messius Phoebus Severu*s, konzul za 470 god. n. e.) i Pamprepijem (*Pamprepius*, Παμπρέπιος, "paganski" pjesnik, živio 29. IX. 440. – novembar 484. god. n. e.). Antemije se 453. godine n. e. oženio sa Marcijom Eufemijom, kćerkom istočnog cara Marcijana. Sa njom je imao sinove Antemiola (*Anthemiolus*), Marcijana (*Marcian*), Prokopija Antemija (*Procopius Anthemius*) i Romula, te kćerku Alpiju (*Alypia*). Unaprijeđen je u rang grofa i poslan na dunavsku granicu sa zadatkom obnove graničnih fortifikacija, a 454. ili 455. god. n. e. je u Konstantinopolisu dobio titulu patricija. Postao je i jedan od dvojice časnika na Istoku sa titulom *magistri militum,* 455. godine n. e. je bio i

konzul. Ova brza unaprjeđenja ukazuju da je Marcijan sigurno planirao za Antemija carsku vlast, bilo na istoku ili zapadu. Iako nakon smrti Marcijana nije izabran za novog istočnog cara, Antemije je ostao u službi Istočnog Carstva. Kao *magister militum* je cc 360. godine n. e. porazio Ostrogote predvođene Valamirom. Novu pobjedu je osigurao u zimu 466/467. god. n. e. kada je pobijedio skupinu Huna koja je predvođena Hormidakom prešla preko zaleđenog Dunava u istočnorimske balkanske provincije. Huni su čak zauzeli Serdiku, ali ih je tamo Antemijeva armija opkolila i nešto kasnije teško porazila.

Nakon smrti Libija Severa, zapadni ravenski tron je ostao upražnjen, pa su se ponovo počeli javljati pojedini kandidati. Genserik je opet zastupao stranu Olibrija. Lav I. nije mogao dopustiti da preko Olibrija, Genserik postane stvarni kontrolor Zapadnog Carstva. Kako bi pojačao pritisak i tako doprinio izboru Olibrija, Genserik je naredio svojoj mornarici ubilačke i pustošeće napade i prema Iliriku i Grčkoj gdje su nanijeli značajne ljudske i materijalne gubitke. Lav I. se zato i odlučio da na čelo ravenskog dvora postavi Antemija. Sa tim izborom se složio i Ricimer i Antemije je u Italiju došao praćen armijom koju je vodio Marcelin, moćnik iz Dalmacije. Lav I. je izborom Antemija za zapadnog cara, ovoga udaljio i od toga da bude pretendent za istočni tron. Sada je Lav I. mogao planirati zajednički napad na Genserika i njegovo kraljevstvo.

Uprava za Antemija

Za razliku od neposredno prethodnog vremena, koji su karakterizirali odnosi promjenljive prirode između ravenskog i konstantinopoljskog dvora, sa Antemijem nastupaju srdačniji odnosi između dvije rimske države. Zanimljivo je da je Antemije, inače istočnjačkog porijekla, posljedni zapadni car koji je zabilježen u istočnorimskom/romejskom pravu. Kako bi se učvrstila Antemijeva pozicija na Zapadu, krajem 467. god. n. e. došlo je i do vjenčanja Ricimera i Alipije, kćerke Antemija.

Rat sa Genserikovim kraljevstvom i pokušaj uništavanja Genserikovog kraljevstva 468. god. n. e.

Glavni problem i Antemijeve vladavine bilo je Genserikovo kraljevstvo. Već 467. god. n. e. pripremljena je kampanja pod komandom Marcelina, ali se zbog lošeg vremena rimska

flota vratila u svoje baze. Naredne, 468. god. n. e. je planirana nova operacija u velikom stilu, i to pod zajedničkim auspicijama i istočnog i zapadnog cara. Veći dio troškova za operaciju je podnio konstantinopoljski dvor. Glavni komandant operacije bio je Basilisk / *Basiliscus /* Βασιλίσκος (brat Elije Verine, supruge Lava I.). Sakupljena je velika flota koja bi prebacila združenu istočnorimsku, zapadnorimsku i dalmatinsku vojsku na afričko tlo. Izvori spominju da je za ovu ambicioznu pomorsko - amfibijsko – desantnu operaciju bilo predviđeno cc 1100 plovnih objekata i 100.000 vojnika. Napad je predviđao da Basilisk sa glavninom trupa udati direktno na Kartaginu, Marcelin (dalmatinski gospodar) je trebao napasti i zauzeti Sardiniju, a Heraklije iz Edese bi se trebao iskrcati na libijsku obalu Tripolitanije. Kompletna vojska se sastala na Siciliji, odakle se podijelila u predviđenim pravcima. Marcelin je uspješno sa svojim snagama zauzeo Sardiniju, a Heraklije iz Edese sa svojim jedinicama Tripolitaniju odakle je trebao da kopnenim putem krene ka Kartagini. Basilisk je pristao kod *Promontorium Mercurii*, sada Rta Bon, oko 40 rimskih milja od Kartagine. Genserik je vidjevši golemu silu, zatražio od Basiliska pet dana kako bi dogovorio primirje. Basilisk je tada napravio stratešku grešku, jer je pomislio da je bilo dovoljno impresionirati Genserika da se preda, pa je pristao na njegove prijedloge. Vandalski kralj je imao drugačije namjere, pa su za vijeme odvijanja pregovora, Genserikovi ljudi skupili brodove i napunili ih raznoraznih zapaljivim materijalima, i za vrijeme jedne noći ih zapalili i pustili prema nezaštićenoj rimskoj floti. Ubrzo je došlo do napada i Genserikove mornarice na iznenađene Rimljane. Basilisk je pobjegao usred bitke. Bitka je završila potpuno Genserikovom pobjedom, jedna polovina rimske flote je bila zapaljena, potopljena ili zarobljena, dok je druga polovina pobjegla.

Ali da su pojedini rimski komandanti pokazali zavidnu hrabrost posvjedočuje i slučaja Joana, jednog od istočnorimskih komandanata, a koji opisuje Prokopije. Joan se borio veoma žestoko, odbijajući napade i ubijajući veliki broj neprijatelja. Kada je uvidio da će njegov brod ipak biti zarobljen, on je odbio predaju Gensu, sinu Genserikovom. Umjesto predaje, on je u punom oklopu skočio u more i udavio se. Njegove zadnje riječi su bile da on nikada neće pasti u ruke pasa.

Zbog ovog poraza, kompletna operacija je propala, Heraklije je morao napustiti marš na Kartaginu i povući se u Tripolitaniju, u kojoj se zadržao još dvije godine. Marcelin se vratio na Siciliji gdje se sreo sa Basiliskom. Potencijalni novi napad na Kartaginu je spriječen, jer je je Marcelin ubijen od strane jednog do svojih kapetana, moguće na podstrekivanje Ricimera koji je zazirao od moćnog i sposobnog Marcelina. Po povratku u Konstantinopolis, Basilisk se sklonio u crkvu Hagia Sofija kako bi izbjegao bijes naroda i samoga Lava I. Medijacijom Verine, Basilisk je ipak dobio carski oproštaj i bio je kažnjen samo progonstvom u grad Herakleja Sintika u Trakiji.

Rt Bon u Tunisu.

Neposredno nakon poraza kod rta Bon, Vandali su napali Peloponez sa ciljem njegovog osvajanja. Tamo su kod Kenipolisa naišli na žestok otpor Maniota, zajednice sa južnog Peloponeta, i bili su odbijeni uz vrlo teške gubitke. Zauzvrat su Vandali 500 talaca iz Zakintosa izmasakrirali.

Rat Genserika sa Istočnim Carstvom je konačno završen 476. godine n. e. separatnim dogovorom Vječnog mira.

Problemi u Galiji

Samo nakon par godina od Majorijanove smrti, zapadnorimska vlast u Galiji je potpuno kolabirala. Ne samo da su izgubljene sve Majorijanove stečevine, nego su se gubila i područja druga područja. Uz to, otežavajuća okolnost je bila i ta da je afrička ekspedicija

iscrpila sve resurse, posebno one novčane i materijalne Zapadnog Carstva. Tako je vizigotski kralj Eurik, gotovo odmah po primitku vijesti o rimskom porazu kod rta Bon, započeo širenje vizigotske vlast u Galiji. Sjeverno od Eurikove domene pružala se sada već faktički samostalno područje kojim je upravljao Sijagrije iz Soissonsa. Iz *Arvernisa* / Klermona je isto više – manje samostalno upravljao Ecdicije, sin nekadašnjeg dominusa Avita. Ecdicije je bio tada najbogatiji i jedan od najmoćnijih ljudi Zapada. Arl i Marsej na jugu Galije su bili u rukama ravenskog cara.

Eurik je po stupanju na kraljevsko dostojanstvo prvo morao u građanskom ratu da porazi niz drugih vizigotskih poglavara. Eurik je za razliku od svojih prethodnika, odlučio učvrstiti svoju vlast nad kraljevstvom koje je stvarao eliminirajući i centrifugalne i partikularne interese i snage unutar i Vizigota i Galorimljani i Hispanorimljani.

Antemije se za pomoć u ratu sa Vizigotima, obratio za pomoć Bretoncima - Armorikancima. Oni su pod svojim kraljem Riotamom (*Riothamus*) bili u početku uspješni i zauzeli su grad Burž (Bourges, na mjestu nekadašnjeg Avarika koji je uništio Julije Cezar) u samom središtu Galije. Međutim, Riotamova vojska je bila poražena od strane Eurikove vojske kod *Vicus Dolensis /* Déolsa. Riotam je morao bježati ka Burgundima koji su bili Antemijevi saveznici. Nakon poraza Riotama, Antemije je skupio vojsku pod nominalnom komandom njegovog sina Antemiola, a faktički pod komandom zapovjednika Torisarija (*Torisarius*), Everdinga (*Everdingus*) i Hermiana (*Hermianus*). Ova vojska je poražena čim je prešla Ronu od Eurikove armije, a nastradali su i Antemiol i ostala trojica zapovjednika. Posebno značenje za historiju europskog ranog srednjeg vijeka su imale Eurikove kampanje u Hispaniji. Tamo je nizao uspjehe i pod svoju kontrolu je vrlo brzo stavio gotovo čitavu Hispaniju, izuzev krajnjeg sjeverozapada i sjevera gdje su još uvijek održavali samostalnim malo svebsko – galicijsko kraljevstvo i starosjedioci Baski.

Eurikova armija je ipak nailazila i na značajan otpor. Ecdicije i Sidonije Apolinarije (tadašnji biskup Klermona) su vodili uspješnu odbranu Overnja (pokrajina u središnjoj Galiji) od 471. do 474. god. n. e. Eurik je u ovoj oblasti napadao mnoge gradove i zajednice, ali je Ecdicije koristeći sopstveni novac podigao privatnu skupinu konjanika - vojnika i probijao Eurikove opsade, i donosio hranu i druge resurse ovim gradovima. Eurikova vojska je i više puta neuspješno opsjedala Klermon.

U vrijeme ove borbe za Galiju, spada i afera Arvanda koji je bio pretorijanski prefekt za Galiju. Arvand je 472. god. n. e. bio optužen za izdaju i suradnju sa Eurikom. Arvand je osuđen, oduzeto mu je dužnost i nešto kasnije je protjeran u egzil. Moguće je da je Arvanda na izdaju podstakla želja za carskim tronom, odnosno da se nadao da će to ostvariti uz pomoć Vizigota i Gala.

Nakon smrti Majorijana, Gondiok je uspio polako i postupno, ne izlazeći iz statusa federate, da proširi domenu svoje uprave. Tako je Lion ponovo došao pod kontrolu burgundskog kralja.

Antemijevi problemi sa senatorima i njegov pad

Antemije je nailazio i na određeno podozrenje kod italijanske aristokratije i crkvenih krugova, i to zbog svoga grčkog porijekla, što je izabran od strane konstantinopoljskog dvora a sumnjalo se i da je on i potajni “paganin”. Kako bi dobio podršku od zapadnorimske elite, Antemije je bio širokogrud u dijeljenju ranga patricija pripadnicima italijanske i galske elite.

I pored tazbinske veze pogoršavali su se međusobni odnosi Antemija i Ricimera. Posebno je zaoštravanju odnosa doprinijelo suđenje Romanu, koji je bio *magister officiorum.* Ovaj italijanski senator je bio patricij koji je podržavan od Ricimera. Romana je Antemije optužio za izdaju i osudio na smrt 470. god. n. e. Ricimer je inače ranije sakupio 6000 vojnika za rat protiv Vandala, ali je nakon smrti Romana otišao sa njima na sjever u Milano, ostavivši Antemija u Rimu. Došlo je i kratkotrajnog sukoba između pristalica Antemija i Ricimera, ali je medijacijom Epifana, biskupa Pavije došlo do jednogodišnjeg mira. Početkom 472. god. n. e. ponovo se obnovila borba i Antemije se sa svojim pristalicama sklonio u baziliku sv. Petra. Lav I. je poslao Olibrija da bude posrednik među Antemijem i Ricimerom. Po Jovani Malali, Lav I. je poslao i tajno pismo Antemiju, navodeći ga da ubije Olibrija. Ricimerovi ljudi su presreli pismo, pokazali ga Olibriju. Ubrzo je Ricimer dao proglasiti Olibrija za novog zapadnog dominusa. To je dovelo do otvorenog građanskog rata. Ricimerova, poglavito plaćenička armija je opsjela Antemija i njegove pristalice u Rimu. Uslijedile su petomjesečne borbe oko i u gradu. Gundobad (živio cc 452. – 516. god. n. e.), sin burgundskog kralja Gondioka i kome je tetka bila Ricimerova prva supruga, je kao *magister militum per Gallias*, podržao Ricimera i krenuo sa vojskom ka Rimu. Antemije je računao na galsku vojsku koju je vodio njemu lojalni Bilimer, kojeg je Antemije unaprijedio u rektora Galije. Bilimer je sa svojom vojskom došao u Rimu, ali je poginuo u toku borbi. Uskoro je i Antemije bio poražen uz velike gubitke među svojim pristalicama, zarobljen i pogubljen od strane Gundobadovih ili Ricimerovih vojnika.

Olibrijeva vladavina

Anicius Olybrius, vladao od 23. III. ili 11. VII. do 11. X. ili 2. XI. 472. god. n. e. Olibrije je poticao iz gensa *Anicia*. Svojom ženidbom (nakon Ecijeve smrti) sa Placidijom je ušao u tazbinske odnose sa Teodosijevskom familijom i Genserikovom dinastijom. Dok je boravio u Konstantinopolisu, Olibrije se veoma zainteresirao za religiozna pitanja, čemu će ostati

posvećen ostatak života. Iz braka Olibrija i Placidije proizašla je kćerka Anicia Julijana / *Anicia Iuliana*.

Uskoro je i Ricimer umro 9. ili 19 VIII. 472. godine n. e., a na mjestu *magister militum* naslijedio ga je Gundobad (koji je i dobio titulu patricija), pa je ovaj burgundski princ postao najmoćnija osoba u onome što je preostalo od Zapadnog Carstva. Sam Olibrije je bio izrazito pobožna osoba koja je bila obična marioneta Gundobada, a i ubrzo je i umro prirodnom smrću.

Glicerijeva vladavina

Glycerius (cc. 420 – nakon 480. god. n. e.), vladao od cc. 3. III. 473. do juna 474. god. n. e. O Gliceriju se vrlo malo zna, izuzev da je poticao iz vojnog miljea. Bio je vojni komandant u Dalmaciji, a zatim je služio kao *comes domesticorum*, tj. zapovjednik garde u Raveni.

Za Glicerijev izbor za cara najzaslužniji je novi *magister militum* i patricij Gundobad, koji ga je u martu 473. god. n. e. proglasio za zapadnog dominusa. Međutim, Gundobad nije dugo ostao uz svoga štićenika, jer mu je došla vijest o smrti oca Gondioka. Gundobad je otišao u Burgundiju.

Vlast i teritoriju su podijelili Gondiokovi sinovi: Hilperik II. (*Chilperic*; živio 450. – 493. god. n. e.), Godegisel, Godomar i već spomenuti Gundobad. Hilperik je vladao iz Valente, Gundobad iz Liona, Godomar iz Viene, Godegisel iz Ženeve.

Pomalo kaotično stanje u Italiji je odlučio iskoristiti Eurik, pa je 473. god. n. e. odlučio poslati vojnu ekspediciju u Italiju kako bi i tamo nametnuo svoju vlast. Međutim, ovaj put je Eurikova armija pod komandom Vincentija bila teško poražena (i njen komandant je poginuo) od strane Glicerijeve armije koju su predvodili grofovi Ala i Sindila. U isto vrijeme je prema zapadu krenula i ostrogotska vojska koju je vodio Vidimir. Ali je njihov upad u Italiju Glicerije uspio spriječiti kombinacijom diplomatije i podmićivanja. I pored pobjede nad Vincentijem, ravenski dvor nije uspio spriječiti da u ruke Eurika ne padnu Arl i Marsej.

Glicerije je nastojao da uspostavi dobre odnose sa Istočnim carem, ali i pored toga konstantinopoljski dvor nije priznavao Glicerija. Lav I. je imao novog kandidata za zapadnog cara i to je bio Julije Nepot, gospodar i *magister militum* Dalmacije. Julije Nepot je naslijedio Marcelina na poziciji vladara Dalmacije, abio je i rodbinski vezan sa caricom Verinom. Međutim, Julije Nepot je morao da čeka u zimu 473./474. god. n. e. da dođe plovidbena sezona, a onda je u januaru 474. god. n. e. umro Lav I. Zbog preslagivanja u vlasti na Istoku, Julije Nepot je još uvijek morao čekati.

U proljeće 474. god. n. e. Julije Nepot je sa armijom prešao Jadransko more i iskrcao se u Italiji. Glicerije je pobjegao u Rim, ali je Nepot i tamo stigao. Glicerije je zarobljen, detroniziran i postavljen za biskupa Salone.

Lav I. kao istočnorimski car

Već na početku vladavine došlo je do razmimoilaženja Lava I., koji je pokazao znatno nezavisniji karakter i odlučnost, i Aspara (puno ime *Flavius Ardabur Aspar*). Kako bi imao neku vojnu podršku iza sebe kojom bi parirao germanskim vojnicima koji su podržavali Aspara, Lav I. je 461. god. n. e. osnovao dvorsku vojnu formaciju po imenu eksubitori / *excubitores / excubiti* / ἐξκουβίτορες / ἐξκούβιτοι. U eksubitore su regrutirani uglavnom Isaurijanci.

Eksubitora je bilo u početku oko 300, i bili su stacionirani u Konstantinopolisu. Na čelu eksubitora se nalazio grof (*comes excubitorum*; κόμης τῶν ἐξκουβίτων / ἐξκουβιτόρων). Vojna formacija pod ovim imenom će se u Romejskom carstvu održati prilično dugo, sve do samoga kraja XI. st.

Lav I. i Aspar su se 465. god. n. e. sukobili oko imenovanja konzula za narednu godinu. Kako bi se oslabio utjecaj Aspara, Lav I. se povezao sa Tarasisom, vođom maloazijskih Isaurijanaca. Tarasis je kao nagradu za jedan čin lojalnosti, imenovan za *comes domesticorum*. Kako bi bio prihvatljiviji za konstantinopoljsku elitu, Tarasis je uzeo grčko ime Zenon. Alijansa Lava I. i Zenona je osnažena 466. god. n. e. i vjenčanjem isaurijanskog zapovjednika i Arijadne (živjela cc 450. – 515. god. n. e.), starije kćerke Lava I. Iz ovoga braka se već naredne godine rodio sin Lav II. Sam Zenon nije prisustvovao porodu svoga sina, jer je učestvovao u kampanji protiv Ostrogota. Zenon je 469. god. n. e. bio i konzul, a imenovan je i za *magister militum per Thracia*. U Trakiji je vodio uspješne borbene operacije. Tom prilikom je Aspar bio i pripremio otmicu Zenona, ali je ovaj to saznao i pobjegao u Serdiku.

Nakon pokušaja otmice, Zenon se nije vratio u Konstantinopolis, u kojem su Aspar i njegov sin Ardabur imali značajnu moć. Dok je čekao na mogućnost povratka u prijestolnicu, Zenon je imenovan za *magister militum per Orientem*. U Antiohiji je proveo dvije godine. Sam Zenon je bio vrlo zainteresiran za kršćansku dogmatiku i dok je boravio u Antiohiji je simpatizirao monofizitske stavove i sljedbenike. Ipak je njegovo protežiranje monofizita na kraju prekinuo sam car Lav I. U toku 470./471. god. n. e. Zenon je uspješno odbio napad na istočnorimsku Jermeniju od strane nekršćanskog gruzijskog naroda Makroni (მაკრონები, Μάκρωνες, *Makrones;* alternativno ime *Tzanni*;

Τζάννοι; naseljavali sjeveroistočnu Malu Aziju prema Zakavkazju). Dok je Zenon boravio izvan Konstantinopolisa, Aspar je ponovo povećavao svoj utjecaj, pa je tako njegov mlađi sin Julije Patricije / *Iulius Patricius* / Ἰούλιος Πατρίκιος trebao biti oženjen sa Leontijom Porfirogenitom (*Leontia Porphyrogenita*; živjela 457. – nakon 479. god. n. e.), mlađom kćerkom Lava I., i dobiti titulu cezara. Međutim, kada se saznalo o vjenčanju Leontije i Julija, u Konstantinopolisu je 470. god. n. e. izbila pobuna. Razlog pobune je bila činjenica da je za ortodoksno svećenstvo, monahe i stanovništvo Konstantinopolisa bilo neprihvatljivo da Julije, kao arijanski kršćanin, može postati potencijalni kandidat za istočnog cara. Pobuna je izbila na gradskom hipodromu. Nemiri su prestali tek kada su i Aspar i Lav I. obećali episkopima da će Julije postati ortodoksni kršćanin i da će tek tada oženiti Leontiju.

Naredne 471. god. n. e. Asparov sin Ardabur je bio umiješan u zavjeru protiv Lava I., i po naređenju istočnog cara, i Aspar i Ardabur su ubijeni od strane eunuha palate. U obračunu sa Asparom, Lavu I. je pomogao Basilisk. Julije Patricije je iste godine iščezao iz historijskih izvora, iako postoje indicije da je možda preživio. Leontija se udala Marcijana, sina cara Antemija. Na vijest o umorstvu Aspara došlo je do pobune u Trakiji, koju je vodio Teodorik Strabon. Protiv pobunjenika je poslana armija pod komandom Basiliska i njegovog nećaka Armata. Iako je poražen, Teodorik Strabon je postavio tri uvjeta kako bi prekinuo bunu i to: nasljeđivanje imovine Aspara, dozvola za naseljavanje njegovih Gota u Trakiji i dodjela čina *magister militum*. Lav I. je odbio uvjete, iuzezv samo čin "zapovjednika vojnika" u zamjenu za prisegu o lojalnosti. Na to je Teodorik Strabon nastavio bunu, i jedan dio njegove pobunjene vojske je napao Filipopolis, a drugi je zauzeo Arkadiopolis. Međutim, ipak je na kraju postignut sporazum sa Lavom I., po kojem je Gotima Teodorika Strabona plaćano 2000 funti u zlatu godišnje, a njihov vođa je postao *magister militum*.

Aspar je nesumnjivo bio velika historijska ličnost. Iako porijeklom Alan, zastupao je interese progotske politike u Istočnom carstvu. Bio je i učitelj Teodorika Amala, sina Teodomira dok je ovaj bio talac u Konstantinopolisu. Iz braka sa sestrom Teodorika Strabona, Aspar je imao i sina Ermanarika. Cisterna ćija se izgradnja pripisuje njemu još uvijek postoji u Istanbulu.

Zboga načina na koji su ubijeni Aspar i Ardabur, Lav I. je dobio i nadimak *Macelles* ("Koljač").

Nakon smrti Aspara i Ardabura, Zenon se vratio u Konstantinopolis i bio je unaprijeđen u čin *magister militum praesentalis*. Lav I. je postao značajno nepopularan širom Istočnog carstva zbog njegove odluke da se ukinu sve nerelegijske proslave i obljetnice na nedjelju. Lav II., unuk Lava I., je proklamiran za cezara 473. god. n. e., čime je postao i oficijelni carski nasljednik. Lav I. je umro od dizenterije u dobi od 73 godine 18. I. 474. god. n. e.

Missorium (veliki počasni srebrni tanjir) iz 434. god. n. e. na kojem se nalazi prikazan i Aspar.

Istočnorimski novčić sa portretom carice Verine na aversu.

SAMOSTALNA DALMACIJA

U antičkoj historiji ilirskih područja današnjeg Zapadnog Balkana iznimnu važnost ima ličnost Marcelina (Μαρκελλιανουß), koji je u šestoj i sedmoj deceniji V. st. n. e. praktično bio samostalni upravitelj provincije Dalmacije. Sa Marcelinom i njegovim nasljednikom Julijem Nepotom provincija Dalmacija je u ušla u razdoblje praktične (ne i formalne) samostalnosti u periodu od 454. do 480. god. n. e.

Izvorna građa ne daje skoro ništa o životu Marcelina prije 454. god. n. e. (izuzev da je bio značajnijeg i uglednijeg porijekla), kada se on pobunio protiv zapadnog cara Valentijana III., radi ubistva Ecija koji mu je bio i nadređeni zapovjednik i prijatelj. U vrijeme likvidacije Ecija, Marcelin se nalazio u Dalmaciji, gdje je vjerojatno nosio naslov *comes rei militaris* i njegovo odmetnuće od Valentijana III. je imalo podršku tamo stacioniranih trupa. Sudeći po bliskosti Marcelina sa Ecijem, ovaj je vjerojatno imao istaknutu vojnu karijeru i nesumnjivo je uživao značajan ugled kod vojske.

Par godina nakon odmetnuća Marcelin je priznao vladarski autoritet Majorijana kao zapadnog cara, i bio je od njega određen i poslan na Siciliju kako bi se tamo suprotstavio Vandalima. U to vrijeme je i dobio titulu *magister militum* (*Dalmatiae?*). Marcelinove trupe su ustvari bile planirane za od Majorijana planirani (i nažalost neostvareni) veliki napad združenih rimskih trupa na Vandale. Nakon što je Ricimer zbacio Majorijana i dao da se on likvidira, ovaj je podmitio Marcelinove vojnike koji su uglavnom bili najamnici. Marcelin je bio odan Majorijanu i predstavljao je kao i Egidije u Galiji potencijalnu prijetnju po interese Ricimera, pa je ovaj koristeći svoje nagomilano i enormno bogatstvo želio da podmićivanjem vojnika smanji moć Marcelina. Radi toga je Marcelin u gnjevu 461. god. n. e. napustio Siciliju i vratio se u Dalmaciju, gdje je djelovao u svezi sa istočnim carem Lavom I., koji ga je priznao za „zapovjednika vojnika“. Želeći se vjerojatno osvetiti Ricimeru, Marcelin je pristupio povećanju svoje vojne snage, sigurno primjenjujući novo regrutiranje. Marcelinovo zapovjedništvo u Dalmaciji, snažna mornarica i dobri odnosi sa istočnim carem su predstavljali i veliku opasnost po Ricimera i njegovog pupit-vladara Libija Severa. Zahvaljujući Lavu I. koji je nastupio kao medijator, poslavši izaslanika Filarha (*Phylarchus*) Marcelinu, ovaj je odustao od neprijateljskih namjera prema Ricimeru i Severu, odnosno od napada na Italiju. Marcelin se 464. ili 465. god. n. e. ponovo vratio na Siciliju kako bi branio ovaj vrijedni i strateški bitni otok od vandalskih napada. Tamo je, po Hidatiju, izvojevao jednu veličanstvenu i veliku pobjedu nad Vandalima, nanijevši im goleme gubitke. Marcelinova posvećenost ratu sa Vandalima je vjerojatno rezultat njegovog strateškog promišljanja da njihova pomorska snaga predstavlja realnu opasnost po priobalne oblasti i gradove provincije Dalmacije. Zato je on i bio uporan da ne dozvoli Genseriku da pod svoju kontrolu stavi Siciliju, smatrajući da bi to izrazito olakšalo

Genseriku da šalje svoje napadačke flotile i u Jonsko mora, Otranski prolaz i Jadransko more. Moguće je da je Marcelinova ekspedicija na Siciliju 464. ili 465. god. n. e. i sukladno tome brutalno, ali i efikasno čišćenje ovog otoka od Genserikovih vojnika i mornara, ustvari bila isprovocirana od strane samog Genserika. Izvorna građa daje potvrdu da je već ranije priobalje provincije Dalmacije bilo napadnuto i pustošeno od strane Genserikovih flotila.

U proljeće 467. god. n. e., on se nalazio u pratnji (zajedno sa komesima) koja je sa velikom armijom dovela novog zapadnog cara Antemija u Italiju. Marcelin je nagrađen od Antemija sa počasnim nazivom patricija zapada (*patricius Occidentis*). Sudeći po Damasciju, i Antemije je možda imao simpatije prema starim antičkim vjerovanjima i klasičnom znanju, i bio je povezan sa Mesijem Severom (*Messius Phoebus Severus* konzul za 470. god. n. e.), izraženim „paganskim" intelektualcem. Antemije je izgleda težio i da dodijeli istu titulu Marcelinu, kao onu koju je uživao Ricimer (*magister utriusque militum*) čime bi uspostavio ravnotežu u najvišoj političkoj sferi zapadnog Carstva.

Osnovna snaga Marcelina je proizlazila iz provincije Dalmacije, odnosno područja koje je on smatrao za matično uporište. Prostor provincije je i od ranije bio dobra podloga za regrutiranje, a Marcelin je i dobro koristio resurse provincije kako bi novačio i najamnike koji su dolazili i sa vandalmatinskog i vanilirskog prostora. Provincija Dalmacija je raspolagala i tada sa značajnim resursima, posebno u rudama u unutrašnjosti. I konfiguracija terena je omogućavala Marcelinu da se učvrsti u provinciji Dalmaciji, jer su priobalni gradovi relativno bolje zaštićeni zahvaljujući brdsko-planinskom karakteru unutrašnjosti provincije. Provincija Dalmacije nije doživjela ni približno takav nivo destrukcije kao susjedne panonske, mezijske i dakijske provincije u prethodnim decenijama. Uz to Marcelinove trupe su bile dobro opremljene i i dobro plaćene. Sam Marcelin je bio osoba od vojničkog i zapovjednog iskustva i nesumnjivo je među svojim vojnicima uživao izniman ugled i autoritet. Naravno, zapovijedanje najamničkom vojskom ipak predstavlja rizik, kao što se to pokazalo na Siciliji kada su njegovi „skitski" najamnici bili podmićeni od Ricimera. Ta činjenica bi ukazivala da jezgro Marcelinovih snaga nisu činili „skitski" najamnici, nego neki mnogo lojalniji, možda i domaći dalmatinski element. Kretanje Marcelinovih trupa po središnjem Mediteranu može se objasniti i time da je raspolagao i sa odgovarajućom flotom čija je središnja baza bila Salona. Postojanje takve flote je izazivalo podozrenje Ricimera i njegovih pupit careva. Sastav flote nije mogao biti „skitski", nego je morao poticati sa primarno jadranskog priobalja.

Lav I. je za 468. god. n. e. organizirao novu veliku kampanju protiv Vandala, u kojoj bi zajednički učestvovale snage svih rimskih armija i područja. Marcelin je uspio da preotme Sardiniju, i bilo je planirano da se aktivno uključi u napad na Afriku. Međutim, Ricimer nije dozvolio angažiranje Marcelina i njegove flote i armije na Afriku i ovaj nije nikada otplovio prema Kartagini. Marcelin je likvidiran na Siciliji vjerojatno 468. god. n. e., moguće po

Ricimerovoj želji. Nakon njegove smrti vlast u Dalmaciji je naslijedio njegov nećak Julije Nepot, sa titulom *magister militum Dalmatiae*.

Marcelin je bio osoba od karaktera i bio je dobro obrazovan. On nije bio kršćanin i bio je privržen „paganizmu“ (odnosno kulturi i uvjerenjima klasične civilizacije), i navodno je bio vrlo umješan u gatanju i proricanju. Marcelin je bio i patron kulture i prijatelj filozofa Salustija iz Emese (*Sallustius;* Σαλούστιος). Pošto je bio izrazito obrazovana i kultivirana osoba, Marcelin je možda bio i neoplatonista. Kao nekršćanin, nije gubio vrijeme i nije trošio energiju na doktrinalne sukobe i dogmatska zastranjivanja, pa je njegova uprava nad provincijom Dalmacijom osigurala njoj 15 godina stabilnosti u jednom od najturbulentnijih razdoblja euromediteranske historije. Marcelin je morao imati ne samo vojničke kvalitete, nego i praktične upravljačke sposobnosti, čim je ostvarivao dosta kvalitetnu vladavinu na prostoru današnjeg zapadnog Balkana. Genserik, veliki vandalski kralj toga doba, je smatrao Marcelina za svoga najtežeg neprijatelja, i izuzetno se radovao kada je dobio vijest o njegovoj smrti, izrekavši frazu „da su Rimljani odsjekli svoju desnu ruku sa svojom lijevom rukom“. Ovakav stav Genserika ne treba iznenađivati, ako se ima na umu da su se Marcelinove trupe više puta uspješno obračunavale sa snagama novouspostavljenog vandalskog kraljevstva iz prokonzularne Afrike. Nažalost, Marcelin se nije baš snalazio u špekulantskim i spletkaroškim igrama, u kojima je npr. Ricimer bio pravi majstor.

Marcelin je bio upravitelj Dalmacije sve do 468. god. n. e., ali je potrebno naglasiti da se on nije proglasio rimskim carem niti je kovao novac u svoje ime (dokaz formalnog vladarskog autoriteta), pa se ne može smatrati uzurpatorom. Svoju vlast je koncentrirao primarno na provinciju Dalmaciju, i iako je u kraćim periodima priznavao vladarski autoritet zapadnih careva Majorijana i Antemija, uspijevao je da sačuva praktičnu samostalnost Dalmacije. Marcelin je uspijevao i da održi stabilnost i sigurnost područja kojima je vladao i od pritiska barbarskih vladara i zajednica. Marcelin je bio posljednja velika ličnost antičkog Ilirika. Čim se raširila vijest o Marcelinovoj smrti, prostor provincije Dalmacije je bio izložen napadu sa „barbarskog sjevera“. Hunimund, *dux* Sveva sa srednjeg Dunava je predvodio jedan pljačkaški pohod na područje provincije Dalmacije.

Marcelinova pozicija bi se u neku ruku mogla uporediti i sa onom pozicijom koju je u okvirno istom periodu imao i Egidije (*Aegidius*) u sjevernoj Galiji, koji je nosio titulu *magister militum per Gallias*. I Egidije je priznavao vrhovni vladarski autoritet Majorijana, i nakon što je ovaj zbačen i umoren, on je nastavio upravu u Galiji. Egidijeva samostalna uprava u sjevernim i središnjim dijelovima Galije se preobrazila i u faktičku (ali ne i formalnu) galorimsku surogat – državu kojom je vladao i njegov sin Sijagrije (*Syagrius,* sa titulom *dux*). Ustvari u to doba šeste i sedme decenije V. st. n. e. postojale su još uvijek tri značajnije rimske zapadne armije i to Egidijeva galska, Marcelinova ilirska i Ricimerova (*Flavius Ricimer*) italijanska.

VLADAVINA JULIJA NEPOTA, ROMULA AUGUSTULA, ODOAKARA (ZAPAD), LAVA II. I ZENONA (ISTOK) 474. – 491. god. n. e.

Vladavina Julija Nepota

Iulius Nepos (cc. 430 – 480. god. n. e.), vladao od juna 474. do 28. VIII. 475. god. n. e. u Italiji, a kao *de iure* zapadni rimski car vladao iz provincije Dalmacije do 25. IV., ili 9. V. ili 22. VI. 480. god. n. e. Julije Nepot je bio sin grofa Nepotijana (umro cc 465. god. n. e.), zapovjednika zapadnih armija za vrijeme Majorijana i sestrić Marcelina. Samim tim Julije Nepot je pripadao najuglednijem sloju dalmatinske aristokratije.

Osnovna agenda Julija Nepota je bila konsolidiranje pozicija onoga što je preostalo od Zapadnog carstva. Međutim, zatečena situacija na terenu je bila toliko loša, da Juliju Nepotu nije ništa drugo preostalo nego da pokuša nekim kompromisima dobiti ili sačuvati što je moguće više. Posebna je pažnja posvećena južnoj i središnjoj Galiji u kojoj je vizigotski kralj Eurik nastojao više – manje uspješno da proširi svoju domenu. U područja Overnja otpor Euriku je pružao Ecdicije, kojeg je Julije Nepot pozvao u Italiju i imenovao 474. godine n. e. za *magister militum praesentalis*. Ovo je vjerojatno bilo učinjeno radi predstojeće kampanje na Eurikovo kraljevstvo. Međutim, samo što je Ecdicije otpočeo svoju kampanju, bio je od Julija Nepota opozvan, te vraćen u Italiju, a na mjesto glavnog komandanta zapadne armije zamijenjen sa Panoncem Flavijem Orestom. Julije Nepot je ubrzo i sklopio historijski sporazum sa Eurikom. Dok je zapadni car prepustio Euriku Overnje, ovaj je sa svoje strane zapadnom caru vratio današnju francusku pokrajinu Provansu. Raniji vizigotski kraljevi su na ovaj ili onaj način priznavali bar formalno vrhovni rimski suverenitet, i zakonski bili uklopljeni u rimski sustav kao federati. Međutim, Eurik je za svoje kraljevstvo 475. god. n. e. dobio od Julija Nepota i oficijelno priznanje samostalnosti. Iste godine predao se Euriku i grad Klermon. To je bio i oficijelni kraj zapadnorimske vladavine u jugozapadnoj i središnjoj Galiji, kao i u Hispaniji.

Ecdicije je vjerojatno ostao u Italiji. U Kasiodorovom djelu *Variae*, postoji pismo napisano nakon bitke kod Vujea iz 507. godine n. e. u kojem sinovi Ecdicija mole za povratak u Galiju gdje su imali imovinu.

Eurik je bio veliki kralj, i ustvari pravi osnivač vizigotskog kraljevstva na zapadu. Zaslužan je i za izdavanje Eurikovog pravnog kodeksa (*Codex Euricianus*), nešto prije 480. god. n. e. Kodificiranje i izrada kodeksa je izvedeno pod vođenjem Lava, rimskog pravnika i glavnog savjetnika kralja Eurika.

Po ovom zakoniku, utvrđena je staleška stratifikacija. Na čelu su visoke aristokrate, koje se nazivaju *domini* ili *patroni*, zavisno da li su bili nadređeni robovima ili slobodnim ljudima. Bile su i dvije grupe slobodnih ljudi i to bukelariji i sajoni/*saiones*. Bukelariji / *buccellarii /* Βουκελλάριοι su predstavljali pripadnike malih privatnih oružanih skupina pa i armija koje su naoružavali i plaćali bogati, moćni i utjecajni pojedinci. Iz ovih slojeva će se kasnije razviti mediavelni viteški stalež.

Nakon Eurikove smrti, vizigotsko kraljevstvo je obuhvatalo veći dio Hispanije (izuzev sjeverozapada i sjevera gdje je vladala svebska dinastija i gdje su bili Baski) i dobar dio Galije. Eurika je 28. XII. 484. god. n. e. naslijedio sin Alarik II.

Za razliku od sporazuma sa Eurikom, Julije Nepot je bio manje uspješan u odnosu sa Genserikom, iz čijeg kraljevstva su slani gusarski napadi na italijansku obalu. Julije Nepot nije nikako uspijevao ni da uspostavi dobre odnose sa italijanskim senatorima i magnatima, jer su ga smatrali "čovjekom" Istočnog Carstva. Njegova najveća greška je bilo imenovanje Flavija Oresta na mjesto komandanta vojske.

Orest je rođen u aristokratskoj familiji u provinciji *Pannonia Savia*, kao sin izvjesnog Tatula (koji je bio "paganin") i zet Romula (nobila iz grada Ptuja – *Poetovio*) koji je služio kao grof u Zapadnom Carstvu. Kada je Panonija pripojena Atilinom Carstvu, Orest se pridružio Atilinom dvoru dostigavši visoku dužnost sekretara / tajnika (*notarius*) hunskog vođe. Nakon propasti Hunskog carstva, Orest se ponovo pridružio Zapadnom carstvu napredujući na hijerarhijskoj ljestvici, da bi ga na kraju Julije Nepot imenovao za *magister militum* i patricija.

Orest se pokazao vrlo nelojalnim prema Juliju Nepotu i 28. VIII. 475. god. n. e. Orest je izveo klasični vojni udar u Raveni i preuzme vlast. Julije Nepot je uspio da pobjegne u Dalmaciju, gdje je nastavio da se titulira zapadnim carem. Orest nije sebe imenovao za novog zapadnog cara, nego je na tu poziciju dao postaviti svoga sina Romula koji je imao samo 12 godina. Dječak će u historiji ostati zapamćen kao Romul Augustul (*Augustulus* = mali August). Međutim, ovu novu vlast neće priznati konstantinopoljski dvor, za kojeg je Julije Nepot ostao još uvijek legalni i važeći zapadnorimski car. Međutim, zbog građanskog rata koji je izbio u Istočnom Carstvu između Zenona i Basiliska, konstantinopoljski nije mogao djelotvornije reagirati u suzbijanju državnog udara u Raveni.

“Vladavina” Romula Augustula

Romul Augustul (cc 460 – umro nakon 476. god. n. e.), vladao od 31. X. 475. do 4. IX. 476. god. n. e.

Pošto je Romul bio dječak, praktičnu vlast je imao Orest. Ravenski dvor je tada efektivnu vlast imao još samo nad Italijom, današnjom Provansom, Norikom, Retijom i dijelovima Panonije. Kako bi za državni udar dobio podršku vojnika “barbarskog” porijekla koji su dobrim dijelom dolazili iz reda Herula, Scira i Torcilinga, Orest im je bio obečao dodjelu zemljišta u Italiji. Međutim, Orest nije bio spreman da ispuni svoje obećanje i već nakon samo nekoliko mjeseci vladavine, došao je u sukob sa “barbarskim” vojnicima. Oni su za svoga vođu izabrali Odoakara, tako što su ga zajedno sa dijelom italijanskih vojnika aklamirali za kralja Italije (*rex Italiae*). Orest je pobjegao u Paviju, gdje mu je gradski episkop pružio utočište. Međutim, Odoakarovi vojnici su zauzeli Paviju, i opljačkali biskupsku crkvu i uništili niz javnih objekata. Orest je uspio pobjeći i okupiti neke još uvijek njemu lojalne italijanske jedinice i sa njima krenuti u Placentiju. Tamo je došlo i do bitke u kojoj su Orestovi vojnici doživjeli poraz. Sam Orest je 28. VIII. 476. god. n. e. zarobljen i pogubljen. Orestov brat Paul je ubijen izvan Ravene. Odoakarova armija je tada zauzela Ravenu, a Romul Augustul je bio prisiljen 4. IX. 476. god. n. e. da abdicira. Odoakar je poštedio Romula Augustula, poslavši ga u Kampaniju sa penzijom od 6000 solida. I tako je Rimom nakon skoro 10 stoljeća ponovo zavladao jedan kralj. Rimski Senat je poslao poslanike Zenonu da ga zamole za formalno ujedinjene dvije državne polovine, jer zapadu više nije potreban poseban car i da je jedan vladar dovoljan za rimski svijet. U tu svrhu su i poslane insignije zapadnog cara u Konstantinopolis. Senat je u molbi dalje tražio i da se Odoakar proglasi patricijem i upraviteljem Italije u Zenonovo ime. U isto vrijeme je Zenon primio i izaslanstvo koje je iz Salone poslao Julije Nepot, koje je molilo za novac i vojnike kako bi se preuzela kontrola nad Italijom. Sam Zenon nije bio oduševljen nizom dešavanja koja su pogodila Zapadno Carstvo, i prvo je ukazao da bi Senat trebao prvo tražiti da Julije Nepot preuzme stvarnu vlast i da bi trebalo da tek onda Odoakar primi od Nepota naziv patricija. Zenon se ipak (poradi potrebe unutarnje konsolidacije Istočnog Carstva) složio sa zahtjevima Senata (koji su ustvari bili Odoakarove želje). Zenon je i prihvatio insignije zapadnog cara. I tako je Odoakar upravljao Italijom u Zenonovo ime. Sa svoje strane je Odoakar priznao bar formalno Julija Nepota kao zapadnog cara, dajući da se izdaju čak i novci u njegovo ime, ali mu nije dozvolio povratak u Italiju.

Sudbina Romula Augustula, nakon slanja u Kampaniju kod rođaka na staranje, je relativno nepoznata. Ono što se zna jeste da je njegova rezidencija u Kampaniji bila nekadašnja Lukulova vila. Ova vila je bila pretvorena u samostan nešto prije 500. god. n. e. da bi se u nju smjestili ostaci sv. Severina iz Norika. Kasiodor je 507. godine n. e. u ime Teodorika I. Amala Ostrogotskog napisao pismo izvjesnom Romulu potvrđujući

penziju. Nejasno je da li bi ovo pismo Kasiodora značilo da je Romul Augustul bio još uvijek živ početkom VI. st. n. e.

U historiografiji se 4. IX. 476. god. n. e. uobičajeno smatra kao kraj rimskog svijeta, i općenito antičkog historijskog perioda i početak mediavelne historijske epohe. U tadašnjem svijetu, taj događaj uopće nije imao toliku povijesnu težinu. Romul Augustul je inače sa stajališta Konstantinopolisa, pa i drugih političkih centara na zapadu (npr. Vizigotskog kraljevstva) bio nelegitiman i nepriznat. Julije Nepot je oficijelno još uvijek bio zapadni car, samo što trenutno nije stolovao u Raveni, nego u Saloni. Tadašnji Italijani nisu osjetili skoro nikakvu kvalitativnu promjenu nakon još jedne promjene na ravenskom tronu. Antička kultura je još uvijek dominirala Italijom i Rimom, koji se uspio kako tako oporaviti od zadnjeg vandalskog pustošenja. Senat je nastavio funkcionirati, kao i druge drevne institucije. I lokalne i gradske institucije su ostajale nepromijenjene. Inače je potrebno naglasiti da ove lokalne i gradske institucije, ustanove i službe naslijeđene iz kasnorimskog perioda nastavljaju da postoje i budu funkcionalne i u novonastalim kraljevstvima na zapadu (izuzev dijela Britanije gdje su prodrli Anglosaksonci), posebno u Burgundskom kraljevstvu. Odoakar je sebe smatrao upraviteljem svih Italijana, i formalno – pravno potčinjenim caru u Konstantinopolisu. Italiju su čekala nemjerljivo veća iskušenja u narednom stoljeću kada se na njenim obalama pojave “oslobodioci”.

Pitanje o uzrocima pada Rimskog Carstva spada među najsloženija pitanja u čitavoj historiografiji. To su pitanje postavljali još suvremenici pada Rimskog Carstva. Njega su obrađivali pisci renesansnog vremena, koji su ukazivali na značaj barbarskih osvajanja. Monteskje je glavni uzrok propasti Rimskog Carstva vidio u opadanju rimskog junaštva i jednostavnosti, što je bilo rezultat osvajanja bogatih istočnih zemalja od strane Rima. Gibbon je do određene mjere dijelio njegove stavove, ali je nastojao naglasiti destruktivnu ulogu kršćanstva, pod čijim je utjecajem nestalo stoljetnog rimskog duha. Tako su na to pitanje odgovarali i drugi povjesničari XVIII. st. U historiografiji XIX. st. bilo je dosta najraznovrsnijih pokušaja da se odgovori na to pitanje. Eduard Mayer stajao je na gledištu cikličkog razvoja (prije njega slično mišljenje zastupao je talijanski filozof Vico). Drugi povjesničari nastojali su pronaći uzrok u pojedinim povijesnim pojavama. Tako je, na primjer, Hartman taj uzrok vidio u sve većem smanjivanju stanovništva. Pelman je ukazivao na socijalnu borbu u zadnjim stoljećima Rimskog Carstva. Max Weber je skretao pažnju na to da je i antička kultura poglavito "primorska", njeno prodiranje u dubinu zemlje i ekstenzivno širenje doveli su do gubitka intenziteta, povratka starim, naturalnim oblicima gospodarstva. Zastupajući isto gledište kao i Eduard Meyer, Pelman je smatrao da su se u antici zajedno sa kapitalizmom razvijali socijalizam i komunizam I da je pokret masa uništio kulturu. Njemu je blizak i pogled Rostovceva, po čijem se mišljenju Rimsko Carstvo u doba svog procvata oslanjalo na "municipalno građanstvo". Protiv "građanstva" istupaju mase, seljaci sa sela i radnici iz gradova. Izražavatelj toga pokreta bila je vojska, koja se sastojala od predstavnika nižih slojeva stanovništva. Po

Rostovcevu neredi III. st. n. e. i jesu upravo socijalna revolucija. Istočnjački despotizam, koji se oslanjao na vojsku, birokraciju i seljaštvo, nije mogao spriječiti propast antičkog svijeta. Tako da Rostovcev smatra da širenje kulture vodi smanjivanju njenog intenziteta. On svoje djelo završava pitanjem: "Nije li svaka civilizacija osuđena na propast, čim počne prodirati u mase". Neki istraživači ukazivali su na određene političke uzroke. Po Belohu, tragičnu ulogu odigralo je to što je Rimsko Carstvo progutalo grčki polis. Heitland je ukazivao na to da je Rimsko Carstvo bilo nesposobno da angažira masu za državnu upravu. Broj ljudi koji su sudjelovali u državnoj upravi sve se više smanjivao, a predstavnički oblik uprave nije bio poznat. Ferrero je skretao pažnju na prijelaz vlasti po naslijeđu od Marka Aurelija na Komoda, kao na činjenicu od izvanredne važnosti. Senat je samim tim gubio svoj prijašnji autoritet, a na autoritetu te starinske ustanove počivala je moć Rimske države. Drugu jednu okolnost kao presudan čimbenik pada Carstva navodi Kornemann. Po njegovom mišljenju, Augustovo smanjivanje rimske pogranične vojske predstavljalo je prepreku za potrebnu i pouzdanu zaštitu Carstva. O. Seeck vidio je glavni uzrok rimske propasti u sve većem istrebljenju "najboljih ljudi". Po njemu je uništenje aristokracije i širenje kulture u masama vodilo Rimsko Carstvo opadanju, dok su međutim germanska plemena, koja su tada nadirala, bila puna životne snage. Njemački nacionalsocijalizam je tvrdio da je rimska vladavina dovela do miješanja rasa, do gubitka čistoće, tako da je pobjeda Germana, "čistokrvnih Arijaca", bila pobjeda višeg, "vladajućeg" načela. Miješanje rasnih tipova kao uzrok pada Rimskog Carstva priznavao je i američki povjesničar – ekonomist T. Frank. Međutim, miješanje raznih etničkih skupina nije slabilo Carstvo, već ga je jačalo, jer je među oslobođenicima bilo ponajviše aktivnih ljudi koji su igrali veliku ulogu u gospodarskom životu Carstva. Što se tiče barbarskih napada, treba naglasiti da nisu napadali samo Germani, već i drugi narodi: sarmatska narodi, Alani, a od VI. st. n. e. Slaveni. Prema tome, ovi pogledi su iz temelja pogrešni i proturječe svim povijesnim zakonitostima. U staljinističkoj historiografiji se uvriježila teza da je Rimsko Carstvo (a sa njim i općenito antički svijet) propalo radi neke „revolucije robova“. Teza o „revoluciji robova“ je obična staljinistička kovanica koja je nastala kako bi se legitimizirala marksistička dogma o sukcesivnom zamjenjivanju društveno – ekonomskih formacija (rodovsko uređenje → robovlasništvo → feudalizam → kapitalizam → socijalizam → komunizam) uslijed revolucionarnih pokreta „masa“ .

Kada se raspravlja o pitanju nestanka Zapadnog Carstva, potrebno je ukazati na jednu vrlo zanimljivu činjenicu. U ovom periodu druge polovice V. st. n. e. sudeći po izvorima kao da je najveći dio vojnika i Istočnog i onoga što je preostalo od Zapadnog Carstva dolazio iz redova plaćenika “barbara” ili federata. Potpuno je neshvatljivo da jedna Italija koja je tada imala više miliona stanovnika nije mogla da osigura jednu solidnu, kvalitetnu i brojnu armiju sastavljenu od domaćih vojnika koji bi direktno služili Državi. Ovo se ne mora samo objašnjavati psihološkim razlozima i opadanjem ratničkog duha pa i sve većim oportunizmom i kukavičlukom, nego prije svega socio – ekonomskim razlozima.

Nestanak slobodnog seljačkog posjeda i stvaranja velikih magnatskih, proto-feudalnih posjeda i odnosa je direktno uvjetovao pad i brojnosti i kvalitete domaćih vojnika. Uostalom, magnatima nije uopće ni bilo u interesu da se iz redova njihovih kolona stvara nekakva moćna vojna sila. Agrarna kriza sa procesom latifundizacije i nizom pratećih posljedica, koja je zahvatila Italiju, je uništila Republiku. Nakon grakhovskih reformi nije više bilo pokušaja za suštinsko rješavanje uzroka krize, nego se išlo samo na saniranje posljedica i simptoma bolesti. To nije bilo rješenje, jer i pored usporavanja širenja agrarne krize i latifundizacije, negativni proces nije izliječen. Bolest se postupno širila i kontaminirala i provincije. Pošto je Rimska država stvorena na temeljima slobodnog seljaštva, ona i njeno društvo sa socijalnim strukturama su postojali dok postoji i snažnije slobodnije seljaštvo iz kojeg će se novačiti vojska i popunjavati elita. Onoga trenutka kada bolest zarazi sve provincije, agrarna kriza pobijedi Državu, latifundizacija usisa u sebe veliku većinu zemljišnih posjeda, a bogatstvo se koncentrira u rukama male plutokratske zemljoposjedničke elite i Carstvo je propalo. I ova činjenica ukazuje na pogrešnu percepciju pučke i popularne kulture koja je rimski svijet promatrala i tumačila preko malobrojne elite, a ne preko mase seljaštva koja je ustvari predstavljala noseće stubove toga svijeta. I kada popuste ti noseći stubovi izlivani od slobodnog seljaštva, čitava konstrukcija će popustiti. Rimski svijet se hranio tim seljaštvom, prvo u Italiji, a kasnije širom provincija i to mu je dopuštalo da tako dugo, stoljećima održava u životu najveće carstvo u ljudskoj prednovovjekovnoj historiji. I kada izdahne slobodno seljaštvo, izdahnuo je i rimski svijet.

Kriza na konstantinopoljskom dvoru

Istočni dvor nije adekvatno reagirao na zbivanja na Zapadu, jer se i sam našao u dubokim unutarnjim turbulencijama. Lava I. je 18. I. 474. god. n. e. naslijedio njegov sedmogodišnji unuk Lav II. Zato je 9. II. 474. god. n. e. za suvladara proglašen i njegov otac Zenon. Dječak je bio bolešljiv i već 17. XI. ite godine Lav II. je umro. Prva značajnija odluka Zenona je bila da uspostavi trajni mir sa Genserikom. Za zarobljenike u vandalskim rukama je plaćana otkupnina, a prestale su i persekucije nad ortodoksno – katoličkom afričkom populacijom.

Tarasis/Zenon je rođen u isaurijanskom gradu Rusumblada, koji je kasnije preimenovan u Zenonopolis. Ime njegovog oca je bilo Kodisa, a majke Lalis. Tarasis/Zenon je imao i brata Longina. Njegova prva supruga se zvala Arkadija, sa kojom je po bliskoistočnim kršćanskim predanjima imao dvije kćerke: Hilariju i Taopestu (*Thaopesta*), a po historijskim zapisima samo jednog sina po imenu Zenon.

Zenon je te prve godine vladavine uživao slabu popularnost među konstantinopoljskim senatorima i narodom. Zenon se oslanjao na isaurijanske vojnike u istočnorimskoj armiji i zapovjednike (isaurijanskog porijekla) Ilusa i Trokunda (*Flavius Appallius Illus Trocundus*). Ilus i Trokund su bili braća. Posebno su njegove relacije sa punicom Verinom postajale zaoštrene. Ona je bila odlučila da uz pomoć brata Basiliska (koji je 474. god. n. e. primio naziv caput senatus = "Prvi među (konstantinopoljskim op. a.) senatorima"), za novog cara postavi svoga ljubavnika Patricija, koji je ranije obnašao dužnost *magister officiorum*. Došlo je do zavjere i nemira, a Basilisk je čak uspio ubijediti i Ilusa (podmićivanjem), Trokunda i Teodorika Strabona (kojem nije bilo po volji uzdizanje isaurijanske komponente u vojsci) da se pridruže zbacivanju Zenona. Već u januaru 475. god. n. e. Zenon je morao da sa svojoj suprugom i majkom, dijelom isaurijanskih vojnika i carskim trezorom da bježi iz Konstantinopolisa i da se skloni u Isauriju. Za njim su poslani Ilus i Trokund sa carskim jedinicima. Zenon je ubrzo bio opkoljen u jednoj tvrđavi, a brat Longin zarobljen i držan kao talac.

Solid koji je za vrijeme svoje kratke vladavine izdao Basilisk.

Međutim, zavjerenici u samom Konstantinopolisu su ubrzo i sami došli u međusobni sukob. Basilisk je preuzeo carski tron za sebe, davši da se ubije Patricije. On je dozvolio i konstantinopoljskoj rulji da pobije sve one Isaurijance koje bi našli u Konstantinopolisu. To je direktno naštetilo njegovom odnosu sa Ilusom i Trokundom. Basilisk je imenovao i svoga nećaka Armata za novog *magister militum*, čime je od sebe distancirao Teodorika Strabona. Pošto je Zenon sa sobom uspio iznijeti carsku blagajnu, suočen sa nedostatkom novca, Basilisk je morao da nametne dosta teške poreze, da vrati jednu dosta lošu praksu prodaje na aukciji državnih funkcija i službi i da iznuđuje novac od crkve i sve to uz pomoć prefekta

Epicinija (favorite Verine). Najtežu grešku je počinio kada je podržao miafisitizam. Svojim kristološkim sklonostima Basilisk je na sebe navukao bijes ortodoksne, konstantinopoljske crkve (na čelu sa patrijarhom Akakijem koji je stolovao od 471. do 489. godine n. e.) koja se držala zaključaka Halkedonskog sabora iz 451. godine n. e. Za Basiliska se tako ponovo rasplamsao dogmatski sukob vezan za prirodu Isusa Krista. Na to je došao i požar koji je zahvatio dijelove Konstantinopolisa, i u kojem je u potpunosti izgorila velika biblioteka koju je dao izgraditi Julijan Apostata. Basilisk je vrlo brzo gubio podršku.

Sa tajnom podrškom konstantinopoljskih senatora i sa podmićivanjem Ilusa, ovaj zapovjednik je prešao na Zenonovu stranu. Sada je prema Konstantinopolisu nastupala Zenonova armija. Na nju je Basilisk poslao vojsku pod komandom nećaka Armata, ali je i njega (u Nikeji) Zenon podmitio, obečavši da će mu priznati i potvrditi čin *magister militum praesenatalis* za života i da će unaprijediti njegovog sina na rang cezara. Radi ove izdaje Armatova vojska nije presrela Zenonovu vojsku, nego ju je namjerno mimoišla krečući se drugim putem. Zenonova armija je u augustu 476. god. n. e. ušla u Konstantinopolis. Tako je zapečaćena sudbina Basiliska, koji se sa svojom familijom sklonio u crkvu Hagia Sofija, ali ih je dao izručiti patrijarh Akakije uz obećanje Zenona da neće proliti njihovu krv. Zenon je "ispunio" svoje obećanje, i Basilisk je sa svojom familijom (supruga Elija Zenonis i sin Marko) poslan u jednu kapadokijsku utvrdu, gdje su bili zatvoreni u jednu cisternu, kako bi tamo umrli. Što se tiče ostalih aktera, koji su izdali Basiliska i prešli na Zenonovu stranu, prema njima je prvotno Zenon održao svoju riječ. Međutim, nešto kasnije (477. god. n. e.) se obračunao sa Armatom, kojeg je dao pogubiti a sina mu zarediti za svećenika.

Pobuna Marcijana

Marijan, sin nekadašnjeg zapadnog cara Antemija i suprug Leontije (mlađe kćerke Lava I.) uz pomoć braće Prokopija Antemija i Romula je pokušao 479. godine n. e. da preuzme istočnorimsku carsku vlast.

Marcijan i njegove pristalice svoje pravo na carsko dostojanstvo nisu opravdavali samo njegovim carskim porijeklom i pedigreom, nego i činjenicom da je Leontija bila rođena dok je Lav I. bio car (znači bila je *porphyrogenita* = rođena u purpuru), dok je Arijadna (supruga Zenona) bila rođena dok je Lav I. bio obični vojnik.

Toga dana, pobunjenicima je malo nedostajalo da Zenona zarobe, ali u toku noći Ilus je uspio da u Konstantinopolis dovede isaurijansku vojnu jedinicu i da podmiti Marcijanove pobunjene vojnike. Sutradan je Marcijan postao svjestan da je situacija

po njegovu stvar postala očajna, i da pojačanje od Teodorika Strabona neće doći na vrijeme. On se sklonio u crkvu "Svetih apostola", ali je uhapšen zajedno sa svojom braćom. Marcijan, Prokopije, Antemije i Romul su poslani u kapadokijsku Cezareju. Oni su uz pomoć nekih monaha pokušali pobjeći, ali je Marcijan uhvaćen i ili natjeran da postane monah u Tarsusu ili zatočen u isaurijskoj utvrdi Papurius (*Cilicia Campestris*, blizu Tarsusa). Za razliku od Marcijana, Antemije Prokopije i Romul su uspjeli pobjeći i skloniti se kod Teodorika Strabona, odakle su otišli u Rim. Marcijanov drugi bijeg je bio uspješan, i Marcijan je sakupio novu vojsku i napao Ankaru, ali ga je porazila i zarobila vojska kojom je zapovijedao Trokund.

Smrt Julija Nepota, posljednjeg oficijelnog zapadnog cara, 480. god. n. e.

Vladavina Julija Nepota u Dalmaciji, nakon izbacivanja iz Italije, je trajala do 480. god. n. e. Julije Nepot je bio umoren u svojoj vili (25. IV. ili 9. V. ili 22. VI. 480. god. n. e.), blizu Salone (riječ je o „Dioklecijanovoj palati“ u Splitu) od strane svojih vojnika. Po Kronici komesa Marcelina, Nepot je pao žrtva izdajstva svojih komesa Viatora i Ovide. Potonji je preuzeo vlast i kratkotrajnu upravu nad Dalmaciju. Po historičaru Malhu (podatak prenosi Fotije), zavjeru za likvidiranje Nepota je podstrekao Glicerije, bivši car u Raveni i tadašnji episkop Salone. Bez obzira ko je bio sve umiješan u zavjeru, činjenica je da je u Dioklecijanovoj palati smrtno stradao posljednji *de iure* zapadnorimski car u liniji kontinuiteta od Augusta.

Odoakaru je umorstvo Nepota poslužilo kao dobar povod da izvrši napad na praktično samostalnu provinciju Dalmaciju, i njegove trupe su 9. XII. 480. ili 481. ili 482. god. n. e. porazile Ovidine snage i provinciju priključile Odoakarovoj vladarskoj domeni. Tako se završila 26-godišnja faktička samostalnost antičke provincije Dalmacije. Ovih 26 godina je obilježeno i prilično stabilnom situacijom na Zapadnom Balkanu, za razliku od drugih oblasti Zapadnog Carstva.

Pojmovna terminologija: Rimljani, *Romani*, Romeji, *Romaioi*, Grci, Heleni

Sa nestankom i posljednje osobe koja je nosila titulu cara Zapada, teorijski rimski svijet je bio ponovo ujedinjen ovaj put samo pod (faktičkom ili fiktivnom) vlašću cara iz Konstantinopolisa. Ta činjenica uvjetuje i određena pojašnjenja vezana za terminologiju i

odnos prema državnim formacijama nakon smrti Julija Nepota. Iako neke vrlo bitne državno – političke institucije Zapadnog Carstva (kao npr. rimski Senat, konzul, oficijelne državne dužnosti i službe, pa i pojedine vojne formacije i sl.) preživljavaju do u duboko u VI. st. n. e., činjenica je da više nema oficijelnog, priznatog cara koji kao pandan, partner konstantinopoljskom caru stoluje u Rimu, Milanu ili Raveni (i na kraju u Saloni ili Splitu). Ako više nema Zapadnog Carstva, onda je nepotrebno koristiti više izraze Istočno Carstvo, istočnorimska država, vojska i sl. Međutim, činjenica je da se u tih 85 godina podijeljenosti Istočno Rimsko carstvo, sa svojim karakterističkim grčkim i orijentalnim karakterom već značajno udaljilo (u mnogim aspektima) u odnosu na nekadašnjo središnje područje rimskog svijeta, koje je u podjeli iz 395. god. n. e. ostalo u ingerenciji Zapadnog Carstva. Radi toga bi bilo prilično povijesno neodgovarajuće za Carstvo kojim se upravlja iz Konstantinopolisa više koristiti latinski (*Romani, Romanorum*) ili naš oblik rimskog imena (Rimljani, rimski). Najpravilnije bi bilo koristiti nešto modificirani grčki oblik imena → Romeji (Ρωμιοί/ Ρωμαίοι / Ρωμαίοι / Ρωμιός), romejski.

Samo Carstvo se oficijelno nazivalo različito. U prvo vrijeme korišten je i latinski izraz *Imperium Romanum / Romanorum*, a zatim samo grčki izrazi Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, Ἀρχὴ τῶν Ῥωμαίων, Ῥωμανία/*Romania,* Πολιτεία τῶν Ῥωμαίων, Γραικία/*Graikia,* Ῥωμαΐς. Naziv Vizantija koji se ustalio u historiografiji je potpuno pogrešan, i često služi diskreditaciji legitimiteta mediavelnog Carstva kojim se upravljalo iz Konstantinopolisa. Prvi koji je upotrijebio ovaj izraz bio je njemački historičar Hijeronimus Volf / Hieronymus Wolf i to 1557. god. kada je publicirano njegovo djelo *Corpus Historiæ Byzantinæ.* Sam naziv potiče iz novogrčkog izgovora grada Bizanta, odnosno ranijeg naziva za Konstantinopolis. Tek sredinom XIX. st. "vizantijski termin" je postao općeprihvaćen i raširen, i nažalost do danas je već postao ustaljeni pojam kojim se označava Romejsko Carstvo. Ustvari, u odnosu na izraz Vizantija, pravilnije je koristiti i kovanicu "Konstantinopoljsko Carstvo", jer je činjenica da je sudbina ove Države neizostavno povezana sa gradom na Tračkom Bosforu. Riječ Vizantija i izvedenice iz nje se mogu koristiti u kulturološkom (npr. vizantijska kultura, civilizacija ekumena i sl.), ali nikako u političko državotvornom ili narodnosnom smislu.

Zanimljivo je da romejski vasilevs / car Konstantin Porfirogenit jasno leksički odvaja romanske stanovnike Dalmacije (makar u njegovo vrijeme bili i podanici Romejskog Carstva) koji su se služili latinskim ili vulgarno latinskim jezikom, nazivajući ih *Romanoi, Romani* = Ρωμανοι. Jezik je ipak bio ključna odjelnica euromediteranskog istoka od zapada.

Iako su Romeji bili grkofoni (govornici helenskog jezika) i pored svoga primarnog kršćanskog identiteta prilično naslonjeni na drevnu grčku (helensku i helenističku kulturu), oni sebe (u prvoj polovici postojanja Romejskog carstva) nisu nazivali Heleni i to iz jednog prostog razloga. Kršćanska crkva je, možda preuzevši to iz jevrejskog diskursa,

“pagane” nazivala Helenima i to je značenje zadržala sve do kraja prvog milenijuma nove ere. Stari Heleni su narode diferencirali na osnovu kulturnih, tradicijskih i jezičkih odlika, Rimljani na osnovu građanske (državne) pripadnosti, a Jevreji na osnovi religijske pripadnosti. Zato su Jevreji u helenističko i rimsko doba, svoje religijske suparnike nazvali Helenima. Pošto je rano kršćanstvo poteklo iz judaizma, logično je bilo da preuzmu i jevrejski diskurs o narodnosnim distinkcijama na osnovi religije. Tako su Heleni postali “pagani”, potpuno se zanemarivši helensko općekulturno nasljeđe. Ipak, pošto je bilo više nego očigledno da su, uz ortodoksno kršćanstvo i politički legitimitet Istočnog carstva, i helenski jezik i helensko – helenistička kultura potporni stubovi konstantinopoljske Države, morala se naći neka terminološka substitucija za termin Helen (i njegove izvedenice). Ta substitucija (zamjena) je bio termin “Graikos”/ Γραικός (i izvedenice iz njega), i on je često služio kao etnička i jezička samoidentifikacija Romeja. Najraniji takav kontekstualni podatak nalazi se kod Priska, i odnosi se na njegov susret sa jednim Grkom u prijestolnici Atilinog Carstva. Helensko ime se u sekularnom kontekstu kod Romeja ponovo počelo javljati u IX. st., da bi se značajno (u smislu etničke, narodnosne pripadnosti i porijekla Romeja) povratilo do zaključno sa XI. st. Otada se sve više pocrtava helensko nasljeđe i identitet Romeja, posebno u odnosu prema latinskom zapadu (sa kojim se zaoštravaju odnosi) pa se tako nasuprot Latina postavljaju Heleni (Grko-Romeji). Pojedini mediavelni grčki pisci su ili izjednačavali Romeje i Helene (odnosno tretirali su ih kao sinonime) ili su Romeje smatrali za direktne nasljednike drevnih Helena (Teodor Metohit iz XIII. st., Duka i Laonik Halkokondil iz XV. st.). Ova druga polovica postojanja Romejskog Carstva je tako bila i svjedokom jačanja grčkog / helenskog “nacionalizma” i samosvijesti. Iz svega izloženog jasno je da su za stanovnike Romejskog Carstva grčko/helensko ime bili oznaka etničkog, narodnosnog, jezičkog identiteta i samoidentifikacije, a romejsko ime političkog, pravno - državotvornog identiteta. Ova tri imena za jedan narod (koji se na BHS jeziku naziva grčkim) ostala su u upotrebi prilično dugo, i to sve do duboku u XIX. st.

U istočnim provincijama grčki jezik je imao primat i prije podjele Carstva. To je uostalom bio i primarni jezik obrazovanja, znanosti, umjetnosti i kršćanskih crkvi. Služio je u određenoj mjeri i kao *lingua franca* (jezik sporazumijevanja) i u trgovini. U Istočnom / Romejskom Carstvu latinski jezik se kako – tako održao (u vidu oficijelnosti) na dvoru, administraciji i vojsci do zaključno sa justinijanskim dobom. Nakon toga, grčki jezik je postupno, ali i sve više preuzimao i ulogu u središnjim državnim poslovima, da bi sa vasilevsem Heraklijem u potpunosti prestalo korištenje latinskim jezikom u administrativnim poslovima. Inače je u toku VI. stoljeća n. e. prestala i grčko – latinska bilingvalnost intelektualnih, obrazovanijih, uglednijih i utjecajnijih slojeva Konstantinopolisa i općenito Romejskog carstva. Sam Konstantinopolis je od svoga osnivanja pripadao grčkom jezičnom području, tj. njegovim stanovnicima je govorni, svakodnevni jezik bio grčki (ili neke njegova narječja, dijalekti i vulgarizmi). Pošto je

veza sa zapadom značajno oslabila, a obično konstantinopoljsko stanovništvo govorilo samo grčki, tako je i konstantinopoljska elita ubrzano napuštala i korištenje latinskom jezika. Vulgarno – latinski (romanski govori) u Romejskom Carstvu su se početkom VII. st. održali u balkanskim provincijama (sjevernoj Trakiji i Iliriku), u posjedima u Italiji, Siciliji, Sardiniji sa Korzikom, Balearima, sjevernoj Africi i južnoj Španiji. Dakoromani u Transdanubiji su se nalazili izvan okvira vlasti konstantinopoljskog cara. Zaključno sa prvim decenijama VII. st. Romejsko carstvo je izgubilo dobar dio Italije i veći dio balkanskog "romanskog" područja, izuzev nekih fragmentarnih dijelova (poglavito uz obalu i neposrednu unutrašnjost). U VII. st. su izgubljeni i južna Španija i sjeverna Afrika. Tako su postupno nestajale i posljednje bitnije poveznice sa latinskim i romanskim svijetom, pa se Romejsko carstvo u potpunosti razvilo u Državu u kojoj je na središnjem nivou oficijelan samo grčki jezik mediavelnog (vizantijskog) tipa. Grčki jezik je brzo postao i jedan od bitnih elemenata romejskog identiteta u svim sferama (od političkog, preko kulturnog do religijskog).

Zapadni i sjeverni susjedi Romejskog Carstva su, zbog ovog grčkog jezičkog karaktera, nekada Državu kojom se upravljalo iz Konstantinopolisa nazivali i Carstvo Grks = *Imperium Graecorum,* a njenog vladara titulirali kao *Imperator Graecorum.* To identificiranje Istočnih Rimljana ili Romeja sa grčkim imenom je bilo već prisutno u VI. st. n. e., kada su za Italijanskog rata 535. – 554. god. n. e. Justinijanovi vojnici i za Italijane i za Ostrogote bili Grci. Zapadnjačko "grčko" nomiranje Romejskog Carstva je posebno postalo izraženo kada se na latinskom zapadu (ili nekim njegovim dijelovima) nastojala prekinuti veza i pozivanje konstantinopoljske države na kontinuitet sa Rimskim Carstvom. Kada su zapadnjački mediavelni carevi, kraljevi, kneževi i posebno pape ipak nekada (posebno u korespondenciji sa konstantinopoljskim dvorom) morali koristiti neki oblik rimskog imena na latinskom u nomiranju konstantinopoljskog cara, oni su uobičajeno (vrlo vješto) koristili izraz *Imperator Romaniae* (imperator Romanije). Termin *Imperator Romanorum* (imperator Rimljana), koji potvrđuje kontinuitet sa Rimskim Carstvom kasne antike, je na zapadu bio rezerviran za Karla Velikog (nakon njegovog proglašenja za cara) i njegove nasljednike na carskom dostojanstvu. Kod Slavena, i to južnih i istočnih koji su imali najviše dodira i veza sa konstantinopoljskom Državom, koristi se grčko ime za Romeje. Za južne Slavene, Romeji su Grci, a car u Konstantinopolisu/Carigradu je grčki car. Zanimljivo je da ovakvo pojmovno određenje koriste i oni slavenski govornici koji su potpali pod ili prihvatili utjecaj vizantijske religijske i kulturne ekumene. Tako se srpski vladar Dušan kruniše za cara Srba i Grka (цар "Србљем и Грком"), kada pomišlja da zamijeni konstantinopoljskog cara. Zanimljivo je da se ova Dušanova intitulacija, kada se prevede na grčki glasi Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας. Po tome je jasno da su za slavenske govornike Grci i Romeji sinonimi. Na arapskom jezičkom poručje Romejsko Carstvo je bilo poznato kao روم (Rûm), pa su iz ovoga termina proizašle izvedenice (u arapskom, persijskom i drugim jezicima islamske ekumene) koje su se (kao

generički pojmovi) odnosile na sadržine sa grčkim ili ortodoksno – kršćanskim karakterom, pa i na određena politička i zemljopisna područja (npr. selđučki Rum sultanat i Rumelija). Sam grad Rim, kako bi se razlikovao od konstantinopoljskih Romeja, bio je na arapskom nazivan روما Rūmā, dok su stari Rimljani bili nekada nazivani Latin'yun.

Romejsko Carstvo je bilo multietnička Država, pa su pored grčkog jezika u njoj postojali i drugi jezici (aramejski, arapski, koptski, jermenski, gruzijski, slavenski, romanska narječja... itd...), koji su mogli imati određeno značenje u provincijama ili crkvama u kojima je većina stanovnika ili vjernika govorila određenim jezikom ili narječjem. Ipak je zbog očigledne dominacije grčkog elementa, ta multietičnost ipak bila zasjenjena pa je zato i vanjskim promatračima grčki identitet Carstva bio primarni. I pored toga što je grčki jezik dominirao na velikom prostoru Istočnog Mediterana i okolnih zemalja, još od vremena Aleksandra Velikog, on nikada nije uspio (za razliku od latinskog na zapadu) da uđe kao govorni jezik u mase stanovništva.

Glavni razlog neuspjeha helenizacije masa na Istočnom Mediteranu se nalazio u činjenici da je tamošnje domorodačke stanovništvo milenijumima ranije već imalo izgrađane civilizacije, svoja pisma pa i svoj književni jezik. Za razliku od njih, Kelti, Iberci, Iliri, Germani… itd… su bili na nižem nivou kulturnog razvitka u odnosu na Rimljane, a i nisu imali svoja pisma i svoj književni jezik. Radi toga su podlegli romanizaciji, istine radi u jednom dugom, postupnom procesu. Postojanje pisma i sopstvenog pisanog/književnog jezika ima veliku ulogu u očuvanju nečijeg etničkog, narodnosnog i jezičkog identiteta. Djelo Ćirila i Metodija je prilično pomoglo u procesu slavenizacije, posebno kod južnih i istočnih Slavena.

Zato su se očuvali domorodački govori i to u velikoj mjeri. Uglavnom se dominacija grčkog jezika osjećala samo na površini društava ovih zemalja i to među elitom i strancima. I kada arapska osvajanja preotmu od grkofonskih Romeja Levant i Egipat, korištenje grčkog jezika se u ovim zemljama ugasilo (uključujući i elitu) isto tako brzo, kao što se korištenje latinskog ugasilo među Romejima.

Kako je vrijeme sve više odmicalo od trenutka kada je Rim prestao biti prijestolnica, a posebno od kada su se oba Carstva udaljavala od klasično – „paganskih“ tradicija koje je simbolizirao Grad, tako se sve više u kasnoj antici počelo koristiti i novo ime za rimske države i područja koja su im pripadala. To novo ime je glasilo Ῥωμανία / *Romania* / Romanija. Moglo bi se reći da ova Romanija predstavlja i sasvim novu državu, koja nije više vezana za Grad Rim, nego za područja koje pripadaju kasnoantičkim Zapadnom i Istočnom Carstvu. Kada se ugasi antičko Zapadno Carstvo, termin Ῥωμανία će se zadržati za Carstvo kojim se upravljalo iz Konstantinopolisa. I tako je i na ovom primjeru, Romejsko, Konstantinopoljsko Carstvo prekinulo u terminološko – pojmovnoj nomenklaturi veze sa starim, drevnim klasično – „paganskim“ Rimom.

Ime *Romania* je nadživjelo Romejsko Carstvo, transformirajući se u ime za jednu balkansku državu (Rumunija), italijansku regiju (Romagna), bosansku planinu (Romanija), za područje istočnog Balkana (Rumelija), a u obliku Rum javlja se (kao što je već rečeno) i u imenu države anadolskih Seldžuka.

Pobuna Ilusa 484. – 488. god. n. e.

Sudbina Zenona je bila da se mora stalno suočavati sa pobunama, koje su imale za cilj da ga skinu sa carske pozicije. Sada je red došao na Ilusa, koji je zbog svoje popularnosti i visoke zapovjedne pozicije počeo kod Zenona izazivati određene sumnje. Ilus je nosio i nazive patricija i *magister officiorum*, a bio je poznat i kao patron znanosti i književnosti. I carici Verini, toj ženi velike energije i ambicije, je smetao Ilus, pa je planirala zavjeru protiv njega u kojoj nije uspjela. Radi toga je Zenon, koji uopće nije volio svoju punicu, Verinu poslao u utvrdu Papurius. Kasnije je i Arijadna pokušala da ubije Ilusa, ali je unajmljeni ubica bio uhvaćen i pogubljen. Nakon toga se Ilusa, zajedno sa bratom Trokundom, prijateljem Pamprepijem (egipatski "paganin", proricatelj, pjesnik, gramatik) i časnicima Marsusom i Leontijem, povukao sa konstantinopoljskog dvora prvo u Nikeju, a zatim je upućen dalje na istok kao *magister militum*. Prolazeći Malom Azijom, Ilus je 484. god. n. e. podigao pobunu, proklamirajući Leontija za novog romejskog cara. Ilus je i ponovo oslobodio Marcijana i poslao ga u Italiju, da traži pomoć od Odoakara. Od Zenona poslana armija je bila poražena kod Antiohije, Ilus je zauzeo utvrdu Papurius i oslobodio Verinu, nagovorivši ili prisilivši je da 19. VII. 484. godine n. e. ona okruni Leontija za romejskog cara u Tarsusu, kako bi ovaj dobio kakav – takav legitimitet. Zenon je naredne, 485. godine n. e. poslao novu armiju koja se sastojala od Makedonaca i vjerojatno Ostrogota pod komandom Jovana Skitskog (*Iohannes Scytha*; Ἰωάννης ὁ Σκύθης;) i Teodorika Amala (483. god. n. e. je dobio titulu *magister militum praesentalis*, a naredne 484. god. n. e. je bio i konzul). Carska armija je 8. VIII. 485. god. n. e. porazila pobunjenike kod Seleukije i blokirala ih u utvrdi Papurius. Nakon nekoliko mjeseci Trokund je zarobljen i pogubljen prilikom pokušaja proboja blokade, a sama utvrda je tek nakon nekoliko godina opsade zauzeta i to samo zahvaljujući izdaji zeta Trokunda. Ilus i Leontije su bili pogubljeni, a njihove glave poslane Zenonu. U toku opsade je umrla i Verina.

Odnosi sa Ostrogotima

Zenonovi odnosi sa Ostrogotima se prelamaju preko njegovog odnosa sa njihovom dvojicom moćnika i to Teodorika Strabona i Teodorika Amala. U vrijeme pobune iz 474. god. n. e. Teodorik Strabon je nastupio protiv Zenona. Međutim, nešto kasnije je Teodorik Strabon postao nezadovoljan Basiliskom, pa ga sa svojim vojnicima nije branio kada je Zenon krenuo na Konstantinopolis. Zenon je inače nastojao da podjaruje sukob između Teodorika Strabona i Teodorika Amala. Tako je Zenon poslao Teodorika Amala, uz obećanje velike istočnorimske vojne pomoći, na Teodorika Strabona, kada je ovaj potonji podržao pobunu Marcijana. Međutim, ta pomoć nije došla i kada je vojska Teodorika Amala došla do dobro utvrđenih pozicija Teodorika Strabona, došlo je do zajedničkog dogovora dvojice Teodorika sa zajedničkim zahtjevom Konstantinopolisu. Zenon je nastojao da ponovo raspiri nejedinstvo među dvojicom Teodorika, nuđenjem mita Amalu, ali je ovaj to odbio. Zenon nije iskoristio početne uspjehe svoje vojske, pa je vojska Teodorika Amala prodrla u Trakiju. Ako Teodorik Amal nije ušao u sporazum sa konstantinopoljskim dvorom, to je učinio (uvijek za sporazum sa Konstantinopolisem raspoloženi) Teodorik Strabon. Po tom sporazumu, Teodorik Strabon je dobio novca u vrijednosti da isplati 13.000 vojnika, komandu nad dvije jedinica tipa *palatinae* i ponovo čin *magister militum*. Ali i pored toga sporazuma, armija od oko 30 000 vojnika pod komandom Teodorika Strabona je još uvijek bila opasnost za Zenona, pa je on prekršio sporazum i nahuškao Bugare da napadnu zone pod kontrolom vojnika Teodorika Strabona. Ovaj ostrogotski vođa je uspio 480/481. god. n. e. da pobijedi Bugare, i da nakon toga trupe pokrene ka Konstantinopolisu. Međutim, zbog novonastalih problema sa sopstvenim vojnicima Teodorik Strabon se morao povući prema Grčkoj. Na tome putu je i poginuo nesretnim slučajem.

Pogibijom Teodorika Strabona, neosporni vođa svih Ostrogota je postao Teodorik Amal. Zenon je sklopio savezništvo sa Teodorikom Amalom, koji je dobio i čin *magister militum praesentalis* i bio imenovan za konzula za 484. god. n. e. Teodorik Amal je tako i oficijelno uvršten u najvišu elitu tadašnjeg rimskog svijeta. Teodorik Amal je prve dvije godine aktivno pomagao Zenonu u borbi protiv pobune Ilusa, ali se 486. god. n. e. ponovo pobunio. Ovaj put je direktno napadnut Konstantinopolis. Zenon je ipak 487. godine n. e. našao dogovor sa Teodorikom Amalom, po kojem je ovaj "u ime konstantinopoljskog cara" trebao sa svojim Ostrogotima da se uputi prema zapadu i obračuna sa Odoakarom koji je navodno podržao Leontija. Nakon odlaska Ostrogota sa Istočnog Balkana, Konstantinopolis više neće ugrožavati germanski narodi.

“Akt o Uniji” iz 482. god. n. e.

U jednoj tako zapaljivoj dogmatsko – religijskoj situaciji, kakva je bila u V. st. n. e. u Euromediteranskom području, i Zenon je morao da dobar dio vremena troši na rješavanje zapetljanih teoloških pitanja. Sukob između onih koji su zastupali kristološke odredbe sabora iz Halkedona iz 451. god. n. e. i miafisita je pretio romejskom državnom integritetu. Ortodoksno – katoličko, halkedonsko, stajalište je dominiralo na zapadu, na Balkanu, u Konstantinopolisu i dijelovima Male Azije, dok je miafisitizam bio značajno utjecajan u istočnim regijama Egipta i Levanta. Aleksandrijski patrijarh Petar Mong je bio npr. miafisit. Zato je Zenon bio vrlo zainteresiran da se nađe neki modus između dvije kristološke struje u romejskom svijetu. I konstantinopoljski patrijarh Akakije je bio zainteresiran smanjivanju razlika između dva kristološka gledišta. I tako je Zenon, uz podršku Akakija, 482. god. n. e. izdao dokument ἑνωτικόν / ”Henotikon” ili “Akt o Uniji”. Henotikon je reafirmirao nikejsko kredo vjere, koje je modificirano stajalištem sa II. Vaseljenskog sabora u Konstantinopolisu iz 381. godine n. e. Svi drugi simboli i kreda su bili odbačeni, a Eutih i Nestorije su bili anatemisani, a „Dvanaest anatematizama” Kirila Aleksandrijskog su bili prihvaćeni kao oficijelno stajalište. Sa druge strane, halkedonska tumačenja nisu bila toliko odbačena, koliko prešućena, pa je tako Isus Krist opisan kao „samo rođen Sin od Boga... jedan, a ne dva“. Tako nije bilo eksplicitnog pozivanja niti spominjanja da li je Isus imao jednu ili dvije prirode. Henotikon su prihvatila svi patrijarsi, izuzev onog rimskog. Ovo kompromisno stajalište (koje je rezultat carske odluke, a ne sabora biskupa) je odmah odbacio papa Feliks III. koji je 484. god. n. e. sazvao sinod kojem je prisustvovalo 67 episkopa, i na njemu su ekskomunicirani Akakije, Petar Mong i Petar, patrijarh Antiohije. Novonastala, „akakijevska šizma“ je trajala do 519. god. n. e. I na strani miafisitizma je bilo protivljenja “Aktu o Uniji”, pa je jedna skupina koja je ranije podržavala Petra Monga (koji je pristao na Henotikon), sada napustila njega i oni su bili poznati kao *Akephaloi*. Zenon je 489. god. n. e. po zahtjevu Kira II., biskupa Edese zatvorio školu u Edesi koja je promovirala nestorijanstvo. Sama škola se premjestila u Nisibis, na sasanidsko – iransko područje, što je dovelo i do pojačanog nestorijanskog iseljavanja u Iran.

Pobuna Samaritanaca iz 484. god. n. e.

Provincija Palestina Prva / *Palaestina Prima* je u V. i VI. st. n. e. bila i poprište niza nemira Samaritanaca, sljedbenika jednog od ogranaka judaizma.

Levant u V. i VI. st. n. e.

Nakon dva rimsko – jevrejska rata (66. – 73. i 132. – 135. god. n. e.) broj Jevreja na Levantu je radikalno smanjen, bilo fizičkim uništenjem, bilo protjerivanjem ili iseljavanjem. Nekada većinsko stanovništvo južnog Levanta (današnji Izrael i Palestina), Jevreji su nakon toga ostali tek većina u Galileji i Golanskog visoravni. Na ispražnjene prostore naseljavali su se postupno nejevrejski Levantinci i drugi Mediteranci, kao i Samaritanci koji u dva navedena rata nisu imali tako teške biološke gubitke kao njihovi srodnici Judejci. Periferne oblasti nekadašnje jevrejskog područja naselili su i Nabatejski i Gasanidski Arapi. Samaritanci su

ovo vrijeme iskoristili da izađu ispod sjenke Judejaca, pa su prilično i uznapredovali. Njihov središnji Hram Gerizim je bio izgrađen nakon gušenja pobune 135. god. n. e. U toku III. i IV. st. n. e. Samaritanci su, kao lojalni element “paganskom” Rimu, imali i značajnu autonomiju. Posebno je za Samaritance bitan njihov vođa Baba Rabba (umro u zatvoru u Konstantinopolisu cc 362. god. n. e.). Problemi za Samaritance nastupaju sa konverzijom Carstva u kršćanstvo.

Samaritanska tradicija spominje Zenona kao onoga koji je žestoko proganjao Samaritance. Oni su se 484. god. n. e. pobunili, a kao povod za samaritansku pobunu su poslužile glasine da kršćani namjeravaju da prebace mošti Harunovih sinova i unuka Eleazara, Itamara i Fineha) i zauzeli Sihem (Neapolis), zapalili pet crkava izgrađenih na samaritanskim svetim mjestima i osakatili biskupa Terebinta. Pobunjenic su izabrali izvjesnog Justu/Justusa/Justasusa za svoga kralja. Zauzeli su i Cezareju, koja je imala značajnu samaritansku populaciju. Pobunu je ugušio Asklepijad, vojvoda Palestine. Justa je ubijen, a njegova glava poslana Zenonu. Nakon gušenja pobune, Zenon je dao da se na Planini Gerizim podigne crkva posvećena Mariji. Zabranjeno je Samaritancima da, radi održavanja svojih religijskih svečanosti, putuju na planinu, a konfiscirane su i tamošnje njihove sinagoge.

Na istoku se Zenon morao 485. god. n. e. suočiti i sa pobunom vazalnih jermenskih satrapa. Nakon pobune, tim satrapima je bio oduzet suverenitet i pravo na nasljedstvo krune. Praktično su te satrapije bile svedene na status *civitas stipendariae*.

Horapollo

Da je u vrijeme Zenona još uvijek bila živa i “paganska” strana u Romejskom carstvu dokazuje i slučaj izvjesnog Horapola (od Horus + Apolo, Ὡραπόλλων), koji je u enciklopediji Suda spomenut kao jedan od posljednjih predstavnika drevnog egipatskog svećenstva u školi u Menouthisu, u blizini Aleksandrije. Prema istoj enciklopediji, Horapolo je morao da bježi, jer je optužen za zavjeru sa ciljem protukršćanske bune. Tada je uništen i Horapolov hram Izide i Ozirisa. Horapolo je ipak kasnije uhvaćen, i nakon mučenja konvertiran na kršćanstvo.

U vrijeme Teodosija II. je živio još jedan Horapolo, koji je bio gramatik. Ovaj Horapolo je pretpostavljeni autor rasprave o egipatskim hijeroglifima, sačuvane u grčkom prijevodu (koji je uradio izvjesni Filip), i sa naslovom *Hieroglyphica*. On je napisao i komentare na Sofokla, Alkeja iz Mitilene i Homera. Fotije mu pripisuje i djelo o osnivanju Aleksandrije i njenim antikvitetima.

Smrt i nasljedstvo Zenona

Zenon je umro 491. god. n. e. uslijed dizenterije ili epilepsije. I tako se završilo jedno doba u kojem se Zenon suočavao sa čitavim nizom iskušenja kojima se više – manje uspješno uspio odhrvati. Pošto nije imao sina, postavilo se pitanje ko će biti nasljednik na konstantinopoljskom tronu. Izbor novog nasljednika je pripao Arijadni i ona je izabrala Anastazija.

Solid izdat od Odoakara u ime Zenona (čiji je portret na aversu).

Odoakarova vladavina 476. – 493. god. n. e.

O porijeklu samoga Odoakara (*Flavius Odovacer*) se malo zna. Vrela navode da je ime njegovog oca bilo Edeko, ali nije baš jasno da li je riječ o onom Edeku koji je bio blizak suradnik Atile. Jordanes spominje i Edeka, koji je zajedno sa Hunulfom bio jedan od vođa Skira, koji su (zajedno sa Herulima, Rugijcima, Svebima) bili teško poraženi od Ostrogota na panonskoj rijeci Bolia, negdje u drugoj polovini 60tih godina V. st. n. e. Historiografija još uvijek nije načisto da li su sva trojica spomenutih Edeka bili jedna ili različite osobe. Što se tiće njegovog etnonarodnosnog određenja, tu vlada jos veća konfuzija. Sam Jordanes na jednom mjestu kaže da je on kralj Turcilinga (*Turcilingi* ili *Torcilingorum rex*), a na drugom da je on Rugijac (*Odoacer genere Rogus*). *Consularia Italica* naziva ga kraljem Herula, a Teofan ga naziva Gotom, a za komesa Marcelina je on kralj Gota (*Odoacer rex Gothorum*). U historiografiji se nailazi i na teze o njegovom mogućem hunskom porijeklu, ili miješanom skirijsko – turinžanskom porijeklu. Od 470. god. n. e. Odoakar je časnik u zapadnorimskoj armiji, a bio je na strani Ricimera kada je došlo do rata sa Antemijem. Kada je Orest

unaprijeđen u *magister militum*, Odoakar je postao starješina federata (poglavito Skira i Herula) na tlu Italije.

Odoakar je po preuzimanju vlasti, jasno stavio Italijanima do znanja da će upravljati odlučno. Odoakar je uspio u jesen 476. god. n. e. da sa Genserikom (koji je umro u januaru 477. god. n. e.) postigne mirovni sporazum. Odoakarova domena je pored Italije, uključivala i današnju Provansu, alpske oblasti (Norik, Retija) i dijelove Panonije. Nakon smrti Julija Nepota, priključio je svojoj državi Dalmaciju. Odoakar uopće nije bio "barbarski kralj", nego je nastavljao vođenje italijanske politike zadržavajući postojeći sustav i političke, društvene i ekonomske zakone, institucije, ustanove i običaje. Čak su nastavile postojati i frakcije na trkalištima. Odoakar je poštovao i rimski Senat, a upravu je vršio u kooperaciji sa senatorskim staležom. Za konzule i druge prestižne dužnosti (pretorijanski prefekti, gradski prefekti) i službe je imenovao senatore. Od tih senatora koji su obnašali visoke dužnosti u Odoakarovoj državi vrijedi posebno navesti Maksima Basilija (*Caecina Decius Maximus Basilius*), Basilija Decija (*Caecina Mavortius Basilius Decius*), Venantija Basilija (*Decius Marius Venantius Basilius*), Manlija Boecija (*Nar. Manlius Boethius*, otac filozofa Boecija), Memija Simaha (historičara i političara), Ahilija Sividija (*Rufius Achilius Sividius*), Kasiodorov otac.

Venantije Basilije je ostao zapamćen i po tome što je zaslužan za restauraciju (trošenjem sopstvenih sredstava) Flavijevskog amfiteatra / Koloseuma nakon oštećenja izazvanih zemljotresom. O tome govori i epigrafski spomenik *CIL* VI, 1716 podignut u Koloseumu.

Doba vladavine Odoakara, koje je donijelo značajnu političku i društveno – ekonomsku stabilnost je bilo prijemčivo za nastavak razvitka, pa i određene revitalizacije antičke kulture. Kasnija Ostrogotska vladavina je samo naslijedila nastavak kasnorimske kulture. I radi navedene činjenice je u potpunosti besmisleno tvrditi da je kasnorimska kultura, zajedno sa kasnorimskim tradicijama i institucijama prestala postojati sa 476. god. n. e. Jači uticaj i prestiž Senata za vrijeme Odoakara pokazuje i činjenica da se nakon dva stoljeća ponovo izdaju brončani novci sa legendom S(*enatus*) C(*onsulto*).

Iako je Odoakar bio arijanski kršćanin, njegove relacije sa rimokatoličkim klerom (papom i biskupima) nisu bile loše. Odoakar je prije svega bio političar sa vrlo praktičnim pogledom na svijet. Papa Feliks III. je imao znatno više neslaganja sa Zenonom, nego sa Odoakarom.

Odoakar je došao u sukob sa Rugijskim kraljevstvom koje se nalazilo na sjeveroistočnim granicama njegove domene. Uzrok je bilo rovarenje Zenona koji je nastojao da izazove sukob Odoakara sa rugijskim kraljem Feletejem (*Feletheus*; kralj od 475. god. n. e.). Zbog podržavanja Odoakara, Feletej je dao da se pogubi njegov nećak Frederik.

Rugijci su bili istočnogermanski narod, koji se do 453. god. n. e. nalazio pod vrhovnom hunskom vlašću. Nakon toga su se naselili u području današnje Donje Austrije, sjeverno od Dunava. Stvarni osnivač kraljevstva je bio Feletejev otac Flacitej/*Flaccitheus*.

Odoakarova armija je izvršila invaziju rugijskog kraljevstva, uspješno prešla Dunav i izvojevala pobjedu kod današnjeg Beča i zarobila Feleteja i njegovu gotsku suprugu Gisu. Njih dvoje su kasnije 487. godine n. e. pogubljeni u Raveni. Protiv Feletejevog sina Frederika, Odoakar je poslao armiju pod komandom brata Onoulfa. Međutim, Onoulf je odlučio evakuirati dio alpsko – noričkog područja i Rimljane preseliti u Italiju. Inače su preostali Rugijci sa Frederikom utočište potražili kod Ostrogota. Napušteno područje su naselili Langobardi.

Pad vlasti i smrt Odoakara

Činjenica je da se Zenon nije mirio sa Odoakarovom upravom u Italiji, posebno jer je ovaj po Jovanu iz Antiohije, razmjenjivao pisma sa pobunjenim Ilusom. A pošto se želio i riješiti Ostrogota i Teodorika Amala, Zenon je preusmjerio Ostrogote prema Dalmaciji i Italiji. Uostalom, i Teodorik Amal je izgleda i sam imao interesa da krene na zapad i napusti prostore Romejskog Carstva za koje je bio vezan od svoga rođenja. I tako je 489. god. n. e. u ime romejskog cara Zenona, Teodorik Amal poveo Ostrogote prema Italiji. Do bitke je došlo kod Isonza, gdje je Odoakarova armija poražena. Odoakar se onda povukao prema Veroni do koje je došao 27. IX. 489. god. n. e. Ostrogotska vojska ga je slijedila i tri dana kasnije ponovo porazila Odoakarovu armiju. Odoakar se zatim sklonio u dobro utvrđenu Ravenu. U Milanu se Teodoriku Amalu predao veći dio Odoakarove vojske zajedno sa njenim zapovjednikom Tufom. Teodorik Amal je onda poslao u Ravenu elitnu jedinicu svoje armije zajedno sa Tufom. Međutim, Tufa je ponovo promijenio stranu, a ostrogotska elitna jedinica u potpunosti uništena. Odoakarova armija je ponovo zauzela Milan i Kremonu. Sam Teodorik Amal je našao pribježište u Ticinumu, koje je sada počela

opsjedati Odoakarova armija. Ovaj rat su iskoristili Burgundi, koji su napali i opustošili Liguriju, zarobivši veliki broj Rimljana. Ovi zarobljenici su oslobođeni tek tri godine kasnije kada ih je Teodorik Amal dao otkupiti.

U pomoć Teodoriku Amalu je stigla vojska koju je poslao vizigotski kralj Alarik II., i Odoakar je morao odustati od opsade Ticinuma. Do nove i odlučujuće bitke je došlo na rijeci Ada 11. VIII. 490. god. n. e., i tom prilikom je Odoakar poražen. On se ponovo sklonio u Ravenu, koju je gotska vojska opkolila. Tada su se Senat i mnogi italijanski gradovi i zajednice opredijelile za Teodorika. Međutim, Ravena se pokazala neosvojivom, jer su je štitile močvare, estuari i dobre fortifikacije, a bila je snabdjevana brodovima. A i Tufa je sa svojim vojnicima kontrolirao dolinu Adige. Teodorikova vojska se suočila i sa pojavom dezerterstva, a i Vandali su napali Siciliju. I dok se Teodorik morao boriti sa Vandalima, njegov saveznik Frederik (kralj Rugijaca) je umjesto da garnizonira Paviju počeo da ugnjetava njene stanovnike. Teodorik Amal je osobno intervenirao krajem augusta 491. god. n. e. i Frederik je sa svojim sljedbenicima dezertirao Tufi. Međutim, ova dvojica su se kasnije sukobila, pa je i došlo i do bitke u kojoj su i Frederik i Tufa izgubili živote. I pored pojedinih uspjeha ostrogotske vojske oko Ravene, i čvršćeg stezanja obruča, opsada je trajala sve do 25. II. 493. god. n. e., kada je ravenski biskup Jovan uspio postići sporazum između Odoakara i Teodorika Amala, po kojem bi obojica zajedno podijelila vlast. Iako se izgleda Odoakar namjeravao držati sporazuma, Teodorik Amal je 15. III. 493. god. n. e. (samo 10 dana nakon ulaska u Ravenu) ubio Odoakara i to vrlo pretvorno za vrijeme zajedničke večere / banketa u palati *Ad Laurentum*. Dok je izdisao Odoakar je upitao: "Gdje je Bog", na što mu je Teodorik Amal odgovorio: "Ovo je ono što si ti učinio mojim prijateljima". Pobijeni su i svi oni Odoakarovi vojnici koje bi našli, a ista sudbina je zadesila i Odoakarovu familiju. Umorstvo Odoakara je našlo odraza i u germanskim sagama o Ditrihu von Bernu (tj. o Teodoriku od Verone), u kojima Ditrih svojim rukama ubija Laurina, kralja patuljaka. Laurin je ustvari reminisencija na Odoakara.

POSTUPNO GAŠENJE RIMSKOG SVIJETA NA ZAPADU

Rađanje jedinstvenog franačkog kraljevstva Klodovika i pad kraljevstva Sijagrija

Ranomediavelno doba Zapadne Europe se neizostavno veže za ličnost Klodovika (*Clovis, Chlodowech*; *Chlodwig, Chlodovechus;* živio cc. 466. – 511. god. n. e.), sina Hilderika (kralja salijskih Franaka iz dinastije Merovinga sa sjedištem u Tournai) i Basine, kraljice iz Tiringije.

Hilderik i Basina (koja je bila vrlo močna, utjecajna i snažna ličnost) su imali pored Klodovika, još i Audofledu (udatu kasnije za Teodorika Amala), Lantildu i Abofledu.

Klodovik je 481. ili 482. godine n. e. naslijedio svoga oca. U tom periodu Klodovik i njegovi Salijski Franci u još uvijek bili "pagani". U vrijeme dolaska Klodovika na vlast Salijski i Ripuarijski Franci, čija se teritorija pružala od donjorajnskog područja (*Toxandria,* u području današnje Belgije i Nizozemske) pa duž Rajne, nisu bili ujedinjeni u jedinstvenu kraljevinu, nego je riječ bila o više – manje labavoj konfederaciji niza franačkih kneževa / kraljevića koji su bili u određenim rodbinskim vezama. Klodovikova domena sa sjedištem u Tournai je bila jedna od najutjecajnih. Već na početku vladavine mladi Klodovik je pokazao i zavidnu ambiciju i energiju i sposobnosti. Prvi se na udaru našao Sijagrije i njegova galorimska država sa prijestolnicom u Soissons. Rat je izbio 486. god. n. e.

Sijagrije (rođen 430. godine n. e.) je nakon smrti svoga oca Egidija (posljednjeg rimskog *magister militum per Gallias*), uspio da održi svoj autoritet nad područijima u sjevernoj Galiji. Grgur iz Tura inače ga titulira "*Rex Romanorum*", što bi možda sugeriralo da je Sijagrije u neku ruku možda uzurpirao i carski naslov. Moguće je da je Sijagrije sebe titulirao samo *dux*.

Do bitke je došlo kod Soissonsa i u njoj je Sijagrijeva armija poražena. Dok mu je kraljevstvo palo u ruke Klodovika, Sigarije je pobjegao na vizigotsku teritoriju. Po Grguru iz Tura, Klodovik je zaprijetio vizigotskom kralju Alariku II. sa ratom, ako mu ne izruči Sijagrija. Alarik II. je predao Sijagrija Klodoviku. Nedugo zatim Sijagrije je u tajnosti ubijen.

I pored umorstva Sijagrija, njegovi potomci su izgleda zadržali visoki aristokratski položaj u Galiji. Tako je kralj Guntram poslao grofa Sijagrija 585. god. n. e. na diplomatsku misiju u Romejsko Carstvo. Izvjesna Sijagrija je 739. godine n. e. donirala veliki posjed

monasima samostana Novalesa. Posljednji poznati Sijagriji je bio opat Nantua spomenut za 757. god. n. e.

Klodovik je pobijedio 491. godine n. e. i Tirinžane. Sigobert, kralj Ripuarijskih Franaka (vladao iz Kelna), suočio se 496. god. n. e. sa invazijom Alamana. Zato se obratio za pomoć Klodoviku. Do bitke je došlo do Tolbiaka. Po Grguru iz Tura, Klodovik se, u jeku ove vrlo teške i krvave bitke, obratio za pomoć Bogu svoje supruge (burgundske princeze, kćerke zlosretnog Hilperika) Klotilde (sa kojom se vjenčao 493. god. n. e. i koja je bila katolkinja). Bitka je završena Klodovikom pobjedom. Tradicionalno se u historiografiji uzima da je Klodovik kršten na Božić 496. god. n. e. u Remsu, i to od strane sv. Remigija. Konverzija Klodovika na katoličku ortodoksiju je imalo enormno značenje za buduču europsku

mediavelnu historiju. To nije imalo samo religiozno, nego i iznimno političko značenje, jer je tako Klodovik automatski dobio podršku vrlo moćne galske kršćanske infrastructure, kao i većinski katoličke populacije. Tako je stekao vrlo značajnu prednost u odnosu na npr. arijanski vizigotski dvor u Tuluzu. Klodovik je za svoju prijestolnicu uzeo Pariz. Klodovik se cc 500. godine n. e. upetljao u sukob braće Gundobada i Godegisela u Burgundskom kraljevstvu, i to na strani potonjeg.

Umjetnička slika "Krštenje Klodovika". Datum nastanak 1839. god. Autor François Louis Dejuinne.

Najveća Klodovikova pobjeda je uslijedlila u ratu sa Alarikom II., vizigotskim kraljem. Klodovik je sa romejskim carem Anastazijem sklopio anti-gotsko savezništvo. Do ključne bitke između Franaka i njihovih katoličkih saveznika na jednoj strani i Vizigota na drugoj došlo je 507. godine n. e. kod Vujea (*Campus Vogladensis*). Bitka je završila potpunim vizigotskim porazom, a poginuo je i Alarik II. Vizigoti su bili prisiljeni da napuste Akvitaniju (uključujući i Tuluz) i središnju Galiju, i jedino im je od galskih područja u rukama ostala Septimanija. U narednim godinama dalje napredovanje Franaka i razaranje vizigotske kraljevine je spriječio Teodorik Amal. Nakon pobjede u ratu protiv Vizigota, car Anastazije je Klodovika proglasio konzulom i poslao mu odgovarajuće regalije. Klodovikov konzulat je proslavljen u Parizu, gdje su novog rimskog konzula njegovi ratnici nosili na štitu po ulicama grada.

Pored vanjskih uspjeha, Klodovik je odlučio od Franaka stvoriti jedinstveno kraljevstvo, pa je zato odlučio polako, ali sigurno ukloniti i druge franačke kraljeviće i močnike a njihovu teritoriju prisvojiti. Zanimljiva je bila sudbina Hararika (*Chararic*). Klodovik je ranije Hararika pozvao da mu bude saveznik u ratu protiv Sijagrija, ali je ovaj čekao sa strane razvoj situacije prije nego što se odlučio kome priključiti. Nakon pobjede nad Sijagrijem, Klodovik je zatočio Hararika i njegovog sina (obojica su bili katolici - ortodoksi). Klodovik ih je dao zamonašiti i to tako što je Hararik postao svećenik, a njegov sin đakon. Po Grguru iz Tura, kasnije ih je Klodovik dao umoriti obojicu. Još prije nego je detroniziran Hararik, Klodovik je nagovorio Hlodorika (*Chlodoric*) iz da ubije svoga oca Sigoberta, kralja Ripuarijskih Franaka. Zatim je i sam Hlodorik ubijen. Sa pozicija moći je uklonjen i Ragnahar/*Ragnachar* (koji je podržao Klodovika u ratu sa Sijagrijem) i njegova dva brata Rikar/*Ricchar* i Rignomer.

Za Klodovika, uz pomoć galorimskih pravnika, je dao zapisati i kodificirati i salijsko pravo (*Pactus Legis Salicae*) U ovo vrijeme još uvijek je postojala eksteritorijalna, individualna pravna pripadnost, pa su Galorimljani i dalje bili pod ingerencijama rimskog prava, a Franci salijskog zakonika.

U slučaju da je neki slučaj bio između Salijca i Galorimljanina, onda bi se primijenjivalo salijsko pravo, odnosno njegovi članci koji se bave ovim pitanjima međusobne interakcije između osoba koje pripadaju različitim pravnim sustavima. Slično pravilo je bilo primjenjivano i u Burgundskoj i Vizigotskoj kraljevini.

Nešto prije smrti Klodovik je sazvao sinod galskih biskupa u Orleanu sa ciljem reformiranja crkvenih struktura i kreiranja jake veze između franačke krune i rimokatoličke hijerarhije i klera. Prvi sabor u Orleanu je donio 31 edikta kojim se oblikovala galska (kasnija francuska) katolička struktura i učvrstile veze franačke/francuske krune i rimkokatoličke crkve koje su se zadržale sve do revolucije iz 1789. god.

Po tradiciji, Klodovik je umro 27. XI. 511. god. n. e., iako *Liber Pontificalis* sugeriraju da je on još uvijek bio živ 513. godine n. e. Nakon njegove smrti, po franačkom običaju, kraljevstvo (*regnum Francorum*, Francia ili Frankia, Frankland) je bilo podijeljeno među četiri njegova sina: Teuderika I. (sa sjedištem u Remsu), Hlodomera (sa sjedištem u Orleanu), Hildeberta I. (sa sjedištem u Parizu) i Klotara I. (sa sjedištem u Soissonsu). Za vrijeme njihovih vladavina u Franačku su uključeni Tirinžani (532. god. n. e.) i Burgundi (534. god. n. e.). Braća su bili često rivali, i dolazilo je do sukoba među njima. Nakon smrti Hlodomera, njegove sinove je dao ubiti Klotar I., pa su braća podijelila njegovu domenu. Teuderikov sin Teudebert I. je vladao Austrasijom i vodio je aktivno politiku širenja svoje domene, uglavnom suradnje sa Romejskim carstvom. Teudebert I. je izdavao i zlatnike sa svojim likom na aversu. Međutim, nakon smrti Teudebalda, sina Teudeberta I., ta domena je prešla u ruke Klotara I. Kada je 558. god. n. e. umro Hildebert I., cjelokupna Franačka se ponovo našla u rukama samo jednog kralja i to Klotara I. Međutim, 561. god. n. e. Klotar I. je umro i Franačka je ponovo podijeljena među njegova četiri sina i to: Haribert I. (sjedište u Parizu), Guntram (preuzeo Burgundiju i područje oko Orleana – postao njegovo sjedište - i veći dio Provanse), Sigebert I. (ostatak Provanse, Overnj, istočna Akvitanija i Austrasija sa Remsom), Hilperik (područje Soissonsa). Ubrzo je došlo do dramatičnih događaja i bratoubilačkih ratova. Nakon decenija sukoba braće, njihovih supruga, djece i unuka Franačka je ponovo ujedinjena 613. god. n. e. od strane Klotara II. (umro 628. god. n. e.), sina Hilperika.

Glavne oblasti Franačke su bile: 1. *Austrasia*, matično franačko područje u Transrenskoj Germaniji i sjeverni dijelovi rimskih galsko – germanskih provincija koje su Franci prisvojili do 481. godine n. e. 2. *Neustria*, koja je odgovarala području nekadašnjeg Sijagrijevog kraljevstva., 3. Akvitanija, onaj dio Galije koji je Klodovik preoteo Vizigotima nakon bitke kod Vujea 507. god. n. e. 4. Burgundija. U Austrasiji je bilo

najviše germansko – franačkog elementa, koje je ili tamo živjelo od početka ili je naseljavano u toku IV. i V. st. n. e. Rezultat toga je germanski identitet Nizozemske, Flandrije i njemačkog Porajnja. Romanski identitet se očuvao u Valoniji i gravitirajućim područijima. U Neustriji i Akvitaniji je bilo veoma malo narodnosnog franačkog naseljavanja, pa su ove oblasti sačuvale svoj galorimski identitet.

Merovinška dinastija je vladala (prvo faktičko, kasnije formalno) nekadašnjim rimskim galsko – germanskim provincijama i dijelovima Transrenske Germanije sve do 751. god. n. e., kada su se zamijenili Karolinzi. Najveći od franačkih i karolinških kraljeva Karlo Veliki (Charlemagne) će biti proglašen za rimskog augusta i time će carsko sjedište ponovo biti ustanovljeno na Zapadu. Tako su udareni temelji za razvoj mediavelne, feudalne katoličke kulture Zapadne Europe, u kojoj je Galija, prožeta sa određenim franačkim uplivom, imala krucijalnu ulogu.

Prostor Armorike, odnosno današnje Bretanje je više – manje uspio očuvati (i pored sporadičnog priznavanja formalne vrhovne vlasti) znatan stupanj autonomije, pa i samostalnosti u odnosu na Franačko kraljevstvo ili neke njegove dijelove.

Da ni zapadnorimske jedinice sa šireg galskog područja nisu odjednom nestale, nego su uspjele naći svoje mjesto u vojnoj strukturi novih zapadnoeuropskih kraljevstava potvrđuje jedan zanimljiv Prokopijev podatak: "U pograničnim oblastima Galije ostali su još neki rimski garnizoni. Ne mogavši se vratiti u Rim ni pridružiti se arijanskim neprijateljima, te trupe, sa svojim zastavama i sa zemljom koju su zaposjeli, predadoše se Francima i Armorikancima. Vojnici su zadržali sve svoje narodne običaje i vjerno ih prenijeli potomstvu koje ih je održalo do današnjih dana. Još uvijek nose brojeve kohorti u kojima su služili, idu u borbu pod svojim znamenjima i prepoznaju se po rimskim ukrasima koje nose na glavama".

Burgundsko kraljevstvo

Patricije Gundobad je težio da ponovo objedini burgundsko kraljevstvo, tako što će eliminirati svoju braću a njihove domene priključiti svojoj. Prvo je likvidiran Godomar, a zatim je na red došao Hilperik. Ubijena je i Hilperikova supruga. Starija Hilperikova kćerka po imenu Hroma postala je monahinja, a mlađa Klotilda je postala supruga franačkog, merovinškog kralja Klodovika. Dok je trajao rat Teodorika Amala sa Odoakarom, Gundobad je izveo dosta smio i odlučan napad na Liguriju, odakle su odvukli veliki plijen i dosta zarobljenika. Kasnije su ovi zarobljenika od strane izaslanstva Teodorika Amala

otkupljeni. Po Magnusu Felikus Enodiju (biskup Pavije, latinski retoričar i pjesnik) tom prilikom je oslobođeno više od 6000 sužanja, a samo iz Liona 400 ljudi je oslobođeno.

Po Grguru iz Tura, došlo je i do sukoba Gundobada sa Godegiselom, a obojica su pozivala Klodovika za pomoć. Klodovik se opredijelio za Godesigela, i njihove zajedničke snage su teško porazile Gundobadove. Klodovik je pratio Gundobada do grada Avinjona u koji se Gundobad sklonio. Ipak zahvaljujući Aridiju kojeg je Gundobad poslao Klodovik, i koji je ubijedio franačkog kralja da (uz zamjenu za godišnji tribut) ne uništi Gundobada, ovaj se spasio. Gundobad je kasnije prekršio sporazum, a napao je i opsjeo Godegisela u gradu

Vieni. Pošto su resursi unutar Vieni počeli da presušuju, Godegisel je iz grada izbacio njegovo obično stanovništvo. Jedan protjerani stanovnik grada, vrlo umješni zanatlija se odlučio osvetiti Godegiselu i pomogao je da Gundobad zauzme grad. Godegisel je ubijen 501. god. n. e. u jednoj arijanskoj crkvi, zajedno sa arijanskim biskupom. Za vrijeme rata Klodovika i Atalarika II., Gundobad se priključio Klodoviku, pokušavajući da iskoristi stanje nastalo nakon katastrofe koju je vizigotska vojska doživjela kod Vujea, kako bi proširio svoju kraljevinu prema jugu i jugozapadu. Međutim, u tome ga je spriječila dosta snažna ostrogotska kontraofanziva.

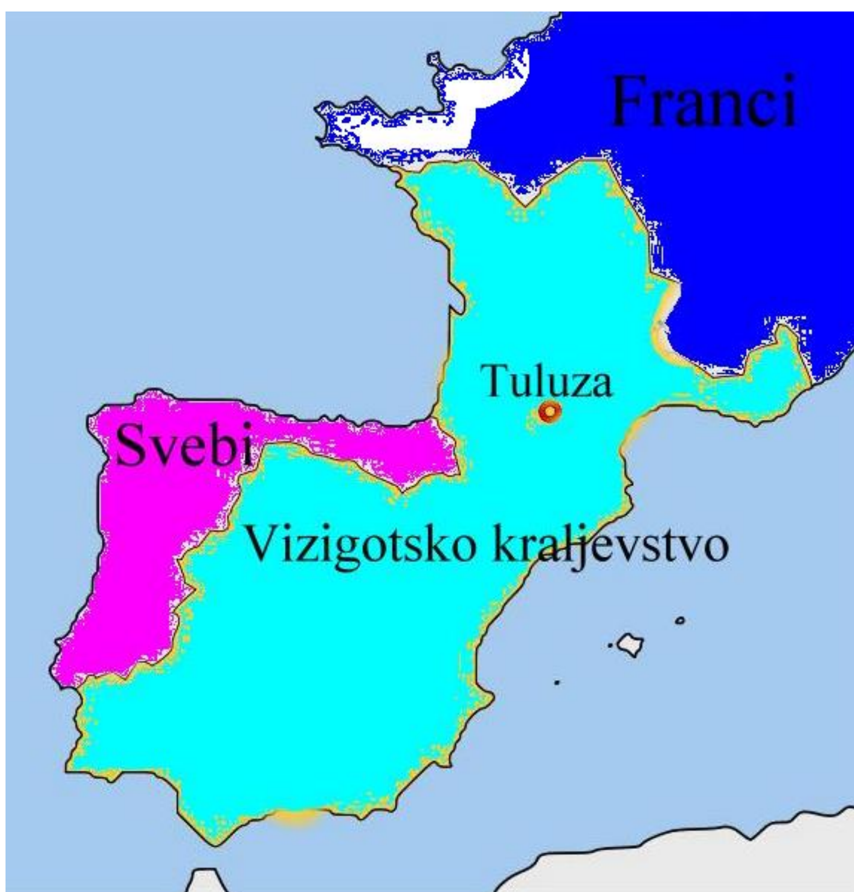
Gundobada je 516. god. n. e. naslijedio sin Sigismund. Klodovikova udovica Klotilda nije se nikada pomirila sa smrću svoga oca Hilperika, i nagovorila je sinove da napadaju Burgundsko kraljevstvo kojim su vladali Gundobadovi potomci. Nakon nasilne smrti Sigismunda i njegovih sinova Gisalda i Gondebauda (od strane Franaka) 524. god. n. e. novi kralj Burgunda je postao njegov brat Godomar. Burgundi su bili konačno i teško poraženi od merovinške vojske 532. god. kod Autuna. Tada je poginuo i kralj Godomar, a Burgundija je anektirana u Franačku 534. god. n. e.

Za vrijeme Gundobada je izdat i zakonik *Liber Constitutionum* ili *Lex Burgundionum* ili *Lex Gundobada* koji se, na načelu eksteritorijalne, narodnosne pravne pripadnosti odnosio na Burgunde. Ovaj zakonik, je kao i ostali germanski zakonici, bio pod značajnim utjecajem rimskog prava. Moguće je da je reviziju zakonika izvršio kralj Sigismund. Za svoje rimske / romanske podanike, koji su činili ubjedljivu većinu stanovništva, Gundobad je dao izraditi kodifikaciju rimskog prava koja se naziva *Lex Romana Burgundionum*.

I na Burgundsko kraljevstvo se može primijeniti teza da je stvaranje novih država – kraljevina na tlu Zapadnog Carstva posljedica kompromisa između predstavnika doseljenih zajednica i lokalnih romanskih elita. Tako su se čuvale stare tradicije u novim političkim okvirima. Ustvari, sudeći po podacima iz izvorne građe, ono je bilo i najviše izloženo romanizaciji, a i stupanj separacije između znatno malobrojnijih Burgunda i provincijalnog romanskog stanovništva je bio manji. Respektovanje carske superiornosti javljalo se stalno, u svim službenim tekstovima i u svim praktičnim aktima; datiranje je vršeno prema rimskim konzulima, vojna služba je, u principu, pristupačna i Rimljanima, dopušteni su mješoviti brakovi, krvnina je plaćana za Rimljane kao i za Burgunde, a upravu i administraciju (koja je kopirala ravenski institucionalni sustav) vodili su Rimljani. Siagrije kod kralja Hilperika, Lakonije kod Gundobada, Pantagato kod Sigismunda. U gradskim općinama i lokalnim zajednicama se dugo očuvala kasnorimska upravna struktura, pa se u tekstovima nailazi na preživljavanje kurija, defensora, *gesta municipalia*. Početkom VI. st. u Lionu i Vijeni su još uvijek radile retorske škole. Gundobad je izgleda imao i zvaničnog dvorskog pjesnika Heraklijana.

Vizigotsko kraljevstvo

Sa Eurikom je Vizigotsko kraljevstvo postalo ne samo samostalno, nego i teritorijalno najveće od germanskih kraljevstava izniklih na teritoriju nekadašnjeg Zapadnog carstva.

Alarik II. je imao tu nesreću da će se na njegove sjeverne granice izbiti kraljevstvo mladog i vrlo poduzetnog Klodovika. I u historijskim vrelima se Alarik često spominje u kontekstu odnosa sa Klodovikom. Uz, to Alarik II. se spominje i kao krucijalni pomagač Teodoriku Amalu da se probije opsada Pavije. U vrijeme građanskog rata u Burgundskom kraljevstvu između Gundobada i Godegisela (čiji je saveznik bio Klodovik), Alarik II. je podržavao Gundobada. Alarik II. i Klodovik su se nakon toga 502. god. n. e. osobno sastali na jednoj adi na rijeci Loari, blizu Amboisa, kako bi dogovorili međusobni sporazum. Alarik II. je imao problema is a pojavom uzurpatora u Hispaniji.

Consularia Caesaraugustana navodi da se 496. god. n. e. izvjesni *Burdunellus* “postao tiranin u Hispaniji”, što bi možda podrazumijevalo da se proglasio carem. Međutim, njega su brzo ostavile njegove pristalice, a on je predan Alarikovim dužnosnicima i poslan u Tuluz, gdje je brutalno pogubljen. *Consularia Caesaraugustana* i *Victoris Tunnunnensis Chronicon* spominju i da se početkom VI. st. n. e. u dolini rijeke Ebro za rimskog cara proglasio izvjesni Petar. Kada je vojska Alarika II. 506. god. n. e. zauzela grad Dertosu, Petar je bio uhapšen i pogubljen. Njegova glava je kao trofej poslana u Saragosu.

Iako je arijanac, Alarik II. je bio tolerantan prema katolicima – ortodoksima, pa je u Agdu 506. godine n. e. održan i crkveni sabor. Alarik II. je ostao zapamćen i po tome što je imenovao komisiju koja je dobila zadatak da kodificira rimsko pravo za Alarikove podanike Hispanorimljane i Galorimljane. Ovaj zakonik poznat kao *Breviarium Alaricianum* ili *Lex Romana Visigothorum*, je proglašen 2. II. 506. god. n. e. Ovo pravo se odnosilo i na katolike – ortodokse i hijerarhiju katoličko – ortodoksne Crkve. Već ranije je Eurik dao proglasiti *Codex Euricianus* koji se odnosio na Vizigote. U to vrijeme i u Vizigotskom kraljevstvu vladala je eksteritorijalna, pravna pripadnost, odnosno Vizigoti (kojih je bilo cc 1% u populaciji) su imali svoje pravo, Hispanorimljani i Galorimljani svoje rimsko pravo. Arijanski Vizigoti su imali svoj zasebni kler i crkvenu organizaciju.

Tek je sa *Liber Iudiciorum* iz 654. god. n. e. u Vizigotskom kraljevstvu ukinuta pravna podjela na Gote i Rimljane, i od tada su podanici kraljevstva prestali biti ili *Romani* ili *Gothi* (koji su znatno ranije bili već dobrano romanizirani i pokatoličeni) i postali su Španci / *Hispani*.

Nakon bitke kod Vujea i pogibije Alarika II., Vizigotsko kraljevstvo je izgubilo dobar dio Galije i kraljevski trezor u Tuluzi. Gesalek, nelegitimni sin Alarika II., je preuzeo zakratko vlast. Međutim, Ostrogotski kralj i moćnik Teodorik Amal je intervenirao i pobijedio Gesalekovu vojsku u dvije bitke kod Barselone. Gesalek je zarobljen i pogubljen. Teodorik Amal je na prijesto postavio malodobnog Amalarika, legitimnog sina Alarika II. sa Teodegotom (*Theodegotho*), kćerkom Teodorika Amala. Amalarik je bio unuk Teodorika Amala. Pošto je Amalarik bio dijete, stvarnu vlast u Hispaniji je imao Teudis, ostrogotski vojskovođa i regent. Tek je nakon smrti Teodorika Amala 526. god. n. e. Amalarik dobio kontrolu nad svojim kraljevstvom. Međutim, već 531. god. n. e. Amalarikova vojska je poražena od vojske franačkog kralja Hildeberta I. Sam Amalarik je ubijen u Barseloni. Nakon njega, kralj je postao Teudis, koji je proširio vizigotsku vlast prema jugu. Međutim i on je ubijen 548. god. n. e., nakon nesupjele invazije na sjevernu Afriku. Uslijedio je za kralja Agile I. (549. – 554. god. n. e.) građanski rat, koji je doveo i do intervencije romejskih snaga. Tom prilikom je u južnoj Španiji stvorena romejska provincija. Agila je ubijen, a njegov protivnik Atanagild (vl. 552. – 568. god. n. e.) je postao novi kralj. Atanagild nije uspio da istisne Romeje, pa je čak bio prisiljen id a prizna vrhovništvo Konstantinopolisa. Konsolidaciju Vizigotskog kraljevstva je izvršio kralj Liuvigild (vl. 569. – 21. IV. 586. god. n. e.), a uspio je da od Romeja preotme Kordovu. Pobijedio

je i Svebe i različite male sjevernjačke državice Baska i Kantabra. Međutim, kada je Liuvigild postavio sina Hermenegilda za suvladara, došlo je do građanskog rata.

Hermenegild se 579. god. n. e. pobunio protiv oca i proglasio za kralja sa prijestolnicom u Sevilji. Pod uticajem svoje supruge Ingundis, franačke princeze i Leandera od Sevilje. Liuvigild je tek 582. god. n. e. uspio sakupiti dvoljno trupa da napadne pozicije odmetnutog sina. Prvo je zauzeta Merida, a 583. god. n. e. se krenulo prema Sevilji koja je opkoljena. Hermenegild je zavisio od Romejskog carstva koje je držalo oblasti na jugu Hispanije i od Sveba. Pobuna je završila tek 584. god. n. e. kada je Liuvigild podmitio Romeje sa 30.000 solida kako bi prestali pružati pomoć njegovom odmetnutom sinu.

Liuvigild je 585. god. n. e. konačno i prisvojio galicijsko – svebsko kraljevstvo, iskoristivši tamošnji građanski rat koji je izbio nakon smrti svebskog kralja Mira. Liuvigild nije bio samo dobar vojskovođa, nego i odličan upravitelj. On je osnovao i nove gradove kao što su *Reccopolis* i and *Victoriacum* (Vitoria), što je bio prvi takav slučaj u Zapadnoj Europi nakon završetka rimske vlasti.

Rekared I. (vl. 586. – 601. god. n. e.), sin Liuvigilda, je prešao na katoličku ortodoksiju, što je dovelo i do arijanskih pobuna (najpoznatija arijanskog biskupa Meride) koje su ugušene. Rekared I. je odbio i invaziju Franaka. Ovaj vizigotski kralj je nadgledao i III. crkveni sabor u Toledu iz 589. god. n. e., gdje je on objavio svoju vjeru u nikejsko načelo i odbacio arijanstvo. Rekared I. je uzeo i carsko – rimsko ime (od vremena Konstantinove dinastije) Flavije. On je sebe smatrao nasljednikom rimskih careva, a ratovao je protiv Romeja na jugu. Njegov sin Liuva je postao kralj 601. god. n. e., ali je bio detroniziran od strane velikaša Viterika (vl. 603. – 610. god. n. e.). Nakon njega je u periodu 610. – 631. godine n. e. uslijedio niz vizigotskih kraljeva, praćenih stalnih regecidima (ubistvima kraljeva). Kralj Sisebut (vl. 612. – 621. god. n. e.) je izdao niz teških antisemitskih zakona, prisilivši mnoge Jevreje na konverziju na kršćanstvo. Sisebutova vojska je uspjela da preotme od Romeja na jugu nekoliko gradova, uključujući Malagu. Konačno je kralj Suintila (vl. 621. – 631. god. n. e.) uspio da 625. god. n. e. zauzme sve romejske posjede u Španiji. Vizigotsko kraljevstvo će postojati do 711. god. kada će ga srušiti muslimanska vojska. Jedino su krajnja sjeverna područja ostala u rukama kršćanskih . katoličkih vladara, i tamo će se nastaviti održavati tradicija gotsko – hispanskog kraljevstva.

Svebsko – galicijsko kraljevstvo

Nakon pogubljenja kralja Rekijara, nestala je i Hermerikova dinastija, i došlo je do borbe za svebsko vrhovništvo. Prvo je izvjesni Aioulf (moguće gotskog porijekla) 456. god. n. e. preuzeo vodstvo i pobunio se protiv Vizigota. Međutim, on je ubijen u junu 457. god. n. e.

u Portu. Hidatije navodi da je 456. god. n. e. dio Sveba za kralja proglasio Maldrasa, ali to je dovelo do podjele jer je jedan broj Sveba slijedio drugog kralja Framta koji je umro godinu kasnije. Obojica su tražili mir sa lokalnim, većinskim galicijskim stanovništvom. Vizigoti su 458. god. n. e. poslali novu armiju protiv Sveba.Zahvaljujući uspješnoj Majorijanovoj ofanzivi oslabio je vizigotski pristisak na Svebe, što je u neku ruku spasilo preostale Svebe. U ovoj pomalo kaotičnoj atmosferi koja je vladala na sjeverozapadu i zapadu Iberijskog poluotoka, Maldras (ubijen 460. god. n. e.) je napadao i druge Svebe i Hispanorimljane i to na jednom širokom području. U međuvremenu su Svebi na sjeveru izabrali Rehimunda za novog lidera. On je napao Galiciju 459. i 460. god. n. e., a zauzeo je i grad Lugo. Vizigoti su kao rimski federati poslali novu armiju na Svebe, međutim zahvaljujući nekim lokalnim stanovnicima (koje Hidatije naziva izdajnicima), njihova kampanja nije ostvarila zacrtane ciljeve. Otada je grad Lugo od Rehimunda korišten kao prijestolnica. Maldrasa je naslijedio Frumar, ali je sa njegovom smrću 464. god. n. e. završen period kaosa unutar svebske zajednice i kontinuiranog sukoba sa Hispanorimljanima.

Remismund, izaslanik koji je često putovao između Galicije i Galije, je postao kralj svebsko – galicijskog kraljevstva. On je i priznat od vizigotskog dvora. Remismund je reorganizirao kraljevstvo, a nastavljeni su i napadi u Lusitaniji i Asturiji, kao i borbe sa galicijskim zajednicama, kao npr. Aunonensima. Remismundova vojska je nanosila velike probleme Luzitancima, 468. god. n. e. su zauzeli i uništili grad Konimbriga. Naredne 469. god. n. e. su čak zauzeli i Lisabon koji im je ustvari predao tadašnji upravitelj Lisabona po imenu Lusidio. Za svoju izdaju Lusidio je nagrađen izaslanstvom rimskom caru.

Svebi su prevedeni na kršćansko arijanstvo zahvaljujući misionaru Ajaksu, kojeg je poslao vizigotski kralj Teodorik II., na poziv Remismunda. Nakon Hidatijeve kronike, malo se zna o dešavanjima u galicijsko – svebskom kraljevstvu do otprilike sredine VI. st. n. e. Svebski kraljevi su kasnije postali katolici. Prvi sinod katoličko – ortodoksnih svećenika u Bragi, održan 1. V. 561. god. n. e. je održan po naredbi kralja po imenu Arijamir, što sugerira da je on već katolik. Po Isidoru od Sevilje u njegovoj *Historia Suevorum*, se navodi da je kralj Teodemar zaslužan za konverziju zahvaljujući pomoći misionara Martina iz Brage. Po Grguru iz Tura konverzija se desila za vrijeme izvjesnog Hararika. Za vrijeme Teodemara, 1. I. 569. god. n. e. održan je i sinod u Lugu. Moguće je i da je konačna konverzija izvršena tek za vizigotskog kralja Rekareda.

Krajem V. ili početkom VI. st. n. e. u područje Galicije je morskim putem izbjegla i skupina Britanaca. Područje koje su naselili je nazvano *Britonia*. Svoj britanski karakter ovaj predio će zadržati još neko vrijeme, o čemu govore crkveni dokumenti.

Teodemara je 570. god. n. e. naslijedio kralj Miro koji se morao suočiti sa sve snažnijom vizigotskom kraljevinom za vrijeme kralja Liuvigilda. Miro je uspijevao kako – tako da izdržava pod pritiskom Liuvigilda, koristeći i diplomatiju. Miro je pokušao i da iskoristi i građanski rat Liuvigilda i Hermenegilda, stajući na stranu potonjeg. Miro je sa svojom

vojskom, pokušao da probije opsadu Sevilju u kojoj se nalazio Hermenegild. Ali je bio prisiljen da odustane i da pristane na sporazum o odanosti Liuvigildu. Miro se vratio u Galiciju, gdje je ubrzo umro. Kralja Miru je naslijedio sin Eburik, ali je iduće godine bio zbačen od strane svoga zeta Audeka. Eburik je zamonašen. Ovaj vojni i državni udar je bio dobar povod da Liuvigild da napadne svebsko – galicijsko kraljevstvo i da ga anektira. Audek je poražen i pretvoren u svećenika (i prognan u Beja u južnoj Luzitaniji), zemlja pokorena i priključena vizigotskoj Španiji. Iste, 585. god. n.e . izvjesni Malarik se pobunio protiv Vizigota, ali je bio poražen i uhvaćen.

Britanija

Najdramatičnije i najlegendarnije dešavanje iz vremena sloma Zapadnorimskog carstva i prelaska Zapadne Europe iz antičkog u mediavelno razdoblje odigralo se u Britaniji. Dešavanja u Britaniji V. i VI. st. n. e. su porodila čitav niz mitoloških ciklusa (od kojih je najpoznatiji onaj o Arturu, te Tristanu i Izoldi) koja su kasnije obilježila zapadnoeuropsku mediavelnu, kulturu, a zatim se raširila i u kolektivnu svijest čovječanstva.

Izvorna literarna vrela nastala više – manje suvremeno sa ovim periodom su dosta oskudna. Nešto su brojniji podaci koji dolaze iz ranosrednjovjekovnih djela i kronika. Sama tradicija o ovome periodu je značajna, ali je i prilično opterećena i mitološkim predlošcima i legendama. Inače je i historiografija o ovom periodu više, nego preobimna. Dva glavna vrela nastala u ovom periodu, a bave se zbivanjima u Britaniji su *Confessio* i "Pismo Korotiku" od sv. Patrika i *De Excidio et Conquestu Britanniae* od Gildasa koji je bio britanskog porijekla. Oba autora su usko vezana za crkvenu organizaciju i krščanstvo Britanije i Irske.

Patrik (*Patricius*; staroirski: **Qatrikias*; moderni irski: *Pádraig*; velški: *Padrig*; živio cc. 387 – 17. III. c. 460 ili cc. 492. god. n. e.), poznat kao "Apostol Irske" i najveći irski svetac, je bio btitanskog porijekla. Patrik je po rođenju bio kršćanin, ali je po njegovom pismu *Confessio* sa 16 godina bio zarobljen prilikom jednog irskog upada u Britaniju. Tamo je kao rob – pastir proveo šest godina, prije nego što je uspio pobjeći i vratiti se svojoj familiji i Britaniji. Nakon što se zaredio, vratio se u Irsku kao biskup i po irskoj tradiciji doprinio je značajno njenom pokrštavanju. Dan sv. Patrika 17. III. je danas najsvećaniji irski praznik. I pored irske tradicije, povijesne činjenice ipak ukazuju da se pokrštavanje Irske ne može vezati samo za sv. Patrika, nego da je to bio jedan process koji je započeo još krajem IV. i početkom V. st. n. e., i za njega vezan čitav niz pojedinaca čija se imena ponekad pojavljuju u vrelima, tradiciji ili hagiografijama. U historiografiji postoji i teorija o "Dvojici Patrika".

Kao vrelo dokumentarne prirode o Britaniji u prvoj polovici V. stoljeća n. e. navodi se i Honorijev *Rescript* britanskim *civitates* da se sami brinu o svojoj odbrani. Ovaj reskript (odgovor na pisani zahtjev *civitates*) je prenio romejski pisac Zosim i možda pismo uopće nije bilo upućeno britanskim, nego brutijskim *civitates*. Drugi dokument je prenio Gildas i riječ je o fragmentu peticije Britanaca koji su (nakon 410. god. n. e.) pisali rimskom zapovjedniku "Agitusu" (Ecije ili Egidije), koji je bio tri puta konzul, tražeći vojnu pomoć i zaštitu. "Galska kronika iz 452. god. n. e." i "Galska kronika iz 511. god. n. e." daju samo uzgredne podatke. Određene, manje reference za Britaniju pored Zosima daje i Prokopije.

Od kasnijih literarnih vrela vrijedi istaći engleskog monaha Bedu Venerabilisa i njegova djela *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* i *De Temporum Ratione*, te kroniku *Historia Brittonum* koja se pripisuje Neniju, Anglosaksonsku kroniku (koja se zasniva poglavito na zapadnosaksonskim vrelima) i *Annales Cambriae*. Neke podatke o Britaniji u ovom razdoblju donosi i irska kronika Annals of Tigernach. Velško – britanske poeme (bardova Taliesina, Aneirina, Llywarch Hena i drugih autora) i sačuvane zemljišne tapije (Llandaff povelje) isto daju podatke o periodu V. - VI. st. n. e. Inače se neki elementi uređenja i odnosa iz ovog kasnoantičkog i ranomediavelnog doba možda mogu nazrijeti i iz kasnijih velških, irskih i škotskih pravnih kodifikacija. U legendarno – tradicijskom smislu, podatke o osobama i događajima iz ovog doba donosi i Velška Trijada (Trioedd Ynys Prydein), odnosno vezani i srodni tekstovi u mediavelnim velškim manuskriptima, koji u sebi sadržavaju fragmente velškog folklore, mitologije i tradicije. Zanimljive su i genealogije velško – britanskih (Bonedd Gwŷr y Gogledd / The Descent of the Men of the North, Harleian genealogies i The genealogies from Jesus College MS 20) i anglosaksonskih kraljeva i vladara. I hagiografije svetaca, posebno onih keltske (britanske ili irske) provenijencije daju neke (značajna je hagiografija sv. Germana), istina dosta već fikcionalizirane, podatke. Velško – britanska tradicija o ovome period je bila dosta snažna, o čemu svjedoće i dva velška mediavelna prozna djela: Culhwch and Olwen (cc 1100. god.) i The Dream of Rhonabwy (XII./XIII. st.). Po navedenom se jasno vidi da je ovo razdoblje proizvelo nemjerljivo dosta tradicije, legendi i mitovi, koji su ostali sačuvani preko kolektivne velško – britanske, a kasnije i anglonormanske svijesti.

Nakon normanskog osvajanja Engleske došlo je do posvemašnje popularizacije ovog razdoblja, posebno zahvaljujući prilično mitologiziranom i fikcionaliziranom djelu *Historia regum Britanniae* / "Historija kraljeva Britanije" koje je napisao Geoffrey of Monmouth (živio cc 1100. – 1155. god. n. e.). I upravo zahvaljujući popularnosti ovog djela među normanskom aristokratijom, arturovski mitološki ciklus je poprimio neke sasvim nove dimenzije, postao simbol mediavelne viteške kulture i kao takav se raširio po Europi. I anglonormanski redovnik William of Malmesbury (živio 1095/96. – cc 1143. god.) u svojim djelima *Gesta regum Anglorum* i *Gesta Pontificum Anglorum* donosi podatke o

ovom ranom razdoblju. Normanski pjesnik Wace (cc 1110 – nakon 1174. god. n. e.) je i kreirao djelo "Roman de Brut" koje se naslanja na *Historia regum Britannia* od Geoffrey of Monmoutha i velško – britansku tradiciju. Wace je bio prvi koji je spomenuo i legendu o Okruglom stolu kralja Artura i prvi koji spominje ime Arturovog mača → *Excalibur*.

Popularnost arturovskog ciklusa među normanskom elitom u Engleskoj je moguće objasniti i time što pored obilježja viteške kulture govori i o borbama Britanaca protiv Anglosaksonaca, odnosno delegitimizira pravo Anglosaksonaca na one zemlje koje je Vilijam Osvajač dobio nakon pobjede kod Hestingsa 1066. god.

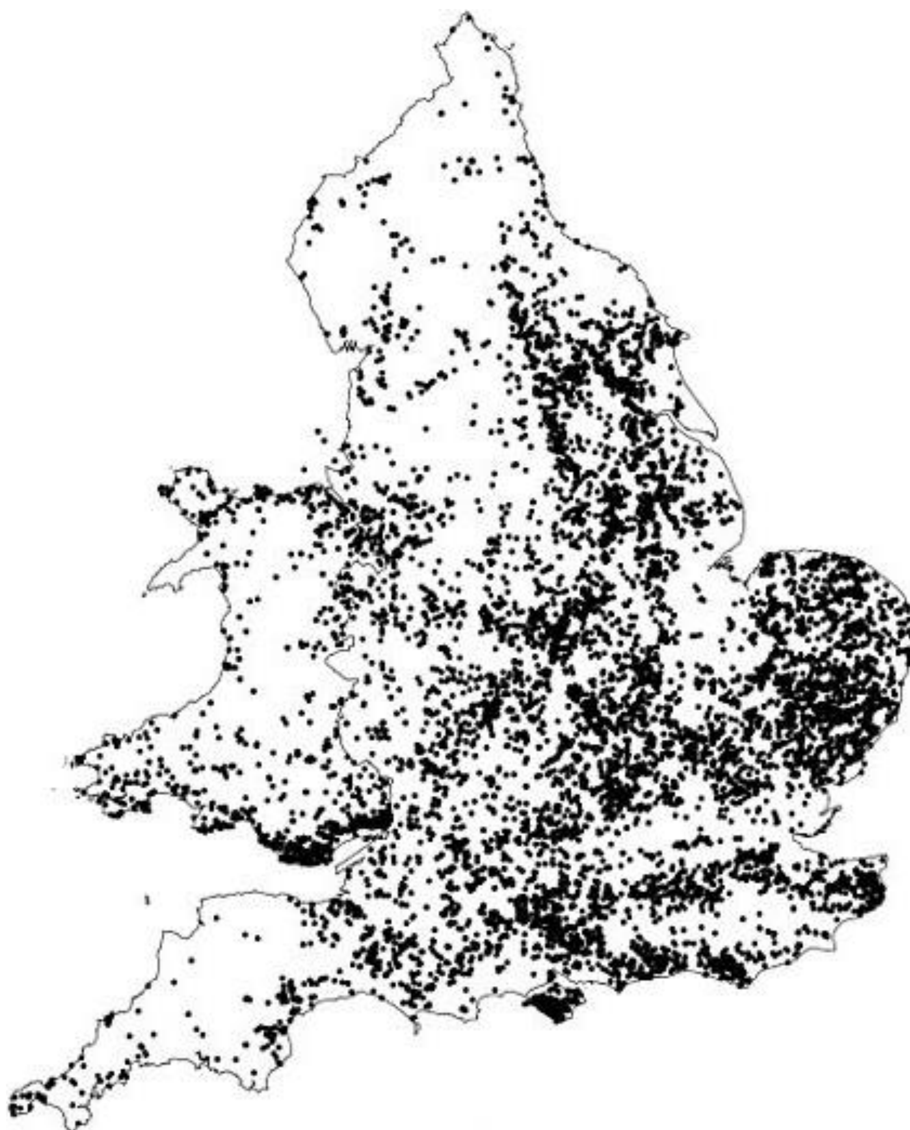
Ne bi trebalo zapostaviti ni sačuvane epigrafske spomenike, koji nude podatke prvog reda. Najpoznatiji epigrafski spomenici su "Artognou kamen" iz utvrde Tintegel u Kornvolu, koji se datira u VI. stoljeće n. e., i "Pillar of Eliseg" (na engleskom) ili "Croes Elisedd" (na velškom), koji iako se datira u IX. st., daje podatke i iz znatno ranije velško – britanske povijesti. Inače su arheološki podaci o ovom periodu bogati, i ukazuju na dramatične kulturološke mijene u V. i VI. st. n. e., posebno sa obzirom na dotadašnji rimsko – urbani i provincijalni način života. Te promjene, posebno na području istočne Engleske su znatno veće i u kvantitativnoj i u kvalitativnoj mjeri nego u odnosu na npr. galsko – germanske provincije. Primjećuje se prilična kulturološka regresija.

Sama rekonstrukcija dešavanja iz V. i VI. st. n. e., zbog mitološko – tradicijske opterećenosti, nije nimalo laka. Zato danas i postoji čitavo jedno mnoštvo historijskih rekonstrukcija i teorija o zbivanjima u V. i VI. st. n. e. u Britaniji. Kada se govori o rimskoj Britaniji, potrebno je istaći da je riječ o najslabije romaniziranoj regiji zapadnog dijela rimskog svijeta. I pored prelaska elite na rimski način život i urbanizacije, ipak su se u Britaniji očuvale i predrimske keltske etničke, narodnosne i plemenske tradicije. Romanizacije je najviše zahvatila područja oko novoosnovanih ili romaniziranih gradova i naselja, vojnih tabora, luka, duž puteva i u pristupačnijim i pitomijim predjelima. Poglavito je riječ o istočnim i jugoistočnim predjelima Britanije. Keltski – britanski dijalekti su se prilično očuvali u Britaniji, o čemu ilustrativno govori upravo opstanak današnjeg velškog jezika.

Po *Notitia Dignitatum*, krajem IV. i početkom V. st. n. e. Britanija je činila posebnu dijecezu sa vikarom na čelu u okviru galske prefekture. Ovu dijecezu je tada sačinjavalo pet provincija i to dvije sa kojima su upravljali konzulari (*Maxima Caesariensis* i *Valentia*), te tri kojima su upravljali *praesides* (*Britannia Prima, Britannia Secunda* i *Flavia Caesariensis*). Po *Notitia Dignitatum,* Britanija je bila pokrivena sa tri vojne komande i to pod:

1. Grofom Britanije (*Comes Britanniarum*) koji je zapovijedao mobilnim jedinicama tipa *comitatenses*. Njegov korpus se sastojao od šest konjičkih jedinica i tri pješadinske. Ukupno ne više od 6000 ljudi.

2. Vojvodom Britanije (*Dux Britanniarum*) koji je zapovijedao trupama (tipa *limitanei*) duž sjeverne granice i Hadrijanovog zida. Ukupno je na raspolaganju imao 38 jedinica, razmještenih u čitav niz garnizona i postaja na sjeveru. Sjedište njegovog stožera se nalazilo u Jorku.
3. Grofom "Saksonske obale" (*comes littoris Saxonici per Britanniam*) koji je zapovijedao trupama tipa *limitanei* duž obale okrenute prema kontinentalnoj Europi.

Najbolje je izloženost romanizacije u Britaniji pratiti
preko koncentracije nalaza rimskih kovanica.

Britanija cc 150. god. n. e.

Britanija je, kao i sva druga područja rimskog svijeta, bila pokrivena mrežom gradova od kojih su neki bili i središta lokalnih – teritorijalno upravnih lokalnih jedinica: 1. Alcester / *Alauna*, 2. Aldborough, North Yorkshire / *Isurium Brigantum*), 3. Bath / *Aquae Sulis* 4. Brough-on-Humber / *Petuaria*), 5. Buxton / *Aquae Arnemetiae*, 6. Caerleon / *Isca Augusta*, 7. Caernarfon / *Segontium*, 8. Caerwent / *Venta Silurum,* 9. Caister-on-Sea, 10. Canterbury / *Durovernum Cantiacorum*, 11. Carlisle / *Luguvalium*, 12. Carmarthen / *Moridunum*, 13. Chester / *Deva Victrix*, 14. Chester-le-Street / *Concangis*, 15. Chichester / *Noviomagus Regnorum*, 16. Cirencester / *Corinium*, 17. Colchester / *Camulodunum*, 18. Corbridge / *Coria*, 19. Dorchester / *Durnovaria*, 20. Dover (*Portus Dubris*), 21. Exeter (*Isca Dumnoniorum*), 22. Gloucester / *Glevum*), 23. Ilchester / *Lindinis*, 24. Leicester / *Ratae Corieltauvorum*, 25. Lincoln / *Lindum Colonia*), 26. London (*Londinium*), 27. Manchester (*Mamucium*), 28. Newcastle upon Tyne / *Pons Aelius*, 29. Northwich / *Condate*, 30. St Albans / *Verulamium*, 31. Silchester / *Calleva Atrebatum*), 32. Towcester / *Lactodorum*, 33. Whitchurch / *Mediolanum*, 34. Winchester / *Venta Belgarum*, 35. Wroxeter / *Viroconium Cornoviorum*, 36. York (*Eboracum*).

Britanija je bila pokrivena i sustavom zemljoposjedničkih vila, a izgrađena je i značajna putna mreža.

Nalazeći se na "krajnjoj granici" Britanija je bila ta koja se morala žrtvovati kako bi se početkom V. st. n. e. sačuvale vitalne oblasti Zapadnog Carstva, iako je i ona sama bila izložena upadima saksonskih i irskih pirata, te skupina Pikta na sjeveru. Prvo je dio mobilnih trupa povukao Stilihon već 402. god. n. e., a onda su uslijedile tri uzastopne uzurpacije (Marko, Gracijan, Konstantin III.) carske vlasti od strane još uvijek prisutnih vojnih jedinica u Britaniji.

Još ranije (383. god. n. e.) je uzurpator Maksim Magnus, prlikom pobune protiv Gracijana, i prelaska u Galiju sa sobom poveo značajne trupe. Gildas u *De Excidio et Conquestu Britanniae* pripisuje veliki odlazak trupa i viših dužnosnika i službenika iz Britanije Maksimu Magnusu, navodeći da je on sa sobom poveo na kontinent sve oružane snage, namjesnike i "cvijet" britanske mladosti, da se više nikada ne vrati. Ovaj Gildasov podatak je govoto sigurno pretjerivanje.

Konstantin III. je učinio onaj ključni korak, kada je 407. god. n. e. prešao sa glavninom trupa na kontinent i ostao tamo boreći se i sa "barbarima" i sa trupama drugih uzurpatora i sa trupama lojalnim ravenskom caru. Vojska je u Rimskoj državi uvijek imala veliko značenje, a kao institucija je bila duboko prožeta sa svim oblicima i aspektima funkcioniranja sustava rimskog svijeta. Ona nije bila samo oružani faktor, nego su se preko nje održavale i državne i provincijske institucije strukture, kao i društvena stabilnost. Aktivni časnici i isluženi vojnici su često obnašali i provincijske i lokalne sudbene, civilne, upravne službe. Onda su njihovi potomci opet ulazili u vojnu službu kako bi napredovali u državnoj ili društvenoj hijerarhiji. U ranijim epohama sa vojskom je, u zapadnim

provincijama, neraskidivo bio povezan i proces romanizacije, urbanizacije i kulturizacije. Nastanak nekih zapadnih, uključujući i one u Britaniji, je bio direktna posljedica kolonizacije veterana. Ovaj odlazak (poglavito mobilne) vojske se može pratiti i preko naglog prestanka cirkuliranja rimskog novca. Vojska je u rimskom svijetu uvijek bila izvor svježeg novca, jer se preko vojničkih plata novac usisavao u "robno - novčani krvotok" provincija. Tako je vojska imala i veliko značenje po ekonomske odnose u određenom rimskom području. Ako su nakon prebacivanja trupa Konstantina III. i ostale neke vojne formacije tipa *limitanei*, možda najviše na sjeveru i duž Hadrijanovog zida, onda one više nisu primale redovne plate iz državnih trezora iz razloga kaosa prve decenije V. st. n. e., niza uzurpacija i ispražnjenih materijalno – financijskih mogućnosti i ravenskog dvora i "blagajni" uzurpatora (posebno Konstantina III.). Tako je i na taj način prestalo funkcioniranje rimske vojne sile na području Britanije. Ove preostale/zaostale jedinice su se onda morale primarno orijentirati samo na lokalne resurse. Faktičko povlaćenje vojske je tako, bez obzira na neki formalizam da je Britanija još uvijek u sastavu Zapadnog Carstva, je nesumnjivo značilo i izlazak izvan okvira rimske državne vlasti. U onako prilično konfuznom i anarhičnom stanju prve decenije V. st. n. e., kada je i Rim pao u ruke Alarikovih Gota, sigurno je od strane središnje vlasti zanemareno hijerarhijska struktura uprave u Britanije, tako da su svi poslovi praktično prešli na britansku elitu. Kao i u drugim dijelovima tadašnjeg rimskog svijeta, tu elitu su dobrim dijelom činili magnati – veleposjednici. Da je sudbina Britanije praktično prešla u ruke njene elite, pokazati će događaji koji su uslijedili samo tri godine nakon prelaska Konstantina III. na kontinent.

Nejasno je šta se dogodilo sa dotadašnjom vikarijskom i provincijalnim upravama. Nepoznato je da li je nakon povlačenja mobilnih trupa i dijela limitanei (možda poglavito onih sa "saksonske" obale), i dalje bilo osoba koje su nosile titule vikara, konzulara, *praesides*, grofova i vojvoda u skladu sa kasnorimskom, dominatskom civilnom i vojnom hijerarhijom. Bar u prvo vrijeme, neposredno nakon odlaska trupa Konstantina III., morala je i nadalje postojati neka upravna hijerarhija i sustav koji bi bili subordinirani Konstantinu III. Dok je Konstantin III. vrijeme, vojnike i novac uglavnom trošio u borbama sa svojim carskim suparnikom, drugim uzurpatorima i "barbarima" koji su prodrli u unutrašnjost Zapadnog Carstva, zanemarena je odbrana Britanije i njoj suprotne galske obale. Napadi saksonskih pirata i drugih napadača su postali vrlo učestali i opasni. Pozicija Konstantina III. se posebno usložnila kada su u jesen 409. godine n. e. "barbari" prodrli u Hispaniju. Konstantin III. je zato u Hispaniju morao poslati armiju pod komandom Konstansa. A ubrzo je došlo i do pobune Gerontija (koji je na pobunu naveo i "barbare" koji su bili u Galiji) i imenovanja novog uzurpatora Maksima.

Po Zosimu: "Konstantin je bio nemoćan da ovome odolijeva, veći dio njegove vojske je bio u Španiji, prekorajnski barbari su činili takve upade preko svake provincije, da su ne samo natjerali Britance, nego takođe i neke galske narode na potrebu za pobunom protiv

Imperije, i da ne žive više pod rimskim zakonima, nego kako oni sami žele. Britanci su uzeli oružje, i navukavši na sebe mnoga opasna poduzeća radi sopstvene zaštite, sve dok oni nisu oslobodili svoje gradove od barbara koji su ih opsjedali. Na sličan način, cijela Armorika, sa drugim provincijama Galije, je oslobodila sebe istim sredstvima: protjerujući rimske dužnosnike i časnike, i podižući vladu po svojoj volji."

Sudeći po Zosimovom podatku, 409. ili 410. god. n. e. došlo je do samoorganiziranja na području Britanije i Armorike, sa ciljem sopstvene zaštite i odbijanja neprijatelja. Kako se pokazalo, neprijatelj je brzo poražen. Usput je ova samoorganizacija vodila i ka pobuni protiv vlasti Konstantina III. Ne bi bilo nemoguće pomisliti i na mogućnost i da je na ovu pobunu uticao na neki način Gerontije, koji je bio britanskog porijekla i imao sigurno značajne veze sa britanskom elitom. Bez obzira što je pobuna bila usmjerena protiv Konstantina III., ona je označila i faktički kraj funkcioniranja rimskih državnih institucija na području Britanije i Armorike. Nakon pada Konstantina III., honorijevska, ravenatska uprava nad ovim područijima u praktičnom i institucionalnom smislu sigurno više nije obnovljena. Vjerojatno od tada više nema dijecezanskih i provincijskih rimskih upravitelja, dužnosnika i službenika. Historijska vrela ne daju ni najmanju naznaku šta je to zamijenilo zapadnorimsku upravu i institucije u Britaniji i Armorici i na koji je način sada uređena vlast. Ono što prvo pada na pomisao jeste mogućnost da su lokalni magnati i predstavnici lokalnih, gradskih zajednica bili ti koji su preuzeli vlast i odgovornost. Ali na koji način je to urađeno i kojim sredstvima i preko kojih institucija i načina uprave je za sada još uvijek ostaje neodgovoreno poglavlje, izuzev čitavog niza postavljenih teorija i špekulacija. Jedino bi se neki zaključci po ovom pitanju mogli izvući, ako se Honorijev reskript stvarno odnosio (što je velika mogućnost) na britanske *civitates*. U tom slučaju bi se moglo pretpostaviti da su se nakon zbacivanja uprave Konstantina III. britanske lokalne zajednice obratile oficijelno legalnom zapadnorimskom dominusu sa molbom/zahtjevom za pomoć. Honorije im odgovara da se oni sami brinu o sebi, a pošto pismo adresira direktno na te britanske *civitates*, a ne na vikara, provincijske namjesnike ili vojne zapovjednike (grofove ili vojvode) jasno je da on time direktno i priznaje da su lokalne zajednice, *civitates* u Britaniji postale najviši i jedini institucionalizirani autoritet vlasti koji je postojao u Britaniji.

Tako je funkcionalno zapadnorimska vojska napustila Britaniju, prepuštajući odgovornost i za vojne i za civilne poslove na lokalnu britskorimsku elitu. Historiografija ovo tumači kao faktičko odvajanje Britanije od Zapadnog carstva, iako je formalno ona još uvijek bila sastavnica Zapadnog Carstva.

Ovo bi značilo da je uprava nad postrimskom Britanijom u upravnom smislu bila fragmentirana i partikulizirana, sa prevagom interesa lokalnih zajednica i magnata i nekom labavom vezom među njima. Pošto nije postajala više dijecezenska i provincijska vlast, možda se ta labava veza manifestirala nekom vrstom zajedničkog vijeća/savjeta

ili skupštine predstavnika britanskih lokalnih zajednica. O jednom takvom zasjedanju na kome se raspravljalo i odlučivalo o općim britanskim interesima govori i Gildas.

Historia Brittonum čak navodi da se Britanija sastojala od 33 *civitates* i to:

1. Cair ebrauc (York)
2. Cair ceint (Canterbury)
3. Cair gurcoc (Anglesey)
4. Cair guorthegem
5. Cair custeint (Carnarvon)
6. Cair guoranegon (Worcester)
7. Cair segeint (Silchester)
8. Cair guin truis (Norwhich?)
9. Cair merdin (Caermarthen)
10. Cair peris (Porchester)
11. Cair lion (Caerleon-upon-Usk)
12. Cair mencipit (Verulam)
13. Cair caratauc (Catterick)
14. Cair ceri (Cirencester)
15. Cair gloui (Gloucester)
16. Cair lullid (Carlisle)
17. Cair grant (Cambridge)
18. Cair daun (Doncaster)
19. Cair britoc (Bristol)
20. Cair meguaid (Meivod)
21. Cair mauiguid (Manchester)
22. Cair ligion (Chester?)
23. Cair guent (Caerwent?)
24. Cair collon (Colchester?)
25. Cair londein (London)
26. Cair Guorcon (Worren?)
27. Cair lerion (Leicester)
28. Cair draithou (Drayton)
29. Cair ponsavelcoit (Pevenscy)
30. Cair teimm (Teyn-Grace)
31. Cair Urnahc (Wroxster)
32. Cair colemion
33. Cair loit coit (Lincoln)

A pošto su se lokalne zajednice sa svojim institucijama, u smislu rimskih municipalnih jedinica, već odavno nalazile u krizi, ne bi trebalo da su vrlo brzo na samu površinu izbili regionalni i lokalni močnici, magnati – zemljoposjednici koji su se polako počeli pretvarati u neke vrste dinasta. Ako bi se ti pojedinci pokazali dobrim vojskovođama, onda bi njihova vlast postojala još zagarantiranija.

Zatim je uslijedio proces pretvaranja tih regionalnih i lokalnih zajednica, koje su često bile organizirane i na ranijem, britanskom narodnosno – plemenskom predlošku, u neke vrste kneževina ili malih kraljevstava.

Konačno napuštanje Britanije od strane rimske regularne armije i prestanak efektivne zapadnorimske vlasti na otoku, i vjerojatno gašenje dijecezanske i provincijske uprave, nisu značili da je došlo i do raskida sa kasnoantičkom kulturom. Naprotiv, život kakav je bio se nastavio i dalje. Elita je i dalje koristila latinski jezik, ili neku njegovu vulgarnu izvedenicu. Ali kako vrijeme bude odmicalo, britanski jezik je ipak postupno preuzimao sve veću ulogu i među elitom, ostavljajući latinski jezik na korištenje onim obrazovanijim pojedincima i naravno svećenstvu. Ali i pored toga, latinski jezik nikada nije nestao iz velško – britanskog

miljea, o čemu svjedoće i pronađeni epigrafski spomenici napisani na latinskom a koji su nastali u postrimskoj Britaniji. Ovi epigrafski spomenici, kao i određeni podaci iz literarnih vrela, govore da su se održale i svjetovne upravne i druge institucije (uglavnom na nivou lokalnih zajednica i gradova) koje su karakteristične za kasnorimsko doba kao i rimski nazivi za pojedine dužnosti i službe (*comes, tribunus*... itd...). Gildas čak titulira Britance, latinskim izrazom *cives*, što jasno ukazuje na očuvanost sustava lokalnih municipalnih jedinica.

Ustvari u Britaniji se dešavao isti proces, kao i u Romejskom carstvu. I kao što se do početka VII. st. n. e. Istočno Rimsko Carstvo polako transformiralo u novo Romejsko Carstvo grčkog jezika i vizantijsko – pravoslavne kulture, tako su se (više – manje u istom periodu) Rimska Britanija i Britorimljani, polako tranformirali u mediavelne Velšane (odnosno Kumrijce kako sami sebe nazivaju) keltskog jezika sa svojim vidom keltskog kršćanstva (koje se tek kasnije ponovo uvezalo sa hijerarhijom i sustavom Rimokatoličke crkve).

Britanija, kao uostalom i druge oblasti rimskog svijeta, nije bila pošteđena ni unutarnjih previranja karakterističnih za V. st. n. e. U Britaniji se raširilo i pelagijanstvo, bila je i prisutna i snažna socijalna borba između različitih slojeva, a nerijetko su izbijali i sukobi među protofeudalnim moćnicima i magnatima.

Pelagije (živio 354. – 420. ili 440. god. n. e.) je bio kršćanski propovjednik (redovnik ili laik i asketa), moguće britanskog porijekla. U današnjem Velsu je poznat kao St. Morgan of Wales. U Italiju je došao krajem IV. ili početkom V. st. n. e. i najprije je propovijedao u Rimu. U Italiji je vodio strogi monaški način života. Sa patricijem Celestijem, koji je prihvatio učenje Pelagija je 411. god. n. e. je otišao u sjevernu Afriku. Pelagije je bio dobro obrazovan, tečno je govorio latinski i grčki jezik, a napisao je i nekoliko vrlo vrijednih teoloških knjiga. Koliko je bio cijenjen u svoje vrijeme, govore i zapisi sv. Augustina, u kojima ga on naziva svetim, premda se nije slagao s njegovim učenjem. Pelagije je propovijedao učenje koje se temeljilo na doktrini negiranja istočnog grijeha, odnosno poricao je da grijeh Adama i Eve zatomljuje kasnije genereacije i Pelagije ga priznaje samo kao loš primjer. Zato je po njemu besmisleno i krštenje. Pelagije promiće ideje jednakosti i slobodne volje, tako što je propovijedao da je čovjek po prirodi dobar, da ima slobodnu volju, te da vlastitim postignućima može postići moralno savršenstvo, spasenje i blaženstvo. Po njemu svaki čovjek može biti bezgriješan, ako hoće, jer Bog ne zahtijeva nemoguće. Njegove teze su tako negirale predestinaciju/predodređenje (sudbinu!?) čovjeka. Pelagije vidi Isusovu ulogu kao postavljanje dobrog primjera čovječanstvu, nasuprot Adamovom lošem primjeru. Ovakvo učenje je bilo u suprotnosti sa službenim stavom Crkve kojeg su tada zastupali sv. Augustin i papa Inocentije. Zbog toga ga je Inocentije ekskomunicirao iz Crkve na kartaginskom sinodu 417. god. n. e., kada je osuđeno i proglašeno heretičkim i njegovo učenje. Za neko vrijeme Pelagije je uspio da pridobije naklonost novog pape

Zosima, koji je povukao izopćenje Pelagija (*Libellus fidei*). Međutim, već 418. god. n. e. ukazom dominusa Honorija Pelagijevo učenje je ponovo proglašeno za herezu i potvđeno je njegovo isključenje iz Crkve. Pelagije je uskoro i umro. Pelagijanstvo je osuđeno i na III. Vaseljenskom saboru u Efesu 431. god. n. e. Pelagijanstvo je imalo sljedbenike kod nekoliko italijanskih biskupa, posebnice kod Julijana Eklanskog. Pelagijanstvo se sa određenim modifikacijama održavalo i prakticiralo na pojedinim područijima sve do u VI. st. n. e. Ublaženo pelagijanstvo (tzv. semipelagijanizam) se održalo u Galiji do VI. st. n. e. i uticalo je na modifikaciju crkvene dogme o predestinaciji.

Sabor galskih biskupa je cc 429. god. n. e. izabrao sv. Germana, biskupa grada Auxerre / *Autissiodorum* i Lupusa, biskupa Troa da posjete Britaniju. Razlog je bilo navodno širenje pelagijanstva među britanskim klerom, što je predvodio izvjesni Agrikola, sin britanskog episkopa. German i Lupus su na jednoj javnoj skupštini, na kojoj se okupilo dosta naroda, konfrontirali sa "problematičnim", pelagijanskim dijelom klera. Sama posjeta dvojice galskih biskupa je bila uspješna sa crkveno stajališta, a German (koji je prije zaređenja bio uspješni vojni zapovjednik - vojvoda) je predvodio Britance u pobjedničkom ratu protiv Pikta i Saksonaca. German je možda posjetio ponovo Britaniju sredinom četvrte ili pete decenije V. stoljeća n. e. Vezano za posjetu (ili posjete) Germana spominje se i jedan britanski lokalni moćnik po imenu Elafije.

Sv. German se spominje i u kontekstu samostalne Armorike, kada je u Raveni zastupao milost za građane Armorike, protiv kojih je Ecije poslao kaznenu ekspediciju od Goarovih Alana – federata u Galiji.

Situacija u Britaniji je postajala sve ozbiljnija zbog sve težih napada Skota i Pikta, za koje Gildas kaže da su bili ekstremno okrutni. Ustvari ti napadi nisu ni prestajali, od kada je glavnina regularne vojske napustila Britaniju. Zato je po Gildasu, Britanija poslala izaslanstvo u Rim, apelirajući za pomoć. Ovaj put je jedna legija, dobro opremljena i naoružana, prešla u Britaniju i tamo potpuno potukla neprijatelja i protjerala ga preko granice. Međutim, kada je ta ispomoćna jedinica regularne armije napustila Britaniju, ponovo su napali Pikti i Skoti razarajući, robeći i pljačkajući. Ponovo je poslano novo izaslanstvo da traži pomoć od rimske vlasti. Opet je brzo intervenirala zapadnorimska vojna sila i to konjica i mornarica. Napadači su opet doživjeli vrlo težak poraz. Ovaj put je rimska uprava izjavila da ona ne može da često šalje ovakve ekspedicije i urgirali su na Britance da se sami osposobe za rat i hrabro bore i tako spasu svoju zemlju, imovinu, žene, djecu i svoju slobodu i živote. Nejasno je kada su se dogodile (ako su se uopće i dogodile) ove rimske intervencije. Gildas posebno drugu ekspediciju spominje u kontekstu podizanja Hadrijanovog zida i utvrđivanja "Saksonske obale" što je anakrono i netačno. A nije nemoguće pomisliti i da su Gildasove rimske ekspedicije ustvari reminisencija na rimske vojne pohode prije početka V. st. n. e., posebno na one iz zadnjih decenija IV. st. n. e. i samog početka V. stoljeća n. e. Ako su se ove ekspedicije zaista desile u periodu nakon

410. god. n. e., onda bi se one morale datirati prije 443. god. n. e. Možda je jedna od tih ekspedicija povezana is a dolaskom sv. Germana.

Kada se opet povukla rimska regularna vojska, “stara priča” se ponovila, Skoti i Pikti su ponovo napali. Pikti su čak zauzeli na sjeveru značajne i teritorije. Britanci su sada poslali pismo “Agitusu” (vjerojatno Eciju) koji je bio u trećem konzulatu (446. god. n. e.), tražeći pomoč. Anglosaksonska kronika za 443. god. n. e. navodi da su predstavnici Britanaca otišli u Rim i molili za pomoć protiv Pikta. Ali nisu dobili ništa, jer su Rimljani bili u ratu sa Atilom. Onda su se oni obratili Anglima, i tražili od njihovih starješina i plemenitaša isto, pomoć protiv Pikta.

Gildas ipak navodi da su tada, znači cc 443. – 446. god. n. e., ili neku godinu kasnije, Britanci po prvi put porazili neprijatelja (Pikte i Skote).

Po Gildasu, napadi Pikta i Skota (Iraca) na Britaniju su doveli do sazivanja vijeća (predstavnika lokalnih britanskih zajednica) od strane Vortigerna, na kojem bi se pokušao nači način kako da se suzbije “barbarska” pretnja.

Vortigern (velški: Gwrtheyrn; staroengleski: Wyrtgeorn; bretonski: Guorthigern; irski: Foirtchern) je bio britanski moćnik i magnat, čija je stvarna egzistencija prilično zamagljena tradicijom, legendom i mitovima. Zato je vrlo teško odvojiti stvarne historijske podatke o povijesnom Vortigernu, od onoga što je o njemu govori bogata postrimska britanska tradicija. O širenju priča o legendarno – mitološkom Vortigernu najviše je “zaslužan” Geoffrey of Monmoutha. Vortigern se od Gildasa opisuje i kao “*superbus tyrannus*”, odnosno kao britanski velikaš koji je izgleda “uzurpirao” najvišu vlast u Britaniji.

Vijeće je jednoglasno, zajedno sa Vortigernom, donijelo odluku da pozove plaćenike Saksonce (koji su tada bili “pagani”) i da sa njima suzbije druge barbarske napadače. Ova odluka je bila sudbinska za sudbinu ne samo Britanije, nego i (zbog značenja Engleske na europskom i svjetskom planu u kasnijim epohama) i za sudbinu čitavog čovječanstva. Iako su se Saksonci i drugi Germani vjerojatno i ranije u manjim skupinama naseljavali u rimsku Britaniju i asimilirali u britskorimsku populaciju, ovaj put će se razvoj događaja odvijati drugačije. Sa stajališta tadašnjih Britanaca, poziv Saksoncima je bila velika krucijalna greška koju su učinili njihovi predstavnici. Iz Transrenske Germanije je prvo došla manja skupina Saksonaca (po Gildasu u samo tri cyulisa = saksonski ratni brdovi), ali su onda ovi naseljenici – plaćenici pozvali nove skupine, sve više i više svojih sunarodnika da im se pridruže. Saksoncima je inače jedan njihov proricatelj prorekao da će oni okupirati i pustošiti zemlju prema kojoj plove.

Iako su izvršili svoj zadatak odbijanja Pikta i Skota na Britaniju, prisustvo Saksonaca je postajalo sve opasnije. Njihove vođe su počele zahtijevati povećanje njihovih “mjesečnih dodjela” (*annonas, epimenia*). Po *Historia Brittonum*, Vortigern je bio obećao Saksoncima

da će ih snabdjevati hranom, odjećom i drugim resursima. Međutim, kako se njihov broj stalno povećavao, Britanci više nisu mogli da održavaju ovaj dogovor, jer su se izdatci naglo povećavali, kako je rastao broj naseljenika. Zato su Britanci rekli Saksoncima da se njihov broj povećao i da mogu da se vrate u svoju domovinu jer ih Britanci više ne mogu izdržavati. I kada su njihovi zahtjevi odbijeni, Saksonci su prekršili postignuti dogovor i započeli stravično pustošenje istočnog dijela Britanije. Došlo je do uništavanja naselja i ubijanja stanovništva. Beda Venerabilis navodi i imena vođa Saksonaca i to braću Hengesta (ili Hengist u prijevodu "Pastuh") i Horsa (u prijevodu "Konj"), te identificira germanske napadače na Britaniju kao Saksonce, Angle i Jite. Pored Bede Venerabilisa, Horsa i Hengesta spominju i *Historia Brittonum*, Anglosaksonska kronika i Geoffrey of Monmoutha. Hengest se možda javlja i u staroengleskim herojskim poemama Finnesburg Fragment i Beowulf.

Britanci su inače sve germanske napadače (Saksonci, Angli, Jiti), bez obziru na narodnosnu specifičnost, nazivali Saksoncima, što se i danas održalo u velškom jeziku (koji je potomak keltsko - britanskog jezika). Tako je velška riječ za engleski jezik Saesneg, a za Englesku Lloegr. U našem tekstu će se, ako to nije narodnosno specifičnije određeno ili se ne citira izvorni tekst, ovi napadači i naseljenici nazivati Anglosaksoncima u vidu *terminus technicus*. Termini Vels, Velšanin, velški su bili anglosaksonska denominacija za starosjedilačke Britance, i dolazi od starogermanske (rekonstruirane) riječi *Walhaz (ᚹ ᚨ ᛚ ᚺ ᚨ ᛉ) u značenju "stranac". Germani su tako kolektivno nazivali Kelte, da bi se nakon njihove romanizacije izvedenice iz riječi *walhaz prenijele da pojmovno označavaju, pored još uvijek prisutnih keltskih govornika, i romansko stanovništvo bez obzira na njegovo dalje etničko i jezičko porijeklo. Kasnije su to od Germana preuzeli i Slaveni, koji su sa terminom "vlah" (i njegovim izvedenicama) prvotno nazivali govornike latinskog jezika i iz njega proizašlih romanskih jezika, narječja i dijalekata. Velšani danas sebe nazivaju Cymry, a svoju zemlju Cymru. Izrazi Cymry i Cymru su u upotrebu ušli prije VII. st. n. e., ali se i izraz Britanci (u velškom obliku Brythoniaid) održao u literature sve do 1100. god. Za Velšane i Vels su se koristile i još uvijek koriste i latinizirani oblici *Cambrian*, *Cambric* i *Cambria*.

Hengest se, preko svoga sina ili unuka Oiska, u anglosaksonskoj / engleskoj tradiciji navodi kao osnivač prvog germanskog, anglosaksonskog kraljevstva na tlu Britanije i to onog u Kentu. Ustvari prilično je nejasna stvarna uža narodnosna pripadnost Horsa i Hengesta. Iako se često navode kao Saksonci, moguće je da su oni ustvari bili Jiti, jer kraljevstvo u Kentu pripada Jitima.

Za razliku od Gildasa, koji sigurno pravilnije razumije političku strukturu postrimske Britanije, i koji jasno spominje britansko vijeće i Vortigerna kao "uzurpatora" (šta god to Gildas podrazumijevao), Beda Venerabilis Vortigerna titulira kao kralja Britanaca. Engleski monah daje i datum 446. god. n. e., dolaska Horsa i Hengesta sa prvom skupinom

Saksonaca. Međutim, Anglosaksonska kronika daje 449. god. n. e. kao vrijeme kada su Hengest i Horsa pozvani u Britaniju, da pomognu Vortigernu u njegovoj borbi sa Piktima.

Po Anglosaksonskoj kronici, Hengest i Horsa su sa svojim ratnicima pobjeđivali Pikte gdje god su se sa njima borili. Nakon toga su braća poslala poziv Anglima da im se pridruže, opisujući bezvrijednost (u smislu vojnih i ratničkih kvaliteta) Britanaca i bogatstvo njihove zemlje. Ovaj podataka se slaže sa Gildasovim da je prvo stigla manja skupina, ali da je ona zatim pozivala sve više i više novih germanskih naseljenika. Tako su naseljenici poticali iz reda Saksonaca, Angla i Jita, a sudeći po istoj kronici najmasovnije je bilo naseljavanje Angla i ono je bilo toliko da je po Bedi Venerabilisu i Anglosaksonskoj kronici njihova domovina Anglija u Germaniji ostala pusta. Anglosaksonska kronika jasno određuje Horsa i Hengesta kao vođe naseljenika iz sve tri germanske zajednice, a ne samo jedne određene narodnosne zajednice. Tek kasnije su se izgleda ovi naseljenici izdijelili na posebne anglosaksonske kraljevine. Inače naseljavanje Saksonaca, Angla i Jita u Britaniju nije bilo vezano samo za Hengesta i Horsa, nego se dešavalo sukcesivno i nevezano sa njima. Pojedine skupine su dolazile za svoj račun od druge polovice V. pa do u VI. st. n. e., osnivajući svoja kraljevstva na britanskom tlu. Ono što je bitno jeste to da su Hors i Hengest ustvari samo podstakli tu seobu koja se odvijala u dijelovima i u određenim vremenskim razmacima.

Historia Brittonum o ovom periodu daje niz zanimljivih podataka, koji imaju i neku dozu romantičkarske tradicije a ne izgleda stvarne povijesti. Tako navodi da je Vortigern dao dio područja u istočnoj Britaniji Saksoncima u zamjenu za ruku lijepe (i znatno mlađe od sebe) kćerke Hengesta, koju Geoffrey of Monmoutha (preko velško – britanskih legendi) imenuje kao Rowena.

Po *Historia Brittonum* Vortigern je dozvolio Hengestu da pozove još germanskih plaćenika da dođu u Britaniju. Tako da je došlo još 16 brodova izabranih ratnika (18 brodova po Geoffrey of Monmoutha), a sa njima je došla i prelijepa Hengestova kćerka. Na Hengestovoj gozbi na koju je pozvao i Vortigerna i njegove časnike, lijepa Germanka je namjenski zavela već ostarijeg Vortigerna. "Do ušiju" zaljubljeni Vortigern je onda zatražio Hengestovu kćerku, nudeći za uzvrat šta god ovaj želi. Dalje *Historia Brittonum* govori da se Hengest konsultirao sa starješinama Angla i da je tražio Kent (*civitas Cantiaci*) koji je i dobio. Kasnije je Hengest uspio ubijediti Vortigerna da ovaj pozove još svojih sunarodnika da se bore protiv Skota i Pikta. I tako je došlo još 40 brodova (300 brodova po Geoffrey of Monmoutha), a njihovi ratnici su izvojevali velike pobjede nad Piktima i čak napali ostrva Orkney. Hengest je i nakon toga nastavio da poziva i dovodi sve više svojih sunarodnika.

Historia Brittonum daje vrlo negativnu sliku Vortigerna, ali zato uzdiže Vortimera njegovog sina iz prvog braka sa Sevirom (kćerkom Maksima Magnusa), koji je bio nezadovoljan ustupcima Saksoncima. On je zajedno sa svojim vratom Katigernom zato podigao vojsku

na Saksonce i sa njima vodio četiri bitke. U trećoj bitci kod Aylesforda ili Epsforda u današnjem Kentu iz 455. god. n. e. su poginuli Horsa i Katigern, a u četvrtoj je Vortimerova vojska odbacila Saksonce na more. I Beda Venerabilis potvrđuje pogibiju Horsa u bitci protiv Britanaca i da je on sahranjen u istočnom Kentu, gdje po istom engleskom autoru u njegovo vrijeme još uvijek stoji monument podignut Horsu. Za razliku od *Historia Brittonum*, Anglosaksonska kronika navodi da je vođa britanske vojske u prvoj od ovih bitaka bio ustvari Vortigern, dok uopće ne spominje Vortimera. *Historia Brittonum* dalje navodi da je ubrzo nakon pobjede, Vortimer umro. Ovaj uspjeh Britanaca je bio kratkotrajan, jer su se Saksonci vratili predvođeni Hengestom i njegovim sinom Oiskom. Po Anglosaksonskoj kronici Hengest i Oisk (kojeg ova kronika naziva Esk) su 457. god. n. e. teško porazili Britance u bitci kod mjesta Crayford. Britanci su bili prisiljeni da napuste Kent i pobjegnu u London.

Historia Brittonum donosi i jedan podatak o saksonskoj pretvornosti i izdaji koja se desila nakon smrti Vortimera i nakon povratka Hengeste sa novim snagama. Hengest je britanskim prvacima poslao izaslanike da traže mir, i kako bi među njima vladalo vječno prijateljstvo. Sazvano je ponovo vijeće Britanije i tamo se raspravljalo o ovoj ponudi, i odlučeno je da se uspostavi mir. Radi toga je sazvana zajednička skupština britanskih i saksonskih prvaka, na koju bi svi došli nenaoružani i na kojoj bi bili zaključeni mir i prijateljstvo. Međutim, Hengest je naredio da njegovi pratioci sakriju nož u cipelama. I kada je došlo do skupštine, u toku njenog rada Hengest je povikao “izvucite vaše mačeve” i došlo je do pokolja 300 britanskih prvaka (460 po Geoffrey of Monmoutha). Samo je Vortigern pošteđen, i poradi toga što je bio Hengestov zet i radi toga što se sa njim moglo sada manipulirati i dobiti dobra otkupnina. Po *Historia Brittonum* Vortigern je radi svoga otkupa odstupio Saksoncima nova britanska područja. Ovu priču o pokolju britanskih prvaka Geoffrey of Monmouth naziva “Noć dugih noževa” (u velškoj tradiciji je poznata kao “Izdaja dugih noževa” = Brad y Cyllyll Hirion) i prilično dorađuje, smještajući je u današnji Wiltshire (plato Salisbury). Po Geoffrey of Monmoutha od pokolja se spasio i Eldol, britanski grof današnjeg Gločestera, tako što je uspio pobjeći.

Brad y Cyllyll Hirion ima u velškom kolektivnom sjećanju i građenju njihove nacionalne svijesti veliko znaćenje. Sam termin “Noć dugih noževa” se kasnije upotrebljavao za svaki brzi obračun sa namjenskom čistkom određenog liderstva ili sloja. Tako se taj termin upotrebljava i za veliku i ubojitu čistku koju je 1934. god. sproveo Adolf Hitler prilikom obračuna sa vodstvom SA odreda i drugim protivnicima njegove vlasti.

Natpis Pillar of Eliseg, spominje Vortigerna (u varijanti imena kao Guorthigern) kao rodonačelnika kraljevske dinastije velško – britanskog kraljevstva Powys, preko potomaka iz braka sa Sevirom.

Anglosaksonska kronika navodi i kasnije pobjede Hengesta i Oiska, i to 465. god. n. e. u bitci kod Wippedesfleota, vjerojatno blizu Ebbsfleeta. U toj bitci je ubijeno 12 velško –

britanskih vođa kao i njihov vrhovni lider, kojeg Anglosaksonska kronika naziva Wipped. Ista kronika za 473. god. n. e. navodi da su Hengest i Oisk pobijedili Velšane i uzeli ogroman plijen i da su Velšani pobjegli od Engleza.

Sljedeća ličnost koja se javlja u vrelima, tradiciji i legendama koja govore o ovom periodu jeste Britorimljanin Ambrozije Aurelijan / *Ambrosius Aurelianus* / (velški) Emrys Wledig. On je i jedna od rijetkih osoba koju po imenu spominje Gildas u svome djelu. Po Gildasu nakon izrazito žestokog i brutalnog napada Saksonaca, preživjeli su se okupili pod vodstvom Ambrozija Aurelijana za kojeg Gildas navodi sljedeće: "On je bio čovjek skromnog karaktera (*viro modesto*) koji je jedini od rimskog naroda (*romanae gentis,* Gildas vjerojatno misli na Rimljane u Britaniji ili Britorimljane koji su bili potpuno romanizirani op. a.) slučajno preživio takvu oluju (misli se na napad Saksonaca op. a.) u kojoj su njegovi roditelji, koji su nosily purpur (znači bili su izrazito visokog statusa op. a.) bili ubijeni. Njegovi potomci u našim danima (misli se na vrijeme kada je Gildas pisao svoje djelo krajem prve polovice ili sredinom VI. stoljeća n. e. op. a.) su postali prilično degenerirani u odnosu na odličnost njihovog pretka (ili djeda, Gildas koristi termin *avita*). Ovim ljudima (vođenim Ambrozijem Aurelijanom op. a.), Božjom pomoći, došla je pobjeda." Gildasov kratki podatak otkriva povijesnog Ambrozija Aurelijana i da su njegovi potomci i u VI. st. n. e. vladali određenim velško – britanskim područjem. Po Gildasu, Britanci vođeni Ambrozijem Aurelijanom su odnijeli pobjedu nad Saksoncima. Sudeći po kontekstu daljeg izlaganja Gildasovog teksta ova pobjeda se desila prije njegovog rođenja, a pošto je već prilično zreli Gildas suvremen unucima ili praunucima Ambrozija Aurelijana koji su tada zauzimali istaknuto mjesto u velško-britanskim zajednicima i "kraljevstvima", može se pretpostaviti da se ona odigrala nekih 10 - 20 godina prije njegovog rođenja. To bi se onda slagalo i sa Bedom Venerabilisom koji u svome djelu *Chronica Maiora* pobjedu Ambrozija Aurelijana datira u vrijeme vladavine romejskog cara Zenona.

I kada govori o Ambroziju Aurelijanu, *Historia Brittonum* odaje romantičarski i legendarni pristup. Inače je *Historia Brittonum* nekako konfuzna kada govori o Ambroziju Aurelijanu. Moguće je da je u slučaju ovog britorimskog zapovjednika, autor *Historia Brittonum* pomiješao tradicije i podatke o dvije različite ličnosti sa istim ili sličnim imenima. Tako autor *Historia Brittonum* govori da su za vladavine Vortigerna britanski domorodci imali strah ne samo od napada Skota i Pikta, nego i od Rimljana i Ambrozija. U *Historia Brittonum* se navodi i legenda o tvrđavi (Dinas Emrys) i dva zmaja ("crveni" – simbol Velsa – i "bijeli" – simbol Saksonaca, Engleza), i ona se povezuje sa Ambrozijem koji je kao dječak i sin rimskog konzula doveden pred Vortigerna. Stoljećima kasnije je Geoffrey of Monmoutha prepričao i popularizirao ovu legendu, dajući joj još čitav niz detalja i ubacujući u nju lik čarobnjaka Merlina Ambrozija (Myrddin Emrys), umjesto povijesnog Ambrozija Aurelijana. Po autoru *Historia Brittonum* priča o dva zmaja i mladom Ambroziju završava tako da je Vortigern njemu ustupio sve zapadne oblasti Britanije. Isti autor govori i da je Paskent, treći sin Vortigerna, dobio od Ambrozija Aurelijana

(koji je bio "kralj kraljeva Britanije" = *rex inter omnes reges Brittannicae gentis*) pravo na upravu nad područjima Buellt i Gwrtheyrnion. Sudeći po ovome podatku, glavni prvak među Britancima nakon Vortigerna je bio Ambrozije Aurelijan. Kasnije autor *Historia Brittonum* govori da je između vladavine Vortigerna i bitke kod Guolopha (identificira se sa Wallop, 15 km od Amesburya blizu Salisburya) u kojoj su se sukobile vojske Ambrosija i Vitolina prošlo 12 godina. Kod Geoffrey of Monmoutha Ambrozijevo gentilno ime je pojednostavljeno u Aurelije i on je predstavljen kao sin Konstantina III. i brat Konstansa i Utera Pendragona (*Uther Pendragon*).

Po prikazu ovog kambro-normanskog monaha, Konstansa je dao ubiti Vortigern, a znatno mlađi Ambrozije i Uter su pobjegli u Bretanju/Armoriku. Oni su se kasnije vratili sa golemom vojskom, pobijedili Vortigerna i postali prijatelji sa Merlinom. Po svemu sudeći za ovakvo viđenje, Geoffrey of Monmoutha je inspiraciju našlo u velškoj tradiciji. Po Velškoj Trijadi, pojavljuje se ista priča i sa istim učesnicima (samo sa velško – britaniziranim imenima).

Po Geoffrey of Monmoutha, u jednoj velikoj bitci (kod Kaerconan / Cunungeburc, možda današnji Conisbrough) između saksonskih snaga koje je predvodio Hengest i britansko – armorikanskih koje je vodio Ambrozije Aurelijan, Hengesta je zarobio Eldol, jedini preživjeli iz "Noći dugih noževa". Na vijećanju britanskih koje je sazvao Ambrozije, Eldol je odvukao Hengesta i ubio ga odrubljivanjem glave. Hengesta je naslijedio (sin ili unuk, zavisno od izvora) Oisk, koji je vladao kao kralj Kenta od 488. do 516. god. n. e. (po *Gesta Regum Anglorum*). Oiska je na mjestu kralja Kenta naslijedio njegov sin Okta (živio cc 500. – 543. god. n. e.).

Gildas nakon opisa koje je Ambrozije Aurelijan, dalje govori da su i nakon pobjede Ambrozija Aurelijana nad Saksoncima, nastavljane borbe ali bez konkretnog rezultata. Gildas samo konstatira : "Nekada su Saksonci, a nekada građani (*cives*, tako Gildas naziva Britorimljane) bili pobjedonosni". U historiografiji postoji i mišljenje da je Ambrozije Aurelijan identičan sa Riotamom, bretonsko – armorikanskim liderom koji je ratovao sa Vizigotima. Međutim, sudeći po svim podacima iz izvorne građe, on je ipak primarno vezan za Britaniju, a ne Bretanju/Armoriku.

U starovelškim poemama i legendama se nailazi i na ime Utera Pendragona, kojeg je Geoffrey of Monmoutha preobrazio u bitnu ličnost ovog razdoblja. Uter Pendragon se pojavljuje kao otac kralja Artura, i to u potpunosti mitsko – mističko – romantičarskom vidu. Vrlo je teško uopće dokazati da li je Uter Pendragon zaista i postojao i da li je on naslijedio Ambrozija Aurelijana. Po Geoffrey of Monmoutha vojska Utera Pendragona je porazila vojsku Okta kod grada Verulamiuma (St. Albans), ali je kasnije umro jer je pio vodu sa izvora koji su Saksonci zatrovali.

Bez obzira na smrt Hengesta, i tako eliminiranje jednog od najopasnijih protivnika Britanaca koji je i inicirao anglosaksonsku migraciju, situacija se nije smirivala.

Kontinuirano su stizale nove i nove skupine Anglosaksonaca, predvođeni novim liderima i iskrcavajući se na nova područja. Tako se Britanija ustvari nalazila pod nekom vrstom kontinuirane opsade i stalnih desanata na pojedina njena područja.

Ono što je bitno reći za doseljavanje Anglosaksonaca (uključujući tu i Jite, pa i neke skupine Friza), jeste da su ova sukcesivna doseljavanja od svoga samoga početka bila kolonizacija novog etničkog elementa u punom smislu. Nisu dolazili samo muškarci, nego i njihove žene i djeca, odnosno kompletne porodice i rodovi. To nije bilo samo doseljavanje ratnika i muškaraca. Posebno je izgleda bila masovna seoba Angla. Za razliku od drugih dijelova Zapadnog Carstva, u slučaju Britanije, izgleda da je granica između dvije etnokulturne, političke i religijske zajednice bila vrlo oštra i da se rijetko prelazila. Mirnodopska interakcija i uzajamna prožimanja, su uslijed kontinuiranog, brutalnog i žestokog rata bila vrlo rijetka. I to je bio jedan od razloga zašto je u Britaniji, za razliku od drugih dijeceza rimskog svijeta, došlo do tako radikalnog podvajanja između antičke i mediavelne kulture i historije. Kasnije će se nešto slično još dogoditi samo na zapadnom i središnjem Balkanu, odnosno u unutrašnjosti Ilirika.

Anglosaksonska kronika za 477. god. n. e. navodi da je u Britaniju došao i Saksonac Ella sa svoja tri sina i to u tri broad. Saksonci koje je predvodio Ella su nakon iskrcavanja pobijedili Velšane. Ella (vladao do cc 514. godine n. e.) i njegovi sinovi se smatraju osnivaćima južnosaksonskog kraljevstva (Sussex). Ista kronika za 485. god. n. e. navodi da su Saksonci od Elle ponovo pobijedili Velšane. Najveću pobjedu im kronika pripisuje 491. god. n. e. kada su Ella i njegov sin Cissa zauzeli kastel *Anderitum* (koji su izgradili Rimljani u sklopu “Saksonske obale”) i ubili sve Britance koji su se u njemu nalazili. Beda Venerabilis je naveo da je Ella bio prvi anglosaksonski kralj i vođa koji je imao “*imperium*”, vrhovnu vlast nad ostalim kraljevstvima i malim državicama izniklim u Britaniji, uslijed anglosaksonskog naseljavanja. Podatak Bede Venerabilisa potvrđuje i Anglosaksonska kronika koja Ellu navodi kao prvog “bretwalda” (“vladara Britanije”), odnosno hegemona anglosaksonskih zajednica.

Anglosaksonska kronika za 495. god. n. e. (moguće je da se iskrcavanje desilo ustvari početkom VI. st. n. e.) navodi da su se na obalama Britanije pojavili Saksonci Kerdik i njegov sin Kinrik (iz klana poznatog kao Gewisse) sa pet brodova. Oni su već prvog dana po iskrcavanju pobijedili Velšane. Osvojena su i okolna područja i tako ustanovljeno novo zapadnosaksonsko kaljevstvo (Wessex), sa dinastijom iz koje je potekao i kralj Alfred Veliki i koja će za nekoliko stoljeća ujediniti i zavladati Engleskom. Zapadni Saksonci su sa Velšanima imali niz sukoba, pa tako Anglosaksonska kronika navodi za 508. god. n. e. pobjedu nad britanskim “kraljem” “Natanleodom” (ime je vjerojatno fikcionalizirano). Napredovanje Kedrikovih (vladao do 534. god. n. e.) Saksonaca prema zapadu je ipak bilo zaustavljeno oko 517. - 519. god. n. e.

U ovom periodu je oblikovano još jedno saksonsko kraljevstvo i to Istočnih Saksonaca ili Essex. Ovo kraljevstvo se razvilo na području koje je nekada pripadalo Trinovantima in a kojem su se nalazila područja koja su pripadala Kamulodunumu i Londiniumu, i to apsorbirajući čitav niz manjih saksonskih skupina. O Essexu se u vrelima i tradiciji vrlo malo zna.

Najpoznatija ličnost Britanije V. i VI. st. n. e. je Artur. Zbog obilja poema, legendi, mitova, tradicija, hagiografija (u kojima se spominje Artur) ali i kasnijeg popularističkog i historiografskog (sa čitavim nizom teorija) prikazivanja Artura od razvijenog srednjeg vijeka pa do danas, jako je teško odvojiti povijesnog Artura od onoga fikcionaliziranog Artura. Ime Artur ne spominju ni Gildas ni Beda Venerabilis niti Anglosaksonska kronika. Tek *Historia Brittonum* spominje Artura, ali ne kao kralja nego kao vojnika – zapovjednika koga su britanski kraljevi i prvaci (iako je među njima bilo i onih koji su bili “plemenitiji” od Artura) birali kao ratnog vojvodu (*dux bellorum*) koji ih je vodio u 12 bitaka protiv Anglosaksonaca, i u kojima je on često bio pobjednik. Sudeći po mjestu gdje se nalazi spomenuti Artur i njegove bitke i pobjede, autor *Historia Brittonum* njegovo postojanje i djelovanje datira na sami kraj V. i rane periode VI. st. n. e. Sudeći po ovom opisu, Artur je izgleda bio skromnijeg porijekla od većine tadašnjih britanskih prvaka, i uglavnom se može smatrati sposobnim vojnikom i vojskovođom. Kasnije velško – britanske legende, a posebno Geoffrey of Monmoutha i drugi normanski arturijanski pisci su njegovo porijeklo znatno “oplemenili”, dovodeći ga preko Utera Pendragona u vezu sa Ambrozijem Aurelijanom i Konstantinom III. Tako je arturijanski ciklus legitimizirao pravo Artura na britansko kraljevstvo. Posljednja Arturova, 12 bitka koju spominje autor *Historia Brittonum* je bila i ona najveća pobjeda koja se odigrala na Brdu Badon.

Opsada ili bitka na Brdu Badon (*bellum Badonis*, *Obsessio Montis Badonici*, *bellum in monte Badonis*; The Battle of Badon, Battle of Badon Hill ili Mount Badon; *Mynydd Baddon*) se u velško – britanskim vrelima, kao i u kasnijoj historiografiji, smtra glavnim vojno – političkim događajem ranomediavelne Britanije. Sigurno zbog karaktera teškog poraza, ova bitka se uopće ne spominje u Anglosaksonskoj kronici. Najraniji spomen bitke na Brdu Badon se nalazi kod Gildasa, koji navodi da je nakon jednog perioda sa kontinuiranim borbama, ali sa promjenljivim britanskim ili anglosaksonskim uspjesima i neuspjecima, došlo do opsade Brda Badon i do velikog poraza i pokolja nad Anglosaksoncima. Gildas bitku datira u godinu svoga rođenja (cc 500. god. n. e. +/- 10). Po Gildasu, nakon te velike britanske bitke pa do vremena kada piše o tome (nekih 40-50 godina nakon bitke) nema više ratova sa vanjskim neprijateljem, ali da su nakon mira izbili unutarnji ratovi među britanskim kraljevima, kneževima, prvacima i magnatima. Gildas ne navodi ime britanskog vođe koji je pobijedio na Brdu Badon i zadao tako težak poraz Saksoncima. Bitku spominje i Beda Venerabilis, i isto je opisuje kao opsadu Brda Badon i poraz napadača sa izrazito velikim ljudskim gubicima. Beda Venerabilis bitku datira 44 godine nakon dolaska Saksonaca, znači u periodu između 493. i 500.

god. n. e. Ni ovaj engleski pisac i monah ne navodi ime vođe britanskih snaga. *Historia Brittonum* je prva koja spominje Artura kao vojnog zapovjednika Britanaca kojem je bitka na Brdu Badon bila 12 pobjeda. Bitku i britansku pobjedu na Badonu spominju i *Annales Cambriae* ("Anali Velsa"), a i njihov autor kao zapovjednika britanskih snaga spominje Artura. Ovi Anali bitku datiraju u 516. god. n. e.

Geoffrey of Monmoutha je prvi koji je Badon identificirao sa rimskim i britanskim gradom Bath. Po njemu je bitka počela kao saksonska opsada Batha, a zatim je prerasla u klasičnu bitku kada su stigli Artur i njegovi ratnici. Nijedno vrelo bilo kakvog karaktera ne daju ime saksonskog vođe ili vođa u ovoj bitci. U historiografiji je bilo mišljenja da je riječ o Elli ili Kerdiku.

Da se na Brdu Badon desila velika britanska pobjeda, bez obzira na to ko je predvodio Britance, indirektno potvrđuje i činjenica da u Anglosaksonskoj kronici postoji period od skoro 70 godina između dvojice anglosaksonskih bretwalda. I arheologija potvrđuje da je tada na duži period zaustavljeno polagano, ali sigurno napredovanje Anglosaksonaca u Britaniji. Sudeći po arheološkim nalazima, granica između dvije etnokulturne i religijske zajednice se oko 500. godine n. e. ustalila. "Pagani", odnosno Anglosaksonci su držali današnja područja Kenta, Sussexa, Norfolka, Suffolka i područje oko Humbera. Britanski kršćani su kontrolirali zone – izbočine sjeverno i zapadno od Londona i južno od Verulamiuma, sa oblastima zapadno od linije koja se pruža od Christchurch na ušću Wiltshire Avona sjeverno do Trenta, zatim duž Trenta do Humbera, a onda sjeverno duž Derwenta do Sjevernog Mora. Britanci bi tako tada (pa u narednih cc pola stoljeća) držali pod kontrolom ona područja više – manje zapadno od linije koja se pružala od Jorka do Bournemoutha, a Anglosaksonci bi imali kontrolu nad Northumberlandom kao i jugoistočnom današnjom Engleskom.

Najzaslužniji za popularizaciju fikcionaliziranog Artura je bio Geoffrey of Monmoutha, ubacujući u tu svoju priču i čarobnjaka Merlina.

Merlin je nastao kombinacijom legendarnog velškog barda i proroka Myrddina Wyllta i Aurelija Ambrozija. Geoffrey je samo ime Myrddin namjenski promijenio u Merlin, kako bi odgovaralo njegovim normano-francuskim čitaocima. Kasnji normanski, anglonormanski i francuski arturijanski pjesnici i pisci su priču o Arturu još više dotjerivali i oblikovali unoseći u nju mnoge viteške i romantičarske elemente (vitezovi okruglog stola, Lanselot, prevara Ginevre i potraga za svetim Gralom).

Annales Cambriae smrt Artura datiraju u 537. god. n. e. i to u bitci kod Kamlana (Camlann) u kojoj se Arturova vojska sukobila sa onom koju je predvodio Medraut. Za razliku od ovog šturog podatka, Geoffrey of Monmoutha i *Alliterative Morte Arthure* daju mnogo življi prikaz ne samo bitke, nego i onoga što je njoj prethodilo i što je uzrokovalo. Tako i Medraut (ime koje potiče iz latinskog *Moderatus*) postaje zloglasni Mordred/*Modredus*.

Medraut ili Mordred je postao jedan od centralnih karaktera arturijanskog ciklusa. Njegova veza sa Arturom se prikzivala na različite načine u vrelima i kasnijim djelima. Najčešće se u legendama prikazuje ili kao nelegitimni sin Artura kojeg je on dobio kao posljedicom incestuoznog seksualnog čina sa polusestrom Morgause (Morgana) ili kao legitimni sin Morgause (poznate i kao Ana) sa njenim suprugom kraljem Lotom od Orkneya.

Mordred je izdao Artura i uvukao ga u građanski rat, koji je kulminirao bitkom kod Kamlana. U bitci je Mordred poginuo, dok je teško ranjeni Artur odveden u Avalon, kako bi video svoje rane. Priča o Avalonu ima i svoje mesijansko značenje po Velšane, odnosno da je Artur živ i da će se jednog dana ponovo vratiti.

Bitka kod Kamlana i međusobna borba među Britancima je vrlo moguće reminisencija na Gildasov podatak o unutarnjim sukobima među Britancima u kasnijim decenijama prve polovice VI. st. Međusobne borbe Britanaca i na "Starom Sjeveru" potvrđuje i bitka kod Arfderydda koja se po *Annales Cambriae* odigrala 573. godine n. e., u kojoj je poginuo Gwenddoleu ap Ceidio, a njegov bard i dvorski savjetnik Myrddin Wyllt (povijesna osnova na kojoj se razvio lik Merlina) poludio i pobjegao u šumu.

Onaj dio Britanije koji se u prvoj polovici VI. st. n. e. još uvijek nalazio u rukama Britanaca nije bio izoliran od kontinenta. Trgovina i veze sa Franačkom, Hispanijom i mediteranskim područjem su i nadalje postojale i bile održavane. Arheološki nalazi potvrđuju snažne trgovačke aktivnosti. Za period kada piše svoje djelo (540. – 550. god. n. e.) Gildas spominje poimenično pet britanskih vladara i to: Konstantina iz Dumnonije, Aurelija Kanina, Vortipora od Demete, Kuneglasusa i Maglokunusa (*Maglocunus*, Maelgwn Hir iz Gwynedda; praunuk Kunede) i optužuje ih za grijehove. Gildas oštro napada i tadašnji britanski kler.

U Gildasovo vrijeme su sigurno već postojala velško – britanska kraljevstva koja su nastavila postojati na području današnjeg Velsa i Kornvala, i dijelova današnje jugozapadne Engleske do duboku u srednji vijek. Od njih vrijedi istaći:

1. Kraljevstvo Gwynedd (latinski *Venedotia* ili *Norwallia*), čije je središnje područje bilo na sjeverozapadu današnjeg Velsa. Ovo kraljevstvo je bilo jedno od najvažnijih postrimskih velško – britanskih kraljeva i pojedini njegovi kraljevi su bili poznati i kao "kraljevi Britanaca". Inače je ovo područje početkom V. st. n. e. bilo izloženo napadima, pa i naseljavanjima, Skota i stanovnika otoka Man. Velška tradicija osnivanje Gwynedda pripisuje izvjesnom Kunedi (Cunedda Wledig) koji je došao sa sjevera, sa područja Votadina u V. st. n. e. On i njegovi sinovi su porazili Irce i učvrstili velško – britanski karakter i identitet ovog područja.

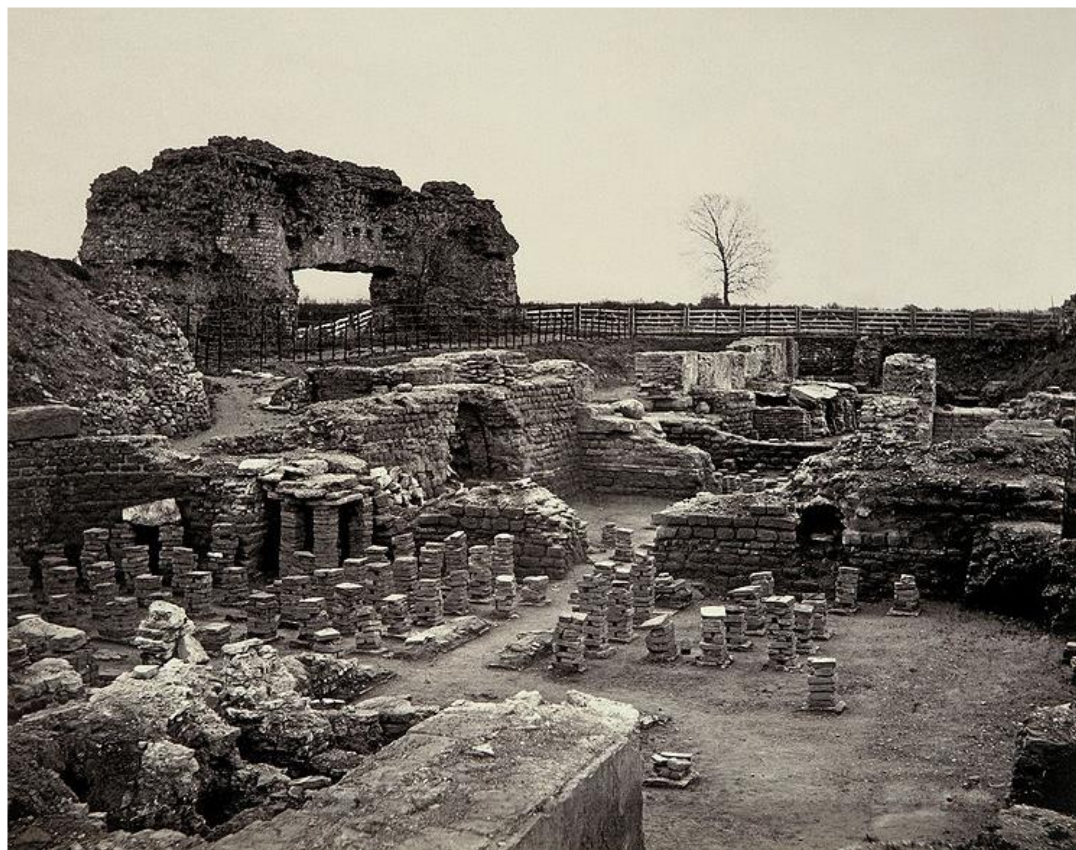
   Po tradicionalnoj genealogiji, Kuneda je bio unuk izvjesnog Padarna Beisrudda, čije ime (koje potiče od *paterus* = crveni ogrtač koji su nosili rimski vojnici)

navodi na pomisao da je riječ o nekom kasnorimskom vojnom starješini sa ili iz blizine Hadrijanovog zida.

Sudeći po jednom latinskom nadgrobnom epigrafskom spomeniku sa kraja V. st. n. e. na kojem se spominju termini "*Venedotis cives*" i magistrat, municipalne rimske institucije su se očuvale u ovoj velško – britanskoj državici i dugo nakon nestanka rimske vlasti.

2. Kraljevstvo Powys sa središtem oko grada *Viroconium Cornoviorum* (Wroxeter), i kojim je vladala dinastija Gwerthrynion koja je svoje porijeklo povezivala sa Vortigernom i Sevirom (kćerkom Magnusa Maksima). Arheološka istraživanja su pokazala da je *Viroconium Cornoviorum*, kao urbana cjelina preživio duboko do u VI. st. pa i VII. st., i da je napušten u drugoj polovici VII. ili početkom VIII. st.

   Ovo kraljevstvo je od sredine V. st. n. e. bilo izloženo snažnijem pritisku Angla koje je stalno smanjivalo njegovo područje.

Ostaci grada *Viroconium Cornoviorum.*

3. Kraljevstvo Gwent koje je imalo neki kontinuitet sa Silurima i njihovom *civitas*, a prijestolnica kraljevstva se nalazila ili u gradu *Venta Silurum* (odnosno kasnije prozvano Caerwent) ili u nekadašnjem rimskom vojnom, legijskom taboru Isca (*Cair Legeion guar Uisc*; Caerleon). Na Silure se naslanjalo i kraljevstvo Glywysing. Kraljevstvo Ergyng koje se nalazilo na zapadu današnjeg Herefordshira u Engleskoj, je prvotno bilo u sastavu Glywysinga i Gwenta. Od kraja V. st. n. e. se osamostalilo.
4. Kraljevstvo Brycheiniog u južnom Velsu je moguće imalo i irskog udjela u osnivanju. Kraljevstvo Dyfed u jugozapadnom Velsu je isto imalo i irske korijene, o čemu svjedoče i 20 kamenova sa irskim ogam natpisima.
5. Kraljevstvo Dumnonia se nalazilo u današnjoj jugozapadnoj Engleskoj, sa središtem u Devonu, a uključivalo je i Kornval i dijelove Somerseta i Dorseta. Ovo kraljevstvo je bilo od sredine VI. stoljeća, pa u narednim stoljećima i nadalje, pod snažnim pritiskom Wessexa.
6. Pored navedenih kraljevstava, postojao je još čitav niz malih kneževina, koje su nastajale i nestajale.

Sa početkom druge polovice VI. st. n. e. započinje novo razdoblje anglosaksonske ekspanzije. Napredovanje Anglosaksonaca u ovom periodu nakon sredine VI. st. n. e. je moguće objasniti i slabljenjem britanskih kraljevstva, uslijed justinijanske pandemije i učestalih ratova među njima. Justinijanska pandemija je izgleda više pogodila Britance, koji su imali intenzivnije odnose sa kontinentom, odakle je i došla pandemija, nego Anglosaksonce. Tako je moćni kralj Maelgwn Hir iz Gwynedda umro od kuge 547. god. n. e., a odmah po njegovoj smrti izbila je žestoka višegodišnja borba za nasljedstvo koja je donijela dosta nevolja zapadnim oblastima Britanije. Ta borba je završila tek učvršćivanjem vlasti Rhuna, sina Maelgwna.

Po Anglosaksonskoj kronici novo razdoblje potiskivanja Britanaca je započelo kada je Kinrik, kralj Wessexa (koji se tada nazivao Gewisse) 552. god. n. e. pobijedio Britance. Zapadni Saksonci su porazili Britance i 556. godine n. e. Kinrika je oko 560. godine n. e. naslijedio Keavlin / Ceawlin, koji je započeo ekspanziju Wessexa i potiskivanje Britanaca. On je i najzaslužniji da su Saksonci uspjeli da zauzmu veći dio područja današnje južne Engleske. Keavlin nije ratovao samo protiv Britanaca, nego je 568. godine n. e. uspješno ratovao protiv Etelberta, kralja Kenta. Ovo je i prvi podatak u Anglosaksonskoj kronici o međusobnom sukoba dva anglosaksonska kraljevsta i to Wessexa i Kenta kojim su vladali Jiti. Zapadni Saksonci su 571. godine n. e. kod Bedcanforda izvojevali novu pobjedu nad Britancima i zauzeli njihova četiri naselja: Limbury, Aylesbury, Benson i Eynsham.

Britanija cc 540. god. n. e.

Do značajne bitke između Velšana i Zapadnih Saksonaca (koje je vodio Keavlin) došlo je 577. god. n. e. kod Deorhama ili Dyrhama. U ovom britanskom porazu poginula su po Anglosaksonskoj kronici trojica britanskih "kraljeva" i to: Koinmail (iz Gločestera),

Kondidan (iz Cirencestera) i Farinmail (iz Batha). Zapadni Saksonci su zauzeli tri britanska grada i to: Gločester, Cirencester i Bath. Ovo je bio ključni momenat u ekspanziji Wessexa, jer su Zapadni Saksonci izbili u Bristolski kanal. Tako je presječeno jedinstvo velško – britanske teritorije, čime su još uvijek samostalne zajednice Britanaca u Devonu i Kornvalu odsjećene od glavnog teritorija današnjeg Velsa. Wansdyke, ranomediavelna defanzivna zemljana fortifikacija koja se proteže južno od današnjeg Bristola i koja prolazi nedaleko od Batha, je vjerojatno izgrađena za vrijeme Keavlina ili od Britanaca koji su plašili daljih teritorijalnih gubitaka ili od Zapadnih Saksonaca.

Nakon bitke kod Deorhama, na područja nekadašnjeg Dobunni *civitas*, nastalo je malo kraljevstvo Hwicce koje je kasnije palo pod utjecaj Mersije.

Posljednja zabilježena Keavlinova bitka sa Britancima je ona kod Fethan leaga i koju Anglosaksonska kronika datira u 584. god. n. e. Keavlin je, nakon Elle, novi anglosaksonski kralj koji ima "*imperium*", što potvrđuje i Anglosaksonska kronika titulirajući kao bretwalda. Keavlina je detronizirao Keol i moguće nakon određenog rata. Keol je naslijeđen od brata Keolvulfa, a koji je opet naslijeđen 617. god. n. e. od Kinegilsa. Beda Venerabilis i Anglosaksonska kronika potvrđuju da su kraljevi Wessexa i u periodu unutar 20 do 30 godina od Keavlinove smrti vršili pritisak na Essex i Sussex.

Zanimljivo je da izgleda da su imena ranih zapadnosaksonskih vođa bila keltsko – britanskog porijekla. To uključuje i ime Kerdika, osnivaća dinastije. Ovo je otvorilo polje za vrlo interesante teorije o porijeklu dinastije Wessexa., koja je možda bila hibridno saksonsko – britanskog porijekla.

Kraljevstvo Istočna Anglija je osnovana do sredine VI. st. n. e. sa Wehha kao prvim kraljem. Angli su prodrli u Midlands iz Istočne Anglije u ranom periodu VI. st. n. e., i oni koji su prvi uspostavili kontrolu nad ovim područjem su nazvani Middil Engli (Middle Angles). Kraljevstvo Mersija, koje je isto pripadalo Anglima se razvilo u VI. st. sjeverno od rijeke Temze. Najranija osoba koja se po imenu javlja u vrelima kao kralj Mercije je Kreoda, koji je došao na vlast cc 584. godine n. e. Nešto kasnije su Middle Angles inkorporirani u Mersiju, i to prije vladavine velikog mersijanskog kralja Pende (cc 626. – 655. god. n. e). I na sjeveroistoku Britanije su Angli vršili pritisak na britanske kraljevine. Angli su u tom području stvorili kraljevstvo Deira (ime je keltsko – britanskog porijekla). Prvi kralj anglske Deire o kojem postoje podaci je Ella, koji je živio u drugoj polovici VI. st. n. e. Kralj Ida je cc 547. god. n. e. osnovao kraljevinu Berniciu (koja je preuzela britansko ime), sjevernije od Deire. Njegovi sinovi su vodili stalne ratove sa ujedinjenim snagama okolnih britanskih kraljevina, ali sve do Idinog unuka Etelfrita kontrola Angla je ostajala ograničena uz obalu i neposredno zaleđe. Etelfrit je do 604. godine n. e. sa svojim kraljevstvom nasilno ujedinio susjedno anglo kraljevstvo Deira, i tako stvorio kraljevstvo Nortumbriju. Etelfrit je zatim prodro dublje na zapad u područja koja su još uvijek bila pod britanskom kontrolom.

U znanosti se za područje današnjih sjeverne Engleske i južne Škotske (odnosno predjele koji se nalaze između Antoninovog i Hadrijanovog zida i južnije) u periodu od odlaska rimske vlasti pa do pojave Vikinga, a posebno kada se govori o britanskim kraljevstvima, koristi izraz "Stari Sjever" (velški: Yr Hen Ogledd, engleski: The Old North). Izvorna građa na "Stari Sjever" smješta čitav niz malih britanskih državica koje su stalno nastajale, mijenjale se, nestajale i obnavljala se. Iz ovog čitavog mnoštva vrijedi istaći sljedeća veća, snažnija i dugotrajnija kraljevstva kao što su:

1. Alt Clut ili Ystrad Clud sa centrom u današnjem Dumbartonu u Škotskoj. Kasnije se ono nazivalo Kraljevstvo Strathclyde, i najduže se sačuvalo sve do duboko u XI. st. kada je apsorbirano u Škotsko kraljevstvo. Moguće je da je njegov kralj u V. st. n. e. bio onaj Korotik, kojem je pismo poslao sv. Patrik.
2. Elmet, u zapadnom Jorkširu i sjevernoj Engleskoj. Preživio je sve do u rano VII. st. kada je inkorporirano u Nortumbriju, ali je ovo područje još prilično dugo zadržalo keltsko – britanski karakter.
3. Gododdin, u današnjoj jugoistočnoj Škotskoj i sjeveroistočnoj Engleskoj sa središtem u Din Eidynu (današnji Edinburg). Ovo područje se vezalo za domorodački britanski narod Votadina. Ovo kraljevstvo je predmet poeme *Y Gododdin* koja se pripisuje bardu Aneirinu i koja je posvećena palim britanskim junacima u bitci sa Anglima kod Catraeth oko 600. godine n. e. Edinburg je pao u ruke Angla 638. god.
4. Rheged je bilo jedno od najvažnijih britanskih kraljevstava i uključivalo je u sebe i dijelove današnje Kumbrije. Njegov vladar je bio izvjesni Urien, na kojeg se nailazi u nizu historijskih podataka, velško – britanskih poema i genealogija. Njegove pobjede nad Anglima iz Bernicije u drugoj polovici VI. st. n. e. su opjevane od barda Taliesina i zapisane u *Historia Brittonum*. Kada su Angli predvođeni Idom napali unutrašnjost, Urien je stvorio koaliciju britanskih kraljeva sa sjevera (Rydderch Hael iz Strathclyde, Gwallawc Marchawc Trin iz Elmeta i Morgant Bwlch). Zajednička sjevernjačka britanska vojska je cc 590. god. n. e. nanijela težak poraz Anglima, potisnula ih na samu morsku obalu i opkolila na Lindisfernu. Međutim, po *Historia Brittonum,* Angle je spasila izdaja Morganta koji je bio ljubomoran na moć i slavu Uriena pa ga je dao ubiti. Koalicija se raspala, a Angli su uspjeli da povrate izgubljena područja. Ova priča ukazuje da su Velško – britanske snage bile kadre da izbace Anglosaksonce iz Britanije, samo da su bile jedinstvene i ujedinjene, i da ih unutarnja partikularnost interes amagnata nije razarala. Rheged je apsorbirala Nortumbrija, neko vrijeme prije 730. god. n. e., moguće mirnim putem. Reminisenciju na snažno prisustvo keltsko – britanskog elementa u ovom dijelu Engleske daje i njen današnji naziv Kumbrija/Cumbria.

Velško – kumbrijsko – britanska tradicija i mitologija porijeklo nekoliko britanskih kraljevskih dinastija sa "Starog Sjevera" veže za mitsku ličnost Coel Hen, koji je vladao sjevernom Britanijom i bio punac Kunede.

Na ovom "Starom Sjeveru", u drugoj polovici VI. st. n. e. pored anglo – kraljevstava Deire i Bernicije (koji su bili smješteni uz istočnu obalu) i britanskih kraljevstva nalazili su se Pikti (još sjevernije) i kraljevstvo Dal Riata (koje je pripadalo keltskim Skotima) prema sjeverozapadu (na područje današnje Škotske).

Vrlo bitan događaj u nastavku anglosaksonske ekspanzije koja je stvorila mediavelnu Englesku je i bitka kod Čestera koja se odigrala 615./616. god. n. e. U ovoj bitci su se sukobili vojske Etelfrita, kralja Nortumbrije, na jednoj strani i kombinirana saveznička vojska sastavljena od britanskih kraljevstava Powys i Rhosa i moguče anglo kraljevstva Mersije. U bitci su poginuli velške vođe Selyf Sarffgadau od Powysa i cadwal Crysban od Rhosa. Te godine je umro i kralj Iago od Gwynedda. Nakon bitke je Etelfrit naredio i da se masakriraju velški monasi, jer su molili za poraz Nortumbrije. Etelfrit nije dugo nadživio ovu pobjedu i ubrzo je poginuo u novoj bitci, protiv vojske Redwalda (kralja Istočne Anglije i zaštitnika Edwina, sina Elle – nekadašnjeg kralja Deire). Nakon pobjede, Redwald je postavio Edwina za kralja Nortumbrije.

Rekonstrukcija šljema nađenog u Sutton Hoo, koji je vjerojatno pripadao Redvaldu iz Istočne Anglije, koji je umro oko 624. god.

I pored poraza, britanska kraljevstva su se očuvala i u narednim stoljećima sve do u duboko u razvijeni srednji vijek, i to u području današnjeg Velsa, današnje sjeverozapadne Engleske, Dewona i Kornvola. I nakon bitke kod Čestera još uvijek je otprilike polovina nekadašnje rimske Britanije ostala u rukama Britanaca.

Da su Britanci bili kadri da žestoko uzvrate i nakon bitke kod Čestera, pokazuje primjer Cadwallon ap Cadfana (vladao od cc 625. do 634. god.), kralja Gwynedda. Cadwallon (o kome dosta historijskih podataka daje Beda Venerabilis) je bio unuk kralja Iago, koji je umro 616. god. i morao se suočiti sa Edwinom, kraljem Nortumbrije. Edwin je potčinio Elmet i protjerao njegovog kralja Kerdika, čime je izbio na obale Irskog mora.

Edwino prodiranje na zapad je imalo negativnog efekta i na Gwynedd, pa tako neka vrela govori da je Cadwallon čak morao iči u egzil u Irsku. Prema Geoffrey of Monmoutha, Cadwallon se vratio sa velikom vojskom i to prvo u Dumnonia gdje je porazio Angle Mersijance koji su opsjedali Exeter. Ipak je ne samo utvrđen mir sa Mersijancima i njihovim kraljem Pendom, nego i savezništvo protiv Edwina od Nortumbrije. Po Geoffreyu, savez je učvršćen time što je Cadwallon oženio polusestru Pende.

Bez obzira koliko je opis Geoffrey of Monmoutha o konkretnim dešavanjima bio finkcionaliziran ili romantiziran, ipak je činjenica da su Cadwallon i Penda stvarno postali saveznici protiv Edwina. Do ključne bitke je došlo 12. X. 633. god. kod Hatfield Chase. Bitka je završila pogibijom Edwina i njegovog sina Osfrita, i totalnim porazom Angla iz Nortumbrije. I pored toga što se Nortumbrija raspala i to opet na Deiru i Berniciu. I pored toga, prema Anglosaksonskoj kronici rat se nastavio i Cadwallon i Penda su nastavili napredovati. Eanfrit, novi kralj Bernicije je ubijen od Cadwallona kada je ovaj došao pred njega tražeći mir. Beda Venerabilis (koji se vrlo negativno odnosi prema Cadwallonu) navodi da je kralj Gwynedda u potpunosti uništio armiju Osrika, novog kralja Deire. Po Bedi, nakon i ove pobjede, Cadwallon je godinu dana vladao Nortumbrijom, i to vrlo tiranski i krvoločno prema Anglosaksoncima. Engleski monah tako navodi i da Cadwallon i njegova vojska nisu imali milosti ni prema kome, bez obzira na spol i starost, da su ubijali i pljačkali sa ciljem da istrijebe “englesku rasu” u Britaniji. Beda Venerabilis vjerojatno pretjeruje u opisu “genocida” nad Englezima u Nortumbriji, jer je činjenica da je upravo Englez Penda bio glavni saveznik Cadwallona. Na kraju je ipak Cadwallonova vojska poražena u bitci kod Heavenfielda (634. god.) od strane vojske Oswalda, brata Eanfrita. U ovoj bitci je ubijen i Cadwallon. Ovo je bio posljednji velško – britanski kralj koji je pod kontrolom držao značajna područja u današnjoj Engleskoj. Sa druge strane, Anglosaksonci nikada neće, ni onda kada Engleska bude politički ujedinjena u IX. i X. st. uspjeti da zavladaju Velsom i drugim preostalim velško – britanskim prostorima. Tek je anglonormansko kraljevstvo, ali u nekim sasvim novim i drugačijim okolnostima, u XIII. st. stavilo pod vlast Vels i posljednje dijelove britanskog “Starog Sjevera”. Ali nakon “Rata ruža”, krajem XV. st. Engleskom je zavladala dinastija Tjudora, velškog plemenitaškog porijekla.

VLADAVINA ANASTAZIJA

491. – 518. god. n. e.

Anastazije I. (cc. 430 – juli 518. god. n. e.), vladao od 11. IV. 491. do 9. (po nekim vrelima 8. ili 10.) VII. 518. god. n. e. Kao vladar se zvao Ἀναστάσιος / *Flavius Anastasius Augustus*. Anastazije je rođen u Dirahiju / Draču i porijeklom je iz nobilske ilirske familije. Njegovi roditelji su bili dirahijski uglednik *Pompeius* i Anastazija Konstantina. On je potekao i iz religijski mješovite familije, jer je njegova majka bila kršćanska arijanska. Preko majke je bio i u dalekom srodstvu sa Konstantinovom dinastijom. Anastazije je imao civilno – dvorsku karijeru i u vrijeme smrti Zenona, on je bio dužnosnik *silentiarius /* σιλεντιάριος, znači bio je odgovoran za red i tišinu za vrijeme carskih audijencija i sastanaka konsistoriuma u carskoj palati u Konstantinopolisu.

Dolazak na vlast

Najzaslužnija za dolazak Anastazija na vlast je bila Arijadna, koja je tako željela spriječiti da na romejski tron dođe Longin, brat Zenona. Anastazije je proglašen za romejskog cara 11. IV., a onda se već 20. V. 491. god. n. e. vjenčao sa Arijadnom sa ciljem učvršćivanja svoga položaja.

Anastazije je od početka pokazivao veliku energiju i zalaganje u carskim poslovima.

Isaurijanski rat od 492. do 498. god. n. e.

Još u interregnumu između smrti Zenona i ustoličenja Anastazija, konstantinopoljska masa je jasno na hipodromu pokazala svoj stav o izboru novog cara, indirektno ciljajući protiv toga da Zenona naslijedi brat Longin. Nakon ustoličenja Anastazije, ta konstantinopoljska masa je bila odgovorna i za izbijanje antiisaurijanskih nemira na hipodromu.

Dio carskog diptiha iz V. st. n. e., za koji se pretpostavlja
da predstavlja caricu Arijadnu. Firenca, Bargello.

Ovi nemiri u Konstantinopolisu jasno pokazuje da su Konstantinopoljci od Rimljana naslijedili samo njihove mane, a ne i njihove vrline. Rimska masa se znala pobuniti, ali su uzroci, povodi i ciljevi takvih nemira bili ipak jasniji i razumljiviji. Do danas nije poznat slučaj da se u kosmopolitskom, antičkom Rimu desio neki pogrom samo na osnovi nečije etničke, narodnosne, religijske prirode. U isto tako kosmopolitskom Konstantinopolisu je ipak vladala znatno jača i organiziranija ksenofobija. Pogromi na „druge“ nisu bili rijetkost, i prilično su štetili stabilnosti romejske prijestolnice.

Kako bi smirio nezadovoljne, ksenofobne Konstantinopoljce, Anastazije je u egzil poslao Longina i nekoliko drugih istaknutih Isaurijaca, uključujući i *magister officioruma* Longina iz Kardale (ili Longin Ćelavi; Λογγῖνος ὁ φαλακρὸς, *Longinus Calvus*; on je bio i smijenjen sa svoje pozicije). To smjenjivanje isaurijanskih kadrova, kao i iniciranje Longina (brata Zenonovog) su doveli do pobune u Isauriji. Anastazije je uspio da prisili Longina (brata Zenonova) da se posveti za klerika i poslao ga je kao takvog u izgnanstvo u egipatsku Tebaidu. Longin iz Kardale je u Isauriji skupio armiju od 15.000 ljudi, opremio i nahranio je zahvaljujući zalihama koje je u Isauriju sakupio Zenon.

Isaurijanska, pobunjenička vojska je krenula prema Konstantinopolisu predvođena Longinom iz Kardale, Kononom Fuskijanom (*Conon Phuscianus*, bivši episkop) i Longinom iz Selinusa (*Longinus Selinuntius*). Kod mjesta Kutahje (*Cotyaeum*) je 492. god. n. e. ta pobunjenička vojska poražena od strane carske armije koju su vodili Jovan Skitski i Jovan Grbavac (*magister militum praesentalis* od 492. do 499. godine n. e.). Jedan od tadašnjih nižih zapovjednika carske vojske je bio i Justin, budući car. Nakon ovog poraza, pobunjenici su se povukli u planinska područja Isaurije i nastavili višegodišnji rat protiv carskih trupa. Naredne 493. god. n. e. carski komandant Diogenijan je uspio zauzeo grad Klaudiopolis / *Claudiopolis* / Κλαυδιόπολις, ali ga je tamo opsjela vojska koju je vodio Konon. U pomoć Diogenijanu je došla vojska Jovana Grbavca i u bitci koja je uslijedila pobunjenici su poraženi a Konon je poginuo. U periodu 494. – 497. god. n. e. Isaurijanci su se zatvorili u svoje planinske utvrde, odakle su dobijali resurse zahvaljujući Longinu iz Selinusa. Tako su se Isaurijanci godinama mogli boriti na gerilsko – partizanski način. Konačno je Jovan Skitski 497. god. n. e. uspio da pobijedi i da glave Longina iz Kardale i Atenodora (još jednog pobunjeničkog vođe) izloži u Tarsusu. Za vrijeme pobjedničke procesije u Konstantinopolisu, nošena je i glava Longina iz Kardale. Naredne godine je Jovan Grbavac uspio da zarobi posljednje ustaničke vođe i to Longina iz Selinusa i Indesa i pošalje ih Anastaziju, koji je sa njima paradio u Konstantinopolisu. Kasnije je Longin iz Selinusa pogubljen u Nikeji. Jovan Skitski je nagrađen konzulatom za 498. god. n. e., a Jovan Grbavac konzulatom *sine collegis* za 499. god. n. e. Anastazije je naredio i arhitektu Eteriju (*Aetherius*) da se u spomen pobjede izgradi Halke (Brončana) Kapija (Χαλκῆ Πύλη), odnosno ceremonijalni ulaz u Veliku Palatu u Konstantinopolisu. A pobjedu u ratu je i komemorirao i pjesnik Kristodor/Christodorus koji je ispjevao poemu *Isaurica*.

Velika Palata (Μέγα Παλάτιον, *Palatium Magnum*, *Büyük Saray,* Sveta palata, *Sacrum Palatium*, Ιερόν Παλάτιον) u Konstantinopolisu je bila rezidencijalni kompleks istočnorimskih / romejskih careva od 330. do 1081. god. Palata je bila smještena iza Hipodroma i crkve *Hagia Sophia*. U blizini se nalazila i zgrada konstantinopoljskog senata (ili Palata Magnaura; tu je kasnije bio smješten univerzitet), Milion (središnji miljokaz – marker udaljenosti).

U vrijeme Isaurijanskog rata, ponovo je 495. god. n. e. došlo do pobune u Samariji. Ponovo je zauzeto samaritansko sveto brdo Gerizim, a navodno su Samaritanci predvođeni jednom ženom zauzeli crkvu sv. Marije i masakrirali garnizon. Pobunu je ugušio Prokopije, romejski namjesnik Edese, a samaritanski lideri su bili ubijeni.

Anastazijev iranski rat od 502. do 506. god. n. e.

Sa Anastazijevom vladavinom, nakon jedne prilično duge višedecenijske stabilnosti i mira na istočnim granicama, ponovo se razbuktao sukob sa Iranom.

Mirniji i poboljšani odnosi Istočnog, odnosno Romejskog Carstva i Sasanidskog Irana nisu bili rezultat toga što su ova dva susjeda rješila svoje glavne probleme, nego prije svega u zauzetosti konstantinopoljskog i sasanidskog dvorova sa drugim problemima. Sasanidski Iran je velikih problema imao na svojim istočnim i sjevernim granicama sa Heftalitima („Bijeli Huni“), jednom polunomadskom konfederacijom koja se formirala u središnjoj Aziji. Heftaliti su osvojili Sogdijanu i Korasan prije 425. god. n. e., a onda su prešli rijeku Sir Darju i napali sasanidskog Carstvo. Njih je uspio prvotno odbijati „šah nad šahovima“ Bahram V. (vl. 420. – 438. god. n. e.). Heftaliti su 459. god. n. e. osvojili i Baktriju. U bitci kod Herata 484. god. n. e. u potpunosti je zbrisana iranska vojska (po vrelima cc 100.000 ljudi), a poginuo je i „šah nad šahovima“ Peroz I. Nakon toga su se Heftaliti obrušili na sasanidske zemlje i pustošili ih. Situaciju je kako-tako uspio stabilizirazi iranski velikaš Zarmihr, postavljajući za novog „šaha nad šahovima“ Balaša I., brata Peroza I. Heftaliti i Sasanidsko Carstvo su se nastavljali sukobljavati i u narednim decenijama.

Problem je nastupio kada je „šahu nad šahovima“ Kavadu I. (قباد Qabād or Qobād, živio cc 473. – septembar 531. god. n. e.) bio potreban novac kako bi isplatio Heftalite koji su mu 498./499. god. n. e. pomogli da se domogne iranskog trona. Njegova financijska situacija se dodatno pogoršala i zbog niza prirodnih nepogoda. Promjena toka Tigrisa u donjoj Mesopotamiji dovela je do poplava i gladi. Kavad I. se obratio Anastaziju sa molbom za bilo koju pomoć, što je romejski car odbio. Kavad I. je tada odlučio da se silom domogne novca.

Već 502. god. n. e. sasanidska vojska je zauzela Teodosiopolis (današnji Erzurum), a onda je u jesen i zimu 502./503. god. n. e. opsjednuta Amida. Opsada Amide se pokazala kao znatno teži zadatak, nego što je to bilo osvajanje Teodosiopolisa. I pored žestokog otpora njenih stanivnika, na kraju je i Amida pala. Romejska kontraofanziva iz 503. god. n. e. sa ciljem ponovnog zauzimanja Amide niej uspjela, ali isto tako je završila i Kavadova opsada Edese. Naredne 504. godine n. e. Romeji su zauzeli Amida, a iste godine je dogovoreno i primirje jer su Huni preko Kavkaza napali Jermeniju. Međutim, pregovori su se odugovlačili i tek 506. god. n. e. (i nakon jedne nemile scene sa hapšenjem iranskih dužnosnika) došlo je do sporazuma u novembru 506. god. n. e. Po sporazumu su Romeji morali da izvrše određenu novčanu isplatu Irancima.

Romejski zapovjednici su za teškoće u ovom ratu krivicu bacali na činjenicu da je njihovoj vojsci nedostajala snažna baza sa logističko – resursnim potencijalom, u blizini fronta (kao što su to Iranci imali u Nisibisu). Zato je Anastazije 505. god. n. e. naredio gradnju velikog dobro utvrđenog grada na mjestu sela Dare, a ojačane su fotifikacije i u Edesi, Batni i Amidi. Iako do kraja Anastazijeve vladavine više nije bilo ozbiljnijih sukoba, stanje na granici je ostalo napeto a tenzije su se nastavljale. Iranci su posebno bili zabrinuti zbog gradnje Dare, pa su se konstantinopoljskom dvoru žalili da je riječ o kršenju sporazuma iz 422. god. n. e. kada su se obje države složile da neće ustanovljavati nove

utvrde u graničnoj zoni. Anastazije se nije obazirao na primjedbe Kavada, možda ih smirujući i sa isplatama u novcu. Zidine Dare su završene 507./508. god. n. e., a utvrđeni grad je nosio oficijelno ime *Anastasiopolis* / Ἀναστασιούπολις i bio je sjedište vojvode Mesopotamije.

Anastazijev zid

Anastazijeva vladavine je označila i novo vrijeme opasnosti po balkanske provincije, ovaj put od i novog neprijatelja koji će ostaviti mnogo ozbiljnije posljedice po Balkan, u odnosu na sva ranija dešavanja. Kako bi se još bolje zaštitio Konstantinopolis, to jezgro Carstva, Anastazije je naredio da se postojeće fortifikacije na još jednom prstenu vanjske odbrane (koje su postojale već za Lava I. i Zenona), održavaju i bolje srede u periodu od 507. do 514. god. n e. Taj linija vanjskih fortifikacija je poznata kao „Anastazijev zid“ (Αναστάσειο Τείχος) ili “Dugi zidovi Trakije” (Μακρά Τείχη της Θράκης). Originalno su ove zidine bile duge 56 km i pružale se preko tračkog poluotoka.

U vrijeme Anastazijeve vladavine na granice Romejskog carstva i općenito u vidokrug historije ulaze Slaveni, jedna indoeuropska zajednica do tada smještena u dubokoj, nepoznatoj i dalekoj unutrašnjosti Istočne Europe.

Slaveni

Sa odlaskom Ostrogota, moglo se činiti da su zapadne, europske provincije Romejskog carstva konačno mogle odahnuti. Prisustvo posthunskih protobugarskih zajednica je donosilo određene probleme i povremene upade, a na sjeverozapadnoj granici se etablirala snažnija gepidska politija.

Nakon pobjede nad Hunima u bitci kod Nedao, Gepidi predvođeni kraljem Ardarikom (umro cc 460. god. n. e.) su postali novi bitan faktor u srednjem Podunavlju. Međutim, već na samom početku oni sa Istočnim Carstvom ostvaruju dobre i mirne odnose, s tim da je Konstantinopolis slao svake godine određeni „poklon“ Gepidima kao zalog savezništva i mira. Gepidska moć u Panoniji je bila prilično oslabljena 504. god. n. e. od strane Ostrogota. Zato se gepidsko kraljevstvo koncentrira na istočne dijelove panonskog bazena. Početkom VI. stoljeća n. e. gepidska elita je primila arijansko kršćanstvo.

Ali intenzitet toga nije bio takav da bi mogao izazivati veće zebnje ili strepnje na konstantinopoljskom dvoru. Međutim, to je bilo samo zatišje pred jednu veliku buru, koja će suštinski promijeniti ne samo romejske provincije na Balkanu, nego kompletni etnokulturni razvitak poluotoka usmjeriti u sasvim drugom pravcu. U vrijeme Anastazijeve vladavine, na obzorju koji se pružao sa graničnih romejskih utvrda i pozicija moglo se „očitavati" sve brže približavanje jedne brojne etničke mase koja je pridolazila iz neke duboke, tamne istočnoeuropske unutrašnjosti. Raspad Hunskog Carstva, koji je nekih 70tak godina dominirao prostranim područijima u središnjoj i istočnoj Europi ostavio je jednu prilično kaotičnu situaciju, a na pojedinim dijelovima i kulturološki i politički i demografski vakum. Iranske zajednice koje su nekada dominirale velikim područjem od Dunava pa do u dubinu euroazijskih stepa, nakon raspada Hunskog Carstva, nisu se više obnovile. Razne dačke i dakoromanske zajednice sjeverno od Donjeg Dunava isto nisu uspjele da etabliraju neku značajniju političku i narodnosnu strukturu. Goti su napustili ovo područje i otišli daleko na zapad. Nekada značajne poluromanizirane kraljevine germanskih Markomana i Kvada, koje su postojale stotinama godina, su bile u ovim zbivanjima potpuno zbrisane.

Posljednji poznati vladar Markomana je bila kraljica Fritigil koja je imala korespondenciju sa Ambrosijem, čuvenim milanskim biskupom, radi konverzije svoga naroda u nikejsko kršćanstvo. Nepoznata je dalja sudbina Fritigile i njenih nasljednika. Vjerojatno su nedugo zatim oba kraljevstva (i Markomana i Kvada) podlegla Hunima. Nakon 400. god. n. e. stara pogrebna kremacija tipična za Markomane nestaje u Bohemiji.

Inače je istočnogermansko područje (koje se nekada pružalo od porječja Visle pa na zapad i jug), bilo i uslijed hunske najezde i kontinuiranih seoba ili značajno depopulirano ili ostalo bez značajnije političke ili narodnosne cjeline. Ovakvo stanje su odmah počeli iskorištavati germanski istočni susjedi, za razvijeni mediteranski svijet gotovo nepoznati Slaveni (Словѣне, Σκλάβοι, Σκλαβηνοί, Σκλαυηνοί, Σθλαβη, Σκλαβῖνοι, *Sclaveni*).

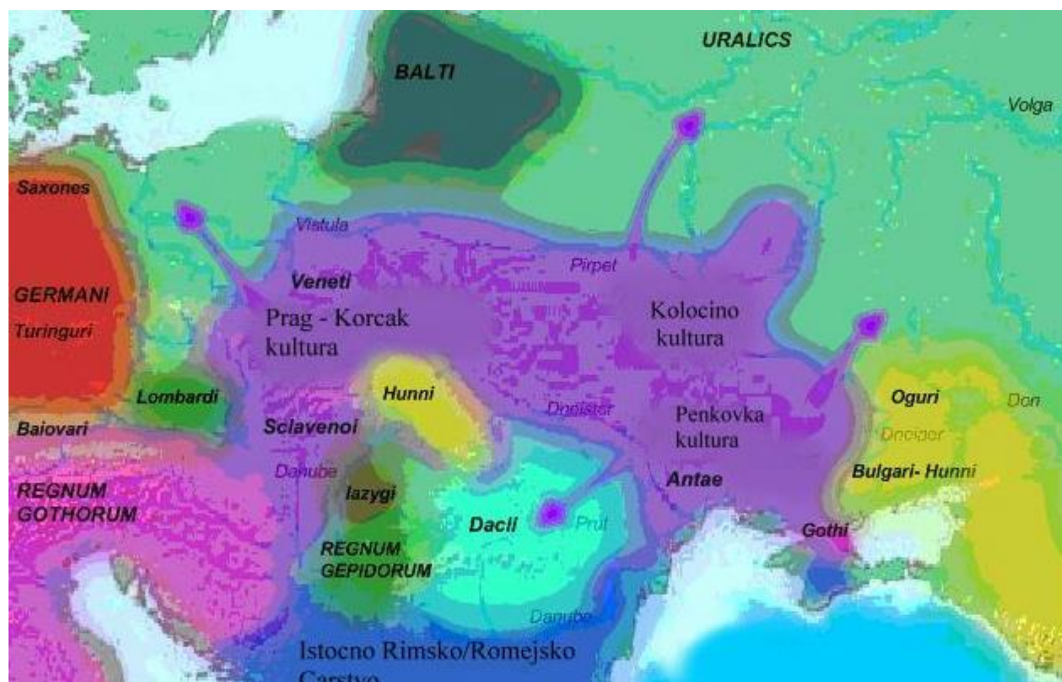
Slaveni su "do dana današnjeg" sačuvali ime kojim su se i originalno nazivali u svojoj prapovijesti, što je velika rijetkost u povezanosti određenog etnonima sa određenom zajednicom. To govori i o snažnoj etno-svijesti koja je i danas osobenost slavenskih naroda. Samo ime potiče od riječi "slovo" koja je originalno označavalo "narod koji govori isti jezik", odnosno ljude koji se međusobno bez problema razumiju. Nasuprot toga, one narode i ljude koje slavenski govornici nisu razumijevali oni su nazivali nijemima / nemima, odnosno "onima koji ne znaju govoriti" (staroslavenski němъ), zato su Germani od Slavena skupno nazvani Nijemcima/Nemcima / Nemec / Немец / Niemiec / Німець... itd... Tako i sam slavenski etnonim ukazuje na to koliko je jezik bitna kategorija u identitetu / identitetima slavenskih govornika, što je opet kao posljedicu imalo snažan jezičko – asimilacijski potencijal slavenskih govornika. Zato i ne treba čuditi da su slavenski govornici uspijevali u dosta slučajeva (u okvirima jednog dugog historijskog i apsorpcijskog

procesa) nametnuti svoje govore drugim zajednicama (koje bi npr. podvlastili), ali i uspijevati (u većini slučajeva) sačuvati svoj jezik ako su se našli pod vlašću zajednica sa drugačijim jezicima. Po svemu sudeći zajednička međusobna razumljivost slavenskih govornika se prilično dugo očuvala, sve do IX. ili X. stoljeća, kada je počela značajnija diferencijacija u posebne jezike.

Za razliku od većine tadašnjih germanskih naroda, Slaveni „skriveni" gustim šumama, moćvarama i porječjima i jakom zimom duboke unutrašnjosti Istočne Europe, kraja V. st. n. e. skoro da i nisu imali ikakvih odnosa i veza sa mediteranskom civilizacijom. Od rimskog svijeta ih je odvajao široki poraz Germanije i Sarmatije. Samo bi baš neki rijetki trgovci ili avanturisti iz grčko – rimske kulturne ekumene mogli doći i u zemlje Slavene, a možda se i neki slavenski rob našao u rimskom svijetu. Vijesti o Slavenima u mediteranskom svijetu, ili obrnuto o mediteranskom svijetu u praslavenskoj domovini su uglavnom bile posrednog karaktera.

U historiografiji postoje i mišljenja da se možda u podacima Herodota o Skitima zemljoradnicima, Neurima (Νευροί) i Budinima, te Plinija Starijeg, Tacita, Ptolemeja Klaudija o Venedima kriju reference na Protoslavene ili Slavene. Međutim, još uvijek te teze nisu dokazane, i postoje vrlo realne mogućnosti da u slučaju spomenutih etnonima uopće nije riječ o slavenskim govornicima. Naravno ne bi trebalo odbaciti ni mogućnost da su Skiti zemljoradnici, Neuri, Budini, Venedi, pa i Lugijci u cjelosti ili u nekim svojim dijelovima učestvovali u etno- i kulturogenetskim procesima formiranja slavenskog etničkog kompleksa.

Od susjednih etničkih kompleksa Stari Slaveni su po porijeklu bili najbliži Baltima (od njih su danas preostali samo Litvanci i Letonci), sa kojima su nekada činili i zajednički etnolingvističko – kulturni kompleks. Sudeći po lingivističkim dokazima, Stari Slaveni su u svojome prapovijesnom dobu imali značajne veze i sa iranskim narodima koji su zauzimali stepsko područje na jugu, o čemu je već govoreno ranije u tekstu. Zapadni susjedi Starih Slavena su bili govornici germanskih jezika, koji su jedan veoma dugi period služili i kao medijator (posrednik) između mediteranskih govornika i slavenskih govornika. Na istoku i sjeveroistoku se pružalo jedno veoma prostrano područje kojim su dominirale ugrofinske zajednice. U arheologiji su se Baltoslavenima, Protoslavenima i Starim Slavenima pripisivale mnogobrojne kulture i kulturne grupe koje su se javljale i koje su postojale u Istočnoj Europi od kraja brončanog doba pa do zaključno Velike seobe naroda. Možda su neki proslavenski ili slavenski elementi učestvovali u postojanju Črnoliske kulture (starije željezno doba) u današnjoj sjevernoj Ukrajini, Zarubinciski kulture (III. st. p. n. e. – I. st. n. e.) duž gornjih i srednjih tokova Dnjepra i Pripjata pa prema gornjem toku rijeke Bug, Milodrag kulturu (cc VII. st. p. n. e. – I. st. n. e.) u današnjoj južnoj Bjelorusiji i sjevernoj Ukrajini, i posebno Kijevsku kulturu (III. – V. st. n. e.).

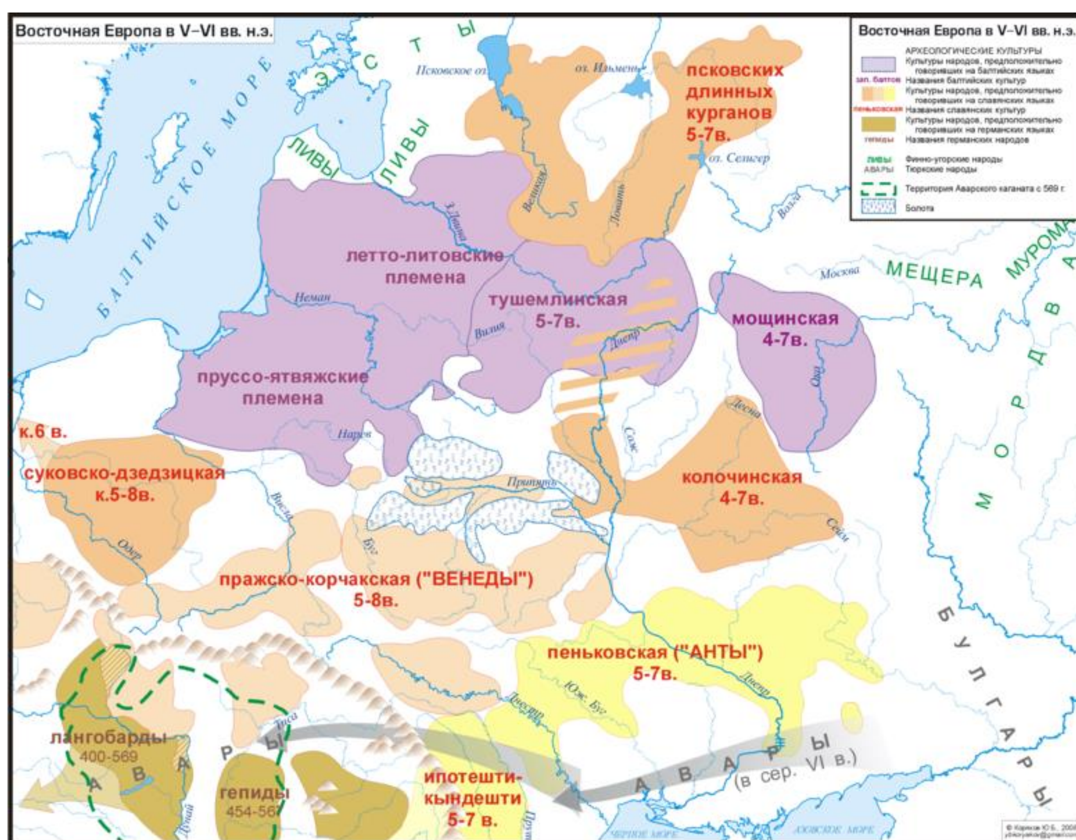
Za Stare Slavene, odnosno njihovo širenje nakon sloma Hunskog Carstva, bi se vjerojatnije mogle vezati kulture Prag – Korčak, Sukov (današnja srednja i sjeverna Poljska), Penkovka, Koločino, sve iz perioda V. – VII. st.

Pradomovina (Urheimat) Starih Slavena bi se na osnovi kombinacija čitavog niza lingivističkih, arheoloških i historijskih podataka mogla situirati u prostor gustih šuma i močvara u porječjima i dolinama od gornjeg toka Dnjepra na istoku, pa preko rijeka Pripjat i Berezine do izvora rijeka Njemen i Visle.

Iako je još uvijek dosta neodgovoreno pitanja vezanih za pradomovinu i širenje slavenskih zajednica i jezika, činjenica je da su se oni u toku ranog srednjeg vijeka bili rašireni po prostranim oblastima Istočne i Središnje Europe. Tom prilikom su oni preslojili ili asimilirali/apsorbirali čitav niz drugih etnokulturnih i jezičkih pojava na ovom području. Za Stare Slavene se u modernoj genetičkoj genealogiji veže haplogrupa R1a Y DNA (koja se inače veže i za PraIndoeuropljane, odnosno Izvorne Indoeuropljane), čija je najveća koncentracija do danas zabilježena među Lužičkim Srbima, u istočnoj Poljskoj, zapadnoj Ukrajini i Bjelorusiji.

Gledano iz vizure kasnoantičkih Euromediteranskih stanovnika, Slaveni su u pravom smislu predstavljali „barbare“. U općekulturnom pogledu, stajali su niže u odnosu na svoje germanske i iranske susjede. Izoliranost u dubokoj unutrašnjosti Istočne Europe i naglost njihovog izbijanja na granice tadašnjeg kršćanskog svijeta, imali su za posljedicu da oni

ne prođu kroz neku postupnu kulturizaciju, kao što se to desilo sa npr. dobrim dijelom neSkandinavskih Germana, nego su u intenzivnu interakciju sa općekulturno razvijenijim područjima i zajednicama ušli sa prilično zaostalijih pozicija. Njihove društvene i političke strukture nisu bile u tolikoj mjeri razvijene, pa i nije bilo velikih političkih i narodnosnih entiteta. Još uvijek su se održavala načela tzv. „vojničke demokratije“. Prokopije navodi da kod Slavena ne vlada jedan čovjek, nego da žive u „demokratiji“ i da sve poslove obavljaju zajednički. Po Pseudo – Maurikiju Slaveni žive u „slobodi“ i ne daju se nikako u ropstvo ili podaništvo, među sobom imaju mnogo poglavara koji su često nesložni među sobom pa se i odluke njihovih skupština često krše, održavaju krvnu osvetu koja je nekada i jedini ozbiljni čuvar ljudskog života.

Stari Slaveni su održavali pretežito zemljoradničku privredu sa stočarstvom. O važnosti poljoprivredne ekonomike kod Slavena svjedoči i stari slavenski kalendar sa slavenskim imenima za pojedine mjesece prema rasporedu poljoprivrednih radova, zatim obožavanje prirodnih sila u slavenskoj drevnoj religiji, i slavenske riječi za poljoprivredne aktivnosti, plodove i domaće životinje.

Dominantni element domačinstva u njihovim selima i naseljima (često smještenim na riječnim „terasama“) su bile poluzemunice (njemački: grubenhäuser, ruski: poluzemlianki). Veći broj tih poluzemunica je bio među sobom povezan pokrivenim hodnicima, što pokazuje da je u njima boravila „velika porodica“ (zadruga). Kod slavenskih govornika porodične veze su bile bitne i snažne, o čemu slikovito govori čitavo bogatstvo riječi koje se odnose na porodicu i njene sastavnice. Sela i općenito naselja su međusobno bila uvezana u zasebne grupe, koje su predstavljala i najjednostavnije forme političke i društvene organizacije. Te forme – zasebne koncentracije sela su kod Poljaka nazvane npr. opole, a kod Južnih Slavena (znatno kasnije, pod vjerojatno avarskim utjecajem) župe. Onda su te koncentracije sela formirale zasebna plemena i onda narode. Zanimljivo je da veći dio ranomediavelnih slavenskih naroda i plemena nosi ime po zemljopisnoj odrednici u i oko koje bi prebivali njegove „župske“ sastavnice. Stari Slaveni su bili uglavnom ratnici – pješaci, a u vrelima (Prokopije i Teofilakt Simokata) je zabilježeno i postojanje slavenskih konjanika.

Zbog nepostojanje jače politije u kojoj bi prebivali slavenska vojna organizacija se nije razvila u neku vrstu brojne i organizirane sile sposobne i spremne za ozbiljnije vojne i političke poduhvate. Zato su i prvotni oružani sukobi zajednica govornika slavenskih jezika i kršćanskih država kao što su Romejsko Carstvo i Franačka, bili ustvari stalni upadi i prepadi manjih skupina te da su bili skloni gerilskoj taktici. Vremenom će se ipak značajno usložniti i razviti i njihova vojna organizacija i to već u toku VI. st. n. e. Stari Slaveni u ovom periodu nisu imali uopće razvijen niti ropski niti bilo koji drugi sustav zavisništva. Strategikon zato navodi da Slaveni drže zarobljenike neko vrijeme, nakon kojeg oni mogu odlučiti da li će se vratiti u svoju domovinu nakon isplate otkupnine ili će ostati među Slavenima kao slobodni ljudi i prijatelji. Ovaj primjer jasno ukazuje na razloge i metode razvijanja i postojanja dosta izražene apsorpcijske sile u slavenstvu. Oni su uspjevali dosta toga da asimiliraju i apsorbiraju u sebe, i da prihvate dosta toga tuđeg, ali nikada ne ugrožavajući osnovnu nit i esenciju svoga slavenskog identiteta.

Stari Slaveni su bili „pagani“, ali se vrlo malo zna o njihovoj religioznosti i kultovima. Nakon što je kristijanizacija zbrisala dobar dio podataka o slavenskom „paganstvu“, za pokušaje njegovog bar okvirnog rekonstruiranja koristi se tek niz fragmentarnih podataka, sačuvana mitologija i tradicija te pojedini elementi folklora i narodnih predanja kod današnjih slavenskih govornika. Ono što se može zaključiti, jeste da je stara slavenska religioznost bili prožeta animizmom, prirodnim kultovima i da je bila antropomorfistička. Staroslavenska religioznost je direktno proistekla iz ranijih protoindoeuropskih oblika, o čemu govori niz zajedničkih odlika. Pojedini elementi staroslavenskog „paganizma“ su poticali i iz neolitskog, pa možda i mezolitskog perioda.

Sudeći po njihovoj pogrebnoj praksi, Stari Slaveni su imali i religiozno vjerovanje o „drugom svijetu“, onom nakon smrti, ali ne u kontekstu raja i pakla iz abrahamističke religioznosti. Posebno je bilo izraženo vjerovanje u duhove i demone. Kao i drugi religiozni

sustavi bazirani na politeizmu, i slavenska religioznost je bila vrlo sinkretistička, a neki njeni aspekti su bili razvijeni već u vrijeme Baltoslavenske zajednice. Na ranu slavensku religioznost su utjecali i njihovi južni iranski susjedi. To potvrđuju i termini iz slavenskih jezika za vjersko – religiozne pojmove, a koji su preuzeti iz skitskog ili sarmatskog.

Riječ „bog“ je izvorno protoindoeuropskog korijena *bhag (u značenju “sreća” meaning fortune), a povezan je i sa avestik “baga” i Sanskrit “bhagah” (epiteti božanstava).

Postojali su i sveti – religiozni i kultni prostori i idoli. Poglavito su se posebni sveto-religiozni i kultni prostori nalazi u vanjskom okruženju, iako ima dokaza i o zatvorenom hramovnom prostoru sa oltarom unutra. Sa vrijeme kristijanizacije ovi hramovi su bili sustavno uništeni. Stari Slaveni su sigurno imali i neku vrstu „duhovnjaka“, koji su bili i proricatelji, „čarobnjaci“, odgovorni za određeni kult...itd...Na ruskom su ovi „paganski“ staroslavenski duhovnjaci nazivani volkhvy, i oni su čak na istočnoslavenskom području bili utjecajni i protukršćanski raspoloženi čak i skoro jedno stoljeće nakon što je Kijevska Rusija primila vizantijsko kršćanstvo. Sudeći po fragmentarnim podacima, izgleda da je kod Starih Slavena vladala izražena partikularnost u kultovima i obožavanjima, pa je u tome mnoštvu niza božanstava vrlo teško prikazati neku vrstu „staroslavenskog panteona“. Iz onoga što se zna iz vrela i još uvijek prisutnih atavizama staroslavenskog „paganizma“ mogu se navesti sljedeća staroslavenska božanstva: Perun, Perunika/Ljelja, Veles, Svarog, Svarožić, Dažbog, Triglav, Svetovid, Jarilo, Morena/Marzanna, četveroglavi Svetovid i troglavi Triglav, Crnobog/Černobog, Živa, Mati Zemlja, Zorica i Danica.... itd....

Vjerojatno je najvažnije staroslavensko božanstvo bio Perun (bog - gromovnik), čije (i njegove božanske supruge Perunike) ime se sačuvalo u mnogim toponimima na cjelokupnom današnjem slavenskom lingvističkom prostoru, imenu biljke perunika (bogiša) i čiji kult se sačuvao skoro sve do moderne epohe u vidu proslave Ilindana / Alđuna 2. VIII.

Četveroglavi Svetovid je gledao u svim pravcima (odatle njegovo ime jer on „Sve Vidi“), što je bila simbolička predstava četiri strane svijeta. Svako od četiri Svetovidovih lica je imalo različitu boju, pa je sjeverno lice bilo bijelo (zato Bjelorusija, Bijelo More), zapadno je bilo crveno, južno je bilo crno (zato Crno More) i istočno je bilo zeleno. Kao što je Perun kristijaniziran preko sv. Ilije (kasnije i „islamiziran“ u Aliju), tako je i Svetovid kristijaniziran preko sv. Vita/Vida i proslave Vidovdana. I svetište BH muslimana u pećini Brateljevići se dovodilo u vezu sa Svetovidom.

Stari Slaveni su i personificirali i divnizirali i određene funkcije i pojmove, kao npr. Pravda / Krivda, Dobra Kob / Zla Kob...its... Mitologizirane su i neke povijesne ličnosti ili procesi, a neki mitološki arhetipovi su evoluirali i u karaktere iz bajki kao što je npr. Baba Jaga, Besmrtni Košei... Stari Slaveni su imali izražena vjerovanja u vile, vještice, vukodlake i vampire. Ova dva posljednja segmenta slavenske „mitologije“ duboko su se utkala i u novovjekovnu i modernu pučku kulturu Europe i Amerike. Staroslavensko „paganstvo“

se dugo odupiralo kristijanizaciji, koja je polagano napredovala u periodu od VI. pa do XII. st. Posljednje značajnije uporište staroslavenskog „paganizma“ je bilo na otoku Rügen na Baltičkom moru, gdje se (na rtu Arkona) nalazio hram bogu Svantevitu / Svetovidu, koji su 1168. god. zauzeli kršćanski Danci. I pored kristijanizacije i islamizacije zajednica slavenskih govornika, prilično dosta staroslavenskih "paganskih" atavizama se očuvalo u folkloru i pučkim kultovima, vjerovanjima i obljetnicama.

Za povijest Balkana, odnosno južnoslavenskog etničkog kompleksa (koji će se razviti), najbitnija su dva kraka prodiranja slavenske etnokulturne zajednice:

1. Onaj koji je dolazio sa sjeveroistoka i bio više vezan za one skupine koje će kasnije u znanosti biti nazvani kao „Istočni Slaveni“. Oni su se bili u prvoj polovici VI. st. n. e. smjestili koje – više manje odgovara današnjoj Vlaškoj u Rumuniji. Iz slavenskog govora koji je ova skupina nosila sa sobom će se kasnije razviti bugarski, makedonski i torlački jezici i govori.
2. Onaj koji je dolazio sa sjeverozapada i bio više vezan za one skupine koje će kasnije u znanosti biti nazvani kao „Zapadni Slaveni“. Oni su se zapadnom Balkanu približili nakon preseljenja Langobarda u Italiju i to preko srednjeg Dunava i zapadne Panonije. Iz slavenskog govora koji je ova skupina nosila sa sobom će se razviti slovenački jezik i kajkavsko, čakavsko i štokavsko narječja.

Po svemu sudeći broj slavenskih govornika koji su se pokrenuli na seobu je bio veoma veliki, i moguće je pretpostaviti da su slavenske mase koje su se kretale prema Balkanu bile brojnije u odnosu prema germanskim zajednicama koje su ranije bile na Balkanu ili se nalazile na njegovim granicama.

O pojavi slavenskih naroda i zajednica na granicama kršćanskog svijeta i njihovom prodoru u njega podatke daju Pseudo-Cezarije, Komes Marcelin, Jordanes, Prokopije iz Cezareje, Agatija, Jovan Malala, Menandar, Evagrije, *Strategikon* / Στρατηγικόν (vojno–ratni priručnik i rasprava sa kraja VI. st. n. e.), Teofilakt Simokata / *Theophylact Simocatta* / Θεοφύλακτος Σιμοκάτ(τ)ης, Jovan iz Nikiu, "Uskršnja Kronika", biskup Martin iz Brage, Jonasa od Bobije (u njegovom "Životu sv. Kolumbana"), Georgije Pisida, Teodor Sinkel, "Anonimna besjeda o opsadi Konstantinopolisa" / Διήγησίς ωφέλιμος εκ παλακζς ιστορίας συλλεγείσα / *Oratio historica,* Fredegar, "Čuda sv. Dimitrija" I i II., sv. Bonifacije, Teofan, Patrijarh Nikifor, "Taktika Lava VI", Aretina sholija, Konstantin Porfirogenit, "Monemvasijska kronika".

U vrelima se zajedno sa slavenskim imenom spominje i etnonim Anti. Ova etnolingvistička zajednica i možda politička konfederacija se nalazila sjeverno od Donjeg Dunava i Crnog Mora i pokrivala značajna područja Istočne Europe. Oni se u historiografiji i arheologiji uglavnom smatraju slavenskom zajednicom (vezujući ih za Penkovka kulturu) sa iranskim, dačkim, dakoromanskim (moguće Ipoteşti-Cândeşti kultura), germanskim i

turkijskim primjesama. Jordanes ih opisuje kao najhrabije od svih naroda koji prebivaju sjeverno od Crnog mora. Njihova najvažnija utvrđena naselja nalazila su se na mjestima današnjih gradova Volyn i Kijev. Spominje se čak i njihov “kralj” po imenu Boz. Najraniji poznati dokumentirani napad na Romejsko carstvo Anti su izveli 518. godine n. e. Ovaj napad je uspješno suzbio romejski zapovjednik German (Γερμανός). Kasnije su Anti služili kao federati u romejskom vojsci ili saveznici Romejskog carstva, pa i bili naseljavani na napuštenim područjima.

Vjerska politika Anastazija i Vitalijanova pobuna

Anastazije je bio uvjereni miafisit, ali je veći dio vladavine nastojao da drži umjerenu politiku i načela Henotikona, kako bi postigao i očuvao mir u crkvenim poslovima. Međutim, Ortodoksi – katolici (koji su dominantni u europskim provincijama i Konstantinopolisu), odnosno njihovi predvodnici, su bili nezadovoljni i takvom pozicijom. To je onda izazvalo reakciju Anastazija koji je 511. god. n. e. pokušao promijeniti formu molitve Trisagion / Τρισάγιον i oficijelno prihvatio miafisitizam. Takav čin je samo dolio vatru na već postojeće nezadovoljstvo izazvano striktnom provedbom anastazijevske financijske politike.

Anastazije je još 496. god. n. e. dao smijeniti i protjerati tadašnjeg vaseljenskog patrijarha u Konstantinopolisu Eufemija (*Euphemius*; umro 515. god. n. e. u Ankari), pod optužbom za izdaju. Još od ranije se Anastazije nalazio u sukobu sa Eufemijem.

Ubrzo je 513. god. n. e. u europskom dijelu Romanije došlo do pobune na čijem čelu se našao Vitalijan / *Flavius Vitalianus* / Βιταλιανός, romejski zapovjednik koji je bio rođen u donjomezijskom gradu Zaldapa. Vitalijan je imao vojnu karijeru, slijedeći svoga oca Patriciolusa, i do 513. god. n. e. on je imao rang *comesa*. Širenju pobune je doprinio Anastazije izbjegavanjem dodjele *annonae*, pa su se Vitalijanu priključili i mnogi vojnici iz armije kojom je zapovijedao Hipatije, nepopularni *magister militum per Thracias* i Anastazijev nećak. Vitalijan je sebe predstavio i kao borca za ktoličku ortodoksiju, pa je dobio i ogromnu podršku europskih Romeja. On je tako vrlo brzo sabrao armiju od 50.000 – 60.000 ljudi, sastavljenu i od vojnika i od pobunjenih seljaka. Sa ovom armijom krenuo je na Konstantinopolis. Kako bi spriječio da Bitinija i provincija Azija pređu na stranu ustanika, Anastazije je dao da se smanje porezi u ovim provincijama. Time je car uspio kako tako osigurati lojalnost maloazijskih provincija.

Kada je Vitalijanova armija došla do Konstantinopolisa, Anastazije je pred Vitalijana poslao izaslanika konzulara Patricija, koji je bio *magister militum praesentalis*. Vitalijan

je izaslaniku naveo svoje ciljeve, koji su se uglavnom ticali restauracije katoličke ortodoksije (po halkedonskom modelu) i rješavanje žalbi vojnika tračke armije. U nastavku pregovora (koji su se preselili u Konstantinopolis) je postignut jedan kompromisni sporazum, a Vitalijanovi viši časnici su izvršili pritisak na njega kako bi ga prihvatio. Nakon toga, samo osam dana po dolasku pred Konstantinopolis, Vitalijan je povukao svoju armiju u dublju balkansku unutrašnjost.

Anastazije se nije baš držao sporazuma i za novog *magister militum per Thracias* je imenovao oficira Kirila, i napadi na Vitalijanove trupe su se nastavili. Ipak je koristeći mito, Vitalijan uspio da prodre u Kirilovu bazu i ubije ga. Tada je Anastazije dao javno proglasiti "državnim neprijateljem", i poslao je novu armiju (navodno od 80.000 ljudi) na čelu sa Hipatijem i Alatharem (novi *magister militum per Thracias,* hunskog porijekla) na Vitalijana. Ova carska armija je, nakon početnog manjeg uspjeha, ipak u jesen 513. god. n. e. odbačena prema gradu Odessosu (današnja Varna u Bugarskoj). Nedugo zatim, Vitalijanova armija je kod Akrisa (danas Kaliakra, cc 60 km sjeveroistočno od Varne) iznenadala napala tabor carske armije i tom prilikom uništila veći dio Hipatijeve i Alatharemove armije. Oba carska zapovjednika su bila zarobljena. Nakon ove pobjede, Vitalijanova pozicija na Balkanu se dodatno učvrstila, a predali su mu se i preostali gradovi Donje Mezije i Skitije. Naredne 514. god. n. e. Vitalijanova armija je ponovo krenula prema Konstantinopolisu, a sada je raspolagao is a flotom od oko 200 brodova. I u samom gradu je došlo do nemira, i Anastazije je odlučio da ponovo pregovara sa Vitalijanom. Vođa ustanka je sada zahtijevao da se on imenuje za novog *magister militum per Thracias,* da se kao otkupnina za Hipatija isplati u novcu i poklonima 5000 funti zlata. Anastazije se takođe složio i sa uklanjanjem učinjene promjene u Trisagionu, ponovnom postavljanju svrgnutih biskupa koji su stajali uz odluke Halkedonskog sinoda, i sazivanju vaseljenskog sinoda u Konstantinopolisa 1. VII. 515. god. n. e.

Međutim, do sazivanja novog koncila nije došlo jer su se papa Hormisdas i Anastazije nastavili prepirati zbog Akakijeve šizme, a nisu ni smjenjeni biskupi vraćeni na svoje pozicije. Zbog toga Vitalijan ponovo pokreće vojsku i kreće po treći put prema Konstantinopolisu. Ovaj put, na čelo carske armije je postavljen Marin, bivši pretorijanski prefekt za Istok. Marinove snage su prvo porazile pobunjeničku flotu na ulazu u Zlatni Rog. Po Jovani Malali, ovo je postignuto zahvaljujući upotrebi neke kemijske supstance bazirane na sumporu, slično kasnije čuvenoj "grčkoj vatri". Nakon toga je Marinova armija porazile i kopnene trupe Vitalijana. Pobunjenički vođa se onda povukao prema sjeveru. Vitalijan se sklonio u sjevernu Trakiju, dok su mnogi njegovi saveznici i podržavaoci bili uhvaćeni i pogubljeni. Vitalijan se skrivao naredne tri godine (moguće je da je podigao i novi ustanak zadnjih mjeseci Anastazijevog života), sve do Anastazijeve smrti.

Smrt Anastazija

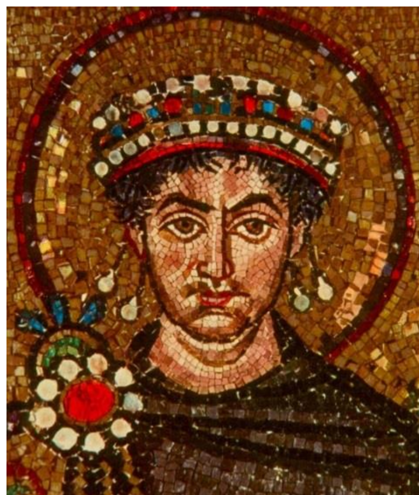
Arijadna je umrla u Konstantinopolisu 515. god. n. e. i sahranjena je u Crkvi Svetih Apostola. Anastazije je umro u prvoj polovini jula 518. god. n. e. i sahranjen je u istoj crkvi kao i njegova supruga. Anastazije je bio poznat i kao financijski stručnjak, pa je carska blagajna na kraju njegove vladavine bila i više nego puna sa 23 miliona solida ili 320.000 funti zlata. Anastazije je 498. god. n. e. dao i izvršiti monetarnu reformu. Novi monetarni sustav je uključivao tri denominacije od zlata (solid, ½ solida i 1/3 solida) i pet od bakra.

Anastazije nije imao djece, ali je zato imao dosta raširenu širu familiju, uključujući i nećake Hipatija i Pompeja (iz braka Anastazijeve sestre Cesarije i Sekundina) i Flavija Proba (možda sina Anastazijevog brata Flavija Paula i Magne). Anastazije je inače bio podržavalac zelenog tima. Za vrijeme Anastazija su zeleni izvršili i masakr nad plavima (ubivši 3000 ljudi), prilikom jedne svečane povorke.

JUSTINIJANSKA DINASTIJA

Solid sa portretom Justina I.
na aversu novčića.

Portret Justinijana I. sa mozaika
u crkvi San Vitale u Raveni.

Novčić sa portretom
Justina II. na aversu.

Novčić sa portretom Tiberija II.
Konstantina na aversu.

Solid sa portretom Maurikija na aversu.

VLADAVINA JUSTINA I.

518. – 527. god. n. e.

Justin I. (cc. 450 – 1. VIII. 527. god. n. e.), vladao od 518. do 1. VIII. 527. god. n. e. Kao vladar zvao se Ἰουστίνος / *Flavius Justinus Augustus*. Justin je bio dosta skromnog, dardanskog porijekla i rođen je u jednom zaseoku blizu Bederiane. Njegovo originalno ime je bilo Istok. U djetinjstvu i ranoj mladosti je bio pastir i svinjar. Kao tinejdžer se sa još dvojicom našao u Konstantinopolisu. Justin se tamo pridružio vojsci, i poradi svojih sposobnosti on je polako, ali sigurno napredovao u vojnoj hijerarhiji. U trenutku Anastazijeve smrti Justin je bio *comes excubitorum*, odnosno komandant dvorske garde. Justin skoro uopće nije bio obrazovan, izuzev u vojnim vještinama i izgleda da je imao samo rudimentarno znanje grčkog. Njegova supruga Lupicina (po stupanju na carski tron ime je promijenila u Eufemija/*Euphemia*) je po Prokopijevoj „Tajnoj Historiji“ bila ropkinja i „barbarka“. Njegova sestra Vigilantija/*Vigilantia* je bila udata za Sabatija sa kojim je imala dvoje žive djece i to sina Petra Sabatija (*Petrus Sabbatius*, kasniji car Justinijan I.) i kćerku Vigilantiju. Pošto Justin i Lupicina nisu imali djece, Justin je u Konstantinopolis doveo Petra Sabatija nazvanog Justinijan.

Vladavina Justina I.

Justin je iskoristio svoju poziciju kao komandanta garde, i dajući poklone u novcu, uspio je da se izbori da postane novi konstantinopoljski car. Dolazak Justina I. na konstantinopoljski tron je označio uspostavu novog režima u odnosu na onaj pređašnji, anastazijevski. Zato je došlo i do amnestije Vitalijana, koji je i pozvan da dođe u Konstantinoopolis. Justin I. ga je učinio *magister militum in praesenti* i proglasio počasnim konzulom i patricijem. Justin I. je bio ortodoksni – katolik, kao i Vitalijan, i prvo što je namjeravao učiniti jeste konačno prevazilaženja problema sa papom u Rimu, radi Akakijeve šizme i reafirmacija odluka Halkedonskog sinoda iz 451. god. n. e. Sa time se slagao i novi konstantinopoljski patrijarh Jovan II. Vitalijan je igrao vrlo bitnu ulogu u pregovorima sa rimskim biskupom, koji su završeni prestankom Akakijeve šizme za vrijeme Uskrsa 24. III. 519. godine n. e. Sada je u Konstantinopolisu stolovala ponovo katolička ortodoksija. Justin I. je bio svjestan svojih dosta skromnih sposobnosti za upravu, ali je bio dovoljno promišljen i iskusan da se okruži sa savjetnicima, saradnicima i pomoćnicima od visokog povjerenja. Pored njih, okružio se i članovima svoje familije. U prvi red tu dolazi njegov nećak Justinijan, ali vrijedi istaći i već spomenutog

zapovjednika Germana (koji je bio sin neimenovanog brata ili sestre Justina I.). Ovakvu politiku okupljanja oko sebe sposobnih ljudi, bez nekog aristokratskog porijekla, i rođaka je nastavio i još dodatno razvio Justinijan, nakon dolaska na carski tron.

Vitalijan je bio imenovan za konzula za 520. god. n. e., ali je njegova moćna pozicija u Romejskom carstvu izgleda izazivala podozrenje Justinijana. Mladi Justinov nećak je već tada sebe video kao nasljednika i sigurno se želio riješiti potencijalnog suparnika. U julu 520. god. n. e. Vitalijan je ubijen u carskoj palate zajedno sa tajnikom Paulo mi pomoćnikom (*domesticus*) Celerijanom. Vitalijanovi sinovi Bouzes (*Bouzes* ili *Buzes*; Βούζης), Koutzes (*Coutzes* ili *Cutzes*; Κούτζης) i Venil (*Venilus*), kao i njegov nećak Jovan su za vrijeme Justinijanove vladavine ostvarili vojno – zapovjednu karijeru, pa su obnašali i visoke komandne pozicije za vrijeme Justinijanovih ratova.

Justin I. je 525. god. n. e. povukao zakon kojim se zabranjivao brak nekoga iz senatorskog reda sa ženom iz tzv. „nedostojnih slojeva“, kao npr. sa glumicom. Ova Justinova odluka je išla u korist Justinijana kako bi on mogao vjenčati svoju ljubavnicu Teodoru. Po Prokopiju, carica Eufemija je bila protiv braka Justinijana sa Teodorom, pa je tek poslije njene smrti (523. ili 524. god. n. e.) Justin mogao donijeti ovakvu odluku i Justinijan mogao ozvaničiti svoju vezu sa Teodorom.

Istočna politika Romejskog Carstva za vrijeme Justina I.

Za vrijeme vladavine Justina I. u romejsku Mesopotamiju je provalio sa vojskom al-Mundhir III ibn al-Nu'man (poznat i kao Al-Mundhir ibn Imru' al-Qays; المنذر بن إمرئ القيس, vl. 503/505–554. god. n. e.), arapsko - lakhmidski kralj i vazal sasanidskog “šaha nad šahovima” Kavada I. Tom prilikom je nanesena velika šteta, a “paganin” (iako mu je majka bila kršćanka) Mundhir III ibn al-Nu'man je dao da se ubijaju monasi i časne sestre.

Inače je ovaj lakhmidski kralj bio poznat po svojim uspješnim pohodima, koji su pokrivali jedno široko područje između Eufrata na istoku pa sve do Egipta na zapadu i do Nedžda na južnom pravcu gdje je 516. godine n. e. on vodio bitku sa himjaritskim kraljem Maadi Karbom.

Kavad I. je 524./525. god. n. e. predložio Justinu I. da ovaj adoptira njegovog sina Hosraa. Kavad I. je to obrazlagao željom da osigura sasanidski tron Hosrau, jer su mu priejtila braća i sekta mazdakita, pa je smatrao da bi bilo dobro da se Hosrau neko vrijeme skloni na konstantinopoljski dvor. Iako je ovaj prijedlog inicijalno bio entuzijastički dočekan od Justina i Justinijana, prihvaćanju Kavadovog prijedloga se usprotivio kvestor Prokul. Na kraju je prijedlog odbijen, jer se sumnjalo u stvarne namjere Kavada I.

Sasanidsko – iranski novčić sa prikazom Kavada I. na aversu.

Mazdakizam je osnovao Mazdak, iranski religijski i socijalni reformator, koji je tvrdio da je prorok od Ahurae Mazde. Mazdakovo učenje se može definirati kao proto-komunističko. Kavad I. je prvotno davao podršku ovoj sekti jer je želio da tako umanji moć iranskih magnata. Pri kraju vladavine Kavad I. se odrekao Mazdaka. I pored stravičnih progona učenje mazdakizma se dugo očuvalo, i u svojim kasnijim različitim varijantama i izvedenicama je prilično uticalo na razvitak radikalnih i socijalnih islamskih pokreta, posebno u šiizmu.

Jedno od bitnijih problematičnijih zona i za sasanidski Iran i za Romejsko carstvo je bilo Zakavkazje, posebno njegove gruzijske državice Lazika i Iberija.

Lazika (ლაზიკის სამეფო, Λαζική, *Lazikē*, ლაზიკა, لاز سـ تان , Եգեր; drugo ime je Egrisi = ეგრისის სამეფო) je pokrivala teritoriju nekadašnjeg kraljevstva Kolhida i teritoriju današnje Abhazije. Lazika je bila kršćanska državica. Kako bi se otarasio iranskog utjecaja i sizerenstva, lazički kralj Tzath I. (წათე), Tzathius ili Tzathios (Τζάθιος) je otišao u Konstantinopolis, tamo se pokrstio i oženio sa romejskom velikaškom Valerijanom. Nakon što je od Justina I. primio insignije i kraljevsku odeždu, Tzath se vratio u Laziku, koja je sada (522. god. n. e.) postala romejski vazal.

Istočno od Lazike je bila Iberija (იბერია, Ἰβηρία, *Iberia*; Gruzijci su inače ovu državicu nazivali Kartli = ქართლი) koja je pokrivala istočne i južne dijelove današnje Gruzije. I Iberija je bila kršćanska zemlja, ali je od vremena Jovijana bila u sasanidsko – iranskoj zoni utjecaja.

Po Prokopiju, Kavad I. je pokušao da prisili ibersko-gruzijske kršćane da pređu na zaratustrizam, ali to je 524./525. god. n. e. izazvalo samo pobunu u Iberiji pod vodstvom njihovog kralja Gourgena. Iberski kralj je dobio i uvjeravanja od Justina I. da će Romeji braniti Iberiju. Konstantinopoljski dvor je u tu svrhu regrutirao kao plećenike Hune (odnosno protobugarske zajednice) i poslao ih u Zakavkazje. Romeji su prilično pomogli i da se sakupi flota koja je 525. god. n. e. prebacila vojsku kršćanskog Aksuma (Etiopije, Abisinije) kako bi okupirala Himjaritski Jemen.

Aksum je izvorno zauzimao područje današnje Eritreje i sjeverne Etiopije. Ovo semitsko kraljevstvo se razvilo oko grada Aksum (አ ክ ሱም; danas u sjevernoj Etiopiji) sigurno do I. st. n. e., kada ga spominje "Periplus Eritrejskog mora" kao bogatu državu sa razvijenom trgovinom na čijem se čelu nalazi obrazovani Zoskales. Ovo kraljevstvo je uglavnom rezultat razvitka domaćih zajednica, možda uz neke doeseljeničke impulse iz južne Arabije. O samoj aksumskoj/etiopskoj antičkoj i ranosrednjovjekovnoj državi se malo zna, i zbog naknadnih uništavanja ali i slabe arheološke istraženosti. Čak 95% antičkog grada Aksuma je neistraženo, i nalazi se ispod modernog grada Aksuma. I pored toga, podaci stranih autora jasno predočavaju da je riječ o moćnoj antičkoj državi. Mani, osnivač maniheizma, ubraja Aksum (uz Rim, Iran i Kinu) u red četiri velike sile njegovog doba. Aksumsko ili etiopljansko kraljevstvo je imao i veliko strateško i ekonomsko značenje, jer je osiguravalo trgovačke crvenomorske rute od Egipta prema Indiji. O značenju i snazi Aksuma dovoljno govori i činjenica da su njegovi vladari (sa titulom negusa) emitirali i vlastiti novac. U Aksumu je kršćanstvo postalo državna religija rano u IV. st. n. e. Tradicija veže kristijanizaciju negusa, njegove porodice i dvora za izvjesnog Sirijca Frumentarija i njegovog brata Edesija koji su cc 316. god. n. e. prispjeli u Etiopiju. Prvi kršćanski negus je bio Ezana (ዔዛ ና), i to je bio prvi državnik na svijetu koji je koristio prikaz krsta na svome novcu. Pronađeni novčić koji se datira u 324. god. n. e. pokazuje da je Etiopija već kršćanska. Aksum se već od III. st. n. e. miješao u južnoarabljanske poslove. Do 350. god. n. e. potčinjeno je i drevno kraljevstvo Kuš. Na svome vrhuncu, aksumsko/etiopsko kraljevstvo je kontrolirao prostore današnje sjeverne Etiopije, Eritreje, sjevernog Sudana i južne Arabije.

Arabija je inače od kraja V. st. počela sve više ulaziti u sferu interesa Romejskog i sasanidskog Irana, pogotovu zbog razvijenih trgovačkih puteva. Romejsko Carstvo je računalo na kršćanske stanovnike Arabije i obližnju Etiopiju, sasanidski dvor je računao na podršku Jevreja i "pagana". Inače u Arabiji se dotada raširilo i kršćanstvo i judeizam. Oko 500. god. n. e. Abu-Kariba Assad, kralj arapskog himjaritskog kraljevstva u Jemenu je preduzeo vojnu operaciju u sjevernu Arabiju kako bi tamo elimirao romejsku utjecaj. Međutim, Abu-Kariba je sa svojim trupama uspio da dođe samo do Jatriba (Yathrib, Medina). Iako se grad predao, čim se Abu-Kariba udaljio sa većim dijelom svoje vojske, stanovnici Jatriba su se pobunili i ubili sina Abu-Karibe. Na to se himjaritska vojska povratila i postavila odbranu grada, koji su jednako branili i njegovi "paganski" i jevrejski

stanovnici. Opsada je bila neuspješna, ali je zbog toga što su ga dvojica Jevreja iz Jatriba izliječila od bolesti Abu-Kariba prešao na judaizam. Po povratku vojske Abu-Karibe u Jemen, mnogi njegovi stanovnici su isto prešli na judaizam. Tako se u VI. st. n. e. u Jemenu u priličnom mjeri razvio i udomačio judaizam. Kasniji himjaritski kralj Jusuf Du Nuvas (Yūsuf Dhū Nuwās, يوسف ذو نواس; Yūsuf As'ar Yath'ar, vl. 517. – 525. god. n. e.; bio je jevrejske vjeroispovijesti) je započeo ambicioznu antikršćansku politiku širenja svoje vlasti, motiviranu i religioznim zelotizmom i time što su Jusufovi jevrejski suvjernici bili proganjani u kršćanskim državama. Vjerojatno je Jusuf Du Nuwas bio vođen i nacionalističkim, arabljanskim težnjama koje su kršćane povezivale sa omrznutom vladavinom Aksumita/Etiopljana. Prvo je napao aksumski/etiopski garnizon u Zafaru, zauzeo ga i zapalio crkve, a onda je krenuo na grad Najrān (danas al-Ukhdūd u Saudijskoj Arabiji). I pored toga što se grad predao, u oktobru 523. god. n. e. naređen je pokolj svih onih kršćana koji nisu odbacili kršćanstvo. Po nekim vrelima pobijeno je do 20.000 ljudi. Zbog pokolja kršćana, i došlo je do uspješne intervencije Etiopije (za koju je kod etiopskog negusa po imenu Kaleb Ella Asbeha urgirao Justin I.). Etiopska vojska od cc 70.000 ljudi pod vodstvom Arvata je prešla iz Afrike u Arabiju. Po historičaru Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir al-Tabariu, nakon ekspedicije iz 523. god. n. e., došlo je i do nove, pobjedonosne etiopske vojne 525. god. n. e. koju je predvodio Abrahah. Ova nova armija je po arapskoj tradiciji brojala 100 000 ljudi sa stotinama slonova. I 525. god. n. e. je svrgnut Jusuf, a prestalo je i postojati i himjaritsko kraljevstvo u Jemenu. Arapska tradicija navodi da je Jusuf počinio samoubistvo, tako što je odjahao sa svojim konjem u valove Crvenog mora, gdje je i nestao. Ali jedan južnoarabljanski natpis iz Husn al-Ghurāba indicira da je Jusuf poginuo u bitci protiv etiopske armije. Negus Kaleb je onda imenovao južnoarabljanskog kršćanina Sumuafa' Ashawa', kao Etiopiji potčinjenog, upravitelja Jemena. Justinijan je 531. god. n. e. preporučio Etiopljanima da prekinu iranske pomorske veze sa Indijom. Međutim, to se nije desilo, jer je etiopski general Abrahah ranije svrgnuo Sumuafa' Ashawa' i proglasio se kraljem. U ovome činu pobune Abrahah je imao podršku i u etiopskim vojnicima stacioniranim u Jemenu, koji su bili željni da se nasele u ovoj bogatoj i plodnoj zemlji. Kaleb je više puta neuspješno pokušavao da povrati vlast u Jemenu, i tek je njegov nasljednik ugovorio sporazum sa Abrahahom po kojem se priznaje nominalni vrhovni autoritet etiopskih negusa i plaća tribut.

Lakhmidsko kraljevstvo je opet napalo granična romejska područja na Bliskom istoku. Za vrijeme Justinovog nasljednika Justinijana I. razbuktao se pravi rat između Romeja i Iranaca, koji je zahvatio kompletno područje Zakavkazja, Bliskog i Srednjeg Istoka, Arabije.

OSTROGOTSKO KRALJEVSTVO ZA TEODORIKA AMALA

493. - 526. god. n. e.

Nakon pretvornog umorstva Odoakara i njegovih pristalica, Teodorik Amal je postao neprikosnoveni gospodar prostora nekadašnje Odoakarove domene. U teorijskom pogledu Teodorik je bio kralj samo Ostrogotima i glavni zapovjednik vojske u Italiji i Zapadnom Iliriku, dok je Italorimljanima, Ilirorimljanima i Galorimljanima kao patricije upravljao u ime Zenona, odnosno Anastazija (priznao mu poziciju 497. god. n. e.) i Justina. Italija i Zapadni Ilirik su se formalno – pravno i dalje smatrali dijelom Carstva. Teodorik Amal je naslijedio upravno – teritorijalni, administrativni i politički aparat iz vremena Odoakara, a koji je opet naslijeđen iz kasnorimskog perioda. Rimski zakoni su se još uvijek odnosili na rimske građane, dok su Ostrogoti i dalje bili pod svojim pravom (na koji je isto značajno uticalo rimsko pravo). Teodorik Amal je nastojao uvijek zadržati formalni okvir svoje uprave, pa tako npr. nije potezao da ima pravo da izdaje sopstvene zakone/*leges* u okviru rimskog pravnog sustava, nego se zadovoljavao sa izdavanjem edikta/*edicta* (pojašnjenja na izvjesne zakone ili pravne detalje). To pravo je ostavljeno konstantinopoljskom dvoru. Rimski Senat je nastavio funkcionirati, kao i u ranijim epohama, a bio je i konsultiran po nizu pitanja i imenovanja. i sve druge institucije su i nadalje ostale funkcionalne. Čak su zadržani na visokim pozicijama i određeni pojedinci koji su služili u bivšem režimu kao Liberije (*Petrus Marcellinus Felix Liberius*, živio cc. 465. – cc. 554. god. n. e.) i Kasiodor Stariji. Teodorikova prijestolnica i dvor su bili smješteni u Raveni. Teodorik Amal je bio usvojio i elemente rimskog načina života, pa je tako dao priređivati igre u cirkusu i amfiteatru. On je od Rimljana bio nazivan i Trajanom ili Valentijanom, čije vladavine je on uzimao kao model sopstvene uprave. U pismu (koje prenosi Kasiodor) Teodorika Amala romejskom caru Anastaziju kaže se između ostalog i sljedeće: „Tu je šta više i plemeniti osjećaj, ljubav prema gradu Rimu, u čije ime oba vladara vladaju, nikada ne bi trebao biti razdvojen“.

Dok su civilne poslove nastavili obnašati Rimljani, vojni poslovi su bili privilegija poglavito Ostrogota. Dva naroda su bila odvojena i religijom, pravom i sudovima, miješani brakovi su bili zabranjeni, a i verzija kršćanstva koje su ispovijedali su bile različite. Ostrogoti (poglavito naseljeni na sjeveru) su u kvantitativnom smislu bili izrazita manjina u okvirima domene kojom je vladao Teodorik Amal. Ovakva dualna konsocijacijska, pa i segregacionistička politika je bila funkcionalna dok joj je na čelu stajala iskusna, mudra i snažna ličnost kakva je nesumnjivo bio Teodorik Amal, i u kojoj su se ti odijeljeni sistemi spajali. Međutim, zbog krize u nasljedstvu, sve njene proturječnosti su vrlo brzo izbili na površinu i to u svom punom negativnom kapacitetu. I tako je ta politika kolabirala u moru krvi i kaosu.

Ustvari glavni problem teodorikovskog sustava i teritorijalne domene u kojoj se primjenjivao je bio religijske naravi. Ostrogoti su bili arijanci, dok je domicilno stanovništvo Italije, Zapadnog Balkana i Provanse bilo većinom ortodoksno – katoličko koje se držalo načela izrečenih na Nikejskom saboru iz 325. godine n. e., I. Konstantinopoljskom sinodu iz 381. godine n. e. i Halkedonskom sinodu iz 451. god. n. e. Teodorik Amal je nastojao što je moguće više da održava načela religijske tolerancije, koja je bila proširena i na Jevreje. Tako u pismu Jevrejima iz Đenove kaže: „Mi ne možemo narediti religiju, jer niko ne može biti natjeran da vjeruje protiv svoje volje“. Međutim, već pri kraju Teodorikove vladavine počele su se uočavati pukotine u odnosu između ubjedljivo većinskih ortodoksnih katolika i arijanske manjine. Na kraju je i religijska podvojenost donijela i propast ne samo Ostrogota, nego i Italije u cjelini, i uveliko upropastila antičko nasljeđe.

Ostrogotska uprava je nastojala što je moguće više da održava načela tolerancije. Tako je prilikom nereda u Raveni iz 519. god. n. e., kada su katolici – ortodoksi spalili određen broj sinagoga, Eutarik (Teodorikov zet i designirani nasljednik) stao na stranu Jevreja. Teodorik Amal je naredio građanima Ravene da na svoj trošak obnove sinagoge.

Odnosi sa konstantinopoljskim dvorom

Odnosi Teodorika Amala prema svome formalnom sizerenu u Konstantinopolisu nisu bili na zavidnom nivou, i povremeno su postajali i vrlo zategnuti. Ipak i pored nekih čarkanja i manjih sukoba, nije došlo do izbijanja općeg rata. Teodorik Amal je 504. – 505. god. n. e. poveo vojnu kampanju protiv Gepida. Vojni pohod je bio uspješan i zauzet je Sirmium, koji su dotada držali Gepidi. Tom prilikom došlo je i do jednog kratkog i manjeg sukoba sa carskim trupama, kojom prilikom su se Ostrogoti i njihovi saveznici pokazali jačima. Problem je bio i kada je Klodovik, kao katoličko – ortodoksni kralj, napredovao (uz podršku konstantinopoljskog dvora) na uštrb arijanskih Gota. Teodoriku Amalu je odgovaralo vrijeme Akakijeve šizme i Anastazijevo koketiranje sa miafizitizmom, jer su se onda i rimski papa i ortodoksno – katolički kler i svjetovna elita nalazili u opoziciji prema konstantinopoljskom dvoru.

Kada je na konstantinopoljski tron stupio Justin I., prvotno je izgledalo da su se odnosi Ravene i Konstantinopolisa popravili i da idu uzlaznom linijom. Eutarik, zet Teodorika i designirani nasljednik je bio konzul za 519. god. n. e., a Justin I. je dao i pravo Teodoriku Amalu da on sam imenuje oba konzula za 522. god. n. e. Međutim, situacija se usložnila kada je Justin I. započeo donošenje antiarijanske legislative. Problem po Teodorika Amala, bio je i taj što je sada (za razliku od vremena Anastazija) poglavar Romejskog Carstva

bio ortodoksni katolik. Nestalo je sukobljavanje između katoličko – ortodoksnog klera i svjetovne elite sa konstantinopoljskim dvorom. To je moglo dovesti i do smanjivanja podrške i lojalnosti za ostrogotski vladajući režim, a sam Teodorik Amal je postajao sve podozriviji prema domaćoj i svjetovnoj i duhovnoj eliti. Justin I. je na istoku pokrenuo i progon arijanaca. Uz sve to je i vandalsko – kartaginski tron preuzeo Hilderik, sklon katoličkoj ortodoksiji. Već 523. god. n. e. izbila je afera (koju je pokrenuo *referandarius* Kiprijan) sa navodnim izdajničkim dopisivanjem vodećih rimskih senatora sa Justinom I. To je dovelo do hapšenja i pogubljenja (524. god. n. e.) Boecija (tada najvišeg civilnog dužnosnika u zvanju *magister officiorum*), a nešto kasnije i do pogubljenja Boecijevog punca Kvinta Aurelija Memija Simaha (koji je bio *caput senatus*). Boecija je na mjestu *magister officiorum* zamijenio Kasiodor.

Grob Boecija u kripti crkve San Pietro in Ciel d'Oro u Paviji, Italija.

Teodorik Amal je u Konstantinopolis poslao papu Jovana I. kako bi uticao na Justina I. vezano za dekret protiv arijanaca koji je 523. god. n. e. donesen u Romejskom carstvu. Teodorik Amal je zaprijetio da ako propadne Jovanova misija, da će biti primjenjene slične mjere protiv ortodoksnih katolika na zapadu. Iako je papina misija u Konstantinopolisu uspjela, on je po povratku uhapšen i nedugo zatim je i umro. Ovi zadnje spomenuti progoni i pogubljenja su samo pojačavali nezadovoljstvo prema ravenskom dvoru, i u Konstantinopolisu i među domaćom elitom.

Teodorikovi odnosi sa zapadnim državama

Teodorik Amal je od samoga početka nastojao da se uveže sa vladajućim dinastijama novim zapadnim državama nastalim na razvalinama Zapadnog Carstva. Njegova politika održanja moći se više zasnivala na primjeni diplomatskih i političkih sredstava, dok je rat dolazio u obzir samo kao krajnja mogućnost. Dvodecenijski boravak na konstantinopoljskom dvoru su ga prilično izvještili u politici i diplomatiji. Tako što je svoju supremaciju na unutrašnjem osiguravao vođenjem politike stabilnosti, koegzistencije i kooperacije, tako je i diplomacija služila da se osigura mir koji bi najviše odgovarao interesima njegove kraljevine i domene.

Jedno od sredstava vanjske politike Teodorika Amala je bilo i razvijanje bračnih veza. Tako je Teodorik već prvih godina boravka u Italiji, zatražio ruku Audoflede, sestre Klodovika Franačkog. Teodorik Amal i Audofleda (koja je bila "paganka", ali je u vrijeme vjenčanja krštena od arijanskog biskupa) su se vjenčali cc 493. god. n. e. i sa njom je imao kćerku Amalasuntu (*Amalasuntha, Amalasuentha, Amalaswintha, Amalasuintha, Amalswinthe, Amalasontha*; živjela cc 495. – 30. IV. 535. god. n. e.). Teodegoto, Teodorikova kćerka, se udala za vizigotskog kralja Alarika II., i sa njim je imala sina Amalarika. Za burgundskog kralja Sigismunda se 494. god. n. e. udala Ostrogota (*Ostrogotha*), kćerka Teodorika Amala i jedne konkubine. Amalafrida, sestra Teodorika Amala, se 500. god. n. e. udala za vandalskog kralja Trasamunda (*Thrasamund*). Sa sobom je kao miraz vandalsko – kartaginskom kraljevstvu "donijela" Lilibej na Siciliji i pratnju od 1000 elitnih vojnika i 5000 naoružanih pratilaca.

Teodorik Amal je ranije sa jednom konkubinom, nepoznatog imena imao dvije (priznate) kćerke i to Teodegoto i Ostrogotu (ili Arevagni).

Međutim, Teodorikova vanjska politika održanja ravnoteže odnosa u Zapadnoj Europi nije uvijek davala rezultata. Posebno je bio problematičan odnos sa Franačkom, koja se naglo širila. Bitka kod Vujea iz 507. god. n. e. je zaprijetila potpunom raspadu sustava gotske moći na zapadu. Klodovik i Gundobad (burgundski kralj) su zajednički nastupali protiv Vizigota, a imali su i aktivnu podršku konstantinopoljskog dvora. Romejska flota je u vrijeme bitke kod Vujea kružila i pustošila duž apulijske obale, pa ostrogotska vojska nije na vrijeme mogla reagirati na posvemašnje rasulo nastalo neposredno nakon bitke. Gundobadova vojska je zauzela i opljačkala Narbonu i postavila opsadu Arla. Teodorik Amal je jednostavno morao intervenirati i već 508. god. n. e. u južnoj Galiji su djelovale Teodorikove oružane snage, koje su probile opsadu Arla. Krenula je i velika ostrogotska ofanziva u južnoj Galiji, u kojoj je posebno teško bila pogođena Gundobadova domena. Septimanija je spašena za Vizigotsko kraljevstvo na čije je čelo je postavljen Teodorikov unuk Amalarik. Proširena je i direktna vlast

Teodorika na južnu Galiju, uglavnom na štetu burgundskog kraljevstva. Zbog teritorijalnih dobitaka u Galiji, Teodorik Amal je 510. godine n. e. dao obnoviti pretorijansku prefekturu za Galiju sa sjedištem u Arlu i za čijeg prefekta je postavio Liberija. Franačka nije uspjela izbiti na Sredozemno more. Problem je nastupio i sa Sigismundom u Burgundiji, jer je ovaj bio ortodoksni katolik i nastojao je održavati dobre odnose sa konstantinopoljskim dvorom. Uz to je 517. god. n. e. Sigismund dao pogubiti svoga sina Sergerika, unuka Teodorika Amala. Pri kraju vladavine Teodorika Amala su se pogoršali odnosi ostrogotskog ravenskog dvora i njegove arijanske dinastije sa ortodoksima katolicima i konstantinopoljskim dvorom. Zato je i ovo prijateljstvo Sigismunda i konstantinopoljskog dvora, Teodorik Amal moguće promatrao kao neku vrstu ortodoksno – katoličke alijanse, pa je planirao vojnu kampanju na Sigismunda. Međutim, pretekli su ga Franci 523. god. n. e. sa napadom na Sigismundovo kraljevstvo. Teodorik Amal je jedino mogao reagirati širenjem svoje domene u južnoj Galiji. Kada je umro Trasamund (koji je bio arijanac), na vandalski tron u Kartagini je 523. god. n. e. došao Hilderik koji je bio pokazivao sklonost prema ortodoksnom katoličanstvu. Kada je Amalafrida protestila, Hilderik je dao se ona i njena pratnja pobiju. Teodorik Amal je bio prilično ljut zbog umorstva sestre, i započeo je pripreme za vojnu ekspediciju protiv Hilderikovog režima, ali vojni pohod se nije desio jer je Teodorik Amal u toku priprema umro.

Smrt i nasljeđivanje Teodorika Amala

Teodorik Amal se morao posvetiti i reguliranju pitanju nasljedstva. Kako bi se učvrstio potencijal i legitimnost Amalasunte da bude nasljednik i time održi vlast Teodorikove porodice nad Italijom, došlo je 515. god. n. e. do njenog braka sa Eutarikom Kiligom (*Flavius Eutharicus Cillica*; živio cc 480. – 522. god. n. e.). Eutarik je bio ostrogotski plemenitaš iz loze Amala, koji je ranije živio u vizigotskom kraljevstvu. Amalasunta i Eutarik su imali dvoje djece i to sina Atalarika i kćerku Matasuntu. Problem je nastupio kada je Eutarik umro. Kada je Teodorik umro 30. VIII. 526. god. n. e., njega je naslijedio njegov malodobni unuk Atalarik (živio 516. – 2. X. 534. god. n. e.), sa Amalasuntom kao regentom.

Teodorik je u germanskim legendama ostao zapamćen kao Ditrih von Bern (Dietrich von Bern).

Teodorik Amal je bio sahranjen u mauzoleju u Raveni, koji je izgrađen 520. god. n. e. Njegovi posmrtni ostaci su bili uklonjeni za vrijeme romejske vladavine, kada je mauzolej pretvoren u crkvu. U Raveni se nalazila i velika skulptura konjanika nazvana *Regisole* (“Kralj Sunca”), a koja je vjerojatno predstavljala Teodorika Amala. Kasnije je ta skulptura prenešena prvo u Milano, a zatim u Paviju gdje je ostala dok nije uništena 1796. god. (od strane jakobinskog pavijskog kluba jer je za njih simbolizirala monarhiju). *Regisole* je veoma uticala na renesansnu umjetnost.

Obnova antičke kulture za vrijeme Ostrogotske vladavine

Vrijeme vladavine dinastije Amala (do početka Justinijanovog italijanskog rata) je bilo i vrijeme obnove antičke kulture i kasnorimskog političkog, društvenog i ekonomskog sustava, nakon skoro stoljetnog perioda nesigurnosti i kaosa. Posebno se taj kulturološki razvitak primjećuje u projektima restauracije drevnih antičkih građevina (npr. Pompejev teatar) i infrastrukture (ceste, akvadukti, isušivanje Pomptinskih močvara), ali i dizanju novih objekata. Pored mauzoleja, u Raveni su izgrađeni i drugi monumentalni objekti, kao što su:

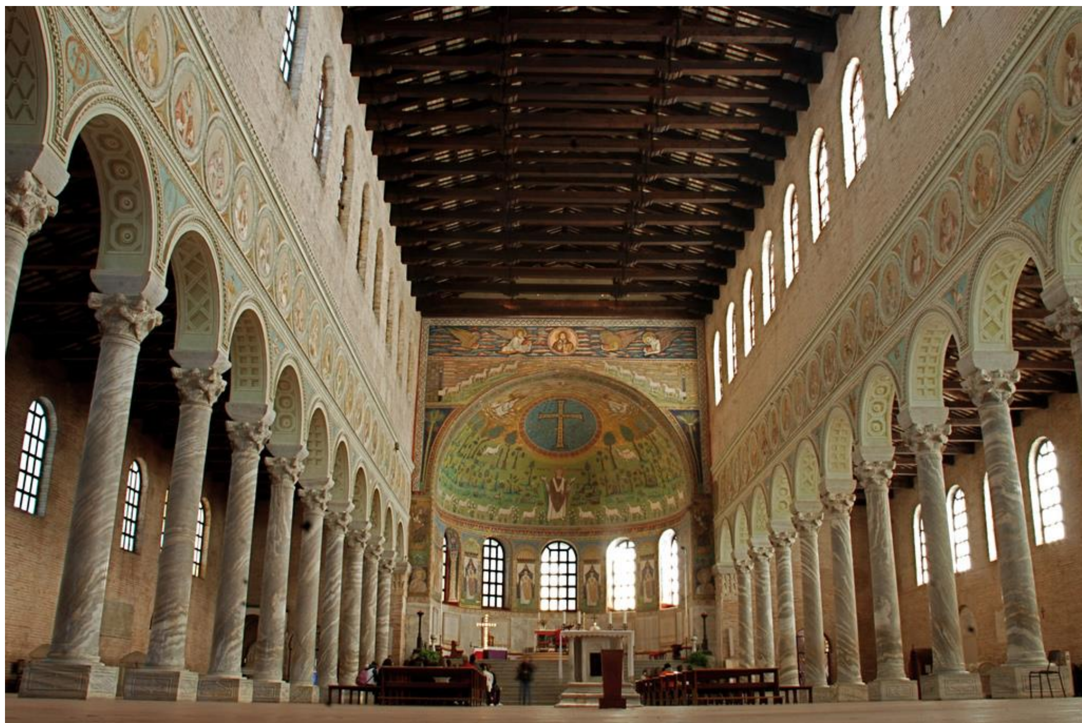
1. Bazilika (danas poznata kao Sant'Apollinare Nuovo) u Raveni, koja je za vrijeme ostrogotske vladavine bila glavna arijanska katedrala. Ova bazilika je 504. god. n. e. bila posvećena “Isusu Iskupitelju”. Bazilika je poznata po svojim mnogobrojnim prelijepim mozaicima. Romeji su kasnije uništili dio sadržaja bazilike koji je bio previše arijanski ili gotski ili slavio Teodorika Amala. Ponovo je posvećena 561. god. n. e. , ali sada kao ortodoksno – katolička crkva sa imenom *Sanctus Martinus in Coelo Aureo*. Sadašnje ime je dobila 856. god. kada su u nju prenesene mošti sv. Apolinarija.

Bazilika Sant'Apollinare Nuovo, vanjski izgled.

Mozaici iz bazilike Sant'Apollinare Nuovo.

Bazilika Sant'Apollinare Nuovo, vanjski izgled.

2. Teodorikova palata u Raveni, koja nažalost nije sačuvana.

Prikaz Teodorikove palate na mozaiku iz bazilike Sant'Apollinare Nuovo.

I književna umjetnost je napredovala za vrijeme dinastije Amala. Može se sa pravom reći da je dinastija Amala bila nositelj obnove antičkog nasljeđa, i da nije bilo invazije "Rimljana" grčkog jezika njihova asimilacija i apsorbcija bi bile dovršene u brzom roku, a antička kultura bi bila spašena. Umjesto toga, Italija ta metropola rimskog svijeta je bila uništena.

Anno Domini

U vrijeme Teodorikove vladavine, formulirano je i pravilo o računanju ere po sustavu "godine gospodnje", koje se i danas primjenjuje širom svijeta. Papa Gelasije je imenovao ugladnog i obrazovanog Dionisija Malog (*Dionysius Exiguus*; živio cc. 470. – cc. 544. god. n. e.), monaha porijeklom iz provincije *Scythia Minor,* da prevede neke dokumente iz papine arhive sa grčkog na latinski. Kasnije je za novoga pape Jovana I. prevodio sa grčkog na latinski Uskršnje tablice koje su ispisali sv. Teofil i sv. Kiril. Originalno su tablice bile datirane po *Anno Diocletiani*, odnosno od početka vladavine dominusa Dioklecijana. Dionisije nije želio da se korištenjem "Dioklecijanove ere" nastavi sjećanje na ovog neprijatelja kršćanstva. Zato on uvodi u upotrebu "kršćansku eru", odnosno počinje da računa godine u odnosu na po njemu pretpostavljenu godinu rođenja Isusa Krista. Dionisije je ovu novu metodu računanja protoka vremena uveo za vrijeme "konzula Proba Mlađeg", odnosno 525. god. n. e. Dionisije je do datuma "ovaploćenja" / inkarnacije (bez preciziranja je li riječ o začeću ili rođenju) Isusa došao koristeći vrlo zapetljane teološke matematičko - astronomske pa i astrološke proračune. Dionisije je ustvari pogriješio u računu, jer je Isus rođen nekoliko godina prije nego što njegova era počinje. Pored toga što je bio zaslužan za kreiranje ere koja se i danas koristi, Dionisije je poznat i kao osoba koja je priredila Uskršnje tablice sa skupom "argumenata" koji su objašnjavali njegovo računanje. On je bio i poznati crkveni prevodilac i kolekcionar.

Era "*Anno Domini*" je postala dominantna u Zapadnoj Europi, tek nakon što ju je koristio Beda Venerabilis kako bi datirao događaje u svome djelu i za vrijeme karolinške epohe. U ostatku svijeta se polako probijala u toku srednjeg i novog vijeka. U vizantijsko – pravoslavnom svijetu dominirala je u mediavelnom i ranonovjekovnom dobu tzv. "Vizantijska era od nastanka svijeta" (Ἔτη Γενέσεως Κόσμου κατὰ Ῥωμαίους, Ἔτος Κτίσεως Κόσμου, Ἔτος Κόσμου).

VLADAVINA JUSTINIJANA I.

527. – 565. god. n. e.

Justinijan I. (cc 482/483. – 14. XI. 565. god. n. e.), vladao od 1. VIII. 527. do 14. XI. 565. godine n. e. Kao vladar se zvao Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ἰουστινιανός / *Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus Augustus.* Petar Sabatije je rođen u u kastelu Baderiana (danas Bader) nekih 6 km istočno od dardanskog grada *Tauresium* (20tak km jugoistočno od Skoplja), u seljačkoj porodici. Kognomen *Iustinianus* je dobio kasnije, kada je došao kao mladić u Konstantinopolis. Pošto nije imao djece, o njemu je staranje preuzeo Justin, tada visoki oficir carske garde. Justinijan je stekao prilično dobro obrazovanje i to iz historije, prava i teologije. Justinijan je neko vrijeme i sam bio u carskoj gardi. Kada je njegov ujak postao romejski car, Justinijan je postao njegova desna ruka, tako da je već i prije stupanja na carski tron Justinijan bio odlično upućen u državno stanje i poslove. U tom devetogodišnjem periodu Justinijan je bio konzul 521. godine n. e., a zatim i komandant istočne armije (*magister militum*). Osjećajući da mu se bliži kraj, Justin je 1. IV. 527. godine n. e. svoga sestrića imenovao za suvladara. Justinijan je bio vrlo zanimljivog karaktera. Pokazivao je izrazitu marljivost i energiju, pa je zbog toga bio poznat i kao "car koji nikada ne spava". Isto tako nije bio ni arogantna osoba, pa i pristup njemu nije bio nešto težak. Ono što se isticalo u Justinijanovoj ličnosti jeste njegova velika pobožnost, a sam je bio ortodoksni katolik. Justinijan je bio i podržavalac plavog tima. Pošto nije dolazio iz redova etablirane konstantinopoljske ili bilo koje druge romejske aristokratije, Justinijan je uporište za svoju stećenu poziciju nalazio ne samo u svojoj radnoj etici nego i u tome što je oko sebe okupljao sposobne i talentirane ljude (i muškarce i žene) bez obzira na porijeklo. Sa značajnim brojem tih ljudi Justinijan je imao izražene odnose i veze već i prije oficijelnog stupanja na carski tron.

Nezaobilazna osoba, i to ne samo iz Justinijanovog života, nego i iz romejske i opće euromediteranske politike, u ovom periodu je bila Teodora (Θεοδώρα, živjela cc 500. – 28. VI. 548. god. n. e.). Teodora je bila porijeklom sa Kipra. Njen otac Akakije je bio "čuvar životinja koje su upotrebljavane u cirkusu, pristalica zelenih. Zvali su ga čuvarom medvjeda". Njena majka je bila plesačica i glumica. Teodora je imala još dvije sestre po imenima Komita i Anastazija. Prokopije prenosi zanimljivu priču iz njenog djetinjstva, neposredno nakon što je Akakije umro: "Žena (misli se na majku Teodorinu op.a.) je zapala u krajnju bijedu i udala se za drugoga muškarca, koji je trebalo kasnije da joj pomaže i u kućanstvu i u poslovima njenog prvog muža. Ali majstor igre zelenih po imenu Asterije, bio je podmićen od nekog drugog čovjeka da te ljude ukloni sa ove dužnosti i da bez ikakve muke uvede u posao ovoga čovjeka koji mu je dao novac. Naime, majstori igre mogli su da to rješavaju slobodno onako kako su htjeli. I kada je žena vidjela narod koji se bio skupio u cirkusu, stavila je djevojčicama vijence na glave i u ruke i postavila ih tamo da

sjede kao da mole milost. Zeleni nikako nisu bili voljni da prihvate molbu, pa su im plavi dodijelili dodijelili ovo počasno mjesto, pošto je i čuvar medvjeda nedavno bio umro". Te scene se Teodora dugo sjećala, i radi toga je bila podržavalac plavog tima. I Prokopije (u "Tajnoj historiji") i Jovan iz Efesa navode da je Teodora, slijedeći primjer svoje starije sestre Komito, radila u jednom od mnogih konstantinopoljskih bordela opslužujući mušterije niskog statusa i da je kasnije bila glumica. U to vrijeme posao glumaca, plesačica i pjevača se nije smatrao dostojnim, a glumice su često za novac ili neke druge pogodnosti nudile i seksualne usluge. Za vrijeme ovoga perioda, Teodora je i upoznala Antoninu, ženu sličnog backgrounda i buduću suprugu Belisara. Već sa 16 godina, Teodora je kao ljubavnica pratila dužnosnika Hekebola kada je on postao namjesnik Pentapolisa (Kirenajke). Sa Hekebolom je ostala skoro četiri godine, ali je vremenom od strane njega bila i loše tretirana i ostavljena. Kada je napustila Kirenajku, Teodora je jedno vrijeme boravila u Aleksandriji, i tamo je postala sklona miafisitizmu koji je dominirao egipatskom crkvom. Zatim je došla u Antiohiju gdje se srela sa Makedonijom, plesačicom plavog tima i osobom koja je imala veze sa Justinijanom.Teodora se u Konstantinopolis konačno vratila 522. god. n. e. i napustila je raniji stil života, sada se baveći predanjem vune blizu konstantinopoljske palate. Uskoro je upoznala Justinijana i vrlo brzo ga očarala svojom velikom ljepotom, šarmom i intelektom. Ne samo da je postala njegova ljubavnica, nego je Justinijan želio i da se oženi sa njom. Ipak da bi uopće došlo do braka, morale su se riješiti dvije velike prepreke i to zakon koji još od Konstantinovog vremena zabranjuje državnim dužnosnicima da se vjenčavaju sa glumicama i caricu Eufemiju koja je bila protiv braka Justinijana (kojeg je prihvatila kao svoga sina) i Teodore. Stvari su se izmijenile kada je Eufemija umrla, a Justin povukao zakon, i Justinijan se mogao zvanično vjenčati sa Teodorom. Inače, Teodora je imala sigurno kćerku (nepoznatog imena) iz perioda prije nego što se vjenčala sa Justinijanom. Tu Teodorinu kćerku i njenog (od kćerke) sina Atanasija Justinijan je tretirao prilično dobro, iako se vrela razilaze u tome da li je ili ne romejski princ i kasniji car bio njen biološki otac. Teodora nije Justinijanu bila samo supruga, nego i njegov najbolji oslonac i osoba od visokog povjerenja. Zahvaljujući svojoj prirodnoj inteligenciji, životnom iskustvu i njoj svojstvenoj odlučnosti Teodora je vrlo brzo postala vrlo moćna, utjecajna kao rijetko koja žena u ljudskoj historiji. Kasniji miafistički klerici i pisci su prilično uljepšali porijeklo i rani život Teodore. Inače Teodora je svoju poziciju na dvoru učvrstila i time što je svoju prijateljicu Antoninu udala za Belisara, a sestru Komito za vojskovođu Sitasa (*Sittas* / Σίττας).

U Justinijanovo doba je djelovao i jedan od najtalentiranijih i najvećih vojskovođa u historiji čovječanstva. To je bio Belisar (*Flavius Belisarius*, Βελισάριος, živio cc. 500. – 565. godine n. e.) rođen u naselju G*ermane* ili *Germania* (danas Sapareva Banya u jugozapadnoj Bugarskoj). U vojsku je ušao kao mladić, služeći u postavi tjelohranitelja Justina I. Ubrzo su njegove sposobnosti i kvalitete bile zapažene i od cara i Justinijana. Belisar se posebno istakao kao inovativna osoba, pa mu je data dozvola da formira i obuči posebnu regimentu teške konjice (*bucellarii*) koju je kasnije brojno povećao na

1500 ljudi. Bukelariji su bili naoružani sa kopljem, kompozitnim lukom hunskog tipa, džilitom, i širokim mačem, a bili su i dobro okopljeni. Kao dobro uvježbana jedinica koja se mogla boriti na različite načine u različitim situacijama bili su vrlo upotrebljivi, i kao strijelci i kao jurišna konjica. Belisar je u najboljoj drevnoj rimskoj tradiciji ustvari samo preuzeo od neprijatelja (poglavito Huna i Gota) njihovu opremu i načine borbi. Spajajući te različite elemente unutar jedne vojne formacije i nadodajući još i svoje novine, Belisar je stvorio ubitačan borberni stroj. Belisarovi bukelariji su postali nukleus formiranja svih romejskih armija koje je on kasnije, u toku ratova Justinijanove epohe, organizirao. Belisar je bio ortodoksni katolik.

Tribonijan (Τριβωνιανός, živio cc. 485. – cc 547. god. n. e.), posljednji veliki rimski jurist, je rođen u gradu Side u Pamfiliji. On je bio odlično obrazovan i sa Justinijanom se upoznao prije stupanja potonjeg na carski tron. Tribonijan je, po enciklopediji Suda, bio sklon "paganstvu". Jovan Kapadokijski (Ιωάννης ο Καππαδόκης), skromnog porijeklom iz kapadokijske Cezareje, je bio administrativni i financijski stručnjak. On je karijeru započeo kao notar (*scriniarius*) jednog *magister militumа*, možda samoga Justinijana prije nego što je ovaj postao car. I Jovan Kapadokijski je bio sklon "paganizmu". Pored ovih osoba vrlo bitnu ulogu u justinijanskom sustavu su igrali i Justinijanovi rođaci, u prvom redu German koji se pokazao vrlo sposobnim zapovjednikom i administratorom. German je bio jedna od rijetkih osoba o kojima se Prokopije vrlo pozitivno izjašnjava, naglašavajući njegove sposobnosti, znanje i vrline. Od rođaka treba istaći i Germanovog brata Boraida (Βοραΐδης) i Germanove sinove Germana Justina i Justinijana koji su isto ostvarili značajne vojne karijere. Justinijan I. je u tolikoj mjeri forsirao svoje familijarne veze, da je praktično svoju familiju koja je bila skromnog, seljačkog porijekla pretvorio u jednu od vodećih aristokratskih familija Konstantinopolisa.

Corpus iuris civilis

Prvi zadatak kojeg se prihvatila justinijanska administracija bilo je sređivanje pravnog sustava, što je uključivalo i kompletnu reviziju i sistematizaciju rimskog prava. To niko ranije nije pokušao.

U to vrijeme su u pravnom sustavu egzistirala tri kodeksa carskih zakona i drugih konstitucija (*Codex Gregorianus*, *Codex Hermogenianus* i *Codex Theodosianus*), od kojih su mnoge već bile zastarjele ili se nalazile u međusobnom konfliktu. To je samo izazivalo zbrku i među pravnicima i u funkcioniranju sustava.

Svo djelo, odnosno kolekcija, justinijanske i kodifikacije i legislative je poznato (od 1583. god.) pod imenom *Corpus iuris civilis* i sastoji se od:

1. *Codex Iustinianus*. Riječ je o kodifikaciji, kompilaciji pa i modifikaciji konstitucija / *constitutiones* principsa i dominusa od vremena Hadrijana. Za realizaciju ovog zadatka Justinijan je u februaru imenovao 10-članu komisiju sa zadatkom revizije, kompiliranja i kodifikacije ranijih kompilacija i pojedinačnih zakona. U početku je komisijom oficijelno rukovodio Jovan Kapadokijski (tadašnji pretorijanski prefekt), a u njoj se nalazio Tribonijan koji je kasnije vodio projekt pravne kodifikacije. Tribonijan je i najzaslužniji za uspjeh projekta. Prva verzija je izdana 7. IV. 529. god. n. e. Kopije prvog izdanja, izuzev jednog fragmenta na egipatskom papirusu (koji je predstavljao sadržaj), nisu sačuvane. Druga, konačna verzija (poznata kao *Codex reptitae praelectionis*) pojavila se 16. XI. (a postala važeća od 30. XII.) 534. god. n. e.
2. *Digesta ili Pandectae* je sastavljena od većinom kraćih ekscerpta / sažetaka iz djela ranijih rimskih pravnika od autoriteta. Kako bi se dovela u red mišljenja autoritativnih ranijih pravnika, Justinijan je dao nalog da se ona sažmu, pojednostave, pojasne i eliminiraju konfliktnosti u njima. Tribonijan je zato 15. XII. 530. god. n. e. formirao 16-članu komisiju sa zadatkom da izvrši postavljeni nalog. Sažetci se dijele na 50 knjiga, svaka knjiga sastoji se od titula, koje su dobile odgovarajuće naslove, a svaka titula iz pojedinih sazetaka, koji sadrže mišljenja ovog ili onog pravnika. Digesta je postala važeća 30. XII. 533. god. n. e.
3. *Institutiones Iustiniani* su objašnjavale načela zakona i služile su kao i neka vrsta udžbenika prava. Njihove odredbe su imale snagu zakona. Institucije su urađene od strane dvojice profesora i to Teofila i Doroteja pod vodstvom i supervizijom Tribonijana, i pojavile su se 21. XI. (a postale važeće od 30. XII.) 533. god. n. e.
4. *Novellae Constitutiones* / Νεαραί διατάξεις je kolekcija novih zakona koji su se izdavali za vrijeme Justinijanove vladavine nakon 534. god. n. e. Novele su predstavljale neku vrstu suplementa Korpusa, a skupljene, obrađene i izdane su nakon Justinijanove smrti. Za razliku od ostatka Korpusa koji je uglavnom pisan latinskim jezikom, *Novellae* su bile na grčkom. Ta jezička distinkcija jasno ukazuje koliko je već u Justinijanovo doba prilično odmaklo transformiranje Države sa sjedištem u Konstantinopolisu u grčko – orijentalno Carstvo. Dok su raniji zakoni bili primarno na latinskom, sada su oni na grčkom jeziku.

Iako "*Corpus iuris civilis*" nije načelno unosio u rimsko pravo ništa što bi bilo principijelno novo, iz njega su odstranjeni momenti koji bi se morali smatrati anakronizmom, ili je pak, naprotiv, ozakonjeno ono što je ušlo u praksu. Tako su, na primjer, iščezli mancipacija i *iure cessio* kao načini stjecanja stvari, i u svezi s tim u Kodeksu nema podjele predmeta na *res mancipi* i *res nec mancipi*. Priznavana je samo pismena stipulacija. U znatnoj mjeri ublažena je očinska vlast i zabranjena je prodaja djece, a za ubojstvo sina ocu je

prijetila teška kazna. Na ubojstvo roba s predumišljajem gledalo se kao na zločin i krivac je podlijegao kazni, ali se ubojstvo bez predumišljaja, u koje je uvrštavana i smrt za vrijeme batinanja, nije kažnjavalo. U nasljednom pravu ukinuta je mancipaciona oporuka, povezao sa suvišnim formalnostima, a stvorene su nove službene forme kao što su oporučno ostavljanje uneseno u sudski protokol ili podneseno caru. Konačno je uklonjena razlika između agnata i kognata u pogledu oporučnog ostavljanja, nije bilo važno ni to nalazi li se nasljednik pod oporučiteljevom vlašću ili je slobodan od nje; uziman je u obzir samo stupanj srodstva.

Svi dijelovi Korpusa su imali snagu zakona i namjera im je bila da služe i kao jedini izvor i kao osnova pravne djelatnosti i zakonodavstva. *Corpus iuris civilis* predstavlja najveći pravno – historijski dokument u povijesti čovječanstva u kojem su skupljeni raznorazni *leges*, *senatusconsulta*, carski dekreti i *responsa prudentum* (mišljenja i interpretacije pravnika). Korpus je u prilično mjeri i doprinio i opstanku i kasnijem zaživljavanju rimskog prava. Na istoku je on predstavljao i osnovu za kasniji razvitak mediavelnog romejskog prava (za Lava III., Vasilija I. i Lava VI.). Na zapadu, Korpus je oficijelno uveden u upotrebu samo u Italiji i Zapadnom Iliriku i to pragmatičkom sankcijom iz augusta 554. god. n. e., a odatle se raširio zapadnom Europom da bi u XII. st. postao osnova i za zapadno i središnjoeuropske zakonike. Korpus je imao utjecaja i na kanonsko, crkveno pravo. Tako je i utjecaj Korpusa na razvitak pravnog sustava i znanosti više nego i očigledan. Ustvari najveće zavještanje Justinijanove vladavine povijesti i razvitku čovječanstva bio je *Corpus iuris civilis*, izrađen pod vodstvom i nadzorom Tribonijana.

Iberski rat od 526. do 532. god. n. e.

Justinijan je naslijedio i rat koji je izbio zbog zakavkaske Iberije. Iranci su u početku imali uspjeha, jer su uspjeli da do 527. god. n. e. uguše pobunu u Iberiji, a neuspješne su bile i romejske ofanzive na Nisibis i Tebetu. Naredne 528. god. n. e. Iranci su vršili pritisak iz Iberije sa ciljem zauzimanja protivničkih utvrda u istočnoj Lazici. Tada se Tzath I. obratio za pomoć Justinijanu I. Zahvaljujući pomoći koju je dobio, Tzath I. je uspio da odoli napadima Iranaca.

Konstantinopoljski dvor je zbog lošeg stanja na frontu, odlučio da reorganizira svoje snage na Istoku. Tako je od jedinstvene komande (*magister militum per Orientem*) odvojena zasebna komanda (*magister militum Armeniam at Theodosiopolis*) koja je bila odgovorna za sjevernu liniju fronta i na njeno čelo je postavljen Sitas.

Kao zapovjednik romejskih trupa je postavljen Belisar (*magister militum per Orientem*). On je već 528. god. n. e. poveo ekspediciju u Tanuris, gdje je neuspješno pokušao da zaštiti romejske radnike koji su gradili utvrde na granici.

Poseban problem za Romeje su predstavljali napadi iranskog saveznika al-Mundhira III ibn al-Nu'mana, kralja arapskih Lakhmida, na Siriju. Čak su 526. god. n. e. bila zarobljena i dvojica romejskih zapovjednika Timostrat i Jovan. Justinijan I. je morao poslati i izaslanstvo koje je tražilo mir od al-Mundhira III ibn al-Nu'mana. Međutim, arapski Lakhmidi su nastavili pljačkaške napade, a posebno je žestok bio napad iz 529. god. n. e. Vojska al-Mundhira III ibn al-Nu'mana je duboko prodrla u Siriju, ali nije zauzela Antiohiju jer je u nju poslana velika vojska kako bi je zaštitila. Arapsko – lakhmidski kralj se vratio sa mnogo plijena, uključujući i 400 redovnica koje je spaljivanjem dao prinijeti kao žrtvu boginji al – Uzza. Kako bi se dobio ravnopravan suparnik Lakhmidima, Justinijan je ojačao arapsko – gasanidskog kralja Al-Haritha ibn Jabalaha (الحارث بن جبلة, Flavios Arethas, Φλάβιος Ἀρέθας, Khālid ibn Jabalah = خالد بن جبلة; vladao cc 528. – 569. god. n. e.), dajući mu i titule patricija i filarha Arapa / Saracena (πατρίκιος καὶ φύλαρχος τῶν Σαρακηνῶν). Arapski Gasanidi su se pokazali kao odlični saveznici Romeja i uz Belisara su prilično doprinijeli promjeni ratne situacije na istoku.

Usred rata sa Iranom i napada lakhmidskih Arapa, došlo je 529. god. n. e. do nove samaritanske pobune koju je vodila harizmatička ličnost Julijana ben Sabara (ili ben Sahira) sa mesijanskim pretenzijama. Julijan ben Sabara se proglasio za kralja Izraela. Ova pobuna je bila i najnasilnija u odnosu na sve druge samaritanske pobune. Samaritanska armija je napala i opustošila gradove Skitopolis, Primorska Cezareja, Betlehem, Emmaus i Neapolis. Pobunjenici su masovno ubijali kršćane i palili i razarali crkve. Ubijen je i Amonas / Sammon / Ammon, episkop grada Neapolis, a gradski svečenici su masakrirani i zapaljeni zajedno sa moštima i relikvijama svetaca. Do 530. god. n. e. Julijan ben Sabara je zauzeo svu Samariju. Najzaslužniji za ugušenje ustanka 531. god. n. e. je bio arapsko – gasanidski vladar Al-Harith ibn Jabalah, a pokolj nad Samaritancima je bio golem. U roblje je pretvoreno oko 20.000 samaritanskih dječaka i djevojaka, a desetine hiljada Samaritanaca su pobijene. Ovaj put Samarija je bila u potpunosti opustošena.

Sa Belisarom na čelu istočne armije i arapskim Gasanidima sreća na frontu se počela okretati na romejsku stranu. Do bitke je došlo u junu 530. god. n. e. kod Dare. Romejska vojska (u kojoj su se nalazili hunski i herulski plaćenici) kojoj je na čelu stajao Belisar imala je cc 25.000 ljudi, a iranska kojom je komandovao Perozes je imala cc 50.000 ljudi. Iako je imao na raspolaganju duplo manje vojnika, Belisar je izvojevao veliku pobjedu. Na polju je ostalo više od 8000 mrtvih sasanidskih vojnika. Nedugo zatim, u ljeto iste godine kod Satale je teško poražena i druga iranska armija pod komandom Mihr – Mihroa od duplo manje romejske armije koju su vodili Sitas i Dorotej.

Međutim, poraženoj iransko – sasanidskoj armiji je u pomoć došla arapsko – lakhmidska armija i 19. IV. 531. god. n. e. došlo je kod Kalinika do nove bitke. Trupe pod komandom iranskog zapovjednika i velikaša Azarethesa su brojale 15.000 iranskih konjanika i 5.000 Lakhmidskih Arapa. Oko 20.000 vojnika je brojala i romejsko . gasanidska armija. Ovaj put su pobijedili Iranci, ali su gubici na obje strane bili vrlo teški. Belisar je opozvan u Konstantinopolis, a za komanda cijelog fronta prema Iranu je postavljen Sitas. U toku ljeta iste godine, inicijativa je ponovo bila na romejskoj strani kada su zauzete neke utvrde u Jermeniji.

Iberski rat koji se odužio godinama, i koji je odnio veliki broj života, pokazao se neodlučenim. Sa smrću "šaha nad šahovima" Kavada I. u septembru 531. god. n. e. put prema završetku iberskog rata se ubrzao. Njegov nasljednik Hosrau / Husrev I. (vl. 531. – 579. god. n. e.) nije baš imao sigurnu poziciju na sasanidskom tronu, a i Justinijan je već imao planove za nove ratove na zapadu. I uskoro je u ljeto 532. god. n. e. romejsko izaslanstvo sa Hosrau I. sklopilo mir. Ovaj mir je nazvan "Vječni mir" / ἀπέραντος εἰρήνη i po njemu su Romeji bili obavezni da isplate 11.000 funti zlata, kao kontribuciju za to što Iranci čuvaju kavkaske prolaze od upada sjevernih "barbara". Dara je ostala u romejskim rukama, ali je sjedište vojvode Mesopotamije iz nje premješteno u grad Konstantina. Zauzete romejske i iranske utvrde u Laziki i iranskoj Jermenije su morale biti vraćene strani koja ih je kontrolirala prije rata. Iberskim izbjeglicama je garantirana sigurnost ako se žele vratiti u svoje domove. Ovaj mir je trajao do 540. god. n. e.

Zatvaranje Akademije u Ateni 529. god. n. e.

Justinijanovo ime se veže i za jedan od najvećih u historiji dogmatskih udara na intelektualizam i slobodu savjesti i spoznaje. Početkom V. st. n. e. je u Ateni je oživljen rad Akademije od strane tada vodećih neoplatonista. Ovi atenski neoplatonisti su nazivali sebe "nasljednicima" Platona, iako nije bilo stvarnog institucionalnog kontinuiteta sa drevnom Akademijom. Starješine Akademije neoplatonizma u Ateni su bili Plutarh Atenski, Sirijan, Prokl, Marin, Isidor i (posljednji) Damascije. Svoj vrhunac kao znanstvena i filozofska škola Akademija neoplatonizma u Ateni je doživjela za vrijeme rukovođenja Prokla (umro 485. god. n. e.). Justinijan je zabranio rad Akademije 529. god. n. e. **Ovaj datum se često uzima i kao konačni kraj antičkog povijesnog razdoblja i pravi početak mediavelnog doba.** Po Agatiji, Damascije je sa šestoricom svojih kolega je (možda 532. god. n. e.) zatražio azil na dvoru "šaha nad šahovima" Hosrau I. Oni su sa sobom nosily i dragocjene spise iz književnosti, filozofije i znanosti. Kada je zaključen mir između Justinijana I. i Hosrau I., garantirana je i osobna sigurnost i sloboda povratka za navedene filozofe.

Vjeruje se da se Damascije nakon izgnanstva u Iranu, smjestio u Aleksandriju, gdje se posvetio pisanju svojih radova.

Pobuna Nika (Στάσις τοῦ Νίκα) 532. god. n. e. u Konstantinopolisu

Konstantinopolis je u ovo vrijeme zbog ponašanja, nereda i huliganstva koje su izazivali navijaći i pristalice timova zelenih i plavih bio i grad sa niskom stopom osobne bezbjednosti. Nisu se dešavali sukobi samo između pristalica timova, nego su napadani i obični ljudi. Te ulične bande su pljačkale, otimale ljude, silovale, ubijale. Zbog dominatskog načina uprave, timovi su postali i načini ispoljavanja stavova po određenim političkim, religijskim, socijalnim, društvenim pitanjima. Timovi su bili vrlo moćne institucije, povezane i sa utjecajnim, bogatim i moćnim slojevima konstantinopoljskog društva. Krajem 531. i početkom 532. god. n. e. situacija se prilično usložnila. Neki plavi i zeleni su bili uhapšeni zbog ubistava koja su se desila prilikom nemira nakon posljednje utrke. Izuzev jednog plavog i jednog zelenog, svi ostali su bili obješeni. Ova dvojica su 10. I. 532. god. n. e. pobjegli i sakrili se u jednu crkvu koja je bila opkoljena sa konstantinopoljskom ruljom. Inače je situacija u gradu bila vrlo napeta i zategnuta i zbog drugih razloga. Iberski rat je još uvijek trajao, nezadovoljstvo je raslo zbog visokih poreza, a masa je krivicu za svoje nedaće svaljivala na visoke dužnosnike justinijanske administracije kao što su Jovan Kapadokijski i Tribonijan. Nove utrke su trebale biti održane 13. I. 532. god. n. e. Oba tima su sada tražila da oba preživjela navijaća budu u potpunosti amnestirana.

Na hipodromu se 13. I. 532. godine n. e. skupila brojna i vrlo bijesna masa i od samoga početka utrka Justinijan je bio izložen uvredama gledalaca. Pri kraju dana, prilikom 22 utrke, masa je ujedinjeno počela uzvikivati grčku riječ Νίκα (u značenju: pobijedi ili osvoji). Vrlo brzo je na hipodromu došlo do otvorene pobune združenih i zelenih i plavih, a u gradu je nastupio neviđeni kaos. Vatre koje su izbile uništile su dobar dio grada, između ostalog i crkvu sv. Sofije. Pobunjenici su zahtijevali da Justinijan odmah otpusti Jovana Kapadokijskog (tada pretorijanski prefekt za Istok) i Tribonijana (tada *quaestor sacri palatii*). Velika palata, koja se nalazila u samoj blizini hipodroma, je praktično bila pod opsadom pet dana. U njoj su bili i Justinijan, i Teodora i Belisar i mnogi drugi visoki dužnosnici. Ubrzo je postalo jasno da pobunjenici traže kandidata za novog cara. U prvi plan su naravno izbila imena Anastazijevih nećaka (Flavija Proba, Hipatija i Pompeja). Ne želeći se upuštati u avanturu i vezati sa navijačkom pobunom koja dobila naziv po poviku "Nika", Flavije Prob je pobjegao iz Konstantinopolisa, dok su braća Pompej i Hipatije pobjegli (zajedno sa ostatkom konstantinopoljskog senata) u Veliku palatu. Međutim, paraonični Justinijan se plašio izdaje unutar samoga kompleksa Velike palate,

gdje bi lako ekskubitori mogli doći na ideju da sami proglase nekoga za cara. Zato je iz Velike palate izbacio braću Hipatija i Pompeja i time ih praktično isporučio pobunjenoj rulji Hipatija i Pompeja. Hipatije je nasilno odvučen iz svoje kuće, uz otpor njegove supruge Marije, i proglašen za novoga cara.

Justinina je u prisustvu svojih najbližih savjetnika 17. I. 532. god. n. e. razmatrao i mogućnost da se napusti Konstantinopolis i pobjegne u Herakleju. Međutim, toj ideji se odmah suprostavila Teodora. Po Prokopiju (iz *De Bellis*) ona je izjavila : "Da li žena treba da pruži muškarcima uzor hrabrosti, o tome sada ne vredi raspravljati. U trenucima beznadežne opasnosti svako treba da čini onoliko koliko može. Ja mislim da sada ne treba bežati, čak iako nam bekstvo donese sigurnost. Svako ko se rodi ne može izbeći smrt, ali ja ipak ne mogu podneti da onoga ko je bio car vidim kao izgnanika! Nadam se da neću doživeti da vidim sebe bez carskog purpura, niti da me ljudi koje srećem ne oslovljavaju kao caricu! A ako ti želiš da se spaseš, o Care, to je bar prosto. Imamo novca, more je pred tobom a tu su i brodovi. Ali, ipak upitaj sebe, kada budeš bio na sigurnom, da li bi trampio takvu sigurnost za smrt. A što se mene tiče, ja ipak cenim onu staru izreku koja kaže da je purpur dostojan pokrov.“

Umjesto da se bježi, pristupilo se izradi plana za obračun sa pobunjenicima. Na jednoj strani Belisar i Mund su razradili vojni plan napada, dok je dvorski eunuh sposobni Narses sa zlatom napustio palatu i otišao vođama plavih. Pored toga što ih je potplatio, Narses je vođama plavih rekao da je Justinijan bio naklonjen njima, a da je Hipatije naklonjen zelenima. I 18. I. 532. god. n. e. dok su carske trupe koje su vodili Belisar i Mund upale u Hipodrom ubijajući sve ispred sebe, došlo je i do žestokog međusobnog obračuna plavih i zelenih. Toga dana na hipodromu se desio veliki pokolj, neviđen u historiji. Ubijeno je oko 30.000 ljudi, a inače je poginulo u neredima još desetina hiljada ljudi. Vlast justinijanskog režima je učvršćena, grad je obnavljan nakon petodnevnog kaosa. Hipatije i Pompej su odmah bili uhapšeni. Justinijan je izgleda želio da poštedi život Hipatija, ali je protiv toga bila Teodora. Obojica braće su pogubljena. Justinijan je dao i konfiscirati njihovu imovinu, kao i drugih konstantinopoljskih senatora koji su podržali pobunu. Kasnije je ipak djeci Hipatija i Pompeja i drugima povratio titule koje su imali, kao i veći dio imovine. Justinijanski režim je prognao i Flavija Proba i konfiscirao njegovu imovinu, ali je već sljedeće godine on amnestiran, dozvoljen mu je dolazak u Konstantinopolis i imovina vraćena.

Narses (Նարսես, Ναρσῆς, živio 478. – 573. god. n. e.) je bio jermenskog porijekla. Mnogi detalji iz njegovog ranoga života su nepoznati. Ovaj dvorski eunuh se u historiji prvi put pojavljuje 530. god. n. e., kada je bio službenik trezora i carskih financija. Narses je bio vrlo sposoban, inteligentan i izrazito kršćanski pobožan. Narses će se pokazati kasnije kao umješni vojni zapovjednik.

Mund (Μούνδος, umro 536. god. n. e.) je bio sin Giesmusa, kralja Gepida i nećak drugog gepidskog kralja Trapstila. Nakon smrti njegovog oca u bitci protiv Ostrogota, Mund je prihvatio poziv Teodorika da mu se pridruži. Nakon smrti Teodorika, Mund se vratio u svoju domovinu. On je 529. god. n. e. poslao izaslanike Justinijanu nudeći svoje usluge. Njegova ponuda je bila prihvaćena i Mund je bio imenovan za magister militum per Illyricum. U naredne dvije godine je na ovoj zapovjednoj dužnosti pokazao kvalitete odbijajući napade Slavena i Protobugara, i šaljući mnogo ratnog plijena u Konstantinopolis. U vrijeme pobune Nika se zatekao u Konstantinopolisu, a na raspolaganju je imao jednu dobru jedinicu herulskih plaćenika.

Pored Belisara, Sitasa, Munda, Sitasa od visokih zapovjednika romejske vojske za vrijeme Justinijana vrijedi istaći i Hermogena (Ἑρμογένης, umro 535./536. god. n.e.). Hermogen (porijeklom iz *Scythia Minor*, današnja Dobruđa u Rumuniji) je pored vojnih zapovjedništava obnašao i civilne administrativne i diplomatske službe. On se posebno istakao u diplomatskim misijama prema sasanidskom dvoru i na frontu prema Irancima u Iberskom ratu.

Pored svih dosada navedenih osoba koje su bile sastavni i bitni segment justinijanskog režima, vrijedi navesti još i Petra Patricija (*Petrus Patricius,* Πέτρος ὁ Πατρίκιος, živio 500. –565. god. n. e.) i Petar Barsima (*Petrus Barsumes,* Πέτρος Βαρσύμης) koji su se istakli nešto kasnije, nakon Nika pobune. Petar Patricije je rođen u Solunu, a nakon završetka studija prava on je postao uspješni advokat u Konstantinopolisu. Tako je zapažan od strane Teodora, i onda je ušao u justinijansku administraciju u kojoj se istakao kao diplomata i visoki dužnosnik. Zapažen je i kao historičar. Petar Barsim, porijeklom Sirijac i originalno "banker", se istakao radeći sa javnim financijama i administracijom.

Vandalski rat 533. – 534. god. n. e.

Pri samom kraju Genserikove vladavine konačno je uspostavljan mir između Vandalsko – kartaginskog kraljevstva i dvije rimske države. Genserik je umro 25. I. 477. god. n. e. u dobi od oko 88 godina. Njega je naslijedio sin Hunerik (vl. 477. – 23. XII. 484. god. n. e.), koji se više koncentrirao na unutrašnju politiku i konsolidaciju kraljevstva. Hunerik i Eudokija su imali sina Hilderika. Hunerik i bio i prvi kralj koji je koristio titulu "kralj Vandala i Alana". Iako je u početku kao arijanski kralj vodio snošljivu politiku prema sjevernoafričkim ortodoksima – katolicima, nakon 482. god. n. e. je započeo politiku pritiska prema ortodoksima – katolicima. U njegovo vrijeme zabilježena su i martirstva katolika – ortodoksa. Hunerik je proganjao i manihejce, a kako bi se riješio konkurencije

odgovoran je i za smrt mnogih pripadnika dinastije. Na samom kraju njegove vladavine došlo je do uspješne pobune Maura u planinama Aurès.

Hunerika je naslijedio nećak Guntamund (živio cc 450. – 496. god. n. e.). Prestali su progoni po vjerskoj osnovi, a i ekonomija je stabilizirana. Međutim, veći dio Sicilije je izgubljen, jer su ga zauzeli Teodorikovi Ostrogoti, a pojačavali su se i napadi maursko – berberskih zajednica iz unutrašnjosti. Guntamunda je naslijedio brat Trasamund (vl. 496. – 523. god. n. e.), a njegova supruga je bila Amalafrida (sestra Teodorika Amala). Za vrijeme njegove vladavine pojačali su se problemi koje je vandalsko – alansko - kartaginsko kraljevstvo imalo sa berberskim zajednicama u unutrašnjosti sjeverne Afrike. Tripolitanski Berberi su pod komandom Kabaona porazili vandalsku vojsku, a u zadnjoj godini Trasamundove vladavine u ruke Berbera je pao i važan grad Leptis Magna. U doba Trasamunda je vladala tolerancija prema ortodoksima – katolicima, a održavane su i dobre relacije sa konstantinopoljskim dvorom.

Trasamunda je naslijedio Hilderik (vl. 523. – 530. god. n. e.), sin Hunerika i Eudokije. Ono što je izdvojilo ovoga unuka i Genserika i Valentinijana III. u odnosu na pređašnje kraljeve bilo je to što je on počeo favorizirati katoličku ortodoksiju. Njegova vladavina je bilo i vrijeme odličnih relacija sa konstantinopoljskim dvorom, a po Prokopiju Hilderik i Justinijan su se smatrali i prijateljima. Međutim, njegova prokatolička politika je počela da izaziva odium kod vandalske arijanske aristokratije, posebno kada su i Vandali počeli prelaziti na ortodoksno – katoličko kršćanstvo i nakon poraza koji je Hilderika vojska pretrpila od Maura u *Byzacena*. Došlo je do pobune pod vodstvom njegovog rođaka Gelimera (živio cc 480. – 553. god. n. e.), koji je dao svrgnuti i zatočiti Hilderika dok je sam postao kralj.

Srebrni novčić sa likom Hilderika na aversu, i legendom FELIX – KARTG na reversu.

Zbog ovoga je došao protest sa konstantinopoljskog dvora, i zahtjev da se kraljevski tron vrati legitimnom kralju. To je bilo odbijeno. Kada je Gelimer odbio zahtjev drugog konstantinopoljskog poslanstva da se Hilderik pusti da ode u Konstantinopolis, rat je bio neizbježan.

Nakon mirovnog sporazuma sa Iranom, Justinijan I. je naredio skupljanje invazionih trupa. Ovaj rat je imao i karakteristike vjerskog rata, sa ciljem zbacivanja arijanske dinastije. Gelimer se suočio i sa činjenicom da mu je uprava bila nestabilna. Svojim akcijama je izazivao podozrenje pa i otvorene pobune i kod vandalske aristokratije i kod domicilnog stanovništva. Prvo se pobunio vandalski namjesnik Sardinije po imenu Godas (koji se proglasio i samostalnim vladarem), a ubrzo zatim je izbio i ustanak domaćeg stanovništva u Tripolitaniji pod vodstvom Pudentija. Moguće je da su ove pobune bile inicirane i diplomatskim ili drugim aktivnostima konstantinopoljskog dvora. Uostalom, Justinijan I. je i uputio pomoć Godasu. Kako bi se ugušila pobuna na Sardiniji, Gelimer je tamo poslao veći dio flote i 5000 vojnika pod komandom njegovog brata Tzazona.

Tzazo se uspio iskrcati kod Kaljarija, i vrlo brzo je ugušio pobunu, a poginuli su i Godas i njegovi vojnici. Ovo se desilo prije dolaska romejske pomoći.

Slanje ovih trupa na Sardiniju se pokazalo kao bitna strateška greška, jer je time otvoren put za dolazak romejske invazione flote. Gelimer vjerojatno nije očekivao tako brzi napad sa romejske strane, ili je potcjenjivao Romejsku vojsku poglavito zbog njenog poraza iz 468. godine n. e. kod rta Bon. Gelimer nije intervenirao ni u Tripolitaniji. I romejska diplomatija je bila bolja od Gelimerove, jer je dozvolila da romejska invaziona flota koristi luku Sirakuze i da se tamo snabdiju romejske trupe.

Za komandanta romejskih trupa u ovom ratu je postavljen Belisar. Ukupno je on sa sobom poveo između 16.000 i 18.000 ljudi (*comitatenses*, federati, bukelariji, Huni i Heruli). Ekspedicioni korpus je bio iznenađujuće mali po brojnosti, iako su po kvaliteti to bili najbolji vojnici tadašnjeg Mediterana. Iako je Gelimerova vojska bila znatno brojnija, činjenica je da su ratničke osobine Vandala i Alana prilično oslabile u uvjetima sjeverne Afrike i uslijed prilično ugodnog i luksuznog života koji je vodila vladajuća vandalska aristokratija. Za samo pola stoljeća, potpuno se izokrenuo način života te elite. Uz to, vandalska armija je bila inferiorna i u odnosu na nove taktičke metode koje je uveo Belisar. Uz to, vandalsko – alansko – kartaginsko kraljevstvo je oslabljeno i opozicijom ortodoksa – katolika koji su dominirali nad domicilnim većinskim stanovništvom, sukobima unutar vladajuće elite i problemima sa berberskim zajednicama.

Belisarov korpus se u ljeto 533. god. n. e. iskrcao na prostoru Capu Vada (danas Ras Kaboudia), nekih 240 km južno od Kartagine, i krenuo je prema sjeveru duž obalnog puta praćen velikom flotom. Kada je dobio vijest o iskrcavanju Belisarovih trupa, Gelimer je naredio da se ubiju Hilderik i njegove pristalice. Do bitke je došlo 13. IX. 533. god. n. e. kod mjesta zvanog *Ad Decimum*, i u njoj je poražena Gelimerova armija. Tada su poginuli

i Gelimerov brat Amatas i nećak Gibamund. Belisar je ubrzo zauzeo Kartaginu, a Gelimer se povukao prema Numidiji gdje je reorganizirao svoju vojsku. Opozvan je Tzazon sa Sardinije, a okupljene su i nove snage. Sudbina vandalsko – kartaginskog kraljevstva je odlučena 15. XII. 533. god. n. e. bitkom kod Trikamaruma. U ovoj bitci Gelimerova armija je u potpunosti poražena, Tzazon je poginuo, tabor zauzet od romejskih vojnika, a kralj je sa najbližom pratnjom pobjegao u numiđanske planine među Berbere. Vandalsko – kartaginsko kraljevstvo nije više postojalo. Gelimer se sa svojom pratnjom sklonio u berberski grad Medeus na planini Papua. Belisar je poslao odred vojnika pod komandom Herula Farasa. U romejske ruke su pali i golemo kraljevsko blago i riznica. U romejske ruke su pali i Sardinija, Korzika i Balearski otoci, a vlast je utvrđena i u najudaljenijim dijelovima nekadašnjeg vandalsko – kartaginskog kraljevstva i na području Heraklovih stubova (gibraltarski moreuz). Ovaj rat su iskoristili i Ostrogoti, pa su zauzeli Lilibej, koji su Romeji zahtijevali da se njima preda kao ostavština nekadašnjeg kraljevstva. Sam Gelimer se predao u martu 534. god. n. e.

Sam Belisar se nije dugo zadržao u Africi, jer su protiv njega radili potajno mnogi njegovi potčinjeni časnici koji su slali poruke Justinijanu tvrdeći da Belisar namjerava da ustanovi soje kraljevstvo u Kartagini. I u ljeto 534. god. n. e. Belisar je napustio Afriku, povevši sa sobom mnoge zarobljene Vandale, kraljevski trezor (koji je uključivao

i mnoge stvari opljačkane prilikom zauzimanja Rima 455. god. n. e.) i samoga Gelimera. U Konstantinopolisu je Belisar proslavio trijumf.

Gelimer je oslobođen i dobio je jedno imanje u Galatiji. Mnogi vandalski mladići su unovačeni u romejsku vojsku u posebne jedinice (*Vandali Iustiniani*) i stacionirani na iranskoj granici. U samoj sjevernoj Africi, izvršena je devandalizacija u velikom obimu. Imovina je vraćena potomcima vlasnika kojima je pripadala ranije (a ovaj pokušaj restitucije je izazvao opći kaos), mnogi romejski vojnici su uzeli vandalske žene. Katoličko – ortodoksna crkva je ustanovljena kao jedina dozvoljena religijska organizacija. Neki Vandali su pobjegli arijanskim Vizigotima i Ostrogotima, ili su se sklonili kod nekih maursko – berberskih zajednica. Vrlo brzo Vandali su nestali kao poseban narod. Osvojeno kraljevstvo je u aprilu 534. godine n. e. pretvoreno u pretorijansku prefekturu za Afriku (*praefectura praetorio Africae*), a vojska je stavljena pod komandu *magister militum Africae*. Međutim, romejska vlast u sjevernoj Africi nikada se nije uspjela konsolidirati do nivoa koji je bio do 429. godine n. e. Veći dio unutrašnjosti je ostao u rukama lokalnih berberskih zajednica, koje su bile nemirne. Romejska uprava u sjevernoj Africi se u narednim decenijama suočavala sa ovim vrlo izraženim problemom. Belisarov nasljednik u upravi sjevernom Afrikom Solomon je uspio da izvojuje neke uspjehe u sukobima sa buntovnim Berberima, ali je to bilo prekinuto 536. god. n. e. zbog pobune vojnika. Nakon ponovnog dolaska u Afriku Solomon je 544. god. n. e. i poginuo u bitci kod Kilija koju je njegova armija vodila protiv ujedinjenih maursko – berberskih zajednica. Tek je romejski zapovjednik Jovan Troglita (*Ioannes Troglita*, Ἰωάννης Τρωγλίτης) 548. god. n. e. uspio slomiti maursko – berberski otpor. Tako je tek nakon 14 godina vojnih pobuna i sukoba sa maursko – berberskim zajednicama iz unutrašnjosti konsolidirana i stabilizirana romejska uprava sjevernom Afrikom.

Crtež izgubljenog višekratnog solida Justinijana I. izdanog u znak pobjede nad Vandalima. Na njemu se vidi i danas izgubljena konjanička statua Justinijana koja se nalazila u Konstantinopolisu.

Italijanski rat od 535 do 554. god. n. e.

I. faza (535. – 540. god. n. e.)

Osvajanje sjeverne Afrike, izvšeno praktično u vidu blitzkriega je sigurno ojačalo samopouzdanje konstantinopoljskog dvora. To je direktno koindiciralo i sa krizom koja se dešavala na ravenskom dvoru Amala. Uz to je i religijski žar potpaljivao vatru. Kada su sve te okolnosti povezale, put u novi rat je bio u potpunosti otvoren. Skoro dvodecenijski rat koji je izbio spada u red najužasnijih ratova u svjetskoj historiji, koji je opustošio i razorio metropolu rimskog svijeta.

U Italiji je nastao rimski svijet, u njoj se razvijao i formirao. A bez obzira što je njen oficijelni status (u političkom smislu) metropole ukinut u vrijeme ranodominatskih reformi, ona se i nadalje smatrala središtem rimskog svijeta. Odlike koje su obilježavale i definirale klasični rimski svijet su sa Italijom i Gradom bile najdublje i najviše prožete, i zato i ne treba čuditi da je posljednji izdisaj klasični rimski svijet imao baš u Gradu i Italiji. I kada umjesto zapadnorimskih careva, zasjednu na ravensko prijestolje kraljevi germanskih skupina, nastavljen je i nadalje antički kulturni razvitak u Italiji. Stare rimske tradicije su se i nadalje u njoj razvijale, municipalna organizacija zasnovana na urbanom središtu je ne samo opstala, nego se i nadalje razvijala. Može se slobodno reći da je u prvim decenijama VI. st. n. e. Italija (iako pod vlašću dinastije Amala) u sebi više sadržavala i zadržavala onoga što se definiralo rimskim i antičkim, nego nekadašnje njene istočne provincije (sada pretvorene u Romejsko carstvo, koje se ubrzano greciziralo) i zapadne provincije (sada većim dijelom pod vlašću "barbarskih" dinastija). Senat je čak postao i uticajniji, a mnogi Italorimljani su aktivno učestvovali u političkom i društvenom životu Odoakarovog i ostrogotskog političkog entiteta.

I kršćanski svijet, koji je potčinio klasični rimski svijet, je pravilno prepoznao da je Italija ta esencijalna okosnica rimskog svijeta u svim njegovim aspektima. Zato je kao nova vodeća ideologija, i kršćanstvo svoje glavne institucije smjestilo ne u sveti grad Jerusalim, ne u Antiohiju i Aleksandriju koje su toliko dale za razvitak kršćanstva, niti u novu kršćansku prijestolnicu na tračkom Bosforu, nego baš u grad Rim koji se sa svojim klasičnim tradicijama najduže (i politički, i idejno ali i vojno) opirao pohodu kršćanstva. I one dogmatske postavke za koje se u vrijeme definiranja kršćanske dogme (IV. i V. st. n. e.) bude zalagao episkop Rima su postale "pravovjerne", mainstream kršćanstva.

Činjenice da je Italija i u prvim decenijama VI. st. n. e. bila okosnica rimskog svijeta, bio je svjestan i Justinijan. Njegov projekt ujedinjenja rimskog svijeta u jedan državno – politički organizam vođen iz Konstantinopolisa, je tako morao uključivati da se i Italija i Rim moraju podvlastiti. I kada je propalo vandalsko – kartaginsko kraljevstvo, čekao i tražio se samo povod. Naravno, Justinijan uopće nije razmišljao o eventualnim posljedicama takvog

čina, niti o tome koliko su nakon 140 godina podijeljenosti narasle razlike između latinskog zapada i grčko – romejskog istoka.

Za stabilnost i opstanak zaostavštine Teodorika Amala najveći problem je predstavljao nedostatak snažne, autoritativne linije u nasljeđivanje. Amalasunta je obrazovana u duhu grčko – rimske mediteranske civilizacije, i bila je duboko prožeta rimskom kulturom. Govorila je i latinskim i grčkim jezikom, i spadala je u red najobrazovanijih osoba tadašnjeg svijeta. Ona je odlučila voditi politiku suradnje sa svojim rimsko – italskim i ilirorimskim podanicima, a održavala je i dobre odnose sa romejskim dvorom. Ona je i zaslužna da su romejska ekspediciona flota i vojska koristile Sirakuzu kao bazu prilikom pohoda na vandalsko – kartaginskog kraljevstvo. Ona je namjeravala i da njen sin bude obrazovan u rimskom stilu. Međutim, politička pozicija regenstva je bila slaba, posebno sa obzirom na tadašnje patrijahalno i ostrogotsko i italo – rimsko društvo koje nije bilo raspoloženo dam u upravlja žena (bez obzira na njene kvalitete). Ostrogotski velikaši nisu bili zadovoljni sa Amalasuntinim namjerama vezanim za njihovog kralja, pa su oni izvršili pritisak na nju da se on odgoji na način kako njima odgovara, odnosno kao "gotski ratnik". Posljedica toga je bila da se Atalarik propio, i prepustio raznoraznim pretjeranostima i neracionalnim i nekontroliranim užicima. Takav način života, u pubertetskom dobu, je imao vrlo negativno dejstvo na njega i njegovo zdravlje.

Regenstvo se suočilo i sa promijenjenim vanjskopolitičkim okolnostima i to u lošem smjeru za interese dvora u Raveni. Odnosi sa Vandalima su još od pogubljenja Amalafride bili vrlo loši, Franačka je nastavljala uspješnu ekspanziju, sada u potpunosti potčinjivši burgundsko kraljevstvo i Turinžane, Vizigotsko kraljevstvo se odmaklo od tutorstva svojih ostrogotskih srodnika. Ostrogotska hegemonija nad političkim zbivanjima na zapadu je kratko trajala.

Protiv Amalasunte je uskoro počela da se stvara i zavjera među ostrogotskim velikašima. Regentkinja je za to saznala, i odlučila je da djeluje protiv njih. Ipak je preduzela i jednu mjeru opreza, u slučaju da stvari krenu naopako. Tako je i pripremila brod da zajedno sa kraljevskim trezorom pobjegne u Konstantinopolis, pa je i pisala Justinijanu moleći za pomoć. Zavjera je propala, a trojica glavnih konspiratora su bila prvo prognana, a zatim i pogubljena. Međutim, i pored toga, njena pozicija je ostala nesigurna, posebno nakon što se Atalarikovo zdravlje naglo pogoršalo. Amalasunta je zato odlučila da ojača svoju poziciju tako što bi se povezala sa svojim prvim rođakom Teodahom (sin Amalafride iz njenog ranijeg braka; živio cc. 480. god. n. e. – 536. god. n. e.) koji je tada prebivao u Toskani. Ujedno je poslala poriku Justinijanu I. sa prijedlogom da se njeno kraljevstvo preda na upravu konstantinopoljskom dvoru. Justinijan je poslao diplomatu Petra Patricija da vodi pregovore, ali prije nego što je Petar došao u Italiju, umro je Atalarik. Amalasunta tada čini ključnu političku grešku i za kralja proglašava svoga ostarjelog rođaka Teodaha. Umjesto da se tim činom ojača pozicija Amalasunte, ona se našla u smrtnoj opasnosti. Teodah je izvršio neku vrstu državnog udara, detronizirao je Amalasuntu i dao je zatočiti na otoku Martana

na toskanskom jezeru Bolsena, gdje je nakon nekog vremena 30. IV. 535. god. n. e. i mučki umorena dok se nalazila u kupatilu.

Prokopije u "Tajnoj historiji" donosi jednu zanimljivu verziju razloga umorstva Amalasunte. Tako je po Prokopiju: "U vrijeme kada je Amalasunta, u želji da napusti boravak kod Gota, odlučila da izmijeni svoj život i namjeravala da otputuje u Konstantinopolis, kao što sam već u prethodnim knjigama iznio, Teodora je, razmislivši o tome kako je ta žena plemenita porijekla i kraljica, a veoma lijepa i izvandredno spretna u izmišljanju načina i sredstava svega što želi, puna sumnje zbog njene dostojanstvenosti i izrazite smjelosti, i u isto vrijeme plašeći se brzopletosti svoga supruga Justinijana, izrazila je svoju ljubomoru, ne zbog nekih sitnica, već je odlučila da toj ženi splete smrtnu zamku. I zato odmah nagovori svoga supruga da pošalje Petra samoga kao poslanika u Italiju. I kad se ovaj spremao na put, car mu je dao uputstva, kao što sam iznio na odgovarajućim mjestima, gdje, razumije se, nisam mogao zbog straha od carice da otkrijem pravu istinu o svemu što se dogodilo. A ona mu je naredila jedno: da što prije ukloni ovu ženu sa ovoga svijeta, pružajući čovjeku nadu da će dobiti veliku nagradu ako izvrši naređenje. Čim je, dakle, ovaj stigao u Italiju (jer čovjekova priroda ne zna za oklevanje da izvrši ubistvo, kad se može nadati nekom položaju, ili možda nekoj velikoj sumi novca), nagovodio je Teodata ne znam kakvim podsticanjem da ubije Amalasuntu. Kao nagradu za ovo dobio je dostojanstvo magistra, dospio je do najveće moći, ali je navukao i najveću mržnju kod svih." Inače je Kasiodor u svojoj zbirci *Variae epistolae* sačuvao i dva pisma, jedno Teodata, drugo njegove žene Gudelive, koja možda i dozvoljavaju mogućnost caričine umešanosti u smrt Amalasunte. Teodora je navodno držala pod svojom kontrolom čitavu mrežu doušnika i špijuna, batinaša i tajnih tamnica. Dobro je pazila da održi svoj nedodirljivi položaj i uveća moć svoje porodice i svojih najbližih saradnika. Carica se pokazala više nego sposobnom da na dvoru, prijestolnici i u Državi vodi sopstvenu politiku.

Kada je ostrogotska kraljica Amalasvinta početkom 534. godine dogovorila sa Justinijanom da se skloni u Drač i odatle zatraži da carska vojska pomogne obnovu njene vlasti u Italiji, Teodora je navodno poludela od ljubomore. Amalasvinta je bila poznata kao obrazovana i šarmantna lepotica uz sve to plemenitog porekla. Najzad, kraljičin savladar Teodat ju je zbacio i zatočio. Teodah i ostrogotski velikaši nisu željeli rat sa Romejskim carstvom, posebno nakon uništenja vandalsko – kartaginskog kraljevstva. Zato je novi ostrogotski kralj odmah poslao izaslanike Justinijanu da ga uvjere u sigurnost Amalasunte. Justinijan I. je odmah reagirao podrškom zbačenoj regentkinji, ali su već u maju u Konstantinopolis stigle vijesti o umorstvo Amalasunte. I kao u slučaju vandalsko – kartaginskog kraljevstva, i ovdje je zbacivanje jednog režima poslužilo kao povod i *cassus belli*. Teodah je želio izbjeći rat, ali jedino što je moglo u tom trenutku zadovoljiti Justinijana I. bilo je Teodahovo odricanje od krune u korist konstantinopoljskog dvora.

Za glavnog zapovjednika ratnih operacija (στρατηγός αὐτοκράτωρ) u Italiji je postavljen Belisar, a Mund je kao *magister militum per Illyricum* imao zadatak da zauzme ostrogotski Ilirik. Pripreme i planovi za rat su držani u tajnosti, a Justinijan je nastojao osigurati neutralnost Franačke poklonima od zlata. On je čak u pismu upućenom franačkom vodstvu objašnjavao razloge zbog kojih ide u rat da vrati ono što je "njegovo", a poziva i Franke da mu se pridruže u ratu ako im to odgovara. Belisar je sa sobom poveo relativno malu armiju od cc 7.500 vojnika i prvo se u ljeto 535. god. n. e. iskrcao na Siciliju. Do kraja decembra iste godine je ovaj otok stavljen pod romejsku kontrolu. Jedino je nešto izražajniji otpor pružao Panormus/Palermo.

Napad na Siciliju je u ljeto 535. god. n. e. sinkroniziran sa napadom Mundovih trupa na Dalmaciju. Mundusove profesionalne trupe su bile uspješne, pobijedile su ostrogotske snage i zauzele Salonu. Međutim, početkom iduće 536. godine n. e. došlo je do kontraofanzive ostrogotskih snaga pod komandom Asinarija i Gripasa kako bi se izbacile romejske snage iz provincije Dalmacije. U jednom sukobu u blizini Salone poginuo je Mauricije, sin Mundusa. Bijesan zbog ovog gubitka, Mundus je u proljeće 536. god. n. e. pokrenuo veliku armiju na snage lojalne ostrogotskoj državi i nanio im težak poraz. Ali je tom prilikom i on bio smrtno ranjen, pa su se i pored pobjede romejske trupe povukle. Za novog vođu pohoda na ostrogotske snage u provinciji Dalmaciji je određen Konstancijan koji je ofanzivu započeo iz pravca Epidamnosa / Dirahija i uplovio je u luku Epidauruma. Dolazak romejske armije u Epidaurum je zamijećen od Gripasovih uhoda i one su u Saloni obavijestile ostrogotskog vojskovođu o veličini armije Konstancijana, nenamjerno preuveličavši podatke. Fortifikacije Salone su bile loše održavane i nisu pružale mogućnost za kvalitetnu i djelotvornu odbranu, a i Salonitanci su inklinirali prema Romejima pa je Gripas smatrao shodnim da napusti Salonu i povuče se prema sjeveru, gdje je na platou između Salone i Skardone podigao tabor. Konstancijan je sa svojim trupama ušao u Salonu, i učvrstio odbrambene fortifikacije. Sedam dana pošto je Konstancijan ušao u Salonu, Gripas je sa svojom vojskom otplovio prema Raveni. I tako je do kraja juna 536. god. n. e. cijela provincija Dalmacija bila pod kontrolom Konstantinopolisa, uključujući i Gote koji su tamo bili naseljeni.

Zbog poraza na Siciliji i u Dalmaciji, Teodah je tada predložio Justinijanu da konstantinopoljskom dvoru prvo preda Siciliju i da prizna njegovu vrhovnu vlast, a kasnije i da preda Italiju. Međutim, pregovori su prekinuti kada su u martu 536. god. n. e. stigle u Ravenu vijesti o povlaćenju romejskih trupa iz Dalmacije, pa se Teodah okuražio i dao je zatočiti Justinijanove izaslanike. Uvidjevši da od mirnog i postupnog preuzimanja Italije nema ništa, Justinijan je izdao naređenju Belisaru da se iskrca u Italiji, a umjesto poginulog Munda je za zapovjednika ofanzive na Dalmaciju postavio Konstancijana.

Sam napad na Italiju je odložen zakratko, jer je Belisar u periodu mart – april 536. god. n. e. morao da se sa Sicilije uputi u sjevernu Afriku kako bi u smirio vojničku pobunu.

U junu 536. god. n. e. Belisarova armija se iskrcala na samome jugu Italije i zauzela je Regij. Odatle je romejska armija nesmetano napredovala do Napulja, koji je nakon veoma teške opsade zauzela u novembru 536. god. n. e. Napulj je bio prvi grad u ovom ratu koji je osjetio tešku ruku osvajača, stanovništo je od romejskih vojnika (posebno Belisarovih hunskih plaćenika) bilo izloženo brutalnoj pljački i patnji. Belisarov blitzkrieg u Italiji, a posebno Teodahova pasivnost u djelovanju su šokirali ostrogotsku elitu. Nakon pada Napulja, ostrogotski prvaci i vojska su se okupili u mjestu Regata kod Rima i tamo praktično izvršili državni udar. Teodah je zbačen, a za novoga kralja je izabran Vitiges, koji se ranije istakao u ratovima protiv Gepida. Teodah je pobjegao prema Raveni, ali je na putu ubijen od potjere koju je Vitiges poslao za njim. Pošto je procijenio vojnu situaciju na terenu, odlučio je napustiti Rim i povući se u Ravenu gdje je odmah oženio (kako bi legitimizirao svoju poziciju) Matasuntu, kćerku Amalasunte. Vitiges je tamo započeo i sa okupljanjem trupa radi priprema za kontraofanzivu. U međuvremenu, 9. XII. 536. god. n. e., bez ikakvog otpora Belisar je sa svojom armijom ušao u Rim, a ostrogotski garnizon se povukao.

Vitiges je naredne godine započeo kontraofanzivu. Belisar, koji nije dovoljno snaga za bitku na otvorenom, odlučio se za odbranu unutar fortifikacija Rima. Tako je započela prva ostrogotska opsada Rima, i koja je trajala od 2. III. 537. do 12. III. 538. god. n. e. Belisar je inicijalno raspolagao sa oko 5.000 vojnika, a Vitiges je imao oko 45.000 vojnika. U toku opsade, Rimljani su propatili zbog presjecanja akvadukta i nestašice namirnica. Sam Belisar je čak sa položaja pape smijenio Silverija (zbog sumnji da je pregovorao o predaji Grada Vitiges) i umjesto njega postavio Vigilija. Belisarove trupe su uspijevale odbiti sve napade, zahvaljujući i pojačanjima koja su dolazila, prvo od 1600 slavenskih i hunskih plaćenika (u aprilu 537. godine n. e.), a zatim i od više do 5.000 vojnika (od toga 3.000 Isaurijaca) u jesen 537. god. n. e. Belisar je i među Rimljanima novačio vojnike, ali su se ove rimske jedinice pokazale slabog kvaliteta i loše discipline.

U za vrijeme prve opsade Rima, i Vitiges je tražio diplomatsko rješenje. Vitigesovo izaslanstvo je nudilo Belisaru za mirovni sporazum i napuštanje Rima predaju Sicilije i južne Italije. I pored Belisarovog odbijanja, ustanovljeno je tromjesečno primirje.

Primirje su prekršili Ostrogoti, u pokušajima da na prevaru, tajno i iznenadno uđu u Rim. Zbog toga je Belisar naredio svome zapovjedniku Jovanu (nećaku pobunjenika Vitalijana) da sa 2.000 vojnika izvrši diverzioni napad u Picenumu sa naredbom da ne ostavlja protivnička uporišta u svojoj pozadini. Jovanov odred je prvo pobijedio ostrogotske trupe koje je vodio Ulithus, stric Vitigesa. Međutim, Jovan nije slušao Belisarova naređenja i iza sebe je ostavio utvrđene gradove *Auxinum* / Osimo i *Urbinum* / Urbino, a jurio je prema Ariminumu / Riminija koji je i zauzeo. Na vijest o padu Ariminuma koji je bio u blizini Ravene, Vitiges se odlučio da napusti područje Rima. To je iskoristio Belisar, pa je kod Milvijskog mosta napao i uništio zaleđe ostrogotske armije.

Pobjeda iz 536. god. n. e. nije značila da je borba za provinciju Dalmaciju završena, i novi ostrogotski kralj Vitiges je naložio pokretanje nove ofanzive na istočno-jadransku obalu. Tu novu armiju, koju je sačinjavalo i brojno brodovlje, su predvodili Asinarije i Uligisal, i imala je zadatak preotimanje provincije Dalmacije od Romeja. Prvo su u Liburniju upale trupe koje je predvodio Uligisal, ali su ih kod Skardone 537. god. n. e. porazile kvalitetnije i profesionalnije romejske trupe. Ostrogotske snage su se povukle u Burnum, gdje je Uligisal sačekao Asinarija sa svježim pojačanjima. Za to vrijeme Konstancijan je dodatno utvrdio odbrambene linije Salone i u njoj sabrao znatne snage, pripremajući se za neprijateljsku opsadu. Značajna armija pod komandom Asinarija i Uligisala se od Burnuma uputila prema Saloni, koju su stavili pod opsadu. Međutim, Konstancijanovi vojnici su izvršili jedan protu-udar na neprijateljske brodove, nanijevši im goleme gubitke. Ipak i pored teškog poraza, ostrogotske trupe su nastavile da održavaju opsadu.

Da bi spriječio potencijalni savez ortodoksno – katoličkih Romeja i Franaka, i tako izbjegao vođenje rata na dva fronta, Vitiges je 537. god. n. e. Franačkoj ustupio Provancu, što je i Justinijan I. požurio da im prizna kao stečevinu.

Ostrogotske trupe su ipak imale i uspjeha i to u sukobu sa Jovanovim odredom, jer je ovaj romejski zapovjednik odbio da postupa po Belisarovim naredbama. Ariminum je stavljen pod opsadu. Kod Ankone su druge ostrogotske jedinice isto imale uspjeha u otvorenom sukobu sa romejskim trupama, ali nisu uspjele da probiju fortifikacije grada. Ubrzo je u Picenum stiglo novo romejsko pojačanje od oko 2.000 Herula – federate koje je vodio Narses. Međutim, već na samom početku Belisar i Narses su se našli na oprečnim stranama kako treba voditi rat, i taj surevnjivi odnos među ovom dvojicom visokih romejskih zapovjednika se zadržao sve do kraja njihovih života. Ipak su se uspjeli dogovoriti vezano za prekidanje opsade Ariminuma. Na vijest o dolasku romejske vojske, Ostrogoti su se povukli u Ravenu. Međutim, razilaženja u romejskom zapovjedništvu nakon oslobođanja Jovanovog odreda u Ariminumu su se nastavila, posebno po pitanju daljih operacija. Taj problem se jasno vidio i prilikom napada na *Urbinum*, kada su trupe pod Belisarovom i Narsesovom (njemu se priključio Jovan) komandom taborovale zasebno. Nedugo zatim, Narses se povukao prema Ariminumu, odakle je poslao Jovana u pokrajinu Emiliju koju je ovaj brzo zauzeo. I Belisar je imao uspjeha, jer je uspio zauzeti *Urbinum*. Ovo razilaženje u zapovjedništvo je imalo katastrofalan efekat na sudbinu Milana. Jasno se vidi da je slanje Narsesa, i pored njegovih neospornih zapovjedničkih sposobnosti, u Italiju bilo velika greška.

U aprilu 538. god. n. e. Belisar je, na molbu predstavnika Milana (drugog najnaseljenijeg grada tadašnje Italije), poslao jedan odred od 1000 ljudi pod komandom Mundile na sjever. Mundila se sa svojim odredom uspio iskrcati u Liguriji i uči u Milano, a jedino nije zauzeo *Ticinum*/Pavija. Vitiges je tada zatražio pomoć sa strane, i vojska od 10.000 Burgunda (koje su poslali Franci) je ušla u Italiju i zajedno sa ostrogotskim snagama koje je vodio Uraias

postavila opsadu Milana. Belisar je nastojao oslabiti opsadu slanjem pojačanja, ali zbog dualnosti u sustavu romejskog zapovjedno – hijerarhijskog lanca u Italiji došlo je do izrazitog kašnjenja u slanju releventne vojne pomoći Milanu. To se pokazalo fatalnim za ovaj grad. Krajem marta 539. god. n. e. je Mundila prihvatio ponudu da preda grad, stanovnici grada su izloženi velikom pokolju a sam grad je razoren. Po Prokopiju tada je ubijeno 30.000 građana Milana, kojem su trebala stoljeća da se ponovo obnovi.

Nakon milanske katastrofe, Narses je povućen iz Italije, a Belisar je ostao jedini vrhovni komandant u Italiji. Započela je nova romejska ofanziva u središnjoj Italiji, a spriječene su i trupe pod komandom Uraiasa da pređu rijeku Po. I dok su se opsjedale ostrogotski garnizoni u središnjoj Italiji, došlo je u ljeto 539. god. n. e. do provale velike franačke armije pod komandom kralja Teudeberta I., koja je pobijedila i ostrogotske i romejske trupe na rijeci Po i opustošila sjever Italije. Međutim, franačku vojsku je zahvatila epidemija dizenterije, što joj je nanijelo velike gubitke i uslijed toga je došlo do njenog povlačenja. Belisarove trupe su konačno u jesen 539. godine n. e. zauzele opsjednute gradove u središnjoj Italiji.

U ovom periodu, Vitiges je tražio pomoć na sve strane, pa je tako poslao izaslanike na sasanidski dvor da ubijede Hosraua I. da obnovi rat sa Romejskim carstvom. Do rata je zaista i došlo, al ii suviše kasno za Vitigesa.

Nakon ovih uspjeha, Belisar je sa pojačanjima koja je dobio krenuo prema Raveni. Ostrogotska prijestolnica je u zimu 539. god. n. e. opkoljena i sa kopna i sa mora.

Vitigesu je za vrijeme opsade stigla ponuda za mir od strane Justinijana I., koji je želio da oslobodi trupe za predstojeći rat na istoku. Justinijan I. je predložio podjelu Italiju duž rijeke Po. Ovo su Ostrogoti bez pogovora prihvatili, ali je to Belisar odbio potpisati (smatrajući to izdajom svega onoga što je postignuto). Ostrogoti su onda ponudili Belisaru predaju, ali da on postane novi car na zapadu. Belisar nije imao stvarnih namjera da postane car, ali je iz taktičkih razloga to prihvatio. I onda su u maju 540. god. n. e. kapije Ravene bile otvorene za Belisara i njegovu armiju. Ostrogoti u Raveni su se Belisaru zakleli na vjernost kao novom vođi. Grad je pošteđen, nije bilo pljačke, ni ubijanja. Ubrzo su se predali i još neki ostrogotski garnizoni na sjeveru od rijeke Po. Ali na žalost i Ostrogota i Italorimljana Belisar nije želio da bude novi car, i na svoju štetu je ostao lojalan Justinijanu I. Ovaj potez se pokazao i kao velika grešku po mir, jer su Ostrogoti i Italorimljani na njihovoj strani izgubili povjerenje u visoke romejske zapovjednike.

Nakon zauzimanja Ravene Belisar je otplovio za Konstantinopolis, a tamo su otišli i Vitiges i njegova supruga Matasunta. Prema Vitigesu se dostojno odnosilo, a nakon njegove smrti Matasunta se preudala za visokog romejskog dužnosnika i zapovjednika Germana (rođaka Justinijana I.). Matasunta i German su imali sina. Mnogi zarobljeni Ostrogoti su unovačeni u romejsku vojsku i poslani na istok.

I pored pada Ravene i golemih gubitaka, pojedine ostrogotske zajednice su se još držale sjeverno od rijeke Po. U Ticinumu se nalazila baza Uraiasa, a u Veroni uporište Ildibada. Bitka za Italiju još uvijek nije završena. Kada je postalo jasno da se Belisar nije pridržavao odredbe da on postane zapadni car, na prijedlog Uraiasa za novog ostrogotskog kralja je izabran Ildibad (inače nećak vojskovođe Teudisa kojeg je Teodorik Amal bio poslao u Španiju da bute tutor Amalariku). Ovaj novi kralj je iskoristio zatišje u romejskim operacijama, da bi utvrdio svoju novu poziciju na sjeveru. Uz to je i pobijedio jednog romejskog zapovjednika u Trevizu. Uz to je i nova romejska uprava u Italiji postajala sve nepopularnija, zbog pljačke i rekvizicija vojske i pritiska novouspostavljene administracije (kojoj su na čelu stajali došljaci sa istoka) sa uvođenjem teških poreznih zahtjeva. “Rimljani” grčkog jezika u Italiji nisu baš bili dočekani od “Rimljana” latinskog jezika kao osloboditelji od gotskog “jarma”, nego su sve više promatrani kao obični istočnjački invazori i zavojevači. Ali i u ostrogotskom taboru je došlo do razilaženja, pa je Ildibad dao da se ubijek Uraias zbog neke svađe između njihovih supruga. Ubrzo je (u maju 541. god. n. e.) i sam Ildibad ubijen. Rugijci, koji su bili potomci pripadnika Odoakarove armije koji su stali na stranu Ostrogota, su tada proklamirali Erarika za novog kralja. Sa time su se složili i Ostrogoti. Erarik je ubijedio Ostrogote da počnu pregovore sa Justinijanom I., ali je tajno nastojao da se u potpunosti preda konstantinopoljskom dvoru u zamjenu za patricijski naslov i miran i lijep život u Konstantinopolisu. Tada su se preostali ostrogotski velikaši obratili Totili (sposobnom nećaku Ildibada) sa ponudom da on bude novi kralj. I pored toga

što je Totila bio u toku pregovara sa Romejima, kada mu je došla ponuda o kraljevskoj vlasti, on ju je prihvatio. I u ranu jesen 541. god. n. e., došlo je do novog državnog udara u preostalom dijelu ostrogotske države, Erarik je umoren a Totila je postao novi kralj. Vrijeme je bilo za kontraofanzivu i privremenu obnovu ostrogotske države, ali na nekim novim obrascima.

Totilino pravo ime je bilo Baduila. Njega pod imenom "Totila/Besmrtni" navodi Prokopije, a inače su mu ga u nekom vidu "nom de guerre" dali njegovi ratnici. Po tim imenom je i ušao u historiografiju. Totila/Baduila je rođen u Trevisu. Njegov izbor za Konstantinopolis je bio nelegalan, pa se on smatrao običnim uzurpatorom.

Novi rat na istoku i Lazički rat

Belisar je iz Italije opozvan i zbog sve zaoštrenijih odnosa na istočnoj granici. Prvo su izbili problemi sa romejskim dijelom Jermenije. Justinijan I. je 536. god. n. e. proveo nove reforme koje su poništavale i preostalu autonomiju teritorija sa istočne strane Eufrata, uključivši ih u puni provincijsk i samim tim i poreski sustava Romejskog carstva. Jermenski velikaši su se 538. god. n. e. pobunili protiv oporezivanja, ali su bili poraženi i morali su se skloniti na iransko tlo. Imajući u vidu stanje u rimskoj Jermeniji, ali i motiviran pozivima i molbama Vitigesovih izaslanika, Hosrau I. je prekršio "Vječni mir" i napao je romejsku teritoriju u proljeće 540. god. n. e. Ovo je bio jedan od najuspješnijih iranskih napada na rimsku/romejsku teritoriju do tada. Prvo je zauzet grad *Beroea* (Alep), a onda i Antiohija (uz dozvoljavanje romejskom garnizonu od 6000 ljudi da napusti sirijsku prijestolnicu). Nakon neuspješne opsade Dare, vojska Hosrau I. je krenula prema sjeveru ka kraljevstvu Laziku.

Belisar je stigao na istok 541. god. n. e., ali je već naredne godine, i to nakon prvotnih uspjeha, ponovo opozvan u Konstantinopolis. Nepoznati su razlozi opoziva Belisara, ali je moguće da su se neke glassine o navodnoj Belisarovoj nelojalnosti pojavile i na konstantinopoljskom dvoru. Izbijanje justinijanske pandemije je omelo operacije u toku 543. god. n. e., ali već sljedeće godine iranska armija je porazila romejsku armiju od 30.000 vojnika. I pored toga, iranska vojska je neuspješno opsjedala Edesu. Iranska armija je nakon neuspjele opsade iz 540. god. n. e., ponovo neuspješno opsjedala Daru i to 544. god. n. e. Naredne, 545. god. n. e. postignut je dogovor o miru bar na južnom dijelu ratišta, dok se rat na sjeveru (nazvan Lazički rat / Kolhiđanski rat / Veliki rat Egrisija / ეგრისის დიდი ომი) nastavio.

Kako bi se ojačao romejski utjecaj u Lazici, nakon "Vječnog mira", u ovom kraljevstvu su stacionirani i romejski garnizoni, utvrđena je prijestolnica, kao i južni pristupi kraljevstvu. Ubrzo se ovo pojačano romejsko prisustvo faktički pretvorilo u neku vrstu protektorata. Sam kralj se nalazio sve više u zasjenku Jovana Tzibusa, romejskog *magister milituma*. Kada je Jovan Tzibus (preko utvrde Petra) limitirao slobodu trgovine lazičkim trgovcima, kako bi promovirao romejske ekonomske interese, došlo je do pobune 541. god. n. e. Novi lazički kralj Gubazes II. (გუბაზ, Γουβάζης; kralj prije cc 541. – 555. god. n. e.) je tajno zatražio iransku pomoć.

Iranske trupe su već 541. god. n. e. uspjele da izbace Romeje iz Lazike. Međutim, i iransko "pokroviteljstvo" je izazvalo nezadovoljstvo stanovnika Lazike, poglavito zbog suprotnosti na liniji kršćanstvo – zaratustrizam i prekida crnomorske trgovine sa Konstantinopolisom. Po Prokopiju, Hosrau I. je čak planirao (poradi iznimne strateške važnosti Lazike) da izmjesti čitavu lazičko – gruzijsku populaciju i zamijeni je sa Irancima, a kao prvi korak je bilo planirano ubistvo Gubazesa. Međutim, saznavši o namjerama padišaha Hosrau I., Gubazes je 548. god. n. e. ponovo prešao na romejsku stranu. Romejska armija od 8.000 vojnika (pod komandom Dagistaeja), zajedno sa lazičkim trupama, je postavila opsadu strateški bitne utvrde Petra. Ovu opsadu je uspjela da probije armija pod komandom Mihr – Mihroea. U proljeće 549. god. n. e., godine, romejsko – lazička armija je na rijeci Phasis nanijela težak poraz Irancima, a preživjele sasanidske vojnike je potisnula u Iberiju. U ljeto iste godine. Romejsko – lazička armija je nanijela još jedan težak poraz Irancima na rijeci Hippis (danas the Tskhenistskali). Međutim, njihovi drugi saveznici nisu uspjeli spriječiti drugu iransku kolonu da prodre do Petre i ojača tamošnji garnizon. U 550. god. n. e. situacija za romejsko – lazičku stranu se usložnila, zbog proiranskog ustanka među Abasgijanima (naroda koji je živio sjeverno od Lazike) i odmetnuća lazičkog velikaša Terdeteta. Ipak su Romeji 551. god. n. e. pod komandom Besasa uspjeli ugušiti pobunu Abasgijana, zauzeti i razoriti utvrdu Petru, i poraziti Irance (kojima je komandovao Mihr – Mihroe) kod Arkaeopolisa. Mihr – Mihroe je sa svojim trupa uspio da zauzme istočni dio Lazike. Napadi iranskih trupa 552. god. n. e. na utvrde i pozicije koje su držali Romeji ili Lazici bili su odbijeni. U ljeto 555. godine n. e. trupe pod komandom Mihr – Mihroea su porazile romejsko – lazičke snage kod Telefisa. Uslijedili su i novi porazi od strane iranskih trupa sa novim zapovjednikom Nahoraganom. Uz to je i izbila svađa romejskih zapovjednika Besasa, Martina i Rustika sa Gubazesom II, koji je poslao pismo Justinijanu I. tužeći se na nekompetentnost romejskih zapovjednika. Besas je opozvan, ali su Martin i Rustik ostali. Njih dvojica su Justinijanu I. poslali pisamo o navodnim dogovorima Gubazesa II. i Iranaca. Justinijan I. je zato dao da vojskovođe uhapse Gubazesa II., koristeći i vojsku ako žele. Martin i Rustik nisu baš u potpunosti poslušali svoga cara, nego sun a Gubazesa izveli klasični atentat, pri tom ga umorivši. Nakon ovog ubistva lazičkog kralja, Lazici su privremeno prestali da učestvuju u ratu, a njihova skupština je zahtijevala od cara da obavi istragu šta se desilo i da Tzath (Gubazesov mlađi

brat, inače tada u Konstantinopolisu) bude potvrđen kao njihov novi vladar. Justinijan I. je pristao na njihove zahtjeve. Istraga koju je vodio senator Atanazije je dokazala da Gubazes nije učestvovao ni u kakvoj zavjeri ili izdaji, pa su Rustik i njegov brat Jovan osuđeni na smrt i pogubljeni u jesen 556. god. n. e. a Martin je bio razriješen sa svoje pozicije.

Naredne 556. god. n. e. romejsko – lazičke trupe su povratile pozicije izgubljene prethodne 555. god. n. e., suzbijen je napad Nahoragana, ugušena je pobuna planinskog naroda Misimijana. Na kraju su Iranci bili izbačeni iz Lazike. Primirje je dogovoreno 557. god. n. e., a sa "Pedesetogodišnjim mirom" iz 562. godine n. e. Hosrau I. je priznao Laziku za rimskog vazala, uz godišnju odštetu od 400 ili 500 funti zlata.

Nastavak rata u Italiji

541. – 555. god. n. e.

Već sa početkom svoje vladavine Totila je započeo rekonkvistu izgubljenih područja. U zimu 541. god. n. e. odbio je romejski napad na Veronu. U proljeće 542. god. n. e. u bitci kod grada *Faventia* (danas Faenza), njegova brojčano slabija vojska (5.000 vojnika naprema 12.000) je pobijedila romejske trupe. Zatim je Totilina armija pobijedila još jednu romejsku armiju kod grada *Mucellium*/Mugello, sjeverno od Firence. Tom prilikom je Totila tretirao zarobljenike tako dobro, da su se mnogi od njih priključili njegovoj vojsci. Novi ostrogotski kralj je bio odličan i strateg i taktičar, dobar i vojnik i političar. Umjesto da svoju malobrojnu vojsku iscrpljuje opsadama gradova u središnjoj Italiji, kao što su Firenca (koju je njegova vojska već bila počela opsjedati), Peruđa, Spoleto i sam Rim u kojima su bili snažni romejski garnizoni, Totila je izveo manevar i prebacio trupe na jug gdje je zauzeo Benevent i regije Lukaniju, Brutiju, Apuliju i Kalabriju.

Totila je za svoje pobjede mogao zahvaliti izbijanju teškog rata na istoku, koji je odvukao znatan dio romejskih kapaciteta i potencijala, potpunoj nekompetenciji tadašnjih romejskih zapovjednika u Italiji i njihovoj kroničnoj razjedinjenosti, i posebno izbijanju "justinijanske pandemije" koja je nanijela velike biološke gubitke Romejskom carstvu.

Totilina strategija se sastojala od toga da brzim manevrima svojih trupa preuzme što je moguće više kontrole nad ruralnim područijima, i da romejske snage zatvori unutar dobro utvrđenih gradova i luka. Ovim potezom je Totila računao da se što je moguće više smanji romejska porezna i druga eksploatacija Italije, a da se prihodi zemlje preusmjeravaju u trezore njegove "kraljevine". Istovremeno je uništavao odbrambene zidine gradova koji su mu se predali, kao npr. Beneventa. Totila je znao da može pobijediti samo ako može da računa na što je moguće veću podršku Italorimljana, koji su već tada bili suštinski

razočarani romejskim prisustvom i ponašanjem u Italiji. Zato je Totila promovirao i politiku milost i suradnje. Njegov uljudni odnos prema Italorimljanima u Kumi i drugim okolnim kampanskim gradovima je imao uticaja da se i drugi gradovi predaju. Tako se u proljeće 543. god. n. e. Totili predao i Napulj. Totilin zapanjuće dobar i iznimno humani postupak prema izgladnjelim Napolitancima je opisan od strane Prokopija. Totila je kao dobar politički pragmatik nastojao da posebno pridobije obične italorimske mase. Činjenica je da je dobar dio italorimske svjetovne aristokratije kao i ortodoksno – katoličkog klera prešao na carsku stranu. Zato on svoj pokret zaogrče i socijalnim programom i rješenjima. Oslobođaju se koloni i servi kasati kojima se dijele posjedi italorimskih latifundista (koji nisu bili na strani Totile). Totila ih inače i sam poziva da se dignu protiv latifundista i da ih razvlašćuju i da sebi prisvaju zemlju, ali i da se priključuju njegovim borbenim odredima kako bi se borili da očuvaju prava i imovinu koje su na "revolucionarni" način stekli. Tako je na jednoj strani pokrenuta prava "socijalna revolucija", a na drugoj agrarna reforma kakva nije zabilježena u Italiji još od augustovskog doba. Samim tim je i Totilina vojska popunjena velikim brojem italorimskih stanovnika nižeg socijalnog statusa, kao što su koloni, servi kasati pa i dezerteri iz romejskih jedinica. Tako je njegova vojska izgubila većinski etničko – narodnosni, ostrogotski identitet.

Sa uvođenjem socijalne agende u svoj vojno – politički program restauracije ostrogotske vlasti u Italiji, Totila je ovom ratu pored već izraženih etno-narodnosne i religijske komponenti, dodao i onu socijalnu. Prelaskom na socijalni teren, rat je poprimio još veći razaralački karakter.

I dok je Totila računao na dobijanje popularnosti među Italorimljanima, dotle su slabo plaćene (zbog toga što su porezi iz Italije bili slabi) romejske trupe pljačkale i pustošile po seoskim područjima središnje Italije.

U vrijeme nešto prije ili poslije pada Napulja, (tradicionalni benediktinski datum je 21. III. 543. god. n. e.) desio se i susret Totile i Benedikta iz Nursije u manastiru Monte Kasino.

Kada je dogovoren kakav – takav mir sa Iranom, Belisar je 544. god. n. e. ponovo vraćen u Italiju sa flotom od oko 200 brodova. Međutim, on je tanmo zatekao potpuno drugačiju situaciju od one koju je ostavio. Romejski front je praktično bio slomljen, sa izoliranim pozicijama, uglavnom u obalnom pojasu.

Kada je pregovarao sa Senatom, Totila je vrlo ponosno poredio ponašanje Ostrogota i Grka prema Italorimljanima.

Kada je osigurao situaciju na jugu Italije, Totilina armija je krenula na Rim, i tako je 546. god. n. e. započela druga opsada Rima u ovom ratu. Papa Vigilije je pobjegao u Sirakuzu odakle je poslao flotilu sa život Rimu, ali su nju blizu ušća rijeke Tiber u more zarobili Totilini brodovi. Carska ratna flotila u kojoj se nalazio i Belisar isto nije uspjela da se probije do Rima. Grad se 12. XII. 546. god. n. e. predao Totili, i Rim je sustavno opljačkan.

Iako je u drugim zauzetim gradovima razarao njihove zidine, u slučaju Rima to Totila nije učinio.

Potaknut uspjehom u zauzimanju Rima, Totila je pokušao da pregovara sa konstantinopoljskim dvorom, prihvatajući mir ukoliko car pristine da plati tribute i uzme ga u vojnu službu. Justinijan je smatrao Totilu uzurpatorom, pa je odbio uopće i da pregovara sa njim.

Ubrzo je i napustio Rim, koji su preuzele Belisarove trupe. Nakon Totilinog povlačenja, rimske zidine i druge fortifikacije su brzo obnovljene. Kada je Totila ponovo krenuo na Rim, bio je odbijen od Belisarovih vojnika. Međutim, već sigurno umorni i prilično deiluzionirani romejski komandant nije dalje napredovao, nego je ostao neaktivan. To je dovelo do toga da se nekoliko gradova u unutrašnjost preda, uključujući i Peruđu. Prilikom predaje ovog grada Totila je pokazao i drugo lice, koje nije bilo milostivo.

Mediavelna iluminacija koja prikazuje Totilu kako daje razoriti odbrambene zidine Firence.

Nakon ovih romejskih gubitaka, Belisar je u ljeto 549. god. n. e. ponovo opozvan iz Italije. Totila je onda postavio i treću opsadu Rima. Pošto je propao direktni napad na Grad, pristupilo se njegovom iscrpljivanju. Grad je ipak u januaru 550. god. n. e. pao u ruke Totile, poradi izdaje jedne grupe romejskih vojnika. Totilini vojnici su onda zarobljavali, ubijali i pljačkali, sve izuzev žena. Totila je bio izdao strogu naredbu da se Rimljanke poštede i da se prema njima odnosi sa poštovanjem.

Novi antiromejski upad u provinciju Dalmaciju je uslijedio 549. god. n. e. kada je Totila na nju poslao vojskovođu Ilaufusa sa brojnim trupama. Ilaufus je imao određenih manjih uspjeha na obali južno od Salone, pa je i primorao romejske snage predvođene Klaudijanom da se povuku u Salonu. Međutim, do preotimanja provincije Dalmacije od strane Totilinih snaga nije došlo i invaziona flota se povukla u Italiju. U kasnu jesen 550. god. n. e. značajna romejska vojna sila je prezimila u Saloni. Moćna Totilina jadranska flotila je potpuno pobijeđena u bitci kod *Sena Gallica* u jesen 551. god. n. e., i tako je spriječeno zauzimanje Ankone od strane Totiline vojske.

Nakon zauzimanja Rima, Totiline trupe su zauzele i Siciliju i Korziku i Sardiniju, pa je njegova flota napala i obale Grčke. Teška situacija i višedecenijski rat su konačno naveli Justinijana I. da preduzme energične mjere. Novu kampanju je organizirao German Justin, carev nećak, ali je nakon njegove smrti vrhovnu komandu nad romejskim snagama u Italiji preuzeo Narses. Romejski ekspedicioni korpus, pod Narsesovim zapovjedništvom, od između 20.000 i 25.000 ljudi (uključujući i plaćenike Herule, Langobarde, Gepide i Protobugare), je ušao u Italiju sa sjeveroistoka i onda se duž *via Flaminia* uputila ka Rimu. Do bitke je došlo kod *Taginae* (ili *Busta Gallorum*) u junu ili julu 552. godine n. e. Bitka je završila katastrofalno po Totilinu armiju. Poginuo je i Totila zajedno sa 6.000 svojih ratnika. Narses je zauzeo Rim, nakon slabog otpora. Preživjeli Totilini ratnici su se pokušali reorganizirati, i za novog vođu su u Paviji imenovali Teia.

Teia se našao u očajnoj situaciji, pa je i djelovao poput očajnika. On je naredio, bez ikakvog smisla, da se masovno poubijaju taoci iz reda nobila, za koje je sumnjao da su na strani Romeja.

Novi vođa Teia je krenuo da probije opsadu Kume, koju je postavio Narses. I do konačne bitke je došlo kod *Mons Lactarius* (danas Monti Lattari, blizu Vezuva) 552. ili 553. god. n. e. Nakon dvodnevne bitke, Teia je poginuo, a njegova vojska više nije postojala. Sa ovom bitkom je prestao postojati i ostrogotski narod. Dobar dio ostrogotskog naroda je stradao u ratu, jedan dio se sklonio u zabačenije zone, neki su se i pridružili Romejima, a spominju se u Raveni i neki ostrogotski robovi. Sudbina Ostrogota je bila slična onoj koju su doživjeli Vandali. Justinijan je uspio uništiti još jedan arijanski narod.

Umjetnička slika “Die Gotenschlacht am Vesuv”, koja prikazuje bitku kod *Mons Lactarius*. Autor Alexander Zick (živio 1845-1907. god.).

Slom Totiline vlasti su pokušali da iskoriste Franci i Alamani. Ustvari Teia je ranije već pozvao franačkog kralja Teudebalda da mu pošalje pomoć. Iako je franački kralj odbio poslati vojsku, dozvolio je svojim alemanskim vazalima Leutarisu i Butilinu da skupe vojsku (sastavljenu od Franaka i Alamana) i u prvoj polovici 553. god. n. e. preko Alpa uđu u Italiju. Njihova vojska je brojala na desetine hiljada ratnika, i oni su zauzeli sjevernu Italiju. Mnogi preživjeli Ostrogoti su im se pridružili. U proljeće 554. godine n. e. ova invaziona vojska je ušla u središnju Italiju, a zatim provalila i u južnu Italiju. Uz put su pljačkali i pustošili. Prvo je kod Fanuma poražen onaj dio invazione vojske koji je vodio Leutaris i to od strane romejske armije koju je predvodio Artaban. Samo mali dio ratnika iz ovog dijela invazione vojske se uspio vratiti preko Alpa, jer je one koji su preživjeli poraz kod Fanuma, većinom pokosila “justinijanska pandemija”. Butilinova armija je potpuno poražena u oktobru 554. god. n. e. u bitci na rijeci Volturno. Ovo je bila jedna od najvećih pobjeda romejskog oružja u historiji. Po Agatiji romejski gubitci su iznosili samo 80 mrtvih, dok su samo petorica iz franačko – alamanske (sa dodatkom preostalih Ostrogota) vojske preživjela. Bez obzira na očito Agatijevo pretjerivanje, činjenica je da je Butilinova vojska od najmanje 20.000 ratnika bila u potpunosti zbrisana, a njen vođa ubijen. Po Agatiji u Italiju je upalo 75.000 Franaka i Alamana, od kojih se samo šačica vratila. Golemi gubitci Franaka i Alamana se neće zadugo zaliječiti.

U proljeće 555. god. n. e. Romejima se predalo i 7.000 sljedbenika Totile i Teia, koji su se držali u Kampsi, blizu Napulja. Nešto kasnije Narses se morao suočiti i sa jednom manjom pobunom na sjeveru Italije. Tamo je Vidin, jedan od preostalih ostrogotskih velikaša i *comes Gothorum* zajedno sa Amingusom (osobom franačkog porijekla) pružio otpor Narsesu. Ipak je ovo bilo rutinski riješeno i Vidin je zarobljen 561. ili 562. god. n. e. i poslan u Konstantinopolis. Posljednja uporišta otpora romejskim snagama u Italiji su bili gradovi Verona i *Brixia* / Brescia / Breša.

Posljedice Italijanskog rata i nestanak rimskog Senata i konzulata

Dvodecenijski, nemislosrdni i iscrpljujući rat u Italiji je imao za ovu metropolu rimskog svijeta katastrofalne posljedice. Sam Rim je tri puta pretrpio ostrogotsku opsadu i dva puta Totilino osvajanje, tri puta su ga zauzimale romejske trupe, u njemu su vladali glad, očaj i ratno profiterstvo. Najbolje svjedočanstvo o velikoj i tragičnoj patnji Rimljana daje Prokopije, koji je bio i neposredni očevidac dijela njihovih nedaća. Kako bi se smanjio pritisak gladne mase, carski zapovjednici su dozvoljavali Rimljanima koji to žele da mogu otići iz Grada. Po Prokopiju, tada su mnogi i otišli iz svoga Grada, i on samo konstatira dokle su stvari stigle za "Senat i rimski narod". Čak su i bogataši i uglednici padali u veliko siromaštvo. Tako je Rustika, kćerka Simaha i udovica Boecija, viđena kako traži milostinju. Devastacija i depopulacija grada su bile stravične. Veliki broj stanovnika Grada je ili pobjegao ili stradao uslijed ratnih dejstava i "justinijanske kuge". Tako je broj stanovnika Rima spao od više stotina hiljada ljudi prije rata na samo 30.000 – 35.000 ljudi nakon završetka rata. Veliki dijelovi Rima su bile nenaseljene poljane i brijegovi. Međutim, i pored tolikog stradanja, ta nekadašnja prijestolnica klasičnog rimskog svijeta je još uvijek imala dovoljno neke svoje unutarnje snage, energije, potencijala i tradicije da ne samo opstane, nego se i uzdigne kao središte latinskog zapada u nekim sasvim novim mediavelnim, povijesnim okolnostima i da to značenje zadrži još jedan milenijum. Sada je to mediavelno rimsko "duhovno" carstvo vodio rimski biskup = papa. 20godišnji rat u Italiji, kao i kasnija dešavanja su vodila sve više prema tome da uloga biskupa Rima preraste i u ulogu faktičkog gospodara Grada.

To je bilo moguće jer je rat dezavuirao dotadašnje političke institucije, rimski Senat je pretrpio velike gubitke (bilo da su umrli, poginuli ili pobjegli) u ljudstvu i bio je značajno oslabljen. Senat je i nadalje nastavio postojati, ali put ka završetku njegovog postojanja je otvoren.

Rimski Senat je 578. i ponovo 580. god. n. e. poslao izaslanstva u Konstantinopolis koja su predala 3.000 funti zlata kao poklon za novog cara Tiberija II. Konstantina, ujedno moleći za pomoć protiv Langobarda. Papa Grgur I. Veliki u jednoj molitvi iz 593. god. n. e. žali zbog skoro totalnog nestanka senatorskog staleža i opadanja ove nekada velike i značajne institucije. Senat je 603. god. n. e. podržao podizanje novih statua caru Foki i carici Leontiji. Sama institucija Senata, koju je po legendi osnovao Romul, je prestala postojati do 630. god. n. e., kada je papa Honorije I. kuriju pretvorio u ckrvu.

Rimska senatorska aristokratija nikad više nije uspjela da se oporavi od ovih nevolja, a njezino radikalno slabljenje u moći, utjecaju, bogatstvu i brojnosti značilo je i preokret u italijanskoj historiji. Ova obrazovana, aktivna i moćna senatorska elita, koja se stalno punila kvalitetnom “svježom krvi” je bila esencija kontinuiteta rimskog svijeta. Ona je održavala i razvijala njegove tradicije, bez obzira da li na vlasti bili carevi ili “barbarski” kraljevi. Sa nestankom rimske senatorske elite kao prepoznatljivog i funkcionalnog staleža koji je na samom vrhu društveno – političke i ekonomsko – socijalne hijerarhije Italije, otvoren je put postupnom stvaranju novog elitnog sloja Italije. Taj proces je strajao stoljećima, ali je na kraju ipak proizveo novu, italijansku elitu koja je i pozivanjem na tradicije i elemente klasične civilizacije, Europu ponovo povela u svestrani kulturološki razvitak.

Razdoblje rata je bilo i doba kada se ugasila institucija konzula. Posljednji konzul na zapadu je bio Decije Paulin/*Decius Paulinus* i to za 534. god. n. e., i od tada se konzulske godine označavaju → *anno* (odgovarajuća brojka godine) *post consulatum Paulini*. Posljednji konzul na istoku je bio Anicije Faust Albin Basilije / *Anicius Faustus Albinus Basilius* i to za 541. god. n. e., i od tada se konzulske godine označavaju → *anno* (odgovarajuća brojka godine) *post consulatum Basilii*. Datiranje godina po konzulima je Justinijan I. Ukinuo već 537. god. n. e., uvodeći datiranje po carskoj godini vladanja i indikaciji. I pored toga se datiranje po konzulima sačuvalo u određenoj mjeri. Na romejskom istoku imenovanje za konzula / hipatosa (ὕπατος) je bio čisto formalni čin prilikom ceremonije krunisanja i proglašavanja novog cara. Tako se od vremena krunisanja Justina II. konzulstvo sa datacijom integriralo sa carskim titulama (izuzev počasnog konzulata za Leontija 615. god.). Taj običaj je zadnji put osvjedočen 642. godine n. e., prilikom ceremonije krunisanja vasilevsa Konstansa. Sistem konzularnog datiranja u Romejskom Carstvu je konačno oficijelno ukinut novelom br. 94 vasilevsa Lava VI. Mudrog (vl. 886. – 912. god.), a do tada su već titule hipatosa i apohipatona bile transformirane kao oznaka nižih dostojanstvenika. Na latinskom zapadu naziv konzul je papa kao počasni naziv mogao dodjeljivati pojedincima. Tako je 719. god. naziv rimskog konzula ponuđen Karlu Martelu, ali je ovaj to odbio. Za razliku od njega engleski kralj Alfred veliki je bio rimski konzul. Najkasnije datiranje po konzulima na latinskom zapadu se nalazi u pismu pape Sergija iz 903. god.

Pored Rima je veoma stradao i ostatak Italije, dosta gradova je pretrpilo golemu štetu, a neki su i uništeni. I ruralna područja su bila oputošena kretanjima vojske, rekvizicijama, pljačkom, pustošenjima, glađu i svekolikim uništavanjem. I o patnji, razaranjima i ekonomskom padu ruralne Italije vrlo slikovito izvještava Prokopije. Zbog glad i rata, u Italiji se stvorio i izbjeglički problem. Prokopije je svojim očima gledao Italorimljane kako propadaju zbog gladi i nemoći da se suprotstave zlu, a navodi i primjere kanibalizma. Strah je postao glavna emocija.

Depopulaciji je značajno doprinijela i "justinijanska pandemija". Ćitav politički, društveni, ekonomski i socijalni sustav na kojem je stoljećima funkcioniralo italorimsko društvo je dobrim dijelom razoren. Procjenjuje se da je više miliona Italijana umrlo ili poginulo uslijed ratnih dejstava ili "justinijanske pandemije". Tako je Justinijanov "oslobodilački" rat ustvari uništio ono što je preostalo od antičkog rimskog svijeta. Italiju je nakon rata čuvao romejski garnizon od oko 16.000 vojnika. Rat je prilično iscrpio i Romejsko carstvo u cjelini, pa su se novac i mnogi drugi resursi u velikoj mjeri trošili na rat u Italiji, umjesto da se šalju na potrebnija područja kao što su istočna granica i dunavska granica koja je sve više "pucala" poglavito pod slavenskim udarima i prodorima. Carstvo je bilo iscrpljeno i razvučeno na sve strane, i bilo kakva ambicioznija zapadna politika više nije dolazila u obzir. Justinijan I. je u svojoj želji da povrati ono što je mislio "da je izgubljeno", ustvari najveću štetu nanio upravo Romejskom carstvu. Umjesto da se orijentira na izgradnju novih puteva razvitka Romejskog Carstva, on je želio obnoviti izgubljeno Rimsko Carstvo. Tako je Justinijan I. trošio goleme količine resursa Romejskog carstva, uopće ne uzimajući u obzir promijenjene okolnosti povijesnog razvitka u VI. st. n. e. I zato i ne treba da čudi "paradoks" po kojem su justinijanska velika osvajanja ustvari prilično doprinijela kasnije naglom padu Carstvu. Uostalom, već odmah nakon smrti Justinijana I. počele su da se nepovratno gube pojedine novoosvojene teritorije. Taj "Justinijanov sindrom", da se (u političkom, društvenom, ekonomskom pa i kulturološkom pogledu) rekonstruira nešto što je davno prestalo da postoji ili da se isprave neke povijesne "krive linije", gotovo po pravilu je po povijesnim zakonitostima osuđen na propast i za njegovo uporno i tvrdoglavo zastupanje i provođenje se plaća velika cijena. A Romejsko carstvo i tadašnji mediteranski svijet su skupo platili Justinijanovu ambiciju da bude obnavljač nečega što je postojalo u davnini. Jedan od budućih romejskih careva po imenu Heraklije neće napraviti takvu grešku.

Balkansko ratište

Skoro u toku cjelokupnog vremena vladavine Justinijana I., balkanske provincije su bile izložene napadima i upadima slavenskih zajednica i protobugarskih Kutrigura (prvi put spomenuti po imenu 539./540. god. n. e.). Zbog zauzetosti sa ratom u Italiji i istočnoj

granici, konstantinopoljski dvor je na ovom dijelu granice vodio načelno samo defanzivnu politiku (što je uključivalo gradnju odbrambenog sustava utvrda i fortifikacija) sa kombinacijom diplomatije. Inače je čitavo VI. st. n. e. okarakterisano borbom za Balkan, odnosno romejskoj odbrani od pritiska raznoraznih slavenskih zajednica koje su nastupale ili samostalno ili u kombinaciji sa Protobugarima ili Avarima. I taj stoljetni sukob je završen slavenskim prodorom i naseljavanjem.

Jedno vrijeme je Hilvud, romejski zapovjednik Trakije 530. – 533. god. n. e., ne samo uspješno branio dunavsku granicu, nego je i prelazio na teritorij koji su držali Slaveni. Nakon njegove smrti, Slaveni i Kutriguri ponovo napadaju balkanske provincije. Pohod iz 540. god. n. e. ih dovodi u blizinu Konstantinopolisa, a nakon toga u Trakiju upadaju Anti, pa onda (540. god. n. e.) opet Transdanubijski Slaveni. Dvije godine kasnije (547. god. n. e.) slavenski napadači pustošeći dolaze do Drača. Romejska armija od 15.000 vojnika ih je samo slijedila, ne usuđujući se da ih napadbe. Po Prokopiju, pri ovom napadu Slaveni su već bili sposobni i za uspješne juriše na utvrđene pozicije. Slaveni 549. god. n. e. dopiru do Egejskog mora, gdje osvajaju grad Toper na ušću rijeke Meste, pa se vraćaju preko Dunava sa golemim plijenom. Naredne godine, preko Dunava prelazi velika masa Slavena i pustoši u punoj slobodi i po Trakiji i po Dalmaciji. To je bio i prvi put da su Slaveni prezimili 550./551. god. n. e. na romejskom području “kao u svojoj zemlji, nimalo se ne bojeći neprijatelja” Kod Hadrianopolisa su pobijedili romejsku vojsku i ponovo dolaze u blizinu Konstantinopolisa. Slaveni prilikom ovih upada pljačkaju i odvode stoku i roblje. Tako Prokopije navodi da su prilikom pohoda 550. god. n. e. : “Barbari vodili sobom veliki broj ljudi i stoke i golemu količinu svakakva blaga”. Krajem iste godine na Balkan napadaju i Kutriguri i Slaveni. Nakon nekoliko godina zatišja, dolazi do velike invazije prema istočnom i južnom Balkanu Kutrigura pod svojim kanom Zaberganom i Slavena, koji 559. god. n. e. Ovaj put je ugrožen i Konstantinopolis, a za odbranu je angažiran Belisar. Ovaj put romejska armija pod Belisarovom komandom postiže veliku pobjedu i protjeruje protivnika na drugu stranu Dunava. Protobugari su 562. god. n. e. ponovo napali Trakiju, a suprostavila im se armija kojoj je na čelu stajao Marcel, carev nećak.

Zbog visokih troškova ratova na drugim stranama i pokušaja ostvarenja Justinijanove ambicije da obnovi Rimsko Carstvo, aktivna odbrana dunavske granice i balkanskih provincija je bila vrlo zanemarena. Kao što je već rečeno, Justinijan I. je pokušao da nedostatak kvalitetnih vojnih snaga, kompenzira podizanjem guste mreže utvrda i foritifikacija na granici, pa sve do u duboku unutrašnjost. Ta mreža je poznata pod imenom Justinijanov limes. Prokopije spominje čak oko 80 utvrda duž granice, i oko 370 u unutrašnjosti do južne Grčke. Međutim, ovaj dubinski limes nije opravdao svoje podizanje. Zbog žurbe u gradnji, utvrde su loše građene. I garnizoni su loše bili plaćeni, a starješine su često bile korumpirane. Osim toga, Slaveni, Kutriguri a kasnije i Avari su kroz desetljeća ratovanja sa Romejima postupno ovladavali i umijećem opsada i korištenjem opsadnih mašina.

Prokopije u “Tajnoj historiji” navodi, gotovo sigurno pretjerujući (kako bi još više ocrnio Justinijana I.) : “Ilirik i čitavu Trakiju, sve od Jonskog mora do predgrađa Konstantinopolisa, zajedno sa Grčkom i zemljom Hersoneza, gotovo svake godine napadaju Huni, Slaveni i Anti, otkako je Justinijan preuzeo Romejsko carstvo. I oni izazvaše strahovita pustošenja među ljudima u toj zemlji. Mislim da je u svakom upadu izginulo više od 20 mirijada Romeja, ili je bilo zarobljeno, tako da je svuda u ovoj zemlji nastala prava skitska pustinja.”

Dolazak Avara

Pri kraju Justinijanove vladavine, kroz uralska vrata naroda je prošao još jedan azijatski narod, u historiografiji poznati pod imenom Avari, a kod slavenskih govornika kao Obri. Avari / Obri su imali jednu od ključnih uloga u slomu romejske vlasti na većem dijelu Balkanu, heraklijevskim reformama Romejskog carstva i društva i konačnom nastanku mediavelnog razdoblja u jugoistočnoj i istočnoj Europi.

Porijeklo Avara je do danas još uvijek nejasno. Ono što se može reći o njima, jeste da je riječ o etno – i političkoj zajednici koja se fomirala u središnjoj Aziji. Porijeklo Avara se nekada tražilo u okvirima velike i moćne nomadske konfederacije Rourana (kraj IV. – sredina VI. stoljeća n. e.), a koju je srušila koalicija Nebeskih / Plavih Turaka (Göktürk) i sjevernokineskih dinastija. Bez obzira da li su Avari bili sastavnica Rourana ili neka druga turkijska zajednica, činjenica je da je njihova seoba na zapad bila motivirana uzdizanjem hegemonije Nebeskih Turaka (odnosno njihovog vladajućeg klana Ashina) i njihovim prodorom prema zapadu. Uostalom i sami Nebeski Turci su kasnije konstantinopoljskom dvoru javili da su Avari, koji su se pojavili na granicama Romejskog carstva, bili skupina koja je pobjegla iz nomadskog carstva Nebeskih Turaka.

I sami Nebeski Turci, koji su stvorili veliko carstvo od kineskih granica preko centralnoazijskih stepa pa do rijeke Sir Darja i Amu Darja, su prodrli u europsko – crnomorske stepe. Tako su se 576. godine n. e. pojavili na Krimu, 581. godine n. e. opsjeli su i Taurijski Hersonez, a njihova konjica je upadala u ove crnomorske stepe sve do 590. god. n. e.

Sami Avari su izgleda bili etnički heteregena zajednica, sa različitim rasnim, narodnosnim i kulturološkim primjesama. Politički su bili uređeni slično kao i ostale konfederacije koje su uspostavljali nomadski narodi, kao npr. Huni. Snaga i važnost jedne takve konfederacije je prilično zavisila od osobe koja joj je bila na čelu. Vrhovnik Avara nosio je titulu kagana.

Avari su se pojavili u područjima sjeverno od Kavkaza 557./558. god. n. e. Odatle su poslali izaslanstvo konstantinopoljskom dvoru, nudeći (za određenu nadoknadu) da napadnu romejske neprijatelje u Transdanubiji i sjeverno od Crnog i Azovskog mora. Nakon sklopljenog saveza, Avari su uspješno napali i potčinili protobugarske (Kutriguri i Utiguri) i druge ostatke posthunske zajednice, sukobili se i sa Antima, i najzad prodrli sve do ušća Donjeg Dunava i općenito Donjeg Podunavlja gdje su napali i tamošnje Slavene. Do 562. god. n. e. Avari su vjerojatno već kontrolirali područje koje se pružalo od Donjeg Podunavlja pa uzduž crnomorskih stepa. Indikativno da nakon 558. god. n. e. prestaju slavenski i protobugarski napadi na romejsku teritoriju i to za jedan duži period.

Tražeći pašnjake i bježeći od Nebeskih Turaka, Avari su u početku tražili od konstantinopoljskog dvora zemlju južno od Dunava. Ovaj zahtjev je konstantinopoljski dvor odbio, koristeći i pretnju Nebeskim Turcima (sa kojima je uspostavljen kontakt) u slučaju avarskog napada. Nebeski Turci su stvarno slijedili Avare, pa su kako je već rečeno prodrli i u istočnoeuropske stepe.

Avari su se 563. i 566. god. n. e. odvažili i napali u pravcu centralne Europe i Franačke. Nakon toga Avari su se orijentirali prema Panonskom bazenu. U vrijeme svoje pojave, Avari su imali oko 20.000 konjanika (dva tumena), ali je nakon uspješnog prodora kroz crnomorske stepe i dijelove Podunavlja njihov kaganat značajno brojno ojačao brojnim "barbarskim" narodima koje su pobijedili, potčinili ili im nametnuli "savezništvo". Kako bi došli do bogatih panonskih pašnjaka, Avari su 567. god. n. e. sa Langobardima sklopili savez protiv gepidskog kraljevstva.

Središte relativno razvijenijeg gepidskog kraljevstva je bilo u Sirmiumu, gradu kojeg su Ostrogoti (nakon sloma njihove vlasti u Iliriku) svojevoljno 537. godine n. e. predali Gepidima, kako ne bi pao u ruke Romejima. Gepidsko držanje Sirmiuma, kao bitnog rimskog grada u Panoniji, je predstavljalo i otežavajući faktor u odnosima sa konstantinopoljskim dvorom koji se želio dokopati ovog grada. To je dovelo 539. god. n. e. i do sukoba Gepida i Romeja. U ovom krvavom obračunu, koji su Romeji izgubili, poginuo je i romejski zapovjednik Kaluk / *Calluc*, a Gepidi su zauzeli i Singidunum i provinciju *Dacia ripensis*. Tako je prekinuto skoro 80godišnje savezništvo Gepida i Konstantinopolisa, a Justinijan I. je sklopio protu-gepidsko savezništvo sa Langobardima. Od 546./548. god. n. e. Langobardi i Gepidi su se nalazili u stalnom sukobu. Oko 548. god. n. e. nakon smrti kralja Elemunda, u nekoj vrsti državnog udara gepidsku kraljevsku vlast je preuzeo Turisind. Ovaj gepidski kralj je pomogao Kutrigurima da 551. god. n. e. napadnu romejski Balkan. Inače kako bi zaustavio ovaj napad Kutrigura, Justinijan I. je aktivirao svoje saveznike Utigure, pa su oni i krimski Goti napali zemlju Kutrigura koji su se onda morali povući sa Balkana. Turisind je pomagao i Slavenima, prevozeći iz preko Dunava, da napadaju romejsku teritoriju. Sa druge strane, Konstantinopolis je podržavao Langobarde i njihovog kralja Audoina. U bitci kod Asfelda 552. god. n. e. Langobardi su bili teško porazili Gepide. Jordanes opisuje ovu bitku kao najkrvaviju ikada vođenu u

ovom području i navodi, sigurno pretjeranu, cifru od ne manje nego 60.000 mrtvih ratnika. Nakon ovog poraza Turisind je morao vratiti Romejima Singidunum i *Dacia ripensis.* Turisinda je cc 560. god. n. e. naslijedio njegov sin Kunimund. U Sirmiumu je gepidski kralj Kunimund dao i kovati svoj zlatni novac. Kada su Langobardi, vođeni novim kraljem (od cc 560. god. n. e.) Alboinom (sinom Audoina) napali Gepide 565. god. n. e., Kunimund je uspio da odgodi poraz tako što je apelirao na romejskog cara Justina II., obećavši mu predati Sirmium.

Zlatna posuda sa prikazom konjanika, vjerojatno visokog dostojanstvenika, kako vodi zarobljenog protivničkog ratnika. Posuda potiče iz ranomediavelne riznice iz Nagyszentmiklós (ili Groß-Sankt-Niklaus ili Sânnicolau Mare; sjeverni Banat u današnjoj Rumuniji) u kojoj su se ukupno našla 23 predmeta od zlata, nađene 1799. god. Svi predmeti iz pronađene riznice danas se nalaze u Kunsthistorisches Museum u Beču. Zanimljivo je da se na nekim posudama nalaze natpisi pisani grčkim i runskim pismima, ali na nekom turkijskom jeziku. Postoji mnogo teorija o porijeklu riznice, od kojih ona da je ona avarskog porijekla ima najviše pristalica. Predmeti iz riznice se datiraju između posljednjih decenija VI. st. do početka X. st.

Gepidi su 567. god. n. e. bili i brzo i odlučno poraženi. Kunimund je poginuo, a od njegove lobanje je napravljen pehar (*scala* ili *patera*) iz koga se pilo. Kako bi legitimizirao svoju novu poziciju, Alboin se oženio sa Rosamundom, kćerkom Kunimonda. Nesretni kralj Kunimund je, prije poraza, predao Sirmium Romejima, nadajući se da će ovi doći u pomoć (što se nije desilo).

Alboinu i njegovim Langobardima u pohodu na Italiju su se priključile i određene skupine Gepida, ali je većina njih ipak ostala u Panoniji. Oni se spominju kao podložnici Avarskog kaganata i u prvoj polovici VII. st. n. e., a njihovo prisustvo u ovom području potvrđuju i arheološki nalazi.

Nakon sloma Gepida, i odlaska Langobarda prema Italiji (cc 568. god. n. e.), gepidsku teritoriju su preuzeli Avari. Ovaj istočni dio panonskog bazena je postao, isto kao i u slučaju Atilinih Huna, središte Avarskog kaganata.

Osvajanje južne Španije

U vizigotskoj Španiji je na samom početku šeste decenije VI. stoljeća n. e. došlo do pobune Atanagilda protiv tadašnjeg kralja Agile. Ovaj građanski rat je odlučio iskoristiti konstantinopoljski dvor i poslati vojsku u Španiju. Izvori su pomalo konfuzni po pitanju toga da li je neki od suparnika u vizigotskom građanskom ratu pozvao Justinijana I. da mu pomogne ili ne. U Španiju je 552. god. n. e. poslana jedna manja jedinica od 2000 ljudi pod komandom (možda) Liberija (Italorimljanin, nekada visoki dužnosnik Teodorika Amala, koji je prešao početkom rata u Italiji na Justinijanovu stranu). Romeji su zauzeli veći dio južne Španije, uključujući i gradove Nova Kartagina, Kordova, Assionia, Malaga, Granada, Medina Sidonija. Ovo osvojeno područje je organizirano u novu hispansku provinciju.

U sastav Romejskog Carstva ušli su pod Justinijanom i dijelovi teritorija bivše Bosporske kraljevine, koju su napadali Goti i Huni. Justinijan okupira ta područja, obnavlja stara i gradi nova utvrđenja.

Justinijanska religijska politika i “Tri poglavlja” kontroverza

Justinijan I. je bio vrlo zainteresiran za religijska i teološka pitanja, pa je čak bio i autor određenog broja teoloških rasprava. Kao i u svjetovnim poslovima, Justinijan I. je i u ovom segmentu nastojao regulirati što je moguće više stvari.

Inače je i sam konstantinopoljski dvor bio pozornica povišene religijske atmosfere, jer je carica Teodora simpatizirala sa miafisitizmom.

Justinijan I. je i u crkvenim i religijskim pitanjima težio da se nametne kao vrhovni autoritet. Zato se u okvirima njegovog zakonodavstva jedan dio materije odnosio i na ovaj aspekt. On je u početku bio odan ortodoksno – katoličkom, halkedonskom kredu religije, pa se to zakonodavstvo bavilo i pitanjima borbe protiv heretika i “pagana” / ”Helena”. Justinijan I. se inače mnogo petljao i u unutarnja crkvena pitanja. Iako je nastojao da Crkvu kao instituciju stavi pod svoju punu kontrolu, Justinijan I. je i prilično uzdigao Crkvu i monaštvo, posebno u individualnim i kolektivnim pravima i materijalnom pogledu. Štitio je i pomagao Crkvu i kler, i zakonima proširivao njihova prava. Mnogo je ulagao u podizanje crkvi. Monasima je dodijelio pravo da nasljeđuju imovinu od privatnika i pravo da primaju godišnje poklone iz carskog trezora ili od poreza iz određenih provincija. Zabranjena je i konfiskacija monaških posjeda.

I u Justinijanovo doba nastavlja se dogmatska borba, koja se manifestira u tzv. slučaju "Tri poglavlja" (τρία κεφάλαια). Nakon što je propao kompromis Henotikon, Justinijan I. (iako ortodoksni katolik), je morao da nađe neko rješenje vezano za miafisitizam. Veliki broj njegovih podanika u istočnim provincijama je pripadao Jermenskoj, Koptskoj ili Sirijskoj crkvi koje su podržavale miafisitizam. Da bi se ojačalo državno jedinstvo i smanjili partikularizmi, po Justinijanu I. trebalo je i crkveno jedinstvo i zajednička dogma. On se nadao da bi se moglo naći neko teološko rješenje da se istočne crkve ponovo uvežu sa središnjom, ortodoksno – katoličkom crkvom, ali da se pri tome ne naruši osnova ortodoksno – katoličkog kristološkog vjerovanja.

Jedan od poteza u tome pravcu je bila i Justinijanova podrška skitskim monasima (dosta snažna i teološko dobro potkovana zajednica monaha u provinciji *Scythia Minor*, koncentrirana u gradu Tomisu) i njihovoj "Teopašit formuli". Ova formula je kod monaha shvaćanakao mogućnost ponovnog ujedinjena crkava. Justinijan je zaključio kako bi se kompromis između halkedonskih i ne-halkedonskih kršćana mogao postići anatemom tzv. "Tri poglavlja", odnosno 1. osobe i djela Teodora Mopsuestijskog, 2. izvjesnih djela Teodorita Kirskog i 3. pisma Ibasa od Edese Marisu. Tako krajem 543. i početkom 544. god. n. e. Justinijan I. izdaje edikt u kojem se "Tri poglavlja" anatemišu, nadajući se da će ovaj potez dovoljno ohrabriti vođe i predstavnike istočnih crkava da prihvate odluke Halkedonskog sinoda i *Tome* (izjava o dogmi rimske crkve u formi pisma) pape Lava I. Moguće je da je spomenuti zakon o anatemi rezultat i intriga Ascidisa, vođe Origenista (sljedbenika učenja crkvenog oca Origena). Nažalost, po Justinijana I. ova odluka je izazvala još veće podjele i pogoršanje odnosa sa zapadom. Rimska crkva je priznavala određene teološke greške kod "Tri poglavlja", ali i da odluka o anatemisanju ne bi trebala biti laka. Po zapadnim crkvenim ortodoksno – katoličkim predstavnicima anatemisanje ovih osoba, koji su umrli u miru sa oficijelnom Crkvom, i njihova djela bi moglo biti opasan presedan. Nakon kratkog otpora odluci o anatemisanju, popustio je i Menas, konstantinopoljski/carigradski patrijarh. Početni otpor su pružili, ali i brzo popustili, i patrijarsi Aleksandrije, Antiohije i Aleksandrije. Ali zapadni biskupi i crkveni ljudi i teolozi su velikom većinom ustrajno i odlučno bili protiv anatemisanja, uključujući i rimskog papu Vigilija, koji je nakon pada Rima u Totiline ruke, došao u januaru 547. god. n. e. u Konstantinopolis.

Upravo na primjeru sukoba "Tri poglavlja" vidjelo se koliko su dva dijela nekadašnjeg jedinstvenog rimskog svijeta međusobno udaljila. Veći dio zapadnih, latinskih biskupa (uključujući čak i Vigilija) su slabo ili nikako znali grčki jezik. Vrijeme grčko – latinske bilingvalnosti je neumitno prošlo.

Oni ustvari nisu uopće razumijevali stvarnu sadržinu spornih pisanija, i dobar dio polemike je nastao i dalje produciran zbog "lost in translation". Tako je rezolutni Vigilije, došavši u Konstantinopolis, prvo ekskomunicirao Menasa. Ali kada je dobio u ruke

precizne prijevode najspornijih dijelova pisanija Teodora Mopsuestijskog, Vigilije je ustvari promijenio mišljenje. Tako je papa Vigilije 548. god. n. e. izdao *Iudicatum* u kojem su “Tri poglavlja” osuđena. Međutim, ubrzo je i taj stav povukao, zbog bijesa latinskih biskupa. Kako bi se konačno riješilo ovo pitanje odlučeno je da se sazove crkveni sabor. Tada je došlo i do direktnog sukoba Justinijana I. i pape Vigilija, koji je morao dvaput da traži utočište u crkvama Konstantinopolisa i Halkedona.

II. Konstantinopoljski sinod (V. ekumenski/vaseljenski) je održan od 5. V. do 2. VI. 553. godine n. e. Ovaj sinod (čiji su učesnici velikom većinom nili istočni biskupi) je osudio “Tri poglavlja”. Papa Vigilije se protivio tome, ali je ipak na kraju i on popustio i prihvatio odluke. Biskupi na II. Konstantinopoljskom sinodu složili su se sa tim da se ništa ne može učiniti u Crkvi protivno volji i zapovijedi cara. Ovo je bilo i oficijelno nastupanje ideologije cezaropapizma, koja je dugo dominirala političkim i duhovnim životom Romejskog carstva. Nakon što je prihvatio odluke sinoda, papi Vigiliju je u februaru 554. god. n. e. dozvoljeno da se vrati u Italiju. Međutim, Vigilije je umro prije nego što se uspio vratiti u Italiji, a naslijedio ga je Pelagije koji se morao zbog odluke svoga prethodnika suočiti sa novim, velikim problemom.

Na regionalnom sinodu biskupa Akvileje, Ligurije, Emilije, Milana i Istre, odbijena je osuda “Tri poglavlja”, jer je to po njima predstavljalo izdaju odluka Halkedonskog sinoda. Oni su prekinuli vezu i sa rimskim papom, jer je ova institucija ipak na kraju prihvatila anatemu. Ovi biskupi su bili anatemisani od ostatka Crkve i tako je nastala tzv. “zapadna šizma”. I biskupije vizigotske Španije nisu prihvatile osudu “Tri poglavlja”. U biskupijama sjeverne Italije šizma je prevaziđena tek sinodom u Akvileji 698. god. n. e. Čitava Justinijanova politika vezana za “Tri poglavlja” se na kraju pokazala kao potpuni promašaj, jer nije dovela do kompromisnog spajanja sa nehalkedonskim istočnim crkvama, a donijela je nove probleme na zapadu.

Justinijan je bio veoma netolerantan prema “paganizmu” (koji je još uvijek bio prisutan), a njegovi zakoni su predviđali uništenje “paganizma” čak i u privatnom životu. Vrela (Jovan Malala, Teofan, Jovan od Efesa) izvještavaju o teškim progonima, čak i osoba na visokim pozicijama po optužbama da su “pagani”. Jovan od Efeza tako navodi da je samo u Maloj Aziji prisilno pokršteno 70.000 ljudi. Zabranjeno je i štovanje preostalih kultova egipatskih božanstava. Justinijan I. je i propagirao i misionarsku djelatnost među Herulima, Protobugarima, u Zakavkazju i Arabiji. Mahinejci su isto bili izloženi progonima, ubijanjima i protjerivanjima.

I prava Jevreja su bila sužavana. U Palestini je početkom jula 556. god. n. e. došlo i do pobune Samaritanaca i Judejaca. Buna je prvo izbila u Cezareji, gdje su buntovnici ubili mnoge kršćane i opljačkali i opustošili crkve. Ubijen je i namjesnik Stefan. Izgleda da se pobuna proširila sve do Betlehema, gdje je crkva “Rođenja Isusova” spaljena. Zapovjednik Amantije je dobio zadatak da uguši pobunu. Prilikom gušenja pobune stradalo je na desetine

hiljada Samaritanaca. Ali to nije značilo i konačni kraj sukoba sa Samaritancima, jer su problemi sa njima zabilježeni i za vladavine Justina II.

Nakon pobuna u V. i VI. st. n. e. Samaritanci su od nekoć brojne zajednice dovedeni na rub istrebljenja. Nakon što su i Samaritanci dobrim dijelom zbrisani, prostor nekadašnjeg Izraela je i konačno dobio nejevrejsku većinu.

Pri kraju svoga života, Justinijan I. je sve više inklinirao prema miafisitizmu, posebno u formi "aftarodoketstva" (učenje po kojem je Isusovo tijelo, rođeno od Marije, bilo tijelo Novoga Adama, bez grijeha i netruležno / αφθαρτος) koju je prihvatio 564. godine n. e. Kada se ovome suprotstavio konstantinopoljski patrijarh Eutihije, car ga je dao smijeniti. Justinijan je ipak umro prije nego što je izdao neki zakon kojim bi svoje religijske simpatije postavio u rang zvanične dogme. Novi konstantinopoljski patrijarh Jovak Skolastik je odustao od nametanja "aftarodoketstva".

Justinijan I. je bio i prvi romejski car koji je prikazan na novcu kako drži krst u ruci.

Justinijanska građevinska djelatnost

Vrijeme vladavine Justinijana I. je bilo obilježeno i značajnom građevinskom djelatnošću. Najčuveniji i najimpozantniji simbol te djelatnosti je izgradnja nove crkve *Hagia Sophia* / "Sveta Mudrost" (Ἁγία Σοφία, *Sancta Sophia*, *Sancta Sapientia*, Ayasofya, Aja Sofija). Ranija crkva – bazilika je uništena vatrom 13. – 14. I. 532. god. n. e. za vrijeme Nika pobune.

Prije ove crkve (izgrađene za Teodosija II.) uništene u toku Nika pobune, postojala je i prva, originalna crkva (izgrađena za vrijeme Konstancija II.) koja je uništena početkom V. st. n. e.

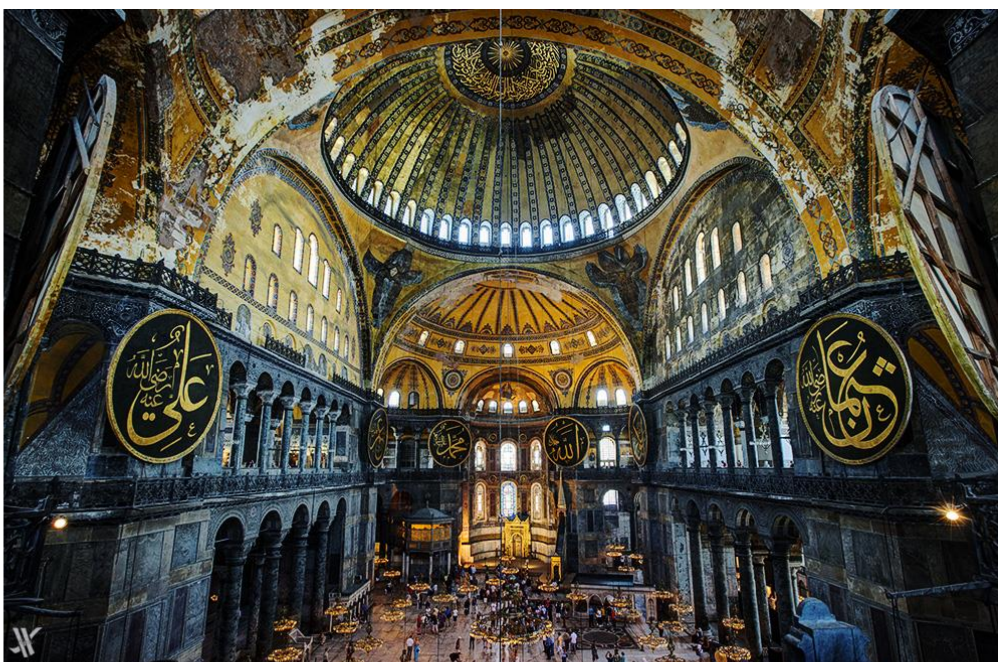
Već 23. II. 532. god. n. e. Justinijan I. je naredio izgradnju treće crkve, ali koja bi bila na potpuno drugačijem obrascu, veća i znatno više veličanstvenija od prethodne dvije crkve. Za arhitekte su izabrani Isidor iz Mileta i Antemije iz grada Trala (danas Aydın u jugozapadnoj Turskoj), a gradnja je opisana od Prokopija u njegovom djelu o građevinama. Materijal je dovlačen sa svih strana, uključujući i helenističke stubove iz hrama Artemide Efeške. Bilo je zaposleno više od 10.000 radnika. Riječ je o najvećem arhitektonskom djelu tadašnjeg vremena, posebno zbog velike kupole. Nova crkva je inaugurirana 27. XII. 537. godine n. e. od strane Justinijana I. i patrijarha Menasa sa dosta pompe. Po Prokopiju, Justinijan I. je nakon završetka građevine izjavio: “Solomone, ja sam te nadmašio”, misleći na to da je njegov “božji hram” bio veći, ljepši i impozantniji nego onaj Solomonov u Jerusalimu, a koji je opisan u Starom zavjetu.

Vanjski izgled muzeja Aja Sofije.

Crkva “Svete Mudrosti” je bila sjedište konstantinopoljskom patrijarha i mjesto glavnih romejskih ceremonija, kao što je i krunisanje cara. Zemljotresi iz augustu 553. i od 14. XII. 557. god. n. e. uzrokovali su pukotine na glavnoj kupoli i istočnoj polukupoli, da bi glavna kupola potpuno propala za vrijeme novog zemljotresa koji se desio 7. V. 558. godine n. e. Justinijan I. je naredio momentalnu gradnju nove kupole, a taj zadatak je povjeren Isidoru Mlađem, nećaku Isidora iz Mileta. Ova nova konstrukcija, koja je Crkvi “Svete

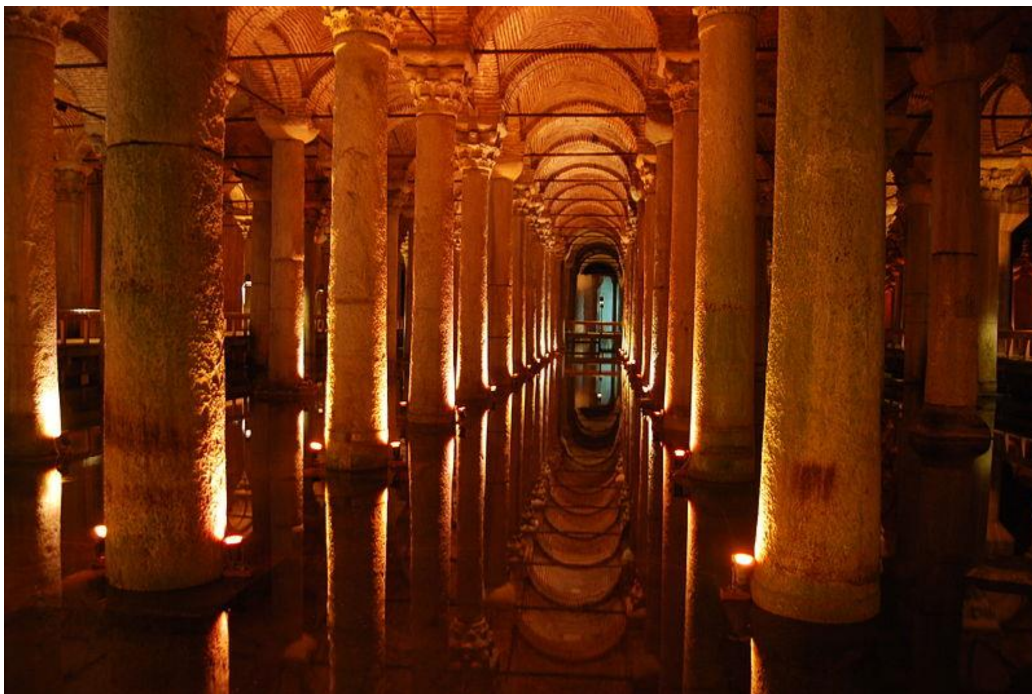
Mudrosti" dala sadašnji oblik, je završena 562. god. n. e. Mehmed II. El Fatih je odmah po zauzimanju Konstantinopolisa, crkvu "Svete Mudrosti" dao pretvoriti u džamiju. Za vrijeme Kemala Ataturka, "Sveta Mudrost" je 1935. god. postala muzej. Aja Sofija je služila i kao model i za kasnije gradnje crkava i džamija u vizantijsko – pravoslavnom i osmanskom periodu. Glavne sarajevske džamije su izgrađene po modelu građevine koju je dao izgraditi Justinijan I.

Unutrašnji izgled muzeja Aja Sofije.

I druga bitnija konstantinopoljska crkva "Svetih apostola", koja se nalazila u vrlo lošem stanju, je bila ponovo izgrađena.

Izgrađene su i podzemne cisterne vode, od kojih je najpoznatija Cisterna Bazilika. Dotjerivana je i Velika palata u Konstantinopolisu, a 543. godine n. e. podignuta je i konjanička statua Justinijana u Konstantinopolisu. Posebno su bile velike gradnje utvrda i fortifikacija. Kod Dare je bila izgrađena i velika lučna brana (koja je trebala štiti ovu utvrdu od poplava), a veliki Sangarius most je sagrađen u Bitiniji. Justinijan I. je dao i obnavljati gradove koji su stradali u zemljotresima ili u ratu, a dao je i izgraditi (u blizini mjesta svoga rođenja) potpuno novi grad po imenu *Iustiniana Prima* (Caričin Grad u južnoj Srbiji). U ovaj grad je Justinijan I. planirao da prebaci iz Soluna administrativno – upravno i religijsko sjedište prefekture Ilirik.

U Justinijanovoj noveli XI iz 535. god. n. e. se metropolitanski biskup grada *Iustiniana Prima* unapređuje u rang arhiepiskopa, neovisnog od solunskog arhiepiskopa.

Ostaci grada *Iustiniana Prima*.

Mozaik iz grada *Iustiniana Prima*.

Troškovi ove ambiciozne građevinske djelatnosti su bili enormni, i prilično su uticali na rastezanje javnih fondova, koji su ionako bili iscrpljivani ratovima i justinijanskom pandemijom.

Za vrijeme Justinijana I. (preciznije 547. god. n. e.) je završena i gradnja crkve San Vitale, koja je otpočela 526. god. n. e., još za vrijeme ostrogotske vladavine. Gradnju (koja je koštala 26.000 solida) je inače financirao grčki banker Julije Argentarije. Ova crkva je u javnosti najpoznatija po dva mozaika na kojima su prikazani Justinijan i Teodora sa svojim pratnjama.

Mozaik koji prikazuje Justinijana i njegovu neposrednu pratnju. Pretpostavlja se da lik osobe sa bradom lijevo od Justinijana predstavlja Belisara.

Mozaik koji prikazuje Teodoru i njenu neposrednu pratnju.

Justinijanska pandemija

U jeku najtežih borbi u Italiji i na istočnoj granici, na prostoru Romejskog Carstva je 541. god. n. e. izbila smrtonosna pandemija, koja se onda raširila širom tadašnjeg svijeta kojeg je za kratko vrijeme zavila u crno. Uz antoninijansku pandemiju i kasniju crnu smrt (bubonsku kugu) iz sredine XIV. st., ova justinijanska pandemija se smatra jednom od najvećih i nasmrtonosnijih bolesti koje su pogodile euromediteransko područje u historiji.

Pretpostavlja se da je justinijanska pandemija bila do danas najraniji poznati napad bubonske kuge, odnosno da je i njen uzročnik bila bakterija *Yersinia pestis*.

Prokopije prvi put izbijanje pandemije spominje 541. godine n. e. i to za egipatsku luku Pelusium. Pored njega o pandemiji izvještavaju i Jovan iz Efesa i Evagrije Skolastik. Pretpostavlja se da je izbijanje pandemije u Konstantinopolisu rezultat prijenosa inficiranih pacova na brodovima koji su dovozili žito iz Egipta. Pandemija se bila raširila od Irske sve do južne Azije i od Danske i Skandinavije do Arabije. Procjenjuje se da je umrlo cc 40% stanovnika Konstantinopolisa i 25% stanovnika Istočnog Mediterana, a da su ukupni gubici iznosili oko 25 miliona ljudi. Justinijan je i sam obolio od kuge, ali je uspio preživjeti.

Biološki (i sa njima povezani ekonomski) gubici su bili ogromni. Veliki broj poreznih obveznika i seljaka je umro a i trgovina je pala, što je imalo loše posljedice po romejske javne prihode. Izbijanje pandemije je oslabilo Romejsko Carstvo u najkritičnijim momentima njihovog rata sa Totilom i Iranom.

Posljedice ove pandemije su bile goleme po euromediteranski pojas, jer su se njeni valovi pojavljivali sve do cc 750. god. n. e. U priličnoj mjeri su urušene društveno – ekonomske i političke strukture, a velika depopulacija je oslabila kompletan euromediteranski pojas.

Ekonomika justinijanskog doba

Justinijanska ambiciozna vojna politika i građevinska djelatnost su morali imati dobru ekonomsku i financijsku osnovu. Justinijan I. je imao sreće da su njegovi prethodnici Anastazije i Justin vodili dobru, domaćinsku financijsku politiku, pa je on naslijedio čak 28.800.000 solida u državnom trezoru. Ali, i pored toga su troškovi ratova i građevinske djelatnosti bili veliki, pa je justinijanski dvor poduzeo mjere u borbi protiv korupcije i za efikasnije uređenje poreznog sustava. Zato se i išlo ka pojednostavljenju upravno – administrativne strukture.

I u Romejskom Carstvu je glavna privredna grana bila poljoprivreda, ali su bili razvijeni i trgovina i manufakturna djelatnost. Romejski trgovci su održavali veze na jednom prostranom području od Kornvala pa do južne Indije i Šri Lanke. A kako se zaobišli putevi preko sasanidsko – iranskog područja, favorizirali su se alternativni pravci duž Crvenog mora i kroz Arabiju.

U vrijeme Justinijana je za Euromediterance konačno otkrivena tajna proizvodnje svile. Dvojica kršćanskih monaha su 553./554. god. n. e. uspjela prošvercovati jaja ili veoma mlade svilene bube (tako što su ih sakrili unutar svojih štapova od bambusa) do Konstantinopolisa. Vrlo brzo su otvorene manufakture za proizvodnju svile u Konstantinopolisu, Bejrutu, Antiohiji, Tiru i Tebi. Romejsko Carstvo je ovim dobilo veliku ekonomsku prednost, posebno jer su proizvodnju svile smatrali državnim monopolom.

I pored niza uspjeha u ekonomskom pogledu, romejsko gospodarstvo je i prilično trpilo. Najteži udarac je zadala justinijanska pandemija, i koja je dovela do znatnih privrednih poremećaja. Cijene robe i rada su naglo porasle, a broj raspoložive radne snage se prilično smanjio za jedno kratko vrijeme. Uz to su i ratovi prilično iscrpljivali privredne kapacitete Države.

Dvorska politika

Sve do svoje smrti Teodora je predstavljala vrlo močni čimbenik konstantinopoljskog dvora. Ona je aktivno učestvovala u državnoj politici. Zahvaljujući Teodori doneseni su zakoni o povećanju prava žena u razvodu i nasljeđivanju imovine. Tako je zabranjena prisilna prostitucija i zatvoreni su bordeli. Ona je ustanovila i manastir (na azijskoj strani Dardanela) za bivše prostitutke. Propisana je i smrtna kazna za silovanje, zabranjeno izlaganje neželjene djece, majke su dobile neka prava starateljstva nad svojom djecom i zabranjeno je ubijanje supruga koje su počinile preljubu. Teodora je i aktivno podržavala miafisite i njihovu, čak i ako je to značilo suprostavljanje nekim odlukama Justinijana I. Možda je ona bila odgovorna i za smjenu pape Silverija, jer ovaj nije želio da povuće anatemu koju je njenog prethodnik Agapet proglasio za miafisita Antima, pa je naložila Belisaru da nađe neki razlog za smjenu Silverija.

Zahvaljujući njenom protežiranju, pojedinci kao što su Narses i Petar Barsim su napredovali u karijerama.

Smetnja njenom utjecaju, bio je Jovan Kapadokijski, zbog svoje neodvisne i moćne pozicije. Ustvari, protiv Jovana Kapadokijskog su zajedno nastupili Teodora i Antonina, supruga Belisara. Stvorena je zavjera sa ciljem prevare i diskreditacije

Jovana Kapadokijskog. Uz pomoć Marcela i Narsesa, one su u tome i uspjele, i Jovan Kapadokijski je protjeran u Kizik i zaređen za svećenika. Kasnije je protjeran u Antinoe u Egiptu, da bi ipak 548. godine n. e. (nakon Teodorine smrti) bio vraćen u Konstantinopolis, gdje je i umro. Nakon povratka u prijestolnicu, nije mu dozvoljeno bavljenje javnim, svjetovnim poslovima.

Teodora je umrla 28. VI. 548. godine n. e. u svojoj 48. godini života od raka. I nakon Teodorine smrti, situacija na konstantinopoljskom dvoru je ostala vrlo "živahna". Tako je zabilježen pokušaj jedne konspiracije Artabana i njegovog zemljaka Arsaka da ubiju Justinijana I. i umjesto njega postave Germana. Međutim, zavjera je propala jer u njoj nije želio učestvovati German. Konspiratori ipak nisu nešto oštro kažnjeni, a Artaban je kasnije bio i amnestiran. Belisar je pri kraju svoga života doživio da 562. god. n. e. bude optužen i osuđen za korupciju. Vjeruje se da je ovo bio montirani proces sa lažnom optužnicom. Belisar je proglašen krivim i zatvoren. Ipak, nedugo zatim, Justinijan I. ga je amnestirao. U novembru 565. god. n. e. umro je i Belisar, vjerojatno na svome imanju na azijskoj strani nasuprot Konstantinopolisa.

U srednjem vijeku je bila raširena legenda po kojoj je Justinijan dao oslijepiti Belisara, koji je postao slijepi prosjak u Rimu koji je morao moliti prolaznike da mu daju obol (novčić).

Konstantinijanska institucija patricija se očuvala i na zapadu i na istoku određeno vrijeme. Za vrijeme Justinijana je institucija patricija / patrikiosa (πατρίκιος) je u neku ruku devalvirana, jer ju je ovaj dominus otvorio za sve one iznad statusa *illustris*, tj. za veći dio senatorskog reda. Patrikios se na grčko – romejskom istoku održao sve dinastije Komnena, početkom XII. stoljeća. Na zapadu se titula patricija od strane pape dijelila sporadično. Kasnije se korištenje termina patricije uvriježilo za vladajuće slojeve u gradskim državicama Italije, a kasnije i ostalih gradskih sredina latinskog zapada.

Smrt Justinijana i nasljedstvo

Justinijan je umro 14. XI. 565. god. n. e., nekih 18 godina nakon smrti svoje Teodore. Sahranjen je u crkvi "Svetih Apostola" u Konstantinopolisu. Justinijan je stupio na vlast vođen idejom *renovatio imperii*, koja se samo djelimično realizirala a i to uz golemu cijenu. On je bio i posljednji car čiji je svakodnevni jezik komunikacije i prvi jezik koji je koristio bio latinski. Kasniji romejski carevi su to prepustili grčkom jeziku, a carevi Rimskog Carstva na zapadu su koristili germanske dijalekte, francuski, njemački, pa i češki jezik. Justinijan I. se smatra svetim u pravoslavnim crkvama.

VLADAVINA JUSTINA II.

565. – 578. god. n. e.

Justin II. (c. 520 – 5. X. 578. god. n. e.), vladao od 15. XI. 565. do 5. X. 578. god. n. e. Kao vladar zvao se Φλάβιος Ἰουστίνος ὁ νεότερος / *Flavius Iustinus Iunior Augustus.* Justin II. je sin Justinijanove sestre Vigilantije i Dulčidija (*Dulcidio*) ili Dulčisima (*Dulcissimus*). Justin II. je imao i brata Marcela (*Marcellus,* Μάρκελλος), koji je ostvario vojnu karijeru i rang patricija za vrijeme vladavine Justinijana I. i sestru Prejektu (*Praejecta*). U noći kada je Justinijan izdahnuo, Kalinik / *Callinicus* (tada *praepositus sacri cubiculi*) je bio jedini svjedok da je Justinijan na samrtnoj postelji designirao „Justina, sina Vigilantije“ kao nasljednika. Ono što se stvarno desilo samo Kalinik zna. Justin II. je bio oženjen sa Sofijom, koja je po Jovanu iz Efesa bila nećakinja Teodore. Međutim, nepoznato je od koje je Teodorine sestre ona bila kćerka. Možda je riječ o kćerci Komite i zapovjednika Sitasa. Sofija je po ugledu na svoju tetku, isto željela voditi dvorsku i državnu politiku. Justin II. i Sofija su imali kćerku Arabiju (Ἀραβία).

Uprava Justina II.

Justin II. se već na samom početku vladavine, pored Kalinika, mogao osloniti i na Jovana Skolastika (konstantinopoljskog patrijarha) i Tiberija (zapovjednika ekskubitora, budućeg visokog vojnog zapovjednika, cezara i dominusa). Oni su već i prije dolaska na vlast Justina II. bili od njega protežirani. Justin II. se za razliku od Justina I. i Justinijana II. više oslanjao na konstantinopoljsku aristokratiju. Ono što je Justin II. prvo uradio, bila je otplata dugova Justinijana I., sudbeni poslovi i proklamiranje univerzalne religijske tolerancije.

Justin II. je imao i potencijalnog konkurenta za carski tron. To je bio *Flavius Mar(cianus?) Petrus Theodorus Valentinus Rusticius Boraides Germanus Iustinu,* sin Germana (rođaka Justinijanovog i visokog vojnog zapovjednika; on je do svoje smrti smatran potencijalnim nasljednikom) iz njegovog prvog braka sa izvjesnom Pasarom. Justin II. se svoga rođaka i potencijalnog istoimenog konkurenta (inače vrlo iskusnog zapovjednika i dužnosnika) otarasio tako što ga je poslao u izgnanstvo (oficijelno kao prefekta) u Egipat, gdje je 566. god. n. e. bio i umoren.

Ratovi i nedaće iz vremena Justinijana I., ostavili su prilično ispražnjene državne financije. Uz to, pojava novih neprijatelja na vanjskim granicama europskih provincija su samo

dodatno iskomplicirali situaciju. Poradi svoga karaktera, ali i prazne riznice, Justin II. je i prekinuo praksu potkupljivanja i naknada potencijalnim neprijateljima.

Langobardska invazija na Italiju

Mir u Italiji se nije dugo zadržao. Nakon pada gepidskog kraljevstva, langobardski kralj Alboin je odlučio napustiti Panoniju i prepustiti je Avarima, i krenuti u seobu prema Italiji. Alboin je u proljeće 568. godine n. e. pokrenuo seobu u kojoj nisu učestvovali samo Langobardi/Lombardi, nego je to bila jedna etnički i narodnosno vrlo heterogena skupina. Kasniji langobardski benediktinski monah i historičar Pavle Đakon tako navodi, da su pored Saksonaca (njih je bilo 20.000) koji su se pridružili Alboinu, : “Sigurno da je Alboin doveo sa sobom u Italiju mnoge ljude iz različitih naroda… odatle, čak do sadašnjosti (misli se na vrijeme Pavla Đakona op. a.) zovemo sela u kojima oni prebivaju gepidska, bugarska, sarmatska, panonska, svebska, norička ili nekim drugim imenima ovog tipa.” Po Pavlu Đakonu Alboinov narod je Panoniju napustio 2. IV. 568. god. n. e. na tadašnji Uskrs. Langobardi su inače bili tek nedugo ranije površno kristijanizirani i to kao arijanci.

Seoba u Italiju nije baš slučajna. U njoj su već za vrijeme ostrogotskog rata kao romejski federati boravili mnogi Langobardi. Tako je Narses sa sobom u konačnom pohodu na Totilinu vojsku, vodio i više od 5.000 langobardskih federata koje je poslao Audoin. Nejasni su stvarni motive Alboina da krene u ovu seobu i napadne romejske pozicije u Italiji. Moguće je da je ova intencija kod njega sazrela uslijed činjenice da su Romeji u zadnjem langobardsko – gepidskom ratu bili na gepidskoj strani, uzimajući Sirmium. Možda je Alboin bio podozriv i prema novom, moćnom nomadskom avarskom susjedu kojem su panonski pašnjaci bili tako “primamljivi”, pa je želio da se udalji od njih. A nije nemoguće pomisliti id a je riječ o čisto lukrativnim prohtjevima Langobarda da dođu u posjed bogatstava Italije.

Pavao Đakon prenosi i jednu, vjerojatno apokrifnu priču, o tome kako je Narses odgovoran za dolazak Langobarda u Italiju: „Zahvaljujući sretnoj kampanji protiv Gota i protiv drugih naroda o kojima je bilo govora, Narses se bio pretjerano obogatio zlatom, srebrom i dobrima svake vrste, te time podstakao zavist Latina (tako Pavao Đakon naziva Italorimljane op. a.), o čijoj koristi se on, ipak, uvijek starao, uništavajući njihove neprijatelje. Ali su oni, u stvari, počeli da spletkare protiv njega, pa su izašli pred cara Justina i njegovu suprugu Sofiju, govoreći: Bilo nam je bolje pod Gotima! Eunuh Narses tretira nas kao robove, a ti, koji si naš veoma pobožni car, ništa ne znaš o tome. Zato ili nas uzmi iz njegovih ruku ili ćemo barbarima predati Rim i sve nas. Kad je Narses čuo za ove riječi, ograničio se da kaže: Ako sam se zlo ponio prema Latinima, zlo ću i dočekati. Ali se car toliko na njega naljutio, da je

odmah u Italiju uputio prefekta Longina da ga smijeni. Kada je to Narses razumio, veoma se prestrašio, a zbog straha od carice Sofije, nije se usudio vratiti u Konstantinopolis. Sa obzirom na to da je bio eunuh, carica ga je, priča se, pozvala da dođe u odjeljenje za žene i prede vunu sa robinjama, a on da joj je odgovorio: Izatkaću za te jedno platno kojega nećeš uspjeti da se oslobodiš sve dok budeš živa. Zatim, od mržnje izvan sebe, povukao se u Napulj, odakle je odmah uputio poslanike Langobardima, pozvavši ih da napuste siromašna panonska polja i osvoje Italiju koja je bila puna svakoga dobra. Štaviše, da bi ih naveo da dođu, poslao im je mnoge vrste voća i drugih proizvoda kojima je Italija posebno bogata. Langobardi su, odavno priželjkivani poziv sa oduševljenjem prihvatili i počeli praviti planove za budućnost.“ Nemoguće je dokučiti stupanj istinitosti ove priče. Narses je stvarno boravio u Italiji jedan prilično dug period, brinući se o uspostavi romejske uprave i poslijeratnoj obnovi. On je inače zaslužan za obnovu zidina Grada, kao i opravku mnogih mostova u Gradu. Moguće je da su njegovo insistiranje na plaćanju poreza, kao i pomalo samovlasna uprava (inače je tome bio sklon) doprinijeli mogućem rastu nezadovoljstva Italorimljana prema njemu. Sa druge strane, sam Pavao Đakon kasnije navodi da je tijelo umrlog Narsesa vraćeno u Konstantinopolis, a Jovan iz Efesa govori da je Narses bio sahranjen (u manastiru koji je bio njegova zadužbina) u prisustvu Justina II. i Sofije, što implicira da Narsesovi odnosi sa carskom familijom nisu bili loši.

Alboin je prije napuštanja Panonije sa Avarima postigao vjerojatno pisani sporazum, koji Pavao Đakon naziva *foedus perpetuum*, a *Historia Langobardorum codicis Gothani* naziva *pactum et foedus amicitiae* po kojem su Avari uvjetno preuzeli Panoniju. Ovim potezom se Alboin nastojao osigurati i u slučaju neuspjeha pohoda, a i u slučaju romejskog napada sa balkanske strane (jer je to bilo teško izvodljivo sa Avarima u Panoniji).

Ne postoje precizni podaci kolika je bila biološka masa koju je Alboin predvodio u Italiju, i u historiografiji cirkuliraju različite procjene koje se kreću između 100.000 i 300.000 ljudi. Prvi značajniji grad koji je zauzela vojska Alboina bio je *Forum Iulii* (danas Cividale del Friuli u sjeverozapadnoj Italiji), u kojem je stvoreno i prvo langobardsko vojvodstvo koje je Alboin prepustio nećaku Gisulfu. Langobardski prodor u sjevernu Italiju je bio brz i efikasan, pa su zauzeti Treviso, *Vicentia* / Vicenza / Vičenca, Verona, Breša, Bergamo / *Bergomum*. Efektivnog otpora kao da nije ni bilo. Alboin je u Milano ušao 3. IX. 569. god. n. e. i tu se proglasio za *dominus Italiae*. Alboin se smjestio sa svojom riznicom u palati koju je dao sagraditi Teodorik Amal.

Langobardi su se najduže zadržali opsjedajući Paviju koja je kapitulirala tek u maju ili junu 572. godine n. e. Pavija je će nešto kasnije postati i glavni grad langobardskog kraljevstva. Alboin nije dugo uživao u pobjedi, jer su protiv njega stvorili zavjeru supruga Rosamund, njegov *spatharius* Helmikis i *cubicularius* Peredeo. Nakon ubistva Alboina u veronskoj palate, koje se desilo 28. VI. 572. god. n. e., i neuspjeha Helmikisa da preuzme vodstvo Langobarda, Helmikis i Rosamunda (poveli su sa sobom i Albsuindu, kćerku

Alboina iz prvog braka) su sa kraljevskom riznicom i trupama njima lojalnim, pobjegli u Ravenu kod Longina, koji je bio romejski zapovjednik u Raveni. Helmikis i Rosamunda (koji su inače bili ljubavnici još prije Alboinovog ubistva) su kasnije nesretno završili.

Romejski zapovjednik Longin, koji je branio Italiju je raspolagao sa veoma ograničenim vojnim sredstvima i nije mogao da efikasno brani cjelokupno područje Italije. Posljedice rata 535. – 554. god. n. e. su se još uvijek osjećale, i samo Romejsko Carstvo (gledano) u cjelini je bilo iscrpljeno ratovima i nedaćama, a imalo je i problema na drugim stranama (na Dunavu od Avara i Slavena i na istočnim granicama od Iranaca). Uz to, i sami Italorimljani nisu bili previše oduševljeni upravom iz Konstantinopolisa. Depopulacija Italije uslijed justinijanske pandemije je isto imala negativan efekt, posebno jer je radikalno smanjila otpornu moć domorodačkog stanovništva. I šizma uzrokovana anatemom „Tri poglavlja“ se uglavnom odrazila na područje sjeverne Italije, tako da u trenutku upada Alboina u sjevernu Italiju nije postojalo ni crkvenu jedinstvo. Uz to, zenit pažnje konstantinopoljskog dvora je sada bio više usmjeren na druge pravce, dok je Italija dobijala karakter udaljene, zapadne periferije.

Nakon smrti Alboina, za novog kralja je izabran Klef. Narednih godina, Langobardi su napredovali (moguće je da je se prodor desio i za Alboina) i u Toskani. Zoto/Zotto, jedan od langobardskih vođa, je vodio jednu skupina invazora na jug Italije. U augustu 570. god. n. e. je prodro u Kampaniju, nižući pobjede nad Romejima. Svoju prijestolnicu je postavio u Beneventu, čime je osnovano beneventansko vojsvodstvo. Pored langobardskog vojvodstva u Beneventu, na jugu Italije je nastalo i drugo langobardsko vojvodstvo (osnovao ga Faroald I.) sa sjedištem u Spoletu. Oba ova vojvodstva, koja su od početka svoga osnivanja bila faktički samostalna, su se pokazala iznimno dugovječnim. Zoto je 581. godine n. e. pokušao neuspješno da zauzme Napulj. Klef je ubijen 574. god. n. e., moguće iniciranim od Romeja. Nakon Klefove smrti, novi kralj nije izabran i u toku jedne dekade langobardske vojvode su vladala praktično samostalno. Taj period je okarakterisan sa velikim nasiljem i kaosom.

Inače su centripetalne sile kod Langobarda bile znatno slabije nego npr. kod drugih germanskih naroda koji su prodrli na zapadnorimsko područje. I Alboin je imao dosta problema u održavanju svoga autoriteta, zbog partikularizama izraženih u njegovom narodu. Alboin tako nije mogao spriječiti napade na franačku Burgundiju 569. i 570. god. n. e. Jedan od razloga da Alboin nije imao toliki autoritet (kao npr. Odoakar ili Teodorik Amal) nad sebi potčinjenima bilo je odsustvo carskog legitimiteta. Alboin je taj nedostatak legitimiteta pokušavao kompenzirati povezivanjem sa Teodorikom Amalom, pa je npr. boravio u njegovoj palati u Veroni.

Konstantinopoljski dvor je u ovom periodu anarhije u Italiju poslao trupe pod komandom Baduarija (zeta Justina II.). Iako je Grad zaštićen od Langobarda i dogovoren

antilangobardski savez sa franačkom kraljevinom *Austrasia,* trupe Baduarija su bile poražene i on je poginuo 576. god. n. e.

Međutim, ovakvo stanje razjedinjenosti je predstavljalo veliku opasnost za Langobarde, zbog sukoba sa Romejima i Francima. I tako je 584. god. n. e. izabran novi langobardski kralj i to Autarije (vl. 584. – 5. IX. 590. god. n. e.), sina Klefa. Autarije je uzeo i ime Flavije, kako bi označio i legitimitet svoje vlasti i nad Italorimljanima. Ovaj langobardski kralj je uspio i da u značajnoj mjeri konsolidira svoju domenu, usput pobjeđujući Romeje i Franke. Autarija je naslijedio Agilulf, torinski vojvoda (vl. novembar 590. / maj 591. – 616. god. n. e.). Novi kralj Agilulf, podržan od svoje supruge kraljice Teodelinde (bavarska princeza, ranija supruga Autarija, inače katolikinja) je i širio langobardsku domenu. Tako su u sjevernoj Italiji zauzeti Parma, Pjačenca, Padova, Este, Kremona, Mantua. Agilulfa je naslijedio sin Adaloald (vl. 616. – 626. god.).

Langobardsko osvajanje Italije je imalo nemjerljivo drastičnije i negativnije efekte po domorodačko stanovništvo nego što je to bio slučaj sa Gotima i Odoakarom. Posebno je težak udarac nanijet kasnorimskoj italijanskoj posjedničkoj aristokratiji, koja je već za vrijeme rata 535. – 554. godine n. e. pretrpila teške gubitke. Langobardi su osvojenom području značajno razvlastili domaću posjedničku klasu (Pavao Đakon ih naziva *possessores*). I ortodoksno – katolička crkva je mnogo pretrpila u tim prvim godinama langobardske seobe. Veliki broj biskupa i civilnih dužnosnika i dio naroda su bježali sa osvojenog područja u one zone još uvijek pod romejskom vlašću. Kada se govori o slomu Italije u ovim godinama, potrebno je navesti da su, u onim područijima koja je kontrolirao direktno Alboin, zabilježene manje devastacije i unutarnji poremećaji. One oblasti koje su bile izložene napadima samostalnijim ratničkih družina, kojima je prvenstveni cilj bila pljačka i pustošenje, su bile teže pogođene. Stare kasnorimske političke, upravno-administrativne, sudbene, društvene i ekonomske institucije koje su funkcionirale i za vrijeme Odoakarove vladavine i za ostrogotskih vladara i za Romeja su srušene. Tako je na većem dijelu Italije prestalo postojati višestoljetno upravno – administrativno i posjedničko ustrojstvo, a stvaralo se novo pod dominacijom Langobarda. Na mjesto onog dijela italorimske zemljoposjedničke klase koju su smijenili (na kontroliranoj teritorijii), Langobardi su postavili sebe. Tako su oni postali dominirajući faktor nad potčinjenom italorimskom masom. U prvo vrijeme, kada je među Langobardima bila izražajnija socijalna egalitarnost, zavisno italorimsko zemljoradničko stanovništvo je davalo 1/3 prinosa ne pojedincima, nego određenom klanu (fare). Tek kasnije i sa socijalnom i drugom diferencijacijom koja je zahvatila i Langobarde, razvili su se pravi feudalni odnosi. Sa ustanovljavanjem langobardske uprave započinje italijanski srednji vijek.

Langobardsko uređenje se zasnivalo na sustavu vojvodina (kojih je bilo 35), odnosno na upravi langobardskih vojnih zapovjednika i moćnika koji su imali sjedišta u nekom od osvojenih italijanskih gradova. U prvo vrijeme, te vojvode nisu bili zapovjednici u vojno –

hijerarhijskom smislu centralizirane vojne sile niti velikaši feudalnog sustava (u što su kasnije razvili), nego su to bili prvaci različitih klanova (fare) unutar naroda koji je Alboin doveo u Italiju. Tek su Autarije i Agilulf, vođeni idejom stvaranja stabilne i centralizirane države, ove vojvodine počeli pretvarati u prave upravno – teritorijalne jedinice. Vojvoda više nije bio sam prvak klana, nego i kraljevski dužnosnik.

I pored pokušaja kraljevskog centraliziranja, ipak sustav vojvodina nije bio garancija stabilnosti langobardske kraljevske vlasti, jer je podrivao unutarnju koheziju i jačao centrifugalne sile.

O langobardskom pritisku na romejske posjede i na Italorimljane slikovito govori jedna propovijed pape Grgura I. (u pontifikatu 590. – 604. god. n. e.): „Svuda je rat dokle vidimo, svuda su jecanja dokle čujemo. Naši gradovi su razoreni, naše utvrde su sravnjene sa zemljom, sela su ostavljena u pustoši. Niko nije ostao da obrađuje polja, gotovo niko ne upravlja gradovima. Preživjeli, jadni dio ljudski, svakodnevno su ponižavani, a udarci božje pravde još nemaju kraja. Neki su propali u ropstvu, neki isakaćeni, neki usmrćeni. Ponovo vas pitam, braćo moja, kakva nam je radost sada ostala? Pogledajte na što je sveden Rim, nekadašnji gospodar svijeta. Utućen velikom i stalnom patnjom, lišen sinova, satran od neprijatelja, razoren i, eto kako se ostvaruju riječi koje je, u davna vremena, prorok Ezekijel rekao o gradu Samariji.“

Ubrzo se javila i potreba neke inkluzije italorimskog elementa u langobardski sustav. Oni su i pored kontinuiranih stradanja od 535. god. n. e. pa sve do konsolidacije langobardske kraljevine, ipak predstavljali još uvijek veliku većinu stanovništva u područjima koja su zaposjeli Langobardi. Gradska naselja u koja su se smjestile vojvode i dalje su bila većinski italorimska. Ortodoksno – katolička crkvena infrastruktura je bila u potpunosti italorimska, a i obrazovaniji dio stanovništva je bio italorimskog porijekla. U tome kontekstu približavanja langobardskog kraljevstva potčinjenoj italorimskoj populaciji treba promatrati i uvezivanje Agilulfovog sina Adaloalda 604. god. n. e. sa kraljevskom vlašću u stilu romejske ceremonije i sa titulom „*gratia dei rex totius Italiae*“ („milošću božjom, kralj cijele Italije“), umjesto ranijeg *Langobardorum rex* (“kralj Langobarda”). Uostalom Agilulf je sebe video primarno kao kralja Italije, a ne samo Langobarda. Znači on je sebe smatrao kraljem teritorija, a ne više samo jednog naroda. To objašnjava i činjenicu da su Agilulf i Teodelinda znatno radili na stvaranju nekog *modus vivendi* sa Italorimljanima, uključujući i podržavanje veza sa ortodoksno – katoličkoj hijerarhijom (što je uključivalo i ustanovljavanje samostana) i podržavanje umjetnosti i arhitekture.

Langobardsko kraljevstvo je nakon smrti Adaloalda mnogo trpilo od unutarnjih sukoba različitih centara moći i sukobljavanja prokatoličkih i proarijanskih struja, te vanjskih napada Avara i Franaka. Situacija se tek smirila sa kraljem Rotarijem (vl. 636. – 652. god.), koji je poznat i po donošenju pisanog (na latinskom) zakonika za Langobarde (ne i za Italorimljane) 22. XI. 643. god. n. e. Kralj Aripert (vl. 653. – 661. god.; unuk Teodolinde)

je mnogo toga učinio na širenju ortodoksno-katoličkog kršćanstva među Langobardima. Vremenom su Langobardi bili u potpunosti romanizirani. Njihovo kraljevstvo je uništio 774. god. n. e. Karlo Veliki.

Romejska vlast se zadržala u širim područijima Ravene (prostor današnje Romanje) i Rima (povezanih jednim uskim koridorom preko Peruđe), primorskim oblastima (Venecija, Ligurija, Kampanija, Brutija, Kalabrija, Apulija) te na otocima Siciliji, Sardiniji i Korzici. Ustvari romejska Italija se očuvala uglavnom na području koje je moglo osiguravati prisustvo moćne romejske ratne mornarice. Ova fragmentirana romejska područja u Italiji je 580. godine n. e. car Tiberije II. Konstantin reorganizirao u eparhije: *Annonaria* (sa sjedištem u Raveni), *Calabria, Campania, Emilia* i *Liguria,* i *Urbicaria* (rimsko – lacijsko područje). Međutim, u vrijeme vladavine Maurikija, došlo je do nove reorganizacije i ustanovljavanja Ravenskog eksarhata. Namjesnik sa titulom eksarha je imao i vojnu i civilnu vlast. Područje eksarhata je znatno kasnije organizirano u vojvodstva Rima (iz njega se razvila Papska država, koja je inače obuhvatila i nasljeđe ravenskog eksarhata), Venecije (iz njega se razvila Mletačka republika), Kalabrije, Napulja, Peruđe, Pentapolisa, Lukanije... itd... Međutim, kako vrijeme bude prolazilo ova romejska teritorija se sve više smanjivala, iako će tek u aprilu 1071. god. sa normanskim osvajanjem Barija prestati romejska vlast na prostoru Italije. Iako je Ravena, pri samom kraju langobardske kraljevine, pala u ruke Langobarda, oni nikada nisu uspjeli da uđu u niti da zavladaju niti da potčine (u bilo kojem kontekstu) Rim, taj „Vječni Grad“.

Sa langobardskom invazijom i romejskom reorganizacijom preostalih dijelove Italije koje su kontrolirali razbilo se jedinstvo Italije koje je postojalo od sredine III. st. p. n. e. Od tada pa do 1871. godine Italija nije bila politički ujedinjena. Sjeverna langobardska teritorija sa sjedištem u Paviji je dobila naziv *Langobardia Maior* (odakle i naziv današnje italijanske regije Lombardija), a južna (vojvodstva u Spoletu i Beneventu) su dobila naziv *Langobardia Minor*. Teritorij Italije koji je ostao pod vlašću konstantinopoljskog dvora je nazivan *Romania* (sačuvao se u nazivu današnje italijanske regije Romanja).

Odbrana Balkana

Za razliku od Italije, konstantinopoljski dvor je za vrijeme Justina II. znatno više pažnje posvećivao odbrani balkanskih provincija, koje su bile bliže samom Konstantinopolisu. Nakon nestanka gepidske kraljevine i odlaska Langobarda, u Panoniji se etablirao Avarski kaganat. Forma njegove strukture i organizacije je slična drugim „carstvima - konfederacijama“ koje stvaraju oko sebe određene nomadske zajednice (kao npr. Skiti,

Huni, kasnije Mađari, Hazari, Kumani, Mongoli). Oni u okvire svoje politije uklopljuju potčinjene narode i druge zajednice, kao cjeline a ne kao pojedince. To je bila uobičajena praksa u stvaranju i funckioniranju tih konfederacija čiji su nositelji bile nomadske zajednice.To je značilo da su i slavenske i druge zajednice koje su se našle u okvirima Avarskog kaganata zadržale svoju prepoznatljivost i određeni stupanj autonomije. Oni su morali Avari, tj. kaganu da izmiruju određene obaveze, kao što su predaja danka i slanje kontigenata ratnika u slučaju rata koji vodi Kaganat. Često su ti kontigenti ratnika bili u prvim redovima, a potčinjeni su morali i da predaju dio svoga ratnoga plijena hegemonu. Potčinjeni narodi su mogli biti korišteni i za fizičke poslove, kao što npr. pokazuje naredbna kagana Bajana njemu potčinjenim Slavenima da grade flotilu plovila na Dunavu i Savi, kada je želio da napadne Romejsko Carstvo. U određenim situacijama bi dolazilo i do napada hegemona na potčinjene zajednice, ili pojedine njihove dijelove. Slično i kao druga velika nomadska „carstva" i Avarski kaganat je bio multietnička zajednica sastavljena pored pravih Avara i od Slavena, Gepida, Protobugara, Dakoromana, i još uvijek prisutnih sarmatskih i panonoromanskih zajednica i skupina. Međutim, kao i u slučaju Huna i rimskih pisaca koji su o njima govorili, tako i romejski i franački pisci promatraju pripadnike Kaganata samo po političkoj pripadnosti, odnosno kao Avare, a ne po etničkoj ili narodnosnoj. Zato se u vrelima često pod imenom „Avari", sadržavaju (i kaganu i pravim Avarima potčinjeni) Slaveni, Germani, Protobugari... itd...

Raznorazne zajednice koje su nalazile u okvirima Kaganata, nisu uspjele dostići takve nivoe društveno – ekonomske i socijalne organizacije, u kojima su mogli koristiti veliki bro robova. Zato je i njihov odnos prema robovima bio sličan kao i kod Slavena, gdje su zarobljenike čuvali poglavito radi otkupa, ili im na kraju dopuštali da žive među njima. Zbog ovakvog odnosa prema zarobljenicima, i bilo je moguće da se do osme decenije VII. st. na širem području oko Sirmiuma od potomaka onih koji su za vrijeme avarsko – slavenskih napada (nekih 60 – 70 godina ranije) kao zarobljenici preseljeni iz romejskih provincija, formira novi narod kršćanske vjeroispovijesti. Na čelo toga naroda (po legendi „Čuda sv. Dimitrija" bilo je čak 70.000 pripadnika toga naroda) avarski kagan je postavio Kuvera (iz klana Dulo), sina protobugarskog vođe Kubrata, odnono brata Asparuha (osnivača prve bugarske balkanske države). Međutim, Kuver se cc 680. god. pobunio protiv avarskog kagana, i da je sa narodom kojim je upravljao napustio područje Sirmiuma i naselio se na području današnje Makedonije. Ovaj narod su Romeji prvo zvali *Sermisianoi,* a kasnije *Keramisians.*

Na čelu Avarske politije je stajala osoba sa titulom kagan (titula koja u turkijskim i mongolskim zajednicama i jezicima odgovara tituli cara, imperatora), okružena sa predstavnicima uže avarske „aristokratije". Postojanje toga sloja koje se nalazilo na samom vrhu društveno – političke i socijalne strukture Kaganata, potvrđuju i arheološka istraživanja. Tako su na područje koje je pripadalo središnjim prostorima Kaganata

(sa datacijom u vrijeme prebivanja Avara) otkriveni posebno bogati grobovi, u kojima su se nalazile ostave (poglavito zlatnog) novca i simboli statusa i političke i društvene pozicije kao što su ukrašeni pojasevi, oružje, uzengije (slične onima nađenim u središnjoj Aziji) pa i njihovi konji.

Po izvornoj građi, Avari su u Panoniju prodrli predvođeni kaganom po imenu Bajan/Bayan. Po slomu gepidskog kraljevstva, glavno sporno područje između Romeja i Avara je bio Sirmium, koji su Romeji prigrabili u toku sloma Kunimundovog kraljevstva. Avari su smatrali da po pravu njima pripada Sirmium, pošto su oni preuzeli gepidsku teritoriju. Uz to, Justin II. je prekinuo i isplate Avarima. Kako bi se vršio pritisak prilikom pregovora o Sirmiumu, po Menanderu Protektoru kagan Bajan je naredio „da deset hiljada Kutrigura zvanih Huni (των Κοτμγούρων λεγομένων Οΰννων) pređu rijeku i da pustoše kroz Dalmaciju, a sam je sa svojom vojskom prešavši Ister, boravio na gepidskim granicama. Romejski car je 569. godine n. e. imenovao svoga tadašnjeg glavnog suradnika Tiberija (budući car) na mjesto *magister utriusque militiae*, sa zadatkom da se bavi Avarima i njihovim zahtjevima. Nakon pregovora, Tiberije je postigao dogovor da se Avarima dopusti da se nasele na romejskom području, u zamjenu za isporučivanje muških talaca iz reda reda velikaških porodica. Međutim, Justin II. je odbio ratificirati dogovor, zahtijevaći da se uzmu taoci iz same kaganove porodice. Ovaj uvjet su Avari odbili i došlo je do rata. Tiberijeve jedinice su 570. godine n. e. pobijedile Avare u Trakiji, ali su i same bile pobijeđene u narednoj bitci koja se odigrala krajem 570. ili početkom 571. god. n. e.

Nakon što je, u ime bolesnog Justina II., postao faktički upravitelj Carstva, Tiberije Konstantin je promijenio carevu politiku ne korištenja novčanih isplata i podmićivanja.

Osim što je Justin II. svojom štedljivo politikom stvarno uspio akumulirati određena sredstva u državnu kasu, Tiberije Konstantin je imao sreću da su se našla tada dva velika i bogata trezora sa golemom količinom novca. Jedan od trezora je pripadao Narsesu. Kako bi smanjio prilično nezadovoljstvo masa, Tiberije Konstantin je ukinuo takse na vino i kruh koje je uveo Justinijan I.

Kako bi se smirila situacija na dunavskoj i balkanskoj granici, konstantinopoljski dvor je 574. god. n. e. dogovorio sporazum sa kaganom Bajanom. Po sporazumu, Carstvo se obavezalo Avarima isplaćivati 80.000 nomismi / solida godišnje, a oni su se obavezali da će braniti dunavsko – balkansku granicu carstva. Navedeni sporazum je omogućio Tiberiju Konstantinu da prebaci značajne trupe sa Balkana na istočnu granicu. Pored ovih trupa na istočni front Tiberije Konstantin je transferirao i veliki broj novounovačenih „barbara“ u vidu jedinica federata.

Veliki rat sa Iranom 572. – 591. god. n. e.
(razdoblje vladavine Justina II.)

I pored tzv. „Pedesetogodišnjeg mira“ iz 562. god. n. e. tenzije na istočnoj granici se nisu smirivale. Ni jedna ni druga strana nisu imale dovoljno povjerenja u održanje mira, pa su kalkulirale sa novim potencijalnim savezništvima, rovarile na protivničkom području ili vodile periferne ratove. Romeji su tako 568./569. god. n. e. neuspješno pregovarali sa Nebeskim Turcima o stvaranju alijanse protiv sasanidskog Irana. Sa druge strane, Iranci su napali Jemen i odatle protjerali Etiopljane, romejske saveznike. Lakhmidi, predvođeni kraljem Qabus ibn al-Mundhirom (Καβόσης, vl. 569. – 573. god. n.e.) su cc 570. god. n. e. napali romejsku i gasanidsku teritoriju, ali su pobijeđeni od Gasanida i njihovog kralja Al-Mundhira III ibn al-Ḥāritha (المنذر بن الحارث, Φλάβιος Ἀλαμούνδαρος; vl. 569. – cc 581. godine n. e.). Gasanidska vojska je napala zatim lakhmidsku zemlju, opustošila je i odnijela veliki plijen. Lakhmidi ipak ponovo napadaju gasanidsku vojsku, ali su tada pretrpili vrlo težak poraz. Romeji su ostvarili i tajni dogovor da pomognu antiiransku pobunu u Jermeniji, koja je izbila 571. god. n. e. Ova pobuna je praćena i antiiranskom pobunom u Iberiji. Pobunjeni Jermeni pod vodstvom Vardana II. Mamikoniana su početkom 572. godine n. e. pobijedili Irance i zauzeli grad Dvin, prijestolnicu iranskog dijela Jermenije. Ubrzo su Iranci povratili Dvin, ali su ga ponovo zauzele kombinirane jermensko – romejske snage. To je bio i prvi direktni okršaj iranskih i romejskih snaga, nakon 562. god. n. e. Sa pobunjenom Jermenijom, romejske trupe su dobile značajan i široki manevarski prostor za svoje akcije u Zakavkazju.

Pored borbi za grad Dvin, prekršaj mira iz 562. god. n. e. je bilo i odbijanje Justina II. da isplati po mirovnom sporazumu predviđenu novčanu svotu.

Za razliku od fronta u Jermeniji i Zakavkazju, na mesopotamijsko – sirijskom frontu, situacija se negativno razvijala za romejske snage, i to ponajviše zahvaljujući samom caru Justinu II. U prvo vrijeme romejske snage, predvođene Marcijanom (*Marcianus*, Μαρκιανός; rođak Justina II.), su imale uspjeha. Tako su u bitci kod Sargatona 573. god. n. e. teško porazile Irance, a onda je postavljena i opsada Nisibisa. Kada je saznao za opsadu Nisibisa, Hosrau I. je skupio 40.000 konjanika i 100.000 pješadinaca kako bi probio opsadu. Međutim, pomoć Hosrau I. je stigla direktno sa konstantinopoljskog dvora. Tamo je Marcijan bio lažno optužen da cilja na carski tron. Justin II. zato opoziva Marcijana (čijoj je armiji još malo nedostajalo da zauzme Nisibis) i postavlja umjesto njega za komandanta vojske na ovom dijelu fronta Teodora. Ova promjena zapovjedništva je izazvala kaos, i romejske trupe su se od Nisibisa povukle u priličnom neredu. Takvo stanje je iskoristio Hosrau I. i brzo je izvedena protuofanziva na Daru koja je opkoljena i nakon 4-mjesečne opsade u novembru 573. god. n. e. i zauzeta.

Istovremeno sa zbivanjima oko Dare, jedna manja iranska armija pod komandom Adarmahana je pustošila Siriju, zauzela Apameju i niz drugih gradova.

Situaciju na sirijskom ratištu je pogoršala još jedna odluka Justina II. On je 572. god. n. e. naredio ubistvo gasanidskog kralja Al-Mundhira III ibn al-Ḥāritha. Nakon pobjede nad Lakhmidima, gasanidski kralj je tražio od Justina II. novac za svoje ljude. To je naljutilo Justina II. koji je poslao pismo lokalnom romejskom zapovjedniku da namami Al – Mundhira III. u klopku i ubije ga. Međutim, pismo je došlo u ruke Al – Mundhira III. Radi toga, gasanidski kralj (inače uvjereni i vrlo pobožni kršćanin miafisit) pogoršava odnose sa konstantinopoljskim dvorom, napušta savez sa Romejima i izlaže njihovu granicu napadima sa istoka i juga. Tek kada su kontrolu nad Romejskom državom faktički, uslijed ludila Justina II., prezeli carica Sofija i zapovjednik Tiberije Konstantin (budući car), Al – Mundhir III. je 575. godine n. e. ponovo ušao u savez sa Romejima. Nakon toga, Al – Mundhir III. iznenada napada lakhmidsku prijestolnicu Hiru (tada je bila najveći, najbogatiji i najkultiviraniji arapski grad). Hira je osvojena, opustošena, opljačkana i spaljena (izuzev crkvi). Po Jovanu iz Efesa, Al- Mundhir je donirao mnogo od svoga ratnog plijena samostanima i siromašnima. Iste godine je Al – Mundhir III. posjetio Konstantinopolis, gdje je oficijelno primio krunu ili dijademu (*stemma*) kao romejskog glavnog klijentskog kralja.

Toliki je udarac pad Dare predstavljao za Romejsko carstvo, da je Justin II. kada je čuo za pad ove vrlo bitne utvrde na istočnoj granici, doživio nervni slom, poludio i izgubio razum. Zato je Sofija morala da se obrati zapovjedniku Tiberiju kako bi zajedno faktički upravljali Carstvom, bar dok je car u stanju ludila. U kratkotrajnim trenutcima lucidnosti, Justin II. je 7. XII. 574. god. n. e. Tiberija proklamirao za cezara i adoptirao kao svoga sina, dok je Tiberije svome imenu dodao i ime Konstantin.

Kako bi se dobilo na vremenu, konstantinopoljski dvor je sa sasanidskim dvorom 575. god. n. e. sklopio jednogodišnje primirje uz obavezu isplate 45.000 nomismi. Nedugo zatim, primirje je produženo na tri godina, sa obavezom da se sasanidskom dvoru svake godine isplaćuje 30.000 nomismi. Ovaj dogovor se ipak odnosio samo na sirijsko – mesopotamijski front, dok se rat u Zakavkazju nastavio. Na ovom dijelu fronta, romejske trupe i njihovi saveznici su imali velikih uspjeha, prodirući u dubinu kavkaske Albanije (istočne oblasti Zakavkazja i Kavkaza, na području današnjeg Azerbejdžana i južnog Dagestana). Hosrau I. je 576. god. n. e. pokrenuo svoju posljednju vojnu kampanju i to u velikom stilu, sa namjerom da preko kavkaskih i zakavkaskih područja prodre u Malu Aziju. Njegovi napadi na Teodosiopolis i Cezareju su bili odbijeni, iako je uspio da zauzeli Sebastiju (*Sebasteia*, danas Sivas u središnjo - istočnoj Turskoj). Prilikom povlačenja, njegova armija je presretnuta nakon Melitene (danas Malatya u istočnoj Turskoj) - kod prelaska Eufrata - od romejske vojske kojom je zapovijedao Justinijan, *magister militum per Orientem*. Iranska armija je doživjela težak poraz. Nakon toga su romejske i

njima savezničke trupe duboko prodirale u područja iranskog Zakavkazja i Kavkaza, kulminirajući u napadu na udaljenu Atropatene (pokrajinu na sjeveru Irana). Sada je Hosrau I. tražio mir, ali je poradi jedne pobjede njegove vojske u Jermeniji, odlučio nastaviti rat. Nakon ovog poraza, Tiberije Konstantin je opozvao Justinijana i na njegovo mjesto postavio Maurikija (budućeg cara).

Kada je 578. god. n. e. isteklo primirje predviđeno za mesopotamijsku i sirijsku granicu, Iranci su napali u Mesopotamiji, ali je sposobni i talentirani Maurikije izveo kontraudare sa obje strane rijeke Tigris, zauzeo niz bitnih utvrda i gradova (između ostalog Aphumon i Singaru) i tako prisilio Irance da napuste romejsku teritoriju i brane vlastito područje.

Konstantinopoljski dvor je tih godina svu svoju pažnju koncentirao na istočni front. Nestabilnu i opasnu situaciju u europskim provincijama je ili zanemarivao ili nastojao nešto tamo postići koristeći diplomatiju i isplate novca. Avare na navukao na Slavene, kasnije Ante na Slavene, a langobardskim vođama je isplatio nekih 200.000 nomismi kako bi ih držao u međusobnoj zavadi i spriječio izbor zajedničkog langobardskog kralja. Tiberije Konstantin je dobro znao da ne može da vodi učinkovitu vojnu kampanju na dva ili više frontova, pa je zato odlučio da riješi kvalitetno bar istočni rat. Ustvari, upravo je istovremeno vođenje ratova na više frontova (istočnom, europskom i afričkom), a što je bila praksa koju je uveo Justinijana I., imalo katastrofične posljedice po Romejsko carstvo. Iscrpljivanje ljudi i resursa je bilo sve veće i bilo je samo trenutka kada će sustav potpuno kolabirati. Tiberije Konstantin je u nastojao da i u unutarnjim poslovima ima što manje problema, sukoba i podjela. Tako je i primirio situaciju nastalu uslijed razilaženja ortodoksnih katolika i miafisita.

U ovom periodu zaoštrila se i situacija u Arabiji, posebno u Jemene i Hidžazu. Etiopljanin i kršćanin Abrahah, koji je decenijama vladao u Jemenu je sazidao u svojoj prijestolnici Sani, jednu od najveličanstvenijih katedrala toga vremena, koju arabljanski pisci nazivaju al-Qalis (al-Qulays, al-Qullays, od grč. *ekklesia* crkva). Katedrala, od koje se danas vidi samo mjesto, napravljena je od ruševina staroga Mariba. Domaći arabljanski kršćani i Etiopljani su očigledno namjeravali da zemlju preobrate u kršćanstvo i da stvore takmaca „paganskoj“ Meki, centru hodočašća na sjeveru. Hodočašća su uvijek izvor velikih prihoda, od čega su koristi imali oni koji su stanovali u mjestu gdje je bilo hodočašće, a isto tako i oni koji su prebivali pored puteva koji su vodili mjesto hodočašća. U osnivanju južnog vjerskog svetišta koje bi privlačilo ogromne mase svijeta, na štetu hidžaskog, mekanskog svetišta, etiopski gospodari Jemena su, očigledno, imali uspjeha. I, stvarno, uspomena na ovo ekonomsko – religijsko – hodočasničko takmičenje ovjekovječena je u lokalnoj tradiciji, prema kojoj su dva arabljanska „paganina“ i sljedbenici kulta Kabe iz plemena Fuqaym, oskvrnuli katedralu u Sani uoči same svetkovine. Time su oni dali povoda etiopskom vladaru Jemena da preduzme kaznenu ekspediciju protiv Meke. Po arapskoj i islamskoj tradiciji to se desilo u godini rođenja Muhameda cc 570. god. n. e., a ta se godina

naziva „godinom slona“ po slonu (ili slonovima) koji je pratio etiopskog vladara Jemena u napadu na Meku. Etiopsko – jemenska vojska je nastradala od malih boginja. Nepoznato je tačno kada je Abrahah umro, i jedino što se sa sigurnošću može tvrditi jeste da se njegova smrt desila u periodu nakon 553. godine n. e. Islamska tradicija njegovu smrt smješta, neposredno nakon ekspedicije na Meku, što bi značilo da je Abrahah vodio vojsku na Meku u „godini slona“. Abrahaha su naslijedila na tronu dvojica sinova i to Yaksum i Masruq, koje mu je rodila Rejhana/Raihäna, jemenska velikašica, koju je Abrahah oteo od njegov ranijeg supruga. Vladavina doseljenih Etiopljana nije dugo trajala, jer su se nacionalistički opredjeljeni Jemeniti obratili za pomoć Hosrau I.

Utkani vuneni uzorak zavjesa ili hlača, što je opet kopija sa uvezene sasanidske svile, koja je opet bazirana na fresci koja prikazuje Irance kako se bore protiv Etiopskih snaga (prikazanih kao crnci) u Jemenu.

U priči o svrgavanju vlasti Etiopljana u Jemenu nezaobilaznu ulogu ima i polulegendarna ličnost Sayf ibn dhī-Yazan. Sayf je, prema arabljanskoj tradiciji, prvo tražio pomoć iz Konstantinopolisa protiv Etiopljana. Međutim, on je bio odbijen jer su Etiopljani bili kršćani i saveznici Romeja. Njega je, zatim, arapski kralj Hire predstavio perzijskom suverenu Kisri Anushar-wanu, na sasanidskom dvoru u Madajinu (Seleucija-Ktesifont). Iransku ekspediciju je predvodio Wahriz, koji je zajedno sa Sayfom srušio hegemoniju Etiopljana u južnoj Arabiji. Prvo je u Hadramautu poražena vojsku koju je vodio Masruq, koji je poginuo, a onda je zauzeta i Sana. Nakratko su Etiopljani ponovo uspostavili svoju hegemoniju 575. ili 578. god. n. e., ali je ubrzo došlo do nove iranske ofanzive i oni su konačno poraženi. Nakon toga je Jemen postala vazalna pokrajina, istina dosta autonomna, sasanidskog Iranskog Carstva i to sve do 628. god., kada će ući u okvire rađajućeg islamskog svijeta.

VLADAVINA TIBERIJA II. KONSTANTINA

578. – 582. god. n. e.

Tiberije II. Konstantin (cc. 520/535 – 14. VIII. 582. god. n. e.), prvo suvladar sa Justinom od 574. do 578. god. n. e., samostalno vladao od 578. do 14. VIII. 582. god. n. e. Kao vladar se zvao *Flavius Tiberius Constantinus Augustus*. Tiberije je rođen u Trakiji, i svoju karijeru je započeo kao *notarius*. On je bio oženjen sa Inom (Ἰνὼ; umrla 593. god. n. e.), koja je kada postala carica promijenila ime u Elija Anastazija. Njih dvoje su imali troje djece i to kćerke Konstantinu i Karito i jedno dijete čije su ime i spol nepoznati (pretpostavlja se da je umrlo prije nego što je Tiberije postao cezar). Jovan i Efesa i Teofan bilježe da je Sofija razmatrala mogućnost da se uda za Tiberija, što je ovaj odbio.

Dunavsko – balkansko područje

Dogovor sa Avarima iz 574. god. n. e. nije dobio potpuno smirenje na dunavskoj granici. Slavenske zajednice na Donjem Dunava (u području koje romejski pisci nazivaju Sklavinija), koje su bile nezavisne u odnosu na Kaganat, su iskoristile odlazak dobrog dijela romejske armije sa Balkana i 578. god. n. e. obnavljajući napade i to u širokom pojasu. Po Menanderu Protektoru, u ovom velikom upadu učestvovalo je oko 100.000 (sigurno pretjerana brojka) Slavena (Σκλαβηνοί) koji su napadali ne samo Trakiju i Ilirik, nego i Grčku. Tiberije II. Konstantin, zbog rata na istoku, je imao vrlo nedostatne snage za obranu, pa se zato na osnovu ranije postignutog sporazuma obratio avarskom kaganu „i nagovori ga da zarati protiv Slavena, kako bi oni koj pljačkaju, privučeni nesrećom kod kuće i željeći više da pomognu domovini, prestali da pljačkaju romejsku zemlju, a oni koji su kod kuće da se zadrže opasnošću.“

Nešto ranije je sam kagan poslao izaslanstvo tim Slavenima u Sklaviniji sa zahtjevom da mu plaćaju danak. Slavenski poglavar Dauritije odbio je taj zahtjev sa riječima „Ko je, dakle, taj od ljudi i koji se grije na sunčevoj svjetlosti koji će pokoriti našu snagu. Navikli smo, naime, da vladamo drugima, a ne drugi nama. U to smo sigurni dok bude ratova i mačeva“. Ubrzo je došlo do svađe Slavena sa poslanstvom, koje se izrodilo u sukob i ubijanje poslanika. Kagan je zato i sam planirao napad na Slavene u tome području, a nadao se da će tako doći i do bogatoga plijenaa, „jer su Slaveni mnogo puta opljačkali romejsko područje, a njihovu zemlju nitko od ostalih naroda.

Ovi donjodunavski Slaveni su bili samostalni u odnosu i na Kaganat i na Carstvo. One slavenske zajednice koje su se već naseljavale po panonskom području ili na njegovim rubovima već su od ranije bile pod vlašću Kaganata.

Romeji su prevezli brodovima Avare iz Panonije, sproveli ih desnom obalom Dunava preko svoga teritorija i u blizini ušća opet prebacili na slavensko područje. Po ovom podatku izgleda da su ovi Slaveni prebivali sjeverno i zapadno od ušća Dunava. Po Menanderu Protektoru: „Kada je (kagan Bajan op. a.) prešao na suprotnu obalu rijeke, odmah je spalio sela Slavena i opustošio polja, vodio je i odnosio sve, pošto se niko od varbara nije nije usudio da mu izađe u susret, nego su se razbježali u šikare i šumske gudure“. Ovom prilikom Avari su uspjeli da oslobode više hiljada zarobljenih Romeja i primoraju Slavene da obećaju da će im plaćati godišnji danak. Međutim, već godinu dana kasnije kagan opet govori da mu ovi Slaveni ne plaćaju taj danak.

I savezništvo Romeja i Kaganata nije dugo trajala, a sve zbog Sirmiuma. Već 579. god. n. e. započela je opsada ovog grada. Nakon tri godine opsade i mnogih pregovora kagana i konstantinopoljskog dvora, Sirmium je 582. god. n. e. pao u ruke Kaganata.

Arheološki ostaci Sirmiuma.

Stanovnici Srimiuma su pošteđeni i omogućeno im je da grad napuste slobodni. Neki od njih su se sklonili u Salonu, o čemu svjedoči i natpis na sarkofagu opatice Jovane koji navodi da je ona pred Avarima pobjegla u Salonu i tu umrla 614. god. n. e.

Sa Sirmiumom u svojim rukama kagan Bajan je imao odličnu stratešku pozicija za poduzimanje dubljih pohoda i napada u unutrašnjost romejskog Balkana. Sada su Avari predstavljali za Romejsko Carstvo isto takvog neprijatelja kao što su to bili Atilini Huni za Istočno Carstvo nekih 150 godina ranije.

U vrijeme opsade, ponovo se na romejske oblasti Trakije, Ilirika, Tesalije i Grčke izlila velika masa Slavena. Jovan od Efesa navodi da je: „Tri godine poslije smrti Justina, za vlade pobjedonosnog Tiberija prokleti naroda Slavena prođe kroz cijelu Heladu, oblasti Tesalije i Trakije i opustoši veliki broj gradova i imanja... To je trajalo četiri godine dok je car bio zauzet persijskim ratom i dok su sve njegove vojske bile na istoku. Zbog toga su Slaveni imali slobodne ruke, nastanili se i proširili... I još danas žive u romejskim oblastima... ubijajući i pljačkajući zlato, srebro, stada konja“. Tek je napad Anta (sa kojima je Carstvo sada bilo u savezništvo) na slavensko područje na Donjem Dunavu primoralo napadaće da se povuku.

Veliki rat sa Iranom 572. – 591. god. n. e.
(razdoblje vladavine Tiberija II. Konstantina)

Poradi pobjeda Maurikija, Hosrau I. je ponovo 579. god. n. e. tražio mirovni sporazum, međutim ubrzo je umro, a njegov nasljednik Hormizd IV. (vl. 579. – 590. god. n. e.) je prekinuo pregovore.

Hosrau I. je bio 22 sasanidski “šah nad šahovima” i najpoznatiji i najviše slavljeni od svih njih; nazivan je Anushiravan = “Besmrtna duša”. Pored ratova sa Romejima, njegove armije su se sukobljavale i sa Aksumitima / Etiopljanima u Arabiji, Heftalitima i Turcima u središnjoj Aziji. Hosrau I. je bio veoma poduzetan, ne samo u ratu nego i u osnivanju novih gradova, gradnji veličanstvenih palata, mostova i brana i nizu drugih infrastrukturnih radova. On je vodio i političke, društvene, ekonomske, fiskalne, socijalne reforme, administrativne i vojne reforme. Bio je tolerantan i sklon intelektualizmu. Za vrijeme njegove vladavine, umjetnost i nauka i općenito iranska kultura i prosperitet su dostigli svoj vrhunac. Kao veliki patron znanja i intelektualnog rada Hosrau I. je zaslužan ili za osnivanje ili za veliko širenje čuvene iranske akademije Gondišapur (Dânešgâh e Gondišâpur = شاپوردانشگاه گندی) u gradu Gundešapur. Ova akademija je bila intelektualni i znanstveni centar sasanidskog Irana, i pružala je obrazovanje iz medicine, astronomije,

matematike, filozofije, astrologije, teologije i znanosti. Tu su prevođeni tekstovi sa raznih jezika, a uspostavljene su intelektualne i znanstvene veze i sa indijskim i kineskim znanjem. Ovo je bilo u pravom smislu kosmopolitsko intelektualno i znanstveno središte. Posebno je ova akademija zaslužna za razvoj medicine i medicinskog obrazovanja.

Naredne 580. godine n. e. Gasanidi su izvojevali još jednu pobjedu nad Lakhmidima, a romejski napadi su bivali sve opasniji prodirući duboko u područje istočno od rijeke Tigris. Tek je dolazak prince Hosraua II. (sina Hormizda IV.) kao glavnokomandujućeg na jermenskom ratištu uspio stabilizirati situaciju. On je uspio da mnoge pobunjeničke jermenske vođe ponovo vrati na sasanidsku stranu, iako su iberski ustanici ostali lojalni Romejima. Naredne godine, propala je ambiciozna kampanja duž Eufrata koju su vodili Maurikije i Al Mundhir III., a istovremeno je jedna iranska armija pod komandom Adarmahana opustošila romejsku Mesopotamiju i Osroenu i zauzela i opljačkala i Edesu. Maurikije i Al – Mundhir III. su međusobno optuživali jedan drugoga za ove neuspjehe. Konflikt između njih dvojice je kasnije izrodio znatno ozbiljnije posljednice.

Privremeno se sukob između njih dvojice umirio, i oni su zajedno pobijedili Adarmahanovu armiju kod Kalinika. Po povratku u svoje područje Al Mundhir III. je saznao za Iranci i Lakhmidi pripremaju napad na Gasanide. Al Mundhirova armija je odnijela veliku pobjedu, zauzevši i neprijateljski tabor. Maurikije je i pored toga odlučio da se obračuna sa gasanidskim kraljem, optuživši ga za izdaju. Ova optužba je gotovo sigurno isfrabicirana od strane Maurikija, koji se želio riješiti Al Mundhira III. Gasanidski kralj je 581. god. n. e. na prevaru uzapćen i odveden u Konstantinopolis. U prijestolnici Al Mundhir III. nije imao tretman zatočenika, nego više internirca koji je za sebe, svoju suprugu i troje djece imao komforan smještaj i dobro izdržavanje. I ovo je dokaz da Al Mundhir III. nije bio izdajnik, i da je toga bio svjestan i Tiberije II. Konstantin. Međutim, zbog viših državnih ciljeva Al Mundhir III. je morao biti uzapćen, a pogotovu jer je ovaj ubijeđeni miafist izazivao ogorčenje ortodoksnih katolika. Izgleda da je religijsko pitanje bilo to koje je najviše doprinijelo hapšenju i internaciji Al Mundhira III. Uzapćenje Al Mundhira III. je izazvalo pobunu njegova četiri sina, koje je predvodio najstariji od njih Nu'man ibn al-Mundhir ((الـ نعمان بـ ن الـمـنذر. Pobunjenici su nanosili značajnu štetu carskim provincijama, a uspjeli su da pobijede i romejskog vojvvodu Arabije u bitci kod Bostre. Tiberije II. Konstantin je onda za gasanidskog kralja imenovao Al Mundhirovog brata, koji je bio ortodoksni katolik. Velika carska armija pod komandom Magnusa je uspjela poraziti Nu'manove pobunjenike i postaviti svoga favorita na gasanidski tron. Međutim, on je umro nakon samo 20 dana.

Maurikije je 582. godine n. e. uspio da u bitci kod Konstantina (danas Viranşehir u jugoistočnoj Turskoj) pobijedi iransku vojsku koju su vodili Adarmahan i Tamkhosrau, a tom prilikom je poginuo Tamkhosrau. Nakon te pobjede, a na vijest o smrti Tiberija II. Konstantina Maurikije je izabran za novog cara.

Početkom vladavine Tiberija II. Konstantina, carica Sofija i zapovjednik Justinijan, kojega je sa ratišta ranije opozvao Tiberije Konstantin, su sklopili zavjeru sa ciljem prevrata i postavljanja Justinijana za novog cara. Zavjera je propala, ali i Sofiji i Justinijanu je Tiberije II. Konstantin oprostio. Koristeći pobjede na istočnom frontu, Tiberije II. Konstantin je poslao i dodatne trupe kako bi se još bolje utvrdila Ravena i od Langobarda povratila luka *Classis*. Njegovi zapovjednici su uspjeli da poraze Berbere u sjevernoj Africi.

VLADAVINA MAURIKIJA

592. – 602. god. n. e.

Maurikije (539. – 23. ili 27. XI. 602. god. n. e.), vladao od 13. VIII. 582. do 23. ili 27. XI. 602. godine n. e. Kao vladar se zvao Φλάβιος Μαυρίκιος Τιβέριος Αὔγουστος / *Flavius Mauricius Tiberius Augustus*. Maurikije je rođen u kapadokijskom mjestu *Arabissus*, kao sin izvjesnog Pavla. Maurikije je imao brata Petra i dvije sestre: Teoktistu i Gordiju. Svoju karijeru je započeo kao *notarius*, a kasnije je postavljen za tajnika tadašnjeg zapovjednika ekskubitora Tiberija. Kada je Tiberije imenovan za cezara, Maurikije je preuzeo zapovjedništvo nad ekskubitorima. Kada je izabran za komandanta istočne armije, Maurikije je proglašen i patricijem. Tiberije II. Konstantin je neposredno pred svoju smrt 5. VIII. 582. godine n. e. dao da se zaruče Maurikije i njegova kćerka Konstantina (živjela cc 560. – cc 605. god. n. e.), jedna od kćeri Tiberija II. Konstantina, i German (moguće sin Germana i Matasunte; bio je pretorijanski prefekt Afrike) i druga njegova kćerka Karito. Tada su i Maurikije i German dobili naziv cezara.

Maurikijev dvor

Konstantinopoljski dvor za vrijeme Maurikija je bio po jednoj stvari veoma zanimljiv. Na njemu su u isto vrijeme bile čak tri carice i to: Sofija (udovica Justina II.), Elija Anastazija (udovica Tiberija II. Konstantina) i Konstantina (supruga Maurikija). Po Jovanu iz Efesa sve tri carice su živjele u Velikoj palati. Maurikije je bio osoben i po činjenici da je sa Konstantinom imao veliki broj djece i to: Teodosija, Tiberija, Petra, Pavla, Justina, Justinijana, Anastaziju, Teokistu i Kleopatru. Na dvoru je veliki utjecaj imao i Maurikijev brat Petar (živio cc 550. – 602. god. n. e.), koji je imao položaj kuropalata (κουροπαλάτης, od latinskog *cura palatii;* ovo je u tadašnjem romejskom sustavu bila jedna od najviših časti).

Uprava za vrijeme vladavine Maurikija

Maurikije je bio dobar i odlučan vladar. Posebno se isticao u vojničkim poslovima, posebno sa obzirom da je za njegove vladavine Carstvo uvijek bilo u ratnom stanju sa nekim. Caru se pripisuje i autorstvo vojno – ratnog priručnika *Strategikona* (Στρατηγικόν).

Maurikije je uvodio i određene upravno – administrativne mjere i promjene. Tako je na zapadu reorganizirao upravu, stvarajući dva eksarhata i to jedan za Italiju i drugi za sjevernu Afriku. Njima su upravljali namjesnici sa više – manje objedinjenom vojnom i civilnom vlašću. Maurikije je planirao da se nakon njegove smrti podijeli Carstvo i to tako što bi stariji sin Teodosije vladao Istokom iz Konstantinopolisa, a mlađi sin Tiberije vladao Zapadom iz Rima. Moguće je da je planirao i da ostali njegovi sinovi dobiju na upravu određene dijelove Carstva sa centrima u Aleksandriji, Kartagini i Antiohiji. Maurikije je bio ortodoksni katolik, ali je pokazivao toleranciju prema miafisitizmu. U vrijeme Maurikija, kao papa je stolovao čuveni Grgur I. Veliki (živio cc 540. – 12. III. 604. god. n. e.).

Maurikije je posebno bio zainteresiran za javne financije, i nastojao je biti što je moguće više štedljiv, makar to izazivalo i nezadovoljstvo naroda i posebno vojnika.

Folis koji na aversu prikazuje Maurikija.

Veliki rat sa Iranom 572. – 591. god. n. e. (razdoblje vladavine Maurikija)

Romejska pobjeda kod Konstantina nije zaustavila rat, niti donijela konačnu prevagu Romejima, jer je već 583. godine n. e. na rijeci Nymphios (blizu ušća u Tigris) poražena romejska armija pod komandom Jovana Mistakona (Ἰωάννης ὁ Μυστάκων). Narednih godina, rat se nastavio bez očitije prevage na bilo kojoj od strana. Jedino bi trebalo istaći romejsku pobjedu u bitci kod Solahona 586. god. n. e.

Al Mundhir III. je sa dolaskom Maurikija na carski tron, protjeran na Siciliju gdje je boravio i 600. god. n. e. Moguće je da je njemu, nakon Maurikijeve smrti bio dopušten povratak u domovinu. Odmah po stupanju Maurikija na carski tron, u Konstantinopolis je došao gasanidski princ Nu'man kako bi postigao neki sporazum. Međutim, umjesto toga, i on je bio uhapšen, suđen i osuđen na smrt (preinačeno u progonstvo na Siciliju). Nu'man je odbio da se odrekne miafisitizma. Nakon progona Nu'mana, gasanidsko kraljevstvo je doživjelo disoluciju u niz malih plemenskih kneževina. Maurikijev obračun Al Mundhirom i njegovim sinom, je u krajnjoj instance imao teške posljedice po interese Konstantinopolisa na Levantu. Gasanidsko kraljevstvo je predstavljalo neku vrstu štita za romejske levantske posjede. Ono nije samo ratovalo sa Lakhmidima i Irancima, nego je i bilo i branik od upada pustinjskih Arabljana. Bez jakog i stabilnog gasanidskog kraljevstva kao neke tampon zone između romejskih sirijsko - palestinskih posjeda i arabljanskih plemena, Romeji će se za koju deceniju sami morati suočiti sa invazijom sa Arabljanskog poluotoka. Gasanidi su bili veliki promovitelji kršćanskog miafisitizma, u jednom semitskom i arapskom kontekstu. Misionari sa njihovog područja su duboko ulazili u Arabiju, koja je inače u ovom periodu već bila dobrano upoznata sa abrahamističkim denominacijama i njihovim vjerovanjima. Bez obzira na određene stavove, koji su više rezultat ideološko – religijskog promišljanja i htijenja nego stvarne povijesne situacije, krajem VI. st. n. e. arapsko "paganstvo" se već nalazilo u povlaćenju na prostorima Arabije, a abrahamizam već usađen u njeno biće. Mnoge arabljanske kršćanske i judejske zajednice su bile već dobrano etablirane. Ono što je potrebno istaći a vezano za predislamski arabljanski abrahamizan, jeste da u Arabiji i njoj susjednim zemljama (npr. u gasanidskom i lakhmidskom prostoru) nije postojao jedan izrazito dominirajući pravac abrahamizma. Tu je djelovao čitav spektar od judaističkih zajednica i plemena pa do miafisita, nestorijanaca, ortodoksa – katolika…itd… Zato su arabljanskim prostorom cirkulirala raznorazna abrahamistička vjerovanja, shvatanja i tumaćenja. Sada je bilo samo pitanje vremena, kada će se iz toga kolopleta različitih abrahamističkih denominacija koje su prebivale ili dominirale u Arabiji i općenito Bliskom istoku i utjecaja još uvijek živućeg arapskog "paganstva" razviti, ili bolje rećeno profilirati, novi abrahamistički ogranak.

Situacija se mogla pogorštati za konstantinopoljsku državu kada je 18. IV. 588. god. n. e. (zbog smanjenja vojničkih plata za ¼, jer je Maurikiju novac trebao zbog jačanja podunavsko – balkanske armije) izbila pobuna romejskih vojnika protiv zapovjednika Priska (Πρῖσκος). Pobunjenici su izabrali za privremenog komandanta Germana (tadašnji vojvoda jedne od provincija, nije riječ o članu justinijanske šire familije i sinu Matasunte). Iranci su pokušali da iskoriste situaciju, ali su njihovu ofanzivu odbili upravo pobunjeni vojnici pod vodstvom Germana, i to kada su u ljeto 588. god. n. e. izvojevali veliku pobjedu kod Martiropolisa (Μαρτυρόπολις, *Martyropolis*, ميافارقين مه ياف ارق ين, Նփրկերտ, *Farqîn*, danas Silvan u jugoistočnoj Turskoj).

I ova pobuna iz 588. god. n. e. ukazuje koliko je opala disciplina i sustav zapovjedne – hijerarhijske odgovornosti unutar romejske vojske. To je bio kroničan problem romejske vojske u toku čitavog VI. st. n. e., i nije se održavao samo na obične vojnike, nego i na starješine, uključujući i one na najvišim pozicijama. To je već primijećeno u italijanskom ratu, kada je zbog neuvažavanja hijerarhijsko – zapovjedne strukture, pao Milan. Čak je i samom Belisaru bilo teško izaći na kraj sa nekada svojim svojeglavim časnicima i vojnicima – plaćenicima. Pojedini visoki zapovjednici su često postupali samovoljno, vođeni svojim ambicijama, idejama, težnjama i interesima. Dobar primjer pruža i bitka na rijeci Nymphios, koja je izgubljena samo zbog ljubomore Kursa (Κούρς ili Κοῦρσος) drugog zapovjednika u bitci prema Jovanu Mistakonu. Sabotiranje borbenih operacija nije samo moralo dolaziti od drugih "kolega" starješina u rimskoj vojsci, nego i od samoga cara. Justinijan I. je više godina u pravom smislu sabotirao Belisarov vojni položaj u Italiji za vrijeme rata sa Totilinom vojskom. I ovaj kronični problem je prilično doprinio raspadu Carstva početkom narednog stoljeća.

U toku 588. god. n. e. i grupa romejskih zarobljenika, koja je zarobljena prilikom pada Dare 15 godina ranije, je uspjela da pobjegne iz Kuzestana i da se kroz borbu probije do romejske teritorije. I naredne 589. god. n. e. se nastavio rat sa promjenljivom srećom. Romeji su, radi unutrašnje izdaje, izgubili Maritopolis, ali su kasnije (pod zapovjedništvom Komentiola (Κομεντίολος), novog *magister militum per Orientem*) pobijedili u bitci kod Sisauranona. Na Kavkazu i Zakavkazju, na ratište je došao iranski zapovjednik Bahram Chobin (بهرام چوبین), koji se proslavio u borbama protiv Nebeskih Turaka. Njegove trupe su odbile niz romejskih i iberskih napada, ali su ipak poražene od Romeja u bitci na rijeci Arakses. Zbog toga je "šah nad šahovima" Hormizd IV. sa prezirom opozvao Bahrama. Iranski zapovjednik se naljutio, i podigao je pobunu kojoj se pridružio veći dio iranske – sasanidske vojske. I na sasanidskom dvoru je došlo do državnog udara, jer su dvorjani i visoki dužnosnici zbacili i ubili Hormizda IV. i na vladarski tron postavili njegovog sina Hosraua II. (vl. 590. – 628. god. n. e.).

Međutim Bahramova armija je nastavila uspješno vršiti pritisak, i poraženi Hosrau II. je morao sigurnost potražiti na romejskom području. Bahram je onda sebe proglasio za novog "šaha nad šahovima", i ova uzurpacija je prvi prekid sasanidske vladavine u Iranu.

Maurikije je u potpunosti stao (protivno mišljenju konstantinopoljskog senata) na stranu legitimnog nasljednika. Sa potporom Maurikija, Hosrau II. je krenuo u borbu za sasanidski tron. On je zadobio podršku iranske armije u Nisibisu, usput vraćajući Martiropolis svojim saveznicima Romejima.

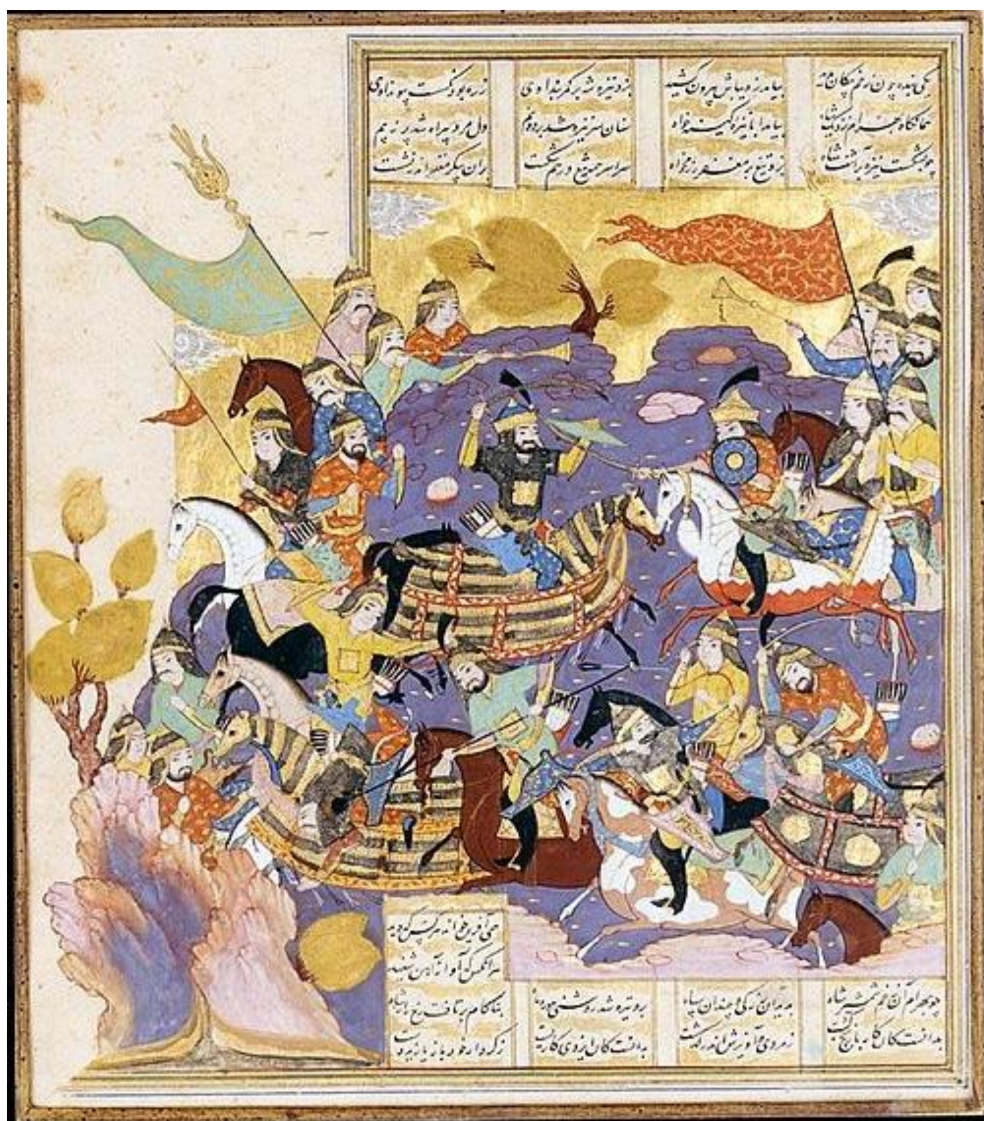
Početkom 591. godine n. e. poražena je Bahramova armija kod Nisibisa, a pao je u ruke pristalica Hosraua II. i Ktesifon. Romejskim saveznicima je vraćena i utvrda Dara. Zatim je otpočela konačna borbena operacija protiv Bahrama. Hosrau II. i Narses (tada *magister militum per Orientem*) su vodili kombiniranu romejsko – iransku armiju u

pravcu današnjeg Azerbejdžana. Druga armija koju je vodio Jovan Mistakon (tada *magister militum* za Jermeniju) je napredovao sa sjevera kako bi se Bahramove trupe uhvatile u kliješta. U bitci kod Blaratona 591. god. n. e., blizu Ganzaka (u današnjem sjeverozapadnom Iranu) Bahramove trupe su u potpunosti poražene. Sa tom bitkom se i završava Veliki rat sa Iranom. Svoje pomaganje da Hosrau II. povrati vlast, konstantinopoljski dvor je debelo naplatio. Romejima nisu vraćeni samo Martiropolis i Dara, nego su i predate i mnogi drugi gradobi kao što su Amida, Kara, Tigranokerta, Manzikert, Baguana, Valarsakert, Bagaran, Vars kesavan, Jerevan, Ani, Kars i Zarisat. Veći dio Iberije je sada bio zavisan od Konstantinopolisa. Lazika je isto ušla u romejsku sferu utjecaja. Ovaj mir tako predstavlja vrhunac romejske kontrole i vlasti na Kavkazu i Zakavkazju. Romejsko Carstvo više nije moralo da isplaćuje iranske Sasanide, ni zbog dobijanja mira, ni zbog povratka izgubljenih teritorija niti kao nadoknadu za odbranu kavkaskih prolaza i prijevoja, koji su štitili istočnu Malu Aziju i sjeverni Iran od napada "barbara" iz južnoruskih i ukrajinskih stepa. Ovaj mir nije samo završio višedecenijsko međusobno mrcavljenje dvije velike sile, nego je omogućio Maurikiju da prebaci znatan broj vojnih jedinica sa istočne granice na Balkan. Tamo su se odigravali događaji koji su u priličnoj mjeri predestinirali povijest Balkana za narednih 1400 godina.

Novčić uzurpatora Bahrama VI.

Sam Bahram Chobin je uspio pobjeći daleko na istok iranskog svijeta, ali je nešto kasnije ipak umoren od strane plaćenih ubica koje je poslao Hosrau II. Kasnija iranska dinastija Samanida, iz vremena cijepanja Abasidskog kalifata, vuće svoje porijeklo i od Bahrama Chobina.

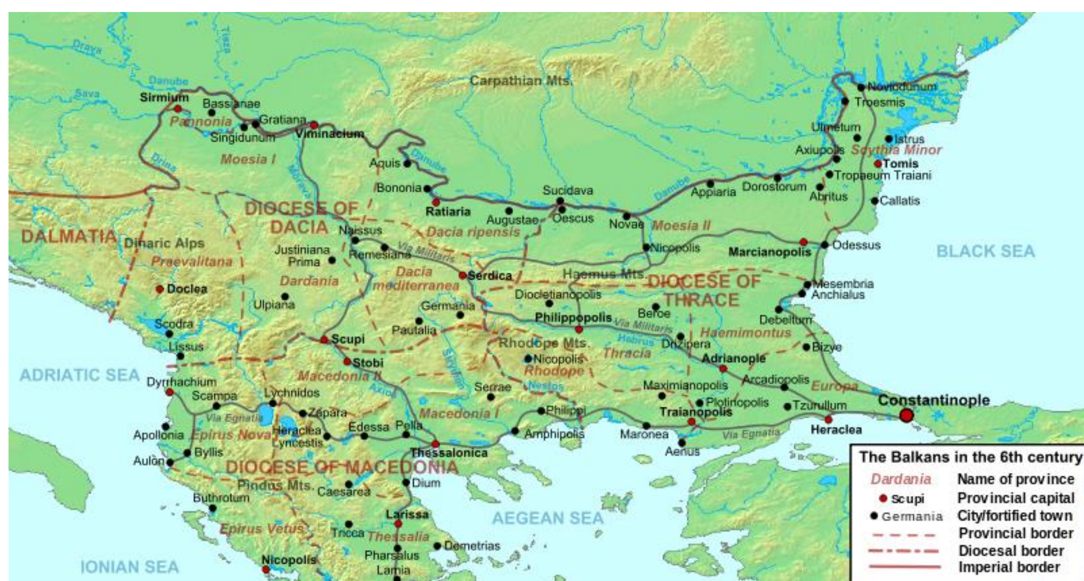

Mediavelna ilustracija iz Šahname od Firdusija koja prikazuje bitku kod Blaratona.

Bitka za Balkan

Maurikije je skoro cjekolupni tok svoje vladavine posvetio stalnim, i sada dosta žestokim borbama na balkansko – dunavskom ratištu protiv Avarskog Kaganata. Ti kontinuirani sukobi su ustvari predstavljali samo nastavak rata sa Kaganatom i

samostalnim Slavenima koji je izbio za vrijeme Tiberija II. Konstantina. Maurikije i njegove vojskovođe su bili vrlo odlučni da zadrže sjevernu granicu. Može se sa pravom reći da je od svih romejskih careva Maurikije bio najviše zainteresiran za kvalitetnu odbranu balkanskih provincija. Ovaj ratni sukobi više ne ugrožavaju održanje romejske državne vlasti, nego se vrlo jasno već tada uočava pretnja i slavenskog trajnijeg naseljavanja na tlu romejskih balkanskih provincija. Ono što je karakteristično za maurikijevske vojne kampanje na Balkanu, jeste i to da one više nisu samo defanzivne, nego poprimaju i ofanzivne karakter. Tako romejska vojska nastoji preuzeti inicijativu u odnosu na skoro konstantne napade koji dolaze sjeverno od Dunava ili Drave i Save. Maurikije se u balkanskoj politici znatno više oslanja na snagu "mišića", nego na diplomatiju, potkupljivanje i politiku "slanja jednih barbara na druge" što su prakticirali njegovi prethodnici. Trojica romejskih visokih zapovjednika su, u ime Maurikija, vodila borbe sa Kaganatom i Slavenima i to: Komentiol, Prisk i Petar (carev brat). Sam rat se može podijeliti u dvije faze: 1. prva koja je trajala do 591. god. n. e. (odnosno potpisivanja mira sa Iranom) i 2. druga koja je trajala do 602. god. n. e.

Prvi period je okarakterisan defanzivom romejskih trupa i stalnim avarskim i slavenskim pritiskom. U ovom periodu Maurikije je imao problem da zbog istočnog rata, odvoji dostatan broj trupa da se adekvatno bore u Podunavlju i Balkanu. Slabo stanje državnih financija je onemogučavalo i povećanje broja vojnika na ovom frontu. Uz to, balkansko – podunavsko ratište je pružalo vojnicima manje mogućnosti za dobar i bogat ratni plijen, pa je i ovaj front bio manje atraktivan za plaćene profesionalne vojnike. Romejske

jedinice na podunavsko – balkanskom frontu su ne samo za cara Maurikija, nego i za ranijih romejskih careva patile od niskog nivoa motivacije i morala, pa samim tim i discipline. Kaganat je 583. godine n. e. tražio povećanje danka na 100.000 solida. Konstantinopoljski dvor je tada odlučio da prekine sve isplate, jer je zaključio da bi daljna popuštanja samo dovodila do dodatnih zahtjeva.

I ovo stalno plaćanje susjedima i potencijalnim neprijateljima je bila jedna otužna i sramotna praksa u ranom Romejskom carstvu. Ono je kao posljedicu imalo samo to da je kod onih "drugih" kojima se plaćalo izazivalo još veću pohlepu i traženje povećanje danka, nadoknade ili "poklona", uvezano is a ratnim prijetnjama i upadima. Tako je praktično carska riznica financirala svoje protivnike. I to je bio jedan od razloga slabljenja rane Romejske države.

Sada se pokreće velika ofanziva na romejske pozicije duž Dunava, pa vojska Kaganata zauzima prvo (nakon žestokog otpora) *Singidunum* / Beograd, zatim i gradove *Viminacium* i *Augustae* i onda prodire jugoistočno sve do Anhijala (danas Pomorie u Bugarskoj) na crnomorskoj obali. Tu se jedno romejsko izaslanstvo sastalo sa kaganom, ali je došlo do svađe Komentiola (koji je bio jedan od izaslanika i kagana). Ipak je 584. godine n. e. Maurikije sklopio mir sa Kaganatom, pristajući da se isplati 100.000 solida. Zauzeti podunavski i trački gradovi, izuzev Sirmiuma, su vraćeni Romejima. Sada je ulogu glavne odbrambene pozicije na Dunavu, okrenute prema Kaganatu, od Sirmiuma preuzeo Singidunum. Međutim, sporazum iz 584. godine n. e. se nije odnosio na one samostalne slavenske skupine koje su pustošile, ubijale i pljačkale sve do u Makedoniju i Grčku, što je i arheološki dokumentirano sa mnogim ostavama novca, posebno u Atici i na Peloponezu. Iste godine 5.000 odbranih slavenskih ratnika je pokušalo zauzeti iznenadnim napadom Solun, ali su bili odbijeni.

Po Teofilaktu Simokatu je na ove napade Slavene, "podmuklo i lukavo" naveo sam kagan. Ugrožene su bile i oblasti blizu Konstantinopolisa, pa je i sam Maurikije morao da se brine o odbrani prijestolnice.

Ipak su trupe koje je vodio Komentiol uspjele 585. god. n. e. da pobijede Slavene na rijeci Erginia, pobivši veliki broj Slavena. Istoga ljeta Komentiol je kod kastela Ansiona, blizu Hadrianpolisa, potukao Slavene koje je vodio Ardagast. Tom prilikom su oslobođeni mnogi romejski zarobljenici. Zbog ovih uspjeha je Komentiol unaprijeđ u čin *magister militum praesentalis*.

Do novih sukoba sa Kaganatom je došlo već 586. god. n. e., i Avari (zajedno sa njima potčinjenim Slavenima i drugim zajednicama) su uprkos snažnog romejskog garnizona u Singidunumu, zauzeli dunavske, mezijske, donjoskitske i tračke gradove *Aquis, Ratiaria, Bononia, Oescus, Durostorum,* Zaldapa, Panasa, *Tropaeum Traiani*, *Marcianopolis*. U potpunosti je probijena romejska odbrana na Donjem Dunavu. Velika avarsko –

slavenska vojska je prodrla do juga Makedonije, gdje su u jesen 586. godine n. e., gdje su postavili opsadu Soluna. Ova osmodnevna opsada Soluna, opisana u "Čudima sv. Dimitrija I", se pokazala neuspješnom. Slaveni su i tada prodrli pustošeći i pljačkajući sve do Soluna. U odnosu na mnogobrojnu avarsku vojsku, znatno manja romejska armija pod komandom Komentiola je izbjegavala direktni sukob sa protivnikom i zadovoljavala se sa gerilsko – partizanskim načinom ratovanja. Tako su iznenada napadali pojedine neprijateljske jedinice, posebno u toku noći i nanosili im značajne gubitke. Tim načinom ratovanja Komentiolove trupe su 586. i 587. godine n. e. izvojevale niz pobjeda nad Slavenima u Donjem Podunavlju i malo je nedostajalo da čak dva puta zarobe (kod grada Tomisa na crnomorskoj obali i na južnim padinama planine Hem / danas planina Balkan) i samoga kagana Bajana. Naredne (u ljeto) 588. god. n. e. komandu nad podunavsko – balkanskim ratištem je preuzeo Prisk. Njegova prva kampanja u Trakiji i Meziji se završila teškim porazom, što su iskoristili Avari da ponovo zauzmu Anhijal prodru sve do Mramornog mora. Kagan se sa vojskom povukao nakon primirja i sporazuma po kojem su mu Romeji morali isplaćivati godišnji danak.

Druga faza ratovanja na podunavsko – balkanskom ratištu je započela sa postignutim mirom na istoku. Sada je konačno, konstantinopoljski dvor mogao odvojiti značajne trupe za podunavsko – balkansko ratište. Te jedinice koje su prebacivane na Balkan su bile veteranske i dosta iskusne, a i od Hosraua II. ustupljena Jermenija je pružala dobru regrutnu bazu. Sve je to omogućilo i poduzimanje većih kontraofanzivnih i ofanzivnih akcija od strane romejskih zapovjednika.

Maurikije je 590. god. n. e. posjetio Anhijal i druge gradove u Trakiji, kako bi nadgledao obnovu fortifikacija i podizao moral trupa i lokalnog stanovništva.

Već 592. god. n. e. romejske trupe su povratile Singidunum, koji je nešto ranije bio pao u ruke Kaganata. Manje romejske jedinice su se, koristeći taktiku opisanu u "Strategikonu", obračunavale sa slavenskim napadačima u Meziji i duž Donjeg Podunavlja, usput obnavljajući linije komunikacije među gradovima i vojnim posadama. Maurikije je nastojao da što je moguće više drži Avare i Slavene dalje od romejskih balkanskih provincija i da rat prebaci na njihovo područje. Tako bi romejski vojnici dobili šansu za pustošenje, pljačkanje i robljenje protivničke teritorije. Zapovjednik Prisk se sa svojim trupama uspješno borio sa Slavenima koje su predvodili Ardagast i Musocije. U proljeće 593. godine n. e. Prisk je sa svojim trupama prešao Dunav i prodro u područje današnje Vlaške u Rumuniji. Boreći se sve do jeseni iste godine Priskovi vojnici su nanijeli značajnu štetu Slavenima, a zarobljen je i poglavar Musocije. Maurikije je naredio da Priskova armija prezimi na sjevernoj strani Dunava, u hladnim i nepripremljenim zimovalištima okruženim močvarama i šumom. Tu naredbu Prisk nije izvršio i povukao se u zimovališta u gradu Odessosu (današnja Varna u Bugarskoj).

Maurikijeva naredba je izazvala nezadovoljstvo među vojnicima, a pošto je već ranije imao problema sa vojnicima zbog raspodjele plijena uzetog od Slavena, Prisk je smatrao mudrim da se ne povinuje carevoj naredbi. To su iskoristili Slaveni da izvrše kontranapad 593/594. god. n. e. i opljačkaju neke gradove. Maurikije je smijenio Priska, i umjesto njega postavio svoga brata Petra.

Maurikije je bio nezadovoljan i sa Priskovom odlukom da sklopi sporazum sa kaganom, po kojem je romejski zapovjednik preda Bajanu 5 000 zarobljenih Slavena.

Petar je uspio da pobijedi protivnika kod grada Μαρκιανούπολις / *Marcianopolis* (u današnjoj sjeveroistočnoj Bugarskoj). Krajem augusta 594. god. n. e. Petar je sa svojim vojnicima prešao Dunav blizu mjesta Securisca, zapadno od dunavskog grada *Novae* (nekih 4 km istočno od današnjeg Svištova), i time poprilično narušio pripreme Slavena za novu sezonu upada. Tada je poginuo i slavenski poglavar Piragast. Međutim, i sami Romeji su imali velike gubitke, a doživjeli su i neke poraze. Zato je ponovo za komandanta armije na Balkanu postavljen Prisk.

U opisu Petrove kampanje iz 594. god. n. e. Teofilakt Simokata spominje i naselje Asimus, koje je pružilo čuveni otpor Atilinim vojskama. Petar je u toku marša kraće vrijeme boravio i u Asimusu. Petar je ušao i u sukob sa stanovnicima Asimusa i garnizonskim asimusijskim vojnicima, jer je ovaj htio i pokušao da garnizon vojnika uključi u svoju task – force armiju i tako ih odvede daleko od grada. Pokušaj Petra nije uspio, jer su se Asimutijci tome žestoko suprotstavili, čak zatvorivši kapije.

On je saznao da je kaganova vojska ponovo zauzela Singidunum, pa je svoju armiju, u kombiniranom dejstvu sa riječnom ratnom flotilom, uputio u tome pravcu. Avari su napustili grad, nakon što su uništili zidine Singidunuma. Pošto ne mogu da probiju dunavsku odbranu, Kaganat se okreće prema provinciji Dalmaciji, u koju kagan Bajan 597. god. n. e. pokreće napad sa brojnom vojskom. Dalmacija je do tada više – manje bila pošteđena velikih i pustošećih napada i pohoda. U toku ovog pohoda iz 597. god. n. e. napadači su osvojili grad Baloie (na prostoru srednjeg Vrbasa u današnjoj Bosni) i razorili još oko 40 utvrda (koji su predstavljali i refugije) i gradića. Napad iz 597. god. je bio veliki i opsežan napad Avarskog kaganata jer ga je osobno predvodio kagan i jer su upotrebljene i ratne mašine. Ali povratak invazora ipak nije prošao mirno. Prisku je prva zadaća bila da brani dunavsku liniju frontu, pa zato nije mogao da se direktno upusti u okršaj sa kaganovim trupama u Dalmaciji. Umjesto toga, Prisk je poslao svoga dozapovjednika Guduina sa 2000 vojnika prema zapadu. Guduin se kretao van glavnih puteva, i uspio se približiti neprijateljskoj koloni koja se povlačila sa pljačkaškog upada. Guduinovi vojnici su uspjeli da jednim iznenadnim napadom iz gustih šuma u potpunosti unište avarsku jedinicu od 2000 ratnika koja je od kagana bila zadužena da čuva plijen (uključujući i zarobljenike) iz dalmatinskog pohoda. Guduinov udar na izdvojenu avarsku kolonu se vjerojatno desio negdje na prostoru današnje Bosne.

Nakon dalmatinske kampanje, između Kaganata i Romeja je zavladalo privremeno zatišje (pred buru). Avari su to iskoristili za napad na Bavarsku i Franačku, dok su Romeji koristeći Marcianopolis i Odessos kao baze, napadali Slavene u Donjem Podunavlju. Nakon toga kraćeg zatišja, Kaganat je izveo jedan iznenadni napad, uspijevši da i opkole Priskovu armiju u Tomisu. Avari su ipak 30. III. 598. god. n. e. morali prekinuti opsadu, jer se približavala nova armija koju je vodio Komentiol. Ova armija je bila sačinjena od neiskusnih vojnika i nju su trupe Kaganata porazile. Tom je doprinijelo i to što Prisk nije sa svojim jedinicama pomogao Komentiolovoj armiji. Ova pobjeda je ohrabrila Bajana da se probije sve do mjesta Drizipera blizu Arkadiopolisa, između Hadrianopolisa i Konstantinopolisa. Međutim, tu ih je zahvatila epidemija kuge koja je pokosila veći dio Bajanove vojske, uključujući i sedam njegovih sinova.

Ovaj poraz je doveo do opoziva Komentiola, koji se spasio bjekstvom u Konstantinopolis u kojeme je zavladala velika panika zbog približavanja kaganove vojske. Maurikije je odlučio da mobilizira navijače plavog i zelenog i da ih zajedno sa svojom gardom postavi da čuvaju konstantinopoljske fortifikacije.

Sva ova dešavanju su dovela do zaključivanja primirja konstantinopoljskog dvora sa Bajanom, po kojem je godišnji tribut povećan na 120.000 solida, utvrđena granica na Dunavu i dozvoljeno je da se prelazi ova rijeka u slučaju borbi sa Slavenima. Ovo primirje su Romeji iskoristili za poduzivanje napada na Slavene u Donjem Podunavlju. Kada su konsolidirali svoje armije i proanalizirali sva prethodna dešavanja, Romeji su odlučili prekršiti primirje. Prisk je sa svojom armijom prezimio 598./599. god. n. e. u okolici Singidunuma. Udružene armije Priska i Komentiola su u ljeto 599. god. n. e. napredovale duž Dunava prema zapadu. U Viminaciumu je romejska vojska prešla Dunav. Ovu transdanubijsku operaciju je vodio Prisk, jer je Komentiol ostao zbog bolesti u zaleđu. Priskova armija je u deset dana vodila tri sukcesivne bitke, i u njima je pobijedila. Po Teofilaktu Simokati, kaganatska vojska je imala čak 28.000 poginulih ratnika, uključujući i četiri kaganova sina. Romejska armija pod vodstvom Priska se nastavila probijati u dubinu Transdanubijske Panonije, i kod rijeke Tise je izvojevala i četvrtu pobjedu, a nakon toga su napadnuta i gepidska naselja. Tom prilikom je pobijeno ili zarobljeno na desetine hiljada “barbara”. Samo 20 dana nakon četvrte bitke, desila se i nova bitka na rijeci Tisi u kojoj je kaganova armija potpuno potučena. Teofilakt Simokata navodi da su gubici kaganove vojske bili golemi, a da su posebno stradali Slaveni. Tom prilikom je i zarobljeno 3.000 Avara, 8.000 Slavena i 6.200 drugih “barbara” (Gepidi, Protobugari, itd...). Ove zarobljenike je kasnije Maurikije oslobodio i vratio kaganu.

Komentiol je uspio i ponovno otvoriti planinski prolaz “Trajanovu Kapija” u današnjoj Bugarskoj. Istovremeno je i Kalinik, ravenski eksarh, odbio 599. god. n. e. slavenske napade na Istru. Inače, skoro neprimjećeno zbog ovoh borbi na središnjem i istočnom Balkanu, teče postepena slavenska kolonizacija u području istočnih Alpa i zapadne

Panonije. Tu su pored zapreke koju su imali u romejskoj kontroli nad Istrom, Slaveni naišli i na odbrambene pozicije Langobarda koje su sprečavale njihovo prodiranje i naseljavanje u sjevernoj Italiji.

Romejske Transdanubijske operacije su se nastavile i narednih godina. Armija pod komandom Petra je 601. god. n. e. napredovala ponovo do rijeke Tise, nizući pobjedu za pobjedom. I naredne 602. god. n. e. Petrova armija je nanijela vrlo težak Slavenima. Kaganat se našao na rubu propasti, posebno i zbog napada Anta i pobuna potčinjenih zajednica. Jedna od ovih pobunjenih zajednica je prešla i na romejsku stranu. Međutim, spas za kagana Bajana, je došao sa neočekivane strane.

Ove romejske pobjede su donijele bar jedno kratko olakšanje provincijama u unutrašnjosti poluotoka. Maurikije je planirao i obnovu Balkana, preseljavanjem jermenskih seljaka u opustošene krajeve. U tu svrhu je poslao Priska na istok, kako bi unovačio te seljake – vojnike i njihove porodice. Romejske pobjede su ujedno i pokazalo da su Avari itekako ranjivi i da im se mogu nanijeti teški i krvavi gubitci, i to na njihovom području. To je imalo značajno dejstvo na zajednice koje su bile potčinjene Kaganatu, i jačalo je i centrifugalne sile ali i otpor tih zajednica Avarima. Uostalom, tada se i dešavaju prve značajnije pobune sa ciljem zbacivanja avarskog jarma. Pobjede su usporile, istina samo privremeno, slavensko naseljavanje i preuzimanje većeg dijela Poluotoka. Pokazalo se da su ove romejske kampanje bile i posljednje (sve do početka XI. stoljeća) koje su izvođene i u Transdanubiji.

Maurikije je izdao naredbu Petrovoj romejskoj armiji da zimu 602/603. god. n. e. provede u Transdanubiji, kako bi se utvrdili ratni uspjesi, ali i uštedjelo na taborovanju i zimovanju vojske. Pokazalo se da je ova Maurikijeva naredba bila ne samo krucijalna greška koja ga je stajala života, nego je i izazvala posljedice koje su na kraju predestirale sudbinu Balkana i omogučile nastanak onakve etnokulturne slike koja je osnova i za današnji razvitak zajednica na ovom jugoistočno europskom poluotoku. Maurikijeva naredba je izazvala otvorenu pobunu, i Petar je izgubio kontrolu nad armijom. Na to je Maurikije izdao novu naredbu da se krene u daljnju ofanzivu, umjesto da se primiri preko zime. Vojnici su ovo shvatili kao Maurikijevo gubljenje veze sa stvarnom situacijom, i pobunjena armija je za svoga vođu izabrala Foku, zahtijevajući abdikaciju Maurikija i izbor novog cara (bilo njegovog sina Teodosija ili Germana, tadašnjeg uglednika i punca Teodosija). Ubrzo se pobunila i uvijek nezadovoljna konstantinopoljska masa (uključujući i zelene), pa je Maurikije sa svojom familijom morao bježati iz prijestolnice. Dunavska armija je krenula na Konstantinopolis, u koji je predvođena Fokom ušla u novembru 602. godine n. e. Foka je okrunjen za novog cara, dok su Maurikije i njegovi sinovi bili uhvaćeni i zatim pogubljeni. Pripovijeda se da je Maurikije morao gledati dok mu ubijaju sinove. Njihova tijela su bačena u more, a glave izložene u gradu. Carica Konstantina i kćerke su bile pošteđene i poslane u samostane. Obračunalo se i sa Maurikiju vjernim

zapovjednicima, pa je Komentiol pogubljen. Pogubljen je i Petar. Ovu čistku je preživio Prisk, koji je svoju visoku vojničku karijeru nastavio i u novom režimu. U ovo vrijeme je umro i kagan Bajan.

Po Teofanu, Konstantina je stupila u konspiraciju sa Germanom (nekada visokim uglednikom konstantinopoljskog senata), sa ciljem zbacivanja Foke. Zavjera je otkrivena i cc 605./606. god. n. e. Konstantina i njene tri kćerke, kao i German i njegova neimenovana kćerka, su pogubljeni.

BORBA ZA OPSTANAK I KONAČNA TRANSFORMACIJA

Nomisma sa likom Foke na aversu

Nomisma sa likom Heraklija

Romejsko Carstvo 602. god. n. e.

VLADAVINA FOKE

602 – 610. god. n. e.

Foka, vladao od 602. do 610. god. n. e. Kao vladar se zvao *Flavius Phocas Augustus*/ Φωκάς. O životu Foke prije pobune 602. godine n. e. se vrlo malo zna, izuzev možda da je tračkog porijekla. Ime njegovog oca nije zabilježeno, dok se majka se zvala Domentzia (Δομεντζία; u vrelima postoji niz različitih varijanti njenog imena), a dvojica braće Komentiol (Κομεντίολος; nije riječ o istoimenom Maurikijevom zapovjedniku) i Domentziol (Δομεντ[ζ]ίολος; u vrelima postoji niz različitih varijanti njegovog imena). Poznato je da je sa suprugom Leontijom imao kćerku Domentziju. Foka je cc 600. god. n. e. za vrijeme podunavsko – balkanskih borbi bio niži časnik u romejskoj vojsci. Prilikom borbi cc 598. godine n. e. Avari su zarobili veliki broj romejskih vojnika, zahtijevajući otkup kako bi ih oslobodili. Foka je bio član vojničke delegacije koja je otišla na konstantinopoljski dvor da podnese zahtjev da se nešto učini kako bi se vojnici oslobodili. Maurikije je odbio da plati otkup, i zarobljenici su poubijani. To je izazvalo veliku kosternaciju u vojsci. Navodno je i sam Foka na dvoru doživio poniženja.

Dolazak na vlast

Foka je uživao značajnu podršku u redovima zelenog tima, i onog dijela stanovništva koji je bio nezadovoljan Maurikijevom poreznom politikom. Među prvim odlukama novog režima je bilo smanjivanje poreza i pokretanje određenih agrarnih reformi. Te reforme su se sastojale u imenovanju rektora kao glavnih administratora na latifundijama i eliminiranju svih tipova ugovoritelja i drugih „parazita“ koji su se često uklopljavali među zavisnog seljaka i zemljoposjednika. Ovi ugovoritelji su toliko eksploatirali zavisne seljaka da su ih dovodili do nivoa samoga siromaštva, a sa druge strane su smanjivali prihode zemljoposjednika. Nešto slično je bila pojava čitlučenja u Osmanskom Carstvu. Ove reforme su išle i u korist materijalnog stanja Crkve, koja je pod svoje okrilje preuzela ustanove socijalne politike: bolnice / lječilišta, porodilišta i sirotišta. Foka je inače održavao prilično dobre odnose (i u teološkim i u svjetovnim pitanjima) sa institucijom rimskog pape, koja je već tada bila najjača i najutjecajnija figura u rimskom vojvodstvu.

“Fokin stup na Forumu”, iza njega se vidi slavoluk Septimija Severa.

Foka je dodijelio Hadrijanov mauzolej papi Bonifaciju IV., da ga koristi kao crkvu. Za eksarha Italije je 603. godine n. e. ponovo imenovao Smaragda (*Smaragdus*), kojeg je Maurikije sa te pozicije smijenio 589. godine n. e. Smaragd je u znak zahvalnosti dao posvetiti ili ponovo posvetiti stup posvećen Foki na rimskom Forumu (Colonna di Foca). Na vrhu stupa se nalazila pozlaćena statua Foke. Stup i postament sa natpisom su reciklirani iz ranijih epoha.

Smaragd se nije proslavio kao eksarh Italije, i za vrijeme njegove uprave izgubljeni su Kremona, Mantua, Vulturina. Nakon pada Foke, smijenjen je i Smaragd.

Foka se u svojoj upravi suočio i sa značajnom opozicijom, na što je odgovarao okrutno i bez milosti. Kako bi se održao na vlasti, dao je ubiti veliki broj ljudi. Međutim, potrebno je imati u vidu da nije do danas sačuvano nijedno historijsko djelo koje je nastala u njegovo vrijeme. Tako i sačuvani podaci o Fokinoj vladi dobrim dijelom potiću iz vremena onih režima koji nisu bili blagonakloni prema „populisti“ Foki. Sam Foka, bez ikakvog zaleđa u tadašnjem konstantinopoljskom društvu, je bio izgleda nepovjerljiv prema ljudima. Zato je svoju braću i svoga nećaka Domentziol postavljao na najviše vojne i civilne dužnosti. Svoju kćerku Domentziju je 606. ili 607. god. n. e. udao za vojskovođu Priska. Međutim, zbog dešavanja na konstantinopoljskom hipodromu kada su uz slike Foke i Leontije, nošene i slike Priska i Domentzije, Foka se okrenuo protiv Priska.

Osmogodišnja vladavina Foke označava i period kada je odšlo do modne promjene u carskom izgledu. Od Konstantina I. carevi nisu nosili bradu, izuzev Julijana Apostate. Foka uvodi običaj nošenja brade, koji će romejski carevi zadržati prilično dugo.

Posljednji rat sa Iranom 602. – 628. god. (doba vladavine Foke)

Maurikijevo pogubljenje je značilo i kraj desetogodišnjeg mira sa Iranom. To je ujedno bio i početak posljednjeg, najdužeg, prostorno najsveobuhvatnijeg i najrazornijeg rata između Romejskog Carstva i Irana. „Šah nad šahovima“ Hosrau II. je, zbog vojnog prevrata u Konstantinopolisu i pogubljenja svoga patrona, odlučio da se osveti Foki i općenito Romejima. I tako je pokrenuo rat. Ovaj rat je promijenio izgled Bliskog i Srednjeg Istoka. Iz njega je Romejsko Carstvo izašlo kao već potpuno transformirano Carstvo grčkog jezika i narodnog identiteta, ortodoksne kršćanske religije i sa istočnorimskim državotvornim kontinuitetom i sa nepromjenljivim sjedištem u Konstantinopolisu. Sa druge strane, Iransko Carstvo je toliko oslabilo, da je nedugo nakon završetka rata propalo i Iran je završio u skoro 180godišnjem stranom sužanjstvu.

Nisu svi romejski dužnosnici prihvatili uspostavu novog režima. Narses, namjesnik romejske Mesopotamije, se u drugoj polovici 603. god. n. e. pobunio i u Edesi uspostavio protufokijansko uporište.

Tada su cirkulirale glasine o tome da je Teodosije, najstariji sin Maurikija, uspio preživjeti pokolj i pobjeći na istok. To je odmah iskoristio Narses, pa je stvorio lažnog Teoodsija. Tako je tvrdio da se pobunio poradi njegovog prava. Narses je kasnije pseudo – Teodosija predstavio i Hosrau II. „Šah nad šahovima" je organizirao i krunisanje ovog pseudo – Teodosija, i zahtijevao je da ga Romeji prihvate za legitimnog cara. Ustvari glavno obrazloženje Hosrau II. kada je napao Fokine trupe na istoku, bilo je da on radi ne samo kako bi osvetio umorstvo Maurikija i njegovih sinova, nego kako bi i postavio pseudo – Teodosija na romejski, konstantinopoljski tron.

Foka je onda poslao trupe pod komandom Germana (vjerojatno ista osoba koju su buntovni vojnici iz 588. god. n. e. izabrali za svoga starješinu) da napadnu Narsesa i njegove pristalice u Edesi. Našavši se pod opsadom u Edesi, Narses se onda obratio za pomoć Hosrau II., koji je jedva čekao da pokrene osvetnički rat u kojem bi nastojao i povratiti izgubljena područja. Iranska armija je 604. god. n. e. kod grada Konstantina pobijedila Germanovu armiju, a nakon par dana je preminuo i German uslijed što je bio teško ranjen u navedenoj bitci. Rat se loše odvijao po Romeje i Iranci su 605. god. n. e. zauzeli bitnu utvrdu Daru. Nešto kasnije, Narses je pokušao da smiri situaciju diplomatijom i pregovorima, i nakon što mu je bila garantirana sigurnost krenuo je u Konstantinopolis. Međutim, Foka je prekršio zadatu riječ i garantirani imunitet i dao je Narsesa uhapsiti, a onda i živoga spaliti na lomači u Konstantinopolisu. Porazi na istočnoj granici i prijetvorni postupak prema Narsesu su prilično naškodili Fokinoj popularnosti. U početku je zbog populističkih mjera Foka uživao znatnu popularnost, ali se to vrlo brzo istopilo, uslijed sirovosti i surovosti cara, ne poznavanja politike, nepostojanja legitimiteta i naravno niza poraza. Najveće nezadovoljstvo je dolazilo iz redova romejske svjetovne elite.

Iranski vojskovođa Šahin je pobijedio trupe pod komandom Domentziola 607./608. god. n. e. u bitci kod Teodosiopolisa.

Hosrau II. je vješto iskoristio građanski rat (608. – 610. god. n. e.), osvajajući niz gradova u širem graničnom prostoru Jermenije i Gornje Mesopotamije. Tome je u velikoj mjeri doprinijela činjenica da je Fokin zapovjednik Bonos sa sobom u Egipat poveo veći dio Istočne armije. Gradovi Mardin (u današnjoj jugoistočnoj Turskoj) i Amida (današnji Dijarbekir u jugoistočnoj Turskoj) pali 609. god. n. e., a jermenski Teodosiopolis (današnji Erzurum) se predao 609. ili 610. god. n. e. i to na nagovor pseudo-Teodosija. Edesa je pala 610. god. n. e.

Bitka za Balkan – Početak kraja

Maurikijevo pogubljenje je označilo i kraj svih planova koje je konstantinopoljski dvor imao sa Podunavljem i Balkanom. Jermenski kolonisti nisu preseljeni, niti su nastavljeni pobjedonosni pohodi. I umjesto da se zada posljednji udarac Kaganatu, u narednom periodu desilo se nešto sasvim suprotno.

Možda su u početku Fokine vladavine nastavljeni neki manji napadi na Kaganat i Slavene, ali u znatno manjem opsegu. Ubrzo je i to prestalo. Zbog rata koji je izbio na istoku, Foka je 605. god. n. e. sa Balkana i dunavske granice povukao znatan broj trupa. Što se tiče razdoblja Fokine vladavine i situacije na Balkanu, izvorna građa je prilično „šutljiva“. Vjerojatno se u toku većeg dijela Fokine vladavine, još uvijek nije desio masovni i masivni prodor Avara i Slavena na Balkan. Uostalom i Kaganatu je trebalo određeno vrijeme da se reorganizira uslijed poraza iz 599. – 602. god. n. e. i smjene na kaganskoj poziciji. Moguće je da se pretnja Kaganata i Slavena izražajnije počela javljati u vrijeme građanskog rata 608. – 610. god. n. e. Taj unutarnji sukob i rascjep romejskog svijeta na dvije strane, odsustvo značjanog broja trupa sa Balkana i podunavske granice te niz poraza na istočnoj fronti su moguće okuražili novog kagana Bajana II. da iskoristi novonastalu situaciju i pokrene opći napad. Sa druge strane, otporna snaga Romejskog Carstva i društva je bila prilično oslabljena, i prostor južno od Dunava, Drave i Save je prepušten na milost i nemilost invazorima, ali i doseljenicima. Ako je suditi po zapisima Jovana iz Nikiu, veliki prodor je započeo pri samom kraju Fokine vladavine, 608. ili 609. god. n. e. Tako ovaj koptski biskup, u tekstu neposredno prije opisa sloma istočnog fronta, zbivanja u Tripolitaniji i pada Fokine vlasti u Konstantinopolisu, navodi da su na Balkanu uništeni kršćanski gradovi i da su mnogi njihovi stanovnici zasužnjeni. Prema Teofanu, Heraklije je našao sve stvari romejske države srušene, jer su Europu Avari učinili pustinjom, a Iranci su pokorili Aziju. Teofanov podatak je vjerojatno pretjeran, jer glavno zauzimanje većeg dijela Balkana od strane Avara i Slavena pripada tek prvoj deceniji Heraklijeve vladavine.

Pobuna u eksarhatu Afrika i građanski rat 608. – 610. god. n. e.

Sve veće nezadovoljstvo Fokinom vladavinom, posebno među višim društvenim slojevima je konačno dovelo do pobune. Heraklije Stariji, eksarh Afrike, je 608. god. n. e. zajedno sa sinom Heraklijem digao pobunu. Potrebno je naglasiti da se njih dvojica nisu tada proglasili za careve ili suvladare.

Zanimljivo je da su se dvojica Heraklija ustvari proglasili konzulima, iako još od vremena Justinijana I. nije bilo više konzula. Od Justinijana su samo carevi *pro forme* proglašavani konzulima, prilikom krunisanja. Moguće je da su ovim činom Herakliji na neki način naglasili da preuzimaju neke carske prerogative.

Po kasnijoj tradiciji koja možda nije vjerodostojna, narušeni odnosi između Foke i Priska su rezultirali time da je Prisk poslao pismo Herakliju Starijem, nagovarajući ga na pobunu.

Pobuna se izrodila u pravi građanski rat. Niketas, nećak Heraklija Starijeg je poveo kopnenu ofanzivu na Egipat, a sin Heraklije je otplovio sa flotom prema Siciliji i Kipru. Pobune i neredi su izbili i u Siriji i Palestini. Foka je zato poslao zapovjednika Bonosa da uguši te bune i ponovo osvoji Egipat. Bonos je toliko okrutno postupio prema buntovnim gradovima i zajednicama, da se njegova surovost na Levantu pamtila i stoljećima kasnije. Kako bi preuzeo kontrolu nad Egiptom, Bonos je sa sobom poveo skoro cijelu Istočnu armiju, ostavljajući opasan vakum na frontu prema Iranu. Nakon teških borbi, Bonosova armije je 509. god. n. e. poražena u Egiptu.

U trenutku izbijanja pobune Herakliji su imali dobru startnu poziciju. Afrički eksarhat je bio značajno udaljen i zaštićen od brzog udara središnje vlasti. Uz to je riječ o ekonomski značajnoj regiji, koja je mogla biti dobra logistička baza. Kada je heraklijevska stranka preuzela i Egipat, snabdjevanje Konstantinopolisa je došlo u pitanje. Foka je uostalom tada vodio rat na dva fronta, protiv Hosrau II. i protiv heraklijevaca. I jedan i drugi neprijatelj su tvrdili da žele osvetiti zbog zbacivanja i smrti Maurikija. Iranske trupe su već prodrle u dubinu romejskog područja. Foka je morao i da se suočava sa avarsko – slavenskom prijetnjom na Balkanu, a u Solunu, i još nekim maloazijskim i sirijskim gradovima je došlo do međusobnih razračuna zelenih i plavih.

Flota Heraklija sina je do oktobra 610. godine n. e. došla do Konstantinopolisa. Fokine oružane snage su se raspale, a neke jedinice su se pridružile Herakliju sinu. Njemu su se tada pridružili i mnogi uglednici, kao i zeleni Konstantinopolisa. Tako je Heraklije sin prvo aklamiran i proglašen za novog cara van samoga Konstantinopolisa. Sama prijestolnica je preuzeta od strane Heraklija, bez ozbiljnog otpora. Ovom rasapu vojnih jedinica u Konstantinopolisu i okolici prilično je doprinio i Prisk, koji se stavio na stranu dvojice Heraklija i doveo Herakliju sinu na raspolaganje gardiste - ekskubitore. Sama prijestolnica je preuzeta od strane Heraklija, bez ozbiljnog otpora. Foka je zarobljen, doveden pred Heraklija koji ga je osobno na licu mjesta ubio. Fokino tijele je bilo unakaženo (genitalije su mu odrezane jer je bivši car silovao suprugu Fotija, konstantinopoljskog uglednika), vučeno kroz ulice Konstantinopolisa i na kraju spaljeno. Heraklije se ponovo (sada oficijelno u Konstantinopolisu) krunisao za cara 5. X. 610. god. n. e. Heraklije Stariji, koji je cijelo vrijeme građanskog rata ostao u Kartagini, je umro nedugo nakon što je primio vijest da mu je sin proglašen za novog konstantinopoljskog cara.

Pogubljena su i Fokijeva braća Komentiol i Domentziol. Nećak Domentziol je pošteđen, zahvaljujući intervenciji sv. Teodora iz Sikeona. O sudbini Leontije i kćerke Domentzije se ne zna ništa.

VLADAVINA HERAKLIJA

Heraklije (cc. 575. - 11. II. 641. god. n. e.), vladao od 5. X. 610. do 11. II. 641. god. n. e. Kao vladar se zvao Φλάβιος Ἡράκλειος / *Flavius Heraclius Augustus*. Heraklijev istoimeni otac i majka Epifanija su bili jermenskog porijekla. Heraklije Stariji je prije svoje dužnosti eksarha Afrike bio istaknuti zapovjednik na istočnom frontu i istočnoj granici. Heraklije je imao brata ili polubrata Teodora (Θεόδωρος), koji je kao kuropolat kao postao careva „desna ruka“ u civilnim i vojnim poslovima. Poseban problem u historiografiji predstavlja njegova nećakinja i kasnija druga supruga Martina. Po Teofanu i vaseljenskom konstantinopoljskom patrijarhu Nikeforu I. (prva desetljeća IX. st.), Heraklije je imao sestru Mariju koja je majka Martine. Navodno je Marijin suprug i otac Martine bio izvjesni Martin. Mediavelni pisci Kedren i Mihajlo Sirijac navode da je Martina bila kćerka neimenovanog Heraklijevog brata. Od članova šire Heraklijeve familije vrijedi istaći Niketasa, sina Gregorasa, brata Heraklija Starijeg. Prva Heraklijeva supruga je bila *Fabia* (živjela cc 580. – 13. VIII. 612. god. n. e.; po krunisanju uzela grčko ime Eudokija). Fabija je bila za Heraklija zaručena dok je ovaj bio još u eksarhatu. Po Teofanu Fabija Eudokija je bila kćerka velikog i utjecajnog afrikorimskog zemljoposjednika Rogasa. Ovo ukazuje da su dvojica Heraklija u sjevernoj Africi izgradili dobru mrežu podrške. Heraklije i Fabija Eudokija su imali dvoje djece i to: Eudoksiju Epifanija (*Eudoxia Epiphania*, rođena 7. VII. 611. godine n. e.) i Heraklija Novog Konstantina (Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος, živio 3. V. 612. – 20. IV. ili 24./26. V. 641. god. n. e., budući nasljednik Heraklija i vasilevs Romejskog carstva). Inače je Heraklije imao i nezakonitog sina po imenu Jovan Atalarih / Ἰωάννης Ἀθαλάριχος sa jednom neimenovanom ženom. Heraklije je utemeljitelj Heraklijanske dinastije koja je Romejskim carstvom vladala do 711. god. n. e.

Heraklijevski dvor

Eudokija je umrla 13. VIII. 612. godine n. e. i to vjerojatno uslijed epilepsije. Ova sjevernoafrikanka je bila za kratko vrijeme stekla velike simpatije kod Konstantinopoljaca. Tada je Heraklije učinio nešto što će postati jedan od najkontroverzijih postupaka njegove vladavine. Već naredne godine je oženio svoju nećakinju Martinu. Ovaj brak se smatrao incestuoznim i bio je vrlo nepopularan. Konstantinopoljski patrijarh Sergije (na čelu patrijaršije od 610. do 638. god.) je pokušao da spriječi brak, ali nije uspio u tome. Sa Martinom je Heraklije imao najmanje devetero djece, od čega je najmanje dvoje bilo

defektno (što se smatralo kaznom zbog incestuoznog braka). Kako je vrijeme prolazilo Heraklija je sve više mučilo ovo pitanje incestuoznog braka, pa je i poraz u bitci kod Jarmuka smatrao kaznom zbog toga svoga čina.

I Heraklije je nastojao da nađe kompromis sa miafisitizmom, preko doktrine koja se naziva monotelitizam ili monoteletizam (μονοθελητισμός = “jedna volja”). Po ovom kristološkom učenju, koje je utvrdio patrijarh Sergije, moguće reći da u Hristu postoje dve prirode, ali samo jedna volja.

Međutim, ovo je bilo odbijeno od obje strane. Suprotstavili su mu se papa Martin i sv. Maksim Ispovjednik. Nakon što su regije gdje je kršćanstvo – miafisitizam dominiralo izgubljene u ratovima sa Arapima, nestala je i potreba za kompromisom sa miafisitima. Zbog kompromiserstva, Heraklije je bio osuđivan od nekih religijskih pisaca kao heretik i loš vladar. Monoteletizam (koji je Heraklije 638. god. proglasio oficijelnom formom kršćanstva u Romejskom Carstvu) je proglašen za herezu na VI. vaseljenskom sinodu u Konstantinopolisu 680. – 681. god.

Zanimljivo je da je Heraklije uživao značajnu popularnost i na latinskom zapadu (ponajviše radi povratka “Istinskog Krsta” i vođenja “protokrižarskog rata”) i u islamskom svijetu, zbog niza (poglavito) apokrifnih priča o njegovom odnosu sa ranim islamom. Ovi podaci iz islamske tradicije i literature (kao pravednom, pobožnom vladaru koji je sklon i koji priznaje Muhameda), uglavnom su dio “islamske kerygme (κήρυγμα)”, odnosno služe da legitimiziraju Muhameda kao poslanika.

Posljednji rat sa Iranom 602. – 628. god. (doba vladavine Heraklija)

I pored toga što je Foka oboren, Hosrau II. je nastavio rat i protiv novog režima u Konstantinopolisu. Sada je bilo potpuno jasno da rat više nije samo pitanje osvete zbog umorstva Maurikija, nego je to postao opći rat dva carstva.

Kada je preuzeo vlast u Konstantinopolisu, Heraklije je spoznavši slom istočnog fronta, nastojao da dogovori mir sa Hosrau II. Novi car se pozivao na to da više nema Foke, čiji je dolazak na vlast bio *casus belli* za izbijanje rat. Međutim, Hosrau II. je to odbio, posebno sa obzirom da su iranske trupe prodrle ko nikada ranije u romejsko područje. Moguće je da se zbog niza pobjeda u kratkom periodu, kod Hosraua II. javila i davnašnja sasanidska težnja o obnovi ahemenidskih granica Irana.

Nakon što su pod svoju kontrolu stavili Jermeniju i prostor istočno od Eufrata, iranski zapovjednik Šahin je sa svojim trupama prodro u Kapadokiju i zauzeo Cezareju. Uvidjevši

više nego kritičnu situaciju na istočnom frontu, Heraklije je u jesen 611. god. n. e. imenovao Priska za komandanta na istoku. Priskove trupe su postavile opsadu kapadokijske Cezareje.

Po nekoj ustaljenoj dotadašnjoj praksi, romejski carevi nisu osobno predvodili svoje armije u borbene operacije i bitke, nego su slali svoje najviše vojne i civilne dužnosnike. Heraklije prekida sa takvom praksom i već je prilikom opsade kapadokijske Cezareje prisutan sa trupama.

Međutim, u ljeto 612. god. n. e. Šahinove trupe su se probile iz Cezareje, i to prilikom i zapalile grad. Prisk je opozvan i čak optužen za izdaju. Na kraju je 5. XII. 612. god. n. e. zamonašen i protjeran u jedan manastir. Novi romejski zapovjednik na istoku je bio jedan stari komandant iz vremena Maurikija po imenu Filipik. Ali se i on pokazao nekompetentnim, pa je vrhovno vojno zapovjedništvo preuzeo Heraklije zajedno sa bratom Teodorom. Heraklije nije mogao voditi kvalitetan rat, jer je morao obnoviti javne fondove, reformirati upravu i povećati i osposobiti vojsku, jer je sve bilo u rasulu. Njemu je jednostavno trebalo vremena da sve postavi na nešto čvršće noge. Uz sve to, podunavsko – balkansko ratište je, u ovom periodu, u potpunosti kolabiralo pred naletom hordi Kaganata i Slavena.

Hosrau II. je odlučio da sklopi savez sa Jevrejima. U zamjenu za njihovu punu podršku i pobunu na Levantu, Hosrau II. je obećao ponovnu uspostavu jevrejske vlasti u "Izraelu". Sporazum je postignut sa Nehemiahom ben Hushielom, sinom jevrejskom eksilarha (poglavar jevrejske dijaspore u Babiloniji), i prvo je regrutirana (sa prostora Iranskog Carstva) jedna jevrejska armija od oko 20.000 vojnika i upućena je na Levant.

Za to vrijeme je iranska (uključujući i jevrejske trupe) vojska pod komandom Šahrbaraza upala u Siriju. Do bitke je došlo 613. god. n. e. kod Antiohije. Romejska vojska predvođena osobno Heraklijem i njegovim rođakom Niketasom je teško poražena od združenih armija Šahrbaraza i Šahina. Iranci su tako zagospodarili Sirijom, antiohijski patrijarh je ubijen, Antiohija je opljačkana a mnogi njeni stanovnici su deportovani. Iranci su ponovo pobijedili Romeje i probili se kroz Kilikijska vrata, zauzimajući Tarsus i Kilikiju. Na taj način su prekinuli kopnenu vezu između središnjeg dijela Carstva i onih dijela Levanta koji su još bili u romejskim rukama. Iranci su nastavili pobjedonosni niz u Siriji, zauzimajući Damask, Apameju, Emesu. Niketasove trupe su se odupirale, ali bile poražene kod at Adhri'at (današnja Daraa u jugozapadnoj Siriji). Niketas je ipak uspio da pobijedi u jednoj vrlo krvavoj bitci kod Emese, koja je odnijela oko 20.000 života. Možda je i 614. god. n. e. Niketas, sa svojim vojnicima, izvojevao kod palestinske Cezareje izvojevao jednu pobjedu.

Šahrbarazovo pravo ime je bilo Farrokhan, dok je Šahrbaraz bio njegov počasni naziv "Vepar Carstva". Njegov čin je bio Eran Spahbod ("Komandant vojske Irana").

Ali pored pobjeda, Niketas nije mogao zaustaviti dalje iransko napredovanje. Šahrbarazova armija (sa brojnim jevrejskim vojnicima) je prva upala u provinciju

Palaestina Prima i zauzela palestinsku Cezareju. Tu su joj se priključili novi jevrejski vojnici koje je u Palestini okupio Benjamin iz Tiberijade (osoba golemog bogatstva). I onda se krenulo na Jerusalim, koji je nakon 21dnevne opsade pao u julu 614. god. n. e. I tada se desio veliki pokolj nad jerusalimskim kršćanima. Na desetine hiljada ljudi je ubijeno, deportirano, a više hiljada je kao roblje prodano Jevrejima. Zasužnjen je i patrijarh Zaharije. Po literarnim vrelima kršćanske provenijencije Jerusalim je sistematski očišćen od kršćanskog prisustva, pa su sve crkve i manastiri bili spaljeni. Međutim, moguće je da su podaci o pokolju koji se javljaju u literarnim vrelima pretjerani. Iranski osvajači su prisvojili i "Istinski Krst", "Sveto Koplje" i "Svetu spužvu" i kao ratne trofeje ih odnijeli u Ktesifon. "Istinski Krst" je ostao u iranskim rukama sve do 629. god. n. e. Hosrau II. je održao obećanje i Jevrejima je na upravu predate Palestina. Po jevrejskim vrelima Nehemija ben Hushiel je bio imenovan za upravitelja Jerusalima. Pravljeni su planovi za obnovu Hrama i ustanovljavanje drevnih jevrejskih institucija.

Dešavanja u Palestini u godinama neposredno nakon pada Jerusalima su slabo poznata. Postoje i neki podaci da je došlo i do pobune preostalih jerusalimskih kršćana, koji su tom prilikom ubili Nehemiaha ben Hushiela i "vijeće pravednih".

Ovo razdoblje palestinske historije je dosta maglovito, ali je ipak vjerojatnija mogućnost da nije bilo pobune i da su Jevreji više – manje neometano upravljali Judejom i Galilejom sve do romejske pobjede nad Irancima.

Iranci su 615. god. n. e. pod komandom Šahina došli čak do Halkedona, na azijskoj strani nasuprot Konstantinopolisa. Konstantinopoljski dvor je tada poslao delegaciju sa ponudom za mir (po kojem bi Romejsko carstvo isplaćivalo izdašan godišnji danak u novcu, robi, životinjama i djevicama), koju je Šahin dalje otposlao ka Hosrau II. "Šah nad šahovima" je odbio mirovni sporazum. Ipak su se iranske trupe uskoro povukle iz Halkedona na istok. Iranci pod komandom Šahrbaraza su ili 617. ili 618. god. n. e. sa Levanta provalili u Egipat. Računali su i na podršku miafisita, međutim ovi su više – manje bili neutralni. Odbranu Aleksandrije je vodio Niketas, ali je nakon godinu dana opsade u junu 619. god. n. e. grad pao u ruke Iranaca. Navodno je izvjesni Petar izdao Irancima jedan nekorišteni kanal, preko kojeg su oni upali u egipatsku prijestolnicu. Niketas i ortodoksno – katolički aleksandrijski patrijarh Jovan V. su pobjegli na Kipar. Sporadični otpori u Egiptu su trajali sve do 621. godine n. e. I tako je nakon 951 godinu Iran ponovo vladao Egiptom. Upravu nad ovom bogatom i bitnom oblašću je imao Šahrbaraz.

Pad Egipta je ugrozio snabdjevanje Konstantinopolisa, u kojem je podjela žita već 618. god. n. e. bila ukinuta.

Nastavljene su i iranske pobjede u središnjoj Maloj Aziji, pa je osvojena i Ankira/Ankara 620. ili 622. god. n. e. Nejasno je da li su Iranci zauzeli i Rodos 622. ili 623. god. n. e. Toliko je očajanje zavladalo na konstantinopoljskom dvoru, da je Heraklije razmatrao

i mogućnost da se središnja vlast premjesti u Kartaginu. Ipak ga je od toga odgovorio konstantinopoljski patrijarh Sergije. Umjesto prelaska u Kartaginu, Heraklije je odlučio da izvede reorganizaciju onoga što je ostalo od Carstva kako bi se moglo suprotstaviti Hosrau II. i njegovim armijama.

Javni prihodi su se smanjivali zbog troškova rata, gubitka bogatih istočnih oblasti i novog naleta kuge iz 619. godine n. e. Kako bi se održavalo kakvo – takvo stanje u javnim financijama, heraklijevska uprava je započela devalvaciju novca (smanjivanjem količine srebra i težine novčića), plate dužnosnika su smanjene za 50%, povećano je oporezivanje, pojedinci su prisiljeni da „kreditiraju“ Državu, uvedene su ekstremno visoke globe za korumpiranje dužnosnike. I pored neslaganja vrha ortodoksno – katoličkog klera sa Heraklijem vezano za njegov incestuozni brak sa Martinom, svećenstvo je u potpunosti podržalo mjere i napore heraklijevskog režima u ratu. Tako je proklamirao da je dužnost svih kršćana muškaraca da se bore protiv Iranaca, a Crkva je ponudila i ratni zajam koji se sastojao od svih zlatnih i srebrnih predmeta koje je ona imala u Konstantinopolisu. Zlato, srebro i bronza su uzimani čak i sa spomenika iz središnje crkve „Svete Mudrosti“. Okupljeno je na hiljade dobrovoljaca, koji su opremljeni zahvaljujući novcu koji je dala Crkva. Tako je ovaj rat poprimio i obilježja vjerskog rata kršćanstva i zaratustrizma, što se osjetilo i u udaljenoj Meki. I kršćanske države na zapadu su pažljivo pratile šta se dešava na istoku.

Heraklije je u toku svoje vladavine, nastojeći da smanji troškove, limitirao i broj crkvenog personala koji se plaćao iz javnih fondova. A kako bi održavao legitimitet u teškim vremenima, nastojao je održavati pravdu u državnom sustavu. Prilično je smanjio korupciju u javnim poslovima.

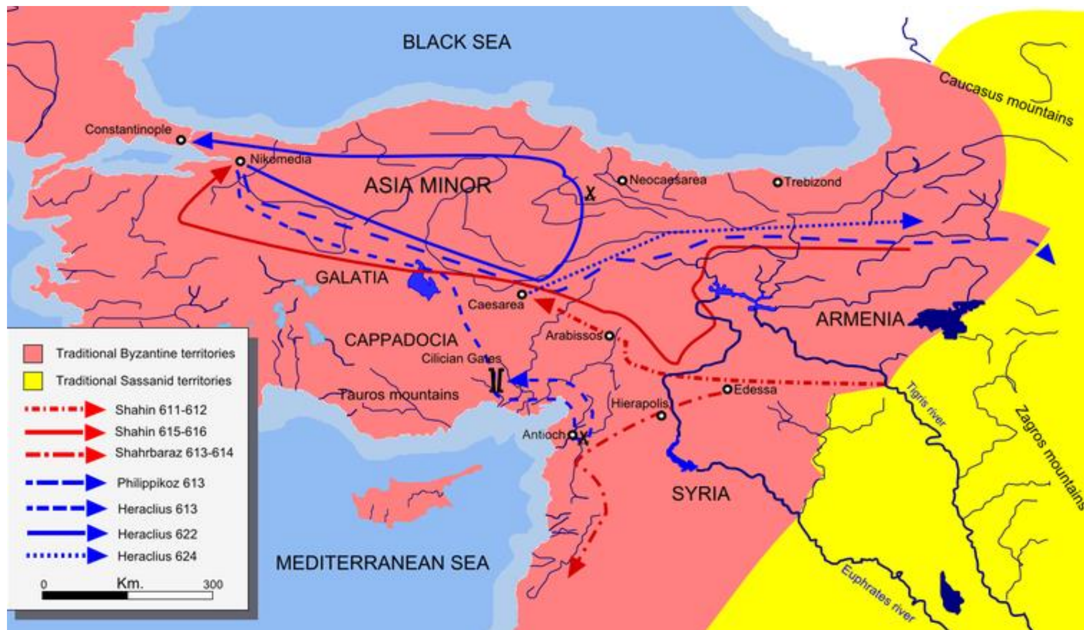
Heraklije je odlučio da sam komanduje novom armijom i pokrene je 622. god. n. e. u kontraofanzivu. On je napustio Konstantinopolis na Uskrs 5. IV. 622. god. n. e., ostavljajući u prijestolnici svoga sina i suvladara Heraklija Novog Konstantina pod starateljstvom patrijarha Sergija i patricija/patrikiosa Bona (Bῶνος ili Βόνος). U Bitiniji je ljeto proveo u obuci trupa, a u jesen su krenule operacije i to u pravcu sjeverne Kapadokije kako bi se ugrozile iranske komunikacije. To je prisililo iranske trupe da se povuku iz zapadne i središnje Male Azije prema istoku kako bi zapriječili eventualni zaobilazni udar heraklijevske nove armije na Iran. U Kapadokiji je došlo do bitke u kojoj su iranske trupe teško poražene. Ova pobjeda je pokazala dvije stvari:

1. Da je armija sastavljena od domaćih ljudi, koji brane svoju zemlju, bolja od one profesionalne plaćeničke. Heraklije je mogao imati puno povjerenje u ovu armiju i znao je da se ona neće buniti niti biti samovoljna. I njen zapovjedni kadar je pokazivao iznimnu disciplinu. Bez obzira na to da li je ili nije za vrijeme Heraklija stvoren tematski sustav, sa stvaranjem nove armije Heraklije je posijao „sjeme“ za njegovo oblikovanje.

2. Da je strategija zaobilaznog prodora efikasna, jer je u svojoj prevelikoj želji da okupiraju što je moguće veći teritorij, Hosrau II. ustvari razvukao svoje snage na širokom prostoru koji se nije mogao efektivno kontrolirati sa vojskom i resursima sa kojima je Iran raspolagao. Tako se stvarao prazan ili slabo branjiv prostor između pojedinih iranskih armijskih koncentracija i garnizona. To je omogućilo romejskim snagama da brzim kontraudarima ulaze u neprijateljsku pozadinu, prekidaju komunikacije i prijete napadima u samo središte iranskih posjeda.

Nakon pobjede Heraklije se morao povući ponovo u Konstantinopolis, i to zbog pogoršanja situacije na podunavsko – balkanskom ratištu, gdje su vojske Kaganata i Slaveni pregazili dobar dio romejskih posjeda na Balkanu. Nova armija je ostavljena na Pontu. Nakon što je kako – tako uspio da bar privremeno smiri pritiska Kaganata, Heraklije je ponovo (vjerojatno 624. god. n. e.) ponudio mir Hosrau II., što je ovaj odbio. Heraklije napušta Konstantinopolis 25. III. 624. god. n. e. i preko Kapadokije (gdje je povraćena Cezareja) i Jermenije ulazi u prostore današnjeg Azerbejdžana. Tom prilikom su zauzeti i gradovi Dvin i Nakhčivan. Do bitke je došlo kod Ganzaka, koju je Heraklijeva armija dobila, prvenstveno zahvaljujući arapskim trupama. Zatim je uništen zaratustrijski hram u Shiz ili Adur Gushnaspu (danas Takh – i – Suleimanu u iranskom Azerbejdžanu), a romejski napadi su dolazili sve do Gayshawana, rezidencije Hosrau II. u pokrajini Atropatene. Heraklije je odlučio da prezimi u kavkaskoj Albaniji, ali je na Heraklijevu romejsku armiju Hosrau II. uputio goleme vojne snage svrstane u tri armijska pravca (koje su vodili Šahin, Šahrbaraz i Šahraplakan). Heraklije je znao da ne smije dopustiti da se namjere ovih armija ostvare, niti da se one spoje. Zato je pribjegao taktici zavaravanja neprijatelja, ali su i poduzeti i odlični manevarski pokreti. Iranske armije su pobjeđivane sukcesivno u nizu bitaka i okršaja. Nakon kraćeg odmora sjeverno od jezera Van, Heraklijeva armije je 625. god. n. e. krenula prema Eufratu, i u jednom dojmljivom i brzom pokretu ova armija je za samo sedam dana prešla planinu Ararat i krečući se duž rijeke Arsanias (Ἀρσανίας, danas rijeka Murat) zauzela Amidu i Martiropolis. Ipak je u ovom periodu Heraklijeva armija znala u nekim okršajima pretrpiti i poraze.

Hosrau II. je sigurno bio i zapanjen i bijesan obnovom romejske armije i njenim odlučnim napadima u dubinu iranske teritorije. Zato je odlučio da pokrene u sadejstvu sa Kaganatom (sa kojim je sigurno stupio u kontakt) odlučni napad na samo središte neprijateljskog carstva → na Konstantinopolis. Zato je opremljena jedna armija da krećući se kroz Malu Aziju izbije pred Konstantinopolis i da pomogne Kaganatskoj vojsci u napadu na grad. Ovu armiju je aprilu 625. god. n. e. na kilikijskoj rijeci Saros (Σάρος, danas rijeka Seyhan), blizu Adane, presrela Heraklijeva armija. U bitci koja je uslijedila Romeji su odnijeli samo nominalnu pobjedu, jer su se iranske trupe održale i nastavile marš prema Konstantinopolisu. Heraklijeva armije je prezima na sjeveru u Trapezuntu.

Borbene operacije 611. – 624. god. n. e.

Glavni događaj ovog rata, koji je ne samo bio uvod u konačni završetak rata na istoku, nego je u priličnoj mjeri uticao i na značajno slabljenje Kaganata je bila opsada Konstantinopolisa iz period juni - august 626. god. n. e. Iranska armija pod komandom Šahrbaraza je došla do Halkedona gdje se i stacionirala, dok je na europskoj strani kaganatska vojska (u kojoj se nalazio veliki broj Slavena) krenula na romejsku prijestolnicu presijecajući Valensov akvadukt. Sadejstvo i komunikacija Iranaca i Kaganatske vojske su bili otežani, jer je romejska mornarica kontrolirala trački Bosfor i Mramorno more. Zato je glavni zadatak opsade i napada na grad trebalo da obavi kaganatska vojska, koja je u odnosu na Irance bila znatno manje sposobnija za opsade i napade na fortifikacije (pogotovu one dobro utvrđene konstantinopoljske). Pošto se u Konstantinopolisu nije nalazio Heraklije, komandu nad odbrambenim snagama (od oko 12.000 vojnika) su patrikios Bon i patrijarh Sergije.

Kada je saznao da se Konstantinopolis našao pod napadom, Heraklije (iako je bio uvjeren da će odbrana odoliti) podijelio je svoju armiju na tri dijela, pa je tako poslao jedno pojačanje prema glavnom gradu, drugi dio armije je dodijelio svome bratu Teodoru da napadne Šahinovu armiju, dok je treći i brojno najmanji dio ostavio pod svojom komandom, planirajući sa njima da udari u samo srce Iranskog Carstva.

Glavni napad vojske Kaganata od nekih 80.000 ratnika je počeo 29. VI. 626. god. n. e., ali su se nizali neuspješni napadi na grad. Desetog dana po otpočinjanju napada, oko

1000 avarskih ratnika prelazi preko Zlatnog Roga u Sike (današnja Galata) i pomoću vatre uspostavljaju vezu sa Irancima sa druge strane moreuza. Posebno su veliki gubici naneseni napadima od 6. i 7. augusta, kada su romejske galije navukle u zasjedu i uništile u potpunosti slavenski pokušaj da napadnu preko Zlatnog roga, uništile splavove kojima su se iranski vojnici nastojali prebaciti u Europu i odbile avarski kopneni napad. Gibici Kaganata su bili ogromni. Kada su stigle vijesti da je Teodorova armija uništila Šahinovu armiju negdje u sjeveroistočnoj Maloj Aziji i kada je Teodor krenuo nazad ka prijestolnici, vojska Kaganata (koja je pretrpila enormne gubitke) se povukla. Ne samo da Kaganat više nikada neće napasti Konstantinopolis, nego se vrlo brzo našao u dubokoj unutarnjoj krizi, kada su se protiv hegemonije Avara počele buniti potčinjene zajednice. Nakon nekog vremena, i iranska armija se povukla iz Halkedona prema sjevernoj Siriji.

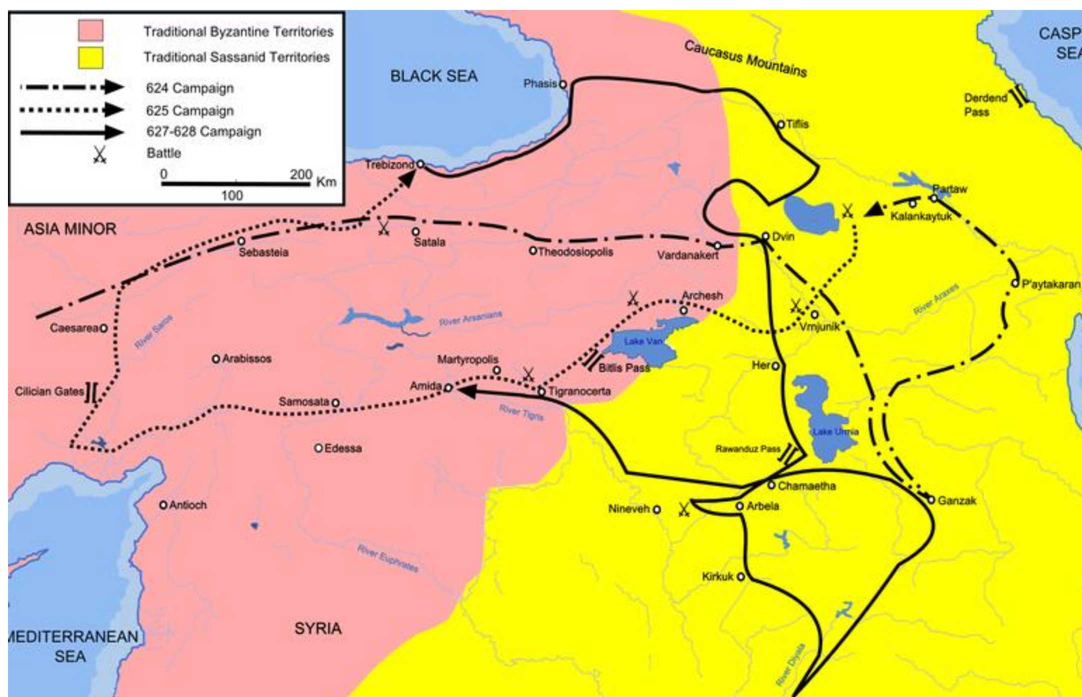
Heraklije je uspio da neutralizira armiju Šahrbaraza služeći se aferom “pismo Hosraua II. Kardariganu”. Možda pismo i nije uopće poslao Hosrau II., nego je riječ o romejskoj fabrikaciji. Bez obzira na to da li je riječ o originalu ili falsifikatu, Heraklije je uspio u tome da mu Šahrbaraz povjeruje i tako neutralizira jednu snažnu iransku armiju, prije glavne ofanzive na Gruziju i Iran.

Mediavelni prikaz (bugarski manuskript iz XIV. st. prijevod kronike Konstantina Manasesa) opsade Konstantinopolisa iz 626. god. n. e.

I Heraklije je tražio moćnog saveznika koji bi napao Iran, i našao ga je u zapadnoturskom kaganatu Nebeskih Turaka čiji je poglavar bio Ziebel / Tong Yabghu. Oni su 626. god. n. e. provalili sa 40.000 ratnika u Iran, čime je započeo treći iransko – turski rat.

Zajedničke romejske i turske snage su postavile opsadu Tiflisa/Tbilisija. Pošto se opsada odužila, sredinom septembra 627. god. n. e. Heraklije je sa romejskom vojskom krenuo dublje u protivničku unutrašnjost, dok je ostavio Ziebela da nastavi sa opsadom Tiflisa. Do konačne bitke rata došlo je 12. XII. 627. godine n. e. kod ruševina drevne asirske prijestolnice Ninive (Ἡ μάχη τῆς Νινευί). Iranske trupe su potpuno uništene, a u bitci je poginuo i njihov zapovjednik Roh Vehan (kod Romeja poznat kao Ῥαζάτης).

Heraklijeve operacije 624. – 628. god. n. e.

Nakon ove pobjede Heraklije je sa armijom nastavio prodirati još dublje u unutrašnjosti naneseći velike gubitke neprijatelju. Zauzeta je i opljačkana palata Hosrau II. poi menu Dastagird. Sam "Šah nad Šahovima" suočen sa katastrofalnom situacijom, pobjegao je u planine Suzijane da traži pomoć za odbranu Ktesifona. Ipak Heraklije nije napao Ktesifon. Ubrzo je krajem februara 628. god. n. e. došlo do pobune iranske armije, i zbacivanja Hosrau II. i postavljanja na sasanidski tron njegovog sina Kavada II. Nekada svemoćni Hosrau II. je bačen u tamnicu, da bi petog dana zatočenja bio usmrćen.

Zajedno sa ocem Kavad II. je dao ubiti i 18 svoje brace. Hosrau II. je inače bio veoma poznat po svom ogromnom haremu (3.000 konkubina). Običaj držanja harema i ubijanja braće po stupanju na vladarski tron je prihvaćen i od muslimanskih osvajača Irana.

Mogulska minijatura koja prikazuje smrt Hosrau II.

Kavad II. je odmah ponudio mir Herakliju. Romejski car je bio veoma željan mira, jer je iako pobjednička, i njegova država bila užasno iscrpljena. Zato i uvjeti mira nisu bili teški za Kavada II. Iranci su morali napustiti one romejske teritorije koje su još uvijek držali, sama granica je utvrđena na stanje prije izbijanja rata, svi romejski ratni zarobljenici se moraju vratiti kao iz Jerusalima otuđeni sveti relikti (kao “Istinski Krst”) a predviđene su i ratne reparacije.

“Istinski Krst” je već ranije bio vraćen, kada ga je Kavad II. 628. god. n. e. poslao sa izaslanikom koji je tražio mir, kao znak “dobre volje”.

Heraklijeva pobjeda je imala veliki odjek i na zapadu. Ukrasna ploča (nastala u Francuskoj, u dolini rijeke Meze cc 1160. – 1170. god.) daje prikaz kerubina i Heraklija kako pobjeđuju Hosrau II. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Heraklije se u Konstantinopolis vratio u trijumfalnoj atmosferi. Nakon mira, iranske trupe su do ljeta 629. god. n. e. napustile Levant i Egipat. Heraklije je onda odlučio i da kao pobjednik u trijumfalnoj i vjerski posvećenoj procesiji vraćanja “Istinskog Krsta” 21. III. 630. god. uđe i u Jerusalim. Nejasna je sudbina jevrejskih prvaka, izgleda čak da je Benjamin iz Tiberijade promijenio stranu. Međutim, ako je i bilo promjene strane, ta amnestija nije dugo potrajala i Heraklije (na poticaj jerusalimskog patrijarha i lokalnog klera koji su bili željni osvete) je započeo antijevrejsku kampanju sa prisilnim pokrštavanjima i pokoljima. I pored pobjedonosnog zanosa, i uvjerenja da nastupa novo vrijeme romejskog uspona i procvata, činjenicu su ipak govorile drugačije. 26godišnji rata na istoku je u potpunosti iscrpio Romejsko carstvo, mnoga područja su bila opustošena, pojedini gradovi su mijenjali po više puta gospodara, neka područja su doživjela i stihiju vjerskog rata i međusobnih pokolja. Financije su se nalazile u katastrofalnom stanju. Sa druge strane, zbog toga što su najveći dio vojske i pažnje prebacili na istok, Romeji su i pored pobjede iz 626. god. n. e. kod Konstantinopolisa, izgubili veći dio balkanskih posjeda. Problem sa europsko – balkanskim zemljama je bio posebno u tome što su one pored sloma romejske uprave, doživjele i naseljavanje slavenskih masa.

Iran se nakon smrti Hosrau II. suočio sa velikom krizom, jer je došlo do građanskog rata u koju se na početku petljao i Heraklije. Izbila je i velika epidemija kuge koja je prepolovila populaciju na zapadu Irana, a od koje je umro i Kavad II. Na sasanidskom tronu su se narednih godina izmjenjivali vladari i vladarice, i tek je dolazak Jazdegerda III. (unuk Hosraua II.) na tron 632. god. mogao izgledati kao stabiliziranje situacije. Međutim, za sasanidsku dinastiju i zaratustrizam je to došlo isuviše kasno. Veoma iscrpljen, sa enormnim ljudskim gubitcima, prisutnim i snažnim unutarnjim nezadovoljstvima, podjelama i centrifugalnim silama, Iran se nije mogao adekvatno suočiti sa napadom koji je vrlo brzo došao iz Arabije. Hosrau II. je tako vođen mržnjom i željom za osvetom, a zatim i težnjom da ostvari ahemenidski ideal, ustvari na kraju doprinio ne samo svojoj smrti, nego i tome da njegovo Carstvo propadne i postane plijen arapskog osvajanja za vrijeme Rašidun Kalifata.

Hosrau II. je napravio još jednu grešku, jer je 602. godine n. e. dao ubiti Nu'mana III, posljednjeg lakhmidskog kralja, poradi lažne optužbe za izdaju. Lakhmidsko kraljevstvo je bilo anektirano i tako je izgubljen vrijedan i pouzdan saveznik koji bi predstavljao dobru barijeru kasnijem napadu arabijskih muslimana.

Ovaj rat je imao velikog utjecaja na zbivanja koja se tada dešavala u Hedžazu, odnosno na sami nastanak Islama. Na dešavanju u njemu se odnosi kuranska sura Al – Rum, koja predviđa i pored poraza Romeja, njihovu krajnju pobjedu. Rani muslimani kao abrahamisti su bili na strani Romeja i Heraklija, dok su mekanski "pagani" bili na strani Irana i Hosrau II.

Bitka za Balkan – Poraz

Rat na istoku je zapečatio sudbinu romejskih provincija na Balkanu. Invazija Kaganata i Slavena na romejsku teritoriju, koja je vjerojatno započela krajem Fokine vladavine, nastavila se u punom intenzitetu i u toku prve decenije Heraklijeve vladavine. Značajno odsustvo trupa sa Balkana, kao i već prilična iscrpljenost toga područja, uslijed skoro 30godišnjeg kontinuiranog ratovanja, je smanjila otpornost Ilirorimljana i Trakorimljana, pa i samih Grka na vrlo opasan nivo. Kaganat i Slaveni su jednostavno odlučili iskoristiti situaciju. Prodor je bio brutalan i vrlo surov. Nažalost, izvorna građa o ovom periodu uništenja romejske vlasti na većem dijelu Zapadnog i Središnjeg Balkana je dosta oskudna i fragmentirana. Radi toga se i teško može pratiti šta se to ustvari precizno dešavalo. Kaganat je pokušao napasti Italiju 610. god. n. e. i tom prilikom su vjerojatno opustošena područja Panonije i ljubljansko područje. Do 617. ili 618. godine n. e. kada je ponovo neuspješno napadnut Solun, vjerojatno su sravnjeni sa zemljom Singidunum, *Viminacium*,

Novae, Salona, Narona, Epidaurum, Niš, Justinijana Prima, Serdika... itd... Avari i Slaveni su se prvi put uspjeli probiti preko bosanskih i dinarskih planina do obala Jadranskog mora. Slaveni koji su izbili u područje današnje Egejske Makedonije su se odali i gusarstvu, pa su napadali i harali po Egejskom moru, otocima i primorskim područjima.

Koalicija slavenskih zajednica (vjerojatno samostalna ili sa visokom autonomijom u odnosu na Kaganat) predvođena vojvodom Hatconom (Χάτζων, έξαρχος Σκλαβίνων) je 615. god. n. e. krenula na Solun, ne više u vidu samo pljačkaškog ili osvajačkog, nego primarno naseobenskog pokreta. Ovu slavensku vojsku su pratile i njihove porodice (žene, djeca, starci) koje su taborovale zajedno sa svojim ratnicima ispred solunskih fortifikacija. Pisac "Čuda sv. Dimitrija II. " navodi: "I tako se desi, kao što je rečeno, da se za episkopata blažene uspomene Jovana podiže narod Slavena (Σκλαβίνων εθνος), neizmjerno mnoštvo sastavljeno od Droguvita, Sagudata, Velegezita, Vajunita, Verzita i ostalim naroda (των Δρογουβιτών, Σαγουδατων, Βελεγεΐΐ,ίτών, Βαίουνιτων, Βερϊ,ητών χαί λοιπών έθνών). Najprije su se pokazali u tome što su, izgradivši čamce (νηας) istesane iz jednog debla (monoksili) i naoružavši se za more, opljačkali čitavu Tesaliju i ostrva oko nje i Helade, pa još i Kikladska ostrva i čitavu Ahaju, Epir i najveći dio Ilirika i dio Azije, opustošili su mnoge gradove i pokrajine, i potom jednodušno odlučili da krenu in a rečeni kristoljubivi ovaj naš grad (Solun op. a.) sa ciljem da ga opljačkaju kao što su i ostale. Složivši se dakle i u tome počnu da opsjedaju grad sa morske strane čamcima istesanim iz jednog debla kojih je bilo u bezbrojnom mnoštvu. Ostala bezbrojna vojska opkoli ovaj bogom čuvani grad sa istoka, sjevera, zapada, sa svih strana, vodeći sa sobom i svoje porodice, pa čak i svoje stvari, pošto su namjeravali da ih po zauzimanju grada unutra smjeste". Napad koji je bio poduzet sa morske strane je propao zbog oluje. Hatcon je prilikom jednog ispada branilaca, bio zarobljen i doveden u Solun. Tu je, i pored toga što su ga neki gradski prvaci čuvali, bio ubijen kamenovanjem od strane žena Soluna. Nakon toga, Slaveni su se za pomoć pri osvajanju Soluna obratili kaganu, navodeći ga na napad tako što su mu obečavali velika bogatstva grada. Inače Solun je tada bio utočište za veliki broj izbjeglica iz Podunavlja, Panonije, Dakije, Dardanije, Niša i Serdike i drugih provincija i gradova. Kaganat napad na Solun pokreće 617. ili 618. god. n. e. Napad je bio iznenađenje i za Solunjane, ali i za Heraklija i konstantinopoljski dvor. Vojska kaganata je donijela sa sobom i opsadne mašine. Izuzev neke simbolične pomoći, Solunjani i izbjeglice su ostavljeni sami da se suoče sa ovom opsadom. Opsada je trajala 33 dana i bila je neuspješna. Na kraju se kagan dogovorio sa Solunjanima, da se on sa svojom vojskom povuće u zamjenu za izvjesnu otkupninu, kao i naknadu u novcu i namirnicama za oslobođne zarobljenike. U toku opsade, kagan je naredio je da se popale sve crkve i kuće u okolici Soluna. Slaveni su prodali svoje zarobljenike Solunjanima.

Pritisak Kaganata i Slavena se pojačavao. Znajući da se ne može voditi rat na dva fronta, Heraklije je poslao izaslanika kaganu sa ponudom da Romeji plate tribute u zamjenu za povratak na dunavske granice. Kagan je odgovorio predlažući zajednički sastanak sa carem

i to 5. VI. 623. god. n. e. u tračkoj Herakliji (*Heraclea Perinthus*, danas Marmara Ereğlisi) na obalama Mramornog mora. Tu se inače nalazila smještena vojska Kaganata (samo 90 km daleko od Konstantinopolisa). Heraklije je pristao i došao je u Herakleju sa svojim dvorom. Kagan ustvari uopće nije planirao da pregovara, nego da na prevaru zarobi Heraklija, i da ga zadrže radi otkupnine. Romejski car je ipak bio upozoren na vrijeme, pa je uspio da pobjegne. Ipak, mnogi članovi dvora, kao i navodno 70.000 tračkih seljaka koji su došli da vide cara su bili zarobljeni i pobijeni od Avara. I pored ovakvog kaganovog vjerolomstva, Heraklije se nalazio u takvoj situaciju da je kakvo – takvo primirje dobio tek kada je dao Kaganatu 200.000 nomismi, i taoce visokog ranga (carev nezakoniti sin Jovan Atalarih, nećak Stefan i nezakoniti sin patrikiosa Bona). Može se reći da je 623. god. n. e. (kada su zabilježeni i slavenski napadi na Kretu) bila vrhunac kaganatskih i slavenskih osvajanja, otada se vojnička sreća počela pomjerati na drugu stranu.

Težak poraza Kaganata i Slavena pred Konstantinopolisom je imao dalekosežne posljedice po Kaganat. Potčinjene i izložene avarskom nasilju, slavenske zajednice koje su prebivale u zapadnim oblastima Kaganata su se uspješno pobunile, staviši na svoje čelo franačkog / galorimskog (iz područja Senona) trgovca po imenu Samo. Iz pobune je proizašla velika slavenska politija kojom je vladao Samo sve do svoje smrti 658. god. Nakon Samove pobune, pobunili su se i potčinjeni Protobugari pod vodstvom kana Kubrata iz klana Dulo. I pored ovih pobuna, Kaganat je uspio preživjeti, ali sa znatno umanjenim teritorijem. Avarski Kaganat je na kraju uništila vojska Karla Velikog. Romejsko Carstvo je već u VII. st. započelo rekonkvistu Balkana, koju će uspješno završiti tek vasilevs Vasilije II. početkom XI. st.

Ova invazija (uglavnom period 608 / 610. – 626. god. n. e.) je po nekim svojim osobenostima bila specifična. Prvo imala je priličko divljački karakter, jer je praktično sve uništavano na putu. Narodi, a pogotovu Slaveni, koji su su u tome periodu napali romejske balkanske provincije su bili manje sofisticiraniji u kulturološkom pogledu nego npr. Goti, Burgundi ili Franci. Oni nisu uopće razumijeli niti prihvatali postojeće kasnoantičke državne i upravne institucije i način života. Posebno im je bio stran urbani način života mediteranskog tipa, tako da u zauzetim područijima zamire gradski način života. Jednostavno rečeno, Avari i Slaveni nisu uopće imali na umu da se uklopljavaju u postojeća rješenja i sustave, nego su htjeli da "svoje" prenesu na novoosvojeno i novonaseljeno područje. Nije bilo nikakvih kompromisa sa domorodačkom elitom, nego je domorodačko stanovništvo jednostavno potčinjeno. Ako je langobardsko osvajanje dijelova Italije bilo teško i brutalno, ovo avarsko – slavensko je bilo još mnogo gore i sa znatno dugotrajnijim i dubljim posljedicama. Općekulturološki pad je bio toliko dubok i temeljit, da se od toga Zapadni i Središnji Balkan nisu uspjeli u potpunosti oporavati ni do danas. Uz to nije bilo ni kršćanske niti neke druge poveznice između npr. Avara i Slavena na jednoj strani i domorodačkog življa. Zato je u potpunosti uništena kršćanska infrastruktura i organizacija na većem dijelu Zapadnog i Središnjeg Balkana. O tome svjedoče i tragovi

uništavanja u pronađenim ruševinama bazilika u Zenici (Bilmišće) i Višnjica kod Kiseljaka (blizu Sarajeva). Možda najvažnija osobenost jeste masovnije doseljavanje slavenskih govornika. Za razliku od avarskih konjanika koji se nakon vojnih pohoda poglavito vraćaju u panonska i karpatska područja, Slaveni pokazuju težnju da se nastane na osvojenom romejskom području, gdje po sili prilika moraju ulaziti u međusobne interakcije sa preostalim domorodačkim stanovništvom.

I neke manje avarske skupine su izabrale naseljavanje, nego povratak u panonsku nizinu. Zato se u toponimiji nailazi na niz mjesta izvedenih iz imena Obri (tj. Avari), kao što su Obre, Obrovac... itd...

Slavensko naseljavanje od kraja VI. pa do u prve decenije VII. st. nije značilo da je došlo do potpune etničke i jezične smjene. Domorodačko romanizirano, helenizirano i poluromanizirano i poluhelenizirano stanovništvo se negdje više, negdje manje očuvalo. Dok se dio starosjedilačkog življa potčinio novoj vlasti i doseljenicima, dotle je dio izbjegao ili prema teritorijima i gradovima koji nisu pali u ruke Avara i Slavena ili u sigurnije brdsko – planinske zone u unutrašnjosti Zapadnog i Središnjeg Balkana.

Takvo stanje potvrđuju i okvirni podaci u Ljetopisu Popa Dukljanina: “No vidjevši kršćani da su se našli u velikoj nevolji i progonima, počnu se okupljati po planinskim visovima i, prema mogućnostima, podizati prigodna utvrđenja, gradove i zgrade... Mnogi su kršćani iz primorskih i zagorskih krajeva, da se ne bi opoganili njihovim gadnim običajima, danomice bježali i posvuda se pridruživali onima, koji su živjeli po planinama i prirodnim utvrđenjima, voljeći da sa njima trpe progonstvo i bijedu, pa da spase svoje duše, nego li da kratko vrijeme uživaju sa nevjernima i da u njihovu društvu izgube dušu.” Po Popu Dukljaninu ovi su kršćani govorili latinskim jezikom, što jasno aludira da je riječ o ilirorimskom stanovništvu.

Predslavensko stanovništvo se više očuvalo prema južnim i zapadnim područijima, nego u onim sjevernijim i istočnijim, obrnuto proporcionalno sa intenzitetom slavenskog naseljavanja. Moglo bi se čak tvrditi da je i nakon slavenskog naseljavanja u pojedinim dinarskim predjelima, i dalje većinsko bilo stanovništvo koje je govorilo romanskim i arbanaškim dijalektima. Slavenski naseljenici su došli sve do Peloponeza (tamo su zabilježeni Milinzi i Jezerci), ali su u ovim grčkim područjima tamo ipak bili manjina u odnosu na helenske govornike. O preživljavanju romaniziranog ili poluromaniziranog i helenskog stanovništva na područjima zahvaćenim slavenskim naseljavanjem dovoljno podataka daje i toponomija i hidronimija, kao i novija istraživanja genetičke genealogije. Dugo vremena je postojala na Zapadnom i Središnjem Balkanu i bilingvalnost kod muškaraca, koji su jedan jezik govorili u slavenskoj sredini, a drugi (vulgarno latinski / romanski ili arbanaški) u porodici i matičnoj sredini. To potvrđuje tezu da zapadnobalkansko stanovništvo (današnje nacije Hrvati, Bošnjaci, Srbi,

Crnogorci) poglavito vuče porijeklo iz višestoljetnog procesa simbioze i miješanja slavenskih naseljenika sa ilirorimskim i dijelom trakorimskim starosjediocima.

Nije samo Solun spašen i ostao u romejskoj vlasti, nego su to bili i drugi gradovi na otocima i obali kao što su istarski gradovi, *Jadar* / Zadar, *Tragurium* / Trogir, *Butua* / Budva, *Scodra* / Skadar, *Lissus* / Ljes, Dirahij / Drač. Izbjeglice iz Salone su se premjestile u Dioklecijanovu palatu u Splitu, a izbjeglice iz Epidauruma možda na područje hridi Laus (današnji stari grad Dubrovnika). Zanimljivo je da se možda, nakon slabljenja Avarskog kaganata u post-626. god. periodu, obnovila romejska vlast u gradovima i pozicijama koje su se nalazile duž velikih rijeka i njihovih pritoka te u nekim područjima istočnog Balkana. Tako se u periodu nakon 626. god. spominje i romejski zapovjednik Singidunuma. Ovo bi se moglo promatrati i u kontekstu toga da je Heraklije iskorištavajući krizu u koju je upao Kaganat (nakon poraza prilikom opsade Konstantinopolisa) i nakon pobjede nad Iranom, uspio da povrati carski autoritet u pojedinim (posebno onim istočnim, uključujući i dijelove Donjeg Podunavlja) dijelovima Balkana. U prilog navedene tvrdnje bi govorila i činjenica o gradnji utvrde Nikopolis 629. god. Međutim arapsko - muslimanski napad ga je sigurno odvratio od pokušaja pune rekonkviste na Balkanu, pa su dalja područja Zapadnog i Središnjeg Balkana ostala van dometa romejske funkcionalne vlasti. I u toj dubljoj i izoliranijoj unutrašnjosti Zapadnog i Središnjeg Balkana su postojala određena područja (uglavnom u zaštićenijim brdsko – planinskim zonama) koja su se ili uspjela oduprijeti Kaganatu i Slavenima ili su sačuvala kakvu - takvu autonomiju. Dobar primjer pruža područje bosanske Romanije, istočno od Sarajeva. Moguće je da su se i neki bolje utvrđeni i odlučnije branjeni kasteli i refugiji održali (kao npr. Katera/Kotorac kod današnjeg Sarajeva). Međutim, ove zone u dubini Zapadnog i Središnjeg Balkana su bile i suviše odsjećene od preostalih romejskih pozicija na istoku Balkana i na obalama Jadranskog, Jonskog i Egejskog mora. Zbog te izoliranosti, ta romanska i arbanaška autonomna područja u unutrašnjosti su doživjela značajan općekulturološki pad, a pošto su bila van dometa romejske državne vlasti, ona su se politički i društeveno razvijala zasebno. To starosjedilačko romansko i arbanaško življe u unutrašnjosti, koje se sklonilo u brdsko – planinska područja, je moralo u novim okolnostima prilagoditi i svoje gospodarstvo pa je dobrim dijelom sa intenzivne zemljoradnje prešlo na ekstenzivno, katunsko stočarstvo.

Konstantin Porfirogenit u kontekst borbe Heraklija sa Kaganatom i jačanja carskog autoriteta na Balkanu, uvodi i priču o doseljavanju kao romejskih federata slavenskih ranosrednjovjekovnih naroda Hrvata i Srba na Balkan. Ako u podacima Konstantina Porfirogenita o dolasku Srba i Hrvata ima neke istine, onda bi se njihov dolazak (i to Hrvata prije Srba) mogao datirati nakon opsade Konstantinopolisa 626. god., i u toku krize Kaganata. Ne bi trebalo u bukvalnom smislu apsolutnog kontinuiteta miješati ove ranosrednjovjekovne narode sa modernim nacijama po imenu Hrvati i Srbi.

Male slavenske skupine koje se nazivaju Srbima i Hrvatima, nakon što su se naselile na Zapadnom Balkanu su se nametnuli okolnom drugom slavenskom, avarskom, romanskom i arbanaškom stanovništvu, i svoje ime dajući politijama koje su osnovali. Već u ranom srednjem vijeku iz srpski i hrvatski etnonimi su se preobrazili u politonime. Tako su ova imena označavala tradicije politija, a ne više neku određenu narodnosnu ili zemljopisnu skupinu. Zato i hrvatsko i srpsko ime teritorijalno oscilira iz perioda u period, pa se javlja na različitim zapadno – središnjo balkanskim prostorima. Ali to osciliranje ne znači da su na svim tim područjima živjeli Srbi i Hrvati, jer ova imena ne označavaju ni posebni etnonim niti područje već samo političku tradiciju i trenutnu političku tvorevinu. Uostalom ovo je samo mikro verzija nekih većih procesa u Euromediteranskom pojasu ranog srednjeg vijeka, npr. Franci, Bugari, Romeji... itd... Zemljopisna imena su imala znatno dužu vezanost za određeno pdoručje, kao Humljani, Neretvljani, Bošnjani, Dukljani... itd... Zato je potpuno pogrešno određena područja i populacije u ranom srednjem označavati kao eksluzivno ili izvorno srpska i hrvatska. Tek sa nastankom nacija srpsko i hrvatsko ime dobijaju ponovo i narodnosnu sadržinu, tj. pored politonima imaju i jasno značenje etnonima.

Zanimljiva je i sudbina velikog broja domorodačkih zarobljenika iz ovog perioda (610. – 626. god. n. e.) kada su Slaveni i Avari opustošili "čitav Ilirik, odnosno njegove provincije, mislim obje Panonije, isto tako obje Dakije, Dardaniju, Meziju, Prevalitanu, Rodopu i sve ostale, pa još i Trakiju i područje uz vizantski Dugi zid te druge gradove i naselja". Ovi zarobljenike je kagan kao potčinjeni narod naselio u područja Panonije oko Sirmiuma. Ovo romejsko stanovništvo i pored miješanja sa Avarima, Bugarima i drugim narodima, očuvalo je kršćansku religiju kao i čežnju za ostavljenom domovinom. Najveći broj njih zadobio je i slobodu. Kao što je već ranije u tekstu spomenuto, potomci ovih zarobljenika su stvorili sasvim novi narod na čije čelo je kagan postavio Kuvera, protobugarskog princa. Kuver je ovaj narod pokrenuo na seobu između 680. i 685. godine, i oni su se probili sve do u današnju Makedoniju.

Slaveni su starosjedilačko življe koje je govorilo vulgarnim latinitetom nazvali Vlasima, a ono koje je govorilo preživjelim ilirskim narječjima nazvali su Arbanasima. Proces slavenizacije je veoma dugo trajao, i na većem dijelu Zapadnog i Središnjeg Balkana se završio tek sa procesima nastanka modernih nacija. Pored današnje Rumunije, preostale zajednice balkanskog romanstva (Vlasi, Karavlasi, Aromuni, Cincari) su brojne u Istočnoj Srbiji, današnjoj Makedoniji, Albaniji i sjeverozapadnoj Grčkoj. Arbanaški govornici su se sačuvali u područijima Albanije, Kosova i zapadne Makedonije.

I do danas je u historiografiji diskutabilno pitanje zašto je uspio proces slavenizacije na dobrom dijelu Zapadnog i Središnjeg Balkana. Po svemu sudeći to se može objasniti vjerojatno i sljedećim razlozima: slavenskih doseljenika je kvantitativno veći broj, potpuno je uništena kasnoantička struktura i način života domorodačkog romanskog / vlaškog i

arbanaškog stanovništva u kontinetalnoj unutrašnjosti, doseljeni slavenski govornici su u IX. st. dobili i svoja pisma kao i kršćansko učenje na svome jeziku, politički entiteti su uglavnom bili zasnovani na političkim slavenskim tradicijama i imenima, proces primanja islama je isto indirektno doprinosio slavenizaciji, direktno je slavenizaciji doprinio proces nastajanja srpske, hrvatske, bugarske, makedonske nacije u XIX. i XX. st. Kada se danas razmatra pitanje porijekla srpske, hrvatske, bošnjačke (Muslimanske), crnogorske, makedonske i bugarske nacije mora se imati u vidu i značajan etnički doprinos romanskog (vlaškog) i arbanaškog (albanskog) elementa.

Ukidanje provincijskog sustava i prelazak na tematski sustav

Čuveni vizantolog Georgije Ostrogorski je smatrao da su dobrovoljci sa kojima je Heraklije stvorio novu armiju sakupljeni preko reorganizacije Male Azije iz kasnorimskog dioklecijanovskog provincijsko – dijecezenskog u tematski sustav (od četiri teme = θέματα; singular θέμα), odnosno da je dobrovoljcima data zemlja u zamjenu za nasljednu vojnu službu. Međutim, u historiografiji ima mišljenja da su teme nastale u kasnijem razdoblju za vrijeme vasilevsa Konstansa II. Sa uvođenjem tematskog sustava, prestale su postojati provincije, dijeceze i prefekture. Novo upravno – teritorijalno uređenje je ustvari predstavljalo oblik značajne militarizacije društva i države. U tematskom sustavu civilna i vojna vlast su spojene u jednoj u jednoj ličnost, što su već ranije uradili Justinijan I. sa nekim zakonskim i administrativnim rješenjima u periodu 534. – 536. god. koja su ukinula za neke provincije striktnu podjelu civilne i vojne uprave i Maurikije sa osnivanjem dva eksarhata. U ovom sustavu, vojna služba je zasnovana na obavezi službe u armiji naseljenih slobodnih seljaka, u zamjenu za dodijeljenu zemlju. To je u neku ruku značilo povratak na regrutski, milicijski vojni sustav. Rani tematski sustav je nastao sa prekompozicijom Male Azije u četiri velike teme koje su predstavljali kontinuitet nekadašnje četiri carske armije (Jermenije, Istoka, Trakije i carske pratnje). Sa prve tri teme su upravljali zapovjednici sa činom stratega, dok je Opsicijanskom temom upravljao grof.

Međutim, bez obzira da li je ili ne upravo Heraklije bio taj koji je ustanovio teme i tematsku upravno - i vojno teritorijalnu organizaciju i podjelu, činjenica je da njegova reorganizacija romejske vojne sile bila osnova za izgradnju tematskog sustava i vojske, toga uspješnog i funkcionalnog obilježja romejske države u narednih 400 godina.

Heraklije vasilevs

Četvrta novela Heraklija od 21. III. 629. god. n. e. može se smatrati konačnim krajem transformacije Istočnog Rimskog Carstva u Romejsko Carstvo grčkog jezika, narodnosti i ortodoksne religije. I od tada se sa pravom Romejsko carstvo može promatrati kao reafirmirano grčko "nacionalno" biće u političkom, dominirajućem smislu, odnosno kao primarno Grčka država, mediavelno Grčko carstvo. Ova novela, izdana u Konstantinopolisu, sa stupanjem na zakonsku snagu od 1. IV. 629. god. n. e. potvđivala je privilegije episkopa, klera i monaha u sudbenim poslovima i u odnosima prema civilnim i vojnim dužnosnicima. Za našu temu je bitna Heraklijeva intitulacija koja se izriče u ovoj noveli i koja je glasila: πιστός ἐν Χριστῷ βασιλεύς = "milošću Kristovom, vasilevs". Ovo je bila glavna inovacija u romejskoj carskoj titulari, kojom se odbacuje dotadašnja istočnorimska carska intitulacija. Umjesto cezara i augusta (čak i u njihovim grčkim prijevodima), sada se koristi kombinacija jedne drevne grčke monarhijske titule i kršćanske simbolike i legitimiteta.

Grčka riječ βασιλεύς (u pluralu nominativa βασιλεῖς; singular nominativa ženskog roda βασίλισσα) se u starogrčkom jeziku izgovarala kao „basileus", dok se u vizantijskom / mediavelnom i modernom grčkom izgovarala i izgovara kao „vasilevs". Na rane oblike ove riječi se nailazi već u mikensko doba, i ona je pojmovno označavala određenog dvorskog dužnosnika ili lokalnog poglavara. U homerskim epovima većina grčkih, odnosno ahajskih, vođa se tituliraju kao basileusi. U klasičnom helenskom historijskom razdoblju sa riječi „basileus" se označavaju preostali monarsi u helenskom svijetu kao i dužnosnici u onim helenskim polisima koji više nemaju nasljednih vladara ali su na njih prenesene nekadašnje ovlasti monarha. Stari Heleni tada i strane monarhe tituliraju kao basileuse, pa su tako i ahemenidski „šahovi nad šahovima" bili titulirani kao basileusi. Titule „basileus" i „veliki basileus" su bile korištene od Aleksandra Velikog i helenističkih monarha kao njihove regularne titule. Ovaj termin se u istočnoj grčkoj sferi rimskog svijeta koristio u svakodnevnom govoru za determiniranje rimskih principsa i dominusa, ali nikada u oficijelnom diskursu i zvaničnom tituliranju. U tom oficijelnom smislu u rimsko doba se na istočnoj grčkoj sferi rimskog svijeta riječ „basileus/vasilevs" koristila samo za klijentske monarhe na istoku. Za rimske principse i dominuse u oficijelnom kontekstu se koristio prijevod latinskih riječi *caesar augustus imperator* na grčki kao Καῖσαρ σεβαστός αὐτοκράτωρ ("kajsar sebastos autokrator"). Od IV. st. termin "vasilevs" se u oficijelnoj upotrebi koristi samo za dva monarha i to sasanidskog "šaha nad šahovima" i kralja Aksuma. Najranije do danas poznato dokumentirano oficijelno korištenja termina "vasilevs" za romejskog cara jeste pismo "šaha nad šahovima" Hosrau II. Maurikiju ovaj se potonji titulira ne više kao "Qaisar-e-Rūm" nego kao "vasilevs Romeja". Otada korištenje izraza "vasilevs" polako ulazi u carsku intitulaciju, pa ga Heraklije koristi zajedno uz frazu

“autokrator kajsar” u pismu Kavadu II. iz 628. godine n. e. Međutim, vrlo brzo u već spomenutom zakonu, Heraklije čini radikalni i suštinski prekid sa rimskom tradicijom i izbacuje rimsko – latinske (makar i u helenskom prijevodu) vladarske termine i ostavlja drevni grčki izraz sa kršćanskim dodatkom. Titulu vasilevs romejski carevi su zadržali sve do samoga kraja njihove države. Helensko / grčko biće je tako ponovo u punom planu izbilo na glavnu geopolitičku pozornicu, i na njoj je ostalo u toku skoro najvećeg dijela mediavelnog razdoblja. Više nema rimskog svijeta, iako je njegov latinski identitet sačuvan u nekim sasvim drugim povijesnim okolnosti i konstelacijama odnosa u zapadnoj i središnjoj Europi koji su bili krucijalno različiti u odnosu na ono što se podrazumijevalo pod izrazom “klasični rimski svijet”.

I tako se sa prvim decenijama VII. stoljeća konačno ugasio antički rimski svijet, da bi započeo život njegovih izvedenica: latinskog zapada, grčko – romejskog istoka, i islamskog svijetova koji će do modernog vremena predstavljati tri glavne kulturološke tektonske ploče, često u međusobnom sudaru.

Istok 628. – 630. god.

Mir iz 628. god. n. e. nije automatski donio mir na Levantu. Heraklije je poslao brata Teodora da organizira povlačenje i evakuaciju iranskih trupa iz Levanta i sjeverne Mesopotamije. Pojedini iranski garnizoni nisu bili raspoloženi da napuste svoje pozicije bez pisanog naređenja Kavada II. Posebno je složena situacija bila u Edesi 629./630. god. n. e. gdje je lokalna jevrejska zajednica navodno ohrabrivala iranski garnizon da ostane. Zato su Teodorove trupe morale postaviti opsadu Edese i izvršiti napad, prije nego što su Iranci pristali da se povuku. Kada su Teodorovi vojnici upali u grad, oni su počeli napadati i ubijati Jevreje. Heraklije je ipak poslao naredbu da se pokolj zaustavi. Teodor je ostao na istoku kao glavni Heraklijev predstavnik za ovo područje.

U toku 629. god. jedna arapsko - muslimanska armija (pod vodstvom Zayda ibn Haritha; Jafara ibn Abi Talib i Abdullaha ibn Rawahah) je krenula prema sjeveru, prema arapskim plemenima Banu Sulaym i Dhat al Talh, koja su se inače nalazila pod romejskim protektoramo. Po muslimanskim historičarima, povod za ovaj napad je bilo ubijanje izaslanika koje je ovim plemenima poslao Muhamed. Moguće je da je ova sjeverna ekspedicija bila pokrenuta i namjerom i da se pod kontrolu tek rođene muslimanske medinske države stave i sjeverna arapska plemena. Međutim, umjesto samo arapskih plemena, Zaidovu armiju je dočekala i romejska vojska, jer se jedan od vođa tih plemena obratio za pomoć svome protektoru.

Izvor za ovu bitku su uglavnom muslimanske historije i tradicija, ali moguće je da se referenca na nju nalazi i u djelu romejskog pisca Teofana. Po njemu je arapsko – muslimanska armija namjeravala da napadne lokalna arapska plemena na dan kada je njihov "paganski" praznik.

Do glavne bitke je došlo u septembru 629. god. kod mjesta Mu'tah (na područje današnje hašemitske kraljevine Jordan, jugoistočno od Mrtvog mora). Bitka je završila pobjedom združenih romejsko – arapskih snaga, a poginula su sva trojica predvodnika arapsko – muslimanske armije. Zahvaljujući taktičkom geniju Halida ibn Walida (koji je preuzeo komandu), arapsko – muslimanska armija nije u potpunosti uništena i povukla se prema Hedžazu i Medini.

Borba za održanje „državnog legitimiteta, legaliteta i autoriteta"

Povijesno značenje postojanja rimskog svijeta je bilo toliko za Euromediteranske prostore, da se njegov legimititet dugo, dugo zadržao. Romejsko Konstantinopoljsko Carstvo je u kršćanskom svijetu polagalo pravo na vrhovni carski autoritet sve do vasilise Irene iz Atene. Ona je, nakon smrti (8. IX. 780. god.) svoga supruga i vasilevsa Lava VI. postala regent u ime svoga sina Konstantina VI. Irena je kasnije postala suvladarica sa sinom, da bi se kasnije sukobila sa njim, i 19. IV. 797. god. Konstantin VI. je zatočen i oslijepljen. Detronizirani i osakaćeni Konstantin VI. je od rana kasnije i umro. Tako je Irena postala prva romejska vasilisa kao vladarica u punom oficijelnom i praktičnom kapacitetu, bez postojanja muškog vasilevsa. Ona je vladala pet godina do zaključno sa 802. god. U to vrijeme latinskim zapadom je dominirala figura Karla Velikog. Po papi Lavu III. carsko zvanje u kršćanskom svijetu je bilo prazno, jer se nije priznavala samo žena - carica. Tako je njen spol uvezan sa njenom ulogom u filicidu i regicidu na latinskom zapadu okarakterisan gubitkom i legaliteta i legitimiteta da se nosi carski naziv. Uz to, Lav III. je zbog sukoba sa Rimljanima, trebao jaču i efikasniju potporu Karla Velikog. Vjerojatno je i sam Karlo Veliki, zajedno sa svojim okruženjem, smatrao da bi se mogao proglasiti rimskim carem. Uostalom, on i jeste efektivno kontrolirao grad Rim i Rimljane. Trenutna situacija na konstantinopoljskom dvoru im je išla na ruku. I pozivajući se da je carsko zvanje upražnjeno, papa Lav III. je na Božić 25. XII. 800. god. u bazilici sv. Petra u Rimu „iznenadno" i „neočekivano" za Karla Velikog, ovoga okrunio kao *imperator Romanorum*. Krunisanje Karla Velikog za rimskog cara nije značilo da je došlo do obnove Zapadnog Carstva, nego je ustvari značilo nastavljanje carske linije koja je postojala do Irene. To bi značilo da Karlo Veliki nije bio nasljednik Romula Augustula ili Julija Nepota, nego je njegov carski predšasnik bio zlosretni Konstantin VI. On je tako predstavljen kao

obnavljač carske univerzalne vlasti (proizašle iz nekadašnjeg rimskog svijeta), koju su po shvatanjima Zapadnjaka Grci kao "degradirali". Od tada se u svojim oficijelnim dokumentima Karlo Veliki titulira kao: *Karolus serenissimus augustus a deo coronatus magnus pacificus imperator Romanum gubernans imperium* ("Karlo, najdostojanstveniji august krunjen od boga, veliki, miroljubivi imperator vlada Rimskim Carstvom"). Tako se sa Karlom Velikim univerzalni carski autoritet, nakon nešto manje od dva stoljeća grčke jezične dominacije, ponovo vratio u latinsko jezično okruženje. I kasniji "rimski" imperatori na latinskom zapadu su smatrali da su legitimni nasljednici Augusta u direktnoj liniji. Car Lotar I. (živio 795 – 855. god.) se tako i titulira i smatra i navodi kao sedamdesetprvi imperator poslije Augusta, njegov sin Ljudovik kao 73. car poslije Augusta.

I pored toga što je Karlo Veliki sada polagao pravo na carski univerzalni autoritet, Irena je bila delegitimizirana samo na latinskom zapadu, ali ne i na vizantijskom istoku. Tako su sada praktično postojala dva kršćanska carstva sa pretenzijama na univerzalnu vlast (to je po njima proisticalo iz rimskih državnih tradicija još iz "paganske" epohe), što se posebno usložnilo nakon što je Irena zbačena, a umjesto nje za novog romejskog cara proglašen Nikefor I. Pitanje carskog legitimiteta sa pravom univerzalnog autoriteta ostati će problematična tačka u odnosima konstantinopoljskog dvora sa zapadnim carskim dvorovima i u narednim stoljećima.

Avers novčića sa portretom Karla Velikog
i legendom KAROLVS IMP AVG

Loše odnose latinskog zapada i konstantinopoljskog dvora u vrijeme borbe za pravo na rimski legitimitet vrlo lijepo pokazuje i dijalog romejskog vasilevsa Mihajla III. (vl. 842. – 867. god.) i pape Nikole I. (u pontifikatu 858. – 867. god.) Romejski vasilevs nije se skanjivao da kaže papi kako je latinski jezik "barbarski i skitski jezik", a papa Nikola mu je uzvratio "kako postaje smješan vladar koji se naziva rimskim, a ne razumije rimskog jezika".

Ovaj transfer prava na univerzalni autoritet (*Translatio imperii*) je razumljiv ako se ima u vidu stanje mediavelne svijesti za koju se povijest linearno (a ne progresivno vertikalno kako se danas zna) odvija u svrhu sudnjeg dana. Ta ideja je izvorno nastala u hebrejskoj eshatologiji za vrijeme helenizma, i odrazila se u teoriji o "četiri carstva" koja postoje do kraja svijeta. Ovu teoriju su razradili i kasniji abrahamistički teolozi, a posebno ju je kanonizirao sv. Jeronim po kojem su ta četiri carstva bila: Babilonija, Persija, Grčka (misli se na Aleksandra Makedonskog) i Rim. Pošto su tri carstva prošla, i ostalo samo ono Rimsko do kraja svijeta i sudnjeg dana, abrahamistički svećenici i teolozi su se našli u problemu. Pošto sudnji dan nije dolazio, moralo se na neki način produžavati ono posljednje kako bi se opravdavalo da "ovozemaljski svijet" još postoji. Zato se konstrukcija *translatio imperii* pokazala kao vrlo pouzdano oruđe za potvđivanje određenih teoloških postavki. Po ovome je prvi *translatio imperii* učinjen kada je sa Latina – Rimljana prenesen na Grke, a onda sa Grka na Franke.

Na Balkanu se krajem IX. i početkom X. st. javio novi pretendent na carski naslov, a to je bio bugarski vladar Simeon I. I to je bilo prvo "slavensko" Carstvo sa osobom na svome čelu koja nosi titulu "cezar" (na slavenskim jezicima poglavito kao car, цар, царь, ćesar).

Slavenski pojam „car" (iskvareno od cezar) je postao generički izraz za svaku „carsku instituciju" bez obzira da li u originalu glasila cezar, august, imperator, vasilevs, kalifa, sultan, kan, „šah nad šahovima", negus... itd... U našem tekstu smo nastojali da što je moguće manje koristimo naš pojam „car" i izvedenice iz njega, kako bi sa upotrebom originalnih naziva pokušavali održavati kako – tako povijesnu realnost. Zato se rimski carevi u našem tekstu tituliraju kao principsi i dominusi, izuzev u periodu VI. st. i samoga početka VII. st. kada smo se odlučili za upotrebu slavenskog izraza „car", kako bi istakli proces transformacije Istočnog Rimskog Carstva u Romejsko Carstvo grčkog jezika.

Nakon bitke kod Manzikerta 1071. na dijelu Male Azije koji su dotada držali Romeji, iznikao je sultanat Rum pod vodstvom dinastije potekle od seldžučkih Turaka. Romejsko "grčko" Carstvo se održalo do 1204. god. kada su križari latinskog zapada iz IV. krstaškog rata zauzeli i brutalno opustošili Konstantinopolis i sa Mletačkom republikom izvršili podjelu "Romanije" (*Partitio terrarum imperii Romaniae*) i time nanijeli grčkom istoku udarac od koga se on nikada više nije oporavio. Križarska, surogat latinska imperija je trajala sve dok Grci 1261. god. nisu ponovo zaposjeli Konstantinopolis. Sa osvajanjem Konstantinopolisa Mehmed II. El Fatih je bio prvi od osmanskih sultana koji je u svojoj

obimnoj intitulaciji počeo koristiti i izraz Kayser-i-Rûm ("Cezar Rimskog Carstva"). Uostalom Mehmed II. je i planirao osvojiti i Rim, i tako svoriti novo islamsko rimsko univerzalno Carstvo u punom kapacitetu. Po toj logici prvo Rimsko Carstvo iz klasične epohe je bilo "pagansko", ono drugo iz kasne antike i mediavelnog doba je bilo kršćansko, a sada je "kao red došao" i na islamsko. Poradi ovog polaganja prava na rimsko univerzalno carsko dostojanstvo, kasniji osmanski vladari (posebice Sulejman Veličanstveni) nisu priznavali zapadno carsko dostojanstvo koje su nosili Habsburgovci. U vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenog, veliki pobornik ideje da je Osmansko Carstvo nasljednik Rimskog Carstva bio je svemoćni veliki vezir Ibrahim paša. Osmansko zauzimanje Bugarske i nešto kasnije Konstantinopolisa su indirektno doveli do toga da se ideja "Trećeg Rima" preseli u ruske zemlje. Veliki moskovski knez Ivan III. je oženio Sofiju Paleolog, nećakinju posljednjeg romejskog konstantinopoljskog vasilevsa Konstantina XI., čime su udareni temelji za tezu o moskovskoj Rusiji kao nasljedniku Romejskog Carstva. Njegov unuk Ivan IV. (poznatiji kao Grozni) se 16. I. 1547. god. i krunisao za cara. Posljednji ruski car i imperator je bio Nikola II. koji je pod pritiskom februarske revolucije abdicirao 15. III. 1917. Njega su naredne godine ubili boljševici.

Na latinskom zapadu su carsku titulu nosili nasljednici Karla Velikog, sve do I. 7. IV. 924. god. n. e. i smrti Berengara I. (sina Gisele → kćerke Ljudevita I → sina Karla Velikog). Tada nastupa pauza u postojanju zapadnog cara, sve do 2. II. 962. god. kada je papa Jovan XII. u Rimu okrunio za rimskog cara Otona I. (saksonskog vojvodu i istočnofranačkog, njemačkog kralja). Ovo rekonstruisano Rimsko Carstvo na latinskom zapadu je prošlo kroz niz transformacija za vrijeme svoga milenijumskog postojanja i uglavnom je bilo vezano za Njemačku, sa nekim slavenskim zemljama kao što su Češka / Bohemija i Karantanija, i Italiju. Dodatak "Sveto"/ *Sacrum* u vezi sa ovim mediavelnim carstvom latinskog zapada je 1157. god. prvi put upotrijebio car Fridrih I. Barbarosa. Kako je Carstvo gubilo italijanske zemlje, ono se sve više transformiralo u puno Njemačko Carstvo. Tako je dekretom iz 1512. god. nakon diete u Kelnu, ime Carstva oficijelno promijenjeno u "Sveto Rimsko carstvo Njemačke nacije" (*Imperium Romanum Sacrum Nationis Germanicæ,* Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation; iako se kasnije rijetko upotrebljavalo). Posljednji car Svetog Rimskog Carstva kojeg je okrunio papa (Klement VII.) bio je Karlo V. i to 24. II. 1530. Carevi koje nije okrunio papa, iako su se titulirali kajzerima (njemački iskvareni oblik riječi: cezari) su ustvari bili *Electus Romanorum Imperator* / "izabrani imperator Rimljana". Uslijed kontinuiranog procesa jačanja partikularizama, ovo Carstvo je vremenom postalo obična formalna oblanda za skup čitavog niza praktično samostalnih država i državica. Zato ga je Volter ironično opisao na sljedeći način: "Ova aglomeracija koja je zvana i koja još uvijek sebe zove Sveto Rimsko Carstvo, niti je sveto, niti je rimsko, a niti je carstvo." Posljednji "izabrani imperator" ili car Svetog Rimskog Carstva je bio Franc II. koji se odrekao te titule 6. VIII. 1806. god. Napoleon Bonaparta je svojim proglašenjem za cara Francuske 1804. god. isto

podvukao svoje pravo na univerzalni autoritet. Ovo je bilo i prvo i jedino postklasično euromediteransko carstvo koje se nije zasnivalo na kršćanskom obrascu, nego je nastojalo da sebe predstavi i kao novovjekovnog reprezenta grčkog i rimskog klasičnog svijeta. I pored toga što je Sveto Rimsko Carstvo prestalo da postoji, Austrijsko habsburško Carstvo (ustanovljeno 1804. godine) i Njemačko Carstvo Hohenšaufovaca (ustanovljeno 1871. god.) su polagali pravo na nasljeđe Svetog Rimskog Carstva. Iz ostataka istočnorimskih posjeda u Italiji, postupno su se razvili i Papska Rimska država (danas Vatikan, sa apsolutno umanjenim teritorijem) i Mletačka Republika (postojala do 1797.). Zanimljivo je da je 1914. god. u Euromediteranskom području bilo pet careva (sa sjedištima u Konstantinopolisu, Beču, Moskvi, Berlinu i Sofiji). Revolucije koje su izbile na kraju I. sv. rata ili neposredno nakon njegovog kraja su zbrisale četiri carstva, dok je preživio samo bugarski car. Posljednji Euromediteranski cezar je bio dječak Simeon II. koga su 15. IX. 1946. detronizirali bugarski komunisti. I rimska simbolika se prilično dugo očuvala, a i danas je prisutna, posebno u heraldici mnogih država (Njemačka, Austrija, Rusija... itd...) na svijetu. Rimska purpurna boja i danas predstavlja simbol suvereniteta, a preko romejskog nasljeđa se očuvala i na zastavi republike Turske.

Dok su se monarhije "utrkivale" u tome ko će više i bolje sebe povezati sa rimskim augustima, cezarima i imperatorima, dotle su antimonarhisti, republikanci i demokrate inspiraciju i legitimaciju za svoje ideje i težnje tražili u slavnoj Rimskoj Republici. Rimljani su 1144. godine obnovili drevne rimske institucije u republikanskom smislu i osnovali Comune di Roma. Ova mediavelna Rimska Republika, u sukobu sa papom, visokim nobilitetom, carem i u različitim formama funkcioniranja se održala do 1193. god. Rimsku Republiku je u srednjem vijeku ponovo oživila osebujna ličnost Cola di Rienzo (ili di Rienzi; živio cc. 1313. – 8. X. 1354. god.), koji se krajem maja 1347. god. počeo titulirati kao *Nicholaus, severus et clemens, libertatis, pacis justiciaeque tribunus, et sacræ Romanæ Reipublicæ liberator.* Rimska Republika je ponovo ustanovljena 9. II. 1849. god., ali je trajala samo do 2. VII. 1849. god. Kada su nastajale republikanske Sjedinjene Države su se u velikoj mjeri inspirirale tradicijama i institucijama Rimske Republike, pa su tako nastali Senat, Kapitol, Predsjednik. I Francuska revolucionarna republika se inspirirala Rimskog Republikom i njenim političkim, društveno – ekonomskim i općekulturnim procesima. Vrijeme prvog konzula Francuske je naravno inspiraciju našla i u teoriji vezanoj za augustovski principat. Vrlo složeni ekonomski, društveni i socijalni procesi, vezano za niz narodnih pokreta siromašnih, robova i potčinjenih bili su i inspiracija za razvitak socijalnih i revolucionarnih ideja, ideologija i pokreta. Karl Marks i Fridrih Engels su isto crpili ideje za nastanak svoga socijalnog ideološkog pokreta koristeći historijsko iskustvo rimskog svijeta. Snaga, nacionalno/narodno jedinstvo, moć, disciplina i imperijalizam rimskog svijeta sa stvaranjem najvećeg svjetskog carstva su opet bili vrlo dojmljivi za one novovjekovne ekstremne nacionalističke i imperijalističke krugove. Upravo na rimskim tradicijama se razvija italijanski fašizam koji vlada Italijom od 1922. do 1943. god. i

nastoji da obnovi Rimsko mediteransko Carstvo. Italijanski fašizam u velikoj mjeri koristi rimski simbolizam, uključujući i svoj službeni znak i pozdrav (koji su preuzeli i njemački nacionalsocijalisti).

Grupa italijanskih fašista obučena kao rimski legionari. Četvorica u prvom planu sa vučjim kožama preko glave, leđa i prsa drže fasces.

Epigrafski spomenik nastao u vrijeme fašizma po starorimskom modelu.
Nakon II. sv. rata Musolinijevo ime koje se nalazilo na natpisu je
doživjelo *damnation memoriae,* isto po kasnorimskom modelu.

Današnji Rim u Republici Italiji ima status commune speciale i naziva se Roma Capitale. Ima svoga gradonačelnika i vijeće, a sjedište komune je Palazzo Senatorio na Kapitolu. Rim ima i nadimak Caput Mundi ("Prijestolnica Svijeta"). Današnja oficijelna simbolika grada/komune Rima je ona koja uglavnom potiče iz klasičnog perioda, sa jednim malim kršćanskim, mediavelnim dodatkom na grbu. I današnji Rim koristi kraticu SPQR.

Današnja zastava Rima

Današnji grb Rima

Sa procesima renesanse, humanizma, reformacije, racionalizma, prosvjetiteljstva i neoklasicizma naglo se pojačava i u kvantitativnoj i u kvalitativnoj formi zanimanje za klasičnu grčko – rimsku civilizaciju i njene vrijednosti i tradicije u širokom općekulturološkom kontekstu, ne samo više vezano za pitanje legitimiteta carskog univerzalnog autoriteta. Upravo to okretanje klasičnoj civilizaciji i traženju u njoj i njenoj eklektičnoj prirodi načina kako se osloboditi mediavelnih okova dogmatizma, dovelo je do prave eksplozije kreativnosti i intelektualizma koji su u nekoliko zadnjih stoljeća preobrazili ljudsku kulturu.

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE.
2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike.
3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.
4. Progresivizam.
5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.
6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.
7. Historija Autarijata.
8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.
9. Ilirike.
10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).
11. Filipike.
12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.
13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.
14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.
15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.

16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo.
17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje.
18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.
19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.
20. Hrestomatija. *Origines*. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.
21. Bitka za Ilirik.
22. Kraljevstvo pobunjenih robova.
23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.
24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar.
25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac.
26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije.
27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva.
28. Kako se kalio revolucionar.
29. Historijsko daleko zrcalo.
30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium.
31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi.
32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta.
33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje.
34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta.
35. PRINCIPAT – Vlast “Prvog građanina”.